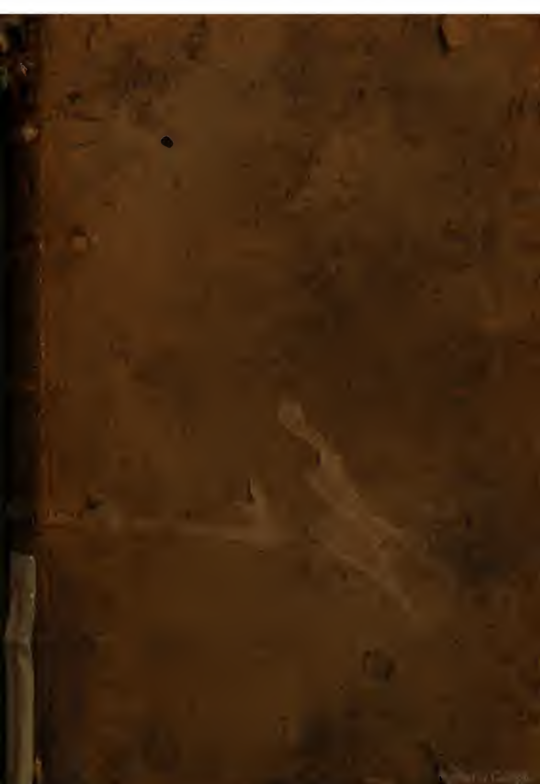

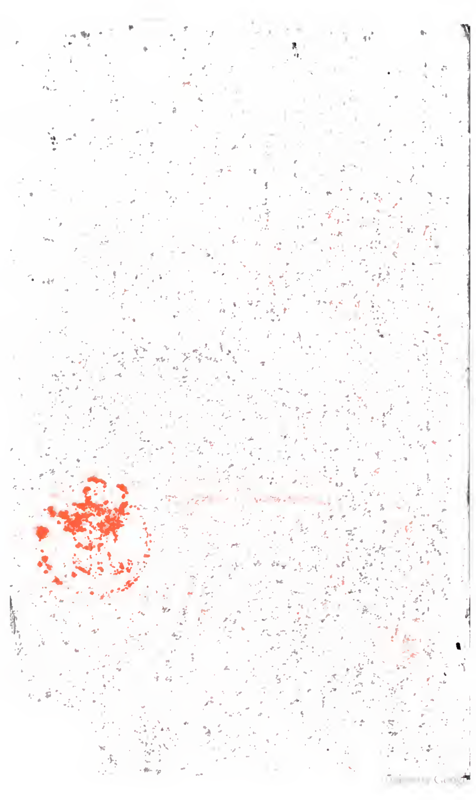

C. IVLII CAESARIS COMMENTARII

DE

BELLO GALLICO ET CIVILI

Cum vtriusque Supplementis

ab A. HIRTIO vel OPPIO

adiectis.

CHRISTOPHORVS CELLARIVS

recensuit, & Notis ac nouis Tabulis

Geographicis illustrauit,

Accedunt

INDICES RERVM ET VERBORVM.

Editio Quarta reuisa.

LIPSIAE,

...ibus MAVR. GEORG. WEIDMANNI,

... POL. M. & ELECT. SAX. BIBLIOPOL.

An. 1722.

ILLVSTRISSIMO DOMINO

DN. NICOLAO BARTHOLOMAEO MICHAELI LIBERO BARONI DE DANCKELMAN,

POTENTISSIMI REGIS BORVSSIAE CONSILIARIO STATVS INTIMO ET REGIMINI IN DVCATV MAGDEBVRGICO EMINENTISSIMA DIGNITATE PRAESIDENTI

S. P. D.

CHRISTOPHORVS CELLARIVS.

12

VIR ILLVSTRISSIME,

On ſunt mihi ex longinquo repetendæ rationes, cur hos Cæſaris Commentarios, ſplen-

A ij

didis-

didisſimo NOMINI TVO dedicatos ſacratosque voluerim. Meretur hoc gloria TVA TVORVMque, quam ex litterarum ſtudiis conſecuti eſtis: quæ tueri & in maius meliusque prouehere veſtrum delicium atque voluptas eſt: & quamquam in primis diſtenti rebus publice gerendis eſtis,non ceſſatis tamen melioribus litteris fauere, & cultores illarum beneuolentia ſumma & ſingulari proſequi. TVVM præſertim illuſtre exemplum eſt, quod omnes nobiliore loco nati in noſtra Academia intuentur, TE adeunt, ſermonibus TVIS gaudent, conſiliis vtuntur: quos ſane numquam ſine cohor-

tatione, vt humaniores litteras, tamquam duces ad veram gloriam, ſequantur, a TE dimittis. Satis ſint aliis hæ nuncupandi rationes: mihi vero etiam maiores ſunt & propriæ, quod non solum mirifica in me & ſtudia mea es beneuolentia, ſed magnis etiam me ornauiſti beneficiis, quibus referendis numquam par futurus ſum; prædicandis ægre propter magnitudinem ſufficio. Etenim generoſarum mentium, hoc eſt TVAE ſimilium, hæc indoles atque natura eſt, vt ſemper bene mereantur, ſemper benefaciant, iis præſertim, qui etiam bonæ mentis alumni ſunt, & virtutem honeſtasque artes in animo

mo & oculis ferunt, & ad communem conferunt vtilitatem: in quibus & ego nomen meum profiteor, quamuis non ignorem, quam exigua ſunt, quibus meam in publicum conſulendi voluntatem adhuc teſtatam fecerim. TV vero pro inſigni humanitate TVA ample omnia interpretaris, vt maiorem facias beneuolentiæ in me TVAE facultatem, quam ita etiam exerces, vt in illa indolis TVAE illuſtrem naturam quam maxime declarari poſſe exiſtimes. Tantis meritis TVIS iniuriam fieri dudum cogitaui, ſi intra meam tantum aut paucorum conſcientiam teneantur, nec, vti digna ſunt, mul-

torum laudentur vocibus, in quibus magnus animus recte factorum ſibi præmium conſtituit, & præter laudem nihil expetit, quia nihil ſibi ad quæſtum refert, ad gloriam & honeſtatem omnia. Meditanti hæc mihi nihil inter res meas occurrit vel mediocriter dignum ingenio TVO, quo meam in TE obſeruantiam & gratiarum actionem apertiorem efficiam, niſi hos Iulii Cæſaris Commentarios in eum locum accipias: qui quamquam vir maximus fuit & ſummus imperator, humanitatis tamen litteris ita per omnem ætatem dedit operam, vt hisce ſolis vacaſſe videri poſſet, nihil caſtris

tri-

tribuisse vel reipublicæ, quibus tamen mentem animumque omnem adhibuit, vt ceteris studiis (tanta vis ingenii erat!) solum horas subcesiuas & a re publica relictas impenderet. Quocum vt TVA gloria circumferatur, non incongruens mihi visum fuit, vt omnes vbique intelligant, quanto me amore & bonas litteras complectaris, & qua ego TE semper colam obseruantia. Accipe ergo, VIR ILLVSTRISSIME, hunc Cæsaris librum, mei in TE studii ac venerationis testem; TVAMque mihi beneuolentiam, quod vnice precor, perpetuo conserua. D. Halæ IV. kalend. April. CIƆIƆCCV.

BENEVOLO LECTORI

S.

Ommentarios bellorum C. Iulii Cæsaris vides, ab A. Hirtio vel Oppio & anonymo alio continuatos, in quibus quid præstitum a nobis sit,

ſit, perpaucis, vt verius æquiusque de noua libri editione iudices, te, beneuole LECTOR, edocebo. Non autem mihi tam felici eſſe contigit, vt ſcriptos manu codices, quorum magna in noſtris oris eſt penuria, ipſe potuerim cum editis conferre, ſed iis me contentum eſſe oportuit, quos olim doctisſimi viri Michael Brutus, Fuluius Vrſinus, Petrus Ciacconius aliique euoluerunt; nec non antiquis impreſſis, variisque caſtigationibus atque interpretamentis. Maxime autem me iuuerunt, quod ingenue fateor, clarisſimi viri Dionyſii Voſſii Notæ & Animaduerſiones, quas nuper ὁ πάνυ Græuius, cum diu latuiſſent, ex tenebris

bris in lucem produxit. Quod optimum ab vnoquoque obſeruatum adnotatumque fuit, ex multis delegi, meumque feci, non diſſimulato, cui quodque debeatur, nomine: nec pauca e mea penu adieci, & vbique id tentaui, vt caſtigatior illuſtriorque Cæſar cum ſupplementorum libris prodiret. In quo autem editores nimiopere laborarunt, vt pontes, turres, caſtra, obſidiones Cæſaris, etiam Herciniæ vros atque alces, figuris ligno vel æri inciſis delinearent; eo labore & ſumptu mihi viſum fuit ſuperſedere, quis, quantum certi de rebus iſtis percipere licet, imaginando repræſentari ab vnoquo-

que poteſt: quæ incerta ſunt & coniecturis ſolis innixa, neque figurarum fictione fiunt clariora. Quin potius, vt in adnotatis meis Geographiæ rationem præcipue habendam duxi, quæ in his libris per orbis terrarum partes diffuſa eſt; ſic magis neceſſarias vtilioresque figuras, ſex Tabulas Geographicas, Cæſari & Hirtio accommodatas curatius ipſe, quam ab aliis factum, delineaui, & eleganter æri incidi iuſſi, vt quidquid rerum geographicarum in his libris eſt, alioqui non exiguum legentibus impedimentum, perſpicue cognoſci, & ſuo quodque loco definiri poſſit. Indices etiam,

alterum Rerum breuiorem, alterum Latinitatis, quantum per morbum licuit, copiosiorem confeci, vt vberior vsus dictionis purissimæ C. Cæsaris sit, si per indicem de singulis, quæ facile prætermittuntur, admoneatur. His vtere, beneuole LECTOR, atque vale.

CAII JULII CÆSARIS EFFIGIES

IMPER CAESAR

Imperium binis fuerat solenne quod olim
Consulibus, Cæsar Julius obtinuit.
Sed breve jus regni sola trieteride gestum
Perculit armatæ factio sæva togæ.

Ausonius.

F. Andre Sculp.

BRITANNIAE PARS
Londin
Vectis ins.
Bidücasses
Abrincatui
ARMORICAE CIVITATES
Vnelli
Osismii
Curiosolitae
Veneti
Nannetes
Liger fl.
Pictones
Limonum
Santones
Carantonius fl.
OCEANVS
AQVITANICVS
Bituriges
Vibisci
AQVITAN
Vasates
Tarbelli
Elus
Aturus fl.
Sotiates
Bigerr
Pyrenaei Montes
HISPANIA
Occidens
Oriens
GALLIA
TRANSALPINA
C. IVLII CAESARIS
TEMPORIBVS

C. IVLII CAESARIS
COMMENTARIORVM
DE BELLO GALLICO
LIBER I.

SVMMARIVM
LIBERI I.

Galliæ descriptio: quam Heluetii inuadere tentant: sed duobus præliis a Cæsare profligantur, & reliquiæ in patriam, quam deseruerant, repelluntur. Galli apud Cæsarem de Arionisto, Germanorum rege, Sequanorum agrum insidente, conqueruntur: ille, componendæ rei, legatos ad Ariouistum mittit, sed frustra: copias aduersus eum educit primum pauidas, post tamen hortatu suo confirmatas. Colloquuntur partim duces, sed nullo effectu. Proin armis res geritur: &, clade accepta, e Gallis profugiunt Germani.

GALLIA est omnis diuisa in partes tres: quarum vnam incolunt Belgæ, aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celtæ, nostra Galli appellantur. Hi omnes lingua, institutis, legibus inter se

ADNOTATIONES.

COMMENTARIORVM) Summo viro Ger. Io. Vossio de Philologia pag. 71. videtur Cæsar abusus *Commentariorum* nomine, qui proprie sint similes picturæ inchoatæ, & materiam tantummodo historiæ delineent. Cæsar autem, vt Hirtius procemio lib. VII. censet, non præbuit facultatem scriptoribus, sed præripuit. Adeo limati & elegantes sunt illius Commentarii. Adde Cicer. de Clar. orat. c. 75.

CAP. I. I. *Gallia diuisa in partes tres*) Gallia tum barbara, distincta a prouincia Romana, quæ Augusti noua & quadripartita diuisione pars prima est, Narbonensis appellata.

ſe differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, a Belgis Matrona & Sequana diuidit.
3 Horum omnium fortiſſimi ſunt Belgæ: propterea quod a cultu atque humanitate prouinciæ longiſſime abſunt, minimeque ad eos mercatores ſæpe commeant, atque ea, quæ ad effe-
4 minandos animos pertinent, important. proximi ſunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt. qua de cauſa Heluetii quoque reliquos Gallos virtute præcedunt; quod fere quotidianis prœliis cum Germanis contendunt, cum aut ſuis finibus eos prohibent, aut ipſi in eorum finibus
5 bellum gerunt. Eorum vna pars, quam Gallos obtinere dictum eſt, initium capit a flumine Rhodano, continetur Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum; attingit etiam a Sequanis & Heluetiis flumen Rhenum: vergit ad
6 ſeptemtriones. Belgæ ab extremis Galliæ finibus oriuntur: pertinent ad inferiorem partem flu-

2. *Gallos ab Aquitanis*) Gallos non vniuerſos, ſed proprie dictos, ſiue *Celtas*. quos Auguſtus Lugdunenſi parte concluſit. Vide mox ſect. 5. & 6. huius capitis.

3. *Matrona & Sequana*) flumina Galliæ. Sidonius Panegyr. Maioriani verſ. 208.

Rhenus, Arar, Rhodanus, Moſa, Matrona, Sequana, Ledus.

4. *Heluetii reliquos Gallos*) Heluetii & ipſi Galli erant, quia intra Rhenum contenti: olim Celticæ, ab Auguſto Belgicæ adſcripti.

5. *Attingit a Sequanis flumen Rhenum*) Sequani a Veſontione, quæ ipſorum vrbs maxima fuit, *infra* c. 38. longo tractu ad Rhenum pertinuerunt.

uminis Rheni; spectant in septemtriones, &
rientem solem. Aquitania a Garumna flumi-
e ad Pyrenæos montes, & eam partem Ocea-
i, quæ ad Hispaniam pertinet, spectat inter
:casum solis, & septemtriones. Apud II
eluetios longe nobilissimus & ditissimus fuit
rgetorix. is M. Messalla & M. Pisone coss.
gni cupiditate inductus, coniurationem no-
litatis fecit, & ciuitati persuasit, vt de fini-
ıs suis cum omnibus copiis exirent. persa- 2
e esse, cum virtute omnibus præstarent, to-
ıs Galliæ imperio potiri. id hoc facilius eis 3
rsuasit, quod vndique loci natura tuti Helue-
continentur, vna ex parte flumine Rheno la-
simo atque altissimo, qui agrum Heluetium a
ermanis diuidit; altera ex parte, monte Iura
issimo, qui est inter Sequanos & Heluetios;
tia, lacu Lemano, & flumine Rhodano, qui
ouinciam nostram ab Heluetiis diuidit. his 4
ous fiebat, vt & minus late vagarentur, & mi-
s facile finitimis bellum inferre possent. qua
caussa homines bellandi cupidi magno do-
re adficiebantur. pro multitudine autem 5
minum, & pro gloria belli atque fortitudinis,
gustos se fines habere arbitrabantur, qui in
lon-

quorum angusta forsan ad amnem possessio a Triboc-
cis fuit occupata.

r. II, 1. *Ciuitati persuasit*) Semel notasse sufficiat, *ci-
uitatem* Cæsari non oppidum, sed populum & natio-
nem esse, sicut Heluetii hoc loco vnam constituunt
ciuitatem. vid. Scalig. in Euseb. p. 147.

acu Lemano) qui ab vrbe adiacente *Geneua* nunc no-
men ducit.

III longitudinem millia paſſuum CCXL, in latitu-
dinem CLXXX patebant. His rebus adducti &
auctoritate Orgetorigis permoti, conſtituerunt
ea, quæ ad proficiſcendum pertinerent, com-
parare, iumentorum & carrorum quam maxi-
mum numerum coemere, ſementes quam ma-
ximas facere, vt in itinere copia frumenti ſup-
peteret; cum proximis ciuitatibus pacem &
2 amicitiam confirmare. Ad eas res confi-
ciendas biennium ſibi ſatis eſſe duxerunt, in ter-
3 tium annum profectionem lege confirmant. ad
eas res conficiendas Orgetorix deligitur is ſibi
4 legationem ad ciuitates ſuſcepit. In eo itine-
re perſuadet Caſtico, Catamantaledis filio, Se-
quano, cuius pater regnum in Sequanis multos
annos obtinuerat, & a S. P. Q. R. amicus appel-
latus erat, vt regnum in ciuitate ſua occupa-
5 ret, quod pater ante habuerat: itemque Du-
mnorigi Aeduo, fratri Diuitiaci, qui eo tem-
pore principatum in cuitate ſua obtinebat, ac
ma-

---

5. *millia paſſuum* CCXL, *in latit.* CLXXX) Nimius vterque numerus Cluuerio Germ. Antiq. lib. II. cap. IV videtur, cui pro longitudine ſatis, ſunt CLXX; pro latitudine LXXX circiter abiecto centenario. Approbat Hadr. Valeſius Notit. Gall. p. 243 Cæſaris autem, an librarii error ſit, incertum eſt. Metaphraſtes vulgarem lectionem, miliariis in ſtadia conuerſis, ſecutus eſt.

CAP. III. 2. *lege confirmant*) pactione, fœdere coniuratorum. *Hotm.*

4. *amicus appellatus eſt*) Magna regum dignitas, amicos ab ſenatu R. appellari. Vide infra c. 43. ſect. 4. & Civ. I, 4. ſ. 2. adde Liuium XXXI, II.

naxime plebi acceptus erat, vt idem conare-
ur, perſuadet: eique filiam ſuam in matrimo-
ium dat. *Perfacile factu eſſe*, illis probat, *co-* 6
ata perficere; propterea quod ipſe ſuæ ciuitatis
nperium obtenturus eſſet. non eſſe dubium, 7
uin totius Galliæ plurimum Heluetii poſſent. ſe
us copiis, ſuoque exercitu, illis regna concilia-
urum, confirmat. Hac oratione adducti, in- 8
er ſe fidem & iusiurandum dant, &, regno oc-
upato, per tres potentiſſimos ac firmiſſimos
opulos totius Galliæ ſeſe potiri poſſe ſperant.
a res vt eſt Heluetiis per indicium enuntiata, IV
ıoribus ſuis Orgetorigem ex vinculis cauſſam
icere coegerunt. damnatum pœnam ſequi
portebat, vt igni cremaretur. die conſtitu- 2
ı cauſſæ dictionis Orgetorix & iudicium o-
ınem ſuam familiam, ad hominum millia de-
em, vndique coegit, & omnes clientes obæra-
ısque ſuos, quorum magnum numerum ha-
ebat, eodem conduxit: per eos, ne cauſſam
iceret, ſe eripuit. Cum ciuitas, ob eam rem 3
ıcitata, armis ius ſuum exſequi conaretur,
ıultitudinemque hominum ex agris magiſtratus
ogerent; Orgetorix mortuus eſt: neque abeſt 4
ıſpicio, vt Heluetii arbitrantur, quin ipſe ſibi
mor-

---

per tres potentiſſimos populos) Sequanos, Aeduos, & ipſos Heluetios.

AP. IV. 1. *Vt igni cremaretur*) tamquam hoſtis reipublicæ, aut proditor. Vſitatum Gallis ſupplicium, vide extremo hoc libro, cap. 53. ſ. 7. Iulius Celſus Vita Cæſ. p. 10. *Orgetorige primum duce: mox ibi ille adfectatæ tyrannidis ſuſpectus in carcere diem obiit*, cetera.

V mortem conſciuerit. Poſt eius mortem nihilo minus Heluetii id, quod conſtituerant,
2 facere conantur, vt e finibus ſuis exeant. vbi iam ſe ad eam rem paratos eſſe arbitrati ſunt, oppida ſua omnia, numero ad duodecim, vicos ad quadringentos, reliqua priuata ædificia
3 incendunt, frumentum omne, præter quod ſecum portaturi erant, comburunt, vt domum reditionis ſpe ſublata, paratiores ad omnia pericula ſubeunda eſſent: trium menſium molita cibaria ſibi quemque domo efferre iubent.
4 perſuadent Rauracis & Tulingis, & Latobricis finitimis, vti, eodem vſi conſilio, oppigis ſuis vicisque exuſtis, vna cum iis proficiſcantur: Boiosque, qui trans Rhenum incoluerant, & in agrum Noricum tranſierant, Noreiamque oppugnarant, receptos ad ſe ſocios ſibi

---

CAP. V. 1. *nihilo minus Heluetii id*) Celſus ibidem: *cœpto nihilo minus inſiſtentes, per ſe ipſos, nullo duce.*

3. *domum reditionis*) hoc eſt, in domum; ad domum. Supprimitur præpoſitio, quia dicimus *redire domum*, ſine illa.

molita frumenta) farinam, polentam, ſeu præparata frumenta, vt facile inde cibus conficiatur. Vide Fr. Luiſini Parerg. lib. 1. c. 10.

4. *Rauracis, Tulingis, Latobrigis*) Exſtant Auguſtæ Rauracorum rudera in paruo vico *Augſt* prope Baſileam, vnde de ſitu Rauracorum iudicatur. *Latobrigos* Cluuerius in Valleſiæ pago *Brige* quærit. *Tulingi*, cis Rhenum fuerint, an trans illum, ignoratur.

in agrum Noricum) qui ab Aeno ad Pannoniam inter Danubium & Alpes eſt.

Noreiamque oppugnarant) Sic veteres libri, & metaphraſtes Νωρηΐαν. Peutingeriana Tabula in Norico

ibi adſciſcunt. Erant omnino itinera duo, VI
quibus itineribus domo exire poſſent, vnum
per Sequanos, anguſtum & difficile, inter mon-
tem Iuram & flumen Rhodanum, quo vix ſin-
guli carri ducerentur, mons autem altisſimus
impendebat, vt facile perpauci prohibere poſ-
ſent: alterum per prouinciam noſtram, multo 2
facilius atque expeditius: propterea quod Hel-
uetiorum inter fines & Allobrogum, qui nuper
pacati erant, Rhodanus fluit, isque nonnullis
locis vado tranſitur. Extremum oppidum Al- 3
lobrogum eſt, proximumque Heluetiorum fini-
bus, Geneua. ex eo oppido pons ad Heluetios
pertinet. Allobrogibus ſeſe vel perſuaſuros,
quod nondum bono animo in populum R. vide-
rentur, exiſtimabant; vel vi coacturos, vt per
ſuos fines eos ire paterentur. Omnibus rebus 4
ad profectionem comparatis, diem dicunt, qua
die ad ripam Rhodani omnes conueniant. is
dies erat, a.d. v. kal. Apr. L. Piſone & A. Gabinio
coss. Cæſari cum id nuntiatum eſſet, eos per VII
prouinciam noſtram iter facere conari, maturat
ab vrbe proficiſci; &, quam maximis itineri-
bus poteſt, in Galliam vlteriorem contendit,
&

Noreiam habet: at Strabo IV, & Plinius III, 19. in Carnis id nominis vrbem poſuerunt. Vid. Notit. Orbis Antiq. vtroque loco.

CAP. VI. 2. *Allobrogum*) qui nunc Sabaudi, inter Lemanum lacum & Rhodanum.

qui nuper pacati erant) C. Pontinio duce, qui prætor Cicerone conſule fuerat, rebelles Allobroges in ordinem redacti. Cic. de Prouinc. conſ. c. 13. Epit. Liv. CIII.

2 & ad Geneuam peruenit: prouinciæ toti quam maximum poteſt militum numerum imperat. Erat omnino in Gallia vlteriore legio vna. pontem, qui erat ad Geneuam, iubet reſcindi.
3 Vbi de eius aduentu Heluetii certiores facti ſunt, legatos ad eum mittunt, nobiliſſimos ciuitatis, cuius legationis Numeius & Verodoctius principem locum obtinebant, qui dicerent, *ſibi eſſe in animo, ſine vllo maleficio iter per prouinciam facere, propterea quod aliud iter haberent nullum: rogare, vt eius voluntate id ſibi facere liceat.*
4 Cæſar, quod memoria tenebat, L. Caſſium conſulem occiſum, exercitumque eius ab Heluetiis pulſum, & ſub iugum miſſum, concedendum non putabat.
5 neque homines inimico animo, data facultate per prouinciam itineris faciundi, temperaturos ab iniuria & maleficio exiſtimabat.
6 tamen, vt ſpatium intercedere poſſet, dum milites, quos imperauerat, conuenirent, legatis reſpondit, *diem ſe ad deliberandum ſumpturum; ſi quid vellent, a. d. idus April. reuerterentur.*
VIII Interea ea legione, quam ſecum habebat, militibusque, qui ex prouincia conuenerant, a lacu Lemano, quem flumen Rhodanum influit, ad montem Iuram, qui fines Sequanorum ab Heluetiis diuidit, millia paſſuum decem nouem, murum, in altitudinem pedum ſexdecim, foſſamque

que

CAP. VII. 4. *L. Caſſium conſ. occiſum)* Vide Epit. Liuii LXV, & Oroſ. V, 17. & adde infra cap. 12. ſect. 5. & 6. huius libri.

CAP. VIII. 1. *millia paſſ. decem nouem, murum)* Situs loci euincit X, aut IX legendum eſſe, quod va-

]ue perducit. eo opere perfecto, præsidia dis- 2
ɔonit, castella communit; quo facilius, si se in-
ıito transire conarentur, prohiberi possent. Vbi 3
:a dies, quam constituerat cum legatis, venit,
x legati ad eum reuerterunt, negat *se more &*
xemplo populi Rom. posse iter vlli per prouinciam
lare; &, si vim facere conentur, prohibituram
ɔstendit. Heluetii, ea spe deiesti, nauibus 4
unctis, ratibusque compluribus factis alii, alii
ʼadis Rhodani, qua minima altitudo fluminis e-
at, nonnumquam interdiu, sæpius noctu, si
ɔerrumpere possent, conati, operis munitione,
ɛ militum concursu & telis repulsi, hoc cona-
u destiterunt. Relinquebatur vna per IX
ˌequanos via, qua, Sequanis inuitis, propter
ıngustias ire non poterant. iis cum sua spon- 2
e persuadere non possent, legatos ad Dumno-
igem Aeduum mittunt, vt eo deprecatore a
ˌequanis hoc impetrarent. Dumnorix gra- 3
ia & largitione apud Sequanos plurimum po-
erat, & Heluetiis erat amicus: quod ex ea ci-
ıitate Orgetorigis filiam in matrimonium du-
xerat, &, cupiditate regni adductus, nouis re-
ɔus studebat & quam plurimas ciuitates suo
sibi

riantes numeros coniunxit forte librarius imperitus: quod etiam Cluuerius Germ. A. lib. II, 4. obseruauit. Murum autem non trans Rhodanum, vbi plures locant; sed cis flumen, in ripa tamen, a Geneua ad Iuram, quem diuidit Rhodanus, deductum fuisse, Dionysius Vossius præclare demonstrauit.

.. *si perrumpere*) *Si* est *An*, Græco more. *Rhellic.*

4 ſibi beneficio habere obſtrictas volebat. Itaque rem ſuſcipit, & a Sequanis impetrat, vt per fines ſuos Heluetios ire patiantur; obſideſque vti inter ſeſe dent, perficit: Sequani, ne itineri Heluetios prohibeant; Heluetii, vt ſine
X maleficio & iniuria tranſeant. Cæſari nuntiatur, Heluetiis eſſe in animo per agrum Sequanorum & Aeduorum iter in Santonum fines facere, qui non longe a Toloſatium fini-
2 bus abſunt, quæ ciuitas eſt in prouincia. id ſi fieret, intelligebat magno cum prouinciæ periculo futurum, vt homines bellicoſos, populi Rom. inimicos, locis patentibus, maximeque
3 frumentariis finitimos habere. Ob eas cauſſas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum præfecit. ipſe in Italiam magnis itineribus contendit, duaſque ibi legiones conſcribit: & tres, quæ circum Aquilegam hiemabant, ex hibernis educit, &, qua proximum erat iter, per Alpes in vlteriorem Galliam cum his quinque legionibus ire contendit. Ibi Centrones, & Garoceli, & Caturiges, locis ſuperioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conantur. compluribus his prœliis pulſis, ab

Cap. x. 1. *in Santonum fines*) Santones ad Oceanum inter Garumnam & Ligerim.

4 *Centrones*, *Garoceli*, *Caturiges*) Alpinæ gentes. *Centrones* circa Larantaſiam; *Caturiges* circa Eburodunum (nunc Embrun) fuiſſe, indiciis probatur. Vide Notit. Orb. Antiqui. *Garoceli* incertiores, quod quidam in valle Mauriennenſi quærunt.

ab Ocelo, quod est citerioris prouinciæ extremum, in fines Vocontiorum vlterioris prouinciæ die septimo peruenit: inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Segusianos exercitum ducit. hi sunt extra prouinciam trans Rhodanum primi. Heluetii iam per angustias & fi- XI
nes Sequanorum suas copias transduxerant, & in Aeduorum fines peruenerant, eorumque agros populabantur. Aedui, cum se suaque ab 2
iis defendere non possent, legatos ad Cæsarem mittunt rogatum auxilium: *ita se omni tempore* 3
de populo R. meritos esse, vt pæne in conspectu exercitus nostri agri vastari, liberi eorum in seruitutem abduci, oppida expugnari non debuerint.
Eodem tempore, quo Aedui, Ambarri quo- 4
que, necessarii & consanguinei Aeduorum, Cæsarem certiorem faciunt, sese, depopulatis agris, non facile ab oppidis vim hostium prohibere. item Allobroges, qui trans Rhoda- 5
num vicos possessionesque habebant, fuga se ad Cæsarem recipiunt, & demonstrant, sibi, præter agri solum, nihil esse reliqui. Quibus 6
rebus adductus Cæsar, non exspectandum sibi statuit, dum, omnibus fortunis sociorum consumptis, in Santones Heluetii peruenirent. Flumen est Arar, quod per fines XII
Aeduorum & Sequanorum in Rhodanum influ-

---

ab Ocelo) Strabo IV. p. 124. Ocelum finem terræ Cottii dixit; & finis Cisalpinæ Galliæ in Alpibus fuit: vicus an oppidum, non liquet.

CAP. XI. 4. *Ambarri*) Ignoti Ambarri: Aeduis tamen qui inter Ararim & Ligerim colebant, vicini

fluit, incredibili lenitate, ita vt oculis, in vtram
partem fluat, indicari non possit. id Helvetii
2 ratibus ac lintribus iunctis transibant. Vbi per
exploratores Cæsar certior factus est, tres iam
copiarum partes Heluetios id flumen transduxis-
se, quartam vero partem citra flumen Ararim
reliquam esset; de tertia vigilia cum legionibus
e tribus castris profectus, ad eam partem perue-
3 nit, quæ nondum flumen transierat. Eos im-
peditos & inopinantes adgressus, magnam par-
tem eorum concidit: reliqui sese fugæ manda-
4 runt, atque in proximas siluas abdiderunt. Is
pagus appellabatur Tigurinus. nam omnis ci-
5 vitas Heluetia in quatuor pagos diuisa est. hic
pagus vnus, cum domo exisset, patrum nostro-
rum memoria, L. Cassium consulem interfece-
6 rat, & eius exercitum sub iugum miserat. Ita,
siue casu, siue consilio deorum immortalium,
quæ pars ciuitatis Heluetiæ insignem calamita-
tem populo Rom. intulerat, princeps pœnas
7 persoluit. qua in re Cæsar non solum publi-
cas,

CAP. XII. 1. *Arar, incredibili lenitate*) Arar, nunc *la Saone*, tardissimo lapsu fluuius, ideoque *segnis & cunctabundus amnis* ab Emenio, panegyrico Constantini c. 18. dicitur.

4. *in quatuor pagos*) in tot præfecturas: hodie *Cantons.* Sic infra hoc libro c. 37. *pagi centum Sueuorum*; & lib. IV, 22. *pagi morinorum* dicuntur, qui vero non videntur amplitudinem Heluetiorum pagorum adæquasse, vtpote quibus præcipua & singularis huius vocis notio vindicatur.

5. *L. Cassium consulem*) Supra cap. 7. sect. 4.

6. *princeps pœnas persoluit*) prima persoluit pœnam ea

eas, sed etiam priuatas iniurias vltus est: quod eius soceri L. Pisonis auum L. Pisonem, legatum, Tigurini eodem prœlio, quo Cassium, interfecerant. Hoc prœlio, facto, reli- XII
quas copias Heluetiorum vt consequi posset, pontem in Arare faciendum curat, atque ita exercitum transducit. Heluetii, repentino eius 2
aduentu commoti, cum id, quod ipsi diebus XX ægerrme confecerant, vt flumen transirent, illum vno die fecisse intelligerent, legatos ad eum mittunt: cuius legationis Diuico princeps fuit, qui bello Cassiano dux Heluetiorum fuerat. Is ita cum Cæsare egit: *Si pacem populus* 3
R. cum Heluetiis faceret, in eam partem ituros atque ibi futuros Heluetios, vbi eos Cæsar constituisset, atque esse voluisset: sin bello persequi per- 4
seueraret, reminisceretur & veteris incommodi populi R. & pristinæ virtutis Heluetiorum. Quod 5
improuiso vnum pagum adortus esset, cum ii, qui flumen transissent, suis auxilium ferre non possent, ne, ob eam rem, aut suæ magnopere virtuti tribueret, aut ipsos despiceret. se ita a patribus maio- 6
ribusque suis didicisse, vt magis virtute, quam dolo, contenderent, aut insidiis niterentur. Qua- 7
re, ne committeret, vt is locus, vbi constitissent, ex

---

pars, antequam alios pagos, flumen iam transgressos, Cæsar adgrederetur.

CAP. XIII. *bello Cassiano dux fuerat*) bello quo L. Cassius interiit. Oportet autem grandæum hunc Diuiconem fuisse, qui cum aua soceri Cæsaris quondam bellum gesserat.

ex calamitate populi R. & internecione exercitus XIV *nomen caperet, aut memoriam proderet.* His Cæsar ita respondit: *Eo sibi minus dubitationis dari, quod ea res, quas legati Heluetii commemorassent, memoria teneret: atque eo grauius ferre, quo minus merito populi R. accidisset.*
2 *qui si alicuius iniuriæ sibi conscius fuisset, non fuisse difficile cauere: sed eo deceptum, quod neque commissum a se intelligeret, quare timeret;*
3 *neque sine caussa timendum putaret. Quod si veteris contumeliæ obliuisci vellet, num etiam recentium iniuriarum, quod, eo inuito, iter per prouinciam per vim tentassent, quod Aeduos, quod Ambarros, quod Allobroges vexassent, me-*
4 *moriam deponere posset? Quod sua victoria tam insolenter gloriarentur, quodque tam diu se impune tulisse iniurias admirarentur, eodem perti-*
5 *nere. Consuesse enim deos immortales, quo grauius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum vlcisci velint; his secundiores interdum res & diuturniorem impunitatem*
6 *concedere. Cum ea ita sint, tamen si obsides ab iis sibi dentur, vti ea, quæ polliceantur, facturos intelligat; & si Aeduis de iniuriis, quas ipsis sociisque eorum intulerint, item si Allobrogibus satisfaciant, sese cum iis pacem esse facturum.* Diui-

7. *memoriam proderet)* Frustra quidam lectionem sollicitant. Sic & Gellius 1, 19. *In antiquis annalibus memoria super libris Sibyllinis hæc prodita est.*

Cap. xiv, 5. *Consuesse deos immortales)* Idem est quod Valerius Max. 1. c. 1. dixit, *lento gradu ad vindictam sui diuinam iram procedere.*

Diuico respondit: *Ita Heluetios a maioribus* 7
suis institutos esse, vti obsides accipere, non dare,
consueuerint: eius rei populum R esse testem.
Hoc responso dato, discessit. Postero die ca- XV
stra ex eo loco mouent: idem Cæsar facit; e-
quitatumque omnem, ad numerum quatuor
nillium, quem ex omni prouincia & Aeduis
itque eorum sociis coactum habebat, præmit-
it, qui videant, quas in partes hostes iter
aciant. qui cupidius nouissimum agmen in- 2
ecuti, alieno loco cum equitatu Heluetiorum
rœlium committunt, & pauci de nostris ca-
unt. quo prœlio sublati Heluetii, quod quin- 3
entis equitibus tantam multitudinem equitum
ropulerant, audacius subsistere, nonnumquam
x nouissimo agmine prœlio nostros lacessere
œperunt. Cæsar suos a prœlio continebat, 4
: satis habebat in præsentia, hostem rapinis
opulationibusque prohibere. Ita dies circi- 5
r quindecim iter fecerunt, vti inter nouissi-
um hostium agmen & nostrum primum non
nplius quinis aut senis millibus passuum in-
ressét. Interim quotidie Cæsar Aeduos XVI
umentum, quod essent publice polliciti, fla-
tare. nam propter frigora, quod Gallia sub 2
ptemtrionibus, vt ante dictum est, posita est,
n modo frumenta in agris matura non erant,
l ne pabuli quidem satis magna copia suppe-
bat: eo autem frumento, quod flumine
Ara-

. P. XV, 2. *alieno loco*) iniquo, non opportuno.
...ationibusque populationibusque) Sic veteres libri. Scaliger
& sequaces *pobulationibus* interserunt.

Arare nauibus subuexerat, propterea minus vti poterat, quod iter ab Arare Heluetii auerterant, a quibus discedere nolebat.
4 Diem ex die ducere Aedui; conferri, comportari, ad-
5 esse, dicere. Vbi se diutius duci intellexit, & idem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret; conuocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his Diuitiaco, & Lisco, qui summo magistratu præerat (quem Vergobretum appellant Aedui, qui creatur annuus, & vitæ necisque in suos habet potestatem) grauiter eos accusat;
6 quod, cum neque emi, neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus, ab iis non subleuetur, præsertim cum magna ex parte, eorum precibus adductus, bellum susceperit: multo etiam gra-
XVII uius, quod sit destitutus, queritur. Tum demum Liscus oratione Cæsaris adductus, quod antea tacuerat, proponit, *Esse nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat; qui priuatim plus possint, quam ipsi magistra-*
2 *tus. Hos seditiosa atque improba oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferant. quod præstare dicant, si iam principatum Galliæ obtinere non possint, Gallorum, quam Ro-*

CAP. XVI. 5. *Vbi se diutius duci*) procrastinari, vanis promissis trahi & differri.

summo magistratu praerat) Dandi casu, sine accessione vocalis tertiæ. quod sollemne Cæsari fuisse, ex Analogicis & aliis eius libris Gellius IV, 16. demonstrauit.

Romanorum, imperita perferre. neque dubitare debeant, quin, si Heluetios superauerint Romani, vna cum reliqua Gallia Aeduis libertatem sint erepturi. 4
Ab iisdem nostra consilia, quaeque in castris gerantur, hostibus enuntiari: hos a se coerceri non posse. 5
quin etiam, quod necessario rem coactus Caesari enuntiarit, intelligere sese, quanto id cum periculo fecerit; & ob eam caussam, quam diu potuerit, tacuisse. 6

XVIII Caesar hac oratione Lisci Dumnorigem, Diuitiaci fratrem, designari sentiebat: sed, quod pluribus praesentibus eas res iactari nolebat, celeriter concilium dimittit; Liscum retinet.
2 quaerit ex sola ea, quae in conuentu dixerat; dicit liberius atque audacius.
3 eadem secreto ab aliis reperit esse vera: *Ipsum esse Dumnorigem, summa audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum rerum nouarum, complures annos portoria, reliquaque omnia Aeduorum vectigalia paruo pretio redempta habere: propterea quod, illo licente, contra liceri audeat nemo. His rebus & suam rem familiarem auxisse, & facultates ad largiendum magnas comparasse: magnum numerum equitatus suo semptu semper alere & circum se habere: neque solum domi, sed etiam apud finitimas ciuitates largiter posse: atque huius potentiae caussa matrem in Biturigibus, homini illic nobilissimo ac potentissimo collocasse: ipsum ex Heluetiis vxorem habere: sororem ex matre, & propinquas suas nuptum in alias ciuitates*

2 *uitates collocasse. fauere & cupere Heluetiis,*
propter eam adfinitatem: odisse etiam suo nomi-
ne Cæsarem & Romanos; quod eorum aduentu
potentia eius deminuta, & Diuitiacus frater in
antiquum locum gratiæ atque honoris si restitu-
9 *tus. si quid accidat Romanis, summam in spem*
regni obtinendi per Heluetios venire; imperio po-
puli R. non modo regno, sed etiam de ea, quam
10 *habeat, gratia desperare.* Reperiebat etiam
Cæsar inquirendo, *quod prælium equestre ad-*
uersum paucis ante diebus esset factum, initium
eius fugæ a Dumnorige atque eius equitibus fa-
ctum esse: (nam equitatu, quem auxilio Cæ-
sari Aedui miserant, Dumnorix præerat) *eo-*
rumque fuga reliquum esse equitatum perterri-
XIX *tum.* Quibus rebus cognitis, cum ad has
suspitiones certissimæ res accederent, quod
per fines Sequanorum Heluetios traduxisset,
quod obsides inter eos dandos curasset, quod
ea omnia non modo iniussu suo, & ciuitatis,
sed etiam inscientibus ipsis fecisset, quod a
magistratu Aeduorum accusaretur, satis esse
caussæ arbitrabatur, quare in eum aut ipse
animaduerteret, aut ciuitatem animaduertere
2 iuberet. His omnibus rebus vnum repugna-
bat, quod Diuitiaci fratris summum in popu-
lum R. studium, summam in se voluntatem,
egre-

Cap. XVIII. 9. *si quid accidat Romanis*) si vincantur Romani. *εὐφημία* elegans & grata.

10. *nam equitatu*) tertio casu, vt solitus Cæsar. Vide paullo ante ad cap. 16. sect. 5. dicta.

egregiam fidem, iuftitiam, temperantiam co-
gnouerat. nam, ne eius fupplicio Diuitiaci
animum offenderet, verebatur. Itaque prius 3
quam quidquam conaretur, Diuitiacum ad fe
vocari iubet; &, quoditianis interpretibus re-
motis, per C. Valerium Procillum, princi-
pem Galliæ prouinciæ, familiarem fuum, cui
fummam rerum omnium fidem habebat, cum
eo colloquitur: fimul commonefacit, quæ i- 4
pfo præfente in concilio Gallorum de Dumno-
rige fint dicta, quæ feparatim quisque de eo
aqud fe dixerit: petit atque hortatur, vt fi- 5
ne eius offenfione animi, vel ipfe de eo,
cauffa cognito, ftatuat, vel ciuitatem ftatue-
re iubeat. Diuitiacus, multis cum lacri- XX
mis Cæfarem complexus, obfecrate cœpit, *ne
quid grauius in fratrem ftatueret. fcire fe illa
effe vera: nec quemquam ex eo plus, quam fe,* 2
*doloris capere: propterea quod, cum ipfe gra-
tia plurimum domi atque in reliqua Gallia; ille
minimum propter adolefcentiam poffet, per fe cre-
uiffet. quibus opibus ac neruis non folum ad* 3
*minuendam gratiam, fed pæne ad perniciem
fuam*

CAP. XX. 2. *cum ipfe gratia*) ipfe Diuitiacus, maior fratrum. Metaphraftes: ἐμοῦ μὲν πλεῖον ἐν τῇ ἐμῇ χώρᾳ καὶ παρὰ τῇ ἄλλῃ πάσῃ Γαλατίᾳ ἐν τῷ πρόσθεν χρόνῳ ἐσχύσαντος.

ille minimum) ille Dumnorix, frater iunior.

per fe creuiffet) Idem interpres Græcus: δι' ἑαυτοῦ νῦν μεγάλην δύναμιν κέκτηται.

ſuam vteretur: ſeſe tamen & amore fraterno, &
4 *exſtimatione vulgi commoueri. Quod ſi quid ei a Caſare grauius accidiſſet, cum ipſe eum locum amicitiæ apud eum teneret, neminem exiſtimaturum non ſua voluntate factum; qua ex re futurum, vti totius Galliæ animi a ſe auerterentur.*
5 Hæc cum pluribus verbis flens a Cæſare peteret, Cæſar eius dexteram præhendit: conſolatus, rogat, finem orandi faciat: tanti eius apud ſe gratiam eſſe oſtendit, vti & reip. iniuriam, & ſuum dolorem eius voluntati ac pre-
6 cibus condonet. Dumnorigem ad ſe vocat, fratrem adhibet: quæ in eo reprehendat, oſtendit: quæ ipſe intelligat, quæ ciuitas queratur, proponit: monet, vt in reliquum tempus omnes ſuſpiciones vitet. præterita ſe Di-
7 uitiaco fratri condonare dicit. Dumnorigi cuſtodes ponit, vt, quæ agat, quibuscum loqua-
XXI tur, ſcire poſſit. Eodem die ab exploratoribus certior factus, hoſtes ſub montem conſediſſe, millia paſſuum ab ipſius caſtris octo: qualis eſſet natura montis, & qualis in circuitu adſcenſus, qui cognoſcerent, miſit. Re-
2 nuntiatum eſt, facilem eſſe. de tertia vigilia T. Labienum, legatum pro prætore, cum duabus legionibus, & iisdem ducibus, qui iter cognouerant, ſummum iugum montis adſcende-
3 re iubet; quid ſi conſilii ſit, oſtendit. ipſe de

CAP. XXI, 2. *legatum pro prætore*) Sunt qui ſubſtituant, *legatum propere:* atque ita etiam recenti editione cum Dionyſii Voſſii Notis, legitur. Lud.

de quarta vigilia eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit; equitatumque omnem antemittit. P. Considius, qui rei militaris pe- 4
ritissimus habebatur, & in exercitu L. Sullæ, & postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus præmittitur. Prima luce, cum summus XXII
mons a T. Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longius mille & quingentis passibus abesset; neque, vt postea ex captiuis comperit, aut ipsius aduentus, aut Labieni cognitus esset; Considius, equo admisso, ad eum accurrit; dicit, montem, quem a Labieno occupari 2
voluerit, ab hostibus teneri, id se a Gallicis armis atque insignibus cognouisse. Cæsar suas 3
copias in proximum collem subducit; aciem instruit, Labienus, vt erat ei præceptum a Cæsare, ne prœlium committeret, nisi ipsius copiæ prope hostium castra visæ essent, vt vndique vno tempore in hostes impetus fieret; monte occupato nostros exspectabat, prœlioque absti-

autem Carrio Antiq. Lect. III. 8. auctor est, in vetustissimis & manu scriptis *propræt.* legi, quæ non insolens dignitas fuit, alia tamen in libera republica, alia sub Cæsaribus. Adfert nummos Metelli Pii (quos etiam Fulv. Vrsinus habet in Famil. R. p. 152.) in quorum auersa est P. CRASSVS. IVNI. PRO. PR. Addit alios vir illust. Ezech. Spanhemius de Vsu numism. p. 560. vbi distinctionem, quam diximus, dignitatis huius pro diuersis reipublicæ temporibus exposuit. Hic primus legatorum legionum est, in quem proconsul Cæsar præcipuam curarum partem transtulit.

4 abſtinebat. multo denique die per exploratores cognouit, & montem a ſuis teneri, & hoſtes caſtra mouiſſe, & Conſidium, timore perterritum, quod non vidiſſet, pro viſo
5 ſibi renuntiaſſe. Eo die, quo conſuerat, interuallo hoſtes ſequitur, & millia paſſuum tria
XXIII ab eorum caſtris caſtra ponit. Poſtridie eius diei, quod omnino biduum ſupererat, cum exercitui frumentum metiri oporteret; & quod a Bibracte, oppido Aeduorum longe maximo ac copioſiſſimo, non amplius millibus paſſuum XVIII aberat; rei frumentariæ proſpiciendum exiſtimauit, & iter ab Helvetiis auertit,
2 ac Bibracte ire contendit. Ea res per fugitiuos L. Aemilii, decurionis equitum Gallorum,
3 hoſtibus nuntiatur. Heluetii, ſeu quod timore perterritos Romanos diſcedere exiſtimarent, eo magis, quod pridie, ſuperioribus locis occupatis, prœlium non commiſiſſent; ſiue quod re frumentaria intercludi poſſe conſiderent; commutato conſilio atque itinere conuerſo, noſtros a nouiſſimo agmine inſequi ac
XXIV laceſſere cœperunt. Poſtquam id animaduerit, copias ſuas Cæſar in proximum collem ſubducit, equitatumque, qui ſuſtineret ho-
2 ſtium impedum, miſit. Ipſe interim in colle medio triplicem aciem inſtruxit legionum quatuor veteranarum, ita, vti ſupra ſe in ſummo

Cap. xxiii. 2. *decurionis equitum*) In turma, quæ terdenos equites habebat, primi ſingularum decuriarum, *decuriones* dicti, *Varro LL, lib.* iv. *ſect.* 16.

mo iugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime conſcripſerat, & omnia auxilia collocaret, ac totum montem hominibus compleret. Interea, ſarcinas in vnum locum conferri, & eum ab iis, qui in ſuperiore acie conſti- 3
terant, muniri iuſſit. Heluetii, cum omni- 4
bus ſuis carris ſecuti, impedimenta in vnum
locum contulerunt: ipſi confertiſſima acie, re- 5
iecto noſtro equitatu, phalange facta, ſub primam noſtram aciem ſucceſſerunt. Cæ- XXV
ſar, primum ſuo, deinde omnium (e conſpectu) remotis equis, vt, æquato omnium periculo, ſpem fugæ tolleret, cohortatus ſuos,
prœlium commiſit. milites, e loco ſuperiore 2
pilis miſſis, facile hoſtium phalangem perfregerunt. ea disiecta, gladiis diſtrictis, in eos
impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam 3
erat impedimento, quod, pluribus eorum ſcutis vno

CAP. XXIV. 5. *phalange facta*) Oroſius VI, 7. harum gentium phalangem ita deſcripſit: *Pugna maxime gravis ex phalange Germanorum fuit, quam coacto in vnum agmine ſcutisque ſupra capita contextis, ad irrumpendam Romanorum aciem tuti vndique præſtruxerant.*

CAP. XXV. 1. *e conſpectu*) Dubitant de his viri docti & vncinis, tamquam ſuſpecta, includunt. Anonymus tamen ex Iulii Celſi Vita Cæſaris verba eadem expreſſit.

remotis equis) De hac conſuetudine Cæſaris Suetonius cap. 60.

pluribus eorum ſcutis) in phalange ſeu teſtudine connexis ita, vt alio aliud ex parte tegeretur.

vno ictu Pilorum transfixis & colligatis, cum
ferrum ſe inflexiſſet, neque euellere neque, ſi-
niſtra impedita, ſatis commode pugnare po-
4 terant; multi vt, diu iactato brachio, præo-
ptarent ſcutum manu emittere, & nudo cor-
5 pore pugnare. tandem, vulneribus defeſſi,
& pedem referre, &, quod mons ſuberat cir-
6 citer ∞ paſſuum, eo ſe recipere cœperunt.
capto monte, & ſuccedentibus noſtris, Boii &
Tulingi, qui hominum millibus circiter xv.
agmen hoſtium claudebant, & nouiſſimis præ-
ſidio erant, ex itinere noſtros latere aperto ad-
greſſi, circumuenire, & id conſpicati Helue-
tii, qui in montem ſeſe receperant, rurſus in-
7 ſtare, & prælium redintegrare cœperunt. Ro-
mani conuerſa ſigna bipartito intulerunt: pri-
ma ac ſecunda acies, vt victis ac ſubmodis re-
VI ſiſteret; tertia, vt venientes ſuſtineret. Ita
ancipiti prœlio, diu atque acriter pugnatum
eſt. diutius cum noſtrorum impetum ſuſtine-
re non poſſent; alteri ſe, vt cœperant, in mon-
tem receperunt; alteri ad impedimenta & carros
2 ſuos ſe contulerunt. nam hoc toto prœlio, cum
ab hora ſeptima ad veſperam pugnatum ſit, auer-
3 ſum hoſtem videre nemo potuit. ad multam
noctem etiam ad impedimenta pugnatum eſt:
propterea quod pro vallo carros obiecerant, &
e loco ſuperiore in noſtros venientes tela con-
iiciebant, & nonnulli inter carros rotasque
ma-

7. bipartito) Quidam legunt *tripartito*. Sed etiam interpres δίχῃ.

mataras ac tragulas subiiciebant, nostrosque
vulnerabant. Diu cum esset pugnatum impe- 4
timentis castrisque nostri potiti sunt. Ibi Or-
getorigis filia, atque vnus e filiis captus est.
Ex eo prœlio circiter millia hominum cxxx su- 5
perfuerunt: eaque tota nocte continenter ie-
runt: nullam partem noctis itinere intermis-
so, in fines Lingonum die iv peruenerunt,
cum, & propter vulnera militum, & propter
sepulturam occisorum, nostri, triduum mo-
rati, eos sequi non potuissent. Cæsar ad 6
Lingones litteras nuntiosque misit, ne eos fru-
mento neue alia re iuuarent: qui si iuuissent,
se eodem loco illos, quo Heluetios, habitu-
rum. Ipse, triduo intermisso, cum omnibus
copiis eos sequi cœpit. Heluetii, omnium XXVII
rerum inopia adducti, legatos de deditione ad
eum miserunt. qui cum eum in itinere conue- 2
nissent; seque ad pedes proiecissent; suppplici-
terque locuti, flentes pacem petissent, atque
eos in eo loco, quo tum essent, suum aduentum
exspectare iussisset, paruerunt. Eo postquam 3
Cæsar peruenit, obsides, arma, seruos, qui ad eos
per-

CAP. XXVI, 3. *mataras ac tragulas*) Matara & Mataris: item Matera & Materis, telum Gallicum. Nonius ex Sisenna: *Gallea materibus configit.* Liuius lib. VII. 24. in Gallico bello: *læuo humero matari prope traiecto.* Et Strabo lib. IV. p. 136. de Gallorum armis: *μάρις παλτοῦ τι εἶδος*, praue: pallo melius Epitome *μάδαρις*. scribe *μάταρις*. *Tragulam* autem Varro IV, 24. de LL. a *traiiciendo* duxit: Festus a *trahendo*, quod infixa scuto trahat, quasi fuerit hamata.

4 perfugiſſent, propoſcit. dum ea conquiruntur & conferentur, nocte intermiſſa, circiter hominum millia VI eius pagi, qui Vrbigenus appellatur, ſiue timore perterriti, ne armis traditis ſupplicio adficerentur, ſiue ſpe ſalutis inducti, quod in tanta multitudine deditiorum, ſuam fugam aut occultari, aut omnino ignorari poſſe exiſtimarent, prima nocte, ex caſtris Heluetiorum egreſſi, ad Rhenum fineſque

XXVIII Germanorum contenderunt. Quod vbi Cæſar reſciuit: quorum per fines ierant, his, vti conquirerent, & reducerent, ſi ſibi purgati eſſe vellent, imperauit; reductos in ho-

2 ſtium numero habuit: reliquos omnes, obſidibus, armis, perfugis traditis, in deditionem

3 accipit. Heluetios, Tulingos, Latobrigos in fines ſuos, vnde erant profecti, reuerti iusſit, &, quod omnibus frugibus amiſſis, domi nihil erat, quo famem tolerarent, Allobrogibus imperauit, vt his frumenti copiam facerent: ipſos oppida vicoſque, quos incenderant, re-

4 ſtituere iuſſit. Id ea maxima ratione fecit, quod noluit eum locum, vnde Heluetii diſceſſerant, vacare; ne propter bonitatem agrorum Germani, qui trans Rhenum incolunt, e ſuis finibus

---

Cap. XXVII. 4. *pagi qui Vrbigenus*) Libri *Verbigenus*, etiam metaphraſtes Βεϱβιγὴν φυλή. Quod vero Antonini Itinerarium in occidentali. Heluetia *Vrbam* oppidum deſignat, quod hodieque Orbe vocatur; etiam in Cæſare *Vrbigenus pagus* legendum cum Cluuerio cenſemus.

ibus in Heluetiorum fines transirent, & finiti-
ii Galliæ prouinciæ Allobrogibusque essent.
oios, petentibus Aeduis, quod egregia vir-
te erant cogniti, vt in finibus suis collocarent,
ncessit: quibus illi agros dederunt, quosque
stea in parem iuris libertatisque conditionem,
que ipsi erant, acceperunt. In castris Hel- XXIX
tiorum tabulæ repertæ sunt, litteris Græcis
nfectæ, & ad Cæsarem perlatæ: quibus in ta-
lis nominatim ratio confecta erat, qui nume-
domo exisset eorum, qui arma ferre possent,
tem separatim pueri, senes, mulieresque.
rum omnium rerum summa erat, capitum 2
uetiorum millia CCLXIII, Tulingorum
lia XXXVI, Lotobrigorum XIV, Rauraco-
XXIII, Boiorum XXXII: ex his, qui
a ferre possent, ad millia XCII. Summa o-
um fuerant ad millia CCCLXIIX. Eorum,
domum redierunt, censu habito, vt Cæ-
mperauerat, repertus est numerus mil-
C & X. Bello Heluetiorum confe- XXX
cto

XXIX. 1. *tabulæ litteris Græcis*) characteribus Græ-
, sed lingua seu verbis Heluetiis. Gallos enim bar-
s ignaros sermonis Græci fuisse, ex lib. v, 48. ma-
stum est, vbi ideo epistolam Græce Cæsar scripsit,
ntercepta intelligeretur. Litterarum autem figu-
(quarum antiquitus videntur vsum ignorasse) sine
o a Massiliensibus Græcis acceperunt. Adde su-
lib. 1, 19, vbi Cæsar cum Aeduis, cultissimis
orum extra prouinciam, per interpretem loqui-
quod non opus fuisset apud gnaros sermonis
i.

cto, totius fere Galliæ legati, principes ciuitatum, ad Cæsarem gratulatum conuenerunt:
2 *intelligere sese, tametsi, pro veteribus Heluetiorum iniuriis populus R. ab iis pœnas bello repetisset; tamen eam rem non minus ex usu terræ*
3 *Galliæ, quam populi R. accidisse: propterea quod eo consilio, florentissimis rebus, domos suas Heluetii reliquissent, vt toti Galliæ bellum inferrent, imperioque potirentur, locumque domicilio ex magna copia deligerent, quem ex omni Gallia opportunissimum ac fructuosissimum iudicassent, reliquasque ciuitates stipendiarias habe-*
4 *rent.* Petierunt, *vti sibi concilium totius Galliæ in diem certam indicere, idque Cæsaris voluntate facere, liceret: sese habere quasdam res,*
5 *quas e communi consensu ab eo petere vellent.* Ea re permissa, diem concilio constituerunt, & iureiurando; ne quis enuntiaret, nisi quibus communi consilio mandatum esset, inter
XXXI se sanxerunt. Eo concilio dimisso, iidem principes ciuitatum, qui ante fuerant, ad Cæsarem reuerterunt; petieruntque. vti sibi se-
2 creto de sua omniumque salute cum eo agere liceret. Ea re impetrata, sese omnes flentes Cæsari ad pedes proiecerunt: *non minus se id contendere & laborare, ne ea, quæ dixissent, enuntiarentur, quam, vt ea, quæ vellent, impetrarent, propterea quod, si enuntiatum esset, sum-*
3 *mum in crutiatum se venduros viderent.* Locutus est pro his Diuitiacus Aeduus: *Galliæ totius factiones esse duas: barum alterius principatum tene-*

'nere Aeduos, alterius Aruernos. Hi cum tan- 4
)pere de potentatu inter se multos annos conten-
:rent, factum esse, vti ab Aruernis Sequanisque
'ermani mercede arcesserentur. horum primo 5
'citer millia XV *Rhenum transisse: postea quam*
ros, & cultum, & copias Gallorum homines
i ac barbari adamassent, transductos plures:
nc esse in Gallia ad C *&* XX *millium numerum:*
n his Aeduos, eorumque clientes semel atque 6
'um armis contendisse; magnam calamitatem
'sos accepisse, omnem nobilitatem, omnem se-
um, omnem equitatam amisse. quibus prœ- 7
calamitatibusque fractos, qui & sua virtu-
& populi R. hospitio, atque amicitia pluri-
n ante in Gallia potuissent, coactos esse Se-
nis obsides dare nobilissimos ciuitatis, & iu-
rando ciuitatem obstringere, sese neque obsi-
'epetituros, neque auxilium a populo R. im-
tturos, neque recusaturos, quo minus per-
) sub illorum ditione atque imperio essent.
m se esse, ex omni ciuitate Aeduorum, qui 8
'ci non potuerit, vt iuraret, aut suos liberos
:s daret. ob eam rem se ex ciuitate pro- 9
'e, & Romam ad senatum venisse, auxilium
'atum; quod solus neque iureiurando neque
ob-

'otentatu) principatu, imperio, Gr. metaphr. ἀρχῇ.
: vero, insolens vocabulum existimes, quo etiam
.is XXV, 38. vsus est, *æmulo potentatus inimicus:*
uratiuo numero Lactantius Lib. VI, cap. 17. 10.
istas, & honores, & potentatus, & regna ipsa
mnet.

10 *obsidibus teneretur. Sed peius victoribus Sequa-*
nis, quam Aeduis victis, accidisse: propterea
quod Ariouistus, rex Germanorum, in eorum fi-
nibus consedisset, tertiamque partem agri Sequa-
ni, qui esset optimus totius Galliae, occupauisset,
& nunc de altera parte tertia Sequanos decedere
iuberet, propterea quod, paucis mensibus ante,
Harudum millia hominum XXIV *ad eum venis-*
11 *sent; quibus locus ac sedes pararentur. Futu-*
rum esse paucis annis, vti omnes e Galliae finibus
pellerentur, atque omnes Germani Rhenum trans-
irent: neque enim conferendum esse Gallicum
cum Germanorum agro, neque hanc consuetudi-
12 *nem victus cum illa comparandam. Ariouistum*
autem, vt semel Gallorum copias praelio vicerit,
quod praelium factum sit Amagetobriae; super-
be & crudeliter imperare, obsides nobilissi-
mi

---

10. ***Ariouistus rex Germanorum***) eorum videlicet, quorum milites in exercitu suo infra cap. 51. habuisse dicitur. qui erant *Harudes*, *Marcomanni*, *Tribocci*, *Vangiones*, *Nemetes*, *Sedusii*, *Sueui:* neque hi omnes subiecti, sed ex iis etiam axiliares, quod de Sueuis sine Cattis certum est. Vide post paullo cap. 37. Inde colligitur populis ad Rhenum superiorem imperasse, siue qui inter Rhenum, Nicri confluentem & Danubii fontes & paullo vltra coluerunt, antequam Marcomanni a Marobuduo in Boiohemum transducerentur.

Harudum millia hominum XXIV) Vicini Harudes Marcomanis inter Rhenum & Danubium a fontibus nouum: qui an cum Marcomanis in Boiohemum postea transierint, incertum est.

12. ***Amagetobria***) Sic & metaphrastes scripsit. Igno-

mi cuiusque liberos poscere, & in eos omnia exem-
pla cruciatus edere. si qua res non ad nutum aut
ad voluntatem eius facta sit. hominum esse bar- 13
barum, iracundum, temerarium: non posse eius
mperia diutius sustineri: nisi quid in Cæsare po- 14
uloque R. sit auxilii, omnibus Gallis idem esse
aciendum, quod Heluetii fecerunt, vt domo e-
igrent, aliud domicilium, alias sedes, remo-
s a Germanis petant, fortunamque, quæcum-
ie accidat, experiantur. Hæc si enunciata A- 15
uisto sint, non dubitare, quin de omnibus obsi-
bus, qui apud eum sint, grauissimum supplicium
mat: Cæsarem vel auctoritate sua atque exer- 16
us, vel recenti victoria, vel nomine populi R.
errere posse, ne maior multitudo Germanorum
enum transducatur: Galliamque omnem ab
ouisti iniuria posse defendere. Hac oratio- XXXII
a Diuitiaco habita, omnes, qui aderant,
gno fletu auxilium a Cæsare petere cœpe-
r. animaduertit Cæsar, vnos ex omnibus 2
uanos nihil earum rerum facere, quas ce-
facerent; sed tristes, capite demisso, ter-
intueri. eius rei quæ caussa esset mira-
ex ipsis quæsiuit. nihil Sequani respon- 3
, sed in eadem tristitia taciti permanere, cum
sæpius quæreret, neque vllam omnino vo-
exprimere posset: idem Diuitiacus Aeduus
ndit. *Hoc esse miseriorem & grauiorem fortu-* 4
equanorum, quam reliquorum, quod soli ne
in

---

ocus, a nemine præterea memoratus. Videtur au-
irca Aeduos aut Sequanos fuisse.

in occulto quidem queri, nec auxilium implorare
auderent: absentisque Ariouisti crudelitatem, ve-
5 *lut si coram adesset, horrent: propterea quod*
reliquis tamen fugæ facultas daretur; Sequanis
vero. qui intra fines suos Ariouistum recepissent,
quorum oppida omnia in eius potestate essent, o-
XXXIII *mnes cruciatus essent perferendi.* His rebus
cognitis, Cæsar Gallorum animos verbis con-
firmauit, pollicitusque est sibi eam rem curæ
futuram: magnam se habere spem; & benefi-
cio suo, & auctoritate adductum Ariouistum, fi-
2 nem, iniuriis facturum. Hac oratione habita,
concilium dimisit, & secundum ea, multæ res
eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitan-
dam, & suscipiendam putaret; in primis, quod
Aeduos, fratres consanguineosque sæpenumero
ab senatu appellatos, in seruitute atque in ditio-
ne videbat Germanorum teneri, eorumque ob-
sides esse apud Ariouistum ac Sequanos intellige-
bat: quod in tanto imperio populi Romani tur-
3 pissimum sibi & reipubl. esse arbitrabatur. Paul-
latim autem Germanos consuescere Rhenum
transire, & in Galliam magnam eorum multitu-
dinem venire, populo Romano periculosam vi-
4 debat: neque sibi homines feros ac barbaros
temperaturos existimabat, quin, cum omnem
Galliam

CAP. XXXIII, 2. *Aeduos fratres consanguineosque*) Aedui fratres Romanorum dicti propter antiquissimum fœdus. Vid. Tacit. XI, 25.

sæpenumero ab senatu) Ad hæc senatus consulta prouocat Iumenius Paneg. Flauiensium nomine cap. 2.

Galliam occupassent, vt ante Cimbri Teutonique fecissent], in prouinciam exirent, atque inde in Italiam contenderent, præsertim cum Sequanos a prouincia nostra Rhodanus diuideret. Quibus rebus quam maturrime occurrendum putabat. Ipse autem Ariouistus tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserat, vt ferendus non videretur. 5
Quamobrem placuit ei, XXXIV
vt ad Ariouistum legatos mitteret, qui ab eo postularent, vt aliquem locum medium vtriusque colloquio deligeret: velle se de republ. & summis vtriusque rebus cum eo agere. Ei legationi 2
Ariouistus respondit: *Si qid ipsi a Cæsare opus esset, sese ad eum venturum fuisse: si quid ille a se velit, illum ad se venire oportere.* *Præterea se* 3
neque sine exercitu in eas partes Galliæ venire audere, quas Cæsar possideret, neque exercitum sine magno commeatu atque molimento in vnum locum contrahere posse. sibi autem mirum videri, quid in sua

Cimbri Teutonique) De his Velleius II, 12. Florus III, & Eutropius V, 1.

Sequanos a prouincia Rhodanus diuideret). Circa Geneuam, postquam ex lacu exiit, Rhodanus Sequanos accedit propius. Geneua autem extremum oppidum erat Allobrogum, qui grauibus bellis domiti prouinciæ contributi sunt. *Supra cap. 6.*

tantos spiritus sumpserat) Plurali *spiritu* ferociam sonant & superbiam: vt lib. II. huius belli cap. 4. sect. 3. Et regios Dione cap. 5. *regios spiritus repressit.* Cicero pro lege Manil. cap. 22. extr. *animos ac spiritus* hac notione coniunxit.

XXXIV, 3. *molimento*) Ita Gabr. Faerni manuscriptus codex, Fuluio Vrsino teste: plures ali *emo-*

ſua Gallia, quam bello viciſſet, aut Cæſari, aut
XXXV *omnino populo R. negotii eſſet.* His reſpon-
ſis ad Cæſarem relatis, iterum ad eum Cæſar
2 legatos cum his mandatis mittit: *Quoniam*
tanto ſuo populique R. beneficio adfectus, cum
in conſulatu ſuo rex atque amicus a ſenatu ap-
pellatus eſſet, hanc ſibi populoque R. gratiam
referret, vt in colloquium venire inuitatus gra-
uaretur, neque de communi re dicendum ſibi, &
cognoſcendum putaret; hæc eſſe, quæ ab eo po-
3 *ſtularet: primum, ne quam multitudinem ho-*
minum amplius trans Rhenum in Galliam trans-
duceret: deinde, obſides, quos haberet ab Ae-
duis, redderet: Sequanisque permitteret, vt,
quos illi haberent, voluntate eius reddere illis
liceret; neue Aeduos iniuria laceſſeret, neue his
4 *ſociisque eorum bellum inferret: ſi id ita feciſ-*
ſet, ſibi populoque R. perpetuum gratiam atque
amicitiam cum eo futuram: ſi non impetraret,
quo-

---

lumento, quod Petrus Victorius Var. Lect. XXII. 10. ex gemina vocabuli ſignificatione tuetur, quæ hoc loco non quæſtus ſit, ſed ſtudii & laboris: quod ex Varronis R. R. III, 14. putat confirmari. Dionyſius Voſſius deſperat de Varronis loco, quo operæ pretium, non difficultas indicetur. Ipſe aliud exemplum ſubdit ex Gellii XI, 13. *qua vis quodue emolumentum eius ſententiæ foret.* Sed quod neque huc ſatis clare notionem alteram emolumenti, quæ non a *mola* vel *molere*, ſed ab *emoliri* ſit, euincit, dum clarius exemplum proferatur, Faerno, Ciacconio, Hotmano ſubſcribimus, qui *molimentum* ſubſtituunt: Saltem *emolimentum* legere malim, formam ſimplicis preſſe imitatus.

quoniam M. Mesalla, M. Pisone COSS. *senatus censuisset, vti, quicumque Galliam prouinciam obtineret, quod commodo reip. facere posset, Aeduos ceterosque amicos populi R. defenderet; se Aeduorum iniurias non neglecturum.* Ad XXXVI
hæc Ariouistus respondit: *Ius esse belli, ut, qui vicissent, iis, quos vicissent, quemadmodum vellent, imperarent: idem populum R. victis non ad alterius præscriptum, sed ad suum arbitrium imperare consuesse. Si ipse populo R. non præscriberet, quemadmodum suo iure vteretur; non oportere se a populo Rom. in suo iure impediri.* 2
Aeduos sibi, quoniam belli fortunam tentassent, armis congressi ac superati essent, stipendiarios factos. 3 *magnam Cæsarem iniuriam facere,* 4 *qui suo aduentu vectigalia sibi deteriora faceret.* *Aeduis se obsides redditurum non esse,* 5 *neque iis, neque eorum sociis iniuria bellum illaturum, si in eo mauerent, quod conuenisset, stipendiumque quotannis penderent: si id non fecissent, longe ab his fraternum nomen populi R. abfuturum.* *Quod sibi Cæsar denuntiaret, se Aeduorum iniurias non neglecturum; neminem secum sine sua pernicie contendisse.* 6 *cum vellet, congrederetur; intellecturum, quid inuicti* 7 *Germani, exercitatissimi in armis, qui intra*

XXXV. 4. *M. Mesalla, M. Pisone* COSS.) biennio Ciceronis; itidemque biennio ante Cæsaris consulatum.

XXXVI. 5. *quod conuenisset*) Male quidam libri, *conuenissent.* Sic enim dicendum fuisset, *in quo.*

tra annos XIV *tectum non subissent, virtute pos-*
XXXVII *sent.* Hæc eodem tempore Cæsari mandata referebantur, & legati ab Aeduis, & Tre-
2 uiris veniebant: Aedui, questum, quod Harudes, qui nuper in Galliam transportati essent, fines eorum popularentur: sese ne obsidibus quidem datis pacem Ariouisti redimere potuisse.
3 se. Treuiri autem, pagos centum Sueuorum ad ripam Rheni consedisse; qui Rhenum transire conarentur: iis præesse Nasuam & Cim-
4 berium fratres. Quibus rebus Cæsar vehementer commotus, maturandum sibi existimauit, ne, si noua manus Sueuorum cum veteribus copiis Ariouisti sese coniunxisset, minus
5 facile resisti posset. Itaque re frumentaria, quam celerrime potuit, comparata, magnis
XXXIIX itineribus ad Ariouistum contendit. Cum tridui viam processisset, nuntiatum est ei, Ariouistum cum suis omnibus copiis ad occupandum Vesontionem, quod est oppidum maximum Sequanorum, contendere, triduique
2 viam a suis finibus processisse. Id ne accideret, magnopere præcauendum sibi Cæsar
3 existimabat. namque omnium rerum, quæ ad bellum vsui erant, summa erat in eo op-

Cap. XXXVII. 3. *pagos centum S.euorum*) milites ex singulis centum pagorum delectos. nam centum omnino pagi Sueuorum (sic Cattos Cæsar vocat) fuerunt, e quibus quotannis singula millia armatorum educebantur: *lib.* IV *ineunte.* De *pagis* supra dictum in Heluetia: quamquam Germanorum pagi minores videantur, quam Heluetiorum.

oppido facultas: idque natura loci sic muniebatur, 4
vt magnam ad ducendum bellum daret fa-
cultatem: propterea quod flumen Adduasdubis,
vt circino circumductum, pæne totum oppi-
dum cingit: reliquum spatium, quod non est 5
amplius pedum DC, qua flumen intermittit,
mons continet magna altitudine, ita, vt radi-
ces eius montis ex vtraque parte ripæ fluminis
contingant. hunc murus circumdatus arcem 6
efficit, & cum oppido coniungit. Huc Cæ- 7
sar magnis diurnis nocturnisque itineribus con-
tendit, occupatoque oppido, ibi præsidium
collocat. Dum paucos dies ad Vesontio- XXXIX
nem, rei frumentariæ commeatusque caussa,
moratur, ex percunctatione nostrorum, voci-
busque Gallorum ac mercatorum, qui ingenti
magnitudine corporum Germanos, incredi-
bili

CAP. XXXVIII. 4. *ad ducendum bellum*) ad trahendum, cum mora gerendum, nec aleæ præliorum facile committendum. Sic verbo hoc Cicero vsus est lib. VII. epist. III, sect. 7. & Offic. III, cap. 3. Nepos Alcib. c. 8.

umen Adduasdubis) Vox sine dubio prauata, in qua dissonant codices scripti. Amnis hic Straboni & Ptolemæo dictus ὁ Δοῦβις, *Dubis*: vnde Hadr. Valesius & Isaacus Vossius ad Melam p. 160, & Io. Goduinus in Cæsare legunt *flumen dubis*, hodie *le Dou*. Forsan Cæsaris ætatis nomen plurium syllabarum fuit, truncatum postea: nec enim noua hæc lectio, sed metaphrastes etiam Ἀλδυάσδουβις expressit. Iuliani epistola XXXVIII, legitur Δάνουβις, etiam praue. Vossio *Adduas* est glossema ex Festi corrupto loco & errore veterum redundans.

bili virtute atque exercitatione in armis, esse prædicabunt, sæpenumero sese cum iis congressos, ne vultum quidem atque aciem oculorum ferre potuisse; tantus subito timor totum exercitum occupauit, vt non mediocriter
2 omnium mentes animosque perturbaret. Hic primum ortus est a tribunis militum, ac præfectis, reliquisque, qui ex vrbe, amicitiæ caussa, Cæsarem secuti, (magnam periculum miserabantur, quod) non magnum in re militari
3 vsum habebant. quorum alius, alia caussa illata, quam sibi ad proficiscendum necessariam esse diceret, petebat, vt eius voluntate discedere liceret. nonnulli, pudore adducti, vt ti-
4 moris suspitionem vitarent, remanebant. hi neque vultum fingere, neque interdum lacrimas tenere poterant: abditi in tabernaculis aut suum fatum querebantur, aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur: vulgo
5 totis castris testamenta obsignabantur. Horum vo-

Cap. xxxix. 2. *magnum periculum miserabantur quod*) Inclusa hæc delenda censet Carrio Antiq. Lect. III, 8. manu scriptorum, Vaticani præsertim, auctoritate: quasi ex inferiore sect. 4. in hunc locum adscenderint. Muretus autem V. L. lib. x, 4. prius *miserabantur* mutat in *esse rebantur*. Neutrum placet Dionys. Vossio, qui vulgarem lectionem tuetur. Nec insolens Cæsari vna formula, etiam ex breui interuallo, bis vti. Vide lib. v. cap. 15. sect. 3. & 4.

4. *testamenta obsignabantur*) Id quoque Florus III, 10. notauit, tamquam magni timoris signum, quasi mox omnes interituri essent.

vocibus ac timore paullatim etiam ii, qui magnum in castris vsum habebant, milites, centurionesque, quique equitatui præerant, perturbabantur: qui se ex his minus dimidos existimari volebant, non se hostem vereri, sed angustias itineris, & magnitudinem siluarum, quæ 6
inter eos, atque Ariouistum, intercederent; aut rem frumentariam, vt satis commode supportari posset, timere dicebant. nonnulli etiam Cæsari renuntiabant, cum castra moueri, ac signa ferri iussisset, non fore dicto audientes milites, nec propter timorem signa laturos. 7
Hæc cum animaduertisset Cæsar, conuocato concilio, omniumque ordinum ad id concilium adhibitis centurionibus vehementer eos incusauit: *primum, quod aut quam in partem, aut quo consilio ducerentur, sibi quærendum, aut cogitandum putarent.* XL
Ariouistum, se consule, cupidissime populi Rom. amicitiam appetisse; cur hunc tam temere quisquam ab officio discessurum iudicaret? 2
sibi quidam persuaderi, cognotis suis postulatis, atque æquitate conditionum perspecta, eum neque suam neque populi Romani gratiam repudiaturum. 3

CAP. XL. 1. *omnium ordinum centurionibus*) Erant decem in legione cohortes; in cohorte tres manipuli; in manipulo duo centuriones. Omnes sic numero pares, genere seu gradu impares. Vide Lips. Mil. R. II. 8. Hoc plenius concilium: alibi tantum *primorum ordinum centuriones* cum tribunis conuocati, vt mox cap. 41. sect. 3. lib. v. c. 18. s. 3. & c. 37. s. 1.

4 *rum. quod si, furore atque amentia impulsus, bellum intulisset, quid tandem vererentur? aut cur de sua virtute aut de ipsius diligentia despera-*
5 *rent; factum eius hostis periculum patrum nostrorum memoria; cum, Cumbris & Teutonis a C. Mario pulsis, non minorem laudem exercitus, quam ipse imperator, meritus esse videbatur: factum etiam nuper in Italia seruili tumultu, quos tamen aliquis vsus ac disciplina, quam a nobis*
6 *accepissent, sublevaret. Ex quo iudicari posset, quantum haberet in se boni constantia; propterea quod, quos aliquamdiu inermes sine caussa timuissent, hos postea armatos ac victores superassent.*
7 *denique, hos esse eosdem Germanos, quibuscum saepenumero Heluetii congressi, non solum in suis, sed etiam in illorum finibus, plerumque superassent, qui tamen pares esse nostro exercitui*
8 *non potuerint. Si quos aduersum proelium & fuga Gallorum commoueret, hos, si quaererent, reperiri posse, diuturnitate belli defatigatis Gallis, Ariouistum, cum multos menses castris ac paludibus se continuisset, neque sui potestatem fecisset, desperantes iam de pugna, & dispersos subito adortum, magis ratione ac consilio, quam*
9 *virtute, vicisse. cui rationi contra homines barbaros, atque imperitos, locus fuisset, hac ne ipsum*

5. *nuper in Italia seruili tumultu*) NVPER, post Cimbricum bellum. Seruile autem hoc bellum, quod Liuius epitoma XCVII. memorauit, a seruis Germanis, Caii Marii victoria captis, gestum: ideoque eius mentionem Caesar fecit, vinci & Germanos posse, demonstraret.

ipsum quidem sperare, nostros exercitus capi posse:
qui suum timorem in rei frumentariæ simulatio- 10
nem, angustiasque itineris, conferrent, facere
arroganter; cum aut de officio imperatoris despe-
rare, aut ei præscribere auderent. Hæc sibi esse 11
curæ; frumentum Sequanos, Leucos, Lingones
subministrare; iamque esse in agris frumenta ma-
tura: de itinere ipsos breui tempore iudicaturos.
quod non fore dicto audientes, neque signa la- 12
turi dicantur, nihil se ea re commoueri: scire
enim quibuscumque exercitus dicto audiens non
fuerit, aut, male re gesta, fortunam defuisse:
aut, aliquo facinore comperto, auaritiam esse
conuictam. suam innocentiam perpetua vita, fe- 13
licitatem Heluetiorum bello esse perspectam. Ita-
que se quod in longiorem diem collaturus esset, 14
repræsentaturum, & proxima nocte de quarta vi-
gilia castra moturum, vt quam primum intellige-
re posset, vtrum apud eos pudor atque officium,
an timor, plus valeret. quod si præterea nemo
sequatur, tamen se cum sola decima legione itu- 15
rum, de qua non dubitaret; sibique eam præto-
riam cohortem futuram. huic legioni Cæsar
& indulserat præcipue, & propter virtutem
confidebat maxime. Hac oratione ha- XLI
bita mirum in modum conuersæ sunt omni-
um

repræsentaturum) sic vetus tuenda lectio: quia *repræsentare* est ante diem præstare, aut facere, aut soluere *Hotm.*

cum sola decima legione) Hoc tamquam singulare strategema laudat & explicat Frontinus 1, 9, 4. sed paullo aliter historiam recenset.

um mentes, ſummoque alacritas & cupidi-
2 tas belli gerendi innata eſt: princepsque de-
cima legio per tribunos militum ei gratias e-
git, quod de ſe optimum iudiciam feciſſet, ſe-
3 que eſſe ab bellum gerendum paratiſſimam con-
firmauit. deinde reliquæ legiones per tribu-
nos militum & primorum ordinum centurio-
nes egerunt, vti Cæſari ſatisfacerent: ſe neque
vmquam dubitaſſe, neque timuiſſe, neque de
ſumma belli ſuum iudicium, ſed imperatoris
4 eſſe, exiſtimauiſſe. Eorum ſatisfactione accepta,
& itinere exquiſito per Diuitiacum, quod ex a-
liis Gallis ei maximam fidem habebat, vt mil-
lium amplius quadriginta circuitu locis apertis
exercitum duceret, de quarta vigilia, vti di-
5 xerat, profectus eſt. Septimo die cum iter
non intermitteret, ab exploratoribus certior
factus eſt, Ariouiſti copias a noſtris millibus
XLII paſſuum IV & XX abeſſe. Cognito Cæ-
ſaris aduentu, Ariouiſtus legatos ad eum mit-
tit: quod antea de colloquio poſtulaſſet, id per
ſe fieri licere, quoniam propius acceſſiſſet: ſeque
2 id ſine periculo facere poſſe exiſtimaret. non
reſpuit conditionem Cæſar: iamque eum ad ſa-
nitatem reuerti arbitrabatur; cum id, quod an-
3 tea petenti denegaſſet, vltro polliceretur; ma-
gnam-

CAP. XLI. 3. *primorum ordinum centuriones*) Vt erant centurio primi pili, primus princeps, primus haſtatus. Lipſius II. Mil. R. 8.

CAP. XLII. 2. *ad ſanitatem*) id eſt, ad meliora conſilia. Cicero XII. epiſt. X. ſect. I. pari tralatione *ad ſanitatem redire* dixit.

gnamque in spem veniebat, pro suis tantis,
populique R. in eum beneficiis, cognitis suis
postulatis, fore, vti pertinacia desisteret. dies
colloquio dictus est, ex eo die quintus. In- 4
terim, cum sæpe vltro citroque legati inter eos
mitterentur, Ariouistus postulauit, ne quem
peditem ad colloquium Cæsar adduceret. ve-
reri se ne per insidias ab eo circumveniretur: v-
terque cum equitatu veniret: alia ratione se non
esse venturum. Cæsar, quod nec colloquium, 5
interposita caussa, tolli volebat, neque salutem
suam Gallorum equitatui committere audebat,
commodissimum esse statuit, omnibus equis
Gallis equitibus detractis, legionarios eo mili-
:es legionis decimæ, cui quam maxime confi-
lebat, imponere; vt præsidium quam amicis-
imum, si quid facto opus esset, haberet.
|uod cum fieret, non irridicule quidam ex mi- 6
tibus decimæ legionis dixit: *Plusquam polli-*
'tus esset, Cæsarem facere: pollicitum esse in co-
ortis prætoriæ loco decimam legionem habiturum,
unc ad equum rescribere. Planities erat ma- XLIII
na, & in ea cumulus terreus satis grandis. hic
›cus æquo fere spatio ab castris vtriusque abe-
t. eo, vt erat dictum, ad colloquium vene-
nt. Legionem Cæsar, quam equis deuexerat, 2
ssibus CC ab eo tumulo constituit. item equites
Ario-

---

on irridicule) argute, lepide. Metaphrastes *ἀστεῖόν τι.*
equum rescribere) Sicut *scribere*, *conscribere* est legere
ıilites: ita *rescribere*, quum mutatur ordo: quod
ansscribere Valer. Maximus lib. II. c. 7. exempl. 15.
ixit.

Ariouisti pari interuallo constiterunt. Ariouistus, vt ex equis colloquerentur, & præter se, denos vt ad colloquium adducerent, postula-
4 uit. vbi eo ventum est, Cæsar initio orationis, sua senatusque in eum beneficia commemorauit, quod rex appellatus esset a senatu, quod amicus, quod munera amplissime missa, quam rem & paucis contigisse, & a Romanis pro maximis hominum officiis consueuisse tribui docebat:
5 illum, cum neque aditum, neque caussam postulandi iustam haberet, beneficio ac liberalitate sua ac senatus ea præmium consecutum.
6 docebat etiam, quum veteres quamque iustæ caussæ necessitudinis ipsis cum Aeduis interce-
7 derent. quæ senatus consulta, quoties quamque honorifica in eos facta essent; vt omni tempore totius Galliæ principatum Aedui tenuissent, prius etiam, quam nostram amici-
8 tiam appetissent. populi R. hanc esse consuetudinem, vt socios atque amicos non modo sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate, honore auctos velit esse: quod vero ad amicitiam populi R. attulissent; id iis eripi, quis pati
9 posset? Postulauit deinde eadem, quæ legatis in mandatis dederat, ne aut Aeduis aut eorum sociis bellum inferret; obsides redderet: si nullam partem Germanorum domum remittere posset; at ne quos amplius Rhenum trans-

CAP. XLVIII. 4. *rex appellatus esset*) vide supra cap. 3. sect. 4.

pro maximis officiis tribui) Liuium lege lib. XXXI. c. 11.

transire pateretur. Ariouistus ad postulata Cæ- XLIV
saris pauca respondit, de suis virtutibus multa
prædicauit: *transisse Rhenum sese, non sua spon-* 2
te sed rogatum & arcessitum a Gallis; non sine 3
magna spe magnisque præmiis domum propinquos:
que reliquisse; sedes habere in Gallia ab ipsis con- 4
essas. obsides ipsorum voluntate datos; stipen- 5. 6.
dium capere iure belli; quod victores victis impo-
ere consueuerint; non sese Gallis, sed Gallos si- 7
i bellum intulisse: omnes Galliæ ciuitates ad se
ppugnandum venisse, ac contra se castra habuis-
; eas omnes copias vno abs se prœlio fusas ac 8
peratas esse; si iterum experiri velint, para- 9
m se decertare; sin pacem malint, iniquum es-
, de stipendio recusare, quod sua voluntate ad
tempus dependerint. amicitiam populi R. sibi 10
namento & præsidio, non detrimento, esse o-
rtere, idque se ea spe petisse. si per populum 11
stipendium remittatur, & dedicii subtrahan-
, non minus libenter sese recusaturum populi
amicitiam, quam appetierit. quod multitu- 12
em Germanorum in Galliam transducat, id se
muniendi, non Galliæ oppugnandæ caussa fa-
; eius rei testimonium esse, quod, nisi roga- 13
, non venerit, & quod bellum non intulerit, sed
nderit se prius in Galliam venisse, quam popu-
R. numquam, ante hoc tempus, exercitum 14
li R. Galliæ prouinciæ finibus egressum, quid 15
ellet, cur in suas possessiones veniret? prouin-
suam esse hanc Galliam, sicut illam nostram.
t concedi non oporteret, si in nostros fines impe- 16
faceret: sic item, nos esse iniquos, quod in suo
iure

17 *iure se interpellaremus. Quod ex S. C. Aeduos*
appellatos amicos diceret, non se tam barbarum,
neque tam imperitum esse rerum, vt non sciret,
neque bello Allobrogum proximo, Aeduos Roma-
nis auxilium tulisse, neque ipsos in his contentio-
nibus, quas Aedui secum & cum Sequanis ha-
18 *buissent, auxilio populi R. vsos esse. debere se*
suspicari, simulata Caesarem amicitia, quod exer-
citum in Gallia habeat, sui opprimendi caussa ha-
19 *bere: quod nisi discedat, aut exercitum deducat*
ex his regionibus, sese illum non pro amico, sed
20 *pro hoste habiturum: quod si eum interfecerit,*
multis sese nobilibus principibusque populi Rom.
21 *gratum esse facturum; id se ab ipsis per eorum*
nuntios compertum habere, quorum omnium gra-
tiam atque amicitiam, eius morte redimere pos-
22 *set. quod si discessisset, ac liberam sibi possessio-*
nem Galliae tradidisset, magno se illum praemio
remuneraturum, & quaecumque bella geri vel-
let, sine vllo eius labore & periculo confecturum.

XLV Multa a Caesare in eam sententiam dicta sunt,
quare negotio desistere non posset, & *neque*
1 *suam, neque populi R. consuetudinem pati, vti*
optime meritos socios desereret: neque se iudi-
care, Galliam potius esse Ariouisti, quam po-
2 *puli Rom. Bello superatos esse Aruernos & Ru-*
tenos a Q. Fabio Maximo, quibus populus R.
igno-

CAP. XLV. 2. *Auernos & Rutenos a Q. Fabio*) Arverni procul a prouincia trans Gebennam montem: Ruteni citra montem in austrum vergunt. Fabio hanc victoriam tribuunt Strabo IV. pag. 128. Epit. Liuii L XI: at Suetonius Ner. c. 2. Domitio. Velle-

nouisset; neque in prouinciam redegisset, neque
pendium imposuisset. Quod si antiquissimum 3
iodque tempus spectari oporteret, populi R. iu-
ßimum esse in Gallia imperium. si iudicium
atus seruari oporteret, liberam debere esse
illiam, quam bello victam suis legibus vti vo-
lset. Dum hæc in colloquio geruntur, XLVI
sari nunciatum est, equites Ariouisti propius
nulum accedere, & ad nostros adequitare;
ides telaque in nostros coniicere. Cæsar 2
uendi finem fecit, seque ad suos recepit;
que imperauit, ne quod omnino telum in
les reiicerent. nam etsi sine vllo periculo 3
ionis delectæ commissum cum equitatu prœ-
n fore videbat: tamen committendum non
abat, vt, pulsis hostibus, dici posset, eos a se
fidem in colloquio circumuentos. Poste- 4
am in vulgus militum elatum est, qua arro-
tia in colloquio Ariouistus vsus, omni Gal-
Romanis interdixisset; impetumque in no-
s eius equites fecissent; eaque res colloquium
iremisset: multo maior alacritas studiumque
nandi maius exercitui iniectum est. Bi- XLVII
post Ariouistus legatos ad Cæsarem mittit,
e se de his rebus, quæ inter eos agi cœptæ,
ne-

11, 10. diuise Aruernos Domitio, Allobroges Fa-
dat. Videtur vterque vicisse vtrosque, quia Fa-
s fuit Domitii succeßor in prouincia, teste Valer.
ximo lib. IX. 6. 3.

LVI. 4. *in vulgus militum elatum*) Bene *elatum* se-
dum MSS. libros: non *relatum*. Et lib. VI, 13. no-
in vulgus efferri. Et Tacitus XII, 21. *elata vox eius*
ulgum.

neque perfectæ essent, agero cum eo: vbi aut
iterum colloquio diem constituerit; aut, si id
minus vellet, ex suis legatis aliquem ad se mit-
2 teret. Colloquendi Cæsari caussa visa non est,
& eo magis, quod pridie eius diei, Germani re-
tineri non poterant, quin in nostros tela conii-
3 cerent. legatum ex suis sese magno cum peri-
culo ad eum missurum, & hominibus feris obie-
4 cturum, existimabat. commodissimum visum
est, M. Valerium Procillum, C. Valerii Cabu-
ri filium, summa virtute & humanitate adole-
scentem, (cuius pater a C. Valerio Flacco ciui-
tate donatus erat) & propter fidem, & propter
linguæ Gallicæ scientiam, qua multa iam Ario-
uistus longinqua consuetudine vtebatur, &,
quod in eo peccandi Germanis caussa non esset,
ad eum mittere, & Mettium, qui hospitio Ario-
5 uisti vsus erat. His mandauit, vt, quæ dice-
ret Ariouistus, cognoscerent, & ad se refer-
6 rent. Quos cum apud se in castris Ariouistus
conspexisset; exercitu suo præsente, clamauit:
Quid ad se venirent? an speculandi caussa? co-
nantes dicere prohibuit, & in catenas conic-
XLVIII cit. Eodem die castra promouit, & milli-
bus passuum vna Cæsaris castris sub monte
con-

CAP. XLVII. 4. *longinqua consuetudine*) Ciacconius *longa* mauult. Tuetur receptam lectionem Io. Er. Gronouius Obseruat. IV, 11. p. 168. quia idem Cæsar. Civ. I, 29. & *temporis longinquitatem* dixit, & III Civ. 80. *longinquam oppugnationem*, id est diuturnam. Adde Nepot. Themist. c. 4. *longinquiore tempore.*

confedit. poſtridie eius dici, præter caſtra 2
Cæſaris ſuas copias transduxit, & millibus paſ-
ſuum II vltra eum caſtra fecit, eo conſilio, v-
i frumento commeatuque, qui ex Sequanis &
Aeduis ſupportaretur, Cæſarem intercluderet.
Ex eo die dies continuos v Cæſar pro caſtris 3
ſuas copias produxit, & aciem inſtructam ha-
uit, vt, ſi vellet Ariouiſtus prœlio conten-
ere, ei poteſtas non deeſſet. Ariouiſtus his 4
mnibus diebus exercitum caſtris continuit;
queſtri prœlio quotidie contendit. Genus
oc erat pugnæ, quo ſe Germani exercuerant.
quitum millia erant VI, totidem numero pe- 5
tes velociſſimi ac fortiſſimi; quos ex omni
opia ſinguli ſingulos, ſuæ ſalutis cauſſa, de-
gerant. cum his in prœliis verſabantur, ad 6
os ſe equites recipiebant: hi, ſi quid erat du-
us, concurrebant: ſi qui, grauiore vulnere
cepto, equo deciderant, circumſiſtebant: ſi 7
io erat longius prodeundum, aut celerius re-
piendum, tanta erat horum exercitatione ce-
ritas, vt iubis equorum ſubleuati, curſum
æquarent. Vbi eum caſtris ſeſe tenere Cæ- XLIX
intellexit, ne diutius commeatu prohibe-
tur, vltra eum locum, quo in loco Germa-
conſederant, circiter paſſus DC ab his ca-
is idoneum locum delegit, acieque triplici
tructa, ad eum locum venit. primam & ſe- 2
ndam aciem in armis eſſe, tertiam caſtra muni- 3
uſſit. hic locus ab hoſte circiter paſſus ſex-
itos, vti dictum eſt, aberat, eo circiter ho-
num numerum XVI millia expedita cum omni

D equi-

equitatu Ariouistus misit, quæ copiæ nostros per-
4 terrerent, & munitione prohiberent. nihilo se-
cius Cæsar, vt ante constituerat, duas acies hostem
propulsare, tertiam opus perficere iussit. Mu-
nitis castris, duas ibi legiones reliquit, & partem
auxiliorum; quatuor reliquas in castra maiora
L reduxit. Proximo die, instituto suo, Cæsar
ex castris vtrisque copias suas eduxit: paullu-
lumque a maioribus castris progressus, aciem in-
struxit: hostibusque pugnandi potestatem fecit.
2 vbi, ne tum quidem eos prodire intellexit, cir-
citer meridiem exercitum in castra reduxit.
Tum demum Ariouistus partem suarum copia-
rum, quæ castra minora oppugnaret, misit.
3 acriter vtrimque vsque ad vesperam pugnatum
est. Solis occasu suas copias Ariouistus mul-
tis & illatis & acceptis vulneribus, in castra re-
4 duxit. Cum ex captiuis quæreret Cæsar, qua-
mobrem Ariouistus prœlio non decertaret; hanc
reperiebat caussam, quod apud Germanos ea
consuetudo esset, vt matres familias eorum sor-
tibus & vaticinationibus declararent, vtrum
prœlium committi ex vsu esset, nec ne: eas
5 ita dicere, Nam esse fas Germanos supera-
re, si ante nouam lunam prælio contendis-
LI sent. Postridie eius diei Cæsar præsidi-
um vtrisque castris, quod satis esse visum est,
re-

CAP. L. 4. *matres familias sortibus & vaticinationibus*) Tacitus Hist. IV. 61. *vetere apud Germanos more, quo plerasque feminarum fatidicas arbitrentur.* Quin etiam *sanctum & prouidum* iis inesse putabant, quod idem de Morib. Germ. c. 8. prodidit.

relicto, omnes alarios in conspectu hostium pro castris minoribus constituit: quod minus multitudine militum legionariorum pro hostium numero valebat, vt ad speciem alariis vteretur. ipse, triplici instructa acie vsque ad castra hostium accessit. Tum demum necessario 2
Germani suas copias e castris eduxerunt, generatimque costituerunt, paribusque interuallis Harudes, Marcomanos, Triboccos, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Sueuos, omnemque aciem suam rhedis & carris circumdederunt, ne qua spes in fuga relinqueretur. eo mulieres 3
imposuerunt, quæ in prœlium proficiscentes milites passis manibus flentes implorabant, ne se in seruitutem Romanis traderent. Cæ- LII
sar singulis legionibus, singulos legatos, & quæstorem præfecit, vti eos testes suæ quisque virtutis haberet. Ipse a dextro cornu, quod eam 2
partem minime firmam hostium esse animaduerterat, prœlium commisit. Ita nostri acriter in 3
hostes, signo dato, impetum fecerunt. itaque hostes repente celeriterque procurrerunt, vt spatium pila in hostes coniiciendi non daretur. re-

CAP. LI. 1. *omnes alarios*) Lipsius de Mil. Rom. II. 7. p. 68. ita hunc locum interpretatur: *Mens ibi & consilium Cæsaris non disiungere legionarios, sed vna habere ad pugnam: alarios autem, id est auxiliares & socios; pro castris alteris in speciem, vt loquitur, relinquere terrendo hosti aut distinendo.*

generatimque constituerunt) per genera & nationes suas, suas singulas seorsim statuerunt, Metaphrastes κατὰ φῦλας.

reiectis pilis, comminus gladiis pugnatum eſt.
4 at Germani celeriter ex conſuetudine ſua phalange facta, impetus gladiorum exceperunt.
5 Reperi ſunt complures noſtri milites, qui in phalanges inſilirent, & ſcuta manibus reuellerent,
6 rent, & deſuper vulnerarent. Cum hoſtium acies a ſiniſtro cornu pulſa, atque in fugam conuerſa eſſet, a dextro cornu vehementer, multitudine ſuorum, noſtram aciem premebant.
7 Id cum animaduertiſſet. P. Craſſus adoleſcens, qui equitatui præerat, quod expeditior erat, quam his, qui inter aciem verſabantur, tertiam
LIII aciem laborantibus noſtris ſubſidie miſit. Ita prœlium reſtitutum eſt, atque omnes hoſtes terga verterunt: neque prius fugere deſtiterunt, quam ad flumen Rhenum millia paſſuum ex eo
2 loco circiter quinquaginta peruenerunt. Ibi perpauci, aut viribus confiſi, tranſnatare contenderunt, aut lintribus inuentis ſalutem ſibi
3 petierunt. In his fuit Ariouiſtus, qui nauiculam deligatam ad ripam nactus, ea profugit: re-

---

CAP. LIII. I. *millia paſſuum circiter quinquaginta*) Libri veteres *quinque*: & metaphraſtes *τετταράκοντα στάδια*. Sed minus ſpatium, pro fugæ longinquitate, quam hoc loco Cæſar deſcripſit. Idcirco doctiſſimus quisque cenſet *quinquaginta* legendum, quia Oroſius VI, 7. qui haud dubie Cæſarem ſublegit, *quinquaginta millia paſſuum* habet: & Plutarchus Cæſare p. 717. *ἐπὶ σταδίους τριακοσίους*, quod quidem numero explendo non ſufficit; vetus tamen interptes eius *quadringenta* habet, & Stephano teſte in quibusdam libris *τετρακοσίους* inuenitur, quot ſtadia omnino quinquaginta milliaria conficiunt.

reliquos omnes equites consecuti nostri inter-
fecerunt: Duæ fuerunt Ariouisti vxores, vna 4
Sueua natione, quam domo secum adduxerat,
altera Norica, regis Vocionis soror, quam in
Gallia duxerat, a fratre missam: vtraque in ea fu-
ga periit. duæ filiæ harum, altera occisa, altera
capta est. C. Valerius Procillus, cum a custo- 5
dibus in fuga trinis catenis vinctus traheretur,
in ipsum Cæsarem, hostium equitatum perse-
quentem, incidit. quæ quidem res Cæsari non 6
ninorem, quam ipsa uictoria voluptatem attulit,
juod hominem honestissimum prouinciæ Galliæ,
uum familiarem & hospitem, ereptum e mani-
ius hostium, sibi restitutum videbat: neque eius
alamitate de tanta voluptate & gratulatione
uidquam fortuna diminuerat. Is, se præsente, 7
e se, ter sortibus consultum dicebat, vtrum igni
atim necaretur, an in aliud tempus reservaretur.
ortium beneficio se esse incolumem. item M. 8
Iettius repertus, & ad eum reductus est. Hoc
rœlio trans Rhenum nuntiato, Sueui, qui ad ri- LIV.
is Rheni venerani, domum reuerti cœperunt;
uos Vbii, qui proxime Rhenum incolunt, per-
rritos insecuti, magnum ex his numerum occi-
runt. Cæsar vna æstate, duobus maximis bel- 2
confectis, maturius paullo, quam tempus anni
stulabat, in hiberna in Sequanos exercitum de- 3
duxit. hibernis Labienum præposuit: ipse
in citeriorem Galliam, ad conuentus
agendos, profectus est.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIBER II.

SVMMARIVM LIBERI II.

Belgæ omnes coniurant, præter Remos: quorum oppidum Bibrax Cæsar liberat: discedentes insecutus vincit: Suessiones, Bellouacos, Ambianos in fidem accipit: Neruios fortiter repugnantes debellat: item Aduaticos. Armoricus P. Crassus superauit.

CVm esset Cæsar in citeriore Gallia in hibernis, ita vti supra demonstrauimus crebri ad eum rumores adferebantur, litterisque item Labieni certior fiebat omnes Belgas, quam tertiam esse Galliæ partem dixeramus, contra P. R.
2 coniurare, obsidesque inter se dare. coniurandi has esse caussas: primum, quod vererentur, ne, omni pacata Gallia, ad eos exercitus noster
3 adduceretur. deinde, quod ab nonnullis Gallis sollicitarentur, partim, qui vt Germanos diutius in Gallia versari nollent, ita P. R. exercitum hiemare atque inueterascere in Gallia, moleste ferebant; partim, qui mobilitate & lenitate animi nouis imperiis studebant: ab nonnullis
4 etiam, quod in Gallia a potentioribus, atque iis, qui ad conducendos homines facultates habebant,

CAP. I. 1. *ne omni pacata Gallia, ad eos*) Gallia propria, a Belgis distincta. Sic mox etiam cap. 3. sect. 1. *Remi, qui proximi Galliæ ex Belgis sunt.*

bant, vulgo regna occupabantur, qui minus
facile eam rem imperio nostro consequi pote-
rant. lis nuntiis literisque commotus II
Cæsar, duas legiones in citeriore Gallia nouas
conscripsit, & ineunte æstate in vlteriorem Gal-
liam, qui deduceret, Q. Pedium legatum mi-
sit. Ipse, cum primum pabuli copia esse inci- 2
peret, ad exercitum venit. dat negotium Se-
nonibus, reliquisque Gallis, qui finitimi Belgis
erant, vti ea, quæ apud eos gerantur, cogno- 3
scant, seque de his rebus certiorem faciant. hi 4
constanter omnes nuntiauerunt, manus cogi,
exercitus in vnum locum conduci. Tum ve- 5
ro dubitandum non existimauit, quin ad eos
duodecimo die) proficisceretur. Re frumen- 6
taria prouisa, castra mouet, diebusque circiter
XV ad fines Belgarum peruenit. Eo cum III
de improuiso celeriusque omnium opinione ve-
nisset, Remi, qui proximi Galliæ ex Belgis
sunt, ad eum legatos Iccium & Antebrogium,
primos ciuitatis suæ, miserunt: qui dicerent, 2
se suaque omnia in fidem atque potestatem
populi R. permittere: neque se cum reliquis
Belgis consensisse; neque contra populum R.
omni-

. II. 1. *in vlteriorem Galliam*) Sic veteres libri: etiam
Jul. Celsus, seu quisquis auctor est Vitæ Cæsaris: quod
præfert & tuetur Dionys. Vossius. Recentiores *interio-
rem*. Græcus tantum εἰς τὴν Γαλατίαν.
duodecimo die) Absunt hæc a veteribus libris. Loco
horum metaphrastes ὡς τάχιστα, id est *celerrime*.
. III. 1. *Remi*) sine adspiratione Inscriptiones &
Hadr. Valesius. Horum caput *Durocortorum*, *nunc
Rheims*.

3 omnino coniuraſſe: paratosque eſſe & obſides
dare, & imperata facere, & oppidis recipere,
4 & frumento ceterisque rebus iuuare. reliquos omnes Belgas in armis eſſe: Germanosque, qui ripas Rheni incolunt, ſeſe cum his
5 coniunxiſſe: tantumque eſſe eorum omnium furorem, vt ne Succeſſiones quidem fratres conſanguineosque ſuos, qui eodem iure, iisdem legibus vtantur, vnum imperium vnumque magiſtratum cum ipſis habeant, deterrere
IV potuerint, quin cum his conſentirent. Cum ab his quæreret, quæ ciuitates, quantæque in armis eſſent, & quid in bello poſſent: ſic reperiebat, plerosque Belgas eſſe ortos a Germanis, Rhenumque antiquitus transductos, propter loci fertilitatem, ibi conſediſſe, Gallos-
2 que, qui ea loca incolerent, expuliſſe: ſolosque eſſe, qui patrum noſtrum memoria, omni Gallia vexata, Teutones Cimbrosque intra fi-
3 nes ſuos ingredi prohibuiſſent. Qua ex re fieri, vti earum rerum memoria magnam ſibi auctoritatem magnosque ſpiritus in re militari ſu-

---

4. *Germanosque, qui ripas Rheni incolunt*) Recentiores libri, *qui cis Rhenum incolunt.* Sed Græcus etiam interpres τοὺς πρὸς ταῖς ὄχθαις τοῦ Ῥήνου οἰκοῦντας Γερμανούς.

5. *Vt ne Succeſſiones*) quidam libri *Sueſſones*, quatuor ſyllabis: ſed metaphraſis Συεσσίωνες, ac Hirtius VIII, 6. *Sueſſiones, qui Remis erant attributi:* quos Axona amnis ſeparat.

CAP. IV. 3. *magnosque ſpiritus*) Supra ad lib. I. c. 33. ſ. 5. expoſitum.

umerent. De numero eorum omnia se ha- 4
ere explorata, Remi dicebant, propterea quod
ropinquitatibus adfinitatibusque coniuncti,
uantam quisque multitudinem in communi
elgarum concilio ad pellum policitus esset,
ognouerint. Plurimum inter eos Bellouacos 5
virtute, & auctoritate, & hominum nume-
valere. hos posse conficere armata millia
ntum, pollicitos ex eo numero lecta millia LX
tiusque celli imperium sibi postulare. Suef- 6
nes suos esse finitimos, latissimos feracissi-
osque agros possidere. Apud eos fuisse re- 7
n nostra etiam memoria Diuitiacum totius
lliæ potentissimum, qui cum magnæ partis
um regionum, tum etiam Brittanniæ, impe-
m obtinuerit: nunc esse tegem Galbam: ad
c propter iustitiam prudentiamque, sum-
n totius belli omnium voluntate deferri: op- 8
habere numero XII. polliceri millia ar-
a quinquaginta, totidem Neruios, qui ma-
e feri inter ipsos habeantur, longissimeque
nt: xv. millia Atrebates, Ambianos x. mil- 9
Marinos xv. millia, Menapios XIII. millia,
Ca-

---

ouacos) populum inter Sequanam & Oesiam flu-
na; inter Parisios, Velocasses & Suessiones, nunc
uBaisins.

uios) quorum caput videtur *Camaracum* (nostris
erick) fuisse.

bates) nunc *Artesii*: eorumque regio *Artesia*,
. P. *Artois*. Sidonius Paneg. Maioriani v. 212.
qua Cloio patentes
rebatum terras peruoserat.

anos, *Marinos*, *Menapios*) Ambiani, vbi nunc

Caletes x. millia, Velocaſſes & Veromanduos
10 totidem: Aduaticos xxix. millia, Condruſos, Eburones, Cæreſos, Pæmanos, qui vno nomine Germani appellantur, arbitrari ad xl.
V millia. Cæſar Remos cohortatus, liberaliterque oratione proſecutus, omnem ſenatum ad ſe conuenire, principumque liberos ad ſe obſides adduci iuſſit. quæ omnia ab his di-
2 ligenter ad diem facta ſunt. Ipſe Diuitiacum Aeduum magnopere cohortatus, docet, quantopere reipubl. communisque ſalutis interſit, manus hoſtium diſtineri, ne cum tanta multitudine vno
3 tempore confligendum ſit. Id fieri poſſe ſi ſuas copias Aedui in fines Bellouacorum introduxerint, & eorum agros populari cœperint. His
4 mandatis, eum ab ſe dimittit. Poſtquam omnes Belgarum copias in vnum locum coactas ad ſe venire, neque iam longe abeſſe, ab his, quos miſerat, exploratoribus, & ab Remis cognouit; flumen Axonam, quod eſt in extremis

Amiens: Morini, ad fretum Britanicum: Menapii, ad Rhenum; item inter Moſam & Scaldim.

Caletes Velocaſſes, Veromanduos) Caletes, vbi nunc *Calais*: Velocaſſes. vbi *Rouan*: Veromandui, vbi S. *Quintin*.

10. *Aduaticos, condruſos, Eburones*) De Aduaticis plura infra c. 29. In Flandriæ, Brabantiæ, Hannoniæ confinio videntur coluiſſe: Eburones. qui poſtea *Tungri*. Qui ſequuntur Condruſi, Cæræſi, Bæmani, his nemo facile certos diſtinctosque limites adſignauerit.

Cap. v. 4 *flumen Axonam*) qui auguſtam Sueſſionum adluit. Anſonius Moſell. 461.
Non tibi ſe Liger anteferet non Axona præceps.

ıis remorum finibus, exercitum transduce-
e maturauit, adque ibi castra posuit. quæ res 5
: latus vnum castrorum ripis fluminis munie-
at, & post ea quæ erant tuta ab hostibus red-
ebat, & commeatus ab Remis, reliquisque ci-
tatibus, vt sine periculo ad eum portari pos-
t, efficiebat. In eo flumine pons erat, ibi 6
æsidium ponit, & in altera parte fluminis Q.
turium Sabinum legatum cum VI cohortibus
iquit. castra in altitudinem pedum XII val-
fossaque duodeviginti pedum munire iu-
:. Ab ipsis castris oppidum Remorum, VI
nine Bibrax aberat millia passuum IIX. id ex
ıere magno impetu Belgæ oppugnare cœ-
unt. ægre eo die sustentatum est. Gallo- 2
n earum atque Belgarum oppugnatio est.
vbi circumiecta multitudine hominum totis
nibus, vndique in murum lapides iaci cœpti
, murusque defensoribus nudatus est, testu-
facta portis succedunt, murumque subru-
quod tum facile fiebat. nam tanta mul- 3
do lapides ac tela coniiciebant, vt in muro
sistendi potestas esset nulli. Cum finem op-
nandi nox fecisset, Iccius Remus, summa
ilitate & gratia inter suos, qui tum oppido
ierat, vnus ex iis, qui legati de pace ad
rem venerant, nuntios ad eum mittit, Ni-
si

VI. 1. *oppidum Remorum, nomine Bibrax*) Diuersum
ab hoc est Bibracte Aeduorum. Locus autem, vbi
emis fuerit, in tanta dissensione Gallorum geogra-
um (vide Valesii Notit. in Remis) distincte definiri
potest.

ſi ſubſidium ſibi mittatur, ſe diutius ſuſtinere
VII non poſſe. Eo de media nocte Cæſar,
iisdem ducibus vſus, qui nuntii ab Iccio vene-
rant, Numidas & Cretas ſagittarios, & fundi-
2 tores Baleares ſubſidio oppidanis mittit. quo-
rum aduentu & Remis cum ſpe defenſionis ſtu-
dium propugnandi acceſſit, & hoſtibus eadem
3 de cauſſa ſpes potiundi oppidi diſceſſit. Itaque,
paullisper apud oppidum morati, agrosque Re-
morum depopulati, omnibus vicis ædificiisque,
quo adire poterant, incenſis, ad caſtra Cæſaris
omnibus copiis contenderunt: & a milibus paſ-
4 ſuum minus II caſtra poſuerunt. quæ caſtra, vt
fumo atque ignibus ſignificabatur, amplius mil-
VIII libus paſſuum IIX in latitudinem patebant. Cæ-
ſar primo, & propter multitudinem hoſtium, &
propter eximiam opinionem virtutis, prælio ſu-
2 perſedere ſtatuit. quotidie tamen equeſtribus
prœliis, quid hoſtis virtute poſſet, & quid noſtri
3 auderent, periclitabatur. vbi noſtros non eſſe in-
feriores intellexit, loco pro caſtris ad aciem in-
ſtruendam natura opportuno atq; idoneo, quod
in collis, vbi caſtra poſita erant, paullulum ex
planitie editus, tantum aduerſus in latitudinem
patebat, quantū loci acies inſtructa occupare po-
terat, atque ex vtraque parte lateris deiectus (ha-
be-

CAP. VII. 1. *Cretas ſagittarios*) Laudantur Cretenſes ſagittæ, laudantur & ſagittarii. De illis Silium vide lib. II. verſ. 90. & 101; de his Aelianus V. H. lib I. c. 10. *οἱ Κρῆτές εἰσι τοξεύειν ἀγαθοί.*

CAP. VIII. 3. *ex vtraque parte lateris deiectus*) Vulgatis libris additum eſt *habebat.* quod tollit Dion. Voſſius, quia ſuauius ſit participium, quam quar-

ebat) & in fronte leuiter faſtigatus, paullatim
d planitiem redibat: ab vtroque latere eius col-
s tranſuerſam foſſam obduxit circiter paſſuum
D: & ad extremas foſſas caſtella conſtituit. ibi- 4
ue tormenta collocauit; ne, cum aciem inſtru-
ſſet, hoſtes (quod tantum multitudine pot-
ant) a lateribus ſuos pugnantes circumuenire
oſſent. hoc facto, duabus legionibus, quas 5
oxime conſcripſerat, in caſtris relictis, vt, ſi
id opus eſſet, ſubſidio duci poſſent, reli-
as ſex legiones pro caſtris in acie conſtituit.
ſtes item ſuas copias ex caſtris eductas inſtru-
ant. Palus erat non magna inter noſtrum IX
ue hoſtium exercitum. hanc ſi noſtri tran-
nt, hoſtes exſpectabant. noſtri autem, ſi
llis initium transeundi fieret, vt impeditos
rederentur, parati in armis erant. Interim 2
elio equeſtri inter duas acies contendebatur.
neutri transeundi initium faciunt, ſecundiore
itum noſtrorum prœlio, Cæſar ſuos in ca-
reduxit. hoſtes protinus ex eo loco ad flu- 3
men

s caſus nominis, qui cum adiecto verbo durum ſo-
t. Et infra c. 22. ineunte noſter *deiectusque collis:*
amquam & ibi Goduinus *decliuitas collis* interpre-
ur.

tus) Sic veteres libri. Et Iſaacus Voſſius in Me-
1 1, 4. auctor eſt, vbique in ſcriptis codicibus *fa-*
tre legi, non *faſtigare:* addit analogiam τῶν *veſti-*
n, *veſtigare; litigium, litigare.* Dionyſius autem
ſius vulgatum *faſtigiatus* tuetur. Qui etiam pro
ter; præcedente voce, legerit *leniter*, vt lib. 1 1.
l. c. 29, 3. & lib. 1 1. Ciu. c. 24, minime meo iudi-
errat. Sed nihil muto in tanta librorum conſen-
e.

men Axonam contenderunt, quod eſſe poſt no-
4 ſtra caſtra demonſtratum eſt. Ibi vadis repertis, partem ſuarum copiarum transducere conati ſunt: eo conſilio, vt ſi poſſent, caſtellem, cui præerat Q. Titurius legatus, expugnarent,
5 pontemque interſcinderent: ſin minus, agros Romorum popoularentur, qui magno nobis vſui ad bellum gerendum erant: commeatusque
X noſtros ſuſtinebant. Cæſar, certior factus a Titurio, omnem equitatum, & leuis armaturæ Numidas, funditores ſagittariosque pontem
2 transducit, atque ad eos contendit. acriter in eo loco pugnatum eſt. Hoſtes impeditos noſtri in flumine adgreſſi, magnum eorum nume-
3 rum occiderunt. per eorum corpora reliquos audaciſſime tranſire conantes, multitudine telorum repulerunt. primos, qui tranſierant, e-
4 quitatu circumuentos, interfecerunt. Hoſtes, vbi & de expugnando oppido, & de flumine transeundo ſpem ſe fefelliſſe intellexerunt, neque noſtros in locum iniquiorem progredi, pugnandi cauſſa, viderunt; atque eos res frumentaria deficere cœpit; concilio conuocato, conſtituerunt optimum eſſe, domum ſuam quemque reuerti; &, quorum in fines primum Romani exercitum introduxiſſent, ad eos defendendos vndique conuenire; vt potius in ſuis, quam in alienis, finibus decertarent: & dome-
5 ſticis copiis rei frumentariæ vterentur. Ad eam ſen-

CAP. X. 4. *domeſticis copiis rei frumentariæ*) COPIIS, abundantia, commeatu; etiam plurali numero, Cicero

:ntentiam, cum reliquis cauſſis, hæc quoque
ıtio eos deduxit; quod Diuitiacum atque Ae-
ıos finibus Bellouacorum appropinquere co-
ıouerant: his perſuaderi, vt diutius moraren-
r, ne ſuis auxilium ferrent, non poterat. Ea XI
conſtitura ſecunda vigilia magno cum ſtrepitu
tumultu, caſtris egreſſi, nullo certo ordine ne-
e imperio, cum ſibi quiſque primum itineris
:um peteret, & domum peruenire propera-
, fecerunt, vt conſimilis fugæ profectio vi-
·etur. Hac re ſtatim Cæſar per ſpeculatores 2
;nita, inſidias veritus: quod, qua de cauſſa di-
ſerent, nondum perſpexerat: exercitum e-
tatumque caſtris continuit. prima luce, con- 3
ıata re ab exploratoribus, omnem equitatum,
nouiſſimum agmen moraretur, præmiſit; ei-
Q. Pedium & L. Aurunculeium Cottam le-
ıs præfecit. T. Labienum legatum cum le-
ıibus tribus ſubſequi iuſſit. Hi, nouisſimos 4
·ti, & multa millia paſſuum proſecuti, ma-
n multitudinem eorum fugientium concide-
. Cum ab extremo agmine hi, ad quos
um erat, conſiſterent; fortiterque impetum
orum militum ſuſtinerent. priores, quod 5
e a periculo viderentur, neque vlla neceſ-
, neque imperio continerentur, exaudito
ɔre, perturbatis ordinibus, omnes in fuga
ıbſidium poſuerunt. Ita ſine vllo pericu- 6
ıtam eorum multitudinem noſtri interfe-
t, quantum fuit diei ſpatium: ſub oc-
ca-

Ɔeiot. c. 5. *exercitum ſuis tectis & copiis ſuſtentauit*
e lib. IV, c. 4. ſect. 7.

casumque solis sequi destiterunt; seque in castra,
XII vti erat imperatum, receperunt. Postridie
eius diei Cæsar, prius, quam se hostes ex pa-
uore ac fuga reciperent, in fines Suessionum,
qui proximi Remis erant, exercitum duxit;
& magno itinere confecto, ad oppidum Nouio-
2 tunum contendit. Id ex itinere oppugnare co-
natus, quod vacuum ab defensoribus esse au-
diebat, propter latitudinem fossæ, murique al-
titudinem, paucis defendentibus expugnare
3 non potuit. Castris munitis, vineas agere,
quæque ad oppugnandum vsui erant, compa-
4 rare cœpit. interim omnis ex fuga Suessio-
5 num multitudo in oppidum proxima nocte con-
uenit. celeriter vineis ad oppidum actis, agge-
re iacto, turribusque constitutis, magnitudine
operum, quæ neque viderant ante Galli, ne-
que audierant, & celeritate Romanorum permo-
ti, legatos ad Cæsarem, de deditione mittunt;
&, petentibus Remis, vt conseruarentur, im-
petrant. Cæsar, obsidibus acceptis, pri-
mis ciuitatis, atque ipsius Galbæ regis duobus
filiis, armisque omnibus ex oppido transditis,
in deditionem Suessionis accepit, exercitumque
in Bellouacos duxit: qui cum se suaque omnia
in oppidum Bratuspantium contulissent, atque
ab

CAP. XII. 1. *oppidum Nouiodunum*) ex Cæsaris itinere apparet illud esse, quod postea dictum est *Augusta Suessionum*, nunc *Soissons*. Vide Notit. Orb. antiqui.

3. *Vineas agere*) machinos admouere, quibus tecti milites, quæ oppugnationes erant, perfecerunt. Vid. Lipsii Poliorc. 1, 7.

CAP. XIII. 1. *Bratuspantium*) Bellouacorum oppidum.

ab eo oppido Cæſar cum exercitu circiter millia paſſuum v abeſſet; omnes maiores natu ex oppido egreſſi, manus ad Cæſarem tendere, & voce ſignificare cœperunt, ſeſe in eius fidem ac poteſtatem venire, neque contra populum R. armis contendere. Item cum ad oppidum ac- 3
ceſſiſſet, caſtraque ibi poneret, pueri mulieresque ex muro paſſis manibus, ſuo more pacem a Romanis petierunt. Pro his Diui- XIV
tiacus (nam poſt diſceſſum Belgarum, dimiſſis Aeduorum copiis, ad eum reuerterat) facit verba: Bellouacos, omni tempore in fide atque 2
amicitia ciuitatis Aeduæ fuiſſe. impulſos a ſuis 3
principibus, qui dicerent, Aeduos a Cæſare in ſeruitutem redactos, omnes indignitates, contumeliasque perferre: & ab Aeduis defeciſſe, & populo R. bellum intuliſſe. qui huius conſilii 4
principes fuiſſent, quod intelligerent, quantam calamitatem ciuitati intuliſſent, in Brittanniam profugiſſe. petere non ſolum Bellouacos, ſed 5
etiam pro his Aeduos, vt ſua clementia ac manſuetudine in eos vtatur. quod ſi fecerit, Ae- 6
duorum auctoritatem apud omnes Belgas amplificaturum: quorum auxiliis atque opibus, ſi qua bella inciderint, ſuſtentare conſueuerint. Cæſar, honoris Diuitiaci atque Ae- XV
duorum cauſſa, ſeſe eos in fidem recepturum & conſeruaturum, dixit: &, quod erat ciuitas magna, & inter Belgas auctoritate ac hominum

primarium, poſt *Cæſaromagus* dictum, vt ex Ptolemæo conſtat.

num multitudine præstabat, DC obsides popo-
2 scit. his traditis, omnibusque armis ab oppi-
do collatis, ab eo loco in fines Ambianorum
peruenit, qui se suaque omnia sine mora de-
3 diderunt. Eorum fines Neruii attingebant:
quorum de natura moribusque Cæsar cum quæ-
4 reret, sic reperiebat: *Nullum aditum esse*
ad eos mercatoribus: nihil pati vini, reliqua-
rumque rerum ad luxuriam pertinentium, in-
ferri: quod his rebus relanguescere animos, eo-
5 *rumque remitti virtutem existimarent. esse*
homines veros, magnæque virtutis. increpita-
re atque incusare reliquos Belgas, qui se po-
pulo R. dedidissent, & patriam virtutem pro-
6 *iecissent: confirmare, sese neque legatos mis-*
suros, neque vllam conditionem pacis acceptu-
XVI *ros.* Cum per eorum fines triduo iter fe-
cisset, inueniebat ex captiuis, Sabin flumen ab
castris suis non amplius millia passuum X abes-
2 se. trans id flumen omnes Neruios consedis-
se, aduentumque ibi Romanorum expectare,
vna cum Atrebatibus & Veromanduis, finiti-
3 mis suis. Nam his vtrisque persuaserant, vt
4 eamdem belli fortunam experirentur. exspe-
ctari etiam ab his Aduaticorum copias, atque
5 esse in itinere. mulieres, quique per ætatem
ad pugnam inutiles viderentur, in eum locum
con-

Cap. XV. 5. *homines feros magnaque virtutis*) magnæ in repugnando ferocitatis. Hanc enim virtutem, id est fortitudinem hoc loco barbari iactitant.

Cap. XVI. 1. *Sabin flumen*) nunc *Sambre* dictum, in Hannonia apud Namur se Mose adfundens.

coniecisse, quo propter paludes exercitui adi-
tus non esset. Cæsar, his rebus cognitis, XVII
exploratores, centurionesque præmittit, qui lo-
cum castris idoneum deligant. Cumque ex de- 2
diticiis Belgis, reliquisque Gallis, complures,
Cæsarem secuti, vna iter facerent: quidam ex
his, vt postea ex captiuis cognitum est, eorum
dierum consuetudine itineris nostri exercitus
perspecta, nocte ad Neruios peruenerunt, at-
que his demonstrarunt, inter singulas legiones
impedimentorum magnum numerum interce-
dere, neque esse quidquam negotii, cum prima
egio in castra venisset, reliquæque legiones
nagnum spatium abessent, hanc sub sarcinis
doriri. qua pulsa, impedimentisque direptis, 3
uturum, vt reliquæ contra consistere non au-
erent. Adiuuabat etiam eorum consilium, 4
ui rem deferebant, quod Neruii antiquitus,
um equitatu nihil possent, (neque enim ad
oc tempus ei rei student) sed, quidquid pos-
int, pedestribus valent copiis, quo facilius fi-
itimorum equitatum, si prædandi caussa ad
os venisset, impedirent, teneris arboribus in-
sis atque inflexis, crebrisque in latitudinem
mis [enatis] & rubis sentibusque interiectis
fecerant, vt instar muri hæ sæpes munimen-
præberent; quo non modo non intrari, sed
perspici quidem posset. Iis rebus cum iter 5
minis nostri impediretur, non omittendum
i consilium Neruii existimauerunt. Loci XVIII
:ura erat hæc, quem nostri castris delege-

 rant:

rant: Collis ab ſummo æqualiter decliuis ad flumen Sabin, quod ſupra nominauimus, ver-
2 gebat. ab eo flumine pari accliuitate collis naſcebatur, aduerſus huic & contrarius, paſſus circiter ducentos, infimus apertus, ab ſuperiore parte ſilueſtris; vt non facile introrſus
3 perſpici poſſet. Intra eas ſiluas hoſtes in occulto ſe continebant. In aperto loco ſecundum flumen paucæ ſtationes equitum videbantur. Fluminis erat altitudo circiter pedum
XIX III. Cæſar, equitatu præmiſſo, ſubſequebatur omnibus copiis: ſed ratio ordoque agminis aliter ſe habebat, ac Belgæ ad Neruios de-
2 tulerant. nam, quod hoſtis appropinquabat, conſuetudine ſua Cæſar ſex legiones expeditas
3 ducebat. poſt eas totius exercitus impedimenta collocabat. inde duæ legiones, quæ proxime conſcriptæ erant, totum agmen claude-
4 bant, præſidioque impedimentis erant. Equites noſtri cum funditoribus ſagittariisque flumen transgreſſi, cum hoſtium equitatu prœlium com-
5 mittunt. Cum ſe illi identidem in ſiluas ad ſuos reciperent, ac rurſus e ſilua in noſtros impetum facerent, neque noſtri longius quam quem ad finem porrecta ac loca aperta pertinebant, cedentes inſequi auderent, interim legiones ſex, quæ primæ venerant, opere dimenſo, caſtra mu-
6 nire cœperunt. Vbi prima impedimenta noſtri exer-

Cap. XIX. 5. *porrecta ac loca aperta*) plana ac patentia. Horatius lib. I epiſt. VII, 42. *locus planis porrectus ſpatiis.* Et Minuc. Felix c. 17. ſect. 12. *porrecta camporum.* Ciaccon.

exercitus ab iis, qui in filuis abditi latebant, vifa
funt, quod tempus inter eos committendi prœlii
conuenerat; ita, vt intra filuam aciem ordinesque
conftituerant, atque ipfi fefe confirmauerant;
ubito omnibus copiis prouolauerunt, impetum-
que in noftros equites fecerunt. His facile pul- 7
is ac perturbatis, incredibili celeritate ad flu-
nen decucurrerunt, vt pæne vno tempore, & ad
iluas, & in flumine etiam in manibus noftris ho- •
tes viderentur. Eadem autem celeritate ad- 8
erfo colle ad noftra caftra, atque eos, qui in o-
ere occupati erant, contenderunt. Cæfari XX
mnia vno tempore erant agenda. vexillum
roponendum, quod erat infigne, cum ad arma
oncurri oporteret. fignum tuba dandum. ab
pere reuocandi milites, qui paullo longius, ag-
eris petendi cauffa, proceflerant, arceflendi, a-
es inftruenda, milites cohortandi, fignum dan-
um. Quarum rerum magnam partem tempo- 2
s breuitas, & incurfus hoftium impediebat. Iis 3
fficultatibus duæ res erant fubfidio, fcientia
que vfus militum, quod, fuperioribus prœliis
ercitati, quid fieri oporteret, non minus com-
ode ipfi fibi præfcribere, quam ab aliis doceri
oterant; & quod ab opere, fingulisque legio-
bus fingulos legatus Cæfar difcedere, nifi mu-
nitis

---

p. XX. 1. *quod erat infigne, cum ad arma c. o.*) Ma-
nutio hæc gloffema videntur: legit tamen etiam me-
aphraftes.

um dandum) teffera, *σύνθημα*, vt recte Græcus ex-
ofuit. Aliud vero eft, quod præceffit, *fignum tuba*
andum.

4 nitis castris, vetuerat. Hi, propter celeritatem
& propinquitatem hostium, nihil iam Cæsaris
imperium expectabant, sed per se, quæ vide-
XXI bantur, administrabant. Cæsar, necessa-
riis rebus imperatis, ad cohortandos milites,
quam in partem sors obtulit, decucurrit: &
2 ad legionem decimam deuenit. milites non
longiore oratione est cohortatus, quam vti suæ
pristinæ virtutis memoriam retinerant, neu per-
turbarentur animo, hostiumque impetum for-
3 titer sustinerent. & quod non longius hostes
aberant, quam quo telum adiici posset: prœlii
4 committendi signum dedit. atque item in al-
teram partem cohortandi caussa profectus, pu-
gnantibusque occurrit. temporis tanta fuit exi-
5 guitas: hostiumque tam paratus ad dimican-
dum animus, vt non modo ad insignia accom-
modanda, sed etiam ad galeas induendas, scu-
tisque tegmenta detrahenda tempus defuerit.
6 Quam quisque in partem ab opere casu deue-
nit, quæque prima signa conspexit, ad hæc
constitit, ne, in quærendo suos, pugnandi tem-
XXII pus dimitteret. Instructo exercitu, magis
vt loci natura, deiectusque collis, & necessi-
tas temporis; quam vt rei militaris ratio atque
ordo

CAP. XXI. 5. *ad insignia accommodanda*) ornamenta du-
cum & præfectorum. Adde lib. VII. 45. f. 7.

scutisque tegmenta) Extra prœlium & lustrationem tecta
scuta erant, ne ornatus illorum pollueretur. Cuius
elegantiæ cum primis Cæsar in exercitu suo studiosus
erat, de quo Suetonius c. 67. & in eum locum Casau-
bonus consulatur.

ordo postulabat. cum diuersis locis legiones aliæ alia in parte hostibus resisterent, sæpibusque densissimis, vt ante demonstrauimus, interiectis, prospectus impediretur: neque certa subsidia collocari, neque quid in quaque parte opus esset prouideri, neque ab vno omnia imperia administrari poterant. Itaque in tanta rerum iniquitate, fortunæ quoque euentus varii sequebantur. 2
XXIII Legiones nonæ & decimæ milites, vt in sinistra parte aciei constiterant, pilis emissis, cursu ac lassitudine exanimatos, vulneribusque confectos Atrebates (nam his ea pars obuenerat) celeriter ex loco superiore in flumen compulerunt: & transire conantes, insecuti gladiis, magnam partem eorum impeditam interfecerunt. 2 ipsi transire flumen non dubitauerunt; &, in locum iniquum progressi, rursus regressos, ac resistentes hostes, redintegrato prœlio in fugam dederunt. 3 Item alia parte diuersæ duæ legiones, vndecima & octaua, profligatis Veromanduis, quibuscum erant congressi, ex loco superiore in ipsis fluminis ripis prœliabantur. 4 At totis fere a fronte & a sinistra parte nudatis castris, cum in dextro cornu legio duodecima, & non magno ab ea intervallo septima constitisset, omnes Neruii confertissimo agmine, duce Boduoguato, qui summam

Cap. XXII. 1. *Vt ante demonstrauimus*) Supra cap. 17. sect. 4.

Cap. XXIII. 4. *nudatis castris*) Infra lib. III. c. 4. sect. *pars castrorum nudata defensoribus.*

mam imperii tenebat, ad eum locum contende-
5 runt. quorum pars aperto latere legiones cir-
cumuenire, pars ſummum locum caſtrorum pe-
XXIV tere cœpit. Eodem tempore equites no-
ſtri, leuisque armaturæ pedites, qui cum his
vna fuerant, quos primo hoſtium impetu pul-
ſos dixeram, cum ſe in caſtra reciperent, ad-
uerſis hoſtibus occurrebant, ac rurſus aliam in
2 partem fugam petebant. & calones, qui de-
cumana porta, ac ſummo iugo collis noſtros
victores flumen tranſire conſpexerant, prædan-
di cauſſa, egreſſi, cum reſpexiſſent, & hoſtes
in noſtris caſtris verſari vidiſſent, præcipites ſe-
3 ſe fugæ mandabant. ſimul eorum, qui cum
impedimentis veniebant, clamor fremitus-
que exaudiebatur: aliique aliam in partem per-
4 territi ferebantur. Quibus omnibus rebus
permoti equites Treuiri, quorum inter Gallos
virtutis opinio eſt ſingularis, qui, auxilii cauſ-
ſa a ciuitate miſſi, ad Cæſarem venerant, cum
multitudine hoſtium caſtra noſtra compleri, le-
giones premi & pæne circumuentas teneri, ca-
lones,

CAP. XXIV. 2. *decumana porta*) Vt quadrangulo Romanorum caſtra, ita quatuor patebant portis, in ſingulis lateribus vna. Quæ hoſti obuerſa erat, dicta *prætoria*; quæ auerſa, *decumana*; reliquæ *principales* ad latera. Vide Lipſii de Milit. R. lib. v. dialogo v. Græcus hoc loco vertit *ἀπὸ τῆς μεγάλης τοῦ στρατοπέδου πύλης.* Caſtigatiores libri *decumana porta* ſexto caſu, ſine propoſitione: atque ita etiam MSS.

4. *legiones premi*) Nepos Miltiade c. 3. *male rem gerere Darium, premique ab Scythis.* Noſter infra IV. c. 32. ſ. 9. *ſuos ab hoſtibus premi.*

lones, equi:les, funditores Numidas, diuersos dissipatosque in omnes partes fugere vidissent, desperatis nostris rebus, domum contenderunt. Romanos pulsos superatosque, castris impedi- 5
mentisque eorum hostes potitos, ciuitati renunciauerunt. Cæsar, ab decimæ legio- XXV
ıis cohortatione ad dextrum cornu profectus; ›bi suos vrgeri, signisque in vnum locum colatis duodecimæ legionis milites confertos, si- ›i ipsis ad pugnam esse impedimento: quartæ ohortis omnibus centurionibus occisis: signi- ›roque interfecto, signo amisso reliquarum ohortium omnibus fere centurionibus aut vuleratis, aut occisis, in his, primipilo P. Sextio aculo, fortissimo viro, multis gravibusque ılneribus confecto, vt iam se sustinere non ›sset, reliquos esse tardiores: & nonnullos a ›uissimis desertos, prœlio excedere, ac tela tare; hostes neque a fronte ex inferiore loco beuntes intermittere, & ab vtroque latere inıre: & rem esse in angusto vidit, neque vlm esse subsidium, quod submitti posset;
uto ab nouissimis uni militi detracto, (quod 2
se eo fine scuto venerat) in primam aciem ocessit; centurionibusque nominatim appelis, reliquos cohortatus milites, signa infer- re

›. XXV. I. *primipila P. Sextio Baculo)* Primipilus idem ›st qui primipili centurio. Lib. III. cap. 5. *P. Sextius* ›*aculus primi pili centurio.*

uto ab nouissimis vni militi detracto) Florus III. 10. ıdit, *fugientis e manu:* sed nihil Cæsar de fu- ı.

re & manipulos laxare iussit. quo facilius gla-
3 diis vti possent. Huius aduentu spe illata militibus, ac redintegrato animo, cum pro se quisque in conspectu imperatoris etiam in extremis suis rebus operam nauare cuperet, paullum hostium impetus tardatus est.
XXVI Cæsar, cum septimam legionem, quæ iuxta constiterat, item vrgeri ab hoste vidisset, tribunos mill. monuit, vt paulatim sese legiones coniungerent, & conuersa signa in hostes inferrent.
2 quo facto, cum alias alii subsidium ferrent, neque timerent, ne auersi ab hoste circumuenirentur, audacius resistere ac fortius pugnare cœperunt.
3 Interim milites legionum duarum, quæ in nouissimo agmine præsidio impedimentis fuerant, prœlio nuntiato, cursu incitato, in summo colle ab hostibus conspiciebantur.
4 Et T. Labienus, castris hostium potitus, & ex loco superiore, quæ res in nostris castris gererentur, conspicatus, decimam legionem subsidio nostris misit.
5 qui cum ex equitum & calonum fuga, quo in loco res esset, quantoque in periculo & castra, & legiones, & imperator versaretur, cognouissent: nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt.
XXVII Horum aduentu tanta rerum commutatio est facta, vt nostri etiam, qui vulneribus confecti procubuissent, scutis innixi, prœlium redintegrarent. tum calones, perterritos hostes conspicati, etiam inermes armatis occurrerent. Equites vero, vt turpitudinem fugæ virtute delerent,

erent, omnibus in locis pugnabant, quo ſe le-
gionariis militibus præferrent. At hoſtes, eti- 3
am in extrema ſpe ſalutis tantam virtutem præ-
ſliterunt, vt, cum primi eorum cecidiſſent,
proximi iacentibus inſiſterent, atque ex eorum
corporibus pugnarent. his deiectis, & coa- 4
ceruatis cadaveribus, qui ſupereſſent, vt ex tu-
mulo tela in noſtros coniicerent, pilaque inter-
cepta remitterent; vt non nequidquam tantæ 5
virtutis homines iudicari deberet auſos eſſe
tranſire latiſſimum flumen, adſcendere altiſſi-
mas ripas, ſubire iniquiſſimum locum: quæ
facilia ex difficillimis animi magnitudo redege-
rat. Hoc prœlio facto, & prope & inter- XXVIII
necionem gente ac nomine Neruiorum reda-
cto, maiores natu, quos vna cum pueris mu-
lieribusque in æſtuaria, ac paludes collectos di-
xeramus, hac pugna nuntiata, cum victoribus
nihil impeditum, victis nihil tutum arbitraren-
tur; omnium, qui ſupererant, conſenſu, le- 2
gatos ad Cæſarem miſerunt, ſeque ei dedide-
runt. & in commemoranda ciuitatis calami-
tate ex CD ad III ſenatores, ex hominum mil-
libus LX vix ad D. qui arma ferre poſſent, ſeſe
redactos eſſe dixerunt. quos Cæſar, vt in 3
miſe-

Cap. XXVIII. 2. *ex* CD ad III. *ſenatores*) Plutarchus
in Cæſare p. 718. *ἀπὸ τετρακοσίων*, *a quadringentis*: vn-
de ex vulgato librorum DC, qui numerus eſt nimius,
fecimus CD. In Epitoma Liuii CIV. Gronouius etiam
quadringentis legit: veteres autem Epitomes libri,
Scheferi Moguntini, Sigonii, Gryphii, habent *ex*
nonaginta quinque ſenatoribus, quaſi nota numeralis
fuerit VC.

miseros ac supplices vsus misericordia videretur,
diligentissime conseruauit; suisque finibus atque
oppidis vti iussit; & finitimis imperauit, vt ab in-
XXIX iuria & maleficio, se suosque prohiberent. Ad-
uatici, de quibus supra scripsimus, cum omnibus
copiis auxilio Neruiis venirent, hac pugna nun-
2 tiata, ex itinere domum reuerterunt; cunctis op-
pidis castellisque desertis, sua omnia in vnum op-
pidum egregie natura munitum contulerunt.
3 quod, cum ex omnibus in circuitu partibus altis-
simas rupes despectusque haberet, vna ex parte
leniter accliuis aditus, in latitudinem non ampli-
us cc pedum relinquebatur. quem locum dupli-
ci amplissimo muro munierant. tum magni pon-
deris saxa & præacutas trabes in muro colloca-
4 rant. Ipsi erant ex Cimbris Teutonisque procre-
ati; qui cum iter in prouinciam nostram atque I-
taliam facerent, his impedimentis, quæ secum a-
gere ac portare non poterant, citra flumen Rhe-
num depositis, custodiæ ex suis, ac præsidio VI
5 millia hominum vna reliquerunt. hi, post eorum
obitum, multos annos a finitimis exagitati, cum
alias bellum inferrent, alias illatum defenderent,
consensu eorum omnium pace facta, hunc sibi
XXX domicilio locum delegerunt. Ac primo ad-
uentu exercitus nostri, crebras ex oppido ex-
cursiones faciebant, paruulisque prœliis cum
2 nostris contendebant. Postea, vallo pedum XII,
in

CAP. XXIX. 3. *leniter accliuis*) sensim, non præru-
pte: vt lib. VII, 19. *collis leniter ab infimo accliuis: &*
cap. 83. *loco leniter decliui:* & de Civ. Bell. II, 24. *le-
niore iugi fastigio.*

n circuitu xv millium, crebrisque castellis cir-
ummuniti, oppido sese continebant. vbi, vi- 3
ieis actis, aggere exstructo, turrim constitui
rocul viderunt, primum irridere ex muro, at-
ue increpitare vocibus, quod tanta machina-
io ab tanto spatio instrueretur. quibusnam 4
manibus, aut quibus viribus præsertim homi-
es tantulæ staturæ (nam plerisque hominibus
Gallis præ magnitudine corporum suorum bre-
itas nostra contemptui est) tanti oneris tur-
m in muros sese collocare confiderent. Vbi XXXI
ero moueri, & appropinquare mœnibus, vide-
unt: noua atque inusitata specie commoti, le-
utos ad Cæsarem de pace miserunt, qui ad hunc
odum locuti: *Non se existimare, Romanos si-* 2
ope deorum bellum gerere, qui tantæ altitudi-
s machinationes tanta celeritate promouere &
propinquitate pugnare possent. se suaque o- 3
nia eorum potestati permittere dixerunt. vnum 4
tere ac deprecari: si forte pro sua clementia ac
ansuetudine, quam ipsi ab aliis audissent, statu-
eret, Aduaticos esse conseruandos, ne se armis
spoliaret. sibi omnes fere finitimos esse ini- 5
icos, ac suæ virtuti inuidere; a quibus se de-
ndere, traditis armis non possent. sibi præsta- 6
, si in eum casum deducerentur, quamuis for-
nam a populo R. pati, quam ab his per cru-
tum interfici; inter quos dominari consues-
t. Ad hæc Cæsar respondit: *Se ma-* XXXII
gis

ᴄᴀᴘ. xxx. 2. *in circuitu* xv *millium*) puta passuum, vt lib. v. de hoc bello, cap. 42. sect. 2.

gis consuetudine sua, quam merito eorum, ciuitatem conseruaturum, si prius quam aries murum
2 *attigisset, se dedidissent: sed deditionis nullam esse conditionem, nisi armis traditis: se id quod in Neruios fecisset, facturum, finitimisque imperaturum, ne quam dediticiis populi Rom. in-*
3 *iuriam inferrent.* Re nuntiata ad suos, ille se,
4 quæ imperarentur, facere dixerunt. Armorum magna multitudine de muro in fossam, quæ erat ante oppidum, iacta: sic vt prope summam muri aggerisque altitudinem acerui armorum adæquarent: & tamen circiter parte tertia (vt postea compertum est) celata atque in oppido retenta, portis patefactis, eo die pace sunt
XXXIII vsi. Sub vesperum Cæsar portas claudi, milites ex oppido exire iussit, ne quam noctu oppidani a militibus iniuriam acciperent. Il-
2 li, ante inito (vt intellectum est) consilio, quod, deditione facta, nostros præsidia deducturos, aut denique indiligentius seruaturos crediderant, partim cum his, quæ retinuerant & celauerant, armis; partim scutis ex cortice factis, aut viminibus intextis, quæ subito (vt temporis exiguitas postulabat) pellibus induxerant: tertia vigilia, qua minime arduus ad nostras municiones adscensus videbatur, omnibus copiis repente ex oppido eruptionem fecerunt. Celeriter, vt ante Cæsar imperauerat, ignibus significatione facta, ex proximis castellis eo concursum est; pugnatumque ab hostibus ita acriter, vt a viris fortibus in extrema spe salutis iniquo

loco

oco contra eos, qui ex vallo turribus tela iacerent, pugnari debuit: cum vna in virtute omnis pes salutis consisteret. Occisis ad hominum nillibus IV, reliqui in oppidum reiecti sunt. 5
postridie eius diei, refractis portis, cum iam defen- 6
eret nemo, atque intromissis militibus nostris, ectionem eius oppidi vniuersam Cæsar vendidit. Ab his, qui emerant, capitum numerus l eum relatus est millium LIII.
XXXIV Eodem mpore a P. Crasso, quem cum legione vna iserat ad Venetos, Vnellos, Osismos, Curiolitas, Sesuuios, Aulercos, Redones, quæ nt maritimæ ciuitates, Oceanumque attingunt, rtior factus est, omnes eas ciuitates in deionem potestatemque populi R. esse redacs.
XXXV His rebus gestis, omni Gallia pacata, ta huius belli ad barbaros opinio perlata est, vt

---

. XXXIII. 5. *occisis ad hominum millibus* IV) Ita libri: vt *Ad* sit quod *Circiter*, aduerbii more. *Goduinus.* ic & Suetonius Cæs. c. 20. *ad* XX *millibus cinium diuisit:* quod Casaubonus interpretatur, *diuisit millibus iuium ad viginti.* Velleius in eadem historia II. 44. *irciter* XX. Confirmat Casauboni emendationem (nam ulgo *ac* legebatur) Salmasius, Berneggerus, Græius, Iac. Gronouius.

ctionem vniuersam vendidit) Sectio sunt bona confscata, quæ sectos redimit, & singulatim distrahit. ctio proprie, sed μετωνυμικῶς ipsa bona publice endenda. Cicero Philipp. II, c. 26. de Pompeii bonis b hasta positis: *quisnam esset tam impius, - - - ad illud scelus sectionis auderet accedere? inuens est nemo, præter Antonium. Adde Ascon. in Verr. præt. Vrb.*

. XXXIV. *Sesuuios*) Ignoti Sesuuii, quare Ciacco-

vt ab nationibus, quæ trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Cæsarem, quæ se obsides daturas, imperata facturas, pollicerentur.
2 quas legationes Cæsar, quod in Italiam Illyricumque properabat, inita proxima æstate, ad se re-
3 uerti iussit. Ipse in Carnutes, Andes, Turones, quæ ciuitates propinquæ his locis erant, vbi bellum gesserat, legionibus in hiberna deductis,
4 in Italiam profectus est. Ob eas res, ex litteris Cæsaris, dies XV supplicatio decreta est, quod ante id tempus acciderat nulli.

C. IV-

nius, Valesius (in *Aulerci*) Dion. Vossius *Lexuuios* legendum censent. Quos præterea hoc loco Cæsar nominauit, in vlteriore Gallia trans Sequanam & in extrema pæninsula, quam nunc Britanniam minorem vocant, fuerunt Veneti, Vnelli, Curiosolites, Aulerci, Redones. Vide Tabulam.

CAP. XXXV. 3. *in Carnutes, Andes, Turones*) populi sunt circa Ligerim, quorum nunc vrbes Aurelianum, Angers, Tours. Carnutes autem a Ligeri ad Cartres vsque patebant aut vltra.

4. *dies* VX *supplicatio*) Supplicatio, id est festa populi conuentio, vel ad vnius numinis ædem vel ad omnia puluinaria, gratulandi & gratias agendi caussa, ob rem bene gestam, celebranda vel in vnum diem, vel in biduum, triduum, quatriduum, decreta fuit pro magnitudine victoriæ. exempla apud Liuium plura sunt. tandem crescente luxu & ambitu, hoc loco XV, & lib. IV extremo, XX dierum decreta. Dicitur autem *dies* XV *supplicatio*, ἐλλειπτικῶς, intellecta præpositione *in* vel *per*. Atque sic Liuius XL, 19. *in diem vnum supplicatio indicta est:* ac lib. XLI, 9. *diem vnum supplicatio fuit.* Ipse Cæsar lib. IV extremo, *dierum* XX *supplicatio*.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIBER III.

SVMMARIVM LIBRI III.

er. Galba, legatus Cæsaris, gentes quasdam sub Alpibus, Allobroges versus sitas, subegit: rebellantes & castra legionis obsidentes, eruptione facta, prostrauit. Eodem tempore Armorici, legatis retentis, rebellant, quos Cæsar nauali bello domuit: Crasso interea vincente Aquitanos. Morinos Menapiosque, quod anni tempestas permisit, Cæsar adfligit: dein suos in hiberna reducit.

CUm in Italiam proficisceretur Cæsar, Ser.Galbam cum legione duodecima & parte equitatus in Nantuates, Veragros, Sedunosque misit, qui a finis Allobrogum, & lacu Lemano, & flumi. Rhodano ad summas Alpes pertinent. caus. mittendi fuit, quod iter per Alpes, quo magno

B. III. CAP. I, 1. *in Nantuates, Veragros, Sedunosque)* Populi Alpini sunt trans summas Alpes, Italiæ termi-num in principio Galliæ: vti ex Cæsaris hac descri-ptione liquet. De Nantuatibus plura non constant, tsi Plinius quoque & Strabo nominauerint: libro III utem cap. 6. sect. 5. Cæsar ita *Nantuates* posuit, vt b Octoduro Veragrorum in Allobroges profecturis ransseundum fuerit per Nantuates. *Sedunos* prodit ppidum huius nominis medio æuo, nunc Sion si-e Sitten; *Veragros* vicus sect. 4. *Octoturus*, quem lerique censent nunc Martigni seu Martinach adpel-ri: vt sic omnes hi populi in Valesiam aut eius con-nium incidant.

magno cum periculo, magnisque portoriis mer-
catores ire consueuerant, patefieri volebat.
3 huic permisit, si opus esse arbitraretur, vti
in iis locis legionem, hiemandi caussa collo-
4 caret. Galba, secundis aliquot prœliis factis,
castellisque compluribus eorum expugnatis,
missis ad eum vndique legatis, obsidibusque
datis, & pace facta, constituit cohortes duas in
Nantuatibus collocare, & ipse cum reliquis
eius legionis cohortibus in vico Veragrorum,
5 qui appellatur Octodurus, hiemare. qui vicus
positus in valle, non magna adiecta planitie, al-
6 tissimis montibus vndique continetur. Cum
hic in duas partes flumine diuideretur, alteram
partem eius vici Gallis concessit, alteram, vacu-
am ab illis relictam, cohortibus attribuit. eum
II locum vallo fossaque muniuit. Cum dies
hibernorum complures transissent, frumentum-
que eo comportari iussisset, subito per explo-
ratores certior factus est, ex ea parte vici,
quam Gallis concesserat, omnes noctu discessisse,
montesque qui impenderent, a maxima multitu-
2 dine Sedunorum & Veragrorum teneri. Id
aliquot de caussis acciderat, vt subito Galli bel-
li renouandi legionisque opprimendæ consilium
3 caperent. primum, quod legionem, neque eam
plenissimam, detractis cohortibus duabus, &
compluribus sigillatim, qui, commeatus peten-
di caussa, missi erant, absentibus, propter pau-
4 citatem despiciebant: tum etiam, quod, pro-
pter iniquitatem loci, cum ipsi & montibus in
vallem decurrerent, & tela coniicerent, ne
pri-

rimum quidem posse impetum suum sustineri,
xistimabant. accedebat, quod suos ab se libe- 5
os abstractos obsidum nomine dolebant: & Ro-
anos, non solum itinerum caussa, sed etiam
rpetuæ possessionis, culmina Alpium occupa-
conari, & ea loca finitimæ prouinciæ adiun-
re, sibi persuasum habebant. His nun- III
s acceptis, Galba, cum neque opus hiber-
rum, munitionesque plene essent perfectæ,
que de frumento, reliquoque commeatu satis
et prouisum; quod deditione facta, obsidibus-
e acceptis, nihil de bello timendum existima-
rat; concilio celeriter conuocato, sententias
quirere cœpit. quo in concilio cum tantum 2
entini periculi præter opinionem accidisset,
tam omnia fere superiora loca multitudine ar-
torum completa conspicerentur, neque sub-
io veniri, neque commeatus supportari, in-
clusis itineribus, possent; prope iam despera- 3
salute, nonnullæ huiusmodi sententiæ dice-
ntur, vt impedimentis relictis, eruptione facta,
lem itineribus, quibus eo peruenissent, ad sa-
em contenderent. maiori tamen parti placuit, 4
: reseruato ad extremum consilio, interim
euentum experiri, & castra defendere.
ui spatio interiecto, vix vt his rebus, quas IV
nstituissent, collocandis atque administran-
tempus daretur, hostes ex omnibus partibus,
no dato, decurrere, lapides gæsaque in vallum
con-

. IV. 1. *gæsaque in vallum conicere*) Gæsum telum

2 coniicere. noſtri, primo integris viribus fortiter repugnare, neque vllum fruſtra telum ex loco ſuperiore mittere: vt quæque pars caſtrorum nudata defenſoribus premi videbatur, eo occurre-
3 re,& auxilium ferre. ſed hoc ſuperari,quod diuturnitate pugnæ hoſtes defeſſio, prœlio excedebant, alii integris viribus ſuccedebant: quarum rerum a noſtris, propter paucitatem, fieri
4 nihil poterat. ac non modo defeſſo ex pugna excedendi, ſed ne ſaucio quidem eius loci, vbi conſtiterat, relinquendi, ac ſui recipiendi fa-
V cultas dabatur. Cum iam amplius horis ſex continenter pugnaretur, ac non ſolum vires ſed etiam tela noſtros deficerent, atque hoſtes acrius inſtarent, languidioribusque noſtris vallum ſcindere, & foſſas complere cœpiſſent, reſque eſſet iam ad extremum deducta caſum.
2 P. Sextius Baculus primipili centurio, quem Neruico prœlio compluribus confectum vulneribus diximus, & item C. Voluſenus tribunus mil.

Gallicum, *graue* Feſto; *tenerum* Nonio Marcello: ideoque Liuius VIII, 8 leuibus militibus tribuit etiam inter Romanos. Virgilius VIII, 661 *Alpina geſa* dixit, quem Silius I, 629 imitatus eſt; ad quem quæ notauimus, ſi lubet, videas.

decurrere, coniicere) puta, *cœperunt*, quæ ſolemnis figura hiſtoricis, Livio, aliis, Salluſtio maxime.

2. *neque vllum fruſtra telum ex loco ſuperiore*) Mureto v. L. lib. X, 15 hdc videntur ab ſuperiora de Alpinis impugnantibus retrahenda ob *locum ſuperiorem*: ſed ſalua res eſt, quia decucurrerant ex montibus, & vallum caſtroram ex valle oppugnabant: Romani autem ex vallo ſe defendentes ſtabant ſuperiores. Adde Dion. Voſſio notata,

mil. vir & consilii magni & virtutis, ad Galbam
accurrunt, atque vnam esse spem salutis do-
cent, si eruptione facta, extremum auxilium ex-
perirentur. Itaque conuocatis centurionibus, 3
celeriter milites certiores facit, paullisper inter-
mitterent prœlium, ac tantummodo tela missa
exciperent, seque ex labore reficerent; post,
signo dato, e castris erumperent, atque omnem
spem salutis in virtute ponerent. Quod iussi VI
sunt, faciunt, ac subito omnibus portis eruptio-
ne facta, neque cognoscendi quid fieret, neque
sui colligendi hostibus facultatem relinquunt. I- 2
ta commutata fortuna, eos, qui in spem potien-
dorum castrorum venerant, undique circumuen-
tos, interficiunt, & ex hominum millibus am-
plius xxx, quem numerum barbarorum ad ca-
stra venisse constabat, plus tertia parte interfecta,
reliquos perterritos in fugam coniiciunt: ac, ne
in locis quidem superioribus consistere patiun-
tur. Sic omnibus hostium copiis fusis, armis- 3
que exutis, se in castra munitionesque suas re-
cipiunt. Quo prœlio facto, quod sæpius fortu- 4
nam tentare Galba nolebat, atque alio sese in
hiberna consilio venisse meminerat, aliis occur-
risse rebus videbat, maxime frumenti, comme-
atusque inopia permotus; postero die omnibus
eius vici ædificiis incensis, in prouinciam reuer-
ti contendit: ac nullo hoste prohibente, aut 5
iter remorante, incolumem legionem in Nan-
tuates, inde in Allobrogas perduxit, ibique
hiemauit. His rebus gestis, cum omnibus VII

de caussis Cæsar pacatam Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis Germanis, victis in Alpibus Sedunis, atque ita inita hieme in Illyricum profectus esset, quod eas quoque nationes adire, & regiones cognoscere volebat, subi-
2 tum bellum in Gallia coortum est. Eius belli hæc fuit caussa: P. Crassus adolescens cum legione VII, proximus mare Oceanum in Andi-
3 bus hiemabat. is, quod in his locis inopia frumenti erat, præfectus tribunosque mil. complures in finitimas ciuitates, frumenti com-
4 meatusque petendi causa, dimisit. quo in numero erat T. Terrasidius, missus in Vnellos, M. Trebius Gallus in Curiosolitas, Q. Velanius
VIII cum T. Silio in Venetos. Huius ciuitatis est longe amplissima auctoritas omnis oræ maritimæ regionum earum, quod & naues habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam naui-

---

CAP. VII. 2. *proximus mare Oceanum in Andibus*) Fuluio Vrsino auctore plures codd. *proximus mare Oceanum*: id est *proximum ad*; vt Cicero 3. Attic. cap. XIV *proxime Pompeium sedebam.* quod plene Ouidius in MSS. de Arte v. 139.

Proximus ad dominam - - - sedeto.

Nec insolens *mare Oceanum.* Etiam Tacitus ann. 1, 9 *Mari Oceano.* Præpositio *in* Andibus, ex MSS. & olim impressis: recentiores sine illa; cum tamen non vrbis, sed populi nomen sit.

4. *missus in Vnellos*) Recentes *in Eusebios*, quos nemo nouit: veteris plerique *in Vnellos*: etiam metaphrastes εἰς τὴν τῶν Οὐνέλλων.

M. Trebius Gallus) Sic vulgati. Vrsinus ex vet. codd. *Trebonius*. cui fauet inscriptio: Q. TREBONIVS Q. L. CLA. GALLVS.

uigare conſueuerunt, & ſcientia atque vſu nau-
ticarum rerum ceteros antecedunt: & in ma-
gno impetu maris, atque aperto, paucis por-
tibus interiectis, quos tenent ipſi, omnes fere,
qui eodem mari vti conſueuerunt, habent vecti-
gales. Ab iis fuit initium retinendi Silii atque 2
Velanii, quod per eos ſuos ſe obſides, quos
Craſſo dediſſent, recuperaturos exiſtimabant.
Horum auctoritate finitimi adducti, (vt ſunt 3
Gallorum ſubita & repentina conſilia) eadem
de cauſſa Trebium Terraſidiumque retinent: &
celeriter miſſis legatis, per ſuos principes inter
ſe coniurant, nihil, niſi communi conſilio a-
cturos, eundemque omnis fortunæ exitum eſſe
laturos: reliquaſque ciuitates ſollicitant, vt in 4
ea libertate, quam a maioribus acceperant, per-
manere, quam Romanorum ſeruitutem perfer-
re, mallent. omnia ora maritima celeriter ad 5
ſuam ſententiam perducta, communem lega-
tionem ad P. Craſſum mittunt, *ſi velit ſuos re-
cipere, obſides ſibi remittat.* Quibus de re- IX
bus Cæſar a Craſſo certior factus; quod ipſe
aberat longius; naues interim longas ædificari
in flumine Ligeri, quod influit in Oceanum, re-
miges ex prouincia inſtitui, nautas, guberna-
tore quæ comparari iubet. his rebus celeri- 2
ter adminiſtratis, ipſe, cum primum per anni
tempus potuit, ad exercitum contendit. Ve- 3
neti, reliquæque ciuitates, cognito Cæſaris ad-
uentu, ſimul quod, quantum in ſe facinus ad-
miſiſſent, intelligebant, legatos, quod nomen
apud omnes nationes ſanctum inuiolatumque

ſemper fuiſſet, retentos abs ſe, & in vincula
coniectos, pro magnitudine periculi bellum
parare, & maxime ea, quæ ad vſum nauium
pertinent, prouidere inſtituunt; hoc maiore
4 ſpe, quod multum natura loci confidebant. Pe-
deſtria eſſe itinera conciſa æſtuariis, nauigatio-
nem impeditam propter inſcitiam locorum, pau-
5 citatemque portuum ſciebant: neque noſtros
exercitus, propter frumenti inopiam, diutius
6 apud ſe morari poſſe, confidebant. ac iam, vt
omnia contra opinionem acciderent, tamen ſe
plurimum nauibus poſſe, Romanos neque vl-
lam facultatem habere nauium, neque eorum
locorum, ubi bellum geſturi eſſent, vada, por-
7 tus, inſulasque nouiſſe: ac longe aliam eſſe
nauigationem in concluſo mari, atque in vaſtis-
ſimo atque apertisſimo Oceano, perſpiciebant.
8 His initis conſiliis, oppida muniunt, frumen-
9 ta ex agris in oppida comportant. naues in Ve-
netiam, vbi Cæſarem primum bellum geſtu-
rum, conſtabat, quam plurimas poſſunt, co-
10 gunt. Socios ſibi ad id bellum Oſiſmios, Le-
xobios, Nannetes, Ambialites, Morinos,
Diablintes, Menapios adſciſcunt. auxilia ex
Bri-

Cap. ix. 6. *Vt omnia acciderent*) quamuis omnia fierent ex parte Romanorum, quæ fieri poſſe dubitabant.

10. *Ambialites*) Ignoti ſunt: quibusdam videntur *Ambibarii* eſſe & ad Abrincatuos referuntur. Voſſio ex codice ſuo & Ciacconi & Vrſini ſunt *Ambiani*. Valeſius retinet nomen *Ambialites*, putans Lamballenſes eſſe, quod oppidum Britanniæ Armoricæ eſt inter Briocenſes & Maclouienſes.

Diablintes) Sic ſcribendum docet Valeſius, non *Dia-*

Britannia, quæ contra eas regiones posita est, arcessunt. Erant hæ difficultates belli ge- X
rendi, quas supra ostendimus. sed tamen multa Cæsarem ad id bellum incitabant: iniuriæ 2
retentorum equitum Romanorum; rebellio facta post deditionem; defectio datis obsidibus; tot ciuitatum coniuratio; in primis, ne hac parte neglecta, reliquæ nationes idem sibi licere
arbitrarentur. Itaque cum intelligeret, omnes 3
fere Gallos nouis rebus studere, & ad bellum mobiliter celeriterque excitari, omnes autem homines natura libertati studere, & conditionem seruitutis odisse, prius quam plures ciuitates conspirarent, partiendum sibi, ac latius distribuendum exercitum putauit. Itaque T. XI
Labienum legatum in Treuiros, qui proximi Rheno flumini sunt, cum equitatu mittit. huic 2
mandat, Remos reliquosque Belgas adeat, atque in officio contineat, Germanosque, qui auxilio a Belgis arcessiti dicebantur, si per vim nauibus flumen transire conentur, prohibeat.
P. Crassum cum cohortibus legionariis duode- 3
cim & magno numero equitatus in Aquitaniam proficisci iubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur, ac tantæ nationes coniungan-

blintres. Sedes etiam incertior, quamquam vulgo Aulercorum partem ex dubio Ptolomæi loco interpretantur. Vid. Notit. Orbis antiqui.

CAP. X. 2. *retentorum equitum* R.) Silii, Velanii, Terrasidii. *supra* c. 8.

CAP. XI. 3. *ne ex his nationibus in Galliam*) Galliam proprie dictam, siue Celticam, distinctam ab Aquitania.

4 gantur. Q. Titurium Sabinum legatum cum
legionibus tribus in Vnellos, Curioſolitas, Le-
xobiosque mittit, qui eam manum diſtinen-
5 dam curet. D. Brutum adoleſcentem claſſi,
Gallicisque nauibus, quas ex Pictonibus, & San-
tonis, reliquisque pacatis regionibus conuenire
iuſſerat, præfecit; & cum primum poſſet, in
Venetos proficiſci iubet. ipſe eo pedeſtribus
XII copiis contendit. Erant eiusmodi fere ſitus
oppidorum, vt poſita in extremis lingulis pro-
montoriisque, neque pedibus aditum haberent,
cum ex alto ſe æſtus incitauiſſet, quod bis ſem-
per accidit horarum XII ſpatio, neque naui-
bus, quod rurſus minuente æſtu, naues in va-
2 dis adflictarentur. Ita vtraque re oppidorum
3 oppugnatio impediebatur; ac ſi quando ma-
gnitudine operis forte ſuperati, extruſo mari
aggere ac molibus, atque his ferme mœnibus
adæquatis, ſuis fortunis deſperare cœperant:
magno numero nauium appulſo, cuius rei ſum-
mam facultatem habebant, ſua omnia deporta-
bant, ſequi in proxima oppida recipiebant.
4 Ibi ſe rurſus iisdem opportunitatibus loci de-
5 fendebant. hæc eo facilius magnam partem
æſtatis faciebant, quod noſtræ naues tempeſta-
tibus detinebantur, ſummaque erat vaſto at-
que aperto mari, magis æſtibus, raris, ac
prope nullis portibus, difficultas nauigan-
di.

CAP. XII. 1. *in extremis lingulis*) Quidam *linguis* legunt, quod idem eſt Lingula pars terræ, ſpecie linguæ in mare protenſa. Feſtus: *Lingua promontorii quoque genus non excellentis, ſed molliter in planum deuexi.*

di. Namque ipſorum naues ad hunc mo-
dum factæ, armatæque erant: carinæ aliquan-
to planiores, quam noſtrarum nauium, quo
facilius vada, ac deceſſum æſtus, excipere poſ-
ſent: proræ admodum erectæ, atque item pup-
pes ad magnitudinem fluctuum tempeſtatum-
que accommodatæ. naues tota factæ ex robo- 3
re, ad quamvis vim & contumeliam perferen-
dam. tranſtra ex pedalibus in altitudinem tra- 4
bibus confixa clauis ferreis, digiti pollicis craſ-
ſitudine. ancoræ, pro funibus, ferreis catenis 5
reuinctæ. pelles pro velis, alutæque tenuiter 6
confectæ, ſiue propter lini inopiam, atque eius
vſus inſcientiam, ſiue, quod eſt magis veriſi-
mile, quod tantas tempeſtates Oceani, tantos-
que impetus ventorum ſuſtineri, ac tanta one-
ra nauium regi velis, non ſatis commode arbi-
trabantur. Cum his nauibus noſtræ claſſi eius- 7
modi congreſſus erat, vt vna celeritate & pulſu
remorum præſtaret, reliqua, pro loci natura,
pro vi tempeſtatum, illis eſſent aptiora & ac-
commodatiora. neque enim his noſtræ roſtro 8
nocere poterat. tanta in his erat firmitudo: ne-
que, propter altitudinem, facile telum adiicie-
batur, & eadem de cauſſa minus incommode ſco-
pulis continebantur. Accedebat, vt cum ſævi- 9
re ventus cœpiſſet, & ſe vento dediſſent, & tem-
peſtatem ferrent facilius, & in vadis conſiſterent
tutius, & ab æſtu derelictæ, nihil ſaxa & cau-
tes timerent: quarum rerum omnium noſtris
nauibus caſus erant extimeſcendi. Com-
plu-

pluribus expugnatis oppidis, Cæsar, vbi intel-
lexit frustra tantum laborem sumi, neque ho-
stium fugam captis oppidis reprimi, neque his
noceri posse, statuit exspectandam classem.
2 quæ vbi conuenit, ac primis ab hostibus visa
est; circiter ccxx naues eorum paratissimæ, at-
que omni genere armorum ornatissimæ, e por-
3 tu profectæ, nostris aduersæ constiterunt. ne-
que satis Bruto, qui classi præerat, neque tri-
bunis militum, centurionibusque, quibus sin-
gulæ naues erant attributæ, constabat quid age-
4 rent, aut quam rationem pugnæ insisterent. ro-
stro enim noceri non posse, cognouerant: tur-
ribus autem excitatis, tamen has altitudo pup-
pium ex barbaris nauibus superabat; vt neque
ex inferiore loco satis commode tela adiici pos-
5 sent, & missa a Gallis grauius acciderent. V-
na erat magno vsui res præparata a nostris, fal-
ces præacutæ, insertæ, adfixæque longuriis,
6 non absimili forma muralium falcium. his
cum funes, qui antennas ad malos distinebant,
comprehensi, adductique erant, nauigio remis
7 incitato prærumpebantur. quibus abscissis, an-
tennæ necessario concidebant, vt, cum omnis
Gallicis nauibus spes in velis armamentisque
consisteret, his ereptis, omnis vsus nauium vno
tem-

Cap. xiv. 5. *muralium falcium*) de his etiam infra lib. vii. c. 22, 84, 68. Postremo loco: *falcibus vallum ac loricam rescindunt.* Muri autem Gallorum non cæmentis & calce exstructi erant, sed trabibus directis & introrsus reuinctis interiectus agger, vt Cæsar eodem vii, 23 descripsit.

tempore eriperetur. Reliquum erat certamen 8
positum in virtute, qua nostri milites facile superabant, atque eo magis, quod in conspectu Cæsaris atque omnis exercitus res gerebatur, vt nullum paullo fortius factum latere posset. omnes 9
enim colles & loca superiora, vnde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur. Disiectis, vt diximus, antennis, XV
cum singulas binæ aut ternæ naues circumsisterent, milites summa vi transcendere in hostium naues contendebant. quod postquam 2
barbari fieri animaduerterunt, expugnatis compluribus navibus, cum ei rei nullum reperiretur auxilium; fuga salutem petere contenderunt. ac, iam conuersis in eam partem na- 3
uibus, quo ventus ferebat, tanta subito malacia ac tranquillitas exstitit, vt se loco mouere non possent. Quæ quidem res ad negotium 4
conficiendum maxime fuit opportuna. nam 5
singulas nostri consectati expugnauerunt; vt perpaucæ ex omni numero, noctis interuentu, ad terram peruenerint, cum ab hora fere IV vsque ad solis occasum pugnaretur. Quo prœ- XVI
lio bellum Venetorum totiusque oræ maritimæ confectum est. nam, cum omnis iuuentus, o- 2
mnes

CAP. XV. 3. *malacia ac tranquillitas*) Festus in FLVSTRA: *Flustra dicuntur, cum in mari fluctus non mouentur, quam Græci* μαλακίαν *vocant.* Sed plus *malacia*, quam quietem a fluctibus infert: ideoque distincta est a *tranquillitate.* Seneca epist. LXVII. *In otio inconcusso iacere non est tranquillitas; malacia est.* Hæc vero in mari dicitur, cum stat sine vento ac sine motu.

mnes etiam grauioris ætatis, in quibus aliquid
consilii aut dignitatis fuit, eo conuenerant, tum
nauium, quod vbique fuerat, vnum in locum
3 coegerant. quibus amissis, reliqui, neque quo
se reciperent, neque, quemadmodum oppida
defenderent, habebant. Itaque se suaque o-
4 mnia Cæsari dediderunt. In quos eo grauius Cæ-
sar vindicandum statuit, quo diligentius in re-
liquium tempus a barbaris ius legatorum conser-
varetur, itaque, omni senatu necato, reliquos
XVII sub corona vendidit. Dum hæc in Venetis
geruntur. Q. Titurius Sabinus cum his copiis,
quas a Cæsare acceperat, in fines Vnellorum
2 peruenit. His præerat Viridouix, ac summam
imperii tenebat eorum omnium ciuitatum, quæ
defecerant, ex quibus exercitum, magnas-
3 que copias coegerat. atque his paucis diebus
Aulerci Eburouices, Lexouiique senatu suo in-
terfecto, quod auctores belli esse nolebant,
portas clauserunt, seque cum Viridouice con-
4 iunxerunt; magnaque præterea multitudo vn-
dique ex Gallia perdidorum hominum latro-
numque conuenerat, quos spes prædandi, stu-
diumque bellandi, ab agricultura & quotidia-
5 no labore, reuocabat. Sabinus idoneo omni-
bus rebus loco castris sese tenebat. cum Viri-
douix

Cap. xvii. 3. *Aulerci Eburouices*) sine incisione, quæ perperam in libros irrepsit. Aulerci enim duorum generum erant, *Eburonices* & *Cenomani*: quibus quidam tertium genus addunt, *Diablintes*, de quibus supra. Plinius iv, 13 *Aulerci, qui cognominantur Eburouices, & qui Cenomani* Eburovicum oppidum nunc *Evreus*.

douix contra eum duum millium ſpatio conſe-
diſſet, quotidieque productis copiis pugnandi
poteſtatem faceret, vt iam non ſolum hoſti-
bus in contemptum Sabinus veniret, ſed etiam
noſtrorum militum vocibus non nihil carpere-
tur: tantamque opinionem timoris præbuit, 6
vt iam ad vallum caſtrorum hoſtes accedere au-
derent. Id ea cauſſa faciebat, quod cum tan-
ta multitudine hoſtium, præſertim eo abſente,
qui ſummam imperii teneret, niſi æquo loco,
aut opportunitate aliqua data, legato dimican-
dum non exiſtimabat. Hac confirmata o- XVIII
pinione timoris, idoneum quemdam hominem
& callidum delegit Gallum, ex iis quos auxi-
lii cauſſa ſecum habebat. Huic magnis præ- 2
miis pollicitationibusque perſuadet, vti ad ho-
ſtes transeat, & quid fieri velit, edocet. qui 3
vbi pro perfuga ad eos venit, timorem Roma-
norum proponit. quibus anguſtiis ipſe Cæſar
a Venetis prematur, docet. neque longius ab- 4
eſſe, quin proxima nocte Sabinus clam ex caſtris
exercitum educat, & ad Cæſarem, auxilii fe-
rendi cauſſa, proficiſcatur. Quod vbi audi- 5
tum eſt, conclamant omnes, occaſionem ne-
gotii bene gerendi amittendam non eſſe, ad ca-
ſtra iri oportere. Multæ res ad hoc conſilium 6
Gallos hortabantur: ſuperiorum dierum Sabini
cunctatio, perfugæ confirmatio, inopia ciba-
riorum, cui rei parum diligenter ab his erat pro-
uiſum; ſpes Venetici belli, & quod fere liben-
ter homines, id quod volunt, credunt. Iis 7
re-

rebus adducti, non prius Viridouicem reliquoſque duces ex concilio dimittunt, quam ab his ſit conceſſum, arma vti capiant, & ad ca-
8 ſtra contendant; qua re conceſſa, læti, velut explorata victoria, ſarmentis, virgultisque collectis, quibus foſſas Romanorum compleant,
XIX ad caſtra pergunt. Locus erat caſtrorum editus, & paullatim ab imo accliuis, circiter paſſus ∞. huc magno curſu contenderunt, vt quam minimum ſpatii ad ſe colligendos armandoſque Romanis daretur, exanimatique per-
2 uenerunt. Sabinus, ſuos hortatus, cupientibus ſignum dat. impeditis hoſtibus, propter ea, quæ ferebant onera, ſubito duobus portis eru-
3 ptionem fieri iubet. Factum eſt opportunitate loci, hoſtium inſcitia ac defatigatione, virtute militum, ac ſuperiorum pugnarum exercitatione, vt ne vnum quidem noſtrorum impe-
4 tum ferrent, ac ſtatim terga verterent. quos impeditos integris viribus milites noſtri conſecuti, magnum numerum eorum occiderunt, reliquos equites conſectati, paucos, qui ex fu-
5 ga euaſerant, reliquerunt. Sic vno tempore, & de nauali pugna Sabinus, & de Sabini victoria Cæſar certior factus eſt: ciuitateſque omnes
6 ſe ſtatim Titurio dediderunt. nam, vt ad bella ſuſcipienda Gallorum alacer ac promptus eſt ani-

Cap. XIX. 1. *exanimatique peruenerunt*) anhelantes & præ nimio curſu difficulter reſpirantes peruenerunt. Sic ſupra II. 23, 1. *curſu ac laſſitudine exanimatos.* Adde de Civ. B. III, 92, 2.

nimus, sic mollis ac minime resistens ad cala-
mitates perferendas mens eorum est. Eo- XX
dem fere tempore, P. Crassus, cum in Aqui-
taniam peruenisset, quæ pars, vt ante dictum
est, & regionum latitudine, & multitudine ho-
minum, ex tertia parte Galliæ est æstimanda,
cum intelligeret in illis locis sibi bellum geren-
dum, vbi paucis ante annis L. Valerius Præco-
nius legatus, exercitu pulso, interfectus esset,
atque vnde L. Manilius PROCOS, impedimentis
amissis profugisset; non mediocrem sibi dili-
gentiam adhibendam intelligebat. Itaque, re 2
frumentaria prouisa, auxiliis equitatuque com-
parato, multis præterea viris fortibus Tolosa,
Carcasone & Narbone, quæ sunt ciuitates Gal-
liæ prouinciæ, finitimæ his regionibus nomi-
natim euocatis, in Sotiatium fines exercitum
introduxit, cuius aduentu cognito, Sotiates, 3
ma-

CAP. XX. 2. *Tolosa, Carcasone, Narbone*) Nota hodieque illustrium ciuitatum nomina; tum in extrema Romanorum prouincia, occasum versus, sitarum.

ciuitates Galliæ prouinciæ finitimæ his regionibus Ciacconii hæc emendatio est, quam etiam Dionysius Vossius approbauit. Vulgo legitur: *prouinciæ finitimæ, ex his regionibus*, quod falsum est, quia dictæ ciuitates non erant finitimæ Romanorum prouinciæ, sed in ipsa prouincia. Cæsar lib. I. cap. 10. *quæ* (Tolosatium) *ciuitas est in prouincia*. Narbo autem, antiqua colonia, & Carcaso multum citeriores.

in Sotiatium fines) Sotiates in vet. codicibus: male *Sontiates* editis. Aquitaniæ populus. Plinius IV, 19. *Ausci, Elusates, Sotiates*, duplicata littera. Athenæus lib. VI. p. 249. Σωτιατοὶ, ἔθνος τοῦτο κελτικόν.

magnis copiis coactis, equitatuque, quo plu-
rimum valebant, in itinere agmen noſtrum
adorti. primum equeſtre prœlium commiſe-
4 runt. deinde, equitatu ſuo pulſo, atque in-
ſequentibus noſtris, ſubito pedeſtres copiæ,
quas in conualle ex inſidiis collocauerant, oſten-
5 derunt. Hi noſtros disiectos adorti, prœlium
XXI renouauerunt. Pugnatum eſt diu atque
acriter, cum Sotiates, ſuperioribus victoriis
freti, in ſua virtute totius Aquitaniæ ſalutem
poſitam putarent; noſtri autem, quid ſine im-
peratore, & ſine reliquis legionibus, adole-
ſcentulo duce, efficere poſſent, perſpice cu-
perent. tandem, confecti vulneribus, hoſtes
2 terga vertere. quorum magno numero inter-
fecto, Craſſus ex itinere oppidum Sotiatium
oppugnare cœpit. quibus fortiter reſiſtentibus,
3 vineas turreſque egit. illi, alias eruptione ten-
tata, alias caniculis ad aggerem, vineaſque
actis, cuius rei ſunt longe peritiſſimi Aquitani,
propterea quod multis locis apud eos ærariæ ſe-
cturæ ſunt: vbi diligentia noſtrorum nihil his re-
bus

CAP. XXI. 2. *oppidum Sotiatium*) Medio æuo memoratur ibi *Sotium* ſeu *Sotia*, quod an antiquum eius oppidi fuerit, neſcimus. Nunc præcipua eius tractus vrbs eſt *Aire* ad Aturum fluuium.

ærariæ ſecturæ) Quidam *ſtricturæ:* alii *ſtructuræ:* Ciacconius delendam vocem dubiam cenſet, vt *ærariæ* abſolute dicantur, ſicut *ferrariæ* lib. VII, 22. Sed ſic obſcurabit gloſſema, non explicabit. Quod *ſecturæ* plurium librorum ſunt, non mutamus, ſed fodinas interpretamur, præſertim cum vox cuniculorum, id eſt meatuum ſubterraneorum, poſtulare videatur.

bus profici poſſe intellexerunt, legatos ad Craſ-
ſum mittunt; ſeque in deditionem vt recipiat,
petunt. qua re impetrata, arma tradere iuſſi,
faciunt. Atque in ea re omnium noſtro- XXII
rum intentis animis, alia ex parte oppidi Ad-
cantuannus, qui ſummum imperii tenebat,
cum DC. deuotis, quos illi Soldurios appellant:
quorum hæc eſt conditio, vt omnibus in vita 2
commodis vna cum his fruantur, quorum ſe
amicitiæ dediderint. ſi quid iis per vim accidat,
aut eumdem caſum vna ferant, aut ſibi mor-
tem conſciſcant. neque adhuc hominum me- 3
moria repertus eſt quisquam, qui eo interfecto,
cuius ſe amicitiæ deuouiſſet, mori recuſaret.
cum iis Adcantuannus eruptionem facere co- 4
natus, clamore ab ea parte munitionis ſublato,
cum ad arma milites concurriſſent, vehemen-
terque ibi pugnatum eſſet, repulſus in oppi-
dum eſt: vti tamen eadem deditionis conditio-
ne vteretur, a Craſſo impetrauit. Ar- XXIII
mis, obſidibusque acceptis, Craſſus in fines
Vocatium & Taruſatium, profectus eſt. tum 2
ve-

CAP. XXII, 1. *cum* DC *deuotis, quos illi Soldurios*) Deuoti, qui ſe pro aliquo deuouerunt, quem nec viuum deſerturi ſint, nec mortuo ſuperfuturi. Numerum etiam ex Nic. Damaſceno Athenæus VI, 13. habet ἑξακοσίους. Soldurios ille Σιλοδούρους expreſſit, forte Σιλοδήρους legendum: quod is εὐχωλιμαίους interpretatur, cui bene cum Cæſaris *deuotis* conuenit. Ipſe Cæſar in ſimili hiſtoria VII, 40. ext. *clientes* dixit. Adde Celtiberos apud Val. Max. II. 6. ſect. II.

CAP. XXIII. 1. *Vocatium & (Taruſatium)* Horum ſe-

vero barbari commoti, quod oppidum & natura loci, & manu munitum, paucis diebus, quibus eo ventum erat, expugnatum cognouerant, legatos quoquo versus dimittere, coniurare, obsides inter se dare, copias parare cœperunt.
3 mittuntur etiam ad eas ciuitates legati, quæ sunt citerioris Hispaniæ, finitimæ Aquitaniæ: inde auxilia, ducesque arcessuntur.
4 quorum aduentu magna cum auctoritate, & magna cum hominum multitudine bellum gerere
5 conantur. Duces vero ii deliguntur, qui vna cum Q. Sertorio omnes annos fuerunt, summamque scientiam rei militaris habere existi-
6 mabantur. ii, consuetudine populi Rom. loca capere, castra munire, commeatibus nostros
7 intercludere instituunt. Quod vbi Crassus animaduertit, suas copias propter, exiguitatem non facile deduci, hostem & vagari, & vias obsidere, & castris satis præsidii relinquere, ob eam caussam minus commode frumentum commeatumque sibi supportari, in dies hostium numerum augeri: non cunctandum existima-
8 uit, quin pugna decertaret. Hac re ad concilium delata, vbi omnes idem sentire intelle-
XXIV xit, posterum diem pugnæ constituit. Prima luce productis omnibus copiis, duplici acie instituta, auxiliis in mediam aciem coniectis,
2 quid hostes consilii caperent, exspectabat. illi, etsi propter multitudinem, & veterem belli gloriam, paucitatemque nostrorum, se tuto di-

des ignoratur. Alteros quidam ad *Tursan* regiunculam referunt.

dimicaturos existimabant, tamen tutius esse ar-
bitrabantur, obsessis viis, commeatu inter-
cluso, sine vllo vulnere victoria potiri: & si 3
propter inopiam rei frumentariæ Romani se-
se recipere cœpissent, impeditos agmine, &
sub sarcinis inferiores animo adoriri cogita-
bant. Hoc consilio probato ab ducibus, pro- 4
ductis Romanorum copiis, sese castris tene-
bant. hac re perspecta, Crassus cum sua cun- 5
ctatione atque opinione, timidiores hostes, no-
stros milites alacriores ad pugnandum effecis-
set, atque omnium voces audirentur, exspe- 6
ctari diutius non oportere, quin ad castra ire-
tur; cohortatus suos, omnibus cupientibus,
ad hostium castra contendit. Ibi cum alii XXV
fossas complerent, alii, multis telis conie-
ctis, defensores vallo munitionibusque depel-
lerent, auxiliaresque, quibus ad pugnam
non multum Crassus confidebat, lapidibus
telisque subministrandis, & ad aggerem ce-
spitibus comportandis, speciem atque opi-
nionem pugnantium præberent, cum item ab
hostibus constanter ac non timide pugnaretur,
telaque ex loco superiore missa non frustra ac-
ciderent; equites, circuitis hostium castris, 2
Crasso renuntiauerunt, non eadem esse diligen-
tia ab decumana porta castra munita, facilem-
que aditum habere. Crassus equitum præ- XXVI
fe-

Cap. xxv. 2. *ab decumana porta*) quæ aversa ab hoste erat, vt supra II, 24. ostensum est. nam Romano more, ex Sertorii disciplina, castra communierant. cap. 23.*

festos cohortatus, vt magnis præmiis pollicitationibusque suos excitarent, quid fieri velit,
2 ostendit. illi, vt erat imperatum, eductis quatuor cohortibus, quæ præsidio castris relictæ, integræ ab labore erant, & longiore itinere circumductis, ne ex hostium castris conspici possent, omnium oculis mentibusque ad pugnam intentis, celeriter ad eas, quas diximus,
3 munitiones peruenerunt. atque, his prorutis, prius in hostium castris constiterunt, quam plane ab his videri, aut quid rei gereretur, cogno-
4 sci posset. tum vero, clamore ab ea parte audito, nostri redintegratis viribus, quod plerumque in spe victoriæ accidere consueuit, acrius
5 impugnare cœperunt. Hostes vndique circumuenti, desperatis omnibus rebus, se per munitiones deiicere, & fuga salutem petere con-
6 tenderunt. quos equitatus apertissimis campis consectatus, ex millium L. numero, quæ ex Aquitania Cantabrisque venisse constabat, vix quarta parte relicta, multa nocte se in castra
XXVII recepit. Hac audita pugna, magna pars Aquitaniæ sese Crasso dedidit, obsidesque vltro misit: quo in numero fuerunt, Tarbelli, Bigerriones, Preciani, Vocates, Tarusates, Eusates, Garites, Ausci, Garumni, Sibutsates Coco-

Cap. XXVII. 1. *Tarbelli*, *Bigerriones*) Aquæ Tarbellicæ ad Aturum fluuium, hodie *Acqs* siue *Dax*. Bigerriones in *Bigorre* comitatu, cuius est *Tarbe* ad eundem fluuium.

Preciani, *Garites*) Hi ignorantur: de Vocatibus & Tarusatibus dictum supra: *Elusates*, quorum *Elusa* erat;

Cocoſateſque. paucæ vltimæ nationes, anni 2
tempore confiſæ, quod hiems ſuberat, id facere
neglexerunt. Eodem fere tempore Cæſar, etſi XXVIII
prope exacta iam æſtas erat, tamen quod, omni
Gallia pacata, Morini Menapiique ſupererant,
qui in armis eſſent, neque ad eum vmquam le-
gatos de pace miſiſſent, arbitratus id bellum
celeriter confici poſſe, eo exercitum adduxit:
qui longe alia ratione, ac reliqui Galli, bellum 2
agere iſtituerunt. nam, quod intelligebant,
maximas nationes, quæ prælio contendiſſent,
pulſas ſuperataſque eſſe, continenteſque ſiluas
ac paludes habebant: eo ſe ſuaque omnia contu-
lerunt. ad quarum initium ſiluarum cum per- 3
ueniſſet Cæſar, caſtraque munire inſtituiſſet,
neque hoſtis interim viſus eſſet, diſperſis in o-
pere noſtris; ſubito ex omnibus partibus ſiluæ
euolauerunt, & in noſtros impetum fecerunt.
noſtri celeriter arma ceperunt, eoſque in ſiluas 4
repulerunt: &, compluribus interfectis, longius
impeditioribus locis ſecuti, paucos ex ſuis deper-
diderunt. Reliquis deinceps diebus Cæſar XXIX
ſil-

& *Auſci*, quorum vrbs hodie *Aux* ſiue *Auſch* dicitur, vtrique inter Aturum & Garumnam ſiti ſunt. *Garumnos* prodit fluuius ὁμώνυμος: ſed Sanſon ad oſtia ponit; Valeſius prope fontes.

Sibutſates Cocoſateſque) ignoti.

Cap. xxviii. 2. *bellum agere inſtituerunt*) Sic membranæ, Gronouio teſte Obſerv. lib. 11. cap. 3. quarum & *inſtituerunt* eſt. Ab imperitis ſuppoſitum erat *gerere cœperunt*. De bonitate autem dictionis *bellum agere*, ad Nepotis Hannibalem cap. 8. ſect. 3. diximus, nam & is hac formula vſus eſt.

siluas caedere instituit: &, ne quis inermibus, imprudentibusque militibus ab latere impetus fieri posset, omnem eam materiam, quae erat caesa, conuersam ad hostem collocabat, & pro
2 vallo ad vtrumque latus exstruebat. Incredibili celeritate magno spatio paucis diebus confecto, cum iam pecus atque extrema impedimenta ab nostris tenerentur, ipsi densiores siluas peterent, eiusmodi tempestates sunt consecutae, vti opus necessario intermitteretur, & continuatione imprium, diutius sub pellibus
3 milites contineri non possent. Itaque, vastatis omnibus eorum agris, vicis, aedificiisque incensis, Caesar exercitum reduxit, & in Aulercis, Lexouiisque, reliquis item ciuitatibus, quae proxime bellum fecerant, in hibernis collocauit.

CAP. XXIX 2. *sub pellibus contineri*) sub tentoriis factis ex pellibus: qui mos Romanorum erat. Vide Liuium v. 2. Tacit. XIII, 35. XIV, 38. Flor. I, 12.

3. *bellum fecerant*) Hoc Seneca epist. CXIV. in Sallustio tamquam insolens, notauit: nec vero optimi scriptores hac formula erubuerunt, Cicero in Catil. III, 9: pro Milone cap. 23: pro Domo sua cap. 20: Nepos Dione cap. 4; Livius I, 38. Vide Curas nostras posteriores.

C. IV-

C. IVLII CAESARIS
COMMENTARIORVM
DE BELLO GALLICO
LIBER IV.

SVMMARIVM
LIBRI IV.

Vsipetes & Tenchteri, Germani, & Sueuis exacti, Menapios inuadunt, & inde in Eburones progressi, a Caesare magna strage superantur. Qui euaserant in Sicambros trans Rhenum se recipiunt. Caesar, fabricato ponte, transit Rhenum, Sicambros vlciscitur, Vbios liberat. Inde in Galliam regressus, e Morinis soluit in Britanniam; & parte eius difficulter subacta, in Galliam reuertitur.

EA, quæ secuta est, hieme, qui fuit annus Cn. Pompeio, M. Crasso coss. Vsipetes Germani, & item Tenchtheri, magna cum multitudine hominum flumen Rhenum transierunt, non longe a mari, quo Rhenus influit. caussa transeundi 2
fuit, quod ab Sueuis complures annos exagitati, bello premebantur, & agricultura prohibebantur. Sueuorum gens est longe maxi- 3
ma & bellicosissima Germanorum omnium: ii centum pagos habere dicuntur: ex quibus 4
quot-

Lib. IV. cap. I. 1. *Vsipetes & Tenchteri*) Germaniæ populi qui olim intus habitauerant: vnde pulsi a Cattis, ad Rhenum fugerunt. Tacito sunt *Vsipii* & *Tencteri*: & quia Dio Cassius etiam lib. XXXIX. p. 112. Τέγκτηρες, vtique hæc scriptura præferenda videtur illi, quæ in vulgatis Cæsaris libris apparet cum gemina adspiratione *Tenchteri*.

4. *ii centum pagos*) De *pagis* dictum ad lib. I. cap. 37.

quotannis singula millia armatorum, bellandi
caussa, suis ex finibus educunt. reliqui domi
5 manent: pro se atque illis colunt. hi rursus
inuicem anno post in armis sunt, illi domi re-
6 manent. Sic neque agricultura, neque ratio
7 atque vsus belli intermittitur. Sed priuati ac
separati agri apud eos nihil est; neque longi-
us anno remanere vno in loco, incolendi caus-
8 sa, licet. neque multum frumento, sed ma-
ximam partem lacte atque pecore viuunt, mul-
9 tumque sunt in venationibus. quæ res & cibi
genere, & quotidiana exercitatione, & liber-
tate vitæ (quod a pueris nullo officio aut disci-
plina adsuefacti, nihil omnino contra volunta-
tem faciant) & vires alit, & immani corporum
10 magnitudine efficit. atque in eam se consue-
tudinem adduxerunt, vt locis frigidissimis, ne-
que vestitus, præter pelles, habeant quidquam,
quarum propter exiguitatem magna est cor-
poris pars aperta; & lauentur in flumini-
II bus. Mercatoribus est ad eos aditus eo ma-
gis, vt quæ bello ceperint, quibus vendant,
habent; quam quo vllam rem ad se importa-
2 ri desiderent. quin etiam iumentis, quibus
maxime Gallia delectatur, quæque impenso pa-
rat pretio, Germani importatis non vtuntur;
sed quæ sunt apud eos nata praua atque defor-
mia, hæc quotidiana exercitatione, summi vt
3 sint laboris, efficiunt. Equestribus prœliis sæ-
pe

quamquam hi minores quam Heluetiorum; non tamen
parui aut exigui: quod ex numero militum, quod sin-
gulis annis emittebant, intelligimus.

pe ex equis desiliunt, ac pedibus prœliantur; equosque eodem remanere vestigio, adsuefaciunt: ad quos se celeriter, cum vsus poscit, recipiunt. neque eorum moribus turpius 4
quidquam aut inertius habetur, quam ephippiis vti. Itaque ad quemuis numerum ephip- 5
piatorum equitum, quamuis pauci, adire audeant. Vinum ad se omnino importari non 6
sinunt, quod ea re ad laborem ferendum remollescere homines, atque effeminari arbitrantur. Publice maximam putant esse III
laudem, quam latissime a suis finibus vacare agros: hac re significari, magnum numerum ciuitatum suam vim sustinere non potuisse. Itaque vna ex parte a Sueuis circiter millia pas- 2
suum DC agri vacare dicuntur. Ad alteram 3
partem succedunt Vbii, quorum fuit ciuitas ampla atque florens, vt est captus Germanorum, & paullo, qui sunt eiusdem generis, etiam ceteris humaniores, propterea quod Rhenum attingunt, multique ad eos mercatores ventitant, & ipsi propter propinquitatem Gallicis

CAP. III. 2. *millia passuum* DC *vacare*) Spatium nimietate suspectum; & tamen metaphrastes studiorum numero adæquat. Lipsius & Hotmanus LX siue *sexaginta:* Dion. Vossius ex MS. *centum.*

3. *Ad alteram partem succedunt Vbii*) tum dextram Rheni ripam colentes, seu *transrhenanus* populus, vt Cæsar paullo post dicit cap. 16. sect. 5. Germani, nondum Galli, antequam ab Augusto in Galliam transducti sunt, aut sponte transgressi, permittentibus Romanis; vt arcerent, non vt custodirentur. *Tacit. Germ. cap. 28.*

4 licis sunt moribus adsuefacti. Hos cum Sueui,
multis sæpe bellis experti, propter amplitudi-
nem grauitatemque ciuitatis, finibus expelle-
re non potuissent, tamen fectigales sibi fece-
runt, ac multo humiliores infirmioresque red-
IV diderunt. In eadem caussa fuerunt Vsipe-
tes & Tenchtheri, quos supra diximus, qui
cum plures annos Sueuorum vim sustinuerint;
2 ad extremum tamen, agris expulsi, & multis
locis Germaniæ triennium vagati, ad Rhenum
peruenerunt. quos regiones Menapii incole-
bant, & ad vtramque ripam fluminis agros, æ-
3 dificia vicosque habebant. sed, tantæ multi-
tudinis aduentu perterriti, ex his ædificiis, quæ
trans flumen habuerant, demigrauerunt: &
cis Rhenum dispositis præsidiis; Germanos
4 transire prohibebant. Illi, omnia experti,
cum, neque vi contendere propter inopiam na-
uium; neque clam transire, propter custodias
Menapiorum possent; reuerti se in suas sedes
5 regionesque simulauerunt: & tridui viam pro-
gressi, rursus reuerterunt: atque omni hoc iti-
nere una nocte equitatu confecto, inscios ino-
6 pinantesque Menapios oppresserunt. qui, de
Germanorum discessu per exploratores certio-
res facti, sine metu trans Rhenum in suos vi-
7 cos remigrauerant. his interfectis, nauibusque
eorum occupatis, priusquam ea pars Menapio-
rum, quæ citra Rhenum erat, certior fieret, flu-
men transierunt, atque omnibus eorum ædi-
ficiis occupatis, reliquam partem hiemis
se-

se eorum copiis aluerunt. His de rebus Cæ- V
sar certior factus, & infirmitatem Gallorum
veritus, quo sunt in consiliis capiendis mobi-
les, & nouis plerumque rebus student, nihil
his committendum existimauit. Est autem hoc 2
Gallicæ consuetudinis, vt & viatores etiam inui-
tos consistere cogant, &, quod quisque eorum
de quaque re audierit aut cognouerit, quæ-
rant, & mercatores in oppidis vulgus circum-
sistat; quibus ex regionibus veniant, quasque
res ibi cognouerint, pronuntiare cogant. His 3
rumoribus atque auditionibus permoti, de sum-
mis sæpe rebus consilia ineunt: quorum eos e
vestigio pœnitere necesse est: cum incertis ru-
moribus seruiant, & plerique ad voluntatem
eorum ficta respondeant. Qua consuetu- VI
dine cognita, Cæsar, ne grauiori bello occurre-
ret, maturius, quam consueuerat, ad exercitum
proficiscitur. eo cum venisset, ea quæ fore su- 2
spicatus erat, facta cognouit. missas legationes 3
a nonnullis ciuitatibus ad Germanos, inuitatos-
que eos, vti ab Rheno discederent: omniaque,
quæ postulassent, ab se fore parata. Qua spe 4
adducti Germani, latius iam vagabantur, & in
fines Eburonum, & Condrusorum, qui sunt
Treuirorum clientes, peruenerant. Principi- 5
bus

Cap. iv. 7. *se eorum copiis aluerunt*) eorum cibariis, ali-
mentis. Vid. supra lib. ii. c. 10. sect. 5.

Cap. vi. 4. *Condrusorum, qui sunt Treuirorum clien-
tes*) non idem Eburones sub Treuiris erant; libera
ciuitas, quamlibet ignobilis & exigua, lib. v. cap.
28. sect. 1; sed soli hoc loco Condrusi dicuntur clien-

bus Galliæ euocatis, Cæsar, ea, quæ cognouerat, dissimulanda sibi existimauit: eorumque animis permulsis & confirmatis, equitatuque imperato, bellum cum Germanis gerere con-
VII stituit. Re frumentaria comparata, equitibusque delectis, iter in ea loca facere cœpit, qui-
2 bus in locis Germanos esse audiebat. a quibus cum paucorum dierum iter abesset, legati ab
3 iis venerunt, quorum hæc fuit oratio: *Germanos neque priores populo R. bellum inferre; neque tamen recusare, si lacessantur, quin armis contendant: quod Germanorum consuetudo hæc sit à maioribus tradita, quicumque bellum inferant, resistere, neque deprecari: hoc tamen*
4 *dicere, venisse inuitos, eiectos domo. si suam gratiam Romani velint, posse eis vtiles esse amicos; vel sibi agros attribuant, vel patiantur eos*
5 *tenere, quos armis possederint. sese vnis Sueuis concedere; quibus ne dii quidem immortales pares esse possint: reliquum quidem in terris esse*
VIII *neminem, quem non superare possint.* Ad hæc Cæsar, quæ visum est, respondit, sed exitus fuit orationis: *Sibi nullam cum his amiciti-*
2 *am esse posse, si in Gallia remanerent. neque verum esse, qui suos fines tueri non potuerint, alienos occupare: neque vllos in Gallia vacare agros, qui dari, tantæ præsertim multitudini, sine iniuria possint. Sed licere, si velint, in Vbiorum*

tes; quod contra Ortelium Cluuerius Germ. A. lib. II. 15. demonstrauit. Nec vero Condrusorum sedes definiri potest, nec nomen post Cæsaris tempora memorabile, vt videantur cum Tungris coaluisse.

rum finibus confidere, quorum ſint legati apud ſe, & de Sueuorum iniuriis querantur, & a ſe auxilium petant: hoc ſe ab Vbiis impetratu-
rum. Legati, hæc ſe ad ſuos relaturos di- IX
xerunt: &, re deliberata, poſt diem tertium
ad Cæſarem reuerſuros. Interea ne propius ſe 2
caſtra mouere, petierunt. ne id quidem Cæ-
ſar ab ſe impetrari poſſe, dixit: cognouerat 3
enim, magnam partem equitatus ab iis aliquot diebus ante, prædandi frumentandique cauſſa, ad Ambiuaritos trans Moſam miſſam. hos exſpectari equites, atque eius rei cauſſa moram
interponi arbitrabatur. Moſa profluit ex X
monte Vogeſo. qui eſt in finibus Lingonum, & parte quadam Rheni recepta, quæ appella-
tur Valis, inſulam efficit Batauorum. neque 2
longius ab eo millibus paſſuum LXXX in Ocea-
num tranſit. Rhenus autem oritur ex Lepon- 3
tiis,

CAP. IX. *ad Ambiuaritos*) ignotos plane, neque alibi memoratos. Alii tamen ſunt ab *Ambiuaretis* Aeduorum clientibus, lib. VII, 75. ſect. 2.

CAP. X. 1. *ex Vogeſo monte, in finibus Lingonum*) Nota ex tabulis nomina. Mons inter Burgundiam, Lotharingiam & Alſatiam procurrit: populi caput hodie *Langres.*

quæ appellatur Valis) Libri veteres habent *Vacalos*, etiam Græcus Βάκαλος: vetuſtiores, Glareano teſte, *VValis*, Germanica littera. qua quis vſum Cæſarem credet, abhorrente ab ore Romano? Credo *Valis* vel *Valos* ſcripſiſſet: *Vacalos* autem ortum ex Taciti *Vahalis*, c ad *h*, vt ſæpe ſolebant barbaris temporibus, a librariis adiecta, & rurſus deinde ſublata adſpiratione. Recentiores editiones habent *VValis.*

tiis, qui Alpes incolunt, & longo ſpatio per fi-
nes Nantuatium, Heluetiorum, Sequanorum,
Mediomatricorum, Tribocorum, Treuirorum
4 citatus fertur : & vbi Oceano appropinquauit,
in plures diffluit partes, multis ingentibusque
inſulis effectis, quarum pars magna a feris bar-
barisque nationibus incolitur. ex quibus ſunt,
5 qui piſcibus atque ouis auium vivere exiſti-
mantur ; multisque capitibus in Oceanum in-
XI fluit. Cæſar cum ab hoſte non amplius paſ-
ſuum XII millibus abeſſet, vt erat conſtitutum,
ad eum legati reuertuntur. qui in itinere con-
greſſi, magnopere, ne longius progrederetur,
2 orabant. Cum id non impetraſſent, petebant,
vti ad eos equites, qui agmen anteceſſiſſent,
præmitteret, eosque pugna prohiberet; ſibique
vti poteſtatem faceret, in Vbios legatos mitten-
3 di. quorum ſi principes ac ſenatus ſibi iureiu-
rando fidem feciſſent, ea conditione, quæ a Cæ-
ſare ferretur, ſe vſuros oſtendebant. ad has res
con-

Nantuatium) Alii hi a Nantiatibus inter Veragros & Allobrogas ſitis, lib. III. ineunte, & cap. 6. adeo, vt quidam dubitent de nomine, ac *Ratos* putent intelligi, nusquam a Cæſare memoratos, quos vero longo tractu Rhenus in Griſonibus ſtringit.

Mediomatricorum) At hi ad Moſellam ſunt, eorumque caput Diuodurum, nunc Metis ſeu Metz. Hos Cæſar, eumque ſecutus Strabo ad Rhenum perducunt, de quo dubitat Valeſius in *Rhenus:* niſi Tribocorum, id eſt Alſatorum, partem ſimul tenuerunt.

5. *multis capitibus in Oceanum* multis oſtiis, ἐκβολαῖς ; rara & ſingulari notione, cum *caput* potius fons fluminis ab aliis appelletur. Græcus interpres bene πολλοῖς στόμασιν.

conficiendas sibi tridui spatium daret. Hæc 4
omnia Cæsar eodem illo pertinere arbitrabatur,
vt tridui mora interposita, equites eorum, qui
abessent, reuerterentur: tamen sese non longi-
us millibus passuum IV, aquationis caussa, pro-
cessurum eo die dixit. huc postero die quam fre- 5
quentissimi conuenirent, vt de eorum postula-
tis cognosceret. Interim ad profectos, qui 6
cum omni equitatu antecesserant, mittit, qui
nuntiarent, ne hostes prœlio lacesserent; & si
ipsi lacesserentur, sustinerent, quoad ipse cum
exercitu propius accessisset. At hostes, vbi XII
primum nostros equites conspexerunt, quorum
erat quinque millium numerus, cum ipsi non
amplius DCCC equites haberent, quod ii, qui
frumentandi caussa ierant trans Mosam, non-
dum redierant; nihil nostris timentibus, quod
legati eorum paullo ante a Cæsare discesserant,
atque is dies in duciis erat ab iis petitus; impetu
facto, celeriter nostros perturbauerunt. rur- 2
sus, resistentibus nostris, consuetudine sua, ad
pedes desilierunt, suffossisque equis, compluri-
busque nostris deiectis, reliquos in fugam conie-
cerunt, atque ita perterritos egerunt, vt non pri-
us fuga desisterent, quam in conspectum agmi-
nis nostri venissent. In eo prœlio ex equitibus 3
nostris interficiuntur IV. & LXX. in his, vir for- 4
tissimus Piso Aquitanus, amplissimo genere na-
tus, cuius auus in ciuitate sua regnum obtinu-
erat, amicus ab senatu nostro appellatus. hie, 5
cum fratri, intercluso ab hostibus, auxilium fer-

ret, illum periculo eripuit: ipſe, equo vulnerato, deiectus, quod potuit, fortiſſime reſtitit. cum circumuentus, multis vulneribus acceptis,
6 cecidiſſet, atque id frater, qui iam prœlio exceſſerat, procul animaduertiſſet, incitato equo ſeſe
XIII hoſtibus obtulit, atque interfectus eſt. Hoc facto prœlio, Cæſar neque iam ſibi legatos audiendos, neque conditiones accipiendas arbitrabatur ab iis, qui per dolum atque inſidias,
2 petita pace, vltro bellum intuliſſent. exſpectare vero dum hoſtium copiæ augerentur, equitatusque reuerteretur, ſummæ dementiæ eſſe
3 iudicabat: & cognita Gallorum infirmitate, quantum iam apud eos, hoſtes vno prœlio auctoritatis eſſent conſecuti, ſentiebat: quibus ad conſilia capienda nihil ſpatii dandum exiſtima-
4 bat. His conſtitutis rebus, & conſilio cum legatis & quæſtore communicato, ne quem diem pugnæ prætermitteret, opportuniſſima res accidit, quod poſtridie eius diei mane eadem & perfidia, & ſimulatione vſi Germani, frequentes omnibus principibus, maioribusque
5 natu adhibitis, ad eum in caſtra venerunt; ſimul, vt dicebatur, ſui purgandi cauſſa, quod contra atque eſſet dictum, & ipſi petiſſent, prœlium pridie commiſiſſent, ſimul vt, ſi quid poſſent, de induciis fallendo impetrarent. quos ſibi Cæſar oblatos gauiſus retineri iuſſit: ipſe omnes copias caſtris eduxit, equitatum, quod recenti prœlio perterritum eſſe exiſtimabat, ag-
XIV men ſubſequi iuſſit. Acie triplici inſtituta,

tuta & celeriter IIX. millium itinere confecto,
prius ad hostium castra peruenit, quam, quid
ageretur, Germani sentire possent. qui omni- 2
bus rebus subito perterriti, & celeritate aduen-
tus nostri, & discessu suorum, neque consilii ha-
bendi, neque arma capiendi spatio dato, pertur-
babantur, copias ne aduersus hostem educere,
aut castra defendere an fuga salutem petere, præ-
staret. quorum timor cum fremitu & concur- 3
su significaretur, milites nostri, pristini diei per-
fidia incitati, in castra irruperunt. quorum qui 4
celeriter arma capere potuerunt, paullisper no-
stris restiterunt, atque inter carros impedimen-
taque prœlium commiserunt. at reliqua multi- 5
tudo puerorum mulierumque (nam cum omni-
bus suis domo excesserant, Rhenumque trans-
ierant) passim fugere cœpit. ad quos conse-
ctandos, Cæsar equitatum misit. Germani XV
post tergum clamore audito, cum suos interfici
viderent, armis abiectis, signisque militaribus
relictis, se ex castris eiecerunt: & cum ad con- 2
fluentem Mosæ & Rheni peruenissent, reliqua
fuga desperata, magno numero interfecto, re-
liqui se in flumen præcipitauerunt, atque ibi
ti-

CAP. XV. 2. *ad confluentem Mosæ & Rheni)* Sic omnes libri: etiam Græcus, *ἔνθα συμμίγνυται ὁ Μόσης τῷ Ῥήνῳ* Cluuerius G. A. lib. II, 14. contendit *Mosellæ* legendum esse, recentiorem credens Mosæ confluentem ac manu factum: quem Io. Isaac. Pontanus Discept. chorogr. parte I. cap. 5. refutauit. Scilicet fugerunt inter Mosam & Rhenum vsque ad concursum illorum, quo fuga impediebatur.

timore, laſſitudine, & vi fluminis oppreſſi peri-
3 erunt. noſtri ad vnum omnes incolumes, per-
paucis vulneratis, ex tanti belli timore, cum ho-
ſtium numerus capitum CDXXX millium fuiſ-
4 ſet, ſe in caſtra receperunt. Cæſar iis, quos in
caſtris retinuerat, diſcedendi poteſtatem fecit.
5 illi ſupplicia cruciatusque Gallorum veriti, quo-
rum agros vexauerant, remanere ſe apud eum
velle dixerunt. iis Cæſar libertatem conceſ-
XVI ſit. Germanico bello confecto, multis de
cauſſis Cæſar ſtatuit ſibi Rhenum eſſe transeun-
dum: quarum illa fuit iuſtiſſima, quod cum
videret, Germanos tam facile impelli, vt in
Galliam venirent; ſuis quoque rebus eos time-
re voluit, cum intelligerent, & poſſe & audere
2 populi R. exercitum Rhenum tranſire. Acceſ-
ſit etiam, quod illa pars equitatus Vſipetum
& Tenchtherorum, quam ſupra commemoraui,
prædandi frumentandique cauſſa, Moſam trans-
iſſe, neque prœlio interfuiſſe, poſt fugam
ſuorum, ſe trans Rhenum in fines Sicambro-
3 rum receperat, ſeque cum iis coniunxerat. ad
quos cum Cæſar nuntios miſiſſet, qui poſtula-
rent eos, qui ſibi Galliæque bellum intuliſſent,
4 vti ſibi dederent, reſponderunt: *Populi R. impe-
rium Rhenum finire: ſi ſe inuito, Germanos in Gal-
liam tranſire, non æquum exiſtimaret: cur ſui
quid-*

CAP. XVI. 2. *in fines Sicambrorum*) Sicambri ſiue Sigambri eaſdem fere regiones tenuerunt, ſupra Lupiam vsque Aliſonem, & in meridiem vsque ad Cattorum fines; quas poſtea, his transductis in Galliam, Vſipetes & Tencteri poſſederunt.

quidquam esse imperii aut potestatis trans Rhenum postularet? Vbii autem, qui vni ex trans- 5
rhenanis ad Cæsarem legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant, magnopere orabant, vt sibi auxilium ferret, quod grauiter ab Sueuis premerentur; vel, si id facere occu- 6
pationibus populi R. prohiberetur, exercitum modo Rhenum transportaret: id sibi ad auxilium spemque reliqui temporis satis futurum. tantum esse nomen atque opinionem exerci- 7
tus Romani, Ariouisto pulso, & hoc nouissimo prœlio facto, etiam ad vltimas Germanorum nationes, vti opinione & amicitia populi R. tuti esse possint. nauium magnam copi- 8
am ad transportandum exercitum pollicebantur. Cæsar his de caussis, quas commemo- XVII
raui, Rhenum transire decreuerat: sed, nauibus transire, neque satis tutum esse arbitrabatur, neque suæ neque populi R. dignitatis esse statuebat. itaque, etsi summa difficultas faciun- 2
di pontis proponebatur, propter latitudinem, rapiditatem, altitudinemque fluminis, tamen id sibi contendendum, aut aliter non transducendum exercitum existimabat. rationem igitur pontis hanc instituit. Tigna bina sesquipe- 3
dalia, paullum ab imo præacuta dimensa ad altitudinem fluminis, interuallo pedum duorum inter se iungebat. hæc cum machinationibus 4
im-

---

5. *ex transrhenanis*) tum temporis enim Germani erant, antequam ex dextra ripa Rheni in sinistram siue Gallicam migrarent. Vide supra ad cap. 3. dicta.

immissa in flumen defixerat, fistucisque adegerat, non sublicæ modo directa ad perpendiculum, sed prona ac fastigata, vt secundum
5 naturam fluminis procumberent. his item contraria duo ad eumdem modum iuncta, interuallo pedum quadragenum ab inferiore parte, contra vim atque impetum fluminis conuer-
6 sa statuebat: hæc vtraque bipedalibus trabibus immissis, quantum eorum tignorum iunctura distabat, binis vtrimque fibulis ab extrema par-
7 te distinebantur. quibus disclusis, atque in contrariam partem reuinctis, tanta erat operis firmitudo, atque ea rerum natura, vt, quo maior vis aquæ se incitauisset, hoc artius illigata
8 tenerentur: hæc directa materia iniecta contexebantur, ac longuriis cratibusque conster-
9 nebantur: ac nihilo secius sublicæ ad inferiorem partem fluminis obliquæ adigebantur, quæ, pro ariete subiectæ, & cum omni opere con-
10 iunctæ, vim fluminis exciperent: & aliæ item supra pontem mediocri spatio: vt, si arborum trunci, siue naues, deiiciendi operis caussa, essent a barbaris missæ, his defensoribus earum rerum vis minueretur, neu ponti no-
XVIII cerent. Diebus x. quibus materia cœpta erat comportari, omni opere effecto, exer-
2 citus transducitur. Cæsar, ad vtramque partem pontis firmo præsidio relicto, in fines Si-
3 cambrorum contendit. Interim a compluribus ciui-

Cap. xvii. 9. *pro ariete subiectæ*) pro munimento ac defensione. Et Græcus hoc loco κριοῦ meminit.

ciuitatibus ad eum legati veniunt, quibus pacem atque amicitiam petentibus, liberaliter respondit obsidesque ad se adduci iubet. Si- 4
cambri ex eo tempore, quo pons institui coeptus est, fuga comparat, hortantibus iis, quos ex Tenchteris atque Vsipetibus apud se habebant, finibus suis excesserant, suaque omnia exportauerant, seque in solitudinem ac siluas abdiderant. Cæsar, paucos dies in eo- XIX
rum finibus moratus, omnibus vicis ædificiisque incensis, frumentisque succisis, se in fines VLiorum recepit; atque his auxilium suum pollicitus, si a Sueuis premerentur, hæc ab iis cognouit: Sueuos, postquam per exploratores 2
pontem fieri comperissent, more suo consilio habito, nuntios in omnes partes dimisisse, vti de oppidis demigrarent, liberos vxores, suaque omnia in siluas deponerent: atque omnes, qui arma ferre possent, vnum in locum conuenirent: hunc esse delectum medium fere re- 3
gionum earum, quas Sueui obtinerent: ibi Romanorum aduentum exspectare, atque ibi decertare constituisse. quod ibi Cæsar comperit, o- 4
mnibus his rebus confectis, quarum rerum caussa exercitum transducere constituerat, vt Germa-

Cap. xix. 1. *in fines Vbiorum se recepit*) Quia Vbiorum precibus est transitus in Germaniam factus, cap. 16. sect. 6. & nunc a Sicambris in Vbios refertitur; pontem ipsum ad Vbios pertinuisse non dubitatur: sed quo loco & parte, definiri non potest, tacente historia.

manis metum iniiceret, vt Sicambros vlcisceretur, vt Vbios obsidione liberaret, diebus omnino xiix trans Rhenum consumptis, satis & ad laudem & ad vtilitatem profectum arbitratus, se in Galliam recepit, pontemque
XX rescidit. Exigua parte æstatis reliqua Cæsar, etsi in iis locis, quod omnis Gallia ad septemtrionem vergit, maturæ sunt hiemes, tamen in Britanniam proficisci contendit, quod, omnibus fere Gallicis bellis, hostibus nostris
2 inde subministrata auxilia intelligebat: &, si tempus anni ad bellum gerendum deficeret; tamen magno sibi vsui fore arbitrabatur, si modo insulam adisset, & genus hominum perspexisset; loca, portus, aditus cognouisset:
3 quæ omnia fere Gallis erant incognita. neque enim temere præter mercatores adit ad illos quisquam: neque iis ipsis quidquam, præter oram maritimam, atque eas regiones, quæ sunt
4 contra Galliam, notum est. Itaque, conuocatis ad se vndique mercatoribus, neque quanta esset insulæ magnitudo, neque quæ aut quantæ nationes incolerent, neque quem vsum belli haberent, aut quibus institutis vterentur, neque qui essent ad maiorum nauium multitudi-
XXI nem idonei portus, reperire poterat. Ad hæc

Cap. xx. 2. *si modo insulam adisset*) Cæsar Britanniam constanter vocat insulam, fama magis, quam certa inductus ratione. Dubitatum postea, donec Iulius Agricola sub Tito primus circumnauigauit: quod ex Dione Xiphilinus, & Tacitus Agr. cap. 10. referunt.

hæc cognoſcenda, prius quam periculum faceret, idoneum eſſe arbitratus, C. Voluſenum
cum naui longa præmittit. huic mandat, vt 2
exploratis omnibus rebus, ad ſe quam primum
reuertatur. ipſe cum omnibus copiis, in Mori- 3
nos proficiſcitur: quod inde erat breuiſſimus in
Britanniam tranſiectus. huc naues undique ex 4
finitimis regionibus, &, quam ſuperiore æſtate
ad Veneticum bellum fecerat claſſem, iubet conuenire. Interim, conſilio eius cognito, & per 5
mercatores perlato ad Britannos, a compluribus eius inſulæ ciuitatibus ad eum legati veniunt, qui polliceantur, obſides dare, atque imperio populi R. obtemperare. Quibus audi- 6
tis, liberaliter pollicitus, hortatusque, vt in ea
ſententia permanerent, eos demum remiſit:
&, cum his vna Comium, quem ipſe, Atre- 7
batibus ſuperatis, regem ibi conſtituerat, cuius
&

CAP. XXI. 2. *huic mandat, vt exploratis omnibus rebus*) Hæſitat in his Goduinus, quod Suetonius cap. 58. dicat, Cæſarem *per ſe* exploraſſe poſt nauigationem Voluſeni. At *per ſe* non legato Voluſeno, ſed incertæ famæ ac mercatorum relationi. Quæ enim imperator per duces ſuos explorat, ipſe exploraſſe dicitur. Idem Iulii Celſi excerptori reſpondit D. Voſſius.

7. *Comium, quem --- regem ibi conſtituerat*) In Theſauro Brandenburgico (pag. 305.) exſtat nummus, in cuius vna facie circa equum COMMIOS; in altera capiti galeato GARMAN adſcriptum eſt: quem nobiliſſ. vir L. Beger ad hunc Comium Atrebatem refert. Dio certe lib. XL. ſcripſit Κόμμιος: etiam libri quidam Latini.

& virtutem & consilium probabat, & quem sibi fidelem esse arbitrabatur, cuiusque auctoritas in his regionibus magna habebatur, mittit.
8 huic imperat, quas possit, adeat ciuitates; horteturque, vt populi R. fidem sequantur; seque
9 celeriter eo venturum nuntiet. Volusenus, perspectis regionibus, quantum ei facultatis dari potuit, qui naui egredi, ac se barbaris committere non auderet, v. die ad Cæsarem reuer-
XXII titur: quæque ibi perspexisset, renuntiat. Dum in his locis Cæsar nauium parandorum caussa moratur, ex magna parte Morinorum ad eum legati venerunt, qui se de superioris temporis consilio excusarent, quod homines barbari, & nostræ consuetudinis imperiti, bellum populo R. fecissent, seque ea, quæ imperasset, factu-
2 ros pollicerentur. hoc sibi satis opportune Cæsar accidisse arbitratus, quod neque post tergum hostem relinquere volebat, neque belli gerendi, propter anni tempus, facultatem habebat, neque has tantularum rerum occupationes sibi Britanniæ anteponendas iudicabat; ma-
3 gnum his numerum obsidum imperat. quibus adductis, eos in fidem recepit, nauibus circiter LXXX. onerariis coactis, contractisque, quod satis esse ad duas legiones transportandas existimabat, quidquid præterea nauium longarum habebat, quæstori, legatis, præfectisque
4 distribuit. huc accedebant XIIX. onerariæ naues, quæ ex eo loco millibus passuum IIX. vento tenebantur, quo minus in eumdem portum

tum

tum peruenire possent. has equitibus distribuit, reliquum exercitum Q. Titurio Sabino, & L. Aurunculeio Cottæ, legatis, in Menapios, atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non venerant, deducendum dedit. P. Sulpitium Rufum legatum, cum ex præsidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere iussit. His constitutis rebus, nactus idoneam ad nauigandum, tempestatem, tertia fere vigilia soluit, equitesque in vlteriorem portum progredi, & naues conscendere, ac se sequi iussit: ab quibus cum paullo tardius esset administratum, ipse hora circiter diei IV. cum primus nauibus Britanniam attigit: atque ibi in omnibus collibus expositas hostium copias armatas conspexit. cuius loci hæc erat natura; atque ita montibus angustis mare continebatur, vti ex locis superioribus in litus

(Margin: 5 — beside "tum peruenire possent"; 6 — beside "dum dedit. P. Sulpitium"; XXIII — beside "tum tenere iussit. His constitutis rebus"; 2 — beside "re, ac se sequi iussit"; 3 — beside "um copias armatas conspexit".)

CAP. XXII. 6. P. *Sulpicium Rufum*) Dion. Vossius hunc nummum Cæsaris refert, qui auerso latere nauem habet cum inscriptione ΠΟΥΒ. ΣΟΥΛΠΙΚΙΟΣ ΡΟΥΦ.

CAP. XXIII. 1. *tertia vigilia soluit*) ex portu Itio, vt Strabo adnotauit lib. IV. p. 138. quem de primo traiectu in Britanniam loqui, ex tempore & hora in Notitia Orbis Antiq. probauimus.

in vlteriorem portum) qui post paullo cap. 28. sect. 1. *superior* vocatur, in ortum & ad dextram ab Itio recedens: cui opponitur *inferior*, ab Itio recedens in occasum, cap. 36, 3. Ita enim plapæ discernuntur in hoc litore. Lege cap. 28. quo & *superior portus* memoratur; & *inferior pars insulæ, quæ est propius solis occasum*.

4 tus telum adiici posset. hunc ad egrediendum
nequaquam idoneum arbitratus locum, dum reliquæ
naues eo conuenirent, ad horam IX. in an-
5 coris exspectauit. Interim legatis tribunisque
mil. conuocatis, & quæ ex Voluseno cognouisset;
&, quæ fieri vellet, ostendit: monuitque, vt rei
militaris ratio, maximeque vt res maritimæ po-
stularent, vt quæ celerem atque instabilem mo-
tum haberent, ad nutum & ad tempus omnes res
6 ab iis administrarentur. his dimissis, & ventum
& æstum vno tempore nactus secundum, dato si-
gno, & sublatis ancoris, circiter millia passuum
VIII. ab eo loco progressus, aperto ac plano li-
XXIV tore naues constituit. At barbari, consilio
Romanorum cognito, præmisso equitatu, &
essedariis, quo plerumque genere in prœliis vti
consuêrunt, reliquis copiis subsecuti, nostros
2 nauibus egredi prohibebant. Erat ob has caus-
sas summa difficultas, quod naues, propter ma-
gnitudinem, nisi in alto constitui non pote-
rant. militibus autem ignotis locis, impeditis
manibus, magno & graui onere armorum pres-
sis, simul & de nauibus desiliendum, & fluctibus
consistendum, & cum hostibus erat pugnan-
3 dum: cum illi aut ex arido, aut paullulum in a-
quam progressi, omnibus membris expediti, no-
tissi-

CAP. XXIV. 1. *essedariis*) qui ex *essedis*, id est militaribus curribus pugnabant. Ipse post interpres est cap. 53. vbi omnia curatius descripsit. Belgæ feruntur auctores, si Seruio credimus ad illud Georg. III. vers. 204.

Belgica vel molli melius feret esseda collo.

tiſſimis locis audacter tela coniicerent, & equos
inſuefactos incitarent. quibus rebus noſtri per- 4
territi, atque huius omnino generis pugnæ im-
periti, non omnes eadem alacritate ac ſtudio, quo
in pedeſtribus vti prœliis conſueuerant, vteban-
tur. Quod vbi Cæſar animaduertit, naues XXV
longas, quarum & ſpecies erat barbaris inuſita-
tior, & motus ad vſum expeditior, paullu-
lum remoueri ab onerariis nauibus, & remis in-
citari, & ad latus apertum hoſtium conſtitui,
atque inde fundis, tormentis, ſagittis hoſtes
propelli, ac ſubmoueri iuſſit: quæ res magno v-
ſui noſtris fuit. nam & nauium figura, & re- 2
morum motu, & inuſitato genere tormento-
rum permoti barbari conſtiterunt, ac paul-
lum modo pedem retulerunt. At noſtris mi- 3
litibus cunctantibus maxime propter altitudi-
nem maris, qui x. legionis aquilam ferebat,
conteſtatus deos, vt ea res legioni feliciter eue-
niret: *Deſilite*, inquit, *milites, niſi vultis aqui-
lam hoſtibus prodere. ego certe meum reip. atque
imperatori officium præſtitero.* Hoc cum magna 4
voce dixiſſet, ſe ex naui proiecit, atque in ho-
ſtes aquilam ferre cœpit. tum noſtri cohor- 5
tati inter ſe, ne tantum dedecus admitteretur,
vniuerſi ex naui deſilierunt. hos item alii ex 6
proximis nauibus, cum conſpexiſſent, ſubſe-
cuti, hoſtibus appropinquarunt. Pugna- XXVI
tum eſt ab vtriſque acriter, noſtri tamen,
quod neque ordines ſeruare, neque firmiter
inſiſtere, neque ſigna ſubſequii poterant, at-
que

que alius alia ex naui, quibuscumque signis occurrerat, se adgregabat, magnopere pertur-
2 babantur. hostes vero, notis omnibus vadis, vbi ex litore aliquos singulares ex naui egredientes conspexerant, incitatis equis, impe-
3 ditos adoriebantur. plures paucos circumsistebant; alii ab latere aperto in vniuersos tela
4 coniiciebant. Quod cum animaduertisset Cæsar, scaphas longarum nauium, item speculatoria nauigia militibus compleri iussit: & quos laborantes conspexerat, iis subsidia submitte-
5 bat. nostri, simul atque in arido constiterunt, suis omnibus consecutis, in hostes impetum fecerunt, atque eos in fugam dederunt; neque longius prosequi potuerunt, quod equites cursum tenere atque insulam capere non potuerunt. Hoc vnum ad pristinam fortunam
XXVII Cæsari defuit. Hostes prœlio superati, simul atque se ex fuga receperunt, statim ad Cæsarem legatos de pace miserunt: obsides daturos, quæ-
2 que imperasset, sese facturos, polliciti sunt. Vna cum his legatis Comius Atrebas venit, quem supra demonstraueram a Cæsare in Britanniam
3 præmissum. hunc illi e naui egressum, cum ad eos imperatos mandata perferret, compre-
4 henderant, atque in vincula coniecerant. tunc facto prœlio, remiserunt, & in petenda pace, eius rei culpam in multitudinem coniecerunt, & propter imprudentiam, vt ignosceretur, pe-
5 tiuerunt. Cæsar questus, quod cum vltro, in continentem legatis missis, pacem a se petissent,

ſent, bellum ſine cauſſa intuliſſent, ignoſcere imprudentiæ dixit, obſidesque imperavit: quorum illi partem ſtatim dederunt, 6
partem ex longinquioribus locis arceſſitam, paucis poſt diebus ſeſe daturos dixerunt. Interea 7
ſuos remigrare in agros iuſſerunt: principesque vndique conuenere, & ſe ciuitatesque ſuas Cæſari commendarunt. His re- XXVIII
bus pace firmata, poſt diem IV, quam eſt in Britanniam ventum, naues XIIX, de quibus ſupra demonſtratum eſt, quæ equites ſuſtulerant, ex ſuperiore portu leni vento ſoluerunt.
quæ cum appropinquarent Britanniæ, & ex 2
caſtris uiderentur, tanta tempeſtas ſubito coorta eſt, vt nulla earum curſum tenere poſſet: ſed aliæ eodem, vnde erant profectæ, referrentur; aliæ ad inferiorem partem inſulæ, quæ eſt propius ſolis occaſum, magno ſui cum periculo
deiicerentur. quæ tamen, ancoris iactis, cum 3
fluctibus complerentur, neceſſario aduerſa nocte in altum prouectæ, continentem petierunt. Eadem nocte accidit, vt eſſet lu- XXIX
na plena, quæ maritimos æſtus maximus in Oceano efficere conſueuit: noſtrisque id erat incognitum.
Itaque vno tempore & longas naues, 2
quibus Cæſar exercitum transportandum curauerat, quasque in aridum ſubduxerat, æſtus comple-

Cap. XXVIII. 1. *de quibus ſupra*) cap. 23. ſect. 1. *ex ſuperiore portu*) Vide ibidem adnotata.

2. *deiicerentur*) Bene, ac proprie de loco inferiore, conſenſu tuente librorum: vt fruſtra Ciacconius *reiicerentur* maluerit.

plebat: & onerarias, quæ ad ancoras erant de-
ligatæ, tempeſtas adflictabat; neque vlla no-
ſtris facultas aut adminiſtrandi, aut auxiliandi
3 dabatur. Compluribus nauibus fractis, reliquæ
cum eſſent, funibus, ancoris, reliquisque arma-
mentis amiſſis, ad nauigandum inutiles, magna,
id quod neceſſe erat accidere, totius exercitus
4 perturbatio facta eſt. neque enim naues erant a-
liæ, quibus reportari poſſent; & omnia deerant,
quæ ad reficiendas eas vſui ſunt; &, quod omni-
bus conſtabat, hiemare in Gallia oportere, fru-
mentum his in locis in hiemem prouiſum non
XXX erat. Quibus rebus cognitis, principes Bri-
tanniæ, qui poſt prœlium ad ea, quæ iuſſerat
Cæſar, facienda conuenerant, inter ſe collocuti,
cum equites, & naues, & frumentum Roma-
nis deeſſe intelligerent, & paucitatem militum
ex caſtrorum exiguitate cognoſcerent, quæ hoc
erant etiam anguſtiora, quod ſine impedimen-
2 tis Cæſar legiones transportauerat; optimum
factu eſſe duxerunt, rebellione facta, frumen-
to commeatuque noſtros prohibere, & rem in
hiemem producere, quod, his ſuperatis, aut
reditu interclufis, neminem poſtea belli infe-
rendi cauſſa in Britanniam tranſiturum confide-
XXXI bant. Itaque, rurſus coniuratione facta,
paullatim ex caſtris diſcedere, ac ſuos clam ex
agris deducere cœperunt. At Cæſar, etſi non-
dum eorum conſilia cognouerat, tamen & ex e-
uentu nauium ſuarum, & ex eo, quod obſides
dare intermiſerant, fore id, quod accidit, ſuſpi-

ca-

cabatur. Itaque ad omnes casus subsidia com-
parabat. nam & frumentum ex agris in castra 2
quotidie conferebat, &, quæ grauissime adfli-
ctæ erant naues, earum materia atque ære ad re-
liquas reficiendas vtebatur, & quæ ad eas res e-
rant vsui, ex continenti comportari iubebat.
Itaque, cum id summo studio a militibus admi- 3
nistraretur, XII nauibus amissis, reliquis vt
nauigari commode posset, effecit. Dum XXXII
ea geruntur, legione ex consuetudine vna fru-
mentatum missa, quæ appellabatur VII, neque
vlla ad id tempus belli suspicione interposita,
cum pars hominum in agris remanerent, pars
etiam in castra ventitaret, ii qui pro portis ca-
strorum in statione erant, Cæsari renuntiarunt,
puluerem maiorem, quam consuetudo ferret,
in ea parte videri, quam in partem legio iter fe-
cisset. Cæsar id, quod erat, suspicatus, ali- 2
quid nouia barbaris initum consilii, cohortes,
quæ in stationibus erant, secum in eam partem
proficisci, duas ex reliquis in stationem succe-
dere, reliquas armari, & confestim se subsequi
iussit. Cum paullo longius a castris processis- 3
set; suos ab hostibus premi, atque ægre sustine-
re, & conferta legione ex omnibus partibus
tela coniici animaduertit. nam, quod omni 4
ex reliquis partibus demesso frumento, vna
pars erat reliqua; suspicati hostes huc nostros
esse

CAP. XXXII. 3. *ex omnibus partibus tela coniici*) a barbaris in confertam legionem. Græcus, *τοὺς δὲ βαρβάρους εἰς τὸ τάγμα συσπειραθὲν βέλη πάντοθεν θρασέως ἀφιέναι.*

5 esse venturos, noctu in siluis delituerant. tum
dispersos, depositis armis, in metendo occupatos subito adorti, paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbauerant: simul equita-
XXXIII tu atque essedis circumdederant. Genus
hoc est ex essedis pugnæ. primo, per omnes partes perequitant, & tela coniiciunt, atque ipso terrore equorum, & strepitu rotarum ordines plerumque perturbant: & cum se inter equitum turmas insinuauere, ex essedis desiliunt, &
2 pedites prœliantur. Aurigæ interim paullum e
prœlio excedunt, atque ita se collocant, vt si illi a multitudine hostium premantur, expeditum
3 ad suos receptum habeant. Ita mobilitatem e-
quitum, stabilitatem peditum in prœliis præstant; ac tantum vsu quotidiano & exercitatione efficiunt, vt in decliui ac præcipiti loco incitatos equos sustinere, & breui moderari ac flectere, & per temonem percurrere, & in iugo insistere, & inde se in currus citissime recipere consueue-
XXXIV rint. Quibus rebus, perturbatis nostris
nouitate pugnæ, tempore opportunissimo Cæ-
2 sar auxilium tulit. namque eius aduentu hostes
constiterunt, nostri ex timore se receperunt. quo facto, lacessendum hostem, & committendum prœlium, alienum esse tempus arbitratus, suo se loco continuit; & breui tempore in-
3 termisso, in castra legiones reduxit. Dum
hæc geruntur, nostris omnibus occupatis,
4 qui erant in agris reliqui, discesserunt. Se-
cutæ sunt continuos complures dies tempestates, quæ & nostros in castris continerent

rent, & hoſtem a pugna prohiberent. Interim 5
barbari nuntios in omnes partes dimiſerunt; paucitatemque noſtrorum militum ſuis prædicauerunt; &, quanta prædæ faciendæ, atque in perpetuum ſui liberandi facultas daretur, ſi Romanos caſtris expuliſſent, demonſtrauerunt. his rebus celeriter magna multitudine peditatus equitatusque coacta, ad caſtra venerunt. Cæ- XXXV
ſar, etſi idem, quod ſuperioribus diebus acciderat, fore videbat, vt ſi eſſent hoſtes pulſi, celeritate periculum effugerent; tamen nactus equites circiter xxx, quos Comius Atrebas, de quo ante dictum eſt, ſecum transportauerat, legiones in acie pro caſtris conſtituit. commiſſo 2
prœlio, diutius noſtrorum militum impetum hoſtes ferre non potuerunt, ac terga verterunt. quos tanto ſpatio ſecuti, quantum cur- 3
ſu & viribus efficere potuerunt, complures ex iis occiderunt; deinde, omnibus longe lateque adflictis incenſisque, ſe in caſtra receperunt. Eodem die legati ab hoſtibus miſſi, XXXVI
ad Cæſarem de pace venerunt. his Cæſar nu- 2
merum obſidum, quem antea imperauerat, duplicauit, eosque in continentem adduci iuſſit, quod, propinqua die æquinoctii, infirmis nauibus hiemi nauigationem ſubiiciendam non exiſti-

Cap. xxxv. 1. *equites circiter* xxx) Hotmanus ccc mauult. Repugnant libri omnes, & Græcus qui *τριάκοντα* vertit.

3. *adflictis incenſisque*) Io. Fr. Gronouius ex membranis reſtituit, cum vulgo legeretur, *adificiis incenſis*. Vide eius Obſervat. iv, 8. p. 110.

3 istimabat. Ipse, idoneam tempestatatem na-
ctus, paullo post mediam noctem naues soluit.
quæ omnes incolumes ad continentem peruene-
runt. ex his onerariæ II eosdem portus, quos
reliquæ, capere non potuerunt, sed paullo in-
XXXVII fra delatæ sunt. Quibus ex nauibus cum
essent expositi milites circiter CCC, atque in ca-
stra contenderent, Morini, quos Cæsar, in
Britanniam proficiscens, pacatos reliquerat, spe
prædæ adducti, primo non ita magno suorum
numero circum steterunt, ac, si sese interfici
2 nollent, arma ponere iusserunt; cum illi, orbe
facto, sese defenderent, celeriter ad clamorem
hominum circiter millia VI conuenerunt. qua
re nuntiata, Cæsar omnem ex castris equitatum
3 suis auxilio misit. Interim nostri milites impe-
tum hostium sustinuerunt; atque amplius horis
fortissime IV pugnauerunt, &, paucis vulneri-
4 bus acceptis, complures ex iis occiderunt. post-
ea vero quam equitatus noster in conspectum ve-
nit, hostes, abiectis armis, terga verterunt, ma-
XXXIIX gnusque eorum numerus est occisus. Cæ-
sar postero die T. Labienum legatum cum iis le-
gionibus, quas ex Britannia reduxerat, in Mo-
rinos

CAP. XXXVII. 2. *cum illi, orbe facto*) Hæc aciei forma etiam lib. v. cap. 33. sect. 3. 4. memoratur. Factus autem *orbis* non tam impugnandi hostis, quam sui defendendi caussa. Sallustius Iugurth. c. 97. extr. *denique Romani veteres nouique, & ob ea scientes belli, si quos locus aut casus coniunxerat, orbes facere* (cœperunt) *atque ita ab omnibus partibus simul tecti & instructi hostium vim sustentabant.*

rinos, qui rebellionem fecerant, miſit: qui cum 2
propter ſiccitates paludum, quo ſe reciperent,
non habent, quo perfugio ſuperiore anno fuerant
vſi, omnes ferre in poteſtatem Labieni venerunt.
At Q. Titurius & L. Cotta, legati, qui in Mena- 3
piorum fines legiones duxerant, omnibus eorum
agris vaſtatis, frumentis ſuccidis, ædificiisque in-
cenſis, quod Menapii omnes ſe in denſiſſimas
ſiluas abdiderant, ad Cæſarem ſe receperunt.
Cæſar in Belgis omnium legionum hiberna con- 4
ſtituit. eo duæ omnino ciuitates ex Britannia
obſides miſerunt: reliquæ neglexerunt. His re-
bus geſtis, ex literis Cæſaris, dierum xx ſupplica-
tio a ſenatu decreta eſt.

CAP. XXXVIII. 5. *dierum* xx. *ſupplicatio*) Vide quæ ſu-
pra ad extremum lib. II ſunt notata.

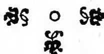

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIBER V.

SVMMARIVM LIBERI V.

Cæsar classem parari en Gallis iubet: ipse Pyraustas in Illyrico coercet. Inde reversus, compositis Treuirorum turbis, iterum traiicit in Brittanniam, & noua ibi bella genit. Post reditum deficiunt Galli, & Eburones Sabinum at Cottam legatos cum legione cadunt: Neruii Q. Ciceronis castra grauiter oppugnant, a Cæsare profligantur. Senones & Treuiri res nouas moliuntur: interfecto Induciomaro, fit Gallia quietior.

LVCIO Domitio, Ap. Claudio coss discedens ab hibernis Cæsar in Italiam, vt quotannis facere consueuerat, legatis imperat, quos legionibus præfecerat, vti, quamplurimas possent, hieme naues ædificandas, vteresque reficiendas curarent. Earum modum formamque demonstrat. Ad celeritatem onerandi, subductionesque paullo facit humiliores, quam quibus nostro mari vti consueuimus; atque id eo magis, quod

LIB. V CAP. I. 2. *(subductionesque)* retractiones ex mari in terram hiberno tempore: vt Virgilius Aen. 1. vers. 551.

Quassatam ventis liceat subducere classem:

vbi Seruius interpretatur, *in terram ducere.* Post paullo cap. 11 sect. 5. noster: *omnes naves subduci* statuit. Contrarium est *deduci*, de quo mox cap. 2.

quod propter crebras commutationes æstuum, magnis magnos ibi fluctus fieri cognouerat: ad onera, & ad multitudinem iumentorum transportandam paullo latiores, quam quibus in reliquis vtimur maribus. has omnes actuarias 3
imperat fieri: quam ad rem humilitas multum adiuuat. ea, quæ sunt vsui ad armandas uaues, 4
ex hispania apportari iubet. Ipse conuentibus 5
Galliæ citerioris peractis, in Illyricum prouiciscitur, quod a Pirustis finitimam partem prouinciæ incursionibus vastari audiebat. eo cum ve- 6
nisset, ciuitatibus milites imperat; certumque in locum conuenire iubet. qua re nuntiata, 7
Pirustæ legatos ad eo mittunt, qui doceant, nihil earum rerum publico factum consilio, seseque paratos esse demonstrant, omnibus rationibus de iniuriis satisfacere. Accepta oratione 8
eorum, Cæsar obsides imperat, eosque ad certam diem adduci iubet. nisi ita fecerint, sese bello ciuitatem persecuturum, demonstrat. iis 9
ad diem adductis, vt imperauerat, arbitros inter ciuitates dat, qui litem æstiment, pœnamque constituant. His confectis rebus, con- 11
uentibusque peractis in citeriorem Galliam reuertitur, atque inde ad exercitum proficiscitur. Eo

5. *in Illyricum proficiscitur)* Suetonius Cæs. c. 22. *Initio quidem Galliam Cisalpinam, Illyrico adiecto, lege Vatinia accepit: mox per senatum Comatam quoque.*

a Pirustis) Pirustas Ptolemæus lib. 11 cap. 17. pænultimam Illyrici gentem Macedoniam versus, prope Drilonem fluuium constituit.

2 Eo cum venisset, circuitis omnibus hibernis, sin-
gulari militum studio, in summa rerum omnium
inopia, circiter DC eius generis, cuius supra de-
monstrauimus, naues, & longas XXIIX inuenit
instructas, neque multum abesse ab eo, quin pau-
3 cis diebus deduci possent. collaudatis militibus,
atque iis qui negotio præfuerant, quid fieri
velit, ostendit. atque omnes ad portum Itium
conuenire iubet. quo ex portu commodissimum
in Britanniam transiectum esse cognouerat, cir-
circiter millium passuum XXX transmissum a con-
4 tinenti. huic rei quod satis esse visum est mi-
5 litum relinquit; ipse cum legionibus expedi-
tis IV & equitibus DCCC in fines Treuirorum
proficiscitur: quod hi neque ad concilia venie-
bant, neque imperio parebant, Germanosque
III transrhenanos sollicitare dicebantur. Hæc
ciuitas longe plurimum totius Galliæ equitatu
valet, magnasque habet copias peditum, Rhe-
2 numque, vt supra demonstrauimus, tangit. In
ea ciuitate duo de principatu inter se contende-
3 bant, Induciomarus & Cingetorix: ex quibus
alter, simulatque de Cæsaris legionumque ad-
uentu cognitum est, ad eum venit; se suosque
omnes in officia futuros, neque ab amicitia po-
puli Rom. defecturos confirmauit, quæque in
Treui-

CAP. II. 2, *deduci possent*) immitti in mare ex terra. Virgil. Aen. III, vers. 71.

Deducunt socii naves

Seruius ibi: *Proprie, &t e contrario subducunt.*

CAP. III. 2. *Induciomarus*) Græcus Ἰνδουκιόμαρος scripsit: vulgo editum per T *Indutiomarus*.

Treuiris gererentur, oſtendit. At inducioma- 4
rus equitatum peditatumque cogere: iiſ-
que, qui per ætatem in armis eſſe non pote-
rant, in ſiluam Arduennam abditis, quæ ingen-
ti maguitudine per medios fines Treuirorum a
flumine Rheno ad initium Remorum pertinet,
bellum parare inſtituit. ſed poſtea quam non- 5
nulli principes ex ea ciuitate, & familiaritate Cin-
getorigis adducti, & aduentu noſtri exercitus per-
territi, ad Cæſarem venerunt, & de ſuis priua-
tim rebus ab eo petere cœperunt, quoniam ci-
uitati conſulere non poſſent; veritus, ne ab o-
mnibus deſeretur Induciomarus, legatos ad
Cæſarem mittit: ſeſe idcirco a ſuis diſcedere, 6
atque ad eum venire noluiſſe, quo facilius ci-
uitatem in officio contineret: ne omnis nobili-
tatis diſceſſu, plebs propter imprudentiam labe-
retur. Itaque ciuitatem in ſua poteſtate eſſe: 7
ſeque, ſi Cæſar permitteret, ad eum in caſtra
venturum, & ſuas ciuitatisque fortunas eius fi-
dei permiſſurum. Cæſar, etſi intellige- IV
bat, qua de cauſa ea dicerentur, quæque eum
res ab inſtituto conſilio deterreret; tamen, ne
æſtatem in Treuiris conſumere cogeretur, omni-
bus rebus ad Britannicum bellum comparatis,
Induciomarum ad ſe cum cc obſidibus venire iuſ-
ſit. his adductis, & filio, propinquisque eius omni- 2
bus, quos nominatim euocauerat, conſolatus In-
ducio-

4. *in ſiluam Arduennam*) Adde infra lib. v i, 29, & quæ nos de ſilua hac in Notitia Orbis Antiqui diſputamus.

duciomarum, hortatusque eſt, vti in officio per-
3 maneret: nihil tamen ſecius principibus Treuirorum ad ſe conuocatis, eos ſigillatim Cingetorigi conciliauit, quod cum meritis eius a ſe fieri intelligebat, tum magni intereſſe arbitrabatur, eius auctoritatem inter ſuos quamplurimum valere, cuius tam egregiam in ſe voluntatem
4 perſpexiſſet. id factum grauiter tulit Induciomarus ſuam gratiam inter ſuos minui, & qui
V iam ante inimico in nos animo fuiſſet, multo grauius hoc dolere exarſit. Iis rebus
2 conſtitutis, Cæſar ad portum Itium cum legionibus peruenit. ibit cognoſcit XL naues, quæ in Meldis factæ erant, tempeſtate reiectas, tenere curſum non potuiſſe, atque eodem, vnde erant profectæ, relatas: reliquas paratas ad nauigandum,
3 atque omnibus rebus inſtructas inuenit. Eodem equitus totius Galliæ conuenit, numero millium IV, principesque ex omnibus ciuitatibus, ex quibus perpaucos, quarum in ſe fidem perſpexerat, relinquere in Gallia, reliquos obſidum loco ſecum ducere decreuerat: quod cum ipſe abeſſet,
VI motum Galliæ verebatur. Erat vna cum ceteris Dumnorix Aeduus, de quo a nobis antea dictum eſt. hunc ſecum ducere in primis con-

CAP. V. 2. *quæ in Meldis factæ erant*) Dubitat Goduinus, an hi *Meldæ* ſint illi mediterranei, Pariſiis finitimi, inter matronam Sequanamque. Græcus tamen æque ἀπὸ τῶν Μέλδων. Credibilius certe in maritima regione fabricatas naues eſſe, quam tam longo tractu per flumen in mare deductas. Quidam codices *Belgis* habent.

constituerat, quod eum cupidum rerum noua-
rum, cupidum imperii, magni animi, magnæ
inter Gallos auctoritatis cognouerat. Accede- 2
bat huc quod iam in consilio Aeduorum Du-
mnorix dixerat, sibi a Cæsare regnum ciuitatis
deferri: quod dictum Aedui grauiter ferebant,
neque recusandi, neque deprecandi caussa lega-
tos ad Cæsarem mittere audebant. id factum ex
suis hospitibus Cæsar cognouerat. Ille primo 3
omnibus precibus petere contendit, vt in Gallia
relinqueretur: partim, quod, insuetus nauigandi,
mare timeret: partim, quod religionibus sese
diceret impediri. Posteaquam id obstinate sibi 4
negari vidit, omni spe impetrandi adempta;
principes Galliæ sollicitare, seuocare singulos,
hortarique cœpit, vt in continenti remanerent:
metu territare, non sine caussa fieri, vt Gallia
omni nobilitate spoliaretur. id esse consilium 5
Cæsaria, vt, quos in conspectu Galliæ interfice-
re vereretur, hos omnes in Britannia transdu-
ctos necaret: fidem reliquis interponere, ius- 6
iurandum poscere, vt quod esse ex vsu Galliæ
intellexissent, communi consilio administra-
rent. Hæc a compluribus ad Cæsarem VII
deferebantur. qua recognita Cæsar, quod tan-
tum ciuitati Aeduæ dignitatis tribuebat, coercen-
dum atque deterrendum, quibuscumque rebus
posset, Dumnorigem statuebat; quod longius 2
eius amentiam progredi videbat, prospiciendum,
ne quid sibi ac reipub. nocere posset. Itaque 5
dies circiter XXV in eo loco commoratus, quod

Co-

Corus ventus nauigationem impediebat, qui
magnam partem omnis temporis in his locis
flare consueuit, dabat operam, vt Dumnorigem
in officio contineret, nihilo tamen facius o-
4 mnia eius consilia cognosceret. tandem ido-
neam tempestatem nactus, milites equitesq; con-
5 scendere noues iubet. At, impeditis omnium
animis, Dumnorix cum equitibus Aeduorum a
castris, insciente Cæsare, domum discedere cœ-
6 pit. qua renuntiata, Cæsar, intermissa profe-
ctione, atque omnibus rebus postpositis, ma-
gnam partem equitatus ad eum insequendum
mittit, retrahique imperat: si vim faciat, neque
7 pareat, interfici iubet. nihil hunc, se absente,
pro sano facturum arbitratus, qui præsentis im-
8 perium neglexisset. Ille enim reuocatus resi-
stere, ac se manu defendere, suorumque fidem
implorare cœpit, sæpe clamitans, liberum se li-
9 beræque ciuitatis esse. Illi, vt erat impera-
tum, circumsistunt, hominemque interficiunt.
at Aedui equites ad Cæsarem omnes reuertun-
VIII tur. His rebus gestis Labieno in con-
tinente cum III legionibus, & equitum milli-
bus II relicto, vt portus tueretur, & rei fru-
mentariæ prouideret, quæque in Gallia gereren-
tur, cognosceret, & consilium pro tempore &
pro

CAP. VII. 3. *Corus ventus*) spirans ab occasu solstitiali. Plin. II, 47.

8. *Ille enim reuocatus*) Sic meliores libri: ceteri ex imperita manu, *ille autem*. Est vero *enim* hoc loco idem quod *enimuero*, nihilque infert, sed aduer-

pro re caperet; ipſe cum legionibus v & pari
numero equitum, quam in continente relinque-
bat, ſolis occaſu naues ſoluit; & leni Africo 2
profectus, media circiter nocte vento inter-
miſſo, curſum non tenuit, &, longius delatus
æſtu, orta luce, ſub ſiniſtra Britanniam relictam
conſpexit. tum rurſus, æſtus commutationem 3
ſecutus, remis contendit, vt eam partem inſu-
læ caperet, qua optimum eſſe egreſſum ſuperio-
re æſtate cognouerat. qua in re admodum fuit 4
militum virtus laudanda, qui vectoris grauibus-
que nauigiis, non intermiſſo remigandi labore,
longarum nauium curſum adæquauerunt. Ac- 5
ceſſum eſt ad Britanniam omnibus nauibus meri- 6
diano fere tempore. neque in eo loco hoſtis
eſt viſus, ſed, vt poſtea Cæſar ex captiuis com-
perit, cum magnæ manus eo conueniſſent, mul-
titudine nauium perterritæ, quæ cum annoti-
nis priuatisque, quas ſui quisque commodi
cauſſa fecerat, amplius DCC vna erant viſæ,
timore a litore diſceſſerant, ac ſe in ſupe-
riora loca abdiderant. Cæſar, expoſito IX
exer-

ſandi vim habet. Sic lib. II Civ. B. c. 32. ſect. 7. ſic Tacit. Hiſt. IV, II extr.

CAP. VIII. I. *quam in continente relinquebat*) Ex membranis ita Gronouius Obſerv. IV. 4. p. 58. Vulgo, *quem - - reliquerat.*

ſolis occaſu) ex iisdem membranis. Vulgo, *ad ſolis occaſum.* Sed elegantius *ſolis occaſu.* Liuius XXII, 4. *Flaminius quum pridie ſolis occaſu ad locum veniſſet.*

6. *cum annotinis*) quas ſuperioris anni expeditione viderant. Græcus bene, *σὺν ταῖς τοῦ πρόσθεν ἔτους.* Ridet Voſſius, qui annonarias interpretantur.

exercitu, ac loco caſtris idoneo capto, vbi ex
captiuis cognouit, quo in loco hoſtium copiæ
conſediſſent, cohortibus x ad mare relictis, &
equitibus ccc, qui præſidio nauibus eſſent, de
iii vigilia ad hoſtes contendit, eo minus veri-
tus nauibus, quod in litore molli atque aperto,
deligatas ad ancoras, relinquebat; & præſidio
2 nauibus Q. Atrium præfecit. Ipſe, noctu pro-
greſſus millia paſſuum circiter xii, hoſtium
3 copias conſpicatus eſt. Illi equitatu atque eſſe-
dis ad flumen progreſſi, ex loco ſuperiore no-
ſtros prohibere, & prœlium committere cœpe-
4 runt. repulſi ab equitatu, ſe in ſiluas abdide-
runt, locum nacti, egregie & natura & opere
munitum, quem, domeſtici belli, vt videba-
5 tur, cauſſa iam ante præparauerant. nam, cre-
bris arboribus ſuccisis, omnes introitus erant
6 præcluſi. Ipſi ex ſiluis rari propugnabant, no-
ſtrosque intra munitiones ingredi prohibebant.
7 At milites legionis vii, teſtudine facta, & ag-
gere ad munitiones adiecto, locum ceperunt,
eosque ex ſiluis expulerunt, paucis vulneribus
8 acceptis. ſed eos fugientes longius Cæſar per-
ſequi vetuit, & quod, loci naturam igno-
rabat, & quod magna parte diei con-
X ſumpta, munitione caſtrorum tempus relinqui
volebat. Poſtridie eius diei, mane triparti-
2 to milites equitesque in expeditionem miſit, vt
eos, qui fugerant, perſequerentur. iis ali-
quan-

Cap. ix. 1. *hoſtidium copiæ conſediſſent*) hoſtes caſtra metati eſſent: vt ſupra iii, 17. ſect. 5. Vide plura ad lib. v. 47. ſ. 5.

quantum itineris progreſſis, cum iam extremi eſſent in conſpectu, equites a Q. Atrio ad Cæſarem venerunt, qui nuntiarent, ſuperiori nocte maxima coorta tempeſtate, prope omnes naues adflictas atque in litus eiectas eſſe; quod neque ancoræ funesque ſubſiſterent, neque nautæ gubernatoresque vim tempeſtatis pati poſſent. Ita- 3
que ex eo concurſu nauium magnum eſſe incommodum acceptum. His rebus cognitis, Cæ- XI
ſar legiones equitatumque reuocari, atque itinere deſiſtere iubet: ipſe ad naues reuertitur: eadem fere, quæ ex nuntiis litterisque cognoue- 2
rat, coram perſpicit, ſic, vt amiſſi circiter XL nauibus, reliquæ tamen refici poſſe magno negotio viderentur. Itaque ex legionibus fabros 3
deligit, & ex continenti alios arceſſiri iubet; Labieno ſcribit, vt, quam plurimas poſſet, iis le- 4
gionibus, quæ ſunt apud eum, naues inſtituat. Ipſe, etſi res erat multæ operæ ac laboris tamen 5
commodiſſimum eſſe ſtatui, omnes naues ſubduci, & cum caſtris vna munitione coniungit. In his 6
rebus circiter dies x conſumit, ne nocturnis quidem temporibꝰ ad laborem militum intermiſſis. ſubductis nauibus, caſtrisq; egregio munitis, eas- 7
dem copias, quæ antea præſidio nauibus fuerant, relinquit. ipſe eodem, vnde redierat, proficiſcitur. eo cum veniſſet, maiores iam vndique in eum 8
lo-

CAP. XI. 3. *arceſſiri*) arcesſiri & accerſiri legitur, ſed Priſcianus & Lipſius prius commendant. Vide Orthographiam. Caſus *iri* ex quarta forma antiquus, ut Columellæ IX. 8. *laceſſiri*.

5. *naves ſubduci*) e mari in terram. vide ſupra cap. 1, ſect. 2. huius libri.

9 locum copiæ Britannorum conuenerant. summa
ma imperii bellique administrandi communi
consilio permissa est Cassiuellauno, cuius fines
a maritimis ciuitatibus flumen diuidit, quod ap-
pellatur Tamesis, a mari circiter millia passuum
10 LXXX. huic superiori tempore cum reliquis
ciuitatibus continentia bella intercesserant: sed,
nostro aduentu permoti Britanni, hunc toti bel-
XII lo imperioque præfecerant. Britanniæ pars
interior ab iis incolitur, quos natos in insula ipsa
2 memoria proditum dicunt. maritima pars ab
iis, qui, prædæ ac belli inferendi caussa, ex
Belgio transierant, qui omnes fere iis nomini-
bus ciuitatum appellantur, quibus orti ex ciui-
tatibus eo peruenerunt, & bello illato ibi reman-
3 serunt, atque agros colere cœperunt. Homi-
num est infinita multitudo, creberrimaque æ-
4 dificia, fere Gallicis consimilia: pecoris ma-
gnus numerus. vtuntur aut nummo æreo, aut
5 anulis ferreis, ad certum pondus examinatis,
pro nummo. nascitur ibi plumbum album in me-
6 diterraneis regionibus; in maritimis ferrum; sed
eius exigua est copia; ære vtuntur importato,
materia cuiusque generis, vt in Gallia est, præ-
ter fagum atque abietem. Leporem, & gallinam,
& anserem gustare, fas non putant; hæc tamen
alunt

CAP. XII. 4. *aut anulis ferreis*) Sic libri veteres, & Græcus δακτυλίοις. Scaliger suffecit *taleis*, ingenio, an ex codice incertum: quem plures hodie sequuntur, taleas interpretantes ferri præsegmina, ad similitudinem: quam vero non facile inuenire aut explicare contigerit.

alunt animi voluptatisque caussa. loca sunt tem- 7
peratoria, quam in Gallia, remissioribus fri-
goribus. Insula natura triquetra, cuius v- XIII
num latus est contra Galliam. huius lateris al-
ter angulus, qui est ad Cantium, quo fere ex
Gallia naues appelluntur, ad orientem solem,
inferior ad meridiem spectat. hoc latus tenet
circiter millia passuum D. alterum vergit ad Hi- 2
spaniam atque occidentem solem, qua ex parte
est Hibernia, dimidio minor, vt existimatur,
quam Britannia; sed pari spatio transmissus, at-
que ex Gallia est in Britanniam. in hoc medio 3
cursu est insula, quæ appellatur Mona: complu-
res præterea minores obiectæ insulæ existiman-
tur: de quibus insulis nonnulli scripserunt, dies
continuos XXX sub bruma esse noctem. nos ni- 4
hil de eo percunctationibus reperiebamus, nisi
certis ex aqua mensuris, breuiores esse noctes,
quam

CAP. XII. 1. *ad Cantium*) Cantium ἄκρον *promontorium* Ptolemæo, a quo regio adiecta *Cantium* appellatur. Notus tractus, manente nomine, & hic quoque satis designatus. Metaphrasis, πρὸς τῇ Καντίῳ πόλει; sed ignotum geographis huius nominis oppidum.

2. *pari spatio transmissus*) secundo casu, quasi transfretationis Transmissus enim traiectus est, seu, vt significantius hoc loco Græcus vertit, διάπλους.

3. *in hoc cursu*) cursu maris nauigatione inter Britanniam & Hiberniam.

Mona) non illa Taciti, quæ proxima Britanniæ, angusto freto diremta: sed superior, in medio cursu sita, ac etiamnum vocata *Man*.

4. *certis ex aqua mensuris*) clepsydris, seu horologiis ad aquæ mensuram factis.

5 quam in continente, videbamus. huius eſt lon-
gitudo lateris, vt fert illorum opinio, DCC mil-
6 lium paſſuum. tertium eſt contra ſeptemtrio-
nem, cui parte nulla eſt obiecta terra: ſed eius
angulus lateris maxime ad Germaniam ſpectat.
huic millia paſſuum DCCC in longitudinem eſſe
7 exiſtimatur. Ita omnis inſula eſt in circuitu vi-
XIV cies centena millia paſſuum. Ex his omni-
bus longe ſunt humaniſſimi, qui cantium inco-
lunt, quæ regio eſt maritima omnis, neque
2 multum a Gallica differunt conſuetudine. in-
teriores plerique frumenta non ſerunt, ſad la-
cte & carne viuunt. pellibusque ſunt veſtiti.
omnes vero ſe Britanni vitro inficiunt, quod cæ-
3 ruleum effecit colorem. atque hoc horribilio-
re ſunt in pugna adſpectu: capilloque ſunt pro-
miſſo, atque omni parte corporis raſa præter
4 caput & labrum ſuperius. vxores habent deni
duodenique inter ſe communes & maxime fra-
tres cum fratribus, & parentes cum liberis, ſed,
ſi qui ſunt ex his nati, eorum habentur liberi,
a quibus primum virgines quæquæ ductæ
XV ſunt. Equites hoſtium eſſedariique a-
criter prœlio cum equitatu noſtro in itinere
conflixerunt, ita tamen, vt noſtri omnibus par-
tibus ſuperiores fuerint, atque eos in ſiluas col-
2 lesque compulerint. ſed, compluribus inter-
fectis, cupidius inſecuti, nonnullos ex ſuis a-
3 miſerunt. At illi, intermiſſo ſpatio, impru-
den-

Cap. xiv. 2. *ſe Britanni vitro inficiunt*) Tuetur Salmaſius, ad Solini cap. 23. pag. 180. contra eos, qui *luteo* vel *glaſto* ſubſtituunt.

dentibus noſtris, atque occupatis in munitione
caſtrorum, ſubito ſe ex ſiluis eiecerunt; impe-
tuque in eos facto, qui erant in ſtatione pro ca-
ſtris collocati, acriter pugnauerunt: duabus- 4
que miſſis ſubſidio cohortibus a Cæſare, atque
his primis legionum duarum, cum hæ, inter-
miſſo perexiguo loci ſpatio, inter ſe conſtitiſ-
ſent, nouo genere pugnæ, perterritis noſtris, 5
per medios audaciſſime proruperunt, ſeque in-
de incolumes receperunt. Eo die Q. Laberius 6
Durus, tribunus mil. interficitur. illi, pluribus
ſubmiſſis cohortibus, repelluntur. Toto hoc XVI
in genere pugnæ cum ſub oculis omnium ac pro
caſtris dimicaretur, intellectum eſt, noſtros, pro-
pter grauitatem armorum, quod neque inſequi
cedentes poſſent, neque ab ſignis diſcedere au-
derent, minus aptos eſſe ad huius generis ho-
ſtem: equites autem magno cum periculo dimi- 2
care, propterea quod illi etiam conſulto plerum-
que cederent; & cum paullulum ab legionibus
noſtros remouiſſent, ex eſſedis deſilirent, & pe-
dibus diſpari prœlio contenderent. Equeſtris 3
autem prœlii ratio & cedentibus & inſequenti-
bus par atque idem periculum inferebat. Ac- 4
cedebat huc, vt, numquam conferti, ſed rari
magniſque interuallis prœliarentur, ſtationeſ-
que diſpoſitas haberent, atque alios alii dein-
ceps exciperent, integrique & recentes defati-
gatis ſuccederent. Poſtero die pro- XVII
cul a caſtris hoſtes in collibus conſtiterunt,
rarique ſe oſtendere, & lentius, quam

K 2 pri-

pridie, nostros equites prœlio lacessere cœpe-
2 runt. sed meridie, cum Cæsar pabulandi caus-
sa III legiones, atque omnem equitatum cum
C. Trebonio legato misisset, repente ex omni-
bus partibus ad pabulatores aduolauerunt, sic,
vti ab signis legionibusque non absisterent. no-
3 stri acriter in eos impetu facto, repulerunt:
neque finem insequendi fecerunt, quoad subsi-
dio consisi equites, cum post se legiones vide-
4 rent, præcipites hostes egerunt: magnoque eo-
rum numero interfecto, neque sui collegendi,
neque consistendi, aut ex essedis desilendi facul-
5 tatem dederunt. Ex hac fuga protinus, quæ
vndique conuenerant, auxilia discesserunt: ne-
que post id tempus vmquam summis nobiscum
XVIII copiis hostes contenderunt. Cæsar, cognito
consilio eorum, ad flumem Tamesim, in fines
Cassiuellauni, exercitum duxit: quod flumen v-
no omnino loco pedibus, atque hoc ægre, trans-
2 iri potest. eo cum venisset, animaduertit, ad
alteram fluminis ripam magnas esse copias hosti-
3 um instructas. ripa autem erat acutis sudibus
præfixis munita: eiusdemque generis sub aqua
4 defixæ sudes flumine tegebantur. Iis rebus co-
gnitis a captiuis perfugisque. Cæsar, præmisso e-
6 quitatu, confestim legiones subsequi iussit. Sed
ea celeritate atque impetu milites ierunt, cum
capite solo ex aqua exstarent, vt hostes impe-
tum legionum atque equitum sustinere non pos-
sent, ripasque dimitterent, ac se fugæ manda-
XIX rent. Cassiuellaunus, vt supra demonstra-
ui-

uimus, omni ſpe depoſita contentionis, demiſſis amplioribus copiis, millibus circiter IV eſſedariorum retentis, itinera noſtra ſeruabat: paullulumque ex via excedebat, locisque impeditis atque ſilueſtribus ſeſe occultabat: atque iis regionibus, quibus nos iter facturos cognouerat, pecora atque homines ex agris in ſiluas compellebat: &, cum equitatus noſter liberius, 2
vaſtandi prædandique cauſſa, ſe in agros effunderet, omnibus viis notis, ſemitisque eſſedarios ex ſiluis emittebat; & magno cum periculo noſtrorum equitum, cum iis confligebat; atque hoc metu latius vagari prohibebat. Re- 3
linquebatur, vt neque longius ab agmine legionum diſcedi Cæſar pateretur, & tantum in agris vaſtandis incendiisque faciendis hoſtibus noceretur, quantum labore atque itinere legionarii milites efficere poterant. In- XX
terim Trinobantes, prope firmiſſima earum regionum ciuitas ex qua Mandubratius adoleſcens Cæſaris fidem ſecutus, ad eum in continentem Galliam venerat, cuius pater Imauentius in ea ciuitate regnum obtinuerat, interfectusque erat a Caſſiuellauno; ipſe fuga mortem vitauerat, legatos ad Cæſarem mittunt. pollicentur- 2
que ſeſe ei dedituros, & imperata facturos. petunt, vt Mandubratium ab iniuria 3
Caſſiuellauni defendat, atque in ciuitatem mittat, qui præſit, imperiumque obtineat. His

CAP. XX. 1. *Trinobantes*) Hi Ptolemæi ſunt τρινόαντες, trans flumen Tameſin, quorum Londinium in ripa fuit.

His Cæsar imperat, obsides, XL, frumentumque exercitui Mandubratiumque ad eos
mittit. illi imperata celeriter fecerunt: obsides
XXI ad numerum frumentumque miserunt. Trinobantibus defensis, atque ob omni militum iniuria prohibitis, quæ Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Cassi, legationibus missis
2 sese Cæsari dediderunt. ab his cognoscit, non longe ex eo loco oppidum Cassiuellauni abesse. siluis paludibusque munitum, quo satis magnus
3 hominum pecorisque numerus conuenerit. oppidum autem Brittanni vocant, cum siluas impeditas vallo atq; fossa munierunt, quo incursionis hostium vitandæ caussa, conuenire consue-
4 uerunt. eo proficiscitur cum legionibus: locum reperit egregie natura atque opere munitum: tamen hunc duabus ex partibus oppugnare con-
5 tendit. Hostes, paullisper morati, militum nostrorum impetum non tulerunt; seseque ex alia
6 parte oppidi eiecerunt. magnus ibi numerus pecoris repertus: multique in fuga sunt comprehensi

---

CAP. XXI. 1. *Cenimagni, Segontiaci, Ancalites*) Obscuri cum *Bibrocis* & *Cassis*, quis sequuntur. *Cenimagni*, Græco Κενίμαγνοι, quasi a Cenimanis Aulercis profecti: sicut plura Gallicarum gentium nomina in Britannis. Lipsio & Camdeno vox concreta est ex duabus gentibus illi ex Icenis & Cangis; huic ex iisdem Icenis & Regnis. Sed pugnant hæc cum libris.

2. *oppidum Cassiuellauni*) cuius ignotum nomen.

3. *oppidum Britanni vocant*) Strabo lib. IV. pag. 138. de Britannis: *πόλεις αὐτῶν οἱ δρυμοί, oppida illorum sunt nemora.*

hensi atque interfecti. Dum hæc in his lo- XXII
cis geruntur, Cassiuellanus ad Cantium. quod
esse ad mare, supra demonstrauimus, quibus
regionibus IV reges præerant, Cingetorix, Ca-
ruilius, Taximagulus, Segonax, nuntios mit-
tit: atque his imperat, vt, coactis omnibus co-
piis, castra naualia de improuiso adoriantur,
atque oppugnent. hi cum ad castra venissent, 2
nostri eruptione facta, multis eorum interfactis,
capto etiam nobili duce Lugotorige, suos inco-
lumes reduxerunt. Cassiuellanus hoc prœlio 3
nuntiato, tot detrimentis acceptis, vastatis fi-
ibus, maxime etiam permotus defectione ci-
iitatum, legatos per Atrebatem Comium, de
leditione, ad Cæsarem mittit. Cæsar, cum sta- 4
uisset hiemen in continente, propter repenti-
ios Galliæ motus agere, neque multum æstatis
ıperesset, atque id facile extrahi posse intellige-
et; obsides imperat, & quid in annos singulos
ectigalis populo R. Britannia penderet, consti-
iit. interdicit atque imperat Cassiuellauno 5
e Mantubratio neu Tribonantibus noce-
. Obsidibus acceptis, exercitum re- XXIII
ıcit ad mare, naues inuenit refectas. his de- 2
ıctis, quod & captiuorum magnum numerum
bebat, & nonnullæ tempestate deperierant na-
s, duobus commeatibus exercitum reportare
nstituit. ac si accidit, vt, ex tanto nauium 3
mero, tot nauigationibus, neque hoc neque
ıeriore anno vlla omnino nauis, quæ milites
taret, desideraretur: at ex iis, quæ ina- 4

 nes

nes ex continente ad eum remitterentur, & prioris commeatus expositis militibus, & quas postea Labienus faciendas curauerat, numero LX, perpaucæ locum caperent, reliquæ fere omnes reii-
5 cerentur. quas cum aliquandiu Cæsar frustra exspectasset, ne anni tempore nauigatione excluderetur, quod æquinoctium suberat, necessario
6 angustius milites collocauit. ac summam tranquillitatem consecutus, secunda initia cum soluisset vigilia, prima luce terram attigit, omnes-
XXIV que incolumes naues perduxit. Subductis nauibus, concilioque Gallorum Samarobriuæ peracto, quod eo anno frumentum in Gallia, propter siccitates, angustius prouenerat, coactus est aliter, ac superioribus annis, exercitum in hibernis collocare, legionesque in plures ciui-
2 tates distribuere. ex quibus vnam in Morinos ducendam C. Fabio legato dedit; alteram in Neruios, Q. Ciceroni; tertiam in Essuos, L. Roscio; quartam in Remis, cum T. Labieno, in
3 confinio Treuirorum, hiemare iussit: tres in Belgio collocauit: his M. Crassum quæstorum, &

CAP. XXXIV. 1. *Samarobriuæ*) Hoc verum nomen ex Faerni & Vrsini codicibus: Ptolemæo Σαμαρόβριγα: non Samarobrina, vt in editis multis est. Et Cicero *Samarobriua*, lib. VIII. ep. XI. & XVI. *Briua* siue *briga* pons est Celtice, quem oppidum habet in Samara fluuio. Hodie *Amiens*, caput Ambianorum.

2. *tertiam in Essuos*) Quod nemo vnquam Essuorum meminit, D. Vossius & Hadr. Valesius censent *Aeduos* legendum esse.

3. *tres in Belgis collocauit*) Belgium pars est Galliæ Belgicæ non tota: complectitur *Bellouacos*, *Atrebates* &

& L. Munatium Plancum, & C. Trebonium legatos præfecit. vnam legionem, quam proxi- 4
me trans Padum conſcripſerat, & cohortes v in Eburones, quorum pars maxima eſt inter Moſam & Rhenum, qui ſub imperio Ambiorigis & Catiuulci erant miſit. his militibus Q. Titu- 5
rium Sabinum, & L. Aurunculeium Cottam, legatos, præeſſe iuſſit. Ad hunc modum diſtri- 6
butis legionibus, facillime inopie frumentariæ ſeſe mederi poſſe exiſtimauit. atque harum 7
tamen omnium legionum hiberna (præter eam, quam L Roſcio in pacatiſſimam & quietiſſimam partem ducendum dederat) millibus paſſuum C. continebantur. Ipſe interea, quoad legiones 8
collocaſſet, munitaque hiberna cognouiſſet, in Gallia maiori conſtituit. Erat in Carnu- XXV
tibus ſummo loco natus Taſgetius, cuius maiores in ſua ciuitate regnum obtinuerant. huic Cæſar, pro eius virtute atque in ſe bene- 2
uolentia, quod in omnibus bellis ſingulari eius opera fuerat vſus, maiorum locum reſtituerat. tertium iam hunc annum regnantem inimici pa- 3
lam, multis etiam ex ciuitate auctoribus, interfecerunt. defertur ea res ad Cæſarem. ille 4
veritus, quod ad plures res pertinebat, ne ciuitas eorum impulſa deficeret, L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficiſci iubet, ibique hiemare; quorum opera cognouerat Taſgetium interfectum, hos comprehenſos

Ambianos) Vide infra cap. 46. ſect. 1, & noſtram Notit. Orbis antiqui lib. II cap. 3. extr.

5 suos ad se mittere. Interim ab omnibus legatis
quæstoribusque, quibus legiones transdiderat,
certior factus est, in hiberna peruentum, locum-
XXVI que hibernis esse munitum. Diebus cir-
citer xv, quibus in hiberna ventum est, initium
repentini tumultus ac defectionis ortum est ab
2 Ambiorige & Catiuulco: qui cum ad fines
regni sui Sabino Cottæque præsto fuissent, fru-
mentumque in hiberna comportauissent, Indu-
ciomari, Treuiri nuntiis impulsi suos concita-
uerunt, subitoque oppressis lignatoribus, magna
3 manu ad castra oppugnatum venerunt. cum ce-
leriter nostri arma capissent, vallumque adscen-
dissent, atque vna ex parte Hispanis equitibus
emissis, equestri prœlio superiores fuissent; de-
sperata re, hostes suos ab oppugnatione redu-
4 xerunt. tum suo more conclamauerunt, vti ali-
qui ex nostris ad colloquium prodirent; habere
sese, quæ de re communi dicere vellent, quibus
XXVII controuersias minui posse sperarent. Mit-
titur ad eos colloquendi caussa C. Arpinius,
eques Romanus, familiaris Q. Titurii, & Q. Iu-
nius ex Hispania quidam, qui iam ante, missu
Cæsaris, ad Ambiorigem ventitare consueuerat:
apud quos Ambiorix in hunc modum locutus
2 est. *Sese pro Cæsaris in se beneficiis plurimum ei con-*
fiteri debere, quod eius opera stipendio liberatus
esset, quod Aduaticis finitimis suis pendere con-
suesset: quodque ei & filius & fratris filius ab
Cæsare remissi essent, quos Aduatici, obsidum nu-
mero missos, apud se in seruitute & catenis tenuis-
3 *sent. neque id, quod fecerat de oppugnatione*
ca-

caſtrorum, aut iudicio aut voluntate ſua feciſſe,
ſed coactu ciuitatis, ſuaque eſſe eiuſmodi impe-
ria, vt non minus haberet in ſe iuris multitudo,
quam ipſe in multitudinem, ciuitati porro hanc 4
fuiſſe belli cauſſam, quod repentinæ Gallorum
coniurationi reſiſtere non potuerit: id ſe facile
ex humilitate ſua probare poſſe; quod non adeo
ſit imperitus rerum, vt ſuis copiis populum Rom.
ſe ſuperare poſſe confidat; ſed eſſe Galliæ com- 5
mune conſilium, omnibus hibernis Cæſaris oppu-
gnandis hunc eſſe dictum diem, ne qua legio alte-
ri legioni ſubſidio venire poſſet. non facile Gal- 6
los Gallis negare potuiſſe, præſertim cum de re-
cuperanda communi libertate conſilium initum
videretur. quibus quoniam pro pietate ſatisfe- 7
cerit, habere ſe nunc rationem officii: pro bene-
ficiis Cæſarem monere, orare Titurum pro hoſpi-
tio, vt ſuæ ac militum ſaluti conſulat. magnam 8
manum Germanorum conductam Rhenum tranſ-
iſſe, hanc adfore biduo: ipſorum eſſe conſilium, 9
velintne prius, quam finitimi ſentiant, eductos
ex hibernis milites aut ad Ciceronem aut ad La-
bienum deducere, quorum alter millia paſſuum
circiter L. alter paullo amplius ab iis abſit. il- 10
lud ſe polliceri, & iureiurando confirmare, tutum
ſe iter per fines ſuos daturum; quod cum faciat, 11
& ciuitati ſeſe conſulere, quod hibernis leuetur,
& Cæſari pro eius meritis gratiam referre. Hac
ratione habita, diſcedit Ambiorix. C. Ar- XXVIII
pinius & Iunius, quæ audierint, ad legatos
referunt. illi rependina re perturbati, etſi ab ho-
ſte

ſte ea dicebantur, non tamen negligenda exi-
ſtimabant: maximeque hac re permouebantur,
quod ciuitatem ignobilem atq; humilem Eburo-
num, ſua ſponte, populo R. bellum facere auſam,
2 vix erat credendum. Itaque ad conci lium rem
deferunt: magnaque inter eos exiſtit controuer-
3 ſia. L. Aurunculejus, conpluresque tribuni mil.
& primorum ordinum centuriones, *nihil teme-
re agendum, neque ex hibernis iniuſſu Cæſaris*
4 *diſcendendum* exiſtimabant. *quantasvis magnas
copias etiam Germanorum ſuſtineri poſſe: muni-
5 tis hibernis*, docebant. *rem eſſe teſtimonio,
quod primum hoſtium impetum, multis vltro vul-
6 neribus illæsis, fortiſſime ſuſtinuerint. re fru-
mentaria non premi interea & ex proximis hiber-
7 nis, & a Cæſare conuentura ſubſidia.* poſtremo,
quid eſſe leuius aut turpius, quam auctore hoſte de
XXIX *ſummis rebus capere conſilium?* Contra ea
Titurius, *ſcro factorus*, clamitabat, *cum maio-
res manus hoſtium, adiunctis Germanis, conue-
niſſent: aut cum aliquid calamitatis in proximis
hibernis eſſet acceptum, breuem conſulendi eſſe oc-
2 caſionem. Cæſarem* arbitrari *profectum in Italiam,
nec aliter Carnutes interficiendi Taſgetii conſilium
fuiſſe capturos, neque Eburones, ſi ille adeſſet, tanta
cum contemtione noſtri ad caſtra venturos eſſe.
3 non hoſtem auctorem ſed rem ſpectare; ſubeſſe
Rhe-*

CAP. XXVIII. 3. *primorum ordinum centuriones*) primi pili centurio, primus princeps, primus haſtatus. Vide ſupra lib. I. c. 41. ſect. 3. & hoc libro v. c. 37. ſ. I.

CAP. XXIX. 3. *ſubeſſe Rhenum*) Græc. πλησίον ὁ Ῥῆνος

Rhenum; magno esse Germanis dolori Ariouisti mortem, & superiores nostras victorias. ardere 4 *Galliam, tot contumeliis acceptis, sub populi R. imperium redactam, superiore gloria rei militaris exstincta.* Postremo, *quis hoc sibi persuaderet,* 5 *sine certa re, Ambiorigem ad eiusmodi consilium descendisse (suam sententiam in vtramque partem esse tutam: si nil sit durius, nullo cum pe-* 6 *riculo ad proximam legionem peruenturos; si Gallia omnis cum Germanis consentiat, vnam esse in celeritate positam salutem. Cottæ quidem, at-* 7 *que eorum, qui dissentiret, consilium quem haberet exitum? In quo si non præsens periculum, at certe, longa obsidione fames esset pertimescenda.* Hac in vtramque partem habita dis- XXX putatione, cum a Cotta primisque ordinibus acriter resisteretur: *vincite*, inquit, *si ita vultis*, Scabinus id clariore voce, vt magna pars militum exaudiret: *neque is sum*, inquit, *qui* 2 *grauissime ex vobis mortis periculo terrear: hi sapient, & si grauius quid acciderit, abs te rationem reposcent. qui, si per te liceat, perendino* 3 *die cum proximis hibernis coniunctis, communem cum reliquis casum sustineant, nec reiecti, & relegati longe ab ceteris, aut ferro aut fame intereant*

Ve dolori, Ariouisti mortem) Cluuerius A. Germ. 1 c. 53. *fortem* mauult legere, quia victus effugerit. At potest ex vulnere in Gallia accepto, aut mœrore mortuus esse. Et libri consentiunt omnes, & Græcus interpres θάνατον: etiam quæ Iulii Celsi nomine exstat Cæsaris historia p. 65. *Ariouisti fuga ac*

XXXI *eant.* Consurgitur ex consilio: comprehen-
dunt vtrumque, & orant, ne sua dissensione &
pertinacia rem in summum periculum deducant:
2 facilem esse rem, seu maneant seu proficiscantur,
si modo vnum omnes sentiant, ac probent: con-
tra in dissenssione nullam se salutem perspicere.
3 Res disputatione ad mediam noctem perduci-
tur. tandem dat Cotta permotus manus: sup-
4 erat sententia Sabini. pronuntiatur, prima lu-
ce ituros: consumitur vigiliis reliqua pars no-
ctis: cum sua quisque miles circumspiceret, quid
secum portare posset, quid ex instrumento hi-
5 bernorum relinquere cogeretur. Omnia ex-
cogitantur, quare nec sine periculo maneatur,
& languore militum, & vigiliis periculum au-
6 geatur. Prima luce sic ex castris proficiscuntur,
vt, quibus esset persuasum, non ab hoste, sed
ab homine amicissimo Ambiorige consilium da-
tum, longissimo agmine, magnisque impedi-
XXXII mentis. At hostes, posteaquam ex
nocturno fremitu vigiliisque de profectione eo-
rum senserunt, collocatis insidiis bipartito in
siluis, opportuno atque occulto loco, a mil-
libus passuum circiter II Romanorum aduen-
2 tum exspectabant. &, cum se maior pars a-
gminis in magnam conuallem demisisset, ex v-
traque parte eius vallis subido sese ostenderunt,
no-

Cap. XXXI. 1. *comprehendunt vtrumque*) Centuriones & tribuni vtrumque legatum Sabinum & Cottam prensant, amplectuntur amice, & orant.

3. *dat Cotta permotus manus*) cedit Sabino, & ægre consentit, tamquam victus.

nouissimosque premere, & primos prohibere adscensu, atque inquissimo nostris loco prœlium committere cœperunt. Tum demum XXXIII
Titurius, vti qui nihil ante prouidisset, trepidare & concursare, cohortesque disponere: hæc
amen ipsa timide atque vt eum omnia deficere
'iderentur: quod plerumque iis accidere con-
ueuit, qui in ipso negotio consilium capere co-
untur. At Cotta, qui cogitasset, hæc posse in iti- 2
ere accidere, atque ob eam caussam profectio-
's auctor non fuisset, nulla in re communi saluti
erat, &, in appellandis cohortandisque mili-
ous, imperatoris, & in pugna, militis officia 3
æstabat. cumque propter longitudinem agmi-
minus facile per se omnia obire, &, quid quo-
o loco faciendum esset, prouidere possent;
serunt pronuntiari, vt impedimenta relinque- 4
t, atque in orbem consisterent. quod con-
m etsi in eiusmodi casu reprehendendum 5
ı est, tamen incommode accidit. nam & no-
militibus spem minuit, & hostes ad pugnan-
n alacriores effecit, quod non sine summo ti-
e & desperatione id factum videbatur. præ- 6
a accidit, quod fieri necesse erat, vt vulgo
tes ab signis discederent, quæque quisque
m carissima haberet, ab impedimentis pe-
atque arripere properaret, & clamore ac
omnia complerentur. At barbaris con- XXXIV
n non defuit. nam duces eorum tota acie
unciari iusserunt, ne quis ab loco discede-
ret:

XXXIII. 8. *in orbem consisterent*) De orbe mili- diximus supra ad lib. IV. 37, 2.

ret: illorum esse prædam, atque illis reseruari, quæcunque Romani reliquissent: proinde omnia in victoria posita existimarent.
2 Erant & virtute & numero pugnando pares nostri: tametsi a duce & a fortuna deserebantur: tamen omnem spem salutis in virtute ponebant, &, quoties quæque cohors procurrerat, ab ea parte magnus hostium numerus cadebat.
3 Qua re animaduersa, Ambiorix pronuntiari iubet, vt procul tela coniiciant, neu propius accedant: &, quam
4 in partem Romani impetum fecerint, cedant: leuitate armorum, & quotidiana exercitatione nihil iis noceri posse: rursus, se ad signa reci-
XXXV pientes, insequantur. Quo præcepto ab iis diligentissime obseruato, cum quæpiam cohors ex orbe excesserat, atque impetum fecerat, hostes velocissime refugiebant.
2 Interim ea
3 parte nudari necesse erat, & ab latere aperto tela recipi. rursus, cum in eum locum, vnde erant egressi, reuerti cœperant, & ab iis, qui cesserant, & ab iis qui proximi steterant, cir-
4 cumueniebantur: sin autem locum tenere vellent, neque virtuti locus relinquebatur, neque a tanta multitudine coniecta tela a confertis vita-
5 ri poterant. tamen tam multis incommodis conflictati, multis vulneribus acceptis, resistebant, &, magna parte die consumpta, cum a prima luce ad horam IIX pugnaretur, nihil, quod

---

CAP. XXXIV. 2. *Virtute & numero pugnando pares*) id est, inter pugnandum. Græcus interpres nullam gerundii huius rationem habuit. Veteres libri *numero pugnandi*.

quod ipsis esset indignum, committebant. Tum 6
T. Baluentio, qui superiore anno primum pilum
duxerat, viro forti, & magnæ auctoritatis, v-
trumque femur tragula transiicitur. Q. Luca- 7
nius, eiusdem ordinis, fortissime pugnans, dum
circumvento filio subuenit, interficitur. L. Cot- 8
ta legatus, omnes cohortes ordinesque adhor-
tans, in aduersum os funda vulneratur. His XXXVI
rebus permotus Q. Titurius, cum procul Ambio-
igem suos cohortantem conspexisset, interpre-
em suum, Cn. Pompeium ad eum mittit, roga-
um, vt sibi militibusque parcat. Ille appella- 2
us, respondit; *si velit secum colloqui, licere; spe-*
are, a multitudine impetrari posse, quod ad mili-
um salutem pertineat; ipsi vero nihil nocitum iri,
ique eam rem se suamque fidem interponere. Il-
cum Cotta saucio communicat, si videatur, 3
igna vt excedant, & cum Ambiorige vna col-
quantur: sperare se ab eo de sua ac militum sa-
te impetrari posse. Cotta se ad armatum ho- 4
m iturum negat, atque in eo perseuerat. Sa- XXXVII
nus, quos in præsentia tribunos mil. circum se
bebat, & primorum ordinum centuriones, se
qui iubet: & cum propius Ambiorigem acces-
et, iussus arma abiicere, imperatum facit:
sque, vt fidem faciant, imperat. Interim 2
m de conditionibus inter se agunt, longior-
e consulto ab Ambiorige instituitur sermo;
llatim circumuentus interficitur. tum vero 3
suo

. XXXV. 6. *primum pilum duxerat*) Centurio pri-
i pili fuerat.

L

ſuo more victoriam conclamant, atque vlulatum tollunt; impetuque in noſtros facto, or-
4 dines perturbant. ibi L. Cotta pugnans interficitur cum maxima parte militum, reliquiſe
5 in caſtra recipiunt, vnde erant egreſſi. ex quibus L. Petroſidius aquilifer cum magna multitudine hoſtium premeretur, aquilam intra vallum proiecit, ipſe pro caſtris fortiſſime pu-
6 gnans occiditur. alii ægræ ad noctem oppugnationem ſuſtinent: noctu ad vnum omnes,
7 deſperata ſalute, ſeipſi interficiunt. pauci ex prœlio elapſi, incertis itineribus per ſiluas ad T. labienum legatum in hiberna perueniunt; atque eum de rebus geſtis certiorem faci-
XXXIIX unt. Hac victoria ſublatus Ambiorix, ſtatim cum equitatu in Aduocationes, qui erant eius regno finitimi, proficiſcitur; neque diem neque noctem intermittit, peditatumque
2 ſe ſubſequi iubet. Re demonſtrata, Aduaticisque concitatis poſtero die in Neruios peruenit: hortaturque, ne ſui in perpetuum liberandi, atque vlciſcendi Romanos pro iis, quas ac-
3 ceperint, iniuriis, occaſionem dimittant. interfectos eſſe legatos duos, magnamque partem
4 exercitus interiſſe, demonſtrat; nihil eſſe negotii, ſubito oppreſſam legionem, quæ cum Cicerone hiemet, interfici; ſe ad eam rem pro-
XXXIX fitetur adiutorem. Facile hac oratione Neruiis

CAP. XXXVII. 3. *victoriam conclamant atque vlulatum)* Liuius, lib. v, 37. Gallis non modo in prœlo *trucem cantum & horrendum ſonum;* ſed poſt victoriam etiam c. 39. *vlulatus & cantus diſſonos* tribuit.

iis persuadet. itaque confestim dimissis nun-
is ad Centrones, Grudios, Leuacos, Pleumo-
os, Gordunos, qui omnes sub eorum imperio
nt, quam maximas manus possunt, cogunt, &
: improuiso ad Ciceronis hiberna aduolant,
ndum ad eum fama de Titurii morte perlata.
uic quoque accidit, quod fuit necesse, vt non 2
lli milites, qui, lignationis munitionisque
ussa, in siluas discessissent, repentino equitum
uentu interciperentur. his circumuentis, 3
gna manu Eburones, Aduatici, Neruii, at-
: horum omnium socii & clientes, legionem
pugnare incipiunt: nostri celeriter ad arma
currunt, vallum conscendunt. ægre is dies 4
entatur, quod omnem spem hostes in celeri-
ponebant; atque hanc adepti victoriam;
erpetuum se fore victores confidebant. Mit- XL
tur ad Cæsarem confestim a Cicerone litteræ,
nis propositis præmiis, si pertulissent. ob-
s omnibus viis, missi intercipiuntur. no- 2
x ea materia, quam munitionis caussa com-
auerant, turres c x x exercitantur incredi-
celeritate: quæ deesse operi videbantur,
ciuntur. Hostes postero die, multo ma- 3
us copiis coactis, castra oppugnant, fos-
complent, a nostris eadem ratione, qua 4
e, resistitur. hoc idem deinceps reliquis 5
fit

---

x x x i x. 1. *Centrones, Grudios, Leuacos &c.*) Hi
uiorum clientes ac finitimi ignorantur. Certe di-
i hi Centrones ab Alpinis sunt lib. 1. cap. 10:
x L. 2. *turres c x x*) Et metaphrasis ἑκατὸν καὶ εἴκο-
e de numero dubites.

L 2

fit diebus. nulla pars nocturni temporis ad la-
borem intermittitur: non ægris, non vulnera-
tis, facultas quietis datur: quæcumque ad proxi-
mi diei oppugnationem opus sunt, noctu com-
parantur. multæ præustæ sudes, magnus mura-
lium pilorum numerus instituitur: turres con-
6 tabulantur; pinnæ loricæque ex cratibus atte-
xuntur. ipse Cicero, cum tenuissima valetudi-
ne esset, ne nocturnum quidem sibi tempus ad
7 quietem relinquebat: vt vltro militum concur-
su, ac vocibus, sibi parcere cogeretur. Tunc
duces principesque Neruiorum, qui aliquem
XLI sermonis aditum caussamque amicitiæ cum Cice-
rone habebant, colloqui sese velle dicunt. fa-
cta potestate, eadem, quæ Ambiorix cum Ti-
2 turio egerat, commemorant: *omnem esse in ar-
mis Galliam: Germanos Rhenum transisse: Cæ-
3 saris, reliquorumque hiberna oppugnari.* addunt
etiam de Sabini morte. Ambiorigem ostentant,
fidei faciundæ caussa: *errare eos*, dicunt, *si quid-
4 quam ab iis præsidii sperent, qui suis rebus diffi-
5 dant; sese tamen scire hoc esse in Ciceronem popu-
lumque R. animo, vt nihil, nisi hiberna recusent,
atque hanc inueterascere consuetudinem nolint:
6 licere illis incolumibus per se ex hibernis discede-
re,*

---

6. *mulartum pilorum*) grandiorum, quibus murus seu vallum contra adscendentes defendebatur.

CAP. XLI. 4. *Ambiorigem ostentant*) paullo ante amicum Cæsaris, tot deuinctum beneficiis: nunc hostem, & castrorum oppugnatorem: vt facilius eredat Cicero, omnem Galliam in armis aduersus Romanos esse.

re, & in quascumque partes velint, sine metu
proficisci. Cicero ad hæc vnum modo respon- 7
dit: *Non esse consuetudinem populi R. vllam ac-*
cipere ab hoste armato conditionem: si ab ar- 8
mis discedere velint, se adiutore vtantur, lega-
tosque ad Cæsarem mittant: sperare se, pro eius
iustitia, quæ petierint, impetraturos. Ab hac XLII
spe repulsi Neruii, vallo Pedum XI, & fossa pedum
XV hiberna cingunt. hæc superiorum annorum 2
consuetudine a nostris cognouerant; & quosdam
de exercitu nacti captiuos, ab his docebantur. sed 3
nulla his ferramentorum copia, quæ esset ad
hunc vsum idonea, gladiis cæspites circumci-
dere manibus sagulisque terram exhaurire co-
gebantur. qua quidem ex re hominum mul-
titudo cognosci potuit. nam minus horis tribus 4
decem millium passuum circuitu munitionem
perfecerunt: reliquisque diebus turres ad altitu- 5
dinem valli, falces, testudinesque, quas iidem ca-
ptiui docuerant, parare ac facere cœperunt. Se- XLIII
ptimo oppugnationis die maximo coorto ven-
to, feruentes fusili ex argilla glandes, fundis,
&

AP. XLII. 3. *manibus sagulisque*) Et metaphrastes ταῖς τε χερσὶ καὶ ταῖς χιτῶσιν. Alii *furculis* legunt: alii *sarculis*.

decem millium passuum circuitu) Sic veteres libri: quibus Græcus consentit, *περίοδον ὀγδοήκοντα στάδια.*

falces) falces murales. Vide supra III, 14, 5.

AP. XLIII. 1. *feruentes fusili ex argilla gl.*) Orosius VI, 10. in hac historia: *testas feruentes intorsere fundis, flammataque focis tela, ac mox concepto igne rutilantia, intra castra iecerunt.*

L 5

& feruefacta iacula in casas, quæ more Galli-
2 co stramentis erant tectæ, iacere cœperunt. hæ
celeriter ignem comprehenderunt, &, venti
magnitudine, in omnem castrorum locum di-
3 stulerunt. hostes maximo clamore insecuti,
quasi parta iam atque explorata victoria, turres
testudinesque agere, & scalis vallum adscende-
4 re cœperunt. A tanta militum virtus, atque ea
præsentia animi fuit, vt, cum vndique flamma
torrerentur, maximaque telorum multitudine
premerentur, suaque omnia impedimenta, at-
que omnes fortunas conflagrare intelligerent;
non modo demigrandi caussa de vallo decede-
ret nemo, sed pæne respiceret quidem quis-
quam; ac tum omnes acerrime fortissimeque
5 pugnarent. Hic dies nostris longe grauissimus
fuit, sed tamen hunc habuit euentum, vt eo die
maximus numerus hostium vulneretur atque
interficeretur, vt se sub ipso vallo constipaue-
rant, recessumque primis vltimi non dabant.
6 Paullum quidem intermissa flamma, & quodam
loco turri adacta, & contingente vallum, tertiæ
cohortis centuriones ex eo, quo stabens, loco re-
cesserunt, suosque omnes remouerunt; nutu vo-
cibusque hostes, si introire vellent, vocare cœ-
7 perunt, qorum progredi ausus est nemo. tum
ex omni parte lapidibus coniectis deturbati, tur-
ris-

---

4. *demigrandi caussa*) fugiendi, castra deserendi caussa, Metaphrastes, οὐχ ὅπως φυγῆς ἐμέμνηντο.

7. *lapidibus coniectis deturbati, turrisque,*) Romani lapidibus hostes abegerunt, eorumque turrim incenderunt. Græcus, Ῥωμαῖοι σφενδονήσαντες cetera.

risque succensa est. Erant in ea legione XLIV
fortissimi viri centuriones, qui iam primis ordinibus appropinquarent, T. Pulfio, & L. Varenus.
2 ii perpetuas controuersias inter sese habebant, vter alteri anteferretur, omnibusque annis de loco summis simultatibus contendebant.
3 ex iis Pulfio, cum acerrime ad munitiones pugnaretur, *Quid dubitas*, inquit, *Varene? aut quem locum probandæ virtutis tuæ exspectas? hic dies, hic dies de nostris controuersiis iudicabit.*
4 Hæc cum dixisset, procedit extra munitiones, &, quæ pars hostium confertissima visa est in eam irrumpit.
5 ne Varenus quidem tum vallo sese continet, sed, omnium veritus existimationem, subsequitur, mediocri spatio relicto.
6 Pulfio pilum in hostes mittit, adque vnum ex multitudine procurrentem transiicit, quo percusso, & examinato, hunc scutis protegunt hostes, & in illum vniuersi tela coniiciunt, neque dant regrediendi facultatem.
7 transfigitur scutum Pulfioni, & verutum in balteo defigitur.
8 auertit hic casus vagiam, & gladium educere conantis dextram moratur manum, impeditumque hostes circumsistunt.
9 Succurrit inimicus illi Varenus, & laboranti subuenit. ad hunc se confestim a Pulfione omnis

CAP. XLIV. 1. *primis ordinibus appropinquarent*) Quod gradatim centuriones promouebantur, videntur hi in secundo principe aut pilo fuisse, ac ad primum certatim adspirasse. Lipsium lege de Mil. Rom. lib. II. 8.

. *de loco*) de gradu dignitatis.

10 mnis multitudo conuertit. illum veruto trans-
11 fixum arbitrantur. Illic vero occurſat ocius
gladio, cominusque rem gerit Varenus: atque
12 vno interfecto, reliquos paullum propellit. dum
13 cupidius inſtat, in locum inferiorem delectus
concidit. huic rurſus circumuento fert ſubſi-
dium Pulſio, atque ambo incolumes, compluri-
bus interfectis, ſumma cum laude ſeſe intra mu-
4 nitiones recipiunt. Sic fortuna in contentione,
& certamen vtrumque verſauit, vt alter alteri
inimicus auxilio ſalutique eſſet, neque diiudica-
ri poſſet, vter vtri virtute anteferendus videre-
XLV tur. Quanto erat in dies grauior atque
aſperior oppugnatio, & maxime quod, ma-
gna parte militum confecta vulneribus, res ad
paucitatem defenſorum peruenerat, tanto cre-
briores litteræ nuntiique ad Cæſarem mitteban-
tur: quorum pars deprehenſa in conſpectu no-
2 ſtrorum militum cum cruciatu necabant. Erat
vnus intus Neruius, nomine Vertico, loco
natus honeſto, qui a prima obſidione ad Ci-
ceronem profugerat, ſuamque ei fidem præ-
3 ſtiterat. hic ſeruo ſpe libertatis, magniſque
perſuadet præmiis, vt litteras ad Cæſarem de-
ferat. has ille in iaculo illigatas adfert; &
Gallus inter Gallos ſine vlla ſuſpicione verſa-
tus, ad Cæſarem peruenit. ab eo de pericu-
XLVI lo Ciceronis legioniſque cognoſcit. Cæ-
ſar, acceptis litteris circiter hora XI diei, ſta-
tim nuntium in Bellouacos ad M. Craſſum quæ-
ſtorem

CAP. XLVI. 1. *in Bellouacos ad M. Craſſum*) De Bello-

ſtorem mittit, cuius hiberna aberant ab eo millia paſſuum XXV. Iubet media nocte legionem 2
proficiſci, celeriterque ad ſe venire. exiit cum nuntio Craſſus. alterum ad C. Fabium lega- 3
tum mittit, vt in atrebatium fines legionem adducat, qua ſibi iter faciendum ſciebat. ſcribit 4
Labieno, ſi reip. commodo facere poſſet, cum egione ad fines Neruiorum veniat: reliquam partem exercitus, quod paullo aberat longius, non putat exſpectandam; equites circiter CD ex proximis hibernis cogit. Hora circiter III XLVII
b antecurſoribus de Craſſi aduentu certior eſt actus. eo die millia paſſuum XX progreditur.
Craſſum Samarobriuæ præficit, legionemque 2
i attribuit, quod ibi impedimenta exercitus, bſides ciuitatum, litteras publicas, frumen-ımque omne, quod eo, tolerandæ hiemis auſſa, deuexerat, relinquebat. Fabius, vt 3
nperatum erat, non ita multum moratus in inere, cum legione occurrit. Labienus, in- 4
eritu Sabini, & cæde cohortum cognita, cum mnes ad eum Treuirorum copiæ veniſſent, vetus, ſi ex hibernis fugæ ſimilem profectionem ciſſet, vt hoſtium impetum ſuſtinere non poſt, præſertim quos recenti victoria efferri ſcit; litteras Cæſari remittit, quanto cum pe- 5
ricu-

uacis ad lib. II. cap. 4. ſect. 5. dictum. Pars erant præcipua Belgii proprii, quod Cæſar ita ſupra cap. 24. ſect. 3. nominauit. Ibi enim Craſſus cum legione in Belgio locauit: hic ex Bellouacis euocat.

P. XLVII. 4. *veritus, vt non)* Malim *non* deleri: aut egi *ne non.* v. Cl. Perizon. ad Minerv. p. 915.

riculo legionem ex hibernis eductus esset: rem gestam in Eburonibus perscribit: docet, omnes peditatus equitatusque copias Treuirorum III millium passuum longe ab suis castris
XLVIII consedisse. Cæsar, consilio ejus probato, etsi opinione trium legionum deiectus, ad II redierat, tamen vnum communis salutis au-
2 xilium in celeritate ponebat. venit magnis itineribus in Neruiorum fines: ibi ex captiuis cognoscit, quæ apud Ciceronem gerantur, quan-
3 toque in periculo res sit. tum cuidam ex equitibus Gallis magnis præmiis persuadet, vti ad
4 Ciceronem epistolam deferat. hanc Græcis conscriptam litteris mittit, ne intercepte epistola, nostra ab hostibus consilia cognoscantur.
5 si adire non possit, monet, vt tragulam cum epistola ad amentum deligata, in intra munitio-
6 nes castrorum abiiciat. In litteris scripsit, se cum legionibus profectum celeriter adfore: hor-
7 tatur, vt pristinam virtutem retineat. Gallus periculum veritus, vt erat præceptum, tragu-
8 lam mittit. hæc casu ad turrim adhæsit, neque ab nostris biduo animaduersa, tertio die a quodem milite conspicitur; demta ad Ciceronem
9 defertur. ille perlectam in conuentu militum
10 recitat, maximaque omnes lætitia adficit; tum fumi

---

1. *rem gestam in Eburonibus*) cum Titurio Sabino & Aurunculeio Cotta, vtroque cæso. Supra c. 24, 28. seq. *consedisse*) castra posuisse: vt lib. I. c. 21. sect. I. & lib. II. cap. 16. lib. V. cap. 9. sect. I: & eodem, lib. c. 59. sect. 6. *consedit, & castra communit.* Et Liuius V. 39. *Galli inter Romam atque Anienem consedere.*

fumi incendiorum procul videbantur, quæ res omnem dubitationem aduentus legionum expulit. Gallia, recognita per exploratores, XLIX
obſidionem relinquunt, ad Cæſarem omnibus copiis contendunt. eæ erant armatorum circiter millia LX. Cicero, data facultate, Gal- 2
lum ab eodem Verticone, quem ſupra demonſtrauimus, repetit, qui litteras ad Cæſarem deferat. hunc admonet, iter caute diligenter- 3
que faciat; perſcribit in litteris, hoſtes ab ſe diſceſſiſſe, omnemque ad eum multitudinem 4
conuertiſſe. quibus litteris circiter media nocte, Cæſar, allatis, ſuos facit certiores, eosque ad dimicandum animo confirmat. poſtero die 5
luce prima mouet caſtra, & circiter millia passuum IV progreſſus, trans vallem magnam & riuum hoſtium multitudinem conſpicatur. e- 6
rat magni periculi res, cum tantis copiis iniquo loco dimicare: tamen quoniam liberatum obſidione Ciceronem ſciebat, eoque omnino remittendum de celeritate exiſtimabat; conſedit, & quam æquiſſimo loco poteſt, caſtra communit. atque hæc, etſi erant exigua, 7
per ſe vix hominum millium VII, præſertim nullis cum impedimentis, tamen anguſtiis viarum, quam maxime poteſt, contrahit, eo conſilio, vt in ſummam contemptionem hoſtibus veniat. Interim ſpeculatoribus in omnes par- 8
tes dimiſſis, explorat, quo commodiſſime itinere vallem tranſire poſſet. Eo die, par- L
uulis

P. XLIX. 6. *remittendum de celeritate)* ideo minus accelerandum exiſtimabat.

uulis equeſtribus prœliis ad aquam factis, v-
2 trique ſeſe ſuo loco continent; Galli, quod am-
pliores copias, quæ nondum conuenerant ex-
3 ſpectabant; Cæſar, ſi forte timoris ſimulatio-
ne hoſtes in ſuum locum elicere poſſet, ci-
tra vallem, vt pro caſtris prœlio contenderet;
ſi id efficere non poſſet, vt,exploratis itineribus
minore cum periculo vallem riuumque trans-
4 iret. Prima luce hoſtium equitatus ad caſtra
accedit, prœliumque cum noſtris equitibus com-
5 mittit. Cæſar conſulto, equites cedere, ſeque
in caſtra recipere, iubet; ſimul, ex omnibus par-
tibus caſtra altiore vallo muniri, portasque ob-
ſtrui, atque in iis adminiſtrandis rebus quam
maxime concurſari, & cum ſimulatione timo-
LI ris agi jubet. Quibus omnibus rebus ho-
ſtes inuitati: copias transducunt, aciemque ini-
2 quo loco conſtituunt: noſtris vero etiam de
vallo deductis, propius accedunt, & tela in-
tra munitionem ex omnibus partibus coniici-
3 unt. præconibusque circummiſſis, pronuntiari
iubent, *ſeu quis Gallus, ſeu Romanus velit ante
horam* III *ad ſe tranſire, ſine periculo licere,
4 poſt id tempus non fore poteſtatem.* ac ſic no-
ſtros contemſerunt, vt, obſtructis in ſpeciem
portis ſingulis ordinibus cæſpitum, quod ea non
poſſe introrumpere videbantur, alii vallum ma-
nu ſcandere, alii foſſas complere inciperent.
tunc

CAP. LI. 4. *quod ea non poſſe introrumpere*) Ea, ſubaudi via, qui ellipſis videtur aduerbium facere.

Vallum manu ſcandere) dura locutio: ab recentioribus tamen recepta. Vetuſtiores libri *manu ſcindere.*

tunc Cæſar, omnibus portis eruptione facta, e- 5
quitatuque emiſſo celeriter hoſtes dat in fugam,
ſic, vt omnino pugnandi cauſſa reſiſteret nemo:
magnumque ex his numerum occidit, atque o-
mnes armis exuit. Longius proſequi veri- LII
tus, quod ſiluæ paludesque intercedebant: ne-
que etiam paruulo detrimento illum locum re-
linqui videbat; omnibus ſuis incolumibus co-
piis, eodem die ad Ciceronem peruenit. inſti-
tutas turres, teſtudines, munitionesque hoſtium 2
admiratur. legione producta, cognoſcit, non
decimum quemque eſſe relictum militem ſine
vulnere. Ex his omnibus iudicat rebus, quan- 3
to cum periculo, & quanta virtute ſint res admi-
ſtrate: Ciceronem pro eius merito, legionem- 4
que collaudat: centuriones ſigillatim, tribunos-
que mil. appellat: quorum egregiam fuiſſe vir-
tutem, teſtimonio Ciceronis, cognouerat: de
caſu Sabini, & Cottæ, certius ex captiuis cogno-
ſcit. Poſtero die, concione habita, rem geſtam 5
proponit: milites conſolatur & confirmat:
quod detrimentum culpa & temeritate legati ſic 6
acceptum, hoc æquiore animo ferendum do-
cet, quod beneficio deorum immortalium, &
virtute eorum expiato incommodo, neque
hoſtibus diutina lætitia, neque ipſis longior do-
lor relinquatur. Interim ad Labienum LIII
per Remos incredibili celeritate de victoria
Cæſaris fama perfertur, vt, cum ab hibernis
Cice-

ſicut Græcus interpres, *τὸ ἔρυμα τῇ χειρὶ περιτέμνειν.*
Alius Codex, *vallum vi conſcendere.*

Ciceronis millia passuum L. abesset, eoque post horam IX diei Cæsar peruenisset, ante mediam noctem ad portas castrorum clamor oriretur, quo clamore significatio victoriæ, gratulatioque
2 ab Remis Labieno fieret. Hac fama ad Treuiros perlata, Induciomarus, qui postero die castra Labieni oppugnare decreuerat, noctu profugit, copiasque omnes in Treuiros reducit.
3 Cæsar Fabium cum legione in sua remittit hiberna, ipse cum III legionibus circum Samarobriuam trinis hibernis hiemare constituit; &, quod tanti motus Galliæ exstiterant, totum hiemem
4 ipse ad exercitum manere decreuit. nam, illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes fere Galliæ ciuitates de bello consultabant, nuntios legationesque in omnes partes dimittebant, &, quid reliqui consilii caperent, atque, vnde initium belli fieret, explorabant; nocturnaque
5 in locis desertis consilia habebant. neque vllum totius hiemis tempus sine sollicitudine Cæsaris intercessit, quin aliquem de conciliis, & motu
6 Gallorum, nuntium acciperet. in his ab L. Roscio legato, quem legioni XIII præfecerat, certior est factus, magnas Gallorum copias earum ciuitatem, quæ Armoricæ appellantur,
7 oppugnandi sui caussa, conuenisse. neque longius

CAP. LIII. 2. *copias in Treuinos reducit*) Non enim in Treueris castra Labieni erant, sed in confinio Treuirorum. *Supra cap. 24.*

6. *quæ Armoricæ appellantur*) lib. VII. c. 75. sect. 4. *eorum* (Celtarum) *consuetudine* ita appellari traditur: quod

rius millia passuum IIX ab hibernis suis absuisse; sed nuntio allato de victoria Cæsaris, discessisse, adeo, vt fugæ similis discessus videretur. At LIV
Cæsar, principibus cuiusque ciuitatis ad se vocatis, alias territando, cum se scire, quæ fierent, denuntiaret; alias cohortando, magnam
partem Galliæ in officio tenuit. tamen Seno- 2
nes, quæ est ciuitas in primis firma, & magnæ inter Gallos auctoritatis, Cauarinum, quem Cæsar apud eos regem constituerat, cuius frater Moritasgus, aduentu in Galliam Cæsaris, cuiusque maiores regnum obtinuerant, interficere publico consilio conati, cum ille præsensisset, ac profugisset, vsque ad fines insecuti; regno,
domoque expulerunt: &, missis ad Cæsarem 3
satisfaciundi caussa legatis, cum is omnem ad se senatum venire iussisset, dicto audientes non fu-
erunt. Tantum apud homines barbaros va- 4
luit, esse repertos aliquos principes belli inferendi, tantamque omnium voluntatis commutationem attulit, vt præter Aeduos & Remos, quos præcipuo semper honore Cæsar habuit, alteros pro vetere ac perpetua erga populum R. fide, alteros pro recentibus belli Gallici officiis, nulla fere fuerit ciuitas non suspecta nobis. idque adeo haud scio, mirandumne sit, cum compluribus aliis de caussis, tum maxime, quod, qui virtute belli omnibus gentibus præferebantur, tantum se eius opinionis deperdidisse, vt populi

verbum Celticum esse demonstrat. Maritimæ significantur, quia *ar mor* est Latine, *ad mare*.

LV puli R. imperia perferrent, grauisſime dole-
bant. Treuiri vero atque Induciomarus to-
tius hiemis nullum tempus intermiſerunt, quin
trans Rhenum legatos mitterent, ciuitates ſolli-
citarent; pecunias pollicerentur, magna parte
exercitus noſtri interfecta, multo minorem ſu-
2 pereſſe dicerent partem. neque tamen vlli ci-
uitati Germanorum perſuaderi potuit, vt Rhe-
num tranſiret, cum *ſe bis expertos* dicerent, *Ario-
uiſti bello & Tenchtherorum tranſitu; non eſſe for-
3 tunam amplius tentaturos.* Hac ſpe lapſus Indu-
ciomarus, nihilo minus copias cogere, exercere,
a finitimis equos parare, exſules damnatosque
4 e Gallia magnis præmiis ad ſe allicire cœpit. ac
tantam ſibi iam iis rebus in Gallia auctoritatem
comparauerat, vt vndique ad eum legationes
concurrerent, gratiam atque amicitiam publice
LVI privatimque peterent. Vbi intellexit vltro ad
ſe veniri, altera ex parte Senones Carnutesque
conſcientia facinoris inſtigari; altera Neruios A-
duaticosque bellum Romanis parare; neque ſibi
voluntariorum copias defore, ſi ex finibus ſuis
progredi cœpiſſet; armatum concilium indicit.
2 hoc more Gallorum eſt initium belli. quo, le-
ge communi, omnes puberes armati conuenire
coguntur; &, qui ex iis nouiſſimus venit, in
conſpectu multitudinis, omnibus crucia-
ti-

CAP. LV. 3. *damnatosque e Gallia*) e Gallia propria, aut latius etiam ſumpta, vt Treueris ſolis ac clientibus illorum opponatur. Quidam recentes libri ſine præpoſitione: at interpres etiam ἐκ πάσης τῆς Γαλατίας.

tibus adfectus necatur. In eo concilio Cinge- 3
torigem, alterius principem factionis, gene-
rum ſuum, quem ſupra demonſtrauimus, Cæ-
ſaris ſecutum fidem, ab eo non diſceſſiſſe; ho-
ſtem iudicandum curat, bonaque eius publicat.
His rebus confectis, in concilio pronuntiat, ar- 4
ceſſitum ſe a Senonibus & Carnutibus, aliiſque
compluribus Galliæ ciuitatibus, huc iter factu- 5
rum per fines Remorum, eorumque agros po-
pulaturum: ac prius quam id faciat, caſtra La-
bieni oppugnaturum; quæque fieri velit, præ-
cipit. Labienus, cum & loci natura & ma- LVII
nu munitiſſimis caſtris ſeſe contineret, de ſuo
ac legionis periculo nihil timebat; ſed ne quam
occaſionem rei bene gerendæ dimitteret, co-
gitabat. Itaque a Cingetorige atque eius pro- 2
pinquis oratione Induciomari cognita, quam
in concilio habuerat, nuntios mittit ad finiti-
mas ciuitates, equiteſque vndique conuocat.
iis certam diem conueniendi dicit. Interim 3
prope quotidie cum omni equitatu Inducioma-
rus ſub caſtris eius vagabatur, alias vt ſitum ca-
ſtrorum cognoſceret, alias colloquendi aut ter-
ritandi cauſſa. equites plerumque omnes tela
intra vallum coniiciebant. Labienus ſuos in- 4
tra munitiones continebat: timoriſque opini-
onem, quibuſcumque poterat rebus, auge-
bat. Cum maiore in dies contemptione LVIII
Induciomarus ad caſtra accederet, nocte vna
intromiſſis equitibus omnium finitimarum ci-
uitatum, quos arceſſendos curauerat, tanta di-
ligentia omnes ſuos cuſtodiis intra caſtra conti-

2 nuit, vt nulla ratione ea res enuntiari, aut ad
Treuiros perferri posset. Interim ex consuetu-
dine quotidiana Induciomarus ad castra accedit;
atque ibi magnam partem diei consumit, equi-
tes tela coniiciunt, & magna contumelia verbo-
3 rum nostros ad pugnam euocant. nullo a no-
stris dato responso, vbi visum est, sub vesperum
4 dispersi ac dissipati, discedunt. subito Labie-
nus duabus portis omnem equitatum emittit;
præcipit, atque interdicit, perterritis hostibus,
atque in fugam coniectis, quod fore, sicut ac-
cidit, videbat, omnes vnum peterent Inducio-
marum, neu quis quemquam prius vulneraret,
quam illum interfectum videret, quod, mora
reliquorum, illum, spatium nactum, effugere
5 nolebat. magna proponit iis, qui occiderent,
præmia. submittit cohortes equitibus subsidio.
6 Comprobat hominis consilium fortuna, &, cum
vnum omnes peterent, in ipso fluminis vado de-
prehensus Induciomarus interficitur, caputque
eius refertur in castra. redeuntes equites, quos
7 possunt, consectantur atque occidunt. Hac re
cognita, omnes Eburonum & Neruiorum, quæ
conuenerant, copiæ discedunt; paulloque ha-
buit post id factum Cæsar, quietiorem Gal-
liam.

C. IV.

CAP. LVIII. 6. *in ipso fluminis vado*) Hiberna Labieni *in Remis* erant, *in confinio Treuirorum*, vt supra c. 24. definiuntur: Remos autem Mosa diuisit a Treuiris, quod Cluuerius II, 14. probauit.

C. IVLII CAESARIS
COMMENTARIORVM
DE BELLO GALLICO
LIBER VI.
SVMMARIVM
LIBRI VI.

Cæsar maiores motus prauidens, copias auget, Senonibus Carnatibusque in deditionem acceptis, Menapios debellat, dum Treuiros Labienus. Iterum Rhenum Cæsar transit, qua occasione Germanos cum Gallis comparans, mores vtriusque gentis, etiam illius siluas, cum feris inuisis alibi, describit. Tentatis frustra Sueuis, in Eburonos reuertitur, quos dum vastat, Sicambri Ciceronis castra oppugnant, metu Cæsaris aduentantis refugiunt. Ille Eburonibus vastatis, in Italiam ad conuentus agendos proficiscitur.

MVLTIS de caussis Cæsar maiorem Galliæ motum exspectans, per M. Silanum, C. Antistium Reginum, T. Sextium, legatos, delectum habere instituit, simul ab Cn. Pompeio proconsule petit, quoniam ipse ad vrbem cum imperio reipubl. caussa maneret, quos ex Cisalpina Gallia consulis sacramento rogauisset, ad signa conuenire, & ad

LIB. VI. CAP. I. 2. *ad vrbem cum imperio*) Ad vrbem, quia proconsul erat Pompeius, nec vero in prouincias quam per legatos regebat. Adde quæ ad Cic. lib. III epist. VIII. pr. notauimus.

reipublicæ caussa) rei frumentariæ caussa, quam Tiberis exundatio corruperat. Dio Cassius lib. XXXIX p. 119. ὁ Πομπήιος κατὰ τὴν τοῦ σίτου πρόνοιαν ἐκδημήσας.

quos consulis sacramento rogauisset) Quidam coniiciunt

3 ad se proficisci iuberet: magni interesse etiam in reliquum tempus ad opinionem Galliæ, existimans, tantas videri Italiæ facultates, vt, si quid esset in bello detrimenti acceptum, non modo in breui tempore sarciri, sed etiam maioribus
4 adaugeri copiis posset. quod cum Pompeius & reip. & amicitiæ tribuisset, celeriter confecto per suos delectu, tribus ante exactam hiemem & constitutis & adductis legionibus, duplicatoque earum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiserat, & celeritate & copiis docuit, quod populi Romani disciplina atque opes pos-
II sent. Interfecto Induciomaro, vt docuimus, ad eius propinquos a Treuiris imperium defertur. Illi, finitimos atque Germanos sollicitare, & pecuniam polliceri non desistunt.
2 cum ab proximis impetrare non possent, vlteriores tentant: inuentis nonnullis ciuitatibus, iureiurando inter se confirmant, obsidibusque de pecunia cauent: Ambiorigem sibi societate
3 & fœdere adiungunt. Quibus rebus cognitis, Cæsar, cum vndique bellum parari videret, Neruios, Aduaticos, ac Menapios, adiunctis cisrhenanis omnibus Germanis, esse in armis, Se-

---

consul; alius *consul is* diuise legendum esse: sed nec *consulis sacramento* male, id est, in quod consul adigebat. Formula sacramenti est apud Liuium XXII, 38. Dicendi formula, *sacramento rogare* apud eumdem XXXII, 26. XXXV, 2. XL, 26. Festus dixit *sacramento interrogari*, quia interrogando exigebatur. Ei opponitur *dicere sacramentum*, Cæs. Ciu. I, 13. seu *dicere sacramento*, ibidem cap. 86.

Senones ad imperatum non venire, & cum
Carnutibus finitimisque ciuitatibus consilia
communicare, a Treuiris Germanos cre-
bris legationibus sollicitari; maturius sibi de
bello cogitandum putauit. Itaque III
nondum hieme confecta, proximis IV legioni-
bus coactis, de improuiso in fines Neruiorum
contendit; & prius quam illi aut conuenire 2
aut profugere possent, magno pecoris atque ho-
minum numero capto, atque ea præda militibus
concessa, vastatisque agris, in deditionem ve-
nire, atque obsides sibi dare coegit. eo celeri- 3
ter confecto negotio, rursus legiones in hiber-
na reduxit. Concilio Galliæ primo vere, vt 4
instituerat, indicto, cum reliqui præter Senones,
Carnutes, Treuirosque venissent, initium belli
ac defectionis hoc esse arbitratus, vt omnia post-
ponere videretur, concilium in Lutetiam Parisi-
orum transfert. confines erant hi Senoni- 5
bus, ciuitatemque patrum memoria coniunxe-
rant, sed ab hoc concilio absuisse existimaban-
tur. Hac re pro suggestu pronuntiata, eodem 6
die cum legionibus in Senones proficiscitur, ma-
gnisque itineribus eo peruenit. Cogni- IV
to

CAP. II. 3. *Senones ad imperatum*) Græcus οἱ Σενόνες κατὰ τὸ ἐκείνοις παραγγελθέν. Eodem sensu Cicero lib. IX ep. XXV Pæto scripsit: *nunc ades ad imperandum.* Lege ibi interpretes. De Senonibus mox c. 3.

CAP. III. 4. *præter Senones*) Senones supræ Icaunæ & Sequanæ confluentes, in meridiem vergunt a Parisius. Vrbs illorum *Agendicum*, deinde populi nomine *Senones* dicta; nunc *Sens*.

to eius aduentu, Acco, qui princeps eius concilii fuerat, iubet in oppida multitudinem conuenire: conantibus, prius quam id effici posset,
2 adesse Romanos nuntiatur: necessario sententia desistunt, legatosque, deprecandi caussa, ad Cæsarem mittunt: adeunt per Aeduos, quorum
3 antiquitus erat in fide ciuitas. Libenter Cæsar, petentibus Aeduis, dat veniam: excusationemque accipit: quo æstiuum tempus instantis
4 belli, non quæstionis esse arbitrabatur. Obsidibus impetratis C. hos Aeduis custodiendos
5 tradit. eodem Carnutes legatos obsidesque mittunt, vsi deprecatoribus Remis, quorum
6 erant in clientela: eadem ferunt responsa, peragit concilium Cæsar, equitesque imperat ci-
V uitatibus. Hac parte Galliæ pacata, totus & mente & animo in bellum Treuirorum, &
2 Ambiorigis insistit. Cauarinum cum equitatu Senonum secum proficisci iubet, ne quis, aut ex huius iracundia, aut ex eo, quod meruerat, odio, ciuitatis motus exsi-
3 stat. his rebus constitutis, quod pro explorato habebat, Ambiorigem prœlio non esse certaturum, reliqua eius consilia animo circum-
4 spiciebat. Erant Menapii propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus siluisque muniti, qui vni ex Gallia de pace, ad Cæsarem legatos numquam miserant. cum iis esse hospitium Ambiorigi sciebat: item per Treuiros venisse
5 Germanis in amicitiam cognouerat. hæc prius illi detrahenda auxilia existimabat, quam ipsum bel-

bello lacessendum; ne, desperata salute, aut se in Menapios abderet, aut cum transrhenanis congredi cogeretur. Hoc initio consilio, to- 6
tius exercitus impedimenta ad Labienum in Treuiros mittit, duasque legiones ad eum proficisci iubet: ipse cum legionibus expeditis v in Menapios proficiscitur. Illi, nulla coacta ma- 7
nu, loci præsidio freti, in siluas paludesque confugiunt; suaque eodem conferunt. Cæ- VI
sar partitis copiis cum C. Fabio legato & M. Crasso quæstore, celeriterque effectis pontibus, adiit tripartito, ædificia vicosque incendit, magno pecoris atque hominum numero potitur. qui- 2
bus rebus coacti Menapii, legatos ad eum pacis petendæ caussa mittunt. Ille obsidibus acce- 3
ptis hostium se habiturum numero confirmat, si aut Ambiorigem, aut eius legatos, finibus suis recepissent. his confirmatis rebus, Co- 4
mium Atrebatem cum equitatu, custodis loco, in Menapiis relinquit: ipse in Treuiros proficiscitur. Dum hæc a Cæsare geruntur, VII
Treuiri magnis coactis peditatus equitatusque copiis, Labienum cum vna legione, quæ in eorum finibus hiemauerat, adoriri parabant. iam- 2
que ab eo non longius bidui via aberant, cum duas venisse legiones missu Cæsaris cognoscunt. positis castris a millibus passuum xv, auxilia 3
Germanorum exspectare constituunt. Labie- 4
nus,

CAP. v. 6. *ad Labienum in Treuiros*) Ergone promouerat castra, quæ in remis habuerat, in confinio Treuirorum, lib. v. cap. 24. Adde dicta ad libri v. cap. 58. f. 6.

nus, hoſtium cognito conſilio, ſperans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem, v cohotrium præſidio impedimentis relicto, cum xxv cohortibus magnoque equitatu, contra hoſtem proficiſcitur, &, ∞ paſſuum
5 intermiſſo ſpatio, caſtra communit. Erat inter Labienum, atque hoſtem, difficili tranſitu, flumen, ripisque præruptis. hoc neque ipſe tranſire habebat in animo, neque hoſtes trans-
6 ituros exiſtimabat. augebatur auxiliorum quotidie ſpes. loquitur in concilio palam; *quoniam Germani appropinquare dicuntur, ſeſe ſuas exercitusque fortunas in dubium non deuocaturum, & poſtero die prima luce caſtra moturum.*
7 celeriter hæc ad hoſtes deferuntur, vt ex magno Gallorum equitatus numero nonnullos
8 Gallicis rebus fauere natura cogebat. Labienus noctu, tribunis mil. primisque ordinibus conuocatis, quid ſui conſilii ſit, proponit, & quo facilius hoſtibus timoris det ſuſpicionem, maiore ſtrepitu & tumultu, quam populi R. fert
9 conſuetudo, caſtra moueri iubet. his rebus fugæ ſimilem profectionem efficit. hæ quoque per exploratores ante lucem in tanta propinqui-
VIII tate caſtrorum ad hoſtes deferuntur. Vix agmen nouiſſimum extra munitiones proceſſerat,

Cap. vii. 5. *difficili tranſitu flumen*) Quoniam caſtrorum locus non ſatis certus, vt ad c. 5. ſect. 6. dubitauimus; neque flumen hoc licebit ex pluribus deſignare.

8. *primis ordinibus conuocatis*) centurionibus primorum ordinum. Vide lib. v cap. 28. ſect. 3.

rat, cum Galli cohortari inter ſe, *ne ſperatam
prædam ex manibus dimitterent. longum eſſe,
perterritis Romanis, Germanorum auxilium ex-
ſpectare; neque ſuam pati dignitatem, vt tan-
tis copiis tam exiguam manum, præſertim fugi-
entem atque impeditam, adoriri non audeant;*
flumen tranſire, & iniquo loco prælium com-
mittere non dubitant. quæ fore ſuſpicatus La- 2
bienus, vt omnes citra flumen eliceret, eadem
vſus ſimulatione itineris, placide progredieba-
tur. Tum præmiſſis paullum impedimentis, 3
atque in tumulo quodam collocatis, *Habetis,*
inquit, *milites, quam petiſtis, facultatem: ho-
ſtem impedito atque iniquo loco tenetis: præſta- 4
te eamdem nobis ducibus virtutem, quam ſæpenu-
mero imperatori præſtitiſtis: eum adeſſe, & hæc
coram cernere, exiſtimate.* ſimul, ſigna ad 5
hoſtem conuerti, aciemque dirigi iubet: & pau-
cis turmis præſidio ad impedimenta dimiſſi, re-
liquos equites ad latera diſponit. celeriter no- 6
ſtri, clamore ſublato, pila in hoſtes iaciunt. illi,
ubi præter ſpem, quos fugere credebant, infeſtis
ſignis, ad ſe ire viderunt, impetum modo ferre
non potuerunt: ac primo concurſu in fugam
coniecti, proximas ſiluas petiuerunt: quos La- 7
bienus equitatu conſectatus, magno numero
interfecto, compluribus captis, paucis poſt die-
bus

CAP. VIII, 2 *eadem vſus ſimulatione itineris*) ITINERIS, diſceſſus, receſſionis, fugæ ſimilis: vt non ſit quod Fulvius *timoris* malit. Hoc Labieni ſtrategema Frontinus laudauit lib. II. cap. 5. n. 20.

M 5

bus ciuitatem recipit, nam Germani, qui auxilio veniebant, percepta Treuirorum fuga, sese do-
8 mum contulerunt. cum iis propinqui Induciomari, qui defectionis auctores fuerant, comitati eos ex ciuitate excessere. Cingetorigi, quem ab initio permansisse in officio demonstrauimus, principatus atque imperium est tra-
IX ditum. Cæsar postquam ex Menapiis in Treuiros venit, duabus de caussis Rhenum trans-
2 ire constituit. quarum erat altera, quod auxilia contra se Treuiris miserant: altera, ne Am-
3 biorix receptum ad eos haberet. his constitutis rebus, paullum supra eum locum, quo antea exercitum transduxerat, facere pontem in-
4 stituit. nota atque instituta ratione, magno militum studio, paucis diebus opus effici-
5 tur: firmo in Treuiris præsidio ad pontem relicto, ne quis ab iis subito motus oriretur,
6 reliquas copias equitatumque transducit. Vbii, qui ante obsides dederant, atq; in deditionem venerant, purgandi sui caussa ad eum legatos mittunt: qui doceant, neque ex sua ciuitate auxilia
7 in Treuiros missa, neque ab se fidem læsam. petunt atque orant, vt sibi parcat, ne, communi odio Germanorum, innocentes pro nocentibus pœnas pendant. si amplius obsidum velit, dare pollicentur. cognita Cæsar caussa, reperit, ab Suecis auxilia missa esse, Vbiorum satisfactionem accepit: aditus viasque in Sueuos perquirit.

CAP. IX. 3. *paullum supra eum locum*) Prior pons in Vbiis fuit, vt ab lib. IV cap. 19. s. 1. ostendimus: hic autem factus in Treueris, sect. 5.

rit. Interim, paucis poſt diebus,fit ab Vbiis cer- X
tior, Sueuos omnes in vnum locum copias coge-
re, atq; iis nationibus, quæ ſub eorum ſunt impe-
rio, denuntiare, vt auxilia peditatus equitatus-
que mittant. his cognitis rebus, rem frumenta- 2
riam prouidet, caſtris idoneum locum deligit.
Vbiis imperat, vt pecora deducant, ſuaque o-
mnia ex agris in oppida conferant, ſperans, bar-
baros atque imperitos homines, inopia cibario-
rum adductos, ad iniquam pugnandi conditio-
nem poſſe deduci. mandat, vt crebros explo- 3
ratores in Sueuos mittant, quæque apud eos ge-
rantur, cognoſcant. illi imperata faciunt, &, 4
paucis diebus intermiſſis, referunt, Sueuos o-
mnes poſteaquam certiores nuntii de exercitu
Romanorum venerant, cum omnibus ſuis ſo-
ciorumque copiis, quas coegiſſent, penitus ad
extremos fines ſeſe recepiſſe. ſiluam eſſe ibi 5
infinitæ magnitudinis, quæ appellatur Bace-
nis, ac longe introrſus pertinere, & pro natiuo
muro obiectam, Cheruſcos a Sueuis, Sueuos-
que a Cheruſcis, iniuriis incurſionibusque pro-
hibere: ad eius initium ſiluæ Sueuos aduentum
Romanorum exſpectare conſtituiſſe. Quoni- XI
am ad hunc locum peruentum eſt, non alie-
num eſſe videtur de Galliæ Germaniæque mo-
ribus, & quo differant eæ nationes inter ſeſe,
pro-

CAP. X. 5. *quæ appellatur Bacenis*) Græcus Βακένην. Pars fuit magnæ Herciniæ, & quia in extremis Cattorum, a quibus Cheruſcos, inter Viſurgim & Albim populos, ſeiungit; non videtur longius ab illis reliquiis, quas hodieque *den Haartz* appellamus.

2 proponere. In Gallia non ſolum in omnibus
ciuitatibus, atque pagis, partibusque, ſed pæne
3 etiam in ſingulis domibus factiones ſunt: ea-
rumque factionum ſunt principes, qui ſummam
auctoritatem eorum iudicio habere exiſtiman-
tur, quorum ad arbitrium iudiciumque ſumma
4 omnium rerum conſiliorumque redeat. idque
eius rei cauſſa antiquitus inſtitutum videtur, ne
quis ex plebe contra potentiorem auxilii egeret.
ſuos enim opprimi quisque, & circumueniri,
non patitur, neque aliter ſi faciat, vllam inter
5 ſuos habeat auctoritatem. Hæc eadem ratio
eſt in ſumma totius Galliæ. namque omnes ciui-
XI tates in duas partes diuiſæ ſunt. Cum
Cæſar in Galliam venit, alterius factionis princi-
2 pes erant Aedui, alterius Sequani. ii cum per
ſe minus valerent, quod ſumma auctoritas an-
tiquitus erat in Aeduis, magnæque eorum erant
clientelæ, Germanos, atque Arioviſtum ſibi ad-
iunxerant, eosque ad ſe magnis iacturis polli-
3 citationibusque perduxerant. prœliis vero
compluribus factis ſecundis, atque omni nobili-
tate Aeduorum interfecta, tantum potentia
anteceſſerant, vt magnam partem clientium ab
4 Aeduis ad ſe transducerent: obſidesque ab
iis

Cap. XII. 2. *magnis iacturis pollicitationibusque*) Interpres δωρεαῖς, vna voce vtramque Latinam complexus. Iacturæ, largitiones ſunt, cum damno largientis factæ. Noſter Civil. III extremo: *de principatu controuerſia apud milites largitiones auxit, magnis enim iacturis ſibi quisque eorum animos conciliabat.*

iis principum filios acciperent, & publice iurare cogerent, nihil se contra Sequanos consilii inituros; & partem finitimi agri, per vim occupatam possiderent; Galliæque totius principatam posfiderent; Galliæque totius principatum
obtinerent. Qua necessitate adductus Diuitia- 5
cus, auxilii petendi caussa, Romam ad senatum
profectus, infecta re redierat. Aduentu Cæsa- 6
ris facta commutatione rerum, obsidibus Aeduis redditis, veteribus clientelis restitutis, nouis per Cæsarem comparatis; quod ii, qui se ad eorum amicitiam adgregauerunt, meliore conditione atque imperio æquiore se vti videbant, reliquis rebus eorum, gratia, dignitateque amplificata; Sequani principatum dimiserant. in eo- 7
rum locum Remi successerant; quos quod adæquare aqud Cæsarem gratia intelligebatur, ii, qui propter veteres inimicitias nullo modo cum Aeduis coniungi poterant, se Remis in clientelam
dicabant. hos illi diligenter tuebantur. ita & 8
nouam & repente collectam auctoritatem tene-
bant. eo tum statu res erat, vt longe principes 9
haberentur Aedui, secuodum locum dignitatis
Remi obtinerent. In omni Gallia eorum XIII
hominum, qui aliquo sunt numero atque honore, genera sunt duo. nam plebs pæne seruorum habetur loco, quæ per se nihil audet, &
nulli adhibetur consilio. plerique, cum aut 2
iniuria potentiorum premuntur, sese in seruitutem dicant nobilibus: in hos eadem omnia sunt
iura, quæ dominis in seruos. Sed de his duo- 3
bus

bus generibus alterum est Druidum, alterum equitum.
4 Illi rebus diuinis intersunt, sacrificia publica ac priuata procurant, religiones interpretantur: ad hos magnus adolescentum numerus disciplinæ causſà concurrit, magnoque ii
5 sunt apud eos honore. nam fere de omnibus controuersiis, publicis priuatisque, constituunt; &, si quod est admissum facinus, si cædes facta, si de hereditate, de finibus controuersia est, iidem decernunt; præmia pœnasque con-
6 stituunt. si quis aut priuatus aut populus eorum decreto non stetit, sacrificiis interdicunt. hæc
7 pœna apud eos est grauissima. Quibus ita est interdictum, ii numero impiorum ac sceleratorum habentur; ab iis omnes decedunt, aditum eorum sermonemque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant: neque iis petentibus ius redditur, neque honos vllus com-
8 municatur. His autem omnibus Druidibus præest vnus, qui summam inter eos habet auctorita-
9 tem. hoc mortuo, si quis ex reliquis excellit dignitate, succedit; at, si sunt plures pares, suffragio Druidum adlegitur; non numquam etiam
10 de principatu armis contendunt. ii certo anni tempore in finibus Carnutum, quæ regio totius Gal-

Cap. XIII. 3. *alterum est Druidum*) Quos Cæsar laxe vocat *Druides*, alii in tria genera dispescunt, *Bardos*, qui hymnos & Carmina tractent; & *Vates* (Οὐάτεις Strabo) qui sacrificia obeant: & *Druides* proprios, qui circa philosophiam, moralem præsertim versentur. Vide Strab. IV p. 136. & Lucan. lib. I. vers. 448. seqq.

10. *regio totius Galliæ media*) Laxe etiam hæc medie-

Galliæ media habetur, conſidunt in loco conſecrato huc omnes vndique, qui controuerſias habent, conueniunt; eorumque iudiciis decretisque parent. Diſciplina in Britannia reperta, at- 11
que inde in Galliam translata eſſe exiſtimatur. & 12
nunc, qui diligentius eam rem cognoſcere volunt, plerumque illo, diſcendi cauſſa, proficiſcuntur. Druides a bello abeſſe con- XIV
ſueuerunt, neque tributa vna cum reliquis pendunt, militiæ vocationem, omniumque rerum habent immunitatem. tantis excitati præmiis, 2
& ſua ſponte multi in diſciplinam conueniunt, & a propinquis parentibusque mittuntur. ma- 3
gnum ibi numerum verſuum ediſcere dicuntur. Itaque nonnulli annos vicenos in diſciplina permanent, neque fas eſſe exiſtimant ea litteris mandare, cum in reliquis fere rebus, publicis priuatisque rationibus (Græcis) litteris vtantur. Id mihi duabus de cauſſis inſtituiſſe videntur; 4
quod neque in vulgus diſciplinam efferri velint, neque eos qui diſcunt, litteris confiſos, minus memoriæ ſtudere: quod fere plerisque accidit, vt præſidio litterarum, diligentiam in perdiſcendo ac memoriam remittant. in primis 5
hoc

---

tas accipienda, ſicut vmbilicus terræ in Delphis, quem Græci crediderunt. Vid. Notit. O. A. lib. 1. cap. 4.

CAP. XIV. 3. *Græcis litteris vtantur)* Quamuis interpres etiam ἑλληνικοῖς reddiderit; tamen Hotmanus & Dion. Voſſius hanc vocem *Græcis* eliminandam cenſent. Poteſt tamen etiam retineri, vt explicatio ex lib. 1. cap. 29. reperatur.

hoc volunt perſuadere, *non interire animas, ſed ab aliis poſt mortem tranſire ad alios:* atque hoc maxime ad virtutem excitari putant, metu
6 mortis neglecto. multa præterea de ſideribus atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de deorum immortalium vi ac poteſtate diſputant, & inuentuti transdunt.
XV Alterum genus eſt Equitum. ii, cum eſt vſus, atque aliquod bellum incidit, quod ante Cæſaris aduentum ferè quotannis accidere ſolebat, vti aut ipſi iniurias inferrent, aut illatas propulſarent) omnes in bel-
2 lo verſantur: atque eorum, vt quisque eſt genere copiisque ampliſſimus, ita plurimos cir-
XVI cum ſe ambactos clientesque habet. hanc vnam gratiam potentiamque nouerunt. Natio eſt omnium Gallorum admodum dedita re-
2 ligionibus; atque ob eam cauſſam, qui ſunt adfecti grauioribus morbis, quique in prœliis periculisque verſatur, aut pro victimis homines im-

---

5. *ab aliis poſt mortem tranſire*) Hæc ipſa eſt *μετεμψύχωσις*, quam an Pythagoras a Druidibus acceperit, an hi a Pythagora, incertum. Alexander tamen, Pythagoricus ſcriptor, tradit apud Clementem Alexandrinum lib. 1. Strom. pag. 304. Pythagoram *ἀκηκοέναι δὲ Γαλατῶν*, *Gallorum etiam auditorum fuiſſe*

CAP. XV. 2. *ambactos clientesque*) Poſteriore verbo explicatur prius. Cæſari certe *clientes* ſunt ambacti. Alibi *ſerui*, apud Ennium. Vet Gloſſ. *Ambactus δοῦλος μισθωτὸς ὡς Ennius*: quod etiam videtur Feſtus dixiſſe, ſed interpolauit Paulus, vt genuina lectio ex gloſſa reſtituenda ſit.

CAP. XVI. 2. *pro victimis homines immolant*) Lactan-

immolant, aut se immolaturos vouent, administrisque ad ea sacrificia Druidibus vtuntur:
quod pro vita hominis, nisi vita hominis redda- 3
tur, non posse deorum immortalium numen placari arbitrantur; publiceque eiusdem generis habent instituta sacrificia. Alii immani ma- 4
gnitudine simulacra habent, quorum contexta viminibus membra viuis hominibus complent, quibus succensis, circumuenti flamma exanimantur homines. supplicia eorum, qui in fur- 5
to, aut latrocinio, aut aliqua noxa sunt comprehensi, gratiora diis immortalibus esse arbitrantur. sed, cum eius generis copia deficit, etiam ad innocentium supplicia descendunt. Deum maxime Mercurium colunt. XVI
huius sunt plurima simulacra: hunc omnium inuentorem artium ferunt, hunc viarum atque itinerum ducem, hunc ad quæstus pecuniæ mercaturasque habere vim maximam arbitrantur. post hunc, Apollinem, & Martem, & Iouem, 2
& Mineruam, de his eamdem fere, quam reliquæ gentes, habent opinionem; Apollinem morbos depellere; Mineruam operum atque artificiorum initia transdere; Iouem imperium cælestium tenere; Martem bella regere. huic, 3
cum prœlio dimicare constituerunt, ea, quæ bello

tius 1, 21, 3. *Galli Esum atque Teutatem humano cruore placabant.* quod etiam Lucanus lib. 1. vers. 444. seq. confirmat.

CAP. XVII. 1. *Deum maxime Mercurium*) plures *Deum* legunt, & Græcus θεῶν, quia & Tacitus Germ. c. 9. *Deorum maxime Mercurium colunt.* Sed an id Cæ-

bello ceperunt, plerumque deuouent; quæ
ſuperauerint, animalia capta immolant: reli-
4 quas res in vnum locum conferunt. multis in
ciuitatibus harum rerum exſtructos cumulos lo-
5 cis conſecratis conſpicari licet. neque ſæpe ac-
cidit, vt, neglecta quiſpiam religione, aut ca-
pta apud ſe occultare, aut poſita tollere aude-
ret; grauiſſimumque ei rei ſupplicium cum cru-
XVIII ciatu conſtitutum eſt. Galli ſe omnes ab
Dite patre prognatos prædicant: idque ab Drui-
2 dibus proditum dicunt. ob eam cauſſam ſpa-
tia omnis temporis, non numero dierum, ſed
noctium finiunt; & dies natales, & menſium,
& annorum initia ſic obſeruant, vt noctem dies
3 ſubſequatur. In reliquis vitæ inſtitutis hoc fe-
re ab reliquis differunt, quod ſuos liberos, ni-
ſi cum adoleuerint, vt munus militiæ ſuſtinere
poſſint, palam ad ſe adire non patiantur; filium-
que in puerili ætate in publico, in conſpectu pa-
XIX tris adſiſtere, turpe ducunt. Viri, quan-
tas pecunias ab vxoribus dotis nomine accepe-
runt, tantas ex ſuis bonis, æſtimatione facta,
2 cum dotibus communicant. huius omnis pecu-
niæ coiunctim ratio habetur, fructusque ſeruan-
tur. vter eorum vita ſuperarit, ad eum pars v-
triusque cum fructibus ſuperiorum temporum
3 peruenit. viri in vxores, ſicut in liberos, vitæ ne-
cis-

ſaris dictio ferat, dubitat D. Voſſius, & quarto caſu mauult legi, præſertim quod inſcriptiones hoc peculiare Mercurio tribuant DEO MERCVRIO.

3. *plerumque deuouent*) Hoc & ſollemne Germanis fuit. Tacit. XIII, 56, 3.

ciſque habent poteſtatem: & cum pater famili-
as, illuſtriore loco natus, deceſſit, eius pro-
pinqui conueniunt, & de morte, ſi res in ſuſpi-
cionem venit, de vxoribus in ſeruilem modum
quæſtionem habent, &, ſi compertum eſt, igni
atque omnibus tormentis excruciatas interfici-
unt. Funera ſunt pro cultu Gallorum magnifi- 4
ca & ſumptuoſa: omniaque, quæ viuis cordi
fuiſſe arbitrantur, in ignem inſerunt, etiam a-
nimalia: ac paullo ſupra hanc memoriam ſerui
& clientes, quos ab iis dilectos eſſe conſtabat,
iuſtis funeribus confectis, vna cremaban-
tur. Quæ ciuitates commodius ſuam XX
remp. adminiſtrare exiſtimantur, habent legi-
bus ſanctum, ſi quis quid de rep. a finitimis ru-
more aut fama acceperit, vti ad magiſtratum
deferat, neue cum quo alio communicet: quod 2
ſæpe homines temerarios atque imperitos fal-
ſis rumoribus terreri, & ad facinus impelli, &
de ſummis rebus conſilium capere cognitum
eſt. Magiſtratus, quæ viſa ſunt, occultant; 3
quæque eſſe ex vſu iudicauerint, multitudini
produnt. de rep. niſi per concilium loqui non
conceditur. GERMANI multum ab hac XXI
conſuetudine differunt. nam neque Druides
habent, qui rebus diuinis præſint; neque ſacri-
ficiis ſtudent. deorum numero eos ſolos du- 2
cunt, quos cernunt, & quorum opibus apete
iuuantur, Solem, & Vulcanum, & Lunam:
re-

CAP. XX. 1. *legibus ſanctum*) id eſt ſancitum, vt ve-
teres quidam libri habent: caſtigatiores autem *ſan-
ctum.*

3 reliquos ne fama quidem acceperunt. vita omnis in venationibus atque in ſtudiis rei militaris conſiſtit: ab paruulis labori ac duritiæ ſtudent.
4 qui diutiſſime impuberesque manſerunt, maximam inter ſuos ferunt laudem. hoc ali ſtaturam, ali vires, neruosque confirmari, putant.
5 intra annum vero XX feminæ notitiam habuiſſe, in turpiſſimis habent rebus: cuius rei nulla eſt occultatio; quod & promiſcue in fluminibus perluuntur, & pellibus aut paruis renonum tegumentis vtuntur, magna corporis par-
XXII te nuda. Agriculturæ non ſtudent; maiorque pars victus eorum lacte, & caſeo, & car-
2 ne conſiſtit: neque quisquam agri modum certum aut fines proprios habet; ſed magiſtratus ac principes in annos ſingulos gentibus, cognationibusque hominum, qui vna coierunt, quantum eis, & quo loco viſum eſt, attribuunt. a-
3 gri, atque anno poſt alio tranſire cogunt. eius rei multas adferunt cauſſas; ne, aſſidua conſuetudine capti, ſtudium belligerandi agricultura commutent; ne latos fines parare ſtudeant, potentioresque humiliores poſſeſſionibus expellant;

CAP. XXI. 5. *paruis renonum tegumentis*) Varroni IV. 35. de LL. *reno* peregrinum eſt vocabulum. Iſidorus Orig. XIX, 23. *Renones ſunt velamina humerorum & pectoris usque ad vmbilicum, atque intortis villis adeo hiſpida, vt imbres reſpuant.* Addit ex Salluſtii Hiſt. fragmentum: *Germani intectum renonibus corpus tegunt.* Sidonius lib. IV epiſt. XX *clauſula bullatis laterra renonibus.* Et Seruius ad III Georg. 383. *vt Salluſtius dicit in Hiſtoriis, veſtos de pellibus renones vocantur.*

lant; ne accurratius, ad frigora atque æstus vi-
tandos, ædificent; ne qua oriatur pecuniæ cu-
piditas, qua ex re factiones dissensionesque
nascuntur; vt animi æquitate plebem con- 4
tineant, cum suas quisque opes cum potentissi-
mis æquari videat. Ciuitatibus maxi- XXIII
ma laus est, quam latissimis circum se vastatis
finibus solitudines habere. hoc proprium vir- 2
tutis existimant, expulsos agris finitimos cede-
re, neque quemquam prope se audere consiste-
re. simul hoc se fore tutiores arbitrantur, 3
repentinæ incursionis timore sublato, cum bel-
lum ciuitas aut illarum defendit, aut infert:
magistratus, qui ei bello præsint, vt vitæ necis- 4
que habeant potestatem, deliguntur. in pace 5
nullus communis est magistratus, sed principes
regionum atque pagorum inter suos ius dicunt,
controuersiasque minuunt. latrocinia nullam 6
habent infamiam, quæ extra fines cuiusque ci-
uitatis fiunt. atque ea iuuentutis exercendæ ac
desidiæ minuendæ caussa fieri prædicant. atque, 7
vbi quis ex principibus in concilio se dixit du-
cem fore, vt, qui sequi velint, profiteantur;
consurgunt ii, qui & caussam & hominem pro-
bant, suumque auxilium pollicentur: atque ab
multitudine collaudantur: qui ex iis secuti non 8
sunt, in desertorum ac proditorum numero du-
cuntur omniumque rerum iis postea fides ab-
rogatur. hospites violare, fas non putant: qui 9
quaque de caussa ad eos venerunt, ab iniuria pro-
hibent, sanctosque habent; iis omnium domus

XXIV patent, victusque communicatur. Ac
fuit antea tempus, cum Germanos Galli virtu-
te superarent, & vltro bella inferrent, ac pro-
pter hominum multitudinem, agrique inopiam,
2 trans Rhenum colonias mitterent. itaque ea,
quæ fertilissima sunt, Germaniæ loca circum Her-
ciniam siluam, quam Eratostheni, & (aliis) qui-
busdam Græcis fama notam esse video, quam il-
li Orciniam appellant, Volcæ Tectosages oc-
3 cuparunt, atque ibi consederunt. quæ gens ad
hoc tempus iis sedibus se continet, summam-
que habet iustitiæ & bellicæ laudis opinionem.
4 nuncque in eadem inopia, egestate, patientia,
Germani permanent, eodem victu & cultu cor-
5 poris vtuntur: Gallis autem propinquitas &
transmarinarum rerum notitia, multa ad copiam
6 atque vsus largitur. paullatim adsuefacti supe-
rari, multisque victi prœliis, ne se quidem ipsi
XXV cum illis virtute comparant. Huius Herci-
niæ siluæ, quæ supra demonstrata est, latitudo
nouem dierum iter expedito patet. non enim
aliter finiri potest, neque mensuras itinerum no-
2 uerunt. oritur ab heluetiorum, & Nemetum,
&

CAP. XXIV. 2. *Eratostheni & aliis q.*) Eratosthenes geographus, cuius sæpe Strabo mentionem fecit. Quod sequitur *aliis*, a Cluuerio est Germ. p. 702. quia & ipse Eratosthenes Græcus fuit.

Volcæ Tectosages) Galli genere, quorum vt colonia in Asiam venit, ita facilius in vicinam Germaniam deduci potuit. Male quidam libri, *bulgo Tectosages*. Græcus interpres: οἵ τε Βόλκαι καὶ οἱ τεκτόσαγες. Sed abundat καὶ quia non diuersi sunt, sed genus Volcarum Tectosages.

& Rauracorum finibus, rectaque fluminis Danu-
bii regione pertinet ad fines Dacorum & Anar-
tium. hinc se flectit sinistrorsus, diuersis a flu- 3
mine regionibus, multarumque gentium fines
propter magnitudinem attingit. neque quis- 4
quam est huius Germaniæ, qui se adisse ad ini-
tium eius siluæ dicat, cum dierum iter LX pro-
cesserit; aut quo ex loco oriatur, acceperit.
Multa in ea genera ferarum nasci constat, quæ re- 5
liquis in locis visa non sint: ex quibus quæ ma-
xime differant ab ceteris, & memoriæ proden-
da videantur, hæc sunt. Est bos cerui fi- XXVI
gura, cuius a media fronte inter aures vnum
cornu exsistit excelsius, magisque directum his,
quæ nobis nota sunt, cornibus. ab eius sum- 2
mo, sicut palmæ, rami quam late diffunduntur.
eadem est feminæ marisque natura, eadem for- 3
ma magnitudoque cornuum. Sunt item XXVII
quæ appellantur Alces. harum est consimilis ca-
preis figura, & varietas pellium. sed magnitudi-
ne

CAP. XXV. 2. *Dacorum & Anartium*) Dacis a septemtrione continui Anartes siue Anarti, Ptolomæo III. 8. designante, cui Ἀναρτοι dicuntur.

CAP. XXVI. 1. *Est bos cerui figura*) Vulgo *bisontem* interpretantur. Plinius VIII. 15. *iubatos bisontes* dixit: Seneca Hippolyto v. 64 *villosos*: neuter de cornu, sicut nec Cæsar de iuba aut villis. Videtur Cæsar ex fama potius, quam quod ipse viderit, hæc animalia descripsisse.

CAP. XXVII. 1. *Alces. consimilis capreis figura*) CAPREIS Salmasius Exerc. Pl. p. 164. emendauit. Vulgo *capris*. Sed & in harum explicatione dissensus est. Pausaniæ *ἀλκή, alce* est media inter ceruum & came-

ne paullo antecedunt: mutilæque sunt cornibus,
2 & curra sine nodis, articulisque habent; neque
quietis caussa procumbunt, neque, si quo adflictæ
casu conciderunt, erigere sese, aut subleuare,
3 possunt. his sunt arbores pro cubilibus; ad eas
se applicant, atque ita, paullum modo reclinatæ
4 quietem capiunt: quarum ex vestigiis cum est
animaduersum a venatoribus, quo se recipere
consueuerint, omnes eo loco, aut a radicibus subruunt,
aut accidunt arbores tantum, vt summa
5 species earum stantium relinquatur. huc cum
se consuetudine relinauerint, infirmas arbores
pondere adfligunt, atque vna ipse conci-
XXVIII dunt. Tertium est genus eorum, qui Vri
appellantur. ii sunt magnitudine paullo infra
elephantos; specie, & colore, & figura tauri.
2 magna vis est eorum, & magna velocitas, neq; homini
neq; feræ, quam conspexerunt, parcunt. hos
3 studiose foueis captos interficiunt. hoc se labore
durant adolescentes, atque hoc genere venationis
exerceut; &, qui plurimos ex his interfecerunt,

---

lum specie, Bœot. c. 21. Plinius dicto loco; *Alces, ni proceritas aurium & ceruicis distinguat, iumento similis.*

crura sine nodis) Plinio ibidem non alces, sed *achlis* siue *machlis* animal haud dissimile alci, est nullo suffragium flexu.

CAP. XXVIII. 1. *qui Vri appellantur*) Plinius ante dicto loco: *gignit Germania excellenti vi & velocitate vros.* Hos, æque ac bisontess *feros boues* vocat, & a bubalis distinguit. Seneca Hippolyto v. 65.

Tibi villosi terga bisontes.
Latisque feri cornibus vri.

runt, relatis in publicum cornibus, quæ sint testimonio, magnam ferunt laudem. sed adsuescere ad homines, & mansuefieri, ne paruuli quidem excepti possunt. 4
amplitudo cornuum, & figura, & species, multum a nostrorum boum cornibus differt. 5
hæc studiose conquisita ab labris agento circumcludunt; atque in amplissimis epulis pro poculis vtuntur. 6

XXIX Cæsar, postquam per Vbios exploratores comperit, Sueuos sese in siluas recepisse; in opiam frumenti veritus, quod, vt supra demonstrauimus, minime omnes Germani agriculturæ student, constituit, non progredi longius: sed, ne nomino 2
metum reditus sui barbaris tolleret, atque vt eorum auxilia tardaret, reducto exercitu partem vltimam pontis, quæ ripas Vbiorum contingebat, in longitudinem pedum CC rescindit; at- 3
que in extremo ponte turrim tabulatorum IV constituit, præsidiumque cohortium XII. pontis tuendi caussa ponit, magnisque eum locum munitionibus firmat. ei loco præsidioque C. Volcatium Tullum adolescentem præfecit. ipse, 4
cum maturescere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis profectus, per Arduennam siluam, quæ est totius Galliæ maxima atque ab ripis Rheni finibusque Treuirorum, ad Neruios pertinet, millibusque amplius L in longitudinem patet, L. Mi-

CAP. XXIX, 2. *ripas Vbiorum*) ad huc in Germania barbara & dextra Rheni ripa colentium; nondum transductorum.

4. *millibus amplius L in long.*) quinquaginta ex Oro-

Minucium Basilum cum omni equitatu præmittit, si quid celeritate itineris, atque opportunita-
5 te temporis proficere possit; monet, vt ignes fieri in castris prohibeat, ne qua eius aduentus procul significatio fiat: sese confestim subsequi
XXX dicit. Basilus, vt imperatum est, facit, celeriter, contraque omnium opinionem, confecto itinere, multos in agris inopinantes deprehendit; eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus esse
2 dicebatur. Multum cum in omnibus rebus, tum in re militari fortuna potest. nam sicut magno accidit casu, vt in ipsum incautum atque etiam imparatum incideret, priusque eius adventus ab hominibus videretur; quam fama ac nuntiis adferretur: sic magnæ fuit fortunæ, omni militari instrumento; quod circum se habeat, erepto, rhedis equisque comprehensis, ipsum effugere
3 [mortem.] sed hoc quoque factum est, quod, ædificio circumdato silua, (vt sunt fere domicilia Gallorum, qui vitandi æstus caussa, plerumque siluarum ac fluminum petunt propinquitates, comites familiaresque eius angusto in loco equitum nostrorum vim paullisper sustinuerunt.
4 iis pugnantibus, illum in equum quidam ex suis in-

---

sii vetustis libris & Hist. Miscella Valesius legit Not. Gall. p. 37 quod ante ipsum etiam Ciacconius obseruauerat: & confirmat D. Vossius. Vulgo legebatur D. id est quingentis, quod nimium est. Græcus hæc de magnitudine siluæ; prætermisit.

CAP. XXX. 2. *effugere mortem*) Videtur vox mortem a librario adiecta, quod plures obseruarunt, etiam D. Vossius.

intulit: fugientem siluæ texerunt. sic ad subeundum periculum, & ad vitandum, multum fortuna valuit. Ambiorix, copias suas iu- XXXI
dicio non conduxerit, quod prœlio dimicandum non existimauerit; an tempore exclusus, & repentino equitum aduentu prohibitus fuerit, cum reliquum exercitum subsequi crederet, dubium est. sed certe, clam dimissis per agros 2
nuntiis, sibi quemque consulere iussit; quorum pars in Aduennam siluam, pars in continentes paludes profugit. qui proximi Oceano fuerunt, 3
ii in insulis sese occultauerunt, quæ æstus efficere consuerunt. multi ex suis finibus egressi, se 4
suaque omnia alienissimis crediderunt. Cati- 5
uulcus rex dimidiæ parti Eburonum, qui vna cum Ambiorige consilium inierat, ætate iam confectus, cum laborem aut belli aut fugæ ferre non posset, omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui eius consilii auctor fuisset, taxo, cuius magna in Gallia Gemaniaque copia est, se examinauit. Segni, Condrusique, ex gen- XXXII
te & numero Germanorum, qui sunt inter Eburones Treuirosque, legatos ad Cæsarem miserunt, oratum, ne se in hostium numero duceret, neue omnium Germanorum, qui essent citra Rhenum, causam esse vnam iudicaret: nihil se de bello cogitasse, nulla Ambiorigi auxilia misisse.

CAP. XXXI. 5. *precibus detestatus*) diris imprecationibus: quod ex verbo *detestatus* clarum est. Horatio II Satyr. VI, 30. *irata praces* sunt.

taxo se exanimauit) Et succus & fructus huius arboris letiferi dicuntur esse.

2 fisse. Cæsar, explorata re quæstione captiuorum, si qui ad eos Eburones ex fuga conuenissent, ad se vt reducerentur, imperauit: si ita fecissent, fines eorum se violaturum negauit.
3 tum copiis in tres partes distributis, impedimenta omnium legionum Atuatucam contulit. id ca-
4 stelli nomen est. hoc fere est in mediis Eburonum finibus, vbi Titurius atque Aurunculeius,
5 hiemandi caussa, consederant. hunc cum reliquis rebus locum probabat Cæsar, tum quod superiores animum itiones integræ manebant, vt militum laborem subleuaret, præsidio impedimentis legionem XIV relinquit, vnam ex iis tribus quas proxime conscriptas ex Italia trans-
6 duxerat. ei legioni castrisque Q. Tullium Ciceronem præfecit, ducentosque equites attri-
XXXIII buit. Partito exercitu, T. Labienum, cum legionibus III ad Oceanum versus in eas partes, quæ Menapios attingunt, proficisci iubet.
2 C. Trebonium cum pari legionum numero ad eam regionem, quæ Aduaticis adiacet, depopu-
3 landam mittit. ipse cum reliquis tribus ad flumen Scaldim, quod influit in Mosam, extremasque Arduennæ partes ire constituit, quo cum

CAP. XXXII. 3. *Aduatucam*) postea vrbs ex castello facta ad sumpsit gentis nomen *Tungri* Tongem.

CAP. XXXIII. 3. *ad flumen Scaldim, quod influit in Mosam*) interpres *Σάβιν, Sabin*, nunc Sambre. atque ita expeditæ rationes sunt. Qui *Scaldim* tuentur, vel errasse Cæsarem dicunt vel aliam nunc faciem horum fluminum, mersa forte terræ parte, per quam Scaldis ad Mosam decurcurrerit.

cum paucis equitibus profectum Ambiorigem
audiebat. discedens, post diem VII sese re- 4
uersurum, confirmat: quam ad diem ei legio-
ni, quæ in præsidio relinquebatur, deberi fru-
mentum sciebat. Labienum Treboniumque 5
hortatur, si reip. commodo facere possint, ad
eam diem reuertantur; vt, rursus communica-
to consilio; exploratisque hostium rationibus,
aliud initium belli capere possint. Erat, XXXIV
vt supra demonstrauimus, manus certa nulla,
non præsidium, non oppidum, quod se armis
defenderet, sed in omnes partes dispersa multi-
tudo. vbi cuique aut vallis abdita, aut locus 2
siluestris, aut palus impedita spem præsidii aut
salutis aliquam offerebat, consederat. hæc lo- 3
ca vicinitatibus erant nota, magnamque res di-
ligentiam requirebat, non in summa exerci-
tus tuenda, (nullum enim poterat, vniuersis
perterritis ac dispersis, periculum accidere) sed
in singulis militibus conseruandis; quæ tamen
ex parte res ad salutem exercitus pertinebat.
nam & prædæ cupiditas multo longius euocabat; 4
ac siluæ incertis occultisque itineribus confertos
adire prohibebant. si negotium confici, stir- 5
pemque hominum sceleratorum interfici vel-
let, dimittendæ plures manus, diducentique
erant milites. si continere ad signa manipulos 6
vellet, vt instituta ratio & consuetudo exercitus
Ro-

CAP. XXXIV. 3. *loca vicinitatibus nota*) vicinis, accolis, μετωνυμικῶς.

Romani postulabat, locus ipse erat præsidio barbaris, neque ex occulto insidiandi, & dispersos circumueniendi singulis deerat audacia.
7 At in eiusmodi difficultatibus, quantum diligentia prouideri poterat, prouidebatur: vt potius innocento aliquid omitteretur, etsi omnium animi ad vlciscendum ardebant, quam
8 cum aliquo detrimento militum noceretur. Cæsar ad finitimas ciuitates nuntios dimittit, omnes euocat spe prædæ, ad diripiendos Eburones, vt potius in siluis Gallorum vita, quam legionariorum, periclitaretur; simul vt, magna multitudine circumfusa, pro tali facinore, stirps ac nomen ciuitatis tollatur. magnus vn-
XXXV dique numerus celeriter conuenit. Hæc in omnibus Eburonum partibus gerebantur, diesque appetebat VII, quem ad diem Cæsar, ad impedimenta legionemque reuerti, constituerat.
2 hic, quantum in bello fortuna possit, & quantos
3 adferat casus, cognosci potuit. dissipatis ac perterritis hostibus, vt demonstrauimus, manus erat nulla, quæ paruam modo timoris caussam adfer-
4 ret. trans Rhenum ad Germanos peruenit fama diripi Eburones, atq; vltro omnes ad prædam e-
5 uocari. cogunt equitum II millia Sicambri, qui sunt proximi Rheno, a quibus receptos ex fuga Tenchtheros, atque Vsipetes, supra docuimus:
6 transeundes Rhenum nauibus ratibusque, XXX mil-

2. *stirps ac nomen ciuitatis tollatur*) Ciuitas, gens, populus Eburonum, quorum ne nomen quidem superstes mansit: qui ex stirpe reliqui, in Tungrorum nomen concesserunt.

millibus passuum infra eum locum, vbi pons
erat imperfectus, præsidiumque ab Cæsare re-
lictum, primos Eburonum fides adeunt, mul-
tos ex fuga dispersos excipiunt, magno pecoris
numero, casus sunt cupidissimi barbari, potiun-
tur. inuitati præda, longius procedunt. non 7
hos palus, in bello latrociniisque natos, non
siluæ morantur: quibus in locis sit Cæsar, ex ca-
ptiuis quærunt, profectum longius reperiunt,
omnemque exercitum discedisse cognoscunt. at-
que vnus ex captiuis, Quid vos, inquit, hanc mi- 8
seram ac tenuem sectamini prædam, quibus iam
licet esse fortunatissimis? III horis Aduatucam
venire potestis: huc omnes suas fortunas exerci-
tus Romanorum contulit. præsidii tantum est, 9
vt ne murus quidem cingi possit, neque quis-
quam egredi extra munitiones audeat. Oblata 10
spe, Germani, quam nacti erant prædam, in
occulto relinquunt; ipsi Aduatucam conten-
dunt, vsi eodem duce, cuius hæc indicio co-
gnouerant. Cicero, qui per omnes supe- XXXVI
riores dies præceptis Cæsaris summa diligentia
milites in castris continuisset, ac ne calonem
quidem quemquam extra munitionem egredi
passus esset, VII die diffidens, Cæsarem de nu-
mero dierum fidem seruaturum, quod longius
eum progressum audiebat, neque vlla de eius
reditu fama adferebatur; simul eorum permo- 2
tus vocibus, qui illius patientiam, pæne ob-
sessionem appellabant, siquidem ex castris e-
gredi non liceret, nullum eiusmodi casum ex
spe-

ſpectans, quo, IX oppoſitis legionibus, maximoque equitatu, diſperſis ac pæne deletis hoſtibus, in millibus paſſuum III offendi poſſet; V cohortes frumentatum in proximas ſegetes miſit, quas inter, & caſtra, vnus omnino collis
3 intererat. complures erant in caſtris ex legionibus ægri relicti; ex quibus qui hoc ſpatio dierum conualuerant, circiter CCC ſub vexillo vna mittuntur: magna præterea multitudo calonum, magna vis iumentorum, quæ in caſtris
XXXVII ſubſederat, facta poteſtate, ſequitur. Hoc ipſo tempore, & caſu Germani equites interueniunt, protinusque eodem illo, quo venerant, curſu, ab decumana porta in caſtra irrumpere
2 conantur: nec prius ſunt viſi, obiectis ab ea parte ſiluis, quam caſtris approbinquarent, vsque eo, vt qui ſub vallum tenderent, mercatores,
3 recipiendi ſui non haberent facultatem. Inopinantes noſtri, re noua perturbantur, ac vix
4 primum impetum cohors in ſtatione ſuſtinet. circumfunduntur hoſtes ex reliquis partibus, ſi
5 quem aditum reperire poſſent. ægre noſtri portus tuentur, reliquos aditus locus ipſe per ſe mu-
6 nitioque defendit. totis trepidatur caſtris, atque alius ex alio cauſſam tumultus quærit: neque quo ſigna ferantur, neque quam in partem
7 quisque conueniat, prouident. alius iam capta ca-

CAP. XXXVII. 2. *qui ſub vallum tenderent*) tentoria haberent. Virgil. Aen. II, 29.

- - - hic ſæuus tendebat Achilles.

Curtius X, 7. extr. *excedere vrbe & tendere in campo.*

ſtra pronuntiat; alius, deleto exercitu atque
peratore, victores barbaros veniſſe conten-
t: plerique nouas ſibi ex loco religiones fin- 8
int, Cottæque & Titurii calamitatem, qui in eo-
m occiderint caſtello, ante oculos ponunt.
li timore omnibus perterritis, confirmatur 9
inio barbaris, vt ex captiuo audierant, nul-
m eſſe intus præſidium. perrumpere nituntur, 10
que ipſi adhortantur, ne tantam fortunam ex
nibus dimittant. Erat æger in præſidio XXXIIX
lictus P. Sextius Baculus, qui primum pilum a-
d Cæſarem duxerat, cuius mentionem ſupe-
ribus prœliis fecimus; ac diem iam v cibo
uerat. hic, diffiſus ſuæ ac omnium ſaluti, 2
rmis ex tabernaculo prodit: videt imminere
ſtes, atque in ſummo eſſe rem diſcrimine:
it arma a proximis, atque in porta conſiſtit.
uuntur hunc centuriones eius cohortis, quæ 3
ſtatione erat. paulliſper prœlium vna ſuſti-
t. relinquit animus Sextium, grauibus acce- 4
 vulneribus: ægre, per manus tractus, ſer-
ur. hoc ſpatio interpoſito, reliqui ſeſe con- 5
nant, tantum vt in munitionibus conſiſtere
leant, ſpeciemque defenſoris præbeant. In- XXXIX
terim

ouas religiones) metus & mala omnia ex loco in-
uſto.

P. XXXVIII. 1. *Sextius Baculus, qui primum pilum)* ide ſupra II, 25. & III, 5. Adde Baluentii exemplum b. V cap. 35.

er manus tractus) quia æger & vulneratus ſe recipere on poterat, manu prehenſum retraxerunt ſocii e peri-lo.

terim confecta frumentatione, milites nostri clamorem exaudiunt, præcurrunt equites, quanto
2 res sit in periculo, cognoscunt. hic vero nulla munitio est, quæ perterritos recipiat, modò conscripti, atque vsus militaris imperii ad tribunum militum centurionesque ore conuertunt:
3 quid ab his præcipiatur, exspectant. nemo est tam fortis, quin rei nouitate perturbetur.
4 Barbari, signa procul conspicati, ab oppugnatione desistunt, redisse primo legiones credunt, quas longius discessisse ex captiuis cognouerant: postea, despecta paucitate, ex omnibus partibus
XL impetum faciunt. Calones in proximum tumulum procurrunt. hinc celeriter deiecti, se in signa manipulosque coniiciunt. eo
2 magis timidos perterrent milites. alii, cuneo facto, vt celeriter perrumpant, censent; quoniam tam propinqua sint castra: & si pars aliqua circumuenta ceciderit, at reliquos seruari
3 posse confidunt: alii, vt in iugo consistant,
4 atque eumdem omnes ferant casum. hoc veteres non probant milites, quos sub vexillo vna profectos docuimus: itaque, inter se cohortati, duce C. Trebonio equite Romano, qui eis erat præpositus, per medios hostes perrumpunt, incolumesque ad vnum in castra perueniunt omnes.
5 hos subsecuti calones equitesque, eodem impe-
6 tu, militum virtute seruantur. at ii, qui in iugo constiterant, nullo etiam nunc vsu rei militaris (percepto) neque in eo, quod probauerant, con-

CAP. 2 1. 6. *nullo vsu rei militaris percepto)* Ciacconio

consilio permanere, vt se loco superiore defen-
derent, neque eam, quam profuisse aliis vim ce-
eritatemque viderant, imitari potuerunt; sed,
e in castra recipere conati, iniquum in locum de-
niserunt. Centuriones, quorum non nulli ex 7
nferioribus ordinibus reliquarum legionum,
aussa virtutis, in superiores erant ordines hu-
us legionis transducti, ne ante partam rei milita-
is laudem amitterent fortissime pugnantes con-
iderunt. militum pars, horum virtute submo- 8
s hostibus, præter spem incolumis in castra per-
enit; pars, a barbaris circumuenta, peri-
. Germani, desperata expugnatione castro- XLI
um, quod nostros iam constitisse in munitioni-
us videbant, cum ea præda, quam in siluis de-
osuerant, trans Rhenum sese receperunt. ac 2
ntus fuit etiam post discessum hostium terror,
ea nocte, cum C. Volusenus missus cum equi-
u ad castra venisset, fidem non faceret, adesse
m incolumi Cæsarem exercitu. sic omnium 3
imos timor præoccupauerat, vt pæne alie-
a mente, deletis omnibus copiis, equitatum
tan-

---

k Scaligero superfluum est *percepto*, & ab aliena manu
dditum.

x inferioribus ordinibus reliquorum legionum) Inferio-
es ordines opponuntur primis ordinibus, de quibus
epe dictum. Descendebant ordines vsque ad deci-
um pro cohortium numero. Nec promotio centu-
onum semper in eodem genere per numeros actiores
ebat, sed sæpe virtutis caussa per saltum, & ex legione
i legionem, ex cohorte in cohortem aliam. *Lipsius de*
. R. lib. II, 8.

XLI. 3. *pæne alienata mente*) ita commota, vt vix

tantum ſe ex fuga recepiſſe dicerent: neque incolumi exercitu, Germanos caſtra oppugnaturos fuiſſe, contenderent.
4 quem timorem Cæ-
XLII ſaris aduentus ſuſtilit. Reuerſus ille, euentus belli non ignarus, vnum, quod cohortes ex ſtatione & præſidio eſſent emiſſæ, queſtus, ne minimo quidem caſu locum relinqui debuiſſe, multum fortunam in repentino hoſtium aduen-
2 tu potuiſſe iudicauit: multo etiam amplius, quod pæne ab ipſo vallo portisque caſtrorum
3 barbaros auertiſſent. quarum omnium rerum maxime admirandum videbatur, quod Germani, qui eo conſilio Rhenum tranſierant, vt Ambiorigis fines depopularentur, ad caſtra Romanorum delati, optatiſſimum Ambiorigi benefi-
XLIII cium obtulerant. Cæſar, ad vexandos rurſus hoſtes profectus, magno coacto numero ex finitimis ciuitatibus, in omnes partes dimittit.
2 omnes vici, atque omnia ædificia, quæ quisque conſpexerat, incendebantur: præda ex omnibus
3 locis agebatur: frumenta non ſolum a tanta multitudine iumentorum atque hominum conſumebantur, ſed etiam anni tempore atque imbribus procubuerant; vt, ſi qui etiam in præſentia ſe occultaſſent, tamen iis, deducto exercitu, rerum omnium inopia pereundum videretur

compotes ſui eſſent. *Voſſ.* Sic. Celſus IV. 2. *oculorum caligo, mentis alienatio.* Et Vpianus lege 15. D. de iniuriis, principio: *Si quis mentem alicuius medicamento alienauerit.* Lactantius dixit I, 4. 3. *quis emotæ mentis,* id eſt furioſus: & IV, 27. 2. *hominum mentes emotas in priſtinus ſenſus reponebat.*

:ur. ac sæpe in eum locum ventum est, tanto 4
n omnes partes diuiso equitatu, vt non modo
visum ad se Ambiorigem in fuga captiui, sed nec
plane etiam abiisse ex conspectu contenderent;
t, spe consequendi illata, atque infinito labore 5
uscepto, qui se summam a Cæsare gratiam ini-
iros putarent, pæne naturam studio vincerent;
mperque paullum ad summam felicitatem de-
uisse videretur; atque ille latebris, ac siluis, aut
ltibus se eriperet; & noctu occultatus, alias 6
giones partesque peteret, non maiore equitum
æsidio, quam IV, quibus solis vitam suam com-
ittere audebat. Tali modo vastatis re- XLIV
onibus, exercitum Cæsar, duarum cohortium
mno, Durocortorum Remorum reducit; con-
ioque in eum locum Galliæ indico, de con-
atione Senonum & Carnutum quæstionem
bere instituit; & de Accone, qui princeps 2
s consilii fuerat, grauiore sententia pronun-
a, more maiorum supplicium sumpsit, non- 3
li, iudicium veriti, profugerunt: quibus cum
a atque igni interdixisset, II legiones ad fi-
Treuiorum, II in Lingonibus IV reliquas
enonum finibus Agendici in hibernis collo-
auit; frumentoque exercitui prouiso, vt
instituerat, in Italiam ad conuentus
agendos profectus est.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIBER VII.

SVMMARIVM LIBRI VII.

Galli denuo rebellant duce Vercingetorige. Cæsar improuiso Aruernos opprimit, oppida Seaonum Carnutumque capit, Biturigum Auarico fatigatur, expugnat tamen. Aeduorum turbas componit, quæ grauiores resurgunt, dum ille Gergouiam oppugnat. Soluta obsidione, in Aeduos perfecto Labienus, re in Parisiis feliciter gesta, se coniungit. Deficiunt plures Aeduorum exemplo, & Cæsarem in Sequanis adgressi, ab eodem vincuntur. Vercingetorix Alesiam se confert: quam Cæsar operosa obsidione, profligatis qui auxilio venerant, ad deditionem cogit. Legiones in hiberna distribuit.

QVIETA Gallia, Cæsar, vt constituerat, in Italiam ad conuentus peragendos proficiscitur. vbi cognoscit de P. Clodii cæde; de senatusque consulto certior factus, vt omnes Italiæ iuniores coniurarent; delectum tota prouincia habere instituit. eæ res in Galliam Transalpinam
2 celeriter perferuntur. addunt ipsi & adfingunt rumoribus Galli, quod res poscere videbatur, retineri vrbano motu Cæsarem, neque in tantis dis-
3 sensionibus ad exercitum venire posse. hac impulsi occasione, qui iamiam ante se populi Rom. im-

LIB. VII. CAP. I. 1. *de P. Clodii cæde)* Nota res ex Ciceronis pro Milone.

Vt omnes Italiæ iuniores coniurarent) In bonam partem

imperio ſubiectos dolerent, liberius atque auda-
cius de bello conſilia inire incipiunt. Indictis 4
inter ſe principes Galliæ conciliis, ſilueſtribus ac
·emotis locis, queruntur de Acconis morte; hunc
:aſum ad ipſos recidere poſſe, demonſtrant;
niſerantur communem Galliæ fortunam, omni- 5
ous pollicitationibus oc præmiis depoſcunt, qui
oelli initium faciant, & ſui capitis periculo Gal-
iam in libertatem vindicent. Eius in primis ra- 6
ionem habendam eſſe dicunt, prius quam eo-
um clandeſtina conſilia efferantur, vt Cæſar ab
xercitu intercludatur. Id eſſe facile; quod ne- 7
ue legiones, abſente imperatore, audeant ex
ibernis egredi; neque imperator ſine præſidio
d legiones peruenire poſſit. poſtremo, in acie 8
ræſtare interfici, quam non veterem belli glori-
m libertatemque, quam a maioribus acceperant
:cuperare. His rebus agitatis, profitentur II
arnutes, ſe nullum periculum, communis ſalu-
s cauſſa, recuſare; principesque ſe ex omnibus
ellum facturos pollicentur; &, quoniam in 2
ræſentia de obſidibus cauere inter ſe non poſ-
nt, ne res efferatur, vt iureiurando ac fide ſan-
atur, petunt. Collatis militaribus ſignis, quo
more

---

hic *coniurare*, id eſt ſimul iurare: cum enim per periculi vicinitatem non liceret ſingulos ſacramento rogare, omnes ſimul iurabant, edicto in vnum locum conuocati, quæ militia *coniuratio* dicta. Ritum Seruius ſcripſit ad principium Aeneid. VIII.

de Acconis morte) quem Cæſar, auctorem rebellionis, ſupplicio adfecerat, lib. VI. 4. & 44.

P. 11, 1. *bellum facturos*) Vide ſupra ad lib. II. extrem.

more eorum grauiſſimæ cærimoniæ continentur, ne facto initio belli, a reliquis deſerantur.
3 Tunc, collaudatis Carnutibus, dato iureiurando omnibus, qui aderant, tempore eius rei conſti-
III tuto, ab concilio diſceditur. Vbi ea dies venit; Carnutes, Cotuato & Coneteduno ducibus, deſperatis hominibus, Genabum dato ſigno concurrunt, ciuesque Romanos, qui negotiandi cauſſa ibi conſtiterant, in iis C. Fuſium Cottam, honeſtum equitem Romanum, qui rei frumentariæ iuſſu Cæſaris præerat, interficiunt, bonaque eorum diripiunt. celeriter ad omnes Galliæ ciui-
2 tates fama perfertur. nam, vbi maior atque illuſtrior incidit res, clamore per agros regionesque ſignificant; hunc alii deinceps excipiunt, &
3 proximis tradunt; vt tunc accidit. nam, quæ Genabi oriente ſole geſta eſſent, ante primam confectam vigiliam in finibus Aruernorum audita ſunt; quod ſpatium eſt millium paſſuum cir-
IV citer CLX. Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli filius, Aruernus, ſummæ potentiæ adoleſcens cuius pater principarum Galliæ totius obtinuerat, & ob eam cauſſam, quod regnum appetebat, ab ciuitate erat interfectus, conuocatis ſuis
2 clientibus, facile eos incendit. cognito eius conſilio, ad arma concurritur: ab Gobanitione, patruo

CAP. III. 1. *Genabum concurrunt*) Genabum ad Ligerim, poſt *Aurelianum* dictum; nunc *Orleans*; in extremia finibus Carnutum. *infra* c. 11. ſect. 3.

3. *ante primam confectam vigiliam*) Metaphraſis Græca, πρὶν ἢ τὴν πρώτην τῆς νυκτὸς διαγεγενῆσθαι φυλακήν.

ruo suo, relinquisque principibus, qui hanc ten.
andam fortunam non existimabant, expellitur
x oppido Gergouia. non tamen desistit; atque in 3
gris habet delectum egentium ac perditorum.
ac coacta manu, quoscumque adit ex ciuitate, in
iam sententiam perducit. hortatur, vt com- 4
iunis libertatis caussa, arma capiant: magnisque
oactis copiis, aduersarios suos, a quibus paullo
nte erat eiectus, expellit ex ciuitate. Rex ab 5
iis appellatur; dimittit quoquouersus legatio-
es; obtestatur, vt in fide maneant. celeriter si- 6
Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turo-
es, Aulercos, Lemouices, Andes, reliquosque o-
nes, qui Oceanum attingunt, adiungit. omnium 7
nsensu ad eum defertur imperium, qua oblata
testate, omnibus iis ciuitatibus obsides impe-
t, certum numerum militum celeriter ad se ad-
ci iubet. armorum quantum quæq; ciuitas do- 8
i, quodq; ante tempus efficiat, constituit in pri- 9
s equitatui studet: summæ diligentiæ summam
perii seueritatem addit; magnitudine suppli-
dubitantes cogit. nam, maiore commisso 10
licto, igni atque omnibus tormentis necat:
iore de caussa, auribus desectis, aut singulis
ffis oculis, domum remittit; vt sine reliquis
umento, & magnitudine pœnæ pertereant a-
. His suppliciis celeriter coacto exer- V
i, Lucterium Cadurcum, summæ hominem
aciæ, cum parte copiarum, in Rutenos mit-
ipse in Bituriges proficiscitur. eius aduentu 2
Bi-

. v. 1. *ipse in Bituriges*) Bituriges Cubos, nunc *Berry*:
i sunt Bituriges Vibisci. Adi geographos.

Bituriges ad Aeduos, quorum erant in fide, le-
gatos mittunt, subsidium rogatum, quo facilius
3 hostium copias sustinere possint. Aedui de
consilio legatorum, quos Cæsar ad exercitum
reliquerat, copias equitatus peditatusque subsi-
4 dio Biturigibus mittunt. qui cum ad flumen Li-
gerim venissent, quod Bituriges ab Aeduis diui-
dit, paucos dies ibi morati, neque flumen transi-
5 re ausi, domum reuertuntur: legatisque nostris
renuntiant, se Biturigum perfidiam veritos, re-
uertisse: quibus id consilii fuisse cognouerint,
vt si flumen transissent, vna ex parte ipsi, alte-
6 ra Aruerni se circumsisterent. id eane de caus-
sa, quam legatis pronunciarunt, an perfidia ad-
ducti fecerint, quod nihil nobis constat, non vi-
7 detur pro certo esse ponendum. Bituriges eo-
rum discessu statim se cum Aruernis coniun-
VI gunt. His rebus in Italiam Cæsari nuntiatis,
cum iam ille virtute Cn. Pompeii vrbanas res
commodiorem in statum peruenisse intellige-
2 ret, in Transalpinam Galliam profectus est. eo
cum venisset, magna difficultate adficiebatur,
3 qua ratione ad exercitum peruenire posset. nam
si legiones in prouinciam arcesseret, se absente
4 in itinere prœlio dimicaturas intelligebat. si
ipse ad exercitum contenderet, ne iis quidem,
qui eo tempore pacati viderentur, suam salu-
VII tem recte committi videbat. Interim
Lucterius Cadurcus, in Rutenos missus, eam
2 ciuitatem Aruernis conciliat. progressus in
Ni-

CAP. VII. 1. *in Rutenos missus)* vide mox sect. 4.

Nitiobriges & Gabalos, ab vtrisque obsides accipit; & magna coacta manu, in prouinciam Narbonem versus, eruptionem facere contendit. qua re nuntiata, Cæsar omnibus consiliis 3
anteuertendum existimauit, vt Narbonem proficisceretur. eo cum venisset, timentes confir- 4
mat, præsidia in Rutenis prouincialibus, Volcis Arecomicis, Tolosatibus, circumque Narbonem, quæ loca erant hostibus finitima, constituit: partem copiarum ex prouincia, sup- 5
plementumque, quod ex Italia adduxerat, in Heluios, qui fines Aruernorum contingunt, :onuenire iubet. His rebus comparatis, VIII
'epresso iam Lucterio & remoto, quod intrare ›ræsidia periculosum putabat, in Heluios pro-icifcitur: etsi mons Gebenna, qui Aruernos ab 2
Heluiis discludit, durissimo tempore anni, al-issima niue iter impediebat: tamen discussa ni-e vi in altitudinem pedum, atque ita viis pa-efactis, summo militum labore ad fines Ar-ernorum peruenit. quibus oppressis inopinan- 3
bus, quod se Gebenna, vt muro, munitos existi-iabant, ac se singulari quidem homini vmquam ɔ tempore anni semitæ patuerant; equitibus nperat, vt, quam latissime possent, vagentur, &,

in Nitriobriges & Gabalos) Nitiobriges vltra Rutenos ad Garumnam, vbi Aginnum est: Gabali, sub Gebenna monte.

Rutenis prouincialibus) Ruteni in limite prouinciæ Romanæ ad occasum: pars illorum in prouincia; pars altera extra illam.

[Vol]cis Arecomicis) Volcarum duo genera, *Arecomici*,

& quam maximum hoſtibus terrorem inferant.
4 Celeriter hæc fama ac nuntiis ad Vercingetorigem perferuntur: quem perterriti omnes Aruerni circumſiſtunt, atque obſecrant, vt ſuis fortunis conſulat, neu ſe ab hoſtibus diripi patiatur; præſertim cum videat, omne ad ſe bel-
5 lum translatum. quorum ille precibus permotus, caſtra ex Biturigibus mouet in Aruernos
XI. verſus. At Cæſar biduum in iis locis moratus, quod, hæc de Vercingetorige vſu ventura, opinione præceperat, per cauſſam ſupplementi, equitatusque cogendi, ab exercitu diſce-
2 dit; Brutum adoleſcentem iis copiis præfecit: hunc monet, vt in omnes partes equites quam latiſſime peruagentur: daturum ſe operam, ne
3 longius triduo ab caſtris abſit. his conſtitutis rebus, omnibus ſuis inopinantibus, quam ma-
4 ximis poteſt itineribus, Viennam peruenit. ibi nactus recentem equitatum, quem multis ante diebus eo præmiſerat, neque diurno neque nocturno itinere intermiſſo, per fines Aeduorum in Lingones contendit; vbi II legiones hiemabant; vt ſi quid etiam de ſua ſalute ab Aeduis
5 iniretur conſili, celeritate præcurreret. eo cum perueniſſet, ad reliquas legiones mittit, priusque in vnum locum omnes cogit, quam de eius

---

quorum Nemauſus; & *Tectoſages*, quorum Narbona caput erat.

CAP. VIII. 5. *in Auernos verſus*) vt ſupra lib. VI cap. 33. ſect. 1. *ad Oceanum verſus.*

CAP. IX. 3. *Viennam peruenit*) vrbem ad Rhodanum, Allobrogum caput.

eius aduentu Aruernis nuntiari posset. Hac re 6
cognita, Vercingetorix rursus in Bituriges ex-
ercitum reducit, atque inde profectus Gergo-
uiam, Boiorum oppidum, quos ibi, Heluetico
prælio victos, Cæsar collocauerat, Aeduisq; attri-
buerat, oppugnare instituit. Magnam hæc res X
Cæsari difficultatem ad consilium capiendum
adferebat, si reliquam partem hiemis vno in lo-
co legiones contineret, ne stipendiariis Aeduo-
rum expugnatis, cuncta Gallia deficeret, quod
nullum in eo amicis præsidium videretur posi-
tum esse, sin maturius ex hibernis educeret, ne
ab re frumentaria duris subuectionibus labo-
raret. præstare visum est tamen, omnes diffi- 2
cultates perpeti, quam, tanta contumelia acce-
pta, omnium suorum voluntates alienare. Ita- 3
que cohortatus Aeduos de supportando com-
meatu, præmittit ad Boios, qui de suo aduen-
tu doceant, hortenturque, vt in fide maneant,
atque hostium impetum magno animo susti-
neant. duabus Agendici legionibus, atque im- 4
pedimentis totius exercitus relictis, ad Boios
proficiscitur. Altero die cum ad oppi- XI
dum Senonum Vallaunodunum venisset, ne quem
post

Gergouiam Boiorum oppidum) Suspecta multis Gergouia Boiorum; nota & probata Aruernorum. Accedit varietas vetustorum codicem, *Gergonia*, *Gergobinna*, quemadmodum & Græcus Γεργοβίνναι vocat hanc Boiorum. Nihilominus, quod plures habent, seruamus, præsertim quod & aliæ vrbes plures vno vocabulo (e. g. Nonioduni) in Gallis visæ sunt. Anonymus Iulia Celsi excerptor p. 88. *profectus in Boios Transalpinos, oppidum illorum, sub Helueti-*

poſt ſe hoſtem relinqueret, quo expeditiore re
frumentaria vteretur, oppugnare inſtituit, id-
2 que biduo circumuallauit. tertio die miſſis ex
oppido legatis de deditione, arma proferri, iu-
3 menta produci, DC obſides dari iubet. ea
qui conficeret, C. Trebonium legatum relin-
quit ipſe, vt quam primum iter faceret, Ge-
4 nabum Carnutum proficiſcitur; qui nunc pri-
mum, allato nuntio de oppugnatione Vallauno-
duni, cum longius eam rem ductum iri exiſtima-
rent, præſidium Genabi tuendi cauſſa, quod eo
5 mitterent, comparabant. huc biduo Cæſar per-
6 uenit; &, caſtris ante oppidum poſitis, diei tem-
pore excluſus, in poſterum oppugnationem dif-
fert; quæq; ad eam rem vſui ſint, militibus impe-
rat; &, quod oppidum Genabum pons flumi-
nis Ligeris continebat, veritus, ne nocte ex op-
7 pido profugeret, II legiones in armis excuba-
re iubet. Genabenſes, paullo ante mediam no-
8 ctem ſilentio ex oppido egreſſi, flumen tranſire
cœperunt. qua re per exploratores nuntiata,
Cæſar legiones, quas expeditas eſſe juſſerat,
portis incenſis, intromittit; atque oppido po-
titur, perpaucis ex hoſtium numero deſideratis.
quin cuncti caperentur, quod pontis atque iti-
nerum anguſtiæ multitudini fugam intercluſe-
9 rent. Oppidum deripit, atque incendit, præ-
dam militibus donat, exercitum Ligerim trans-
XII ducit, atque in Biturigum fines peruenit. Ver-
cingetorix, vbi de Cæſaris aduentu cognouit,
oppu-

*ex victoria tempus ad ſicatum a Cæſare, Aeduiſque at-
tributum, oppugnare diſpoſuit. oppido nomen Gorgobia.*

oppugnatione desistit, atque obuiam Cæsari
proficiscitur, ille, oppidum Biturigum, posi- 2
um in via, Nouiodunum oppugnare instituerat.
quo ex oppido, cum legati ad eum venissent, 3
ratum, vt sibi cognosceret, suæque vitæ con-
ulerent; vt celeritate reliquas res conficeret,
qua pleraque erat consecutus, arma proferri,
quos produci, obsides dari, iubet. parte iam 4
bsidum transdita, cum reliqua administraren-
ur, centurionibus & paucis militibus intromis-
s, qui arma iumentaque conquirerent, equita-
is hostium procul visus est, qui agmen Ver-
ngetorigis antecesserat: quem simulatque op- 5
dani conspexerunt, atque in spem auxilii ve-
erunt; clamore sublato, arma capere, portas
audere, murum complere, cœperunt. Cen- 6
riones in oppido, cum ex significatione Gallo-
m noui aliquid ab iis iniri consilii intellexis-
nt, gladiis districtis portas occupauerunt, suos-
e omnes incolumes receperunt. Cæsar XIII
castris equitatum educi iubet, prœliumque e-
estre committit: laborantibus iam suis, Ger-
anos equites circiter CD submittit: quos ab
itio secum habere instituerat. eorum impe- 2
m Galli sustinere non potuerunt, atque in fu-
m coniecti, multis amissis, sese ad agmen re-
perunt: quibus profligatis, rursus oppidani
rterriti, comprehensos eos, quorum opera
bem concitatam existimabant, ad Cæsarem
rduxerunt, seseque ei dediderunt. Quibus 3
re-

. XII. 2. *oppidum Biturigum, Nouiodunum*) pagus ho-
ie, *Neufvy sous Baranjon.*

rebus confectis, Cæsar ad oppidum Auaricum,
quod erat maximum munitissimumque in finibus Biturigum, atq; agri fertilissima regione, profectus est; quod, eo oppido recepto, ciuitatem Biturigum se in potestatem redacturum confidebat.
XIV Vercingetorix, tot continuis incommodis Vellaunoduni, Genabi, Nouiodu-
2 ni acceptis, suos ad concilium conuocat. docet, *longe alia ratione esse bellum gerendum, atque antea sit gestum: omnibus modis huic rei studendum, vt pabulatione & commeatu Roma-*
3 *ni prohibeantur. id esse facile, quod equitatu ipsi abundent: & quod anni tempore subleuentur.*
4 *pabulum secari non posse, necessario dispersos hostes ex ædificiis petere: bos omnes quotidie ab*
5 *equitibus deleri posse. præterea salutis caussa, rei familiaris commoda negligenda, vicos atque ædificia incendi oportere, hoc spatio a Boia quoquo versus, quo pabulandi caussa adire posse vi-*
6 *deantur. harum ipsis rerum copiam suppetere, quod, quorum in finibus bellum geratur, eorum o-*
7 *pibus subleuentur: Romanos aut inopiam non laturos, aut magno cum periculo longius a ca-*
8 *stris progressuros. neque interesse, ipsosne interficiant, impedimentisve exuant, quibus amissis*
9 *bellum geri non possit:* præterea, *oppida incendi opor-*

Cap. xiii. *Auaricum*) medio æuo gentis nomine *Bituriges*, siue *Biturica* Sidonio lib. vii ep. v. pr. nunc *Bourges*.

Cap. xiv. 5. *a Boia quoquo versus*) locus dubius, & nomen suspectum. Græcus tamen etiam ἀπὸ τῆς *Βοΐας*, Cæsaris stilo propius *a Boiis* esset.

portere, quæ non munitione & loci natura ab omni int periculo tuta, neu ſuis ſint ad detrectandam ilitiam receptacula, neu Romanis propoſita, ad piam commeatus, prædamque tollendam. 10 *Hæc grauia aut acerba videantur, multo illa grauius ſtimari debere, liberos, coniuges in ſeruitutem abrahi, ipſos interfici; quæ ſit neceſſe accidere vi-is.*

XV Omnium conſenſu hac ſententia proba-, vno die amplius xx vrbes Biturigum incen-ntur. hoc idem fit in reliquis ciuitatibus. 2 omnibus partibus incendia conſpiciuntur; æ etſi magno cum dolore omnes ferebant, ta-en hoc ſibi ſolatii proponebant, quod ſe, pro- explorata victoria, celeriter amiſſa recupe-uros confidebant. 3 deliberatur de Auarico communi concilio, incendi placeret, an defen- 4 procumbunt Gallis omnibus ad pedes Bi-iges, ne pulcherrimam prope totius Galliæ em, quæ & præſidio & ornamento ſit ciuitati, manibus ſuccendere cogerentur: 5 facile ſe i natura defenſuros dicunt, quod, prope ex nibus partibus flumine & palude circumda- vnum habeat & peranguſtum aditum. 6 datur entibus venia, diſſuadente primo Vercinge-ge, poſt concedente, & precibus ipſorum, iſericordia vulgi. defenſores idonei oppi- diliguntur.

XVI Vercingetorix minoribus rem itineribus ſubſequitur, & locum caſtris it, paludibus ſiluiſque munitum, ab Ava- longe millia paſſuum xv. 2 Ibi per certos ex-atores in ſingula diei tempora, quæ ad A-um agerentur, cognoſcebat; &, quid fieri

3 vellet, imperabat: omnes noſtras pabulationes frumentationesque obſeruabat, diſperſosque, cum longius neceſſario procederent, adoriebatur, magnoque incommodo adficiebat: etſi, quantum ratione prouideri poterat, ab noſtris occurrebatur, vt incertis temporibus diuerſisque

XVII itineribus iretur. Caſtris ad eam partem oppidi poſitis, Cæſar, quæ intermiſſa a flumine & palude aditum, vt ſupra diximus, anguſtum habebat, aggerem apparare, vineas agere, turres duas conſtituere cœpit. nam circumuallare loci natu-

2 ra prohibebat. de re frumentaria Boios atque Aeduos adhortari non deſtitit: quorum alteri, quod nullo ſtudio agebant, non multum adiuuabant; alteri non magnis facultatibus, quod ciuitas erat exigua & infirma, celeriter, quod habue-

3 runt, conſumpſerunt. ſumma difficultate rei frumentariæ adfecto exercitu, tenuitate Boiorum, intelligentia Aeduorum, incendiis ædificiorum, vſque eo, vt complures dies milites frumento caruerint, &, pecore e longinquioribus vicis adacto, extremam famem ſuſtentarent, nulla tamen vox eſt ab iis audita populi Rom. maieſtate

4 & ſuperioribus victoriis indigna. quin etiam Cæſar,

Cap. XVII. 2. *quorum alteri - - alteri*) illi ſunt Aedui, opulenti, ſed languido ſtudio: hi ſunt Boii, exigua ciuitas. Vnde ſequitur ſect. 3. *tenuitate Boiorum: indiligentia Aeduorum*, id eſt, per vel propter tenuitatem, indiligentiam, interprete Gronouio Obſeru. lib. IV. cap. 17. p. 271.

3. *pecore e longinquioribus vicis adacto*) bene *adacto* omnes libri; puta, in caſtra, ex vicis non *abacto*. Adigere vero eſt adducere.

Cæsar, cum in opere singulas legiones appellaret, & sic acerbius inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret; vniuersi ab eo, ne id faceret, petebant: sic se complures annos, il- 5
o imperante meruisse, vt nullam ignominiam ac-
iperent, numquam infecta re discederent; hoc
ignominiæ laturos loco, si inceptam oppugna- 6
ionem reliquissent; præstare, omnes perferre 7
cerbitates, quam non ciuibus Romanis, qui Ge-
abi perfidia Gallorum interissent, parentarent.
æc eadem centurionibus tribunisque mil- 8
andabant, vt per eos ad Cæsarem deferren-
r. Cum iam muro appropinquassent tur- XVIII
s, ex captiuis Cæsar cognouit, Vercingetori-
m, consumpto pabulo castra mouisse propius
aricum atque ipsum, cum equitatu, expeditis-
e, qui inter equites prœliari consuessent, insi-
rum caussa eo profectum, quo nostros poste-
die pabulatum venturos arbitrabatur. qui- 2
rebus cognitis, media nocte silentio profe-
s, ad hostium castra mane peruenit. illi, cele- 3
r per exploratores aduentu Cæsaris cognito,
ros, impedimentaque sua, in artiores siluas ab-
erunt, copias omnes in loco edito atque aper-
struxerunt. qua re nuntiata, Cæsar celeri- 4
sarcinas conferri, arma expediri iussit. Col- XIX
lis

---

rentarent) cædem illorum vlciscerentur. Sic & Li-
us XXIV. 21. & Curtius, Florus, alii.
. XXVIII. 3. *in artiores siluas*) densiores. Græcus
δασύτερα δρυμά.
cinas conferri) Bene adiecit interpres εἰς ἕνα τόπον,
Vnum locum; quod fiebat ante pugnam.

lis erat leniter ab infimo accliuis: hunc ex omni-
2 bus fere partibus palus difficilis atque impedita
cingebat, non latior pedibus L. hoc se colle,
interruptis pontibus, Galli fiducia loci continebant, generatimque distributi in ciuitates, omnia vada ac saltus eius palutis certis custodibus obtinebant. sic animo parati, vt si eam paludem Romani perrumpere conarentur, hæsitantes pre-
3 merent ex loco superiore: vt qui propinquitatem loci viderent, paratos prope æquo Marte ad dimicandum existimarent; qui iniquitatem conditionis perspicerent, inane simulatione sese
4 ostentare, cognoscerent. indignantes milites Cæsar, quod conspectum suum hostes ferre possent, tantulo spatio interiecto, & signum prœlii exposcentes, edocet, *quanto detrimento, & quot virorum fortium morte necesse esset constare*
5 *victoriam. quos cum sic animo paratos videret, vt nullum pro sua laude periculum recusarent, summæ se iniquitatis condemnari debere, nisi eorum*
6 *vitam sua salute habeat cariorem.* Sic milites consolatus, eodem die reducit in castra; reliqua, quæ ad oppugnationem oppidi pertinebant, ad-
XX ministrare instituit. Vercingetorix, cum ad suos rediisset, proditionis insimulatus, quod castra propius Romanos mouisset, quod cum omni equitatu discessisset, quod sine imperio tantas copias reliquisset, quod eius discessu Romani tanta
2 opportunitate & celeritate venissent: non hæc omnia fortuito, aut sine consilio, accidere potuisse: regnum illum Galliæ malle Cæsaris concessu, quam ipsorum habere beneficio. Tali modo accu-

accusatus, ad hæc respondit: *Quod castra mouisset, factum inopia pabuli, etiam ipsis hortantibus: quod propius Romanos accessisset, persuasum loci opportunitate, qui se ipsum munitione defenderet;* 3
equitum verò operam neque in loco palustri desiderari debuisse, & illic fuisse vtilem, 4
quo sint profecti: summam imperii se consulto nulli discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ac dimicandum impelleretur: cui rei, propter animi mollitiem, studere omnes videret, quod diutius laborem ferre non possent. 5
Romani, si casu interuenerint, fortunæ; si alicuius indicio vocati, huic habendam gratiam, quod & paucitatem eorum ex loco superiore cognoscere, & virtutem despicere potuerint; qui dimicare non ausi, turpiter in castra receperint: 6
imperium se a Cæsare per proditionem nullum desiderare, quod habere victoria posset, quæ iam esset sibi ac omnibus Gallis explorata: quin etiam, ipsis remittere, si sibi magis honorem tribuere, quam ab se salutem accipere videantur. 7
quod vt intelligatis, inquit, *sincere a me pronunciari, audite Romanos milites.* 8
produxit seruos, quos in pabulatione paucis ante diebus exceperat, & fame vinculisque excruciauerat. 9
ii, iam ante edocti, quæ interrogati pronunciarent, *milites se esse legionarios* dicunt: *fame & inopia adductos, clam ex castris exisse, si quid frumenti aut pecoris in agris reperire possent.* 10
simili omnem exercitum inopia premi, nec iam viribus sufficere cuiusquam, nec ferre operis laborem posse: itaque statuisse imperatorem, si nihil in oppugnatione oppidi profecisset, triduo exercitum 11
de-

* *deducere. Hæc a me*, inquit Vercingetorix, *beneficia habetis, quem proditionis insimulatis: cuius opera, sine vestro sanguine, tantum exercitum victorem fame pæne consumptum videtis: quem turpiter se ex fuga recipientem, ne qua ciuitas suis finibus recipiat, a me prouisum est.*
XXI Conclamat omnis multitudo, & suo more armis concrepat: quod facere in eo consueuerunt, cuius orationem approbant; summum esse Vercingetorigem ducem, nec de eius fide dubitandum, nec
2 maiori ratione bellum administrari posse. statuunt, vt x. millia hominum delecta ex omnibus
3 copiis in oppidum submittantur: nec solis Biturigibus communem salutem committendam censet; quod pæne in eo, si oppidum retinuissent,
XXII summam victoriæ constare intelligebant. Singulari militum nostrorum virtuti consilia cuiusque modi Gallorum occurrebant, vt est summæ genus sollertiæ, atque ad omnia imitanda atque efficienda, quæ ab quoquo traduntur, aptissi-
2 mum. nam & laqueis falces auertebant, quas cum destinauerant, tormentis introrsus reducebant, & aggerem cuniculis subtrahebant, eo scien-

---

Cap. xxi. 3. *constare intelligebant*) Recentiores putant hic quædam inter caput 21. & 22. deesse: sed nullum in vetustis codicibus, neque in Græco lacunæ indicium *D. Voss.*

Cap. xxii. 2. *laqueis falces auertebant*) murales falces, de quibus supra lib. iii. cap. 14. sect. 5.

quas cum destinauerant) Destinare hoc loco est, quod petis attingere, Turnebo interprete Aduers. xiv, 11.

ſcientius, quod apud eos magnæ ſunt ferrariæ, atque omne genus cuniculorum notum atque vſitatum eſt. Totum autem murum ex omni parte 3
turribus contabulauerant, atque has coriis intexerant. tum, crebris diurnis nocturnisque eru- 4
ptionibus, aut aggeri ignem inferrebant, aut milites occupatos in opere adoriebantur; & noſtrarum turrium altitudinem, quantum has quotidianus agger expreſſerat, commiſſis ſuarum turrium malis adæquabant; & apertos cuniculos 5
præuſta ac præacuta materia, & pice feruefacta, & maximi ponderis ſaxis morabantur, mœnibusque appropinquare prohibebant. Muris XXIII
autem omnibus Gallicis hæc fere forma eſt: Trabes directæ, perpetuæ, in longitudinem, paribus interuallis diſtantes inter ſe binos, pedes in ſolo collocantur. hæ reuinciuntur introrſus, & 2
multo aggere veſtiuntur. ea autem, quæ diximus,

---

ud eos magna ferraria) Rutilius Itinerar. lib. I. verſ. 351. inſulæ Iluæ laudans chalybem, addit:

Qua nihil vberius Norica gleba tulit.
Non Biturix largo potior ſtrictura camino.
Nec qua Sardoo ceſpite maſſa fluit.

quotidianus agger expreſſerat) Græcus ὅσον χώματι καθ' ἑκάστην οἱ Ῥωμαῖοι ἠδύναντο ἀνυψοῦν.

nmiſſis ſuarum turrium malis) Nec *alis*, nec *aliis*, neque *ſcalis* aliorum placet. Mali, arbores grandiores, inſtar earum quæ in nauibus eriguntur.

apertos cuniculos) Opponuntur *tectis*, Hirt. VIII, 41. An vero ſimiles obliquis ductibus quos *approches* vocant? non videtur tam antiquus illorum vſus fuiſſe. Ad appropinquationem tamen & irruptionem videntur hoc loco facti eſſe. P 4

mus, interualla grandibus in fronte saxis effar-
3 ciuntur. iis collocatis & coagmentatis, alius in-
super ordo adiicitur, vt idem illud interuallum
seruetur, neque inter se contingant trabes, sed pa-
ribus intermissæ spatiis, singulæ singulis saxis in-
4 teriectis, arte contineantur. sic deinceps omne
opus contexitur, dum iusta muri altitudo exple-
5 atur. Hoc cum in speciem varietatemque opus
deforme non est, alternis trabibus aut saxis, quæ
6 rectis lineis suos ordines seruant: tum ad vtili-
tatem & defensionem vrbium summam habet
opportunitatem, quod & ab incendio lapis, & ab
ariete materia defendit, quæ, perpetuis trabibus
pedes quadragenos plerumque introrsus reuin-
XXIV cta, neque perrumpi, neque distrahi potest. Iis
tot rebus impedita oppugnatione, milites cum
toto tempore frigore & assiduis imbribus tarda-
rentur, tamen continenti labore omnia hæc su-
perauerunt, & diebus XXV. aggerem latum pe-
des CCCXXX. altum pedes LXXX. exstruxerunt.
2 cum is murum hostium pæne contingeret, &
Cæsar ad opus consuetudine excubaret, milites-
que cohortaretur, ne quod omnino tempus ab
opere intermitteretur; paullo ante III. vigiliam
est animaduersum, fumare aggerem, quem cu-
3 niculo hostes succenderant. eodemque tem-
pore toto muro clamore sublato, duabus por-
tis ab vtroque latere turrium eruptio fiebat.
4 alii faces atque aridam materiem de muro in ag-
gerem eminus iaciebant; picem reliquasque res,
quibus ignis excitari potest, fundebant; vt quo
primum occurreretur, aut cui rei ferretur auxi-
lium,

lium, vix ratio iniri poſſet. tamen, quod inſti- 1
tuto Cæſaris duæ ſemper legiones pro caſtris excubabant, duæque partitis temporibus in opere erant, celeriter factum eſt, vt alii eruptionibus reſiſterent, alii turres reducerent, aggeremque interſcinderent. omnis vero ex caſtris multitu-
do ad reſtinguendum concurreret. Cum in XXV
omnibus locis, conſumpta iam reliqua parte noctis, pugnaretur, ſemperque hoſtibus ſpes victoriæ redintegraretur, eo magis, quod deuſtos pluteos turrium videbant, nec facile adire apertos ad auxiliandum animaduertebant, ſemperque ipſi recentes defeſſis ſuccederent, omnemque Galliæ ſalutem in illo veſtigio temporis poſitam arbitrarentur; accidit inſpectantibus nobis, quod dignum memoria viſum, prætermittendum non
exiſtimauimus. Quidam ante portam oppidi Gal- 2
lus, qui per manus ſeui ac picis transditas glebas in ignem e regione turris proiiciebat, ſcorpione ab latere dextro transiectus, exanimatusque

---

CAP. XXV. 1. *deuſtos pluteos turrium*) tabulas & aſſeres; id enim *plutei* Latinis. quamquam & machinæ ſic dictæ, quibus oppugnatores tegebantur, etiam qui turres admouebant.

In illo veſtigio temporis) Sic & infra Civil. II, 26. *veſtigio temporis primum agmen erat conſpectu.* Et Cicero in Piſ. c. 9. extr. *eodem & loci veſtigio & temporis.* Interpres hoc loco, *ἐν ταύτῃ τῇ ὥρᾳ.*

2. *ſcorpione*) Tertulliano principio libri de hoc nomine dicti, machina eſt bellica, quæ cum ſpiculo & virus in vulnus effundit. Ceteris nulla mentio eſt veneni. Poſteriores *manuballiſtam* dixere teſte Vegetio.

3 que concidit. hunc ex proximis vnus iacentem transgressus, eodem illo munere fungebatur: eadem ratione ictu scorpionis exanimato altero,
4 successit tertius, & tertio quartus; nec ille prius est a propugnatoribus vacuus relictus locus, quam, restincto aggere, atque omni parte submotis ho-
XXVI stibus, finis est pugnandi factus. Omnia experti Galli, quod res nulla successerat. postero die consilium ceperunt, ex oppido profugere,
2 hortante & iubente Vercingetorige. id silentio noctis conati, non magna iactura suorum sese effecturos sperabant: propterea quod neque longe ab oppido castra Vercingetorigis aberant, & palus, quæ perpetua intercedebat, Romanos ad
3 insequendum tardabat. iamque hoc facere noctu apparabant, cum matres familias repente in publicum procurrerunt, flentesque, proiectæ ad pedes suorum, omnibus precibus petierunt, ne se & communes liberos hostibus ad supplicium dederent, quos ad capiendam fugam natura &
4 virium infirmitas impediret. vbi eos perstare in sententia viderunt, quod plerumque in summo periculo timor misericordiam non recipit; conclamare & significare de fuga Romanis, cœ-
5 perunt. quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum viæ præoccuparentur, consi-
XXVII lio destiterunt. Postero die Cæsar promota turri, perfectisque operibus, quæ facere instituerat, magno coorto imbri, non inutilem hanc ad capiendum consilium tempestatem arbitratus est, quod paullo incautius custodias in muro dispositas videbat, suosque languidius in opere ver-

versari iussit, & quid fieri vellet, ostendit. Le- 2
giones intra vineas in occulto expeditas cohor-
tatus, vt aliquando pro tantis laboribus fructum
victoriæ perciperent, iis, qui primi murum ad-
scendissent, præmia proposuit, militibusque
signum dedit. illi subito ex omnibus parti- 3
bus euolauerunt, murumque celeriter comple-
runt. Hostes, re noua perterriti, muro tur- XXVIII
ribusque deiecti, in foro, ac locis patentioribus,
:uneatim constiterunt; hoc animo, vt, si qua
:x parte obuiam contra veniretur, acie instru-
:ta, depugnarent. vbi neminem in æquum lo- 2
:um sese dimittere, sed toto vndique muro cir-
:umfundi viderunt, veriti, ne omnino spes fu-
;æ tolleretur, abiectis armis, vltimas oppidi
partes continenti impetu petiuerunt: parsque 3
bi, cum angusto exitu portarum sese ipsi preme-
ent, a militibus; pars, iam egressa portis, ab e-
uitibus est interfecta, nec fuit quisquam, qui
rædæ studeret. sic & Genabensi cæde, & labore 4
peris incitati, non ætate confectis, non mulieri-
us, non infantibus pepercerunt. denique ex o- 5
nni eo numero, qui fuit circiter XL. millium, vix
ccc, qui primo clamore audito, se ex oppido
iecerant, incolumes ad Vercingetorigem per-
enerunt. quos ille, multa iam nocte, silentio 6
c ex fuga excepit, veritus, ne qua in castris,
ex

AP. XXVII. 2. *intra vineas*) machinas, quibus oppugnatores tegebantur. Græcus ὑπὸ ταῖς μηχαναῖς.

AP. XXVIII. 4. *Genabensi cæde*) Metaphrastes, τῷ τῶν ἐν τῇ Γενάβῳ πόλει Ῥωμαίων ὑπὸ τῶν Γάλλων γεγενημένῳ φόνῳ. Historia est cap. 3. huius libri.

ex eorum concursu & misericordia, vulgi seditio oriretur; vt, procul in via dispositis familiaribus suis, principibusque ciuitatum, disparandos deducendosque ad suos curaret, que cuique ciuitati pars castrorum ab initio obuenerat.
XXIX Postero die concilio conuocato, consolatus cohortatusque est, *ne se admodum animo demitterent, neue perturbarentur incommodo:*
2 *non virtute neque acie vicisse Romanos, sed artificio quodam & scientia oppugnationis; cuius rei*
3 *fuerint ipsi imperiti: errare, si qui in bello omnes*
4 *secundos rerum euentus exspectent: sibi numquam placuisse, Auaricum defendi, cuius rei testes ipsos haberet; sed factum imprudentia Biturigum, & nimia obsequentia reliquorum, vbi*
5 *hoc incommodum acciperetur: id tamen se celeri-*
6 *ter maioribus commodis sanaturum. nam quae ab reliquis Gallis ciuitates dissentirent, has sua diligentia adiuncturum; atque vnum consilium totius Galliae effecturum; cuius consensu ne orbis quidem terrarum possit obsistere: idque se prope*
7 *tam effectum habere. interea aequum esse, ab iis communis salutis caussa impetrari, vt castra munire instituerent, quo facilius hostium repentinos impetus sustinere possent.*
XXX Fuit haec oratio non ingrata Gallis, maxime, quod ipse animo non defecerat, tanto accepto incommodo, neque se in occultum abdiderat, neque conspectum multitudinis fugerat: plusque ani-

6. *disperandos deducendosque*) ne numerus animaduerteretur, si facto agmine in castra peruenissent. *Goduin.*

ınimo prouidere & præſentire exiſtimabatur, 2
quod, re integra, primo incendendum Auari-
cum, poſt deferendum cenſuerat. Itaque vt 3
reliquorum imperatorum res aduerſæ auctori-
atem minuunt; ſic huius ex contrario dignitas,
ncommodo accepto, in dies angebatur: ſimul
n ſpem veniebant eius adfirmatione de reliquis
ıdiungendis ciuitatibus: primumque eo tem- 4
pore Galli caſtra munire inſtituerunt, & ſic ſunt
ınimo conſternati, homines inſueti laboris, vt
omnia, quæ imperarentur, ſibi patienda & per-
ferenda exiſtimarent. Nec minus, quam XXXI
ſt pollicitus, Vercingetorix animo laborabat,
t reliquas ciuitates adiungeret, atque earum
rincipes donis pollicitationibusque alliciebat.
Huic rei idoneos homines deligebat, quorum 2
uisque & oratione ſubdola, aut amicitia fa-
illime capi poſſet. qui Auarico expugnato re- 3
ugerant, armandos veſtiendosque curat. ſimul 4
t diminutæ copiæ redintegrarentur, imperat
ertum numerum militum ciuitatibus, quem,
: quam ante diem in caſtra adduci velit, ſagit-
ıriosque omnes, quorum erat permagnus nu-
ıerus in Gallia, conquiri & ad ſe mitti iubet.
His rebus celeriter id, quod Auarici deperierat,
xpletur. Interim Theutomatus, Ollouiconis 5
lius, rex Nitiobrigum, cuius pater ab ſenatu no-
ro amicus erat appellatus, cum magno equitum
orum numero, & quos ab Aquitania conduxe-
t, ad eum peruenit. Cæſar Auarici com- XXXII
lures dies commoratus, ſummamque ibi co-
iam frumenti & reliqui commeatus nactus,
ex-

2 exercitum ex labore atque inopia refecit. iam
prope hieme confecta, cum ipſo anni tempore
ad gerendum bellum vocaretur; & ad hoſtem
proficiſci conſtituiſſet, ſiue eum ex paludibus ſil-
uisque elicere, ſiue obſidione premere poſſet;
legati ad eum principes Aeduorum veniunt, ora-
tum, vt maxime neceſſario tempore ciuitati ſub-
3 ueniat: ſummo eſſe in periculo rem; quod,
cum ſinguli magiſtratus antiquitus creari, atque
regiam poteſtatem annum obtinere conſueſſent;
duo magiſtratum gerant, & ſe vterque eorum
4 legibus creatum eſſe dicat. horum eſſe alterum
Conuictolitanem, florentem & illuſtrem ado-
leſcentem; alterum Cotum, antiquiſſima fami-
lia natum, atque ipſum hominem ſummæ po-
tentiæ, & magnæ cognationis; cuius frater Ve-
deliacus proximo anno eumdem magiſtratum
5 geſſerit: ciuitatem omnem eſſe in armis; diui-
ſum ſenatum, diuiſum populum, ſuas cuiusque
6 eorum clientelas. quod ſi diutius alatur con-
trouerſia, fore, vti pars cum ciuitatis parte con-
fligat; id ne accidat, poſitum in eius diligentia
XXXIII atque auctoritate. Cæſar, etſi a bello atque
hoſte diſcedere, detrimentoſum eſſe exiſtima-
bat; tamen non ignorans, quanta ex diſſenſio-
nibus incommoda oriri conſueſſent; ne tanta
& tam coniuncta populo Rom. ciuitas, quam
ipſe ſemper aluiſſet, omnibusque rebus ornaſ-
ſet, ad vim atque ad arma deſcenderet; atque
ea pars, quæ minus ſibi confideret, auxilia a Ver-
2 cingetorige arceſſeret. Huic rei præuerten-
dum exiſtimauit; &, quod legibus Aeduorum,
iis,

is, qui summum magistratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret; ne quid de iure aut legibus eorum diminuisse videretur, ipse in Aeduos proficisci statuit, senatumque omnem, & quos inter controuersia esset, Decetiam ad se euocauit. Cum prope omnis ciuitas eo conuenisset, doceretur que, paucis clam vocatis, alio loco, alio tempore, atque oportuerit fratrem a fratre renuntiatum; cum leges, duos ex vna familia, viuo vtroque, non solum magistratus creari vetarent, sed etiam in senatu esse prohiberent; Cotum magistratum deponere coegit. Conuictolitantem, qui per sacerdotes, more ciuitatis, intermissis magistratibus, esset creatus, potestatem obtinere iussit. 3 4

XXXIV Hoc decreto interposito, cohortatus Aeduos, vt controuersiarum ac dissensionum obliuiscerentur, atque, omnibus omissis his rebus, huic bello seruirent, eaque, quæ meruissent, præmia ab se, deuicta Gallia, exspectarent, equitatumque omnem, & peditum millia x sibi celeriter mitterent, quæ in præsidiis rei frumentariæ caussa disponeret; exercitum in duas partes diuisit. IV legiones in Senones Parisiosque Labieno ducendas dedit; VI ipse in Ar- 2

CAP. XXXIII. 2. *Decetiam ad se euocauit)* Fuluii codex ita clare: etiam duo alii, Ciacconio teste; saltem *decet iam.* Vett. edd. *etiam ad se euoc.* quod & in Vaticano legi dicitur. Oppidi nomen subesse, sequentia, *cum eo venisset*, ostendunt. *Eo* enim certum locum signat. Antonini autem itinere ab Augustoduno Lutetiam *Decetia* occurrit, quæ haud dubie est *Decize* in dextra Ligeris ripa, medio fere loco inter Neuers & Bourbon Lancy.

Aruernos, ad oppidum Gergouiam ſecundum
flumen Elauer duxit; equitatus partem illi at-
3 tribuit, partem ſibi reliquit. qua re cognita,
Vercingetorix, omnibus interruptis eius flumi-
nis pontibus, ab altera Elaueris parte iter facere
XXXV cœpit; Cum vterque vtrique eſſet exercitui
in conſpectu, fereque e regione caſtris caſtra po-
neret, diſpoſitis exploratoribus, necubi effecto
ponte Romani copias transducerent; erat in ma-
gnis Cæſari difficultatibus res, ne maiorem æſta-
tis partem flumine impediretur; quod non fere
2 ante autumnum Elauer vado tranſiri ſoleat. Ita-
que, ne id accideret, ſilueſtri loco caſtris poſitis,
e regione vnius eorum pontium, quos Vercin-
3 getorix reſcindendos curauerat, poſtero die
cum II. legionibus in occulto reſtitit; reliquas
copias, cum omnibus impedimentis, vt con-
ſueuerat, miſit, demtis quartis quibusque cohor-
tibus, vti numerus legionum conſtare vide-
4 retur. iis, quam longiſſime poſſent, progredi
ius-

CAP. XXXIV. 2. *flumen Elauer*) ex Gebenna monte ruens, ab occaſu Ligeris in ſeptemtrionem tendens, eidem ad Nouiodunum ſeu Nivernum ſe adfundens.

CAP. XXXV. 3. *demptis quartis quibusque cohortibus*) Torquent ſe interpretes in his, & ſuperioribus de II. legionibus, quibuscum Cæſar reſtitit; quæ doctiſſime ita D. Voſſius expediit: *Cæſar cum* VI *legionibus in Aruernos profectus eſt, & Elauerim non niſi aſtu transire poſſet, ipſe cum duabus legionibus reſtitit. Deinde vt oſtendat, qua ratione illas duas legiones detrahere de exercitu potuerit, vt nihilominus* VI *legionum ſpecies maneret, ait, ſe quartam quamque cohortem ſumpſiſſe. Iam* LX *cohortes ibi numerantur, neceſſario quarta pars eſt* XV.

iussis; cum iam ex diei tempore coniecturam ca-
peret, in castra peruentum; iisdem sublicis, qua-
rum pars inferior integra remanebat, pontem 5
reficere cœpit. celeriter effecto opere, legio-
nibusque transductis, & loco castris idoneo de- 6
lecto, reliquas copias reuocauit. Vercingeto-
rix, re cognita, ne contra suam voluntatem di-
micare cogeretur, magnis itineribus antecef-
it. Cæsar ex eo loco quintis castris Gergo- XXXVI
iiam peruenit; equestrique prœlio eo die leui
facto, perspecto vrbis situ, quæ, posita in altissimo
nonte, omnes aditus difficiles habebat, de expu-
gnatione desperauit: de obsessione non prius
igendum constituit, quam rem frumentariam
expedisset. At Vercingetorix, castris pro oppi- 2
lo in monte positis, mediocribus circum se in-
eruallis, separatim singularum ciuitatum copias
ollocauerat: atque omnibus eius iugi collibus
occupatis, qua despici poterat, horribilem spe-
iem præbebat; principesque earum ciuita- 3
um, quos sibi ad consilium capiendum delegerat,
rima luce ad se quotidie conuenire iubebat; seu
quid communicandum, seu quid administran-
lum videretur; neque vllum fere diem inter- 4
nittebat, quin, equestri prælio interiectis sagit-
ariis, quid in quoque esset animi ac virtutis suo-
um periclitaretur. Erat e regione oppidi col- 5
is sub ipsis radicibus montis egregie munitus,
tque ex omni parte circumcisus: quem si tene-
ent nostri, & aquæ magna parte & pabulatione
ibera prohibituri hostes videbantur. Sed is 6
ocus præsidio ab iis non nimis firmo teneba-

7 tur. tamen silentio noctis Cæsar, ex castris
egressus, prius quam subsidium ex oppido venire
posset, deiecto præsidio potitus loco, duas ibi le-
giones collocauit; fossamque duplicem duode-
num pedem a maioribus castris ad minora per-
duxit: vt tuto ab repentino hostium incursu
XXXVII etiam singuli commeare possent. Dum hæc
ad Gergouiam geruntur, Conuictolitanis Aedu-
us, cui magistratum adiudicatum a Cæsare de-
monstrauimus, sollicitatus ab Aruernis pecunia,
cum quibusdam adolescentibus colloquitur:
quorum erat princeps Litauicus, atque ejus fra-
2 tres, amplissima familia nati adolescentes. cum
iis præmium communicat, hortaturque eos, *vt se*
3 *liberos & imperio natos meminerint: vnam esse*
Aeduorum ciuitatem, quæ certissimam Galliæ vi-
ctoriam distineat; eius auctoritate reliquas con-
tineri; qua transducta, locum consistendi Romanis
4 *in Gallia non fore: esse non nullo se Cæsaris be-*
neficio adfectum, sic tamen, vt iustissimam apud
eum caussam obtinuerit: sed plus communi liber-
5 *tati tribuere. cur enim potius Aedui de suo iure*
& de legibus ad Cæsarem disceptaturi; quam Ro-
6 *mani ad Aeduos, veniant?* Celeriter adolescen-
tibus, & oratione magistratus, & præmii spe du-
ctis, cum se vel principes eius consilii fore pro-
fiterentur: ratio perficiendi quærebatur, quod
ci-

Cap. XXXVII. 6. *oratione magistratus & præmii spe auctis)* Vulgo nunc legunt, *ratione magistratus & præmio deductis.* Inepte. Veteres libri, etiam excusi. *oratione*, & Græcis, τῦ ἄρχοντος δημηγορίᾳ. Alterum vertit, χρημάτων ἐλπίδι, quod arguit *spe* legisse in suo codice. Consule Dion. Vossium.

ciuitatem temere ad suscipiendum bellum adduci posse non confidebant. placuit, vt Litauicus 7
decem illis millibus, quæ Cæsari ad bellum mitterent, præficeretur, atque ea ducenda curaret, fratresque eius ad Cæsarem præcorrerent. reliqua, qua ratione agi placeat, constituunt. Litauicus, accepto exercitu, cum millia passuum XXXIIX
circiter xxx ab Gergouia abesset, conuocatis subito militibus, lacrimans, *Quo proficiscimur*, inquit, *milites? omnis noster equitatus, nobilitas omnis interiit: principes ciuitatis, Epoporedorix & Virdumarus, insimulati proditionis, ab Romanis, indicta caussa, interfecti sunt. hæc ab iis cognoscite, qui ex ipsa cæde fugerunt. nam ego fratribus atque omnibus, propinquis meis interfectis, dolore prohibeor, quæ gesta sunt, pronunciare.* Producuntur ii quos 2
ille edocuerat, quæ dici vellet: atque eadem, 3
quæ Litauicus pronuntiauerat, multitudini exponunt. *multos equites Aeduorum interfectos,* 4
quod collocuti cum Aruernis dicerentur, ipsos se per multitudinem militum occultasse, atque ex media cæde profugisse. conclamant Aedui, & Litauicum obsecrant, vt sibi consulat. *Quasi vero,* 5
inquit ille, *consilii sit res, ac non necesse sit nobis Gergouiam contendere, & cum Aruernis nosmet coniungere. an dubitamus, quin, nefario facinore admisso, Romani iam ad nos interficiendos concurrant? proinde, si quid in nobis animi est, persequamur eorum mortem, qui indignissime interierunt; atque hos latrones interficiamus.* Ostendit ciues Rom. qui eius præsidii 6
7
8
9

fiducia vna erant. continuo magnum nume-
rum frumenti commeatusque diripit, ipsos
10 crudeliter excruciatos interficit: nuntios to-
ta ciuitate Aeduorum dimittit, eodem men-
dacio, de cæde equitum & principum, permo-
uet: hortatur, vt simili ratione, atque ipse fece-
XXXIX rit, suas iniurias persequantur. Eporedo-
rix Aeduus, summo loco natus adolescens, &
summæ domi potentiæ, & vna Virdumarus
pari ætate & gratia, sed genere dispari, quem
Cæsar sibi ab Diuitiaco transditum, ex humili
loco ad summam dignitatem perduxerat, in
equitum numero conuenerant, nominatim ab
2 eo euocati. his erat inter se de principatu con-
tentio, & in illa magistratuum controuersia,
alter pro Conuictolitane, alter pro Coto sum-
3 mis opibus pugnauerat. ex iis Eporedorix,
cognito Litauici consilio, media fere nocte
rem ad Cæsarem defert; *orat, ne patiatur, ci-
uitatem prauis adolescentium consiliis, ab ami-
citia populi R. deficere: quod futurum proui-
deat, si se tot hominum millia cum hostibus
coniunxerint, quorum salutem neque propinqui
negligere, neque ciuitas leui momento æstimare*
XL *posset.* Magna adfectus sollicitudine hoc
nuntio Cæsar, quod semper Aeduorum ciuitati
præcipue indulserat, nulla interposita dubita-
tione, legiones expeditas IV equitatumque
2 omnem ex castris educit. nec fuit spatium tali
tempore ad contrahenda cesta; quod res in ce-
3 leritate posita esse videbatur. C. Fabium lega-
tum, cum legionibus II castris præsidio relin-
quit

quit. fratres Litauici, eum comprehendi iussis-
set, paullo ante reperit ad hostes profugisse. ad 4
hortatus milites, ne necessario tempore itineris
abore permoueantur: cupidissimis omnibus,
progressus millia passuum xxv, agmen Aeduo-
um conspicatus, immisso equitatu, iter eorum
noratur atque impedit: interdicitque omni-
ıus, ne quemquam interficiant. Eporedori- 5
em & Virdumarum, quos illi interfectos exi-
imabant, inter equites versare, suosque appel-
ıre iubet. iis cognitis, & Litauici fraude per- 6
ecta, Aedui manus tendere, & deditionem si-
nificare; & proiectis armis, mortem deprecari
ıcipiunt. Litauicus cum suis clientibus, qui- 7
us nefas, more Gallorum, est, etiam in extre-
ıa fortuna, deserere patronos, Gergouiam
ofugit. Cæsar nuntiis ad ciuitatem Ae- XLI
ıorum missis, qui suo beneficio conseruatos
ocerent, quos iure belli interficere potuisset,
ibusque horis noctis exercitui, ad quietem
ıtis, castra ad Gergouiam mouit. Medio 2
re itinere, equites, a Fabio missi, quanto res
periculo fuerit, exponunt; summis copiis
stra oppugnata demonstrant: cum crebro in-
gri defessis succederent, nostrosque assiduo
ore defatigarent, quibus, propter magnitu-
ıem castrorum, perpetuo esset iisdem in val-
permanendum, multitudine sagittarum, 3
ue omnis generis telorum multos vulnera-
: ad hæc sustinenda magno vsui fuisse tor-
men-

P. XL, l. 3. *magno vsui fuisse tormenta*). Bene interpres:

4 menta: Fabium discessu eorum, duabus relictis
portis, obstruere ceteras, pluteosque vallo ad-
dere, & se, in posterum diem, similem ad ca-
5 sum parate. Iis rebus cognitis, Cæsar, summo
studio militum, ante ortum solis in castra per-
XLII uenit. Dum hæc ad Gergouiam geruntur,
Aedui, primis nuntiis a Litauico acceptis, nul-
lum sibi ad cognoscendum spatium relinquunt.
2 impelli alios auaritia, alios iracundia & temeri-
tas, quæ maxime illi hominum generi est in-
nata, vt leuem auditionem habeat pro re com-
3 perta, bona ciuium Romanorum deripiunt,
4 cædes faciunt, in seruitutem abstrahunt. ad-
iuuat rem proclinatam Conuictolitanis, ple-
bemque ad furorem impellit, vt, facinore ad-
5 misso, ad sanitatem reuerti pudeat. M. Ari-
stium tribunum mil iter ad legionem facien-
tem, fide data, ex oppido Cabillono educunt:
idem facere cogunt eos, qui negotiandi caussa ibi
6 constiterant. hos continuo in itinere adorti,
omnibus impedimentis exuunt; repugnantes
diem noctemque obsident; multis vtrimque in-
terfectis, maiorem multitudinem ad arma con-
ci-

τὰς μηχανὰς πρὸς τὴν τῶν πολεμίων ἀπείργειν ὁρμήν.

4. *pluteosque vallo addere*) Plutei hic non machinæ sunt, sed asseres & tabulæ, quibus altitudo valli augebatur, quia subito terram adgerere non licebat. Festus in PLVTEI, cum de machinæ & tegumenti notione dixisset; addit, *Nunc etiam tabulæ, quibus quid præsepitur, eodem nomine dicuntur.* Vide & supra cap. 25. 1.

CAP. XLII. 5. *oppido Cabillono*) Cabillonum Aeduorum oppidum ad flumen Ararim: nunc *Challon*.

citant. Interim, nuntio allato, omnes eorum milites in poteſtate Cæſaris teneri, concurrunt ad Ariſtium: nihil publico factum conſilio, demonſtrant: quæſtionem de bonis direptis decernunt: Litauici fratrumque bona publicant: legatos ad Cæſarem, ſui purgandi gratia, mittunt: hæc faciunt, recuperandorum ſuorum cauſſa: ſed contaminati facinore, & capti compendio ex direptis bonis, quod ea res ad multos pertinebat, & timore pœnæ exterriti, conſilia clam de bello inire incipiunt, ciuitatesque reliquas legationibus ſollicitant. quæ tametſi Cæſar intelligebat, tamen, quam mitiſſime poteſt, legatos appellat: nihil ſe propter inſcientiam, leuitatemque vulgi, grauius de ciuitate iudicare, neque de ſua in Aeduos beneuolentia deminuere. ipſe, maiorem Galliæ motum expectans, ne ab omnibus ciuitatibus circumſiſteretur, conſilia inibat, quemadmodum a Gergouia diſcederet, ac rurſus omnem exercitum contraheret; ne profectio, nata a timore defectionis, ſimilis fugæ videretur. Hæc cogitanti accidere viſa eſt facultas bene rei gerendæ. nam cum minora in caſtra, operis perſpiciendi cauſſa, veniſſet; animaduertit, collem, qui ab hoſtibus tenebatur, nudatum hominibus, qui ſuperioribus diebus vix præ multitudine cerni poterat. admiratus quærit ex perfugis cauſſam, quorum magnus ad eum quotidie numerus confluebat. conſtabat inter omnes, quod iam ipſe Cæſar per exploratores cognouerat, dorſum eſſe eius iugi prope equum,

XLIII (margin, beside line 1); 2 (beside line 3); 3 (beside line 7); 4 (beside line 12); 5 (beside line 17); XLIV (beside line 22); 2 (beside line 27); 3 (beside line 29)

ſed ſilueſtre & anguſtum, qua eſſet aditus ad alte-
4 ram partem oppidi. vehementer huic illos
loco timere, nec iam aliter ſentire, vno colle
ab Romanis occupato, ſi alterum amiſiſſent,
quin pæne circumuallati, atque omni exitu &
5 pabulatione interclufi viderentur. ad hunc
muniendum locum omnes a Vercingetorige
XLV euocatos. Hac re cognita, Cæſar mittit
complures equitum turmas eo de media nocte:
iis imperat, vt paullo tumultuoſius omnibus in
2 locis peruagarentur. prima luce, magnum nu-
merum impedimentorum ex caſtris mulorum-
que produci, atque iis ſtramenta detrahi,
mulionesque cum caſſidibus, equitum ſpecie ac
3 ſimulatione, collibus circumuehi iubet. his
paucos addit equites, qui latius oſtentationis
cauſſa vagarentur. longo circuitu easdem omnes
4 iubet petere regiones. hæc procul ex oppido
videbantur, vt erat a Gergouia deſpectus in caſtra:
neque tanto ſpatio, certi quid eſſet, explorari
5 poterat. legionem vnam eodem iugo mittit,
& paullum progreſſam inferiore loco conſtituit,
6 ſiluisque occultat. augetur Gallis ſuſpicio, at-
que omnes illo munitionum copiæ transducun-
7 tur. vacua caſtra hoſtium Cæſar conſpicatus,
tectis inſignibus ſuorum, occultatisque ſignis mi-
lita-

CAP. XLV. 2. *atque iis ſtramenta*) in vet. cod. *neque iis*; quod Scaliger emendauit *eque* iis, vt in plerisque nunc editis eſt: elegantius *atque* D. Voſſius ſubſtituit: quia *detrahere cui* dicimus, non *ex quo* Stramenta autem hic clitellæ, ſtraminibus effartæ, *Goduin.*

7. *tectis inſignibus ſuorum*) Vide ſupra lib. II. cap. 21. ſect. 5.

itatibus, raros milites, ne ex oppido animaduer-
erentur, ex maioribus castris in minora trans-
lucit: legatisque, quos singulis legionibus 8
ræfecerat, quid fieri vellet, ostendit: in primis
nonet, vt contineant milites, ne studio pugnandi
ut spe prædæ longius progrediantur. quid 9
niquitas loci habeat incommodi, proponit: hoc
na celeritate posse vitari: occasionis esse rem,
ion prœlii. His rebus expositis, signum dat, 10
ab dextera parte alio adscensu eodem tempore
Aeduos mittit. Oppidi murus ab planicie; XLVI
tque initio adscensus, recta regione, si nullus
nfractus intercederat, ∞ CC passus aberat.
uidquid huic circuitus ad molliendum cliuum 2
ccesserat, id spatium itineris augebat. a me- 3
lio ferre colle in longitudine, vt natura mon-
is ferebat, ex grandibus saxis VI pedum mu-
um, qui nostrorum impetum tardaret, produ-
erant Galli, atque, inferiore omni spatio vacuo
elicto, superiorem partem collis vsque ad mu-
um oppidi densissimis castris compleuerant.
ilites, signo dato, celeriter ad munitionem
erueniunt, eamque transgressi, trinis castris 4
otiuntur. ac tanta fuit in capiendis castris ce- 5
ritas, vt Theutomatus, rex Nitiobrigum, subi-
in tabernaculo oppressus, vt meridie con-
uieuerat, superiore corporis parte nudata, vul-
erato equo, vix se ex manibus prædantium mili-
tum

AP. XLVI. 4. *trinis castris potiuntur*) hostium castris, separatim ibi metatis: nunc autem vacuis. cap. 45. sect. 7. Et Græcus τρία στρατόπεδα.

XLVII tum eriperet. Consecutus id quod animo
propofuerat, Cæfar receptui cani iuffit: legionis-
que decimæ, qua tum erat comitatus, figna
2 conftitere. at reliquarum milites legionum,
non exaudito tubæ fono, quod fatis magna val-
lis intercedebat, tamen a tribunis militum lega-
tisque, vt erat a Cæfare præceptum, retineban-
3 tur. fed, elati fpe celeris victoriæ, & hoftium
fuga, fuperiorumque temporum fecundis prœ-
liis, nihil adeo arduum fibi exiftimabant, quod
non virtute confequi poffent: neque prius fi-
nem fequendi fecerunt, quam muro oppidi por-
4 tisque appropinquarunt. Tum vero ex omni-
bus vrbis partibus, orto clamore, qui longius ab-
erant, repentino tumultu perterriti, cum hoftes
intra portas effe exiftimarent, fefe ex oppido
5 eiecerunt. Matres familias de muro veftem ar-
gentumque iactabant: & pectore nudo promi-
nentes, paffis manibus obteftabantur Roma-
nos, vt fibi parcerent; neu, ficut Auarici fecis-
fent, ne mulieribus quidem atque infantibus
6 abftinerent. non nullæ de muris per manus
7 demiffæ, fefe militibus transdebant. L. Fabius
centurio legionis IIX, quem inter fuos eo die
dixiffe conftabat, excitari fe Auaricenfibus præ-
miis; neque commiffurum, vt prius quisquam
murum adfcenderet, tres fuos nactus manipu-
la-

CAP. XLVII. 2. *quæ tum erat comitatus*) Sic Gryphiana editum eft, quod Lipfius probauit & D. Voffius: nec melior emendatio adhuc allata fuit. *Omnes priores, quæ cum erat concionatus;* & Græcus ἐδημηγορήκει. Quis vero latine dixit, *concionari cum quo?*

lares, atque ab iis subleuatus, murum adscendit. eos ipse rursus singulos axceptans, in murum extulit. Interim ii, qui ad alternam XLVIII
partem oppidi, vt supra demonstrauimus, munitionis caussa, conuenerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris nuntiis incitati oppidum ab Romanis teneri, præmissis equitibus magno concursu eo contenderunt. eorum vt 2
quisque primus venerat, sub muro consistebat, suorumque pugnantium numerum augebat. quorum cum magna multitudo conuenisset, 3
matres familias, quæ paullo ante Romanis de muro manus tendebant, suos obtestari, &, more Gallico, passum capillum ostentare, liberosque in conspectum proferre, cœperunt. Erat Romanis nec loco nec nume- 4
ro æqua contentio: simul & cursu & spatio pugnæ defatigati, non facile recentes atque integros sustinebant. Cæsar, cum iniquo lo- XLIX
co pugnari, hostiumque augeri copias videret, præmetuens suis, ad T. Sextium legatum, quem minoribus castris præsidio reliquerat, mittit, vt cohortes ex castris celeriter educeret, & sub infimo collo ab dextro latere hostium constitueret: vt, si nostros depulsos loco vidisset, quo 2
minus libere hostes insequerentur, terreret. ipse paullum ex eo loco cum legione progressus, 3
vbi constiterat, euentum pugnæ exspectabat. Cum acerrime cominus pugnaretur, L
hostes loco & numero, nostri virtute confiderent: subito sunt Aedui visi, ab latere nostris aperto; quos Cæsar ab dextera parte alio adscen-

2 scensu, manus distinendæ caussa, miserat. ii similitudine armorum vehementer nostros perterruerunt: ac tametsi dextris humeris exsertis animaduertebantur, quod insigne pacatis esse consueuerat; tamen id ipsum sui fallendi caussa
3 milites ab hostibus factum existimabant. Eodem tempore L. Fabius centurio, quique vna murum adscenderant, circumuenti, atque in-
4 terfecti, de muro præcipitantur, M. Petreius, eiusdem legionis centurio, cum portas exscindere conatus esset, a multitudine oppressus, ac sibi desperans, multis iam vulneribus acceptis, manipularibus suis, qui illum secuti erant, *Quoniam*, inquit, *me vna vobiscum seruare non possum, vestræ quidem certe saluti prospiciam, quos cupiditate gloriæ adductus, in periculum de-*
5 *duxi. vos, data facultate, vobis consulite.* simul irrupit in medios hostes; duobusque inter-
6 fectis, reliquos a porta paullum submovit. conantibus auxiliari suis, *Frustra*, inquit, *meæ vita subuenire conamini, quem iam sanguis viresque deficiunt. proinde hinc abite, dum est facultas, vosque ad legionem recipite.* ita pugnans
LI. post paullum concidit, ac suis saluti fuit. Nostri, cum vndique premerentur, XLVI centurionibus amissis, deiecti sunt loco: sed intolerantius Gallos insequentes legio X tardauit, quæ pro subsidio paullo æquiore loco constite-
2 rat. hanc rursus XIII legionis cohortes exceperunt; quæ, ex castris minoribus eductæ, cum

CAP. LI. 1. *intolerantius Gallos insequentes)* cupidius, immoderatius: Græcus θρασέως.

cum T. Sextio legato ceperant locum superiorem. Legiones, vbi primum planiciem attigerunt, infestis contra hostes signis constiterunt. 3
Vercingetorix ab radicibus collis suos intra muniones reduxit. eo die milites sunt paullo minus DCC desiderati. 4
Postero die Cæsar, concione aduocata, temeritatem, cupiditatemque militum reprehendit, *quod sibi ipsi iudicauissent, quo procedendum, aut quid agendum videretur, neque signo recipiendi dato, constitissent, neque a tribunis mil. legatisque retinere potuissent:* LII
exposuit, *quid iniquitas loci posset, quid ipse ad Auaricum sensisset, cum sine duce, & sine equitatu deprehensis hostibus, exploratam victoriam dimisisset, ne paruum modo detrimentum in contentione propter iniquitatem loci acciperet.* 2
quantopere eorum animi magnitudinem admiraretur, quos non castrorum muniones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potuisset; tantopere licentiam arrogantiamque reprehendere, quod plus se, quam imperatorem, de victoria atque exitu rerum sentire existimarent: 3
nec minus se in milite modestiam & continentiam, quam virtutem atque animi magnitudinem desiderare. 4
Hac habita concione, & ad extremum oratione confirmatis militibus, *ne ob hanc caussam animo permouerentur, neu, quod iniquitas loci attulisset, id virtuti hostium tribuerent;* eadem de profectione cogitans, quæ ante senserat, legiones ex castris eduxit, aciemque idoneo loco constituit. LIII
cum Vercingetorix nihilo magis in æquum 2

æquum locum descenderet, leui facto equestri prœlio, atque eo secundo, in castra exercitum
3 reduxit. Cum hoc idem postero die fecisset, satis ad Gallicam ostentationem minuendam, militumque animos confirmandos factum existimans, in Aeduos castra mouit. ne tum quidem insecutis hostibus, III die ad flumen Elauer pontem refecit, atque exercitum transdu-
LIV xit. Ibi a Virdumaro atque Eporedorige Aeduis appellatus, discit, cum omni equitatu Litauicum ad sollicitandos Aeduos profectum
2 esse: opus esse & ipsos præcedere ad confirmandam ciuitatem. etsi multis iam rebus perfidiam Aeduorum Cæsar perspectam habebat, atque horum discessu admaturari defectionem ciuitatis existimabat; tamen retinendos eos non censuit; ne aut inferre iniuriam videretur, aut date ti-
3 moris aliquam suspicionem. discedentibus his, breuiter sua in Aeduos merita exposuit, quos &
4 quam humiles accepisset: compulsos in oppida, multatos agris, omnibus ereptis copiis, imposito stipendio, obsidibus summa cum contumelia extortis; & quam in fortunam, quamque in amplitudinem deduxisset, vt non solum in pristinum statum redissent, sed omnium temporum dignitatem & gratiam antecessisse viderentur. his datis mandatis, eos ab se dimi-
LV sit. Nouiodunum erat oppidum Aeduorum, ad ripas Ligeris opportuno loco positum.

CAP. LV. 1. *Nouiodunum Aeduorum*) Antonini Itinerarii *Niuernum*: hodie *Neuers*, prope confluentem Elaueris Ligerisque.

tum. huc Cæsar omnes obsides Galliæ, frumentum, pecuniam publicam, suorum atque exercitus impedimentorum magnam partem contulerat. huc magnum numerum equorum, huius belli caussa in Italia atque Hispania coemptorum, miserat. eo cum Eporedorix Virdumarusque venissent, & de statu ciuitatis cognouissent, Litauicum Bibracte ab Aeduis receptum, quod est oppidum apud eos maximæ auctoritatis, Conuictolitanem magistratum, magnamque partem senatus ad eum conuenisse, legatos ad Vercingetorigem de pace & amicitia concilianda, publice missos: non prætermittendum tantum commodum existimauerunt. Itaque interfectis Nouioduni custodibus, quique eo, negotiandi aut itineris caussa, conuenerant, pecuniam atque equos inter se partiti sunt. obsides ciuitatem Bibracte ad magistratum deducendos curauerunt; oppidum, quod ab se teneri non posse iudicabant, ne cui esset vsui Romanis, incenderunt; frumenti, quod subito potuerunt, nauibus auexerunt: reliquum flumine atque incendio corruperunt. ipsi ex finitimis regionibus copias cogere, præsidia cu-

(margin: 2 at line 1; 3 at "contulerat"; 4 at "emptorum"; 5 at "Itaque"; 6 at "sunt."; 7 at "tum deducendos"; 8 at "subito"; 9 at "quum flumine")

4. *Bibracte ab Aeduis receptum*) id est, oppido Bibracte, seu in oppidum illud. Claros viros esse, qui idem oppidum Bibracte & Augustodunum censeant, in Notit. Orb. Antiqui demonstrauimus. Ibidem tamen diuersa statuimus, secuti Eumenium rhetorem, panegyrico Flauiensium nomine, extremo. Fuit etiam in Aeduis, & vt vestigia quidam obseruasse dicuntur, non longe ab Augustoduno.

cuſtodiasque ad ripas Ligeris diſponere, equitatumque omnibus locis, iniiciendi timoris cauſſa, oſtentare cœperunt; ſi aut re frumentaria Romanos excludere, aut adductos inopia ex prouincia expellere poſſent. quam ad ſpem multum eos adiuuabat, quod Liger ex niuibus creuerat, vt omnino vado tranſire non poſſe videretur.
LVI Quibus rebus cognitis, Cæſar maturandum ſibi cenſuit, ſi eſſet in perficiendis pontibus periclitandum, vt prius, quam eſſent
2 maiores eo copiæ coactæ, dimicaret. nam vt commutato conſilio iter in prouinciam conuerteret, id ne tum quidem neceſſario faciendum exiſtimabat, cum infamia atque indignitas rei, & oppoſitus mons Gebenna, viarumque difficultas impediebat, tum maxime, quod adiungi Labieno, atque iis legionibus, quas vna miſe-
3 rat, vehementer cupiebat. Itaque, admodum magnis diurnis atque nocturnis itineribus confectis, contra omnium opinionem ad Lige-
4 rim peruenit; vadoque per equites inuento, pro rei neceſſitate, opportuno, vt brachia modo atque humeri ad ſuſtinenda arma liberi ab aqua

---

9. *ex prouincia expellere*) at quanam ? regione, in qua tum erat? Inſolens Cæſari, ad id abuti *prouinciæ* vocabulo. Si manerent, ait, re frumentaria excludere voluerunt: ſi inopia adducti in prouinciam Romanam reuerti pararent, reditu quoque volebant excluſos, vt fame conficerentur. Dionyſ. Voſſius in codice inuenit lectionem ſine dubio ſaniorem, *ſi re frumentaria Romanos, aut adductos inopia ex prouincia excludere poſſent.* Suſpectum ſane verbum *expellere* hoc loco eſt.

aqua esse possent, disposito equitatu; qui vim fluminis refringeret, atque hostibus primo adspectu perturbatis, incolumen exercitum transduxit: frumentumque in agris & copiam peco- 5
ris nactus, repleto iis rebus exercitu, iter in
Senones facere instituit. Dum hæc apud LVII
Cæsarem geruntur, Labienus eo supplemento, quod nuper ex Italia venerat, relicto Agendici, vt esset impedimentis præsidio, cum IV legionibus Luteciam proficiscitur. id est oppidum Parisiorum, positum in insula fluminis Sequa-
næ. cuius aduentu ab hostibus cognito, ma- 2
gnæ ex finitimis ciuitatibus copiæ conuenerunt.
summa imperii transditur Camulogeno Auler- 3
co, qui prope confectus ætate, tamen propter singularem scientiam rei militaris, ad eum est
honorem euocatus. Is, cum animaduertisset, 4
perpetuam esse paludem, quæ influeret in Sequanam, atque illum omnem locum magnopere impediret; hic consedit, nostrosque transitu prohibere instituit. Labienus primo LVIII
vineas agere, cratibus atque aggere paludem
explere, atque iter munire conabatur. post- 2
quam id difficilius confieri animaduertit, silentio e castris III vigilia egressus, eodem, quo
venerat, itinere Melodunum peruenit. id est 3
op-

Cap. LVIII. 2. *Melodunum peruenit*) inde a Scaligeri ætate fere omnibus editionibus *Metiosedum* legitur, illius auctoritate. At veteres omnes *Melodunum*, quod & situ & nomine conuenit cum oppido, quod nunc est, *Melun*. Et sane ipse Cæsar mox cap. 61. a Metiosedo distinxit ita, vt Meloduno Lu-

oppidum Senonum in insula Sequanæ positum,
4 vt paullo ante Luteciam diximus. deprehensis nauibus circiter L, celeriterque coniunctis, atque eo militibus impositis, & rei nouitate perterritis oppidanis, quorum magna pars erat ad bellum euocata, sine contentione oppido potitur.
5 refecto ponte, quem superioribus diebus hostes rescinderant, exercitum transducit, & secundo flumine ad Luteciam iter facere cœpit. hostes,
6 re cognita ab iis, qui a Meloduno profugerant, Luteciam incendi, pontesque eius oppidi rescindi iubent. ipsi profecti palude, in ripis Sequanæ, e regione Luteciæ, contra Labieni ca-
IX stra considunt. Iam Cæsar a Gergouia discessisse audiebatur: iam de Aeduorum defectione & secundo Galliæ motu rumores adferebantur, Gallique in Colloquiis, interclusum itinere & Ligere Cæsarem, inopia frumenti coactum, in prouinciam contendisse confirma-
2 bant. Bellonaui autem, defectione Aeduorum cognita, qui ante erant per se infideles, manus cogere atque aperte bellum parare cœpe-
3 runt. Tum Labienus, tanta rerum commutatione, longe aliud sibi capiendum consilium, at-
4 que antea senserat, intelligebat. neque iam, vt aliquid adquireret, prœlioque hostes lacesseret; sed vt incolumem exercitum Agendicum
5 reduceret, cogitabat. namque altera ex parte Bellouaci, quæ ciuitas in Gallia maximam habet opi-

teciam secundo flumine: Lutecia Metiosedum itidem secundo per IV millia passuum. Valesius consulatur in Not. Galliæ.

opinionem virtutis, instabant: Alteram Camulogenus parato atque instructo exercitu tenebat. Tum legiones a præsidio atque impedimentis interclusas, maximum flumen distinebat. tantis 6
subito difficultatibus obiectis, ab animi virtute auxilium petendum videbat. Itaque, sub LX
vesperum concilio conuocato, cohortatus, vt ea, quæ imperasset, diligenter industrieque administrarent; naues, quas a Meloduno deduxerat, singulas equitibus Romanis attribuit, & prima confecta vigilia, IV millia passuum secundo flumine progredi silentio, ibique se exspectari iubet. V cohortes, quas minime fir- 2
mas ad dimicandum esse existimabat, castris præsidio relinquit. V eiusdem legionis reli- 3
quas de media nocte cum omnibus impedimentis aduerso flumine magno tumultu proficisci imperat. conquirit etiam lintres. has magno sonitu remorum incitatas, in eamdem partem 4
mittit. ipse post paulo, silentio egressus, cum tribus legionibus eum locum petit, quo naues appelli iusserat. Eo cum esset ventum, ex- LXI
ploratores hostium, vt omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quod magna subito erat coorta tempestas, ab nostris opprimuntur: exercitus equitatusque, equitibus Roma- 2
nis administrantibus, quos ei negotio præfecerat, celeriter transmittitur. vno fere tempore 3
sub lucem hostibus nuntiatur, in castris Romanorum præter consuetudinem tumultuari, & magnum ire agmen aduerso flumine, sonitumque remorum in eadem parte exaudiri, & paullo

4 infra milites nauibus transportari. quibus rebus auditis, quod existimabant tribus locis transire legiones, atque omnes perturbatos defectione Aeduorum, fugam parare, suas quo-
5 que copias in tres partes distribuerunt. nam, & præsidio e regione castrorum relicto, & parua manu Metiosedum versus missa, quæ tantum progrederetur, quantum naues proces-
LXII sissent. Prima luce & nostri omnes erant transportati, & hostium acies cernebatur. La-
2 bienus milites cohortatus, *vt suæ pristinæ virtutis, & tot secundissimorum præliorum memoriam tenerent, atque ipsum Cæsarem, cuius ductu sæpenumero hostes superassent, adesse existima-*
3 *rent.* dat signum prœlii. primo concursu, ab dextero cornu, vbi VII legio constiterat, ho-
4 stes pelluntur, atque in fugam coniiciuntur: ab sinistro, quem locum XII legio tenebat, cum primi ordines hostium, transfixi pilis, concidissent, tamen acerrime reliqui resistebant, nec
5 dabat suspicionem fugæ quisquam. Ipse dux hostium Camulogenus suis aderat, atque eos
6 cohortabatur. at, incerto etiam nunc exitu victoriæ, cum septimæ legionis tribunis esset nuntiatum, quæ in sinistro cornu gererentur, post tergum hostium legionem ostenderunt,
7 signaque intulerunt. ne eo quidem tempore quisquam loco cessit, sed circumuenti omnes interfectique sunt, eamdem fortunam tulit Camuloge-

CAP. LXI. 5. *Metiosedum*) infra Luteciam ad Sequanam. Vide paullo ante ad cap. 58. notata.

logenus. At ii, qui præſidio contra caſtra La- 8
bieni erant relicti, cum prœlium commiſſum
audiſſent, ſubſidio ſuis ierunt, collemque cepe-
runt, neque noſtrorum militum victorumque
impetum ſuſtinere potuerunt. ſic, cum ſuis 9
fugientibus permiſti, quos non ſiluæ monteſque
texerunt, ab equitatu ſunt interfecti. Hoc ne- 10
gotio confecto, Labienus reuertitur Agendi-
cum, vbi impedimenta totius exercitus relicta
erant. inde cum omnibus copiis ad Cæſarem
peruenit. Defectione Aeduorum cognita, LXIII
bellum augetur. Legationes in omnes partes 2
circummittuntur: quantum gratia auctoritate,
pecunia valent, ad ſollicitandas ciuitates nitun-
tur. nacti obſides, quos Cæſar apud eos de- 3
poſuerat, horum ſupplicio dubitantes territant.
petunt a Vercingetorige Aedui, vt ad ſe veniat, 4
rationeſque belli gerendi communicet. re im- 5
petrata, contendunt, vt ipſis ſumma imperii
transdatur: & re in controuerſiam deducta, to-
tius Galliæ concilium Bibracte indicitur. eo- 6
dem conueniunt vndique frequentes. multitu-
dinis ſuffragiis res permittitur. ad vnum omnes
Vercingetorigem probant imperatorem. Ab 7
hoc concilio Remi,Lingones,Treuiri abſuerunt;
illi, quod amicitiam Romanorum ſequebantur;
Treuiri, quod aberant longius, & ab Germanis
premebantur: quæ fuit cauſſa, quare toto ab-
eſſent bello, & neutri auxilia mitterent. magno 8
dolore Aedui ferunt,ſe deiectos principatu. que-
runtur fortunæ commutationem, & Cæſaris in-
dulgentiam in ſe requirunt; neque tamen,

susceptо bello, suum consilium ab reliquis se-
9 parare audent. inuiti, summæ spei adolescen-
tes, Eporedorix & Virdumarus, Vercingetorigi
LXIV parent. Ille imperat reliquis ciuitatibus ob-
sides. denique ei rei constituit diem: huc omnes
equites, XV millia numero, celeriter conuenire
2 iubet. *peditatu, quem ante habuerit, se fore*
contentum dicit: *neque fortunam tentaturum,*
neque acie dimicaturum: sed, quoniam abun-
dat equitatu, perfacile esse factu, frumentatio-
nibus, pabulationibusque Romanos prohibere:
3 *æquo modo animo sua ipsi frumenta corrumpant,*
ædificiaque incendant, qua rei familiaris iactura
perpetuum imperium libertatemque se consequi
4 *videant.* His constitutis rebus, Aeduis Segu-
sianisque, qui sunt finitimi prouinciæ, X mil-
5 lia peditum imperat. huc addit equites DCCC.
his præficit fratrem Eporedorigis, bellumque
6 inferre Allobrogibus iubet. altera ex parte
Gabalos, proximosque pagos Aruernorum,
in Heluios, item Rutenos, Cadurcosque ad
fines Volcarum Arecomicorum depopulandos
7 mittit. hic nihilo minus clandestinis nuntiis
legationibusque Allobroges sollicitat: quo-
rum mentes nondum a superiore bello resedisse
8 sperabat. horum principibus pecunias, ciui-
tati autem imperium totius prouinciæ pollice-
LXV tur. Ad hos omnes casus prouisa erant præ-
sidia cohortium duarum & viginti, quæ ex ipsa
coa-

CAP. LXIV. 4. *Aeduis Segusianisque)* Segusiani a meridie sunt Aeduorum finitimi. vsque ad Rhodani & Araris confluentem.

coacta prouincia ab L. Cæſare legato ad omnes
partes opponebantur. Heluii ſua ſponte cum 2
finitimis prœlio congreſſi pelluntur, & C. Vale-
rio Donotauro, Caburi filio, principe ciuitatis,
compluribusque aliis interfectis, intra oppida
murosque compelluntur. Allobroges crebris 3
ad Rhodanum diſpoſitis præſidiis, magna cum
cura & diligentia, ſuos fines tuentur. Cæſar, 4
quod hoſtes equitatu ſuperiores eſſe intellige-
bat, &, interclusis omnibus itineribus, nulla re
ex prouincia atque Italia ſubleuari poterat,
trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas ciui-
tates, quas ſuperioribus annis pacauerat: equi-
tesque ab his arceſſit, & leuis armaturæ pedi-
tes, qui inter eos prœliari conſueuerant. Eo- 5
rum aduentu, quod minus idoneis equis vteban-
tur, a tribunis mil. reliquisque, ſed & equitibus
Romanis atque euocatis equos ſumit, Germa-
nisque diſtribuit. Interea dum hæc gerun- LXVI
tur, hoſtium copiæ ex Aruernis, equitesque, qui
toti Galliæ erant imperati, conueniunt. ma- 2
gno horum coacto numero, cum Cæſar in Se-
quanos per extremos Lingonum fines iter fa-
ceret, quo facilius ſubſidium prouinciæ ferri
poſſet, circiter millia paſſuum x ab Romanis,
trinis caſtris Vercingetorix conſedit: conuo- 3
catisque ad concilium præfectis equitum, ve-
niſſe

Cap. lxv. 5. *euocatos*) milites emeritis ſtipendiis, qui re-
pentina neceſſitate ex ſede, quam poſt militiam occu-
pauerant, ad arma reſumenda & tuendam rempubli-
cam, *Lipſ. M. R. lib. 1. dial. 8.*

nisse tempus victoriæ demonstrat: fugere in pro-
4 uinciam Romanos, Galliaque excedere: id si-
bi ad præsentem obtinendam libertatem satis
esse, ad reliqui temporis pacem atque oti-
um parum profici. maioribus enim coactis
copiis reuersuros, neque finem bellandi factu-
ros, proinde, agmine impeditos adoriantur.
si pedites suis axilium ferant, atque in eo mo-
5 rentur, iter facere non posse; sin, id quod ma-
gis futurum confidat, relictis impedimentis, suæ
saluti consulant, & vsu rerum necessarium &
6 dignitate spoliatum iri. nam de equitibus ho-
stium, quin nemo eorum progredi modo ex-
tra agmen audeat, ne ipsos quidem debere du-
7 bitare. id quo maiore faciant animo, copias
se omnes pro castris habiturum, & terrori hosti-
bus futurum. conclamat equites, sanctissimo iu-
reiurando confirmari oportere; ne tecto recipi-
atur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad vxorem
aditum habeat, qui non bis per hostium agmen
LXVII perequitasset. Probata re, atque omnibus
ad iusiurandum adactis, postero die in tres
partes distributo equitatu, duæ se acies a duo-
bus lateribus ostendunt: vna a primo agmine
2 iter impedire cœpit. qua re nuntiata, Cæsar suum
quoque equitatum, tripartito diuisum, ire contra
3 hostem iubet. pugnatur vna omnibus in parti-
bus: consistit agmen: impedimenta inter legio-
4 nes recipiuntur. si qua in parte nostri laborare
aut grauius premi videbantur, eo signa inferri
Cæsar aciemque conuerti iubebat: quæ res &
hostes ad insequentum tardabat, & nostros
spe

ſpe auxilii confirmabat. Tandem Germani ab 5
dextero latere, ſummum iugum nacti, hoſtes lo-
co depellunt, fugientes vsque ad flumen, vbi
Vercingetorix cum pedeſtribus copiis conſede-
rat, perſequuntur, compluresque interficiunt.
qua re animaduerſa, reliqui, ne circumueni- 6
rentur, veriti, ſe fugæ mandant. omnibus 7
locis fit cædes, tres nobiliſſimi Aedui capti ad
Cæſarem perducuntur: Cotus præfectus equi-
tum, qui controuerſiam cum Victolitane pro-
ximis comitiis habuerat; & Cauarillus, qui poſt
defectionem Litauici, pedeſtribus copiis præ-
fuerat, & Eporedorix, quo duce ante aduen-
tum Cæſaris. Aedui cum Sequanis bello con- LXVIII
tenderant. Fugato omni equitatu, Vercin-
getorix copias ſuas, vt pro caſtris collocaue-
rat, reduxit; protinusque Aleſiam, quod eſt
oppidum Mandubiorum, iter facere cœpit;
celeriterque impedimenta ex caſtris educi, &
ſe ſubſequi iuſſit. Cæſar, impedimentis in 2
proximum collem deductis, duabusque legio-
nibus præſidio relictis, ſecutus, quantum diei
tempus eſt paſſum, circiter III millibus ho-
ſtium ex nouiſſimo agmine interfectis, al-
tero die ad Aleſiam caſtra fecit. perſpecto 3
vrbis ſitu; perterritisque hoſtibus, quod
equitatu, qui maxima parte exercitus confi-
de-

CAP. LXVIII. I. *Aleſiam Mandubiorum*) Mandubii populus inter Senones a ſeptemtrione, & Aeduos ab auſtro. Horum fuit minutiſſimum oppidum *Aleſia*.

debant, erant pulſi, adhortatus ad laborem mi-
LXIX lites, Aleſiam circumuallere inſtituit. Ipſum
erat oppidum in colle ſummo, admodum
edito loco, vt, niſi obſidione, expugnari non
2 poſſe, videretur. cuius collis radices, duo
3 duabus ex partibus flumina ſubluebant. ante
oppidum planities circiter millia paſſuum III
4 in longitudinem patebat. reliquis ex omnibus
partibus colles, mediocri interiecto ſpatio, pari
5 altitudinis faſtigio, oppidum cingebant. ſub
muro, quæ pars collis ad orientem ſpectabat,
hunc omnem locum copiæ Gallorum comple-
uerant; foſſamque & materiam ſex in altitudi-
6 nem pedum præduxerant. eius munitionis,
quæ ab Romanis inſtituebatur, circuitus XI
∞ paſſuum tenebat. caſtra opportunis locis
7 erant poſita; ibique caſtella XXIII facta, in
quibus caſtellis interdiu ſtationes diſponeban-
tur, ne qua ſubito irruptio fieret. hæc eadem
noctu excubitoribus ac firmis præſidiis teneban-
LXX tur. Opere inſtituto, fit equeſtre prœlium
in ea planitie, quam intermiſſam collibus III
millium paſſuum in longitudinem patêre, ſupra
demonſtrauimus. ſumma vi ab vtriſque con-
2 tenditur. laborantibus noſtris, Cæſar Germa-
nos ſubmittit, legioneſque pro caſtris conſtituit,
ne qua ſubito irruptio ab hoſtium peditatu fiat.
præſidio legionum addito, noſtris animus auge-
tur: hoſtes in fugam conjecti, ſe ipſi multitu-
dine

CAP. LXIX. 2. *duo duabus ex partibus flumina*) Lutoſa & Oſera. *Godwin.*

dine impediunt, atque, anguſtioribus portis (relictis) coartantur. Germani acrius usque ad munitiones ſequuntur, fit magna cædes. non 4
nulli, relictis equis, foſſam tranſire, & mace- 5
riam tranſcendere, conantur. paullum legiones Cæſar, quas pro vallo conſtituerat, promouere iubet. non minus, qui intra munitio- 6
nes erant, Galli perturbantur: veniri ad ſe confeſtim exiſtimantes, ad arma conclamant. non 7
nulli perterriti in oppidum irrumpunt. Vercingetorix iubet portas claudi, ne caſtra nudentur. multis interfectis, compluribus equis captis, Germani ſeſe recipiunt. Vercingetorix, LXXI
prius quam munitiones ab Romanis perficiantur, conſilium capit, omnem a ſe equitatum noctu dimittere. diſcentibus mandat, vt 2
ſuam quisque eorum ciuitatem adeat, omnesque, qui per ætatem arma ferre poſſint, ad bellum cogant; *ſua in illos merita* proponit; *ob-* 3
teſtaturque, vt ſua ſalutis rationem habeant, neu ſe de communi libertate optime meritum in cruciatum hoſtibus dedant: qui ſi indiligentiores fuerint, millia hominum LXXX *delecta ſecum interitura demonſtrat; ratione initia, frumen-* 4
tum ſe exigue dierum XXX *habere, ſed paullo etiam longius tolerare poſſe parcendo.* his datis 5
mandatis, qua erat noſtrum opus intermiſſum, ſecunda vigilia ſilentio equitatum dimittit; fru-

Cap. LXX. 3. *anguſtioribus portis relictis*) Superfluum *relictis* conſenſu omnium, ob oſcitante forſan librario ex ſequentis verſus verbis, *relictis equis*, huc etiam adſumtum.

6 frumentum omne ad ſe ferri iubet; capitis pœ-
7 nam iis, qui non paruerint, conſtituit: pecus,
cuius magna erat ab Mandubiis compulſa copia,
8 viritim diſtribuit; frumentum parce & paul-
latim metiri inſtituit; copias omnes, quas pro-
9 oppido collocauerat, in oppidum recipit. his
rationibus auxilia Galliæ exſpectare, & bellum
LXXII adminiſtrare, parat. Quibus rebus cogni-
tis ex perfugis & captiuis, Cæſar hæc genera
munitionis inſtituit. foſſam pedum XX latam
directis lateribus duxit; vt eius ſolum tantum-
dem pateret, quantum ſumma labra diſtabant.
reliquas omnes munitiones ab ea foſſa pedibus
2 CD reduxit: id hoc conſilio, quoniam tantum
eſſet neceſſario ſpatium complexus, nec facile
totum opus militum corona cingeretur, ne de
improuiſo aut noctu ad munitiones hoſtium
multitudo aduolaret, aut interdiu tela in no-
3 ſtros operi deſtinatos coniicere poſſent. hoc
intermiſſo ſpatio, duas foſſas, XV pedes latas,
eadem altitudine, perduxit: quarum interio-
rem campeſtribus ac demiſſis locis, aqua ex flu-
4 mine deriuata, compleuit. poſt eas aggerem
& vallum XII pedum exſtruxit. huic loricam
pinnasque adiecit, grandibus ceruis, eminen-
tibus

Cap. LXXII. 2. *militum corona cingeretur*) Corona cin-gere eſt armato milite in circuitu oppidum circumdare, vt nemo intrare, nemo exire poſſit. v. Lipſ. Poliorc. I, 4.

4. *grandibus ceruis*) Cerui, furcæ inſtar cornuum ceruinorum. *Seruius ad Eclog.* 21. 29.

tibus ad commissuras pluteorum atque aggeris; qui adscensum hostium tardarent, & turres toto opere circumcedidit, quæ pedes LXXX inter se
distarent. Erat vno tempore, & materiari LXXIII
& frumentari, & tantas munitiones fieri necesse deminutis nostris copiis, quæ longius ab castris progrediebantur: & nonnunquam opera nostra Galli tentare atque eruptionem ex oppido
pluribus portis facere, summa vi conabantur. 2
quare ad hæc rursus opera addendum Cæsar putauit, quo minore numero militum munitiones defendi posset. itaque truncis arborum, aut admodum firmis ramis abscisis, atque horum dolabratis atque præacutis cacuminibus, perpetuæ fossæ, quinos pedes altæ, ducebantur.
huc illi stipites dimissi, & ab infimo reuincti, 3
ne reuelli possent, ab ramis eminebant. quini 4
erant ordines coniuncti inter se, atque implicati; quo qui intrauerant, se ipsi acutissimis
vallis induebant. hos *cippos* appellabat: ante 5
hos

---

pluteorum atque aggeris) Plutei ipsa lorica tumultuaria ex asseribus facta.

CAP. LXXIII. 1. *munitiones fieri necesse*) Gronouius Observ. IV. 8. auctoritate Andini codicis delet *necesse*. Nihil vero muto contra ceterorum omnium consensionem, etiam Græci, qui vertit, ἦν ἀναγκαῖον.

2. *aut admodum firmis ramis*) Plures olim legebant, *haud admodum:* quod Lipsius reiecit Poliorcet. II. 2. idque non tam ratione, quam veterum librorum auctoritate. Venetus sane 1499. inpressus *aut admodum:* quod etiam de vetere Florentino & aliquot scriptis manu.

5. *hos cippos appellabant*) Gloss. vet. *Cippus*, κορμὸς, στήλη, *truncus*, *columna*.

hos, obliquis ordinibus in quincuncem dispositis, scrobes trium in altitudinem pedum fodiebantur, paullatim angustiore ad summum fastigio.
6 huc teretes stipites, feminis crassitudine, ab summo præacuti & præusti, demittebantur ita, vt non amplius IV digitis ex terra eminerent.
7 simul, confirmandi & stabiliendi caussa, singuli ab infimo solo pedes terra exculcabantur, reliqua pars scrobis ad occultandas insidias viminibus ac virgultis integebatur.
8 huius generis octoni ordines ducti, ternos inter se pedes distabant. id ex similitudine floris *lilium* appellabant.
9 ante hæc taleæ pedem longæ ferreis hamis infixis totæ in terram infodiebantur, mediocribusque intermissis spatiis, omnibus locis disserebantur, quos *stimulos* nominabant.
LXXIV His rebus perfectis, regiones secutus, quam potuit æquissimas, pro loci natura XIV millia passuum complexus, pares eiusdem generis munitiones diuersas ab his, contra exteriorem hostem perfecit, vt ne magna quidem multitudine, se ita accidat, eius discessu munitionum præsidia circumfundi possent;
2 neu cum periculo ex castris egredi cogerentur: dierum

obliquis ordinibus in quicuncem) Dicitur a quinarii nota V, quæ si inuersa duplicatur, fit X figura discussationis.

8. ex similitudine floris lilium) Difficilis inuentu similitudo. An quod fouea superne expansa: Ita plerique interpretantur, etiam Lipsius Poliorc. II. 2. sed hoc repugnat verbis sect. 5. *angustiore ad summum fastigio scrobes.* An propter stipites, qui decidentibus sint quod stamen lilii naribus.

rum XXX pabulum frumentumque habere omnes conuectum iubet. Dum hæc ad Alesiam geruntur, Galli, concilio principum LXXV indicto non omnes, qui arma ferre possent, vt censuit Vercingetorix, conuocandos statuunt, sed certum numerum cuique ciuitati imperandum; ne tanta multitudine confusa, nec moderari, nec discernere suos, nec frumenti rationem habere possent. Imperant Aeduis, atque 2 eorum clientibus, Segusianis, Ambiuaretis, Aulercis, Brannouicibus, (Brannouiis) millia XXXV, parem numerum Aruernis, adiunctis Eleutheris Cadurcis, Gabalis, Velaunis, qui sub imperio Aruernorum esse consueuerunt; Se- 3 nonibus, Sequanis, Biturigibus, Xantonibus, Ruthenis, Carnutibus XIII millia, Bellouacis X, totidem Lemouicibus, octona Pictonibus, & Turonis, & Parisiis, & Heluiis. Suessionibus, Ambianis, Mediomatricis, Petrocoriis, Neruiis, Morinis, Nitiobrigibus quina millia; Auler-

CAP. LXXV. 2. *Ambiuaretis*) Hi longe alii ab Ambiuaritis lib. IV. cap. 9. sect. 3. memoratis. Variant etiam libri hoc loco, , vt nec de lectione certissimus. Qui sequuntur *Brannouices*, ignoti sunt.

Eleutheris Cadurcis) sine incisione, vt vnus populus, isque libertate vsus, significetur. *Cadurci* autem in citeriore Aquitania, vbi nunc *Cahors*. Sequuntur *Velauni*, qui sub Aruernis erant.

3. *Heluiis*, *Suessionibus*) Dionysii Vossii emendatio, quem consulas.

Petrocoriis) Et hi in Aquitania, eorumque vrbs *Vesunna*, medio æuo *Petrocorii*, gentis nomine, nunc *Perigord*, trans Garumnam sita. De ceteris populis supra actum.

lercis Cenomanis totitem, Atrebatibus IV millia, Bellocassis, Lexouiis, Aulercis Eurouicibus terna; Rauracis & Boiis XXX.
4 vniuersis ciuitatibus, quæ Oceanum attingunt, quæque eorum consuetudine Armoricæ appellantur, quo sunt in numero Curiosolites, Redones, Abibari, Cadetes, Osismii, Lemouices, Veneti, Vnelli, sena.
5 ex his Bellouaci suum numerum non contulerunt; quod se suo nomine atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicerent, neque cuiusquam imperio obtemperaturos. rogati tamen a Comio, pro eius hospitio II millia miserunt.
LXXVI Huius opera Commii, ita vt antea demonstrauimus, fideli atque vtili superioribus annis erat usus in Brittannia Cæsar: pro quibus meritis ciuitatem eius immunem esse iusserat; iura legesque reddiderat; atque ipsi Morinos attribuerat.
2 tanta tamen vniuersæ Galliæ consensio fuit libertatis vindicandæ, & pristinæ belli laudis recuperandæ, vt neque beneficiis, neque amici-

---

Bellocassis) qui supra lib. II. 4. *Velocasses:* & lib. VIII Hirtii cap. 7. *Vellocasses* dicti. Facilis vero & sueta permutatio *V* & *B* litterarum. Horum est Rotomagus.

4. *Osismii, Lemouices*) At ante paullo sect. 3. etiam Lemouices memorati, ideoque posteriores multis sunt suspecti. Tuetur vero & hos Hadr. Valesius, populum diuersis ab illis nobilioribus Aquitaniæ Lemouicibus longe ab Oceano remotis. Alteri in Armoricis hoc loco censentur, proximi Osismiis, vltimis in magna Galliæ pæninsula: propterea Armorici seu Celtici Lemouices videntur *Leonenses* esse, vbi oppidum *S. Paul de Leon*,

citiæ memoria mouerentur; omnesque & ani-
mo & opibus in id bellum incumberent, coactis
equitum IIX millibus, & peditum circiter
CCXL. hæc in Aeduorum finibus, recense- 3
bantur, numerusque inibatur: præfecti con-
stituebatur. Comio Atrebati, Viridomaro, &
Eporedorigi Aeduis, Vergasillauno Aruerno,
consobrino Vercingetorigis, summa imperii
transditur. iis delecti ex ciuitatibus attribu- 4
untur, quorum consilio bellum administrare-
tur. omnes alacres & fiduciæ pleni, ad Ale- 5
siam proficiscuntur. nec erat omnium quis- 6
quam, qui adspectum modo tantæ multitudinis
sustineri posse arbitraretur, præsertim ancipiti
prœlio; cum ex oppido eruptione pugnare-
tur, & foris tantæ copiæ equitatus peditatus-
que cernerentur. At ii, qui Alesiæ obside- LXXVII
bantur, præterita die, qua suorum auxilia ex-
spectauerant, consumpto omni frumento, in-
scii, quid in Aeduis gereretur, concilio coacto,
de exitu fortunarum suarum consultabant. ac 2
variis dictis sententiis, quarum pars deditionem;
pars, dum vires suppeterent, eruptionem cense-
bant, non prætereunda videtur oratio Crito-
gnati, propter eius singularem ac nefariam cru-
delitatem. hic, summo in Aruerni natus loco 3
& magnæ habitus auctoritatis, *Nihil*, inquit, *de
eorum sententia dicturus sum, qui turpissimam
seruitutem deditionis nomine appellant; neque
hos habendos ciuium loco, neque ad consilium
adhibendos censeo. cum iis mihi res sit, qui* 4
eruptionem probant: quorum in consilio omnium

vestrum consensu pristinæ residere virtutis me-
5 moria videtur. Animi est ista mollities, non vir-
tus, inopiam paullisper ferre non posse. qui se
vltro morti offerant, facilius reperiuntur, quam
6 qui dolorem patienter ferant. atque ego hanc sen-
tentiam probarem; nam apud me multum digni-
tas potest; si nullam, præterquam vitæ nostræ iactu-
7 ram fieri viderem. sed in consilio capiendo omnem
Galliam respiciamus, quam ad nostrum auxili-
8 um concitauimus. quid, hominum millibus
LXXX vno loco interfectis, propinquis consangui-
neisque nostris, animi fore existimatis, si pæne
in ipsis cadaueribus prœlio decertare cogentur?
9 nolite hos vestro auxilio spoliare, qui vestræ salu-
tis caussa suum periculum neglexerint, nec stul-
titia ac temeritate vestra, aut imbecillitate ani-
mi, omnem Galliam prosternere ac perpetuæ seruitu-
10 ti addicere. an, quod ad diem non venerint, de eo-
rum fide constantiaque dubitatis? quid ergo Ro-
manos in illis vlterioribus munitionibus animi ne
11 caussa quotidie exerceri putatis? Si illorum nun-
tiis confirmari non potestis, omni aditu præsepto, iis
vtimini testibus, appropinquare eorum aduentum;
cuius rei timore exterriti, diem noctemque in o-
12 pere versantur. quid ergo mei consilii est? face-
re, quod nostri maiores nequaquam pari bello
Cimbrorum Teutonumque fecerunt; qui, in op-
pida compulsi, ac simili inopia subacti, eorum
corporibus, qui ætate inutiles ad bellum vide-
bantur, vitam tolerauerunt, neque se ho-
13 stibus transdiderunt. cuius rei exemplum si
non

non haberemus, tamen libertatis caussa instituí, & posteris prodi pulcherrimum iudicarem. nam quid huic simile bello fuit? 14 *depopulata Gallia, magnaque illata calaminate, Cimbri finibus nostris aliquando excesserunt, atque alias terras petierunt, iura, leges, agros, libertatem nobis reliquerunt.* 15 *Romani vero quid petunt aliud, aut quid volunt, nisi inuidia adducti, quos fama nobiles potentesque bello cognouerunt, horum in agris ciuitatibusque considere, atque his aeternam iniungere seruitutem? neque enim umquam alia conditione bella gesserunt.* 16 *quod si ea, quae in longinquis nationibus geruntur, ignoratis; respicite finitimam Galliam quae, in prouinciam redacta, iure & legibus commutatis, securibus subiecta, perpetua premitur seruitute.*

LXXIII Sententiis dictis, constituunt, vt, qui valetudine aut aetate inutiles sunt bello, oppido excedant; atque omnia prius experiantur, quam ad Critognati sententiam descendant; 2 illo tamen potius vtendum consilio, si res cogat, atque auxilia morentur, quam deditionis aut pacis subeundam conditionem. 3 Mandubii, qui eos oppido receperant, cum liberis atque vxoribus, exire coguntur. 4 ii, cum ad munitiones Romanorum accessissent, flen-

CAP. LXXVII. 16. *securibus subiecta)* magistratui Romano, proconsuli, cuius illa signa erant. Cicero pro lege Manil. c. 1. *cum duodecim secures in praedonum potestatem peruenerint:* id est duo praetores.

flentes, omnibus precibus orabant, vt ſe, in
5 ſeruitutem receptos, cibo iuuarent. hos Cæ-
ſar, diſpoſitis in vallo cuſtodibus, recipi prohi-
LXXIX bebat. Interea Comius & reliqui duces,
quibus ſumma imperii permiſſa erat; cum
omnibus copiis ad Aleſiam perueniunt, & colle
exteriore occupato, non longius D paſſibus a
2 noſtris munitionibus conſidunt. poſtero die
equitatu ex caſtris educto, omnem eam plani-
tiem, quam in longitudinem III millia paſſuum
patere demonſtrauimus, complent, pedeſtres-
que copias, paullum ab eo loco, abditas in locis
3 ſuperioribus conſtituunt. Erat ex oppido Aleſia
deſpectus in campum. concurritur, his auxiliis
viſis: fit gratulatio inter eos, atque omnium
4 animi ad lætitiam excitantur. Itaque, pro-
ductis copiis, ante oppidum conſidunt; & pro-
ximam foſſam cratibus integunt, atque aggere
explent; ſeque ad eruptionem, atque omnes
LXXX caſus comparant. Cæſar, omni exercitu
ad vtramque partem munitionum diſpoſito, vt
ſi vſus veniat, ſuum quisque locum teneat &
nouerit, equitatum ex caſtris educi, & prœlium
2 committi iubet. Erat ex omnibus caſtris, quæ
ſummum vndique iugum tenebant, deſpectus;
atque omnium militum intenti animi pugnæ
3 euentum exſpectabant. Galli inter equites,
raros ſagittarios, expeditosque leuis armaturæ,
interiecerant, qui ſuis cedentibus auxilio ſuccur-
rerent; & noſtrorum equitum impetum ſuſti-
nerent. ab his complures de improuiſo vulne-
4 rati, prœlio excedebant. cum ſuos pugna ſu-
pe-

perioreſ eſſe Galli confiderent, & noſtros premi
multitudine viderent; ex omnibus partibus, &
ii, qui munitionibus continebantur, & ii, qui
ad auxilium conuenerant, clamore & vlulatu
ſuorum animos confirmabant; quod in con- 5
ſpectu omnium res gerebatur, neque recte aut
turpiter factum celari poterat; vtrosque & lau-
dis cupiditas, & timor ignominiæ ad virtutem
excitabat. cum a meridie prope ad ſolis occa- 6
ſum dubia victoria pugnaretur. Germani vna in
parte confertis turmis in hoſtes impetum fece-
runt, eosque propulerunt. quibus in fugam 7
coniectis, ſagittarii circumuenti interfectique
ſunt. item ex reliquis partibus noſtri cedentes 8
vsque ad caſtra inſecuti, ſui colligendi faculta-
tem non dederunt. at ii, qui ab Aleſia proceſ- 9
ſerant, mœſti, prope victoria deſperata, ſe in
oppidum receperunt. Vno die intermiſſo, LXXX
Galli, atque hoc ſpatio, magno cratium, ſcala-
rum, harpagonum numero effecto, media
nocte ſilentio ex caſtris egreſſi, ad campeſtres
munitiones accedunt. ſubito clamore ſublato, 2
qua ſignificatione, qui in oppido obſidebantur,
de ſuo aduentu cognoſcere poſſent, crates proii-
cere, fundis, ſagittis, lapidibus noſtros de vallo
deturbare, reliquaque, quæ ad oppugnationem
pertinerent, adminiſtrare. eodem tempore, 3
cla-

CAP. LXXXI. 1. *harpagonum*) Harpagones inſtrumenta, quibus aliquid rapitur aut attrahitur, varii generis & vſus: hoc loco, quibus munitiones diſiiciuntur. Nauales harpagones Curtius *ferreas manus* interpretatur lib. IV cap. 2. ſ. 12.

clamore exaudito, dat tuba signum suis Vercin-
4 getorix, atque ex oppido educit. nostri, vt superioribus diebus suus cuique erat locus attributus, ad munitiones accedunt: fundis librilibus sudibusque, quas in opere disposuerant, ac
5 glandibus Gallos perterrent. prospectu tenebris adempto, multa vtrimque vulnera accipiun-
6 tur, complura tormentis tela coniiciuntur. At M. Antonius, & C. Trebonius, legati, quibus eæ partes ad defendendum obuenerant, qua ex parte premi nostros intellexerant, iis auxilio ex vlterioribus castellis deductos submitte-
LXXXII bant. Dum longius ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant: posteaquam propius successerunt, aut se ipsi stimulis inopinantes induebant, aut in scrobes delapsi, transfodiebantur, aut ex vallo & turribus transiecti, pilis muralibus interibant;
2 multis vndique vulneribus acceptis, nulla munitione perrupta, cum lux appareret; veriti, ne ab latere aperto ex superioribus castris eruptio-
3 ne circumuenirentur, se ad suos receperunt. At interiores, dum ea, quæ a Vercingetorige ad eruptionem parata erant, proferunt, priores
4 fossas explent: diutius in his rebus admini-

4. *fundis librilibus*) quibus lapides libriles iaciebantur.

6. *premi nostros*) Vide supra lib. II. cap. 24. sect. 4.

Cap. LXXXII. 1. *se stimulis induebant*) Sic paullo ante c. 73. sect. 4. *se ipsi acutissimis vallis induebant.* Et Virgilius lib. x vers. 681.

An se se mucrone ob tantum dedecus amens
Induat

pilis muralibus) Vide supra lib. v cap. 40. sect. 6.

niſtrandis morati, prius ſuos diſceſſiſſe cognouerunt, quam munitionibus appropinquarunt. ita, re infecta, in oppidum reuerterunt. Bis LXXXIII
magno cum detrimento repulſi Galli, quid agant, conſulunt: locorum peritos adhibent: ab his ſuperiorum caſtrorum ſitus munitionesque cognoſcunt. erat a ſeptemtrionibus 2
collis, quem quia propter magnitudinem circuitus opere circumplecti non potuerant, noſtri, neceſſario pæne iniquo loco, & leniter decliui, caſtra fecerunt. hæc C. Antiſtius Reginus, & 3
Caninius Rebilus legati cum duabus legionibus obtinebant. cognitis per exploratores regionibus, duces hoſtium LV millia ex omni numero deligunt earum ciuitatum, quæ maximam 4
virtutis opinionem habebant: quid, quoque 5
pacto, agi placeat, occulte inter ſe conſtituunt: adeundi tempus definiunt, cum meridies eſſe videatur. iis copiis Vergaſillaunem Aruernum, vnum ex IV ducibus, propinquum Vercingetorigis, præficiunt. ille ex caſtris prima 6 7
vigilia egreſſus, prope confecto ſub lucem itinere, poſt montem ſe occultauit, militesque ex nocturno labore ſeſe reficere iuſſit. cum 8
iam meridies appropinquare videretur, ad ea caſtra, quæ ſupra demonſtrauimus, contendit: eodemque tempore equitatus ad campeſtres munitiones accedere, & reliquæ copiæ ſeſe pro caſtris oſtendere cœperunt. Vercingetorix LXXXIV
ex

CAP. LXXXIII. 2. *leniter decliui)* vt ſupra cap. 19. §. 1. *leniter accliuis.*

ex arce Alesiæ suos conspicatus, ex oppido egreditur; e castris longurios, musculos, falces, reliquaque, quæ eruptionis caussa parauerat,
2 profert. pugnatur vno tempore omnibus locis, atque omnia tentantur. quæ minime visa pars
3 firma esset, huc concurritur. Romanorum manus tantis munitionibus distinetur, nec facile
4 pluribus locis occurrit. multum ad terrendos nostros valuit clamor, qui post tergum pugnantibus exstitit, quod suum periculum in aliena
5 vident virtute consistere. omnia enim plerumque, quæ absunt, vehementius hominum
LXXXV mentes perturbant. Cæsar idoneum locum nactus, quid quaque in parte geratur, cognoscit,
2 laborantibus submittit. vtrisque ad animum occurrit: vnum illud esse tempus prædicat, quo
3 maxime contendi conueniat. Galli, nisi perfregerint munitiones, de omni salute despe-
4 rant. Romani, si rem obtinuerint, finem
5 omnium laborum exspectant. maxime ad superiores munitiones laboratur, quo Verga-
6 sillaunum missum demonstrauimus. exiguum lo-

Cap. LXXXIV. 1. *ex oppido egreditur; e castris longurios*) Suspectum *e castris* seu *a castris*, quod libri habent. Vide Lipsii Poliorc. I. 9, qui *crates* legendum censet, præsertim quod vetustiores libri, sine præpositione *castris* habent.

longurios, musculos, falces) Longurii longa ligna, quæ hic, vt Lipsius censet, fossis superiicerentur, vt ponticulum facerent. *Musculos*, eorumque in oppugnando vsum, ipse Cæsar II Ciu. cap. 10. & 11. descripsit. *Falces*, cognominatas *murales* vide lib. III Gall. cap. 14. sect. 5.

loci ad decliuitatem faftigium magnum habet
momentum. alii tela coniiciunt: alii, teftu- 7
dine facta, fubeunt, defatigatis inuicem integri
fuccedunt. agger ab vniuerfis in munitionem 8
coniectus, & adfcenfum dat Gallis, & quæ in
terram occultauerant Romani, contegit: nec 9
iam arma noftris nec vires fuppetunt. His LXXXVI
rebus cognitis, Cæfar, Labienum cum cohorti-
bus VI fubfidio laborantibus mittit. imperat, 2
fi fuftinere non poffit, deductis cohortibus
eruptione pugnaret; id, nifi neceffario, non
faciat. ipfe adit reliquos: cohortatur, ne 3
labori fuccumbant: omnium fuperiorum dimi-
cationum fructum in eo die atque hora docet
confiftere. interiores, defperatis campeftribus 4
locis propter magnitudinem munitionum, loca
prærupta ex adfcenfu tentant. huc ea, quæ 5
parauerant, conferunt: multitudine telorum
ex turribus propugnantes deturbant: aggere &
cratibus aditus expediunt: falcibus vallum ac 6
loricam refcindunt. Cæfar mittit primo LXXXVII
Brutum adolefcentem cum cohortibus VI, poft
cum aliis VII Fabium legatum. poftremo 2
ipfe, cum vehementius pugnaretur, integros
fubfidio adducit. reftituto prœlio ac repulfis
hoftibus, eo, quo Labienum miferat, conten-
dit, cohortes IV ex proximo caftello educit:
equitum fe p rtem fequi, partem circumire ex- 3
teriores munitiones, & ab tergo hoftes adoriri
iu-

CAP. LXXXIV. 6. *falcibus vallum ac loricam refcindunt)* Hinc vfum falcium muralium intelligimus.

5 iubet. Labienus, postquam neque aggeres, neque fossæ vim hostium sustinere poterant, coactis vna de quadraginta cohortibus, quas ex proximis præsidiis deductas sors obtulit, Cæsarem per nuntios facit certiorem, quid faciendum existimet. accelerat Cæsar, vt prœlio in-

LXXXIIX tersit. Eius aduentu ex colore vestitus cognito, quo insigni in prœliis vti consueuerat, turmisque equitum & cohortibus visis, quas se sequi iusserat, vt de locis superioribus hæc decliuia & deuexa cernebantur, hostes commit-
2 tunt prœlium. vtrimque clamore sublato, excipit rursus ex vallo atque omnibus munitio-
3 nibus clamor. nostri, emissis pilis, gladiis rem gerunt. repente post tergum equitatus cernitur: cohortes aliæ appropinquant: hostes
4 terga vertunt. fugientibus equites occurrunt;
5 fit magna cædes. Sedulius dux & princeps Lemouicum occiditur: Vergasillaunus Aruernus viuus in fuga comprehenditur: signa militaria LXXIV ad Cæsarem referuntur. pauci, ex tanto numero, se incolumes in castra reci-
6 piunt. conspicati ex oppido cædem & fugam suorum, desperata salute, copias a munitionibus reducunt. fit protinus, hac re audita, ex
7 castris Gallorum fuga. quod nisi crebris subsidiis ac totius diei labore milites fuissent defessi, omnes hostium copiæ deleri potuissent.

de

CAP. LXXXVIII. 5. *Sedulius dux & princeps Lemouicum)* Nomen Romanum: gens barbara, quia extra prouinciam: quod mirum. Lemouices enim nunc *Limosins*, oppidum *Limoge*.

de media nocte missus equitatus nouissimum 8
agmen consequitur: magnus numerus capitur
atque interficitur: reliqui ex fuga in ciuitates
discedunt. Postero die Vercingetorix, con LXXXIX
cilio conuocato, id se bellum suscepisse non
suarum necessitatum, sed communis libertatis
caussa, demonstrat; &, quoniam sit fortunæ ce- 2
dendum, ad vtramque rem se illis offerre, seu
morte sua Romanis satisfacere, seu viuum
transdere velint. Mittuntur de his rebus ad 3
Cæsarem legati. iubet arma transdi, principes
produci. ipse in munitione pro castris conse- 4
dit: eo duces producuntur. Vercingetorix de-
ditur: arma proiiciuntur. reseruatis Aeduis 5
atque Aruernis, si per eos ciuitates recuperare
posset, ex reliquis captiuis toto exercitu capi-
ta singula prædæ nomine distribuit. His XC
rebus confectis, in Aeduos proficiscitur; ciui-
tatem recipit. eo legati ab Aruernis missi, 2
quæ imperaret, se facturos pollicentur. impe-
rat magnum numerum obsidum. legiones in 3
hiberna mittit: captiuorum circiter XX millia
Aeduis Aruernisque reddit: T. Labienum 4
cum II legionibus & equitatu in Sequanos
proficisci iubet: huic M. Sempronium Ruti-
lum

CAP. LXXXIX. 4. *Vercingetorix deditur*) Florus III. 10. plura addidit, incertum quo auctore; & quæ locutus sit Vercingetorix Cæsari: & Alesiam *flammis* fuisse *adæquatam*: de quo Cæsar & alii silent. Dio Cassius lib. XI. p. 140. de Vercingetorige, *εὐθὺς ἐν δεσμοῖς ἔδησε, καὶ ἐς τὰ ἐπινίκια μετὰ τοῦτο πέμψας ἀπέκτεινε.*

5 lum attribuit. C. Fabium & L. Minucium Basilium cum II legionibus in Remis collocat, ne quam a finitimis Bellouacis calamitatem
6 accipiant. C. Antistium Reginum in Ambiuaretos, T. Sextium in Bituriges, C. Caninium Rebilum in Rutenos cum singulis legio-
7 nibus mittit. Q. Tullium Ciceronem & P. Sulpicium Cabiloni & Matisone in Aeduis ad Ararim, rei frumentariæ caussa collocat.
8 9 ipse Bibracte hiemare constituit. His rebus Cæsaris litteris cognitis, Romæ dierum XX supplicatio indicitur.

CAP. XC. 8. *dierum* XX *supplicatio)* Dictum supra ad finem libri II.

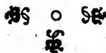

A. HIR-

A. HIRTII, vel OPPII, COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIBER VIII.

SVMMARIVM LIBRI VIII.

Auctoris institutum. Galli bella renouant. Cæsar vastatis Biturigum atque Cornutum agris, Bellouacos & socios prœliis vincit. Nouum a Pictonibus, Carnutibus & Armoricis motum bellum, a C. Fabio conficitur: Caninius Lucterii Cadurci & Drapetis Senonis copias profligat, atque hunc capit. Cæsar, Caninio accedens, Vxellodunum expugnat. Comio Atrebati, equestri pugna victo, datur venia. Sequenti anno, pacatæ Galliæ res singulas Cæsar disponit: contra quem inimici in vrbe conspirant.

COACTVS assiduis tuis vocibus, Balbe, cum quotidiana mea recusatio, non difficultatis excusatione, sed inertiæ videretur deprecationem habere,
difficillimam rem suscepi. Cæsaris, nostri 2
Commentarios rerum gestarum Galliæ, non comparandos superioribus atque insequentibus eius scriptis, contexui, nouissimeque imperfecta ab rebus gestis Alexandriæ confeci, vsque ad exitum non quidem ciuilis dissensionis, cuius
finem nullum videmus, sed vitæ Cæsaris. quos 3
vti-

A. HIRTII vel OPPII) Et olim de auctore huius libri, & aliorum, quibus Cæsaris de vtroque bello commentarii supplentur, quod Suetonius Cæs. c. 56. refert, dubitatum fuit.

vtinam qui legent, ſcire poſſent quam inuitus
ſuſceperim ſcribendos, quo facilius caream ſtul-
titiæ atque arrogantiæ crimine, qui me mediis
interpoſuerim Cæſaris ſcriptis. Conſtat enim
inter omnes, nihil tam operoſe ab aliis eſſe per-
fectum, quod non horum elegantia Commen-
5 tariorum ſuperetur: qui ſunt editi, ne ſcientia
tantarum rerum geſtarum ſcriptoribus deeſſet;
adeoque probantur omnium iudicio, vt præ-
repta, non præbita facultas ſcriptoribus videa-
6 tur. cuius tamen rei maior noſtra, quam reli-
7 quorum, eſt admiratio. ceteri enim, quam
bene atque emendate, nos etiam, quam facile
atque celeriter eos confecerit, ſcimus. Erat
autem in Cæſare cum facultas atque elegantia
ſumma ſcribendi, tum veriſſima ſuorum ſcien-
8 tia conſiliorum explicandorum. Mihi ne illud
quidem accidit, vt Alexandrino atque Africano
bello intereſſem; quæ bella quamquam ex parte
nobis Cæſaris ſermone ſint nota: tamen aliter
audimus ea, quæ rerum nouitate aut admira-
tione nos capiunt; aliter, quæ pro teſtimonio
9 ſumus dicturi. Sed ego nimirum, dum omnes
excuſationis cauſſas colligo, ne cum Cæſare
conferar, hoc ipſum crimen arrogantiæ ſubeo,
quod me iudicio cuiusquam exiſtimem poſſe
cum Cæſare comparari. Vale.

CAP. I. OMNI Gallia deuicta, Cæſar cum a ſupe-
riore æſtate nullum bellandi tempus intermi-
ſiſſet, militesque hibernorum quiete reficere a
tan-

3. *qui me mediis interpoſuerim)* Sic curatiores libri: alii *medium*: ſunt qui *medius*.

tantis laboribus vellet; complures eodem tempore ciuitates renouare belli consilia nuntiabantur, coniurationesque facere. cuius rei veri- 2
similis caussa adferebatur, quod Gallis omnibus cognitum esset, neque vlla multitudine in vnum locum coacta, resisti posse Romanis; nec, si diuersa bella complures eodem tempore intulissent ciuitates, satis auxilii, aut spatii, aut copiarum, habiturum exercitum populi R. ad omnia persequenda. non esse autem alicui ci- 3
uitati sortem incommodi recusandam, si tali mora reliquae possent se vindicare in libertatem. Quae ne opinio Gallorum confirmare- II
tur, Caesar M. Antonium quaestorem suis praefecit hibernis: ipse, equitatus praesidio, pridie kal. Ianuarii ab oppido Bibracte proficiscitur ad legionem XII, quam non longe a finibus Aeduorum collocauerat in finibus Biturigum, eique adiungit legionem XI, quae proxima fuerat. binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis, 2
reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum inducit: qui cum latos fines & complura oppida haberent, vnius legionis hibernis non potuerant contineri, quin bellum pararent, coniurationesque facerent. Repentino aduentu III
Caesaris accidit, quod imparatis disiectisque accipere fuit necesse, vt sine timore vllo rura colentes, prius ab equitatu opprimerentur, quam con-

---

CAP. III. 1. *disiectisque accidere f. n.*) Pluribus editis abest *accidere*, quod tamen scripti habent & excusorum primi. Nec insolens Hirtio est repetitio verbi huius, vt infra cap. 10. sect. 3.

2 confugere in oppida possent. namque etiam
illud vulgare incursionis signum hostium, quod
incendiis ædificiorum intelligi consueuit, Cæ-
saris erat interdicto sublatum: ne aut copia pa-
buli frumentique, si longius progredi vellet,
3 deficeret; aut hostes incendiis terrerentur.
multis hominum millibus capitis, perterriti Bi-
turiges, qui primum aduentum effugere potue-
rant Romanorum, in finitimas ciuitates, aut pri-
uatis hospitiis confisi, aut societate consiliorum
4 confugerant frustra. nam Cæsar magnis itine-
ribus omnibus locis occurrit: nec dat vlli ciuita-
ti spatium de aliena potius, quam de domestica
salute cogitandi. qua celeritate & fideles amicos
retinebat; & dubitantes terrore ad conditiones
5 pacis adducebat. tali conditione proposita,
Bituriges, cum sibi viderent clementia Cæsaris
reditum patere in eius amicitiam; finitimasque
ciuitates sine vlla pœna dedisse obsides, atque in
IV fidem receptas esse, idem fecerunt. Cæsar
militibus pro tanto labore ac patientia, qui bru-
malibus diebus, itineribus difficillimis, frigo-
ribus intolerandis, studiosissime permanserant
in labore, ducenos sestertios, centurionibus
II millia nummum prædæ nomine condonanda
pollicetur; legionibusque in hiberna remissis,
ipse se recepit die XL Bibracte. Ibi cum ius
diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt, auxi-
lium

CAP. IV. 1. *prædæ nomine condonanda)* quidam codd. *condonata*. Sunt quibus glossema hæc verba videntur. Idem sane auctor sine tali additamento scripsit eamdem rem. Bell. Alexandr. c. 48.

lium petitum contra Carnutes, quos intulisse bellum sibi querebantur. qua re cognita, cum 3
non amplius x & ııx dies in hibernis esset commoratus, legiones xiv & vi ex hibernis ab Arare educit; quas ibi collocatas, explicandæ rei frumentariæ caussa, superiore commentario demonstratum est. ita cum duabus legionibus ad persequendos Carnutes proficiscitur. Cum V
fama exercitus ad hostes esset perlata, calamitate ceterorum ducti Carnutes, desertis vicis oppidisque, quæ tolerandæ hiemis caussa, constitutis repente exiguis ad necessitatem ædificiis, incolebant, (nuper enim deuicti complura oppida dimiserant) dispersi profugiunt. Cæsar erum- 2
pentes, eo maxime tempore, acerrimas tempestates cum subire milites nollet, in oppido Carnutum Genabo castra ponit, atque, in tecta partim Gallorum, partim quæ coniectis celeriter stramentis, tentoriorum integendorum gratia erant inædificata, milites contegit: equites 3
tamen ex auxiliarios pedites in omnes partes mittit, quascumque petisse dicebantur hostes: nec frustra. nam plerumque magna præda 4
potiti nostri reuertuntur. oppressi Carnutes hiemis difficultate, terrore periculi, cum tectis expulsi, nullo loco diutius consistere auderent, nec siluarum præsidio tempestatibus durissimis tegi possent; dispersi, magna parte amissa suorum dissipantur in finitimas ciuitates. Cæ- VI
sar, tempore anni difficillimo, cum satis haberet,

3. *(superiore commentario)* lib. vii. cap. vlt. sect. 7.

ret, conuenientes manus dissipare, ne quod initium belli nasceretur; quantumque in ratione esset, exploratum haberet, sub tempus æstiuorum nullum summum bellum posse conflari; C. Trebonium cum II legionibus, quas secum habebat, in hibernis Genabi collocauit:
2 ipse cum crebris legationibus Remorum certior fieret, Bellouacos, qui belli gloria Gallos omnes Belgasque præstabant, finitimasque his ciuitates, duce Correo Bellouaco, & Comio Atrebare, exercitum comparare, atque in vnum locum cogere, vt omni multitudine in fines Suessionum, qui Remis erant attributi, facerent impressionem; pertinere autem non tantum ad dignitatem, sed etiam ad salutem suam iudicaret, nullam calamitatem, socios optime
3 de republ. meritos accipere; legionem ex hibernis euocat rursus XI, litteras autem ad C. Fabium mittit, vt in fines Suessionum legiones II, quas habebat, adduceret, alteramque
4 ex duabus a T. Labieno arcessit. Ita, quantum hibernorum opportunitas bellique ratio postulabat, perpetuo suo labore, inuicem legionibus
VII expeditionum onus iniungebat. His copiis coactis, ad Bellouacos proficiscitur, castrisque in eorum finibus positis, equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos,
2 ex quibus hostium consilia cognosceret. equites, officio functi, renunciant paucos in ædificiis esse inuentos; atque hos, non qui agrorum incolendorum caussa remansissent, (namque esse vndique diligenter demigratum) sed qui spe-

ſpeculandi gratia eſſent remiſſi. a quibus cum 3
quæreret Cæſar, quo loco multitudo eſſet Bel-
louacorum, quodque eſſet conſilium eorum;
inueniebat, Bellouacos omnes, qui arma ferre
poſſent, in vnum locum conueniſſe. itemque 4
Ambianos, Aulercos, Caletos, Velocaſſes, Atre-
bates locum caſtris excelſum, impedita circum-
datum palude, delegiſſe; omnia impedimenta in
vlteriores ſiluas contuliſſe; complures eſſe prin-
cipes belli auctores, ſed multitudinem maxime
Correo obtemperare, quod ei ſummo odio eſſe
nomen populi Rom. intellexiſſent. paucis an- 5
te diebus, ex his caſtris Comium diſceſſiſſe
ad auxilia Germanorum ad ducenda, quorum
& vicinitas propinqua, & multitudo eſſet infi-
nita. conſtituiſſe autem Bellouacos, omnium 6
principium conſenſu, ſumma plebis cupiditate,
ſi, vt diceretur, Cæſar cum tribus legionibus
veniret, offerre ſe ad dimicandum: ne miſe-
riore ac duriore poſtea conditione cum toto
exercitu decertare cogerentur: ſin maiores 7
copias adduceret, in eo loco permanere, quem
delegiſſent; pabulatione autem, quæ propter
anni tempus cum exigua tum diſiecta eſſet, &
frumentatione & reliquo commeatu ex inſidiis
prohibere Romanos. Quæ Cæſar cum con- VIII
ſentientibus plurimis cognouiſſet; atque ea,
quæ proponerentur, conſilia plena prudentiæ,
longeque a temeritate barbarorum remota eſſe
iudicaret; omnibus rebus inſeruiendum ſta-
tuit, quo celerius hoſtes, contemta ſuorum
paucitate, prodirent in aciem. ſingulis enim 2

virtutis veteranas legiones VII, VIII & IX habebant, summae spei, delectaeque iuuentutis
XI. quae, octauo iam stipendio functa; tamen, collatione reliquarum, nondum eamdem vetustatis & virtutis ceperat opinionem.
3 Itaque, concilio aduocato, rebus iis, quae ad se essent delatae, omnibus expositis, animos multitudinis confirmat: si forte hostes III legionum numero posset elicere ad dimicandum, agminis ordinem ita constituit; vt legio VII, VIII. IX ante omnia iret impedimenta; deinde omnium impedimentorum agmen (quod tamen erat mediocre, vt in expeditionibus esse consueuit) cogeret XI, ne maioris multitudinis species accidere hostibus posset, quam
4 ipsse depoposcissent. hac ratione paene quadrato agmine instructo, in conspectum hostium, celerius opinione eorum, exercitum ad-
IX ducit. Cum legiones repente instructas velut in acie certo gradu accedere Galli viderent, quorum erant ad Caesarem plena fiduciae consilia perlata, siue certaminis periculo, siue subito aduentu, seu exspectatione nostri consilii, copias instruunt pro castris, nec loco superiore
2 decedunt. Caesar, etsi dimicare optauerat, tamen, admiratus tantam multitudinem hostium, valle intermissa, magis in altitudinem depressa, quam

CAP. VIII. 2. *octauo iam stipendio functa*) anni militiae per stipendia numerati, quae non menstrua, sed annua intelligantur. Tacitus annal. I. cap. 36. *missionem dari vicena stipendia meritis: exauctorari qui senadena fecissent.*

quam late patente, castra castris hostium confert. hæc imperat vallo pedum XII muniri, 3
coronisque pro ratione eius altitudinis inædificari; fossam duplicem, pedum quinum denum, lateribus directis, deprimi; turres crebras excitari, in altitudinem III tabulatorum, pontibus transiectis constratisque coniungi;
quorum frontes viminea loricula munirentur, 4
vt hostis a duplici propugnatorum ordine depelleretur: quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine esset, hoc audacius longiusque tela permitteret; alter, quo propior hostem in vallo collocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur. portis fores altioresque
turres imposuit. Huius munitionis duplex X
erat consilium. namque & operum magnitudinem & timorem suum sperabat fiduciam barbaris allaturum, &, cum pabulatum frumentatumque longius esset, proficiscendum, paruis copiis castra munitione ipsa videbat posse defendi.
Interim, crebro paucis vtrim- 2
que procurrentibus, inter bina castra palude interiecta, contendebatur: quam tamen paludem non numquam aut nostra auxilia Gallorum Germanorumque transibant; acriusque hostes insequebantur, aut vicissim hostes, eodem transgressi, nostros longius submouebant. Ac-

CAP. IX. 3. *coronisque inædificari*) Corona summitas & fastigium operis: in vallo aut turri, lorica vel pars eius & prominentia quædam coronæ vicem præstitit.

3 Accidebat autem quotidianis pabulationibus (id quod accidere erat necesse, cum raris disiectisque ex ædificiis pabulum conquireretur) vt impeditis locis dispersi pabulatores circumue-
4 nirentur: quæ res etsi mediocre detrimentum iumentorum ac seruorum nostris adferebat, tamen stultas cognitiones incitabat barbarorum, atque eo magis, quod Comius, quem profectum ad auxilia Germanorum arcessenda dixeram, cum equitibus venerat: qui tametsi numero non amplius erant quingentis, tamen Germanorum aduentu barbari inflaban-
XI tur. Cæsar, cum animaduerteret, hostem complures dies castris palude & locis natura munitis se tenere: neque oppugnare castra eorum, sine dimicatione perniciosa, nec locum munitionibus claudi, nisi a maiore exercitu, posse; litteras ad Trebonium mittit, vt, quam celerrimæ posset, legionem XIII, quæ cum T. Sextio legato in Biturigibus hiemabat, arcesseret; atque ita cum III legionibus magnis iti-
2 neribus ad se veniret: ipse equites inuicem Remorum, ac Lingonum, reliquarumque ciuitatum, quorum magnum numerum euocauerat, præsidio pabulationibus mittit, qui subitas
XII hostium incursiones sustinerent. Quod cum quotidie fieret, ac iam consuetudine diligentia minueretur, (quod plerumque accidit diuturnitate) Bellouaci delecta manu peditum; cognitis stationibus quotidianis equitum nostrorum,
2 siluestribus locis insidias disponunt; eodemque equites postero die mittunt, qui primum eli-

elicerent nostros in insidias, deinde circumuentos adgrederentur. cuius mali sors incidit Re- 3
mis, quibus illa dies fungendi muneris obuenerat. namque ii, cum repente hostium equites animaduertissent, ac numero superiores paucitatem contemsissent, cupidius insecuti a peditibus vndique sunt circumdati. quo facto per- 4
turbati, celerius, quam consuetudo fert equestris prœlii, se receperunt, amisso Vertisco,
principe ciuitatis, præfecto equitum: qui 5
cum vix equo propter ætatem posset vti, tamen consuetudine Gallorum, neque ætatis excusatione in suscipienda præfectura vsus erat, neque dimicari sine se voluerat. Inflantur atque inci- 6
tantur hostium animi secundo prœlio, principe & præfecto Remorum interfecto. nostri de- 7
trimento admonentur, diligentius exploratis locis stationes disponere, ac moderatius cedentem insequi hostem Non intermittuntur XIII
interim quotidiana prœlia in conspectu vtrorumque castrorum, quæ ad vada transitusque fiebant paludis. qua contentione Germani, 2
quos propterea Cæsar trausduxerat Rhenum, vt equitibus interpositi prœliarentur, cum constantius vniuersi paludem transissent, paucisque resistentibus interfectis, pertinacius reliquam multitudinem essent insecuti, perterriti non solum ii, qui aut cominus opprimebantur, aut eminus vulnerabantur; sed etiam, qui longius subsidiari consueuerant, turpiter fugerunt; nec prius finem fugæ fecerunt, sæpe amissis 3
superioribus locis, quam se aut in castra suorum

reciperent; aut nonnulli, pudore coacti, longius profugerent. 4 quorum periculo sic omnes copiæ sunt perturbatæ, vt vix iudicari posset, vtrum secundis minimis rebus insolentiores, an aduerso mediocri casu timidiores essent.

XIV Complurimis diebus iisdem in castris consumptibus, cum propius accessisse legiones & C. Trebonium legatum cognouissent; duces Bellouacorum, veriti similem obsessionem Alesiæ, noctu dimittunt eos, quos aut ætate aut viribus inferiores aut inermes habebant, vnaque reliqua impedimenta: 2 quorum perturbatum & confusum dum explicant agmen, (magna enim multitudo carrorum etiam expeditos sequi Gallos consueuit) oppressi luce, copias armatorum pro suis instruunt castris, ne prius Romani persequi se inciperent, quam longius agmen impedimentorum suorum processisset. 3 At Cæsar neque resistentes tanto collis adscensu lacessendos iudicabat; neque non vsque eo legione amouendas, vt discedere ex eo loco sine periculo barbari, militibus instantibus, non possent: 4 ita, cum paludem impeditam a castris castra diuidre, quæ transeundi difficultas celerita-

CAP. XIII 4. *secundis minimis*) Libri veteres, scripti & excusi, *secundis minimisque*) pro quo Scaliger edidit *secundis nimiisque*, quam adhuc editores secuti sunt. D. Vossius retinet veterem scripturam, solo *que* sublato, vt sensus, *rebus parumper secundis inflatiores*.

an aduerso mediocri casu) Sic non MSS. solum, sed veteres etiam excusi libri; recentiores, *aduersis mediocribusque*.

ritatem insequendi tardare posset; atque id iugum, quod trans paludem pæne ad hostium castra pertineret, mediocri valle a castris eorum intercisum animaduerteret; pontibus palude constrata, legiones transducit, celeriterque in
summam planiciem iugi peruenit; quæ decliui 5
fastigio duobus ab lateribus muniebatur. ibi legionibus instructis ad ultimum iugum peruenit: aciemque eo loco constituit, vnde tormento missa tela in hostium cuneos coniici pos-
sent. Barbari, confisi loci natura, cum di- XV
micare non recusarunt, si forte Romani subire collem conarentur, paullatimque copias distributas dimittere non auderent, ne dispersi per-
turbarentur, in acie permanserunt. quorum 2
pertinacia cognita, Cæsar viginti cohortibus instructis, castrisque eo loco metatis, muniri iu-
bet castra: absolutis operibus, legiones pro 3
vallo instructas collocat: equites frenatis equis
in stationibus disponit. Bellouaci, cum Roma- 4
nos ad insequendum parados viderent, neque pernoctare, neque diutius permanere sine periculo eodem loco possent, tale consilium sui reci-
piendi inierunt. Fasces, vbi consederant (nam 5
in acie sedere Gallos consuesse, superioribus commentariis declaratum est) stramentorum ac

---

Cap. xv. 4. *(sine periculo)* Hoc in MSS. plurimis, & antiquis editionibus exstat. Postea cusum est sine *cibariis*.

5. *(superioribus commentariis)* Non apparet hic locus in septem Cæsaris de hoc bello; vt vel exciderit,

ac virgultorum, quorum ſumma erat in caſtris
copia, per manus inter ſe transditos, ante aciem
collocauerunt, extremoque tempore diei, ſigno
6 pronuntiato, vno tempore incenderunt. ita
continens flamma copias omnes repente a con-
ſpectu texit Romanorum: quod vbi accidit, bar-
XVI bari vehementiſſimo curſu fugerunt. Cæ-
ſar, etſi diſceſſum hoſtium animaduertere non
poterat, incendiis oppoſitis: tamen id conſilium
cum fugæ cauſſa initum ſuſpicaretur, legiones
promouet, & turmas mittit ad inſequendum:
ipſe veritus inſidias, ne forte in eodem loco
ſubſiſtere hoſtis, atque elicere noſtros in locum
2 conaretur iniquum, tardius procedit. Equites
cum intrare fumum & flammam denſiſſimam
timerent; ac, ſi qui cupidius intrauerant, vix
ſuorum ipſi priores partes animaduerterent
equorum; inſidias veriti, liberam facultatem
3 ſui recipiendi Bellouacis dederunt. Ita fuga
timoris ſimul calliditatisque plena, ſine vllo
detrimento, millia non amplius x progreſſi ho-
ſtes, munitiſſimo loco caſtra poſuerunt. inde,
cum ſæpe in inſidiis equites peditesque diſpo-
nerent, magna detrimenta Romanis in pabu-
XVII lationibus inferebant. Quod cum crebrius
accideret, ex captiuo quodam comperit Cæſar,
Correum, Bellouacorum ducem, fortiſſimorum
millia VI peditum delegiſſe, equitesque ex
omni numero ∞, quos in inſidiis eo loco col-
locaret, quem in locum, propter copiam fru-
men-

vel librariorum culpa mutatum ſit: niſi memoria lap-
ſus eſt ipſe Hirtius.

menti ac pabuli, Romanos pabulatum missuros
suspicaretur. quo cognito consilio, Cæsar le- 2
giones plures, quam solebat, educit; equita-
tumque, qua consuetudine pabulatoribus mit-
tere præsidio consueuerat, præmittit. huic 3
interponit auxilia leuis armaturæ: ipse cum le-
gionibus, quam potest maxime, appropin-
quat. Hostes in insidiis dispositi, cum sibi XVIII
delegissent campum ad rem gerendam non am-
plius patentem in omnes partes passibus ∞, sil-
uis vndique impeditissimis, aut altissimo flu-
mine, velut indagine munitum, hunc insidiis
circumdederunt. Nostri, explorato hostium 2
consilio, ad prœliandum animo atque armis pa-
rati, cum subsequentibus legionibus, nullam
dimicationem recusarent, turmatim in eum lo-
cum deuenerunt. quorum aduentu cum sibi 3
Correus oblatam occasionem rei gerendæ existi-
maret, primus cum paucis se ostendit, atque in
proximas turmas impetum facit. nostri con- 4
stanter impetum sustinent insidiatorum; neque
plures in vnum locum conueniunt, quod ple-
rumque equestribus prœliis cum propter ali-
quem timorem accidit, tum multitudine ipso-
rum detrimentum accipitur. Cum disposi- XIX
tis turmis inuicem rari prœliarentur, neque ab
lateribus circumueniri suos paterentur; erum-
punt ceteri, Correo prœliante, ex siluis. fit 2
magna contentione diuersum prœlium; quod
cum

CAP. XVII. 3. *auxilia leuis armaturæ*) In MSS. ita, quorum sex nominatim laudat Vossius. Editi, *præsidia l. a.*

cum diutius pari Marte iniretur, paullatim ex
siluis instructa multitudo procedit, peditum, quæ
nostros cogit cedere equites: quibus celeriter
subueniunt leuis armaturæ pedites, quos ante le-
3 giones missos docui; turmisque nostrorum in-
terpositi, constanter prœliantur. pugnatur a-
liquamdiu pari contentione: deinde, vt ratio
postulabat prœlii, qui sustinuerant primos impe-
tus insidiatum, hoc ipso fiunt superiores, quod
nullum ab insidiantibus imprudentes acceperant
4 detrimentum: accedunt propius interim le-
giones crebrique eodem tempore & nostris &
hostibus nuntii adferuntur, imperatorem in-
5 structis copiis adesse. qua re cognita, præsidio
cohortium confisi nostri, acerrime prœliantur,
ne, si tardius rem gessissent, victoriæ gloriam
6 communicasse cum legionibus viderentur. Ho-
stes concidunt animis, atque itineribus diuersis
fugam quærunt nequidquam. nam quibus diffi-
cultatibus locorum Romanos claudere volue-
7 rant, iis ipsi tenebantur. victi tamen, perculsi-
que, maiore parte amissa, consternati, quo
fors tulerat, confugiunt: partim siluis petitis,
8 partim flumine, qui tamen in fuga a nostris
acriter insequentibus conficiuntur: cum interim
nulla calamitate victus Correus, excedere prœ-
lio, siluasque petere, aut inuitantibus nostris
ad deditionem, potuit adduci; quin fortissime
prœliando, compluresque vulnerando, coge-
ret

Cap. xix. 7. *quo fors tulerat*) Hæc desunt multis scriptis: etiam edd. Venet. vetustæ, & Gryph. Et perperam *sors* pro *fors* legunt, qui retinent.

ret elatos iracundia victores in se tela coniicere. Tali modo re gesta, recentibus prœlii XX
vestigiis, ingressus Cæsar, cum victos tanta calamitate existimaret hostes, nuntio accepto, locum castrorum relicturos, quæ non longius ab ea cæde abesse plus minus IIX millibus passuum dicebantur, tametsi flumine impeditum transitum videbat; tamen, exercitu transducto, pro-
greditur. at Bellouaci, reliquæque ciuitates, 2
repente ex fuga paucis, atque his vulneratis, receptis, qui siluarum beneficio casum euitauerant, omnibus aduersis, cognita calamitate, interfecto Correo, amisso equitatu, & fortissimis peditibus, cum aduentare Romanos existimarent, concilio repente cantu tubarum conuocato, conclamant, vt legati obsidesque ad Cæsarem
mittantur. Hoc omnibus probato consilio, XXI
Comius Atrebas ad eos profugit Germanos, a
quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. ce- 2
teri e vestigio mittunt ad Cæsarem legatos, petuntque, vt ea pœna sit contentus (hostium) quam si sine dimicatione inferre integris posset, pro sua clementia atque humanitate numquam
profecto esset illaturus. adflictas opes equestri 3
prœlio Bellouacorum esse: delectorum peditum multa millia interiisse, vix refugisse nuntios cæ-
dis. tamen magnum, vt in tanta calamitate, 4
Bellouacos eo prœlio commodum esse consecutos, quod Correus, auctor belli, concitator multitudinis, esset interfectus: numquam enim senatum tantum in ciuitate, illo viuo, quantum
imperitam plebem, potuisse. Hæc oran- XXII
tibus

tibus legatis, commemorat Cæsar, eodem tempore superiore anno Bellouacos, ceterasque Galliæ ciuitates, suscepisse bellum; pertinacissime hos ex omnibus in sententia permansisse, neque ad sanitatem reliquorum deditione esse
2 perductos: scire atque intelligere se caussam peccati facillime mortuis delegari: neminem verò tantum pollere, vt inuitis principibus, résistente senatu, omnibus bonis repugnantibus, infirma manu plebis bellum concitare & gerere posset: sed tamen se contentum fore ea pœna,
XXIII quam sibi ipsi contraxissent. Nocte insequenti legati responsa ad suos referunt, obsides conficiunt. concurrunt reliquarum ciuitatum legati, quæ Bellouacorum speculabantur euen-
2 tum. obsides dant: imperata faciunt, excepto Comio, quem timor cohibebat, cuiusquam
3 fidei suam committere salutem. nam superiore anno T. Labienus, Cæsare in Gallia Citeriore ius dicente, cum Comium comperisset sollicitare ciuitates, & coniurationem contra Cæsarem facere; infidelitatem eius sine vlla perfidia
4 iudicauit comprimi posse: quem quia non arbitrabatur vocatum in castra venturum, ne tentando cautiorem faceret, C. Volusenum Quadratum misit, qui eum, per simulationem colloquii, curaret interficiendum. ad eam rem
5 delectos transdidit centuriones. cum in colloquium ventum esset, &, vt conuenerat, manum

---

CAP. XXIII. 4. C. *Volusenum Quadratum*) quem lib. XV. 21. Cæsar ad exploranda Britanniæ litora præmiserat.

num Comii Volusenus arripuisset; centurio, velut, insueta re permotus, vellet hominem conficere, celeriter a familiaribus prohibitus Comii, non potuit: grauiter tamen primo ictu gladio caput percussit. cum vtrimque gladii districti 6
essent; non tam pugnandi, quam diffugiendi fuit vtrorumque consilium; nostrorum, quod mortifero vulnere Comium credebant adfectum; Gallorum, quod, insidiis cognitis, plura quam videbant, extimescebant. quo facto statuisse Comius dicebatur, numquam in conspectum cuiusquam Romani venire. Bellicosis- XXIV
simis gentibus deuictis, Cæsar, cum videret nullam iam esse ciuitatem, quæ bellum pararet, quo sibi resisteret; sed non nullos ex oppidis demigrare; ex agris effugere, ad præsens Imperium euitandum; plures in partes exercitum dimittere constituit. M. Antonium quæstorem, cum 2
legione XI sibi coniungit: C. Fabium legatum, cum cohortibus XXV mittit in diuersissimam partem Galliæ; quod ibi quasdam ciuitates in armis esse audiebat, neque C. Caninium Rebilum legatum, qui in illis regionibus præerat, satis firmas II legiones habere existimabat. T. 3
Labienum ad se euocat: legionemque XII, quæ cum eo fuerat in hibernis, in Togatam Galliam mittit, ad colonias ciuium Romanorum tuendas; ne quod simile incommodum accideret decur-

CAP. XXIV. 3. *in Togatam Galliam*) quæ paullo ante cap. 23. sect. 3 *Citerior* dicta fuit, a togæ vsu, propter ciuitatem concessam, *Togata* dicta,

cursione barbarorum, ac superiore æstate Tergestinis accidisset; quia repentino latrocinio
4 atque impetu eorum erant oppressi. Ipse ad deuastandos depopulandosque fines Ambiorigis proficiscitur, quem perterritum atque fugientem, tum redigi posse in suam potestatem desperasset, proximum suæ dignitati esse ducebat, adeo fines eius vastare ciuibus, ædificiis, pecore, vt odio suorum Ambiorix, si quos fortuna fecisset reliquos, nullum reditum propter tantas
XXV calamitates haberet in ciuitatem. Cum in omnes partes finium Ambiorigis aut legiones aut auxilia dimisisset, atque omnia cædibus, incendiis, rapinis, vastasset; magno numero hominum interfecto aut capto, Labienum, cum
2 II legionibus, in Treuiros mittit; quorum ciuitas, propter Germaniæ vicinitatem, quotidianis exercitata bellis, cultu & feritate, non multum a Germanis differebat: neque imperata
3 vmquam, nisi exercitu coacta, faciebat. Interim C. Caninius legatus, cum magnam multitudinem conuenisse hostium in fines Pictonum, litteris nuntiisque Duracii cognouisset, qui perpetuo in amicitia Romanorum permanserat, cum pars quædam ciuitatis eius defecisset ad

---

Tergestinis) Tergeste, Carnicorum oppidum, ad Hadriaticum mare: quondam Italiæ finis, antequam pars Istriæ adiecta fuit.

CAP. XXVI. 1. *in fines Pictonum*) Pictones populus Aquitaniæ adiectæ prope Ligerim. Vrbs illorum *Limonum*, *Λίμωνον* Ptolemæi, media ætate Pictauium, Pictauus; nunc *Poictiers*.

ad oppidum Limonum contendit. quo cum 2
aduentaret, atque ex captiuis certius cognosceret, multis hominum millibus Dumnaco duce Andium, Duracium clausum, limonum oppugnari: neque infirmas legiones hostibus committere auderet, castra munito loco posuit.
Dumnacus, cum appropinquare Caninium cognouisset, copiis omnibus ad legiones conuersis, castra Romanorum oppugnare instituit. 3
cum complures dies in oppugnatione consumpsisset, & magno suorum detrimento, nullam partem munitionum conuellere potuisset, rursus ad obsidendum Limonum redit. 4
Eodem XXVII
tempore C. Fabius legatus complures ciuitates in fidem recipit, obsidibus firmat, litterisque C. Caninii certior fit, quæ in Pictonibus gerantur. quibus rebus cognitis, proficiscitur ad auxilium Duracio ferendum.
At Dumnacus, aduentu Fabii cognito, desperata salute, si tempore eodem coactus esset & Romanum externum sustinere hostem, & respicere ac timere oppidanos; repente ex eo loco cum copiis recedit, nec se satis tutum fore arbitratur, nisi flumen Ligerim, quod erat ponte, propter magnitudinem, transeundum, copias transduxisset. 2
Fabius, etsi nondum in conspectum venerat hostibus, neque se cum Caninio coniun- 3

ad oppidum Limonum) Iam dictum est. Caput enim esse Pictonum, ex Magnone Valesius demonstrauit, qui Notis Iuris ad Carolum M. scripsit, *Pictanus, Limonum*.

iunxerat; tamen doctus ab iis, qui locorum nouerant naturam, potissimum credidit, hostes perterritos eum locum, quem petebant, peti-
4 turos. Itaque cum copiis ad eumdem pontem contendit, equitatumque tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum, cum processisset, sine defatigatione equorum in ea-
5 dem se reciperet castra. Consequuntur equi-tes nostri, vt erat præceptum, inuaduntque Dumnaci agmen: & fugientes perterritosque
6 sub sarcinis in itinere adgressi, magna præda,
XXVIII multis interfectis, potiuntur. Itaque, re bene gesta, se recipiunt in castra. Insequenti nocte Fabius equites præmittit, sic paratos, vt confligerent, atque omne agmen morarentur, dum
2 consequeretur ipse. cuius præceptis, vt res gereretur, Q. Atius Varus, præfectus equitum, singularis & animi & prudentiæ vir, suos hortatur, agmenque hostium consecutus, turmas partim idoneis locis disponit, partim equitum
3 prœlium committit. Consistit audacius equitatus hostium succedentibus sibi peditibus, qui toto agmine subsistentes, equitibus suis contra
4 nostros ferunt auxilium. fit prœlium acri certamine. namque nostri, contemptis pridie superatisque hostibus, cum subsequi legiones meminissent, & pudore cedendi, & cupiditate per se conficiendi prœlii, fortissime contra pe-
5 dites prœliabantur; hostesque nihil amplius copiarum accessarum credentes, vt pridie cognouerant, delendi equitatus nostri nacti oc-
XXIX casionem videbantur. Cum aliquamdiu summa

summa contentione dimicaretur, Dumnacus
instruit aciem, quæ suis esset equitibus inuicem
præsidio, tum repente confertæ legiones in
conspectum hostium veniunt. quibus visis, 2
perculsæ barbarorum turmæ, ac perterritæ acies
hostium, perturbato impedimentorum agmine,
magno clamore discursuque passim fugæ se
mandant. At nostri equites, qui paullo ante 3
cum resistentibus fortissime conflixerant, læti-
tiæ victoriæ elati, magno vndique clamore
sublato, cedentibus circumfusi, quantum equo-
rum vires ad persequendum dextræque ad
cædendum valent, tantum eo prœlio interfi-
ciunt. Itaque amplius millibus XII. aut arma- 4
torum, aut eorum, qui timore arma proiece-
rant, interfectis, omnis multitudo capitur impe-
dimentorum. Qua ex fuga, cum constaret, XXX
Drapetem Senonem, (qui, vt primum defece-
rat Gallia, collectis vndique perditis homini-
bus, seruis ad libertatem vocatis, exsulibus
omnium ciuitatum adscitis, receptis latronibus,
impedimenta & commeatus Romanorum inter-
ceperat) non amplius hominum v millibus ex
fuga collectis, prouinciam petere, vnaque con-
silium cum eo Luterium Cadurcum cepisse, quem
in superiore Commentario, prima defectione
Galliæ facere in prouinciam impetum voluisse,
cognitum est; Caninius legatus, cum legio- 2
nibus II ad eos persequendos contendit, ne de
ti-

CAP. XXX. 1. *in superiore commentario*) cap. 5. seqq. Ibi Cæsar *Lu[illegible]* . *in*[illegible]scripsit, qui hic est *Luterius*.

timore aut detrimento prouinciæ, magna infamia, perditorum hominum latrociniis, cape-
XXXI retur. C. Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes reliquasque proficiscitur ciuitates, quarum eo prœlio, quod cum Dumnaco fecerat,
2 copias esse accitas sciebat. non enim dubitabat, quin recenti calamitate submissiores essent futuræ; dato vero spatio ac tempore, eodem
3 instante Dumnaco, possent concitari. qua in re summa felicitas celeritasque in recipiendis ciuitatibus Fabium consequitur. nam Carnutes, qui, sæpe vexati, numquam pacis fecerant mentionem, datis obsidibus, veniunt in deditio-
4 nem; ceteræque ciuitates, positæ in vltimis Galliæ finibus, Oceano coniunctæ, quæ Armoricæ appellantur, auctoritate adductæ Carnutum, aduentu Fabii legionumque, imperata sine
5 mora faciunt. Dumnacus, suis finibus expulsus, errans latiransque, solus extremas Galliæ regio-
XXXII nes petere coactus est. At Drapes, vnaque Luterius, cum legiones Caniniumque adesse cognoscerent, nec se sine certa pernicie, persequente exercitu, putarent prouinciæ fines intrare posse; nec iam liberam vagandi latrocinandique facultatem haberent, consistunt in agris Cadur-
2 corum. Ibi cum Luterius apud suos ciues quondam integris rebus, multum potuisset; semperque auctor nouorum consiliorum magnam apud barbaros auctoritatem haberet; oppidum Vxellodunum, quod in clientela fueras eius, na-

Cap. xxxii. 2. *oppidum Vxellodunum*) Cadurcorum hoc oppidum in Armorica citeriore fuit.

natura loci egregie munitum, occupat ſuis & Drapetis copiis, oppidanosque ſibi coniungit. Quo cum confeſtim C. Caninius veniſ- XXXIII
ſet, animaduerteretque omnes oppidi partes præruptiſſimis ſaxis eſſe munitas, quo, defendente nullo, tamen armatis adſcendere eſſet difficile; magna autem impedimenta oppidanorum videret, quæ ſi clandeſtina fuga ſubtrahere conarentur, effugere non modo equitatum, ſed ne legiones quidem poſſent: tri- 2
partito cohortibus diuiſis, trina excelſiſſimo loco caſtra fecit, a quibus paullatim, quantum copiæ patiebantur, vallum in oppidi circuitu ducere inſtituit. Quod cum animaduerte- XXXIV
rent oppidani, miſerrimaque Aleſiæ memoria ſolliciti, ſimilem caſum obſeſſionis vererentur, maximeque ex omnibus Luterius, qui fortunæ illius periculum fecerat, moneret rationem frumenti eſſe habendam; conſtituunt omnium conſenſu, parte ibi relicta copiarum, ipſi cum expeditis ad importandum frumentum proficiſci. Eo conſilio probato, proxima nocte, 2
II millibus armatorum relictis, reliquas ex oppido Drapes & Luterius educunt: ii, paucos 3
dies morati, ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria ſubleuare eos cupiebant, partim prohibere, quo minus ſumerent, non poterant, magnum numerum frumenti comparant. non numquam autem expeditionibus nocturnis caſtella noſtrorum adoriuntur. quam ob cauſ- 4
ſam C. Caninius toto oppido munitiones

V 3 cir-

circumdare moratur; ne aut opus effectum
tueri non possit, aut plurimis in locis infirma
XXXV disponat præsidia. Magna copia frumenti
comparata, confidunt Drapes & Luterius non
longius ab oppido x millibus passuum, vnde
paullatim frumentum in oppidum supporta-
2 rent. ipsi inter se prouincias partiuntur: Dra-
pes castris præsidio cum parte copiarum resti-
tit: Luterius agmen iumentorum ad oppi-
3 dum adducit. dispositis ibi præsidiis, hora
noctis circiter x siluestribus angustisque iti-
neribus frumentum importare in oppidum
4 instituit. quorum strepitum vigiles castrorum
cum sensissent, exploratoresque missi, quæ age-
rentur, renunciassent; Caninius celeriter cum
cohortibus armatis ex proximis castellis in fru-
5 mentarios sub ipsam lucem impetum fecit. ii,
repentino malo perterriti, diffugiunt ad sua
præsidia: quæ nostri, vt viderunt, acrius contra
armatos incitati, neminem ex eo numero vi-
uum capi patiuntur. Effugit inde cum paucis
XXXVI Luterius, nec se recipit in castra. Re bene
gesta, Caninius ex captiuis comperit, partem co-
piarum cum Drapete esse in castris intra millia
passuum x. qua re ex compluribus cognita,
cum intelligeret, fugato duce altero, perterri-
tos

CAP. XXXIV. 4. *circumdare moratur*) Ita nunc plerique: etiam Gryphius, quod haud dubie ex veteri codice. Antea editum erat *conatur*.

2. prouincias partiuntur) munera, expeditiones, Romano loquendi more, quo inter se consules aut prætores diuiserunt.

tos reliquos facile opprimi posse: Magnæ feli-
citatis esse arbitrabatur, neminem ex cæde re-
fugisse in castra, qui de accepta calamitate nun-
tium Drapeti perferret. sed, cum in experiun- 2
do periculum nullum videret, equitatum omnem
Germanosque pedites summæ velocitatis homi-
nes, ad castra hostium præmittit. ipse legio-
nem vnam in trina castra distribuit, alteram
secum expeditam ducit. Cum propius hostem 3
accessisset, ab exploratoribus, quos præmiserat,
cognoscit, castra eorum, vt barbarorum fert
consuetudo, relictis locis superioribus, ad ripas
fluminis esse demissa. at Germanos equitesque
imprudentibus omnibus de improuiso aduolas-
se, & prœlium commisisse. qua re cognita, 4
legionem armatam instructamque adducit. ita,
repente omnibus ex partibus signo dato, loca su-
periora capiuntur. quod vbi accidit, Germani
equitesque, signis legionis visis, vehementissime
prœliantur. confestim omnes cohortes vndi- 5
que impetum faciunt: omnibus aut interfectis,
aut captis, magna præda potiuntur. capitur ipse
eo prœlio Drapes. Caninius, felicissime re XXXVII
gesta, sine vllo pæne militis vulnere, ad obsiden-
dos oppidanos reuertitur; externoque hoste
deleto, cuius timore antea diuidere præsidia,
& munitione oppidanos circumdare prohibitus
erat,

CAP. XXXVII. 2. *cuius timore antea diuidere præs.*) Plures ita scripti codices: etiam editi veteres, Venetus, Gryphii, alii. Post excusum, *cuius timore augere præsidia.*

3 erat, opera vndique imperat adminiſtrari. Ve-
nit eodem cum ſuis copiis poſtero die C. Fa-
bius, partemque oppidi ſumit ad obſiden-
XXXIIX dum. Cæſar interim M. Antonium quæ-
ſtorem cum cohortibus XV in Bellouacis re-
liquit, ne qua rurſus nouorum conſiliorum
2 capiendorum Belgis facultas daretur. ipſe
reliquas ciuitates adit, obſides plures im-
perat, timentes omnium animos conſo-
3 latione ſanat. Cum in Carnutes veniſ-
ſet, quorum conſilio in ciuitate ſuperiore com-
mentario Cæſar expoſuit initium belli eſſe or-
tum, quod præcipue eos, propter conſcientiam
facti, timere animaduertebat, quo celerius ci-
uitatem metu liberaret, principem ſceleris
ipſius, & concitatorem belli Guturuatum
4 ad ſupplicium depoſcit. qui etſi ne ciuibus
quidem ſuis ſe committebat; tamen celeri-
ter, omnium cura quæſitus, in caſtra per-
5 ducitur. Cogitur in eius ſupplicum Cæſar
contra naturam ſuam, maximo militum con-
curſu, qui omnia pericula & detrimenta belli
& Guturuato accepta referebant, adeo vt ver-
beribus exanimatum corpus ſecuri ferire-
XXXIX tur. Ibi crebris litteris Caninii fit certior,
quæ de Drape & Luterio geſta eſſent, quoque in
2 conſilio permanerent oppidani: quorum etſi
paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam
magna pœna eſſe adficiendam iudicabat; ne vni-
uerſæ Gallia non vires ſibi defuiſſe ad reſiſten-
dum

CAP. XXXVIII. 3. *ſuperiore commentario*) lib. VII. cap. 2.

dum Romanis, ſed conſtantiam putaret; neue
hoc exemplo ceteræ ciuitates, locorum oppor-
tunitate fretæ, ſe vindicarent in libertatem;
cum omnibus Gallis notum eſſe ſciret, reliquam 3
eſſe vnam æſtatem ſuæ prouinciæ; quam ſi ſuſti-
nere potuiſſent, nullum vltra periculum vere-
rentur. Itaque Q. Calenum legatum cum le- 4
gionibus II relinquit, qui iuſtis itineribus ſe
ſubſequeretur: ipſe cum omni equitatu,
quam poteſt celerrime, ad Caninium conten-
dit. Cum, contra exſpectationem omnium, XL
Cæſar Vxellodunum veniſſet; oppidumque
operibus clauſum animaduerteret; neque ab
oppugnatione recedi videret vlla conditione
poſſe; magna autem copia frumenti abundare
oppidanos, ex perfugis cognoſceret; aqua
prohibere hoſtem tentare cœpit. Flumen in- 2
fimam vallem diuidebat, quæ pæne totum mon-
tem cingebat, in quo poſitum erat præruptum
vndique oppidum Vxellodunum. hoc auer- 3
tere loci natura prohibebat. ſic enim imis radi-
cibus montis ferebatur, vt nullam in partem,
depreſſis foſſis, deriuari poſſet. Erat autem 4
oppidanis difficilis & præruptus eo deſcenſus,
vt, prohibentibus noſtris, ſine vulneribus ac
periculo vitæ, neque audire flumen, neque arduo
ſe recipere poſſent adſcenſu. qua difficultate
eo-

CAP. XL. 2. *quæ pæne totum montem*) Dion. Voſſius mauult *quod pæne*, vt ad *flumen* referatur. Sed vallis etiam *pæne* montem non totum poteſt cingere, depreſſior videlicet, per quam flumen labitur.

eorum cognita, Cæſar, ſagittariis funditoribusque diſpoſitis, tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos deſcenſus collocatis, aqua fluminis prohibebat oppidanos, quorum omnis poſtea multitudo aquarum vnum in locum con-
XLI ueniebat. Sub ipſius oppidi murum magnus fons prorumpebat, ab ea parte, quæ fere pedum CCC interuallo fluminis circuitu vaca-
2 bat. hoc fonte prohiberi poſſe oppidanos cum optarent reliqui, Cæſar vnus videret, non ſine magno periculo; e regione eius, vineas agere aduerſos montem, & aggeres ſtruere cœpit, magno cum labore, & continua dimicatione.
3 oppidani enim loco ſuperiore decurrentes ſine periculo prœliabantur, multosque pertinaciter ſuccedentes vulnerabant, vt tamen non deterrerentur milites noſtri vineas proferre, & labore atque operibus locorum vincere difficul-
4 tates. Eodem tempore tectos cuniculos ad aggeres ac vineas agunt & ad caput fontis, quod ge-

---

CAP. XLI. 3. *decurrentes -- prœliabantur*) Locus hic aliter in Vett. libris legitur, *decurrunt, -- prælian-tur, -- vulnerant -- Non deterrentur.* Nec vero dudubito, quin recentium lectio etiam ex antiquis ſit codicibus.

4. *tectos cuniculos --- ad caput fontis*) ſuperiori ſæculo plures libri, Baſileenſes, Gryphii, alii, hæc ſola ſine lacunæ indicio referebant: prius autem editi & MSS. poſt *cuniculos* interſerunt *ad aggeres ac vineas:* alii *ad vineas agunt, ad caput fontis:* Palatinus, *ad vineas agunt & ad caput fontis.* Scaliger, *grates & vineas agunt ad c. f.* quem plures hodie ſequuntur: quæ etiam lectio firmari MS. codice dicitur. Clarior ſenſus, ſi nihil inſeritur, quia ſi,

genus operis ſine vllo periculo & ſine ſuſpicione
hoſtium facere licebat. exſtruitur agger in al- 5
titudinem pedum LX, collocatur in eo turris
x tabulatorum, non quidem quæ mœnibus æqua-
retur, (id enim nullis operibus effici poterat)
ſed quæ ſuperaret fontis faſtigium. ex ea cum 6
tela tormentis iacerentur ad fontis aditus; nec
ſine periculo poſſent adaquari oppidani; non
tantum pecora atque iumenta, ſed etiam ma-
gna hominum multitudo ſiti conſumeba-
tur. Quo malo perterriti oppidani, cupas XLII
ſeuo, pice, ſcandulis complent, eas ardentes in
opera prouoluunt. eodem tempore acerrime
præliantur, vt ab incendio reſtinguendo dimica-
tionis periculo deterreant Romanos. magna 2
repente in ipſis operibus flamma exſiſtit. quæ-
cumque enim per locum præcipitem miſſa erant,
ea vineis & aggere ſuppreſſa comprehendebant
id ipſum, quod morabitur. Milites contra no- 3
ſtri, quamquam periculoſo genere prœlii loco-
que iniquo premebantur, tamen omnia paratiſ-
ſimo ſuſtinebant animo. res enim gerebatur 4
& excelſo loco, & in conſpectu exercitus no-
ſtri: magnusque vtrimque clamor oriebatur:
ita quam quisque poterat, maxime inſignis, quo
notior teſtatiorque virtus eius eſſet, telis ho-
ſtium flammæque ſe offerebat. Cæſar cum XLIII
com-

---

ne ſuſpicione hoſtium facere licuit. Nos pleniores, vel ſpatii explendi cauſſa, expreſſimus, adiecta ex alio & copula.

CAP. XLII. 1. *ſcandulis*) tabellis ligneis tegularum vices præſtantibus.

complures ſuos vulnerari videret, ex omnibus oppidi partibus cohortes montem adſcendere &, ſimulatione mœnium occupandorum,
2 clamorem vndique iubet tollere. quo facto
perterriti oppitani, cum quid ageretur in locis
reliquis, eſſent ignari, reuocant ab impugnandis operibus armatos, muriſque diſponunt.
3 Ita noſtri, ſine prœlio facto, celeriter opera
flamma comprehenſa partim reſtinguunt. par-
4 tim interſcindunt. cum pertinaciter reſiſterent oppidani, & iam magna parte ſuorum ſiti
amiſſa, in ſententia permanebant; ad poſtremum cuniculis venæ fontis interciſæ ſunt, at-
5 que auerſæ. quo facto repente fons perennis
exhauſtus, tantum attulit oppidanis ſalutis deſperationem, vt id non hominum conſilio, ſed
deorum voluntate factum, putarent. Itaque, ne-
XLIV ceſſitate coacti, ſe transdiderunt. Cæſar,
cum ſuam lenitatem cognitam omnibus ſciret,
neque vereretur, ne quid crudelitate naturæ
videretur aſperius feciſſe, neque exitum conſiliorum ſuorum animaduerteret, ſi tali ratione
diuerſis in locis plures rebellare cœpiſſent;
exemplo ſupplicii deterrendos reliquos exiſtimauit. Itaque omnibus, qui arma tulerant,
manus præcidit, vitamque conceſſit, quo teſtatior eſſet pœna improborum. Drapes, quem
2 captum eſſe a Caninio docui, ſiue indignatione & dolore vinculorum, ſiue timore grauioris
ſupplicii, paucis diebus ſeſe cibo abſtinuit, atque
3 ita interiit. Eodem tempore Luterius, quem
profugiſſe ex prœlio, ſcripſi, cum in poteſta-

tem

tem veniſſet Epasnacti Aruerni, (crebro enim mutandis locis, multorum fidei ſe committebat, quod nuſquam diutius ſine periculo commoraturus videbatur, cum ſibi conſcius eſſet, quam inimicum deberet Cæſarem habere) hunc Epasnactus Aruernus, amiciſſimus populi R. ſine dubitatione vlla vinctum ad Cæſarem duxit.
Labienus interim in Treuiris equeſtre XLV
prœlium ſecundum facit; compluribusque Treuiris interfectis & Germanis, qui nulli aduerſus Romanos auxilia denegabant, principes eorum viuos in ſuam redegit poteſtatem; at- 2
que in iis Surum Aeduum, qui & virtutis & generis ſummam nobilitatem habebat, ſolusque ex Aeduis ad id tempus permanſerat in armis.
Ea re cognita, Cæſar cum in XLVI
omnibus partibus Galliæ bene res geſtas videret, iudicaretque ſuperioribus æſtiuis Galliam deuictam & ſubactam eſſe, Aquitaniam numquam ipſe adiſſet, ſed per P. Craſſum quadam ex parte deuiciſſet, cum II legionibus in eam partem eſt profectus, vt ibi extremum tempus conſumeret æſtiuorum. quam rem, ſicut cetera, cele- 2
riter feliciterque confecit. namque omnes Aquitaniæ ciuitates legatos ad eum miſerunt, obſideſque ei dederunt. quibus rebus geſtis, ipſe cum 3
equitum præſidio Narbonem profectus eſt, exercitum per legatos in hiberna deduxit, IV legiones in Belgio collocauit cum M. Antonio, & C. Trebonio, & P. Vatinio, & Q. Tullio legatis: duos in Aeduos miſit, quorum in omni 4
Gallia ſummam eſſe auctoritatem ſciebat; duas

in

in Turonis ad fines Carnutum posuit, quæ omnem regionem coniunctam Oceano continerent; II reliquas in Lemouicum fines, non longe ab Aruernis, ne qua pars Galliæ vacua ab
5 exercitu esset. paucos dies ipse in prouincia moratus, cum celeriter omnes conuentus percucurrisset, publicas controuersias cognouisset,
6 bene meritis præmia tribuisset: cognoscendi enim maximam facultatem habebat, quali quisque animo in remp. fuisset totius Galliæ defectione, quam sustinuerat fidelitate atque au-
XLVII xiliis prouinciæ illius. His rebus confectis, ad legiones in Belgium se recipit hibernauitque Nemetocennæ. ibi cognoscit, Comium Atrebatem prœlio cum equitatu suo contendisse. nam cum Antonius in hiberna venisset, ciuitas-
2 que Atrebatum in officio maneret; Comius, qui post illam vulnerationem, quam supra commemorauimus, semper ad omnes motus paratus suis ciuibus esse consuesset, ne consilia belli quærentibus actor armorum duxque deesset, parente Romanis ciuitate, cum suis equitibus se suosque latrociniis alebat, infestisque itineribus commeatus complures, qui comportabantur in hiberna Romanorum, intercipie-
XLVIII bat. Erat attributus Antonio præfectus equitum C. Volusenus Quadratus, qui cum eo hi-

CAP. XLVII. 1. *Nemetocennæ*) Oppidum est Atrebatum, & haud dubie princeps gentis, quod in Itinerariis *Nemetacum* vocatur, cuius situs in locum *Arras* siue *Atrecht*, medio æuo *Atrebata*, videtur incidere. Vide Notit. Orb. Antiqui.

hibernaret. hunc Antonius ad persequendum equitatum hostium mittit. Volusenus autem 2
ad eam virtutem, quæ singularis in eo erat, magnum odium Comii adiungebat, quo libentius id faceret, quod imperabatur. Itaque, dispositis insidiis, sæpius eius equites adgressus, secunda prœlia faciebat: nouissime, cum vehementius contenderetur, ac Volusenus ipsius intercipiendi Comii cupiditate pertinacius eum cum paucis insecutus esset, ille autem fuga vehementi Volusenum longius produxisset; repente omnium suorum inuocat fidem atque auxilium, ne sua vulnera, perfidia imposita, paterentur inulta; conuersoque equo, se a ceteris incautius permittit in præfectum. faciunt idem omnes 4
eius equites, paucosque nostros conuertunt, atque insequuntur. Comius incensum calcari- 5
bus equum iungit equo Quadrati, lanceaque infesta medium femur eius magnis viribus transiicit. præfecto vulnerato, non dubitant nostri 6
resistere, & conuersi hostem pellere. quod vbi accidit, complures hostium, magno nostrorum impetu pulsi, vulnerantur, & partim in fu-

CAP. XLVIII. 3. *perfidia imposita*) diuersis casibus. *perfidia* sexto: *imposita* quarto multitudinis. Dionisius Vossius emendauit, cum legeretur vulgo *perfidia interposita*, quod incongruens; aut *per fidem interpositam*, quod clarius quidem, sed participium requirit *accepta*, *inflicta*, aut simile, cuius nullum hic vestigium est. Nec insolens *imponere vulnus*. Cicero Tusc. IV, 24. *quæ hic reip. vulnera imponebat, eadem ille sanabat.* Et pro Sextio c. 19. *accipienda, eadem illis mortifera, qui eam imposuissent.*

7 fuga proteruntur, partim intercipiuntur. quod
vbi malum dux equi velocitate euitauit, grauiter vulneratus præfactus, vt vitæ periculum aditurus videretur, refertur in castra. Comius
8 autem siue expiato suo dolore, siue magna parte amissa suorum, legatos ad Antonium mittit, seque ibi futurum, vbi præscripserit, & ea facturum, quæ imperauerit, obsidibus datis firmat.
9 vnum illud orat, vt timori suo concedatur, ne in conspectum veniat cuiusquam Romani. quam postulationem Antonius cum iudicaret ab iusto nasci timore, veniam petenti dedit, obsides accepit.

10 SCIO, Cæsarem singulorum annorum singulos commentarios confecisse: quod ego non existimaui mihi esse faciendum propterea quod insequens annus L. Paullo & C. Marcello Coss. nullas habet Galliæ magnopere res gestas. Ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Cæsar exercitusque eo tempore fuissent, pauca scribenda coniungendaque huic commentario statui.

XLIX CAESAR, cum in Belgio hiemaret, vnum illud propositum habebat, continere in amicitia ciuitates, nulli spem aut caussam dare armo-
2 rum. nihil enim minus volebat, quam sub discessu suo necessitatem sibi aliquam imponi belli gerendi, ne, cum exercitum deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter sine præsenti periculo suscipe-
3 ret. Itaque, honorifice ciuitates appellando, principes maximis præmiis adficiendo, nulla

one-

onera noua imponendo, defessam tot aduersis prœliis Galliam, conditione parendi meliore, facile in pace continuit. Ipse, hibernis pera- L
ctis, contra consuetudinem in Italiam quam maximis itineribus est profectus, vt municipia & colonias appellaret, quibus M. Antonii, quæstoris sui, commendaret sacerdotii petitionem.
contendebat enim gratia, cum libenter pro ho- 2
mine sibi coniunctissimo, quem paullo ante præmiserat ad petitionem, tum acriter contra factionem & potentiam paucorum, qui M. Antonii repulsa, Cæsaris decedentis conuellere
gratiam cupiebant. hunc etsi augurem prius 3
factum, quam Italiam attingeret, in itinere audierat, tamen non minus iustam sibi caussam municipia & colonias adeundi existimauit, vt iis gratias ageret, quod frequentiam atque officium
suum Antonio præstitissent: simulque se & 4
honorem suum in sequentis anni commendaret petitione, propterea quod insolenter aduersarii sui gloriarentur, L. Lentulum & C. Marcellum Coss. creatos, qui omni honore & dignitate Cæsarem exspoliarent; ereptum Ser. Galbæ consulatum, cum is multo plus gratia suffragiisque va-

---

Cap. 1. *sacerdotii petitionem*) auguratus, quem etiam *sacerdotium* dixit Plinius IV epist. VIII. De Antonii autem auguratu videas Cic. Philipp. II. cap. 33.

Cap. L. 2. *Cæsaris decedentis* de prouincia, cuius iam nonus annus agebatur.

4. *ereptum Ser. Galbæ consulatum*) Ser. Galbæ legatus Cæsaris in Gallia fuerat, missus cum legione in Nantuates & Veragros, *lib.* III. *ineunte.* Cum consula-

valuisset, quod sibi coniunctus & familiaritate
LI & necessitudine legationis esset. Exceptus
est Cæsaris aduentus ab omnibus municipiis &
coloniis incredibili honore atque amore, tum
primum enim veniebat ab illo vniuersæ Galliæ
2 bello. nihil relinquebatur, quod ad ornatum
portarum, itinerum, locorumque omnium, qua
3 Cæsar iturus erat, excogitari posset. cum liberis
omnis multitudo obuiam procedebat. hostiæ
omnibus locis immolabantur: tricliniis stratis
fora templaque occupabantur, vt vel exspectatissimi
triumphi lætitia præcipi posset. Tanta erat
magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud
LII humiliores. Cum omnes regiones Galliæ
Togatæ Cæsar percucurrisset, summa celeritate
ad exercitum Nemetocennam rediit; legionibusque
ex omnibus hibernis ad fines Treuiorum
euocatis, eo profectus est, ibique exercitum
2 lustrauit. T. Labienum Galliæ Togatæ præfecit,
quo maiore commendatione conciliaretur
ad consulatus petitionem. Ipse tantum itinerum
faciebat, quantum satis esse ad munitionem lo-
3 corum, propter salubritatem, existimabat. Ibi
quam-

tum peteret, repulsam tulit propter Cæsaris amicitiam: ex quo Cæsari offensus cum Cassio & Bruto conspirauit. *Suet. Galb. c. 3.*

CAP. LI. 3. *præcipi posset*) ante capi, vt ad Cæsaris exspectatum triumphum, nondum autem præsentem, referatur. Sic R. Steph. & Ciaccon. & Gryph. & Iungerm. ac Goduinus: etiam v. c. Carrariensis. Alii *percipi*, vt cum quouis triumpho splendidiore comparetur.

quamquam crebro audiebat, Labienum ab ini-
micis suis sollicitari; certiorque fiebat, id agi
paucorum consiliis, vt interposita senatus aucto-
ritate, aliqua parte exercitus spoliaretur; tamen
neque de Labieno credidit quidquam, neque
contra senatus auctoritatem, vt aliquid faceret,
potuit adduci. iudicabat enim, liberis senten- 4
tiis patrum conscriptorum caussam suam facile
obtineri, nam C. Curio, tribunus pl. cum Cæ-
saris caussam dignitatemque defendendam sus-
cepisset, sæpe erat senatui pollicitus, si quem
timor armorum Cæsaris læderet; & quoniam
Pompeii dominatio, atque arma, non mini-
mum terrorem foro inferrent, discederet vter-
que ab armis, exercitusque dimitteret, fore eo
pacto liberam, & sui iuris ciuitatem. neque 5
hoc tantum pollicitus est; sed etiam per se sena-
tus discessionem facere cœpit. quod ne fieret,
consules amicique Pompeii intercesserunt, atque,
ita

CAP. LII. 3. *Labienum ab inimicis suis sollicitari*) Cæsaris inimicis. nec frustra. Labienus enim postea stetit a Pompeii partibus.

4. *C. Curio tribunus pl.*) Hic est, ad quem Ciceronis exstant epistolæ lib. 11; post violentissimus defensor Cæsaris, in Africa periit Sueton. Cæs. 29. & 36.

5. *per se discessionem facere cœpit*) Plutarchus Cæsare p. 722. *τοῖς περὶ Αντώνιον* tribuit, in quibus princeps erat Curio: vterque enim pro Cæsare contendit. Fit autem discessio post diuersas sententias consule (aliquando etiam tribuno, *Cic. 1. epist.* 11.) postulante, vt qui huius illiusue sententiæ sit, a ceteris discedant. Gellius XIV, 7. Tuberone auctore necessariam SCtis discessionem tradit.

LIII ita rem moderando, discesserunt. Magnum hoc testimonium senatus erat vniuersi, conueniensque superiori facto. nam Marcellus, proximo anno, cum impugnaret Cæsaris dignitatem, contra legem Pompeii & Crassi, retulerat ante tempus ad senatum, de Cæsaris prouinciis, sententiisque dictis, discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Cæsaris inuidia quærebat; senatus frequens in alia
2 omnia transiit. quibus non fregebantur animi inimicorum Cæsaris, sed admonebantur, quo maiores pararent necessitudines; quibus cogi posset senatus id probare, quod ipsi con-
LIV stituissent. Fit deinde S. C. vt ad bellum Parthicum legio vna a Cn. Pompeio, altera a C. Cæsare mitterentur. neque obscure hæ duæ
2 legiones vni Cæsari detrahuntur. nam Cn. Pompeius legionem primam, quam ad Cæsarem miserat, confectam ex delectu prouinciæ, Cæsari eam tamquam ex suo numero dedit.
3 Cæsar tamen, cum de voluntate aduersariorum se exspoliari nemini dubium esset, Cn. Pompeio legionem remisit, & ex suo numero XV, quam in Gallia citeriore habuerat, ex S. C. iubet transdi. In eius locum XIII. legionem in Italiam mittit, quæ præsidia tueretur, ex qui-

---

CAP. LIII. I. *senatus frequentius in alia omnia*) Vid. Plutarch. dicto loco; & Appian. Civ. II. p. 736. qui ait in Curionis sententiam CCCLXX senatores discessisse: solus XXII in alteram.

CAP LIV. I *ad bellum Parthicum*) Appianus dicto loco p. 734. *ἐς Συρίαν φυλακῆς οὕνεκα.*

quibus præsidiis x v deducebatur. ipse exer- 4
citum distribuit per hiberna. C. Trebonium
cum legionibus i v. in Belgio collocat. C. Fa-
bium tum totidem in Aeduos deducit. sic 5
enim existimabat, tutissimam fore Galliam, si
Belgæ, quorum maxima virtus; & Ae-
dui, quorum auctoritas summa esset, exer-
citibus continerentur. Ipse in Italiam pro- LV
fectus est. quo cum venisset, cognoscit, per
C. Marcellum consulem legiones i i ab se re-
missas, quæ ex S. C. deberent ad Parthicum
bellum duci, Cn. Pompeio transditas, atque
in Italia retentas esse. hoc facto, quamquam 2
nulli erat dubium, quin arma contra Cæsa-
rem pararentur: tamen Cæser omnia patien-
da esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinque-
retur iure potius disceptandi, quam belli
gerendi.

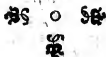

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO CIVILI

LIBER I.

SVMMARIVM LIBRI I.

Caussa & origo ciuilis belli, Cæsar totam Italiam fauere municipiorum celeriter occupat. Pompeium Brundusii obsidet. Ille tamen elabitur. oppidum deditur. Eiecti a Cæsarianis e Sardinia Cotta, e Sicilia Cato. Cæsar ad Vrbem proficiscitur, sed irritis iis, quæ de pace agere destinauerat, in Galliam Vlteriorem contendit, & Massiliæ obsidione legatis commissa, ipse in Hispaniam profectus, post multa incommoda Pompeianus exercitus ad deditionem cogit.

LITTERIS a Fabio C. Cæsaris consulibus redditis, ægre ab iis impetratum est, summa tribunorum pl. contentione, vt in senatu recitarentur: vt vero ex litteris ad senatum referretur, impetrari non
2 potuit. Referunt consules de rep. (in ciuitate.) L. Lentulus consul senatui reique pub. se non defuturum pollicetur, si audacter ne fortiter
3 sententias dicere velint: sin Cæsarem respiciant, atque eius gratiam sequantur, vt superioribus fecerint temporibus, se sibi consilium capturum, neque senatus auctoritati obtempera-

---

LIB. I. CAP. I. I. *in ciuitate*) Multis hæc verba suspecta sunt, quasi a librario inserta: quia Cæsar *in Vrbe* potius dixisset, vt cap. 2. ineunte, quod senatui extra vrbem habito *cap.* 3. *&* 6. opponitur.

ITALIA

Graia
Salal
Ocelum
Segus
Cottia
GALLIAE PARS
Mari
Nic
Salona
Issa
Epidaurus
ADRIATICUM
Occidens
Oriens
Larinum
Aufidus
Cannæ
Apulia
Compsa
Velia
Lucania
Brundusium
Calabria
Tarentum
Hydruntum
Dyrrachium
Thurii
Ager Bruttiorum
Croton
Corcyra
Rhegium
46
45
44
43
42
41
40
39
38

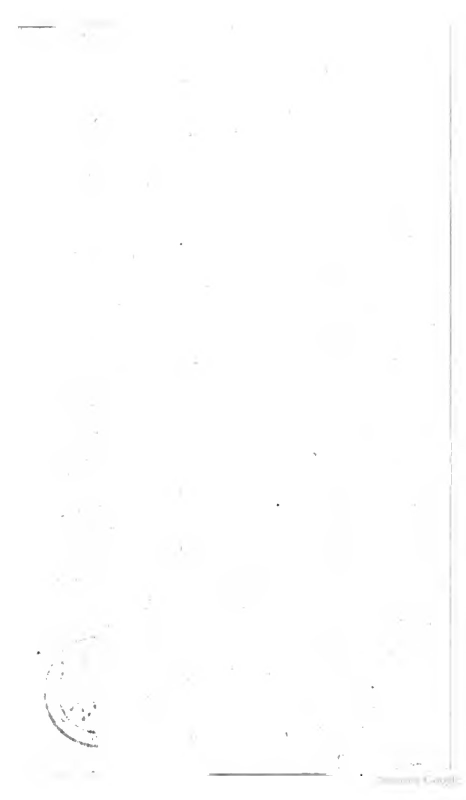

raturum: habere se quoque ad Cæsaris gratiam
atque amicitiam, receptum. In eamdem sen- 4
tentiam loquitur Scipio: Pompeio esse in animo,
reipub. non deesse, si senatus sequatur; sin cun-
ctetur, atque agat lenius, nequidquam eius au-
xilium, si postea velit, imploraturum. Hæc II
Scipionis oratio, quod senatus in vrbe habeba-
tur, Pompeiusque aderat, ex ipsius ore Pompeii
mitti videbatur. dixerat aliquis leniorem sen- 2
tentiam, vt primo M. Marcellus, ingressus, in
eam orationem, non oportere ante de rep. ad
senatum referri, quam delectus tota Italia habi-
ti, & exercitus conscripti essent; quo præsidio,
tuto & libere senatus, quæ vellet, decernere
auderet; vt M. Calidius, qui censebat, vt Pom- 3
peius in suas prouincias proficisceretur; ne
qua esset armorum caussa: timere Cæsarem,
abreptis ab eo II legionibus, ne ad eius peri-
culum reseruare & retinere eas ad vrbem Pom-
peius videretur: vt M. Rufus, qui senten- 4
tiam Calidii, paucis fere mutatis verbis, seque-
batur. ii omnes, conuicio L. Lentuli consulis
cor-

CAP. II. 1. *Pompeiusque aderat*) Muretus V. L. lib. X extremo *a. v. erat*, id est *ad vrbem*, legit: V. Victorius lib. III ineunte *aberat*. Omnes tamen scripti & olim editi *aderat*, hoc est, in proximo, sub mœnibus erat, vt Dio Cassius lib. XLI. ineunte ait *ἐν τῷ προαστείῳ*, *in suburbio*.

4. *Vt M. Rufus*) M. Cœlius Rufus, cuius est VIII. liber epistolarum inter Ciceronianas: & pro quo Ciceronis extat oratio, *pro Cœlio* inscripta.

5 correpti exagitebatur. Lentulus ſententiam
Calidii pronunciaturum ſe omnino negauit.
Marcellus, perterritus conuiciis, a ſua ſententia
6 diſceſſit. Sic vocibus conſulis, terrore præ-
ſentis exercitus, minus amicorum Pompeii, ple-
rique compulſi, inuiti & coacti, Scipionis ſen-
7 tentiam ſequuntur; vti ante certam diem
Cæſar exercitum dimittat; ſi non faciat, eum
8 aduerſus remp. facturum videri. Intercedit
M. Antonius, Q. Caſſius, tribuni pl. Refertur
confeſtim de interceſſione tribunorum. dicun-
tur ſententiæ graues. vt quisque acerbiſſime
crudeliſſimeque dixit, ita quam maxime ab ini-
III micis Cæſaris collaudatur. Miſſo ad veſpe-
rum ſenatu, omnns, qui ſunt eius ordinis, a
Pompeio euocantur. Laudat Pompeius, atque
in poſterum confirmat, ſegniores caſtigat atque
2 incitat. multi vndique ex veteribus Pompeii
exercitibus, ſpe præmiorum atque ordinum, euo-
3 cantur: multi ex duabus legionibus, quæ ſunt
tra-

---

5. *ſententiam Calidii pronuntiaturum*) Conſul ſingulas ſententias rogabat: collectas poſtmodum ſimul pronuntiauit, vt appareret, num opus eſſet diſceſſione. Omiſiſſe aliquando, quæ diſplicebant, ex hoc ipſe loco manifeſtum eſt.

7. *aduerſus remp. facturum*) mollior formula quàm *hoſtem iudicari*; re autem illi fere conſentiens. Vſi ſunt & Cicero pro Mil. c 5. Saluſt. Catil. c. 50. ſeq. M. Cœlius ad Cic. epiſt. 8. ſect. 17. ex SC.

CAP. III. 1. *euocantur*) extra vrbem vt ſenatus habeatur; vbi Pompeius erat: vt cap. 6. infra ſect. 1.

2. *ſpe ordinum*) vt ductores ordinum fierent: aut ſi fuiſſent, aut ſuperiores adſcenderent ordines.

traditæ a Cæsare, arcessuntur completur vrbs ad
ius comitiorum tribunus pl. C. Curio prouocat.
omnes amici consulum, necessarii Pompeii, at- 4
que eorum, qui veteres inimicitias cum Cæsare
gerebant, coguntur in senatum: quorum voci- 5
bus & concursu terrentur infirmiores, dubii con-
firmantur; plerisque vero libere potestas de-
cernendi eripitur. Pollicetur L. Piso censor, 6
sese iturum ad Cæsarem; item L. Roscius præ-
tor, qui de his rebus eum doceant. VI dies ad 7
eam rem conficiendam spatii postulant. dicun-
tur etiam a non nullis sententiæ, vt legati ad
Cæsarem mittantur, qui voluntatem senatus
ei proponant. Omnibus his resistitur, IV
omnibusque oratio consulis, Scipionis, Cato-
nis opponitur. Catonem veteres inimicitiæ 2
Cæsaris incitant, & dolor repulsæ. Lentulus,
æris alieni magnitudine, & spe exercitus, ac
pro-

---

3. *completur vrbs: ad ius comitiorum tribunos*) Vrbs militibus arcessitis completur. Cetera in mendo latent. Sensus fortasse: Curionem, qui paullo ante tribunus fuerat, ne nouus tribunos admonuisse, quæ proximis comitiis data Cæsari fuerant.

5. *L. Piso censor*) cum Ap. Claudio. Idem socer Cæsaris.

CAP. IV. 2. *Catonem veteres inimicitiæ*) Iniquior hæc in Catonem censura videtur, reip. caussa omnia agentem.

dolor repulsæ) quin æquo potius animo tulisse fertur. Consulatum vna cum M. Marcello & Ser. Sulpicio, vt inualescenti Cæsaris & Pompeii potentiæ resisteret, petierat, sed impeditus ab vtriusque amicis fuit. *Dio. Cass.* XL. p. 147.

prouinciarum, & regum appellandorum lar-
3 gitionibus mouetur: seque alterum fore Sul-
lam inter suos gloriatur, ad quem summa im-
perii redeat. Scipionem eadem spes prouinciæ
atque exercituum impellit; quos se pro ne-
cessitudine partiturum cum Pompeio arbitra-
tur: simul iudiciorum metus, adulatio atque
ostentatio sui & potentium, qui in republ. iu-
4 diciisque tum plurimum pollebant. Ipse Pom-
peius, ab inimicis Cæsaris incitatus, quod ne-
minem dignitate secum exæquari volebat, to-
tam se ab eius amicitia auerterat, & cum com-
munibus inimicis in gratiam redierat, quorum
ipse maximam partem illo adfinitatis tempore
5 adiunxerat Cæsari. simul infamia duarum le-
gionum permotus, quas ab itinere Asiæ Syriæ-
que ad suam potentiam dominatumque con-
V uerterat, rem ad arma deduci studebat. His
de causis aguntur omnia raptim atque tur-
bate: neque docendi Cæsaris propinquis
eius spatium datur, nec tribunis pleb. sui
periculi deprecandi, neque etiam extremi
iuris intercessionem retinendi, quod L.
2 Sulla reliquerat, facultas tribuitur; sed
de

regnum appellandorum largitionibus) Reges exteri vt a senatu reges, & amici appellarentur, magnis sæpe largitionibus impetrauerunt.

3. *iudiciorum metus)* quia Scipio, Pompeii socer, de ambitu a Memmio lege Pompeia accusabatur. *Appian. Civ.* II p. 729.

4. *neminem secum exæquari)* Hoc plures Pompeio obiiciunt, Velleius II, 33. Lucanus I, 126. Flor. IV. 2. sect. 14.

de ſua ſalute die VII cogitare coguntur; quod illi turbulentiſſimi ſuperioribus temporibus tribuni pleb. VIII denique menſe ſuarum actionum reſpicere ac timere conſueuerant. 3 decurritur ad illud extremum atque vltimum S. C. quo, niſi pæne in ipſo vrbis incendio, atque deſperatione omnium ſalutis, latorum audacia, numquam ante diſceſſum eſt; DENT OPERAM CONSVLES, PRAETORES, TRIBVNI PLEB. QVIQVE PROCONSVLES SVNT AD VRBEM, NE QVID RESP. DETRIMENTI CAPIAT. 4 Hæc S. C. perſcribuntur a. d. VIII. id. Ianuarii. itaque v. primis diebus, quibus haberi ſenatus potuit, qua ex die conſulatum iniit Lentulus, biduo excepto comitiali, & de Imperio Cæſaris, & de ampliſſimis viris tribunis pleb. grauiſſime acerbiſſimeque decernitur. profugiunt ſtatim ex vrbe tribuni pleb. ſeſeque ad Cæſarem conferunt. is eo tempore erat Rauennæ, exſpectabatque ſuis leniſſimis

CAP. V. 1. *de ſua ſalute die* VII) ſeptimo die, ex quo Lentulus conſulatum iniit, fugere tribuni cogebantur *poſt paullo ſect. 4.*

VIII. *denique menſe reſpicere & timere*) menſe comitiorum conſularium, ex quo deſignatos conſules tribuni timere cœperunt, quibus rationem actorum deberent reddere.

3. *ad illud extremum atque vltimum S. C.*) Liuius III. 4. *vltimæ neceſſitatis formam* vocat. Adde Salluſt. Cat. c. 29, & Cic. I. Catil. c. 2. ac noſtrum mox cap. 7. ſect. 4.

4. *biduo excepto comitiali*) quo ſenatus haberi non poterat. *Comitiales dies* Macrobius I. Saturn. c. 16. definit, *quibus cum populo agi licet.*

mis postulatis responsa: si qua hominum æquitate res ad otium deduci posset.
VI Proximis diebus habetur senatus extra vrbem. Pompeius eadem illa, quæ per Scipionem ostenderat,
2 agit; *senatus virtutem constantiamque collaudit; copias suas exponit; legionibus habere sese paratas X. præterea cognitum compertumque sibi, alieno esse animo in Cæsarem milites, neque iis posse persuaderi, vti eum descendant aut sequantur.*
3 De reliquis rebus ad senatum refertur, tota vt Italia delectus habeatur; Faustus Sulla pro prætore in Mauretaniam mittatur; pecunia vti ex ærario Pompeio detur.
4 Refertur etiam de rege Iuba, vt socius sit atque amicus; Marcellus vero, passurum se in præsentia, negat. De Fausto impedit Philippus tribunus blebis.
5 De reliquis rebus S. C. perscribuntur, prouinciæ priuatis decernuntur, duæ consulares, reliquæ pretoriæ. Scipioni obuenit Syria, L. Domitio Gallia: Philippus & Marcellus pri-

---

CAP. VI. 1. ***habetur senatus extra vrbem***) Extra vrbem: quia Pompeio tamquam proconsuli non licebat intrare.

3. ***Sulla pro prætore in Mauretaniam***) non in Iubæ regnum, quia de eo mox sect. 4. separatim agitur. An in Mauretaniam propriam, vt reges eius, Bocchum & Bogudem, a Cæsarianis partibus abstraheret? Vide H. Noris Cenotaph. Pisan. p. 236.

5. ***prouinciæ priuatis decernuntur***) non ex prætura aut consulatu, vt antea. Vide infra c. 85. huius libri. sect. 9.

Philippus & Marcellus) Hi ambo consulares in sortitione prouinciarum a Pompeianis prætereuntur: & L. Marcius Philippus, quia Cæsaris adfinis, vitri.

priuato consilio prætereuntur, neque eorum sortes deiiciuntur. in reliquas prouincias præ- 6
tores mittuntur. neque exspectant, quod superioribus annis acciderat, vt de eorum imperio ad populum referatur paludatique, votis nuncupatis, exeant. Consules, quod ante id tem- 7
pus acciderat numquam, ex vrbe proficiscuntur, lictoresque habent in vrbe & Capitolio priuati, contra omnia vetustatis exempla. Tota Italia 8
delectus habentur; arma imperantur; pecuniæ a municipiis exiguntur, & e fanis tolluntur; omnia diuina & humana iura permiscentur. Quibus rebus cognitis, Cæsar apud VII
milites concionatur: *Omnium temporum iniurias inimicorum in se commemorat, quibus & diductum, & deprauatum Pompeium queritur, inuidia atque obtrectatione laudis suæ, cuius ipse bonori & dignitati semper fauerit, adiutorque fuerit. nouum in rep. introductum exemplum* 2
queritur, vt tribunitia intercessio armis notaretur, atque opprimaretur, quæ superioribus annis ar-

cus Octauiani, *Suet. Aug. c. 8.* Cur vero Marcellus? M. & C. infensi Cæsari. Quare Dionys. Vossius *Marcellinus* legit, quia Philippi collega Lentulus Marcellinus fuit, quo anno Cicero ab exsilio reuertit.

6. *paludatique, votis nuncupatis*) Hinc ritum notes exeuntium in prouincias. De paludatis Cic. xv epist. xvii, & iv Artic. ap. xiii. De votis & aliis sacris in Capitolio ante exitum factis, Plinius Paneg. c. 5. vbi *de more* ita fieri dicit.

CAP. VII. 2. *trib. intercessio armis notaretur*) tribunorum pl. ius intercedendi vi & armis cohiberetur, eique quasi inureretur nota.

3 *armis esset restituta. Sullam, nudata omnibus rebus tribunicia potestate, tamen intercessionem*
4 *liberam reliquisse: Pompeium, qui amissam restituisse videatur, dona etiam, quæ ante habuerat, ademisse: quotiescumque sit decretum,* DARENT MAGISTRATVS OPERAM, NE QVID RESP. DETRIMENTI CA-
5 PERET: *qua voce & quo S. C. populus R. ad arma sit vocatus; factum in perniciosis legibus, in vi tribunitia, in secessione populi, templis locisque editioribus occupatis: (atque hæc superioris ætatis exempla expiata Saturnini atque Gracchorum casibus* docet) *quarum rerum illo tempore nihil factum, ne cogitatum quidem nulla lex promulgata, non cum populo agi cœ-*
6 *ptum, nulla secessio facta. hortatur, cuius imperatoris ductu* IX *annis remp. felicissime gesserint, plurimaque prœlia secunda fecerint, omnem Galliam Germaniamque pacauerint, vt eius existimationem dignitatemque ab inimicis defendant.*
7 Conclamant legionis XIII, quæ aderat, milites, (hanc enim initio tumultus euocauerat: reliquæ nondum conuenerant) *sese paratos esse, imperatoris sui tribunorumque pl. iniurias defen-*
VIII *dere.* Cognita militum voluntate, Arimi-
num

---

4. *Pompeium, qui amissum restituisse*) Saluſt. Catil. c. 38. *Cn. Pompeio & M. Crasso* COSS. *tribunitia potestas restituta est.* Adde Asconium in Diuinat. p. 19.

DARENT MAGISTRATVS OPERAM) De hac formula paullo ante dictum ad cap. 5. sect. 3.

5. *Saturnini atque Gracchorum*) Vide Florum lib. III. 14. 15. 16.

6. *Germaniamque*) hanc terrore, Galliam armis.

num cum ea legione proficiſcitur, ibique tribunos pleb. qui ad eum confugerant, conuenit: reliquas legiones ex hibernis euocat, & ſubſequi iubet. Eo L. Cæſar adoleſcens venit: cuius 2
pater Cæſaris erat legatus. is, reliquo ſermone confecto, cujus rei cauſſa venerat, habere ſe a Pompeio ad eum priuati officii mandata demonſtrat: *velle Pompeium ſe Cæſari purgatum,* 3
ne ea, quæ reip. cauſſa egerit, in ſuam contumeliam vertat: ſemper ſe reip. commoda priuatis neceſſitatibus habuiſſe potiora, Cæſarem quoque pro ſua dignitate debere & ſtudium & iracundiam ſuam reip. dimittere, neque adeo grauiter iraſci inimicis, ne cum illis nocere ſe ſperet, reipub. noceat. Pauca eiuſdem generis addit, cum 4.
excuſatione Pompeii coniuncta. Eadem fere atque eiſdem diebus prætor Roſcius agit cum Cæſare, ſibique Pompeium commemoraſſe demonſtrat. Quæ res etſi nihil ad leuandas IX
iniurias pertinere videbantur: tamen idoneos nactus homines, per quos ea, quæ vellet, ad eum perferrentur, petit ab vtroque, quoniam Pompeii mandata ad ſe detulerint, ne grauentur ſua quoque ad eum poſtulata deferre; ſi paruo labore magnas controuerſias tollere, atque omnem Ita-

CAP. VIII. 1. *trib. pl. qui ad eum confugerunt)* Vide ſupra cap. 2. & 5.

3. *priuatis neceſſitatibus)* Sic vet. cod. Venet. & alii: Gryph. & Baſil. *neceſſitudinibus*, quo alterum explicandum eſt.

4. *Eadem fere atque iisdem diebus)* Philippi Rubenii emendatio eſt, quam Voſſius probat. Vulgo, *eadem f. atq. eiſdem de rebus*, quæ ταυτότης eſt.

2 Italiam metu liberare poſſent; *ſibi ſemper reip.*
primam fuiſſe dignitatem, vitaque potiorem;
doluiſſe ſe, quod populi R. beneficium ſibi per con-
tumeliam ab inimicis extorqueretur, ereptoque
ſemeſtri imperio, in vrbem retraheretur, cuius ab-
ſentis rationem haberi proximis comitiis populus
3 *iuſſiſſet; tamen hanc honoris iacturam ſui, reip.*
cauſſa æquo animo tuliſſe: cum litteras ad ſena-
tum miſerit, vt omnes ab exercitibus diſcederent,
4 *ne id quidem impetrauiſſe. tota Italia delectus*
haberi, retineri legiones II, *quæ ab ſe, ſimula-*
tione Parthici belli, ſint abductæ: ciuitatem eſſe
in armis: quonam hæc omnia, niſi ad ſuam per-
5 *niciem, pertinere? ſed tamen ad omnia ſe*
deſcendere paratum, atque omnia pati reip.
cauſſa: proficiſcatur Pompeius in ſuas prouincias;
ipſi exercitus dimittantur; diſcedant in Italia
omnes ab armis; metus e ciuitate tollatur, libera
comitia, atque omnis reſp. ſenatui populoque R.
6 *permittatur. hæc quo facilius certiſque conditio-*
nibus fiant & iureiurando ſanciantur, aut ipſe
propius accedat, aut ſe patiatur accedere: fore,
vti per colloquia omnes controuerſiæ componan-
X *tur.* Acceptis mandatis, Roſcius cum L. Cæ-
ſare Capuam peruenit, ibique conſules Pompe-
iumque inuenit, poſtulata Cæſaris renuntiat,
2 Illi, re deliberata, reſpondent, ſcriptaque ad
eum mandata per eos remittunt, quorum hæc
3 erat ſumma: *Cæſar in Galliam reuerteretur*
Arimino excederet, exercitus dimitteret: quæ ſi
feciſſet, Pompeium in Hiſpanias iturum. interea
quoad fides eſſet data, Cæſarem facturum, quæ
pol-

polliceretur: non intermiſſuros conſules Pompe-
iumque delectus. Erat iniqua conditio, po- XI
ſtulare, vt Cæſar Arimino excederet, atque in
prouinciam reuerteretur, ipſum & prouin-
cias & legiones alienas tenere: exercitum Cæ-
ſaris velle dimitti, delectus habere: polliceri, 2
ſe in prouinciam iturum; neque, ante quem
diem iturus ſit, definire: vt ſi, peracto Cæſa-
ris conſulatu, Pompeius profectus non eſſet,
nulla tamen mendacii religione obſtrictus vide-
retur. tempus vero colloquio non dare, neque 3
acceſſurum polliceri, magnam pacis deſperatio-
nem adferebat. Itaque ab Arimino M. Anto- 4
nium cum cohortibus v Aretium mittit: ipſe
Arimini cum II legionibus ſubſiſtit, ibique de-
lectum habere inſtituit: Piſaurum, Fanum,
Anconam ſingulis cohortibus occupat. In- XII
terea certior factus, Iguuium Thermum præto-
rem cohortibus v tenere, oppidum munire:
omniumque eſſe Iguuinorum optimam erga ſe
voluntatem, Curionem cum III cohortibus,
quas Piſauri & Arimini habeat, mittit. cuius 2
aduentu cognito, diffiſus municipii voluntati
Thermus, cohortes ex vrbe educit, & profugit:
milites in itinere ab eo diſcedunt, ac domum
re-

CAP. XI. 4. *ab Arimino*) expreſſa præpoſitione: ſicut lib. I. de Bell. Gall. cap. 7. *ad Geneuam peruenit:* & lib. VII. 58. *ad Lutetiam iter facere cœpit.* Et Ser. Sulpicius ad Cic. IV. ep. XII. *ab Epidauro*, & poſt paullo, *vt ab Athenis in Bœotiam irem.* Municipia autem Vmbriæ, Etruriæ, Piceni, quæ hic memorantur, in tabula Italiæ exhibemus.

reuertuntur. Curio omnium summa voluntate
3 Iguuium recipit. Quibus rebus cognitis, confisus municipiorum voluntatibus Cæsar cohortes legionis XIII ex præsidiis educit, Auximumque proficiscitur: quod oppidum Attius, cohortibus introductis tenebat, delectumque toto Piceno, circummissis senatoribus, habe-
XIII bat. Aduentu Cæsaris cognito, decuriones Auximi ad Attium Varum frequentes conueniunt: docent, *sui iudicii rem non esse; neque se, neque reliquos municipes pati posse, C. Cæsarem imperatorem, bene de republ. meritum, tantis rebus gestis, oppido mœnibusque prohiberi, proinde habeat rationem posteritatis & periculi sui.*
2 Quorum oratione permotus Attius Varus, præsidium, quod introduxerat, ex oppido educit,
3 & profugit. hunc ex primo ordine pauci Cæsaris consecuti milites, consistere cogunt: commissoque prœlio, deseritur a suis Varus: non nulla pars militum domum discedit; reliqui ad
4 Cæsarem perueniunt; atque vna cum iis deprehensus L. Pupius, primipili centurio, adducitur, qui hunc eumdem ordinem in exercitu Cn.
5 Pompeii antea duxerat. At Cæsar milites Attianos collaudat, Pupium dimittit; Auximatibus agit

---

CAP. XIII, 1. *ad Attium Varum*) Vide infra cap. 31. huius libri.

proinde habeat rationem posteritatis) famæ consulat, quæ sola ad posteros transmittitur. Cicero Tuscul. I, 15. extr. *optimus quisque maxime posteritati seruit.* Non ergo caussa fuit, cur Rubenius *potestatis* mallet. *D. Voss.*

agit gratias : ſeque eorum facti memorem fore
pollicetur. Quibus rebus Romam nuntia- XIV
tis, tantus repente terror inuaſit, vt cum Len-
tulus conſul ad aperiendum ærarium veniſſet, ad
pecuniam Pompeio ex S. C. proferendam, pro-
tinus, aperto ſanctiore ærario, ex vrbe profu-
geret. Cæſar enim aduentare, iam iamque adeſſe
eius equites, falſo nuntiabantur. hunc Mar- 2
cellus collega, & plerique magiſtratus conſecuti
ſunt. Cn. Pompeius, pridie eius diei ex vrbe 3
profectus, iter ad legionem habebat, quas a
Cæſare acceptus, in Apulia, hibernorum cauſſa
diſpoſuerat. delectus intra vrbem intermittun- 4
tur: nihil citra Capuam tutum eſſe omnibus vi-
detur. Capuæ primum ſeſe confirmant, & colli-
gunt; delectumque colonorum, qui lege Iulia
Capuam deducti erant, habere inſtituunt; gla-
diatoresque, quos ibi Cæſar in ludo habebat, in
forum productos Lentulus libertati confirmat,
atque iis equos attribuit, & ſe ſequi iuſſit; quos 5
poſtea, monitus a ſuis, quod ea res omnium
iudicio reprehendebatur, circum familias con-
uentus Campani, cuſtodiæ cauſſa, diſtri-
buit.

CAP. XIV. 1. *aperto ſanctiore ærario*) Clauſum fuiſſe, & a Cæſare effractum, alii omnes. Seruit ergo famæ Cæſar, vt inuidiam declinet. Sic Voſſius conciliat: durius Rubenius Elect. I, 24.

4. *quos ibi Cæſar in ludo habebat*) loco, quo gladiatores a laniſta docebantur. Suetonius Cæſ. 26 *in ludo per laniſtas erudiri:* & cap. 31. *ludum gladiatorium ædificare.*

5. *circum familias conuentus Campani*) Ph. Rubenius

XV buit. Auximo Cæsar progressus, omnem agrum Picenum percurrit. cunctæ earum regionum præfecturæ libentissimis animis eum recipiunt, exercitumque eius omnibus rebus iu-
2 uant. Etiam Cingulo, quod oppidum Labienus constituerat, suaque pecunia exædificauerat, ad eum legati veniunt; quæque imperauerit, sese cupidissime facturos pollicentur. Milites imperat: mittunt. Interea legio XII Cæ-
3 sarem consequitur. cum his II. Asculum Picenum proficiscitur. id oppidum Lentulus Spinther X cohortibus tenebat: qui, Cæsaris aduentu cognito, profugit ex oppido; cohortesque secum abducere conatus, a magna parte militum
4 deseritur. relictus in itinere cum paucis, incidit in Vibullium Rufum, missum a Pompeio in agrum Picenum, confirmandorum hominum caussa: a quo factus Vibullius certior, quæ res in Piceno gererentur, milites ab eo accipit, ipsum
5 dimittit. item ex finitimis regionibus, quas potest, contrahit cohortes ex delectibus Pompeianis: in iis Camerino fugientem Vlcillem Hirum, cum VI cohortibus, quas ibi in præsidio habuerat, excipit; quibus coactis, XIII
6 efficit. cum iis ad Domitium Ahenobarbum Corfinium magnis itineribus peruenit; Cæsaremque

Elect. I, 8. restituit: quod & Dion. Vossio placebat, & Io. Fr. Gronouio Obseru. III. 22.

CAP. XV. 1. *earum regionum præfecturæ*) Oppida præfecturæ, a coloniis & municipiis diuersa, & duriori, quam illa, conditione ac fortuna: quæ nominatim Festus, in hac voce, plurima recenset.

que ad esse cum legionibus duabus nuntiat. Do- 7
mitius per se circiter xx cohortes ex Alba, ex
Marsis, & Pelignis, & finitimis ab regionibus
coegerat. Recepto Asculo, expulsoque XVI
Lentulo, Cæsar conquiri milites, qui ab eo
discesserant, delectumque institui iubet: ipse
vnum diem ibi, rei frumentariæ caussa, mora-
tus, Corfinium contendit. eo cum venisset, 2
cohortes v præmissæ a Domitio ex oppido, pon-
tem fluminis interrumpebant, qui erat ab oppi-
do millia passuum circiter III. ibi cum ante- 3
cursoribus Cæsaris prœlio commisso, celeriter
Domitiani, a ponte repulsi, se in oppidum re-
ceperunt. Cæsar legionibus transductis, ad
oppidum constitit, iuxtaque murum castra po-
suit. Re cognita, Domitius ad Pompeium in XVII
Apuliam peritos regionum, magno proposito
præmio, cum litteris mittit; qui petant atque
orent vt sibi subueniat: Cæsarem duobus exer-
citibus, & locorum angustiis, facile intercludi
posse, frumentoque prohiberi. quod nisi fe- 2
cerit, se, cohortesque amplius xxx magnumque
numerum senatorum atque equitum Roma-
norum in periculum esse venturum. Interim, 3
suos cohortatus, tormenta in muris disponit,
cer-

7. *cohortes ex Alba*) Alba Fucenti, siue ad Fucinum lacum sita. Veteres libri *ex* appositum habent, quod negligunt recens. At illud solemne Cæsari. Vide supra dicta ad cap. XI. sect. 4.

CAP. XVI. 1. *Recepto Asculo*) Tria MSS. & v. c. Venet. *recepto Firmo.*

2. *pontem fluminis*) Aterni.

certasque cuique partes ad custodiam vrbis at-
4 tribuit: militibus in concione agros ex suis
possessionibus pollicetur, quaterna in singulos
iugera, & pro rata parte centurionibus euoca-
XVIII tisque. Interim Cæsari nuntiatur, Sulmo-
nenses, quod oppidum a Corfinio VII millium
interuallo abest, cupere ea facere, quæ vellet, sed
a Q. Lucretio senatore, & Attio Peligno pro-
hiberi, qui id oppidum VII cohortium præsidio
2 tenebant. Mittit eo M. Antonium cum legio-
nis XIII cohortibus v. Sulmonenses, simul at-
que nostra signa viderunt, portas aperuerunt;
vniuersique & oppidani & milites obuiam gra-
3 tulantes Antonio exierunt: Lucretius & Attius
de muro se deiecerunt. Attius ad Antonium
deductus, petit, vt ad Cæsarem mitteretur. An-
tonius cum cohortibus & Attio, eodem die, quo
4 profectus erat, reuertitur. Cæsar eas cohortes
cum exercitu suo coniunxit, Attiumque incolu-
mem dimisit. Cæsar III primis diebus castra
magnis operibus munit, & ex finitimis munici-
piis frumentum comportare, reliquasque copias
5 exspectare instituit. eo triduo legio VIII ad
eum

CAP. XVII. 4. *centurionibus euocatisque*) Euocati erant milites, qui perfuncti olim stipendiis, in periculo reip. rogatione magis, quam imperio, euocabantur in militiam: & quia exercitati erant, ex iis sæpe fiebant ordinum ductores. Hinc h. l. cum centurionibus coniuncti; & Glossæ, ταξίαρχος, *euocatus.*

CAP. XVIII. 2. *M. Antonium cum legionis* XIII) Sic Vossius: Vrsin. XII. Vulgatum VIII, quod falsum, quia octaua legio postea superuenit *sect. 5.*

eum venit, cohortesque ex nouis Galliæ delectibus XXII. equitesque a rege Norico circiter CCC. quorum aduentu altera castra ad alteram oppidi partem ponit. iis castris Curionem præfecit: reliquis diebus oppidum vallo castellisque circummunire instituit. cuius operis maxima parte effecta, eodem fere tempore missi ad Pompeium reuertuntur. Litteris perlectis, Domitius XIX
dissimulans, in concilio pronuntiat, Pompeium celeriter subsidio venturum; hortaturque eos, ne animo deficiant, quæque vsui ad defendendum oppidum sint, parent. ipse arcano cum 2
paucis familiaribus suis colloquitur, consiliumque fugæ capere constituit. Cum vultus Domitii cum oratione non consentiret, atque omnia trepidantius timidiusque ageret, quam superioribus diebus consuesset, multumque cum suis consiliandi caussa, secreto præter consuetudinem, colloqueretur, concilia conuentusque ho-

5. *a rege Norico*) Lib. I. B. Gall. cap. 53. quendam Noricorum regem vacuit Vocionem, cuius soror Ariouisto nupserat: sed incertum, an hic idem sit.

CAP. XIX. 2. *cum suis consiliandi caussa*) Ita membranæ Carrarienses Bruto teste; & Ciacconii codex, & Faerni. Vetus Bononii Trauisini *consultandi*, quod plures receperunt hoc loco & infra cap. 73. Iungerm. autem & Montanus & Goduinus *consiliandi*. Nec reiiculum hoc verbum, sicut Th. Ryckius censet ad Tac. H. II, 53. *ne Latinum quidem esse*; quod Ciceroni ad Attic. XV. epist. IX. Grut. Græu. & Gronou. tribuunt: & Horatio III. od. III. ac A. P. v. 196. tam codices quam interpretes vetusti vindicant: vnde *consiliator*, est Plinii lib. IV. epist. XVII.

hominum fugeret; res diutiùs tegi dissimulari-
3 que non potuit. Pompeius enim rescripserat,
sese rem in summum periculum deducturum
non esse; neque suo consilio aut voluntate,
Domitium se in oppidum Corfinium contulis-
4 se. proinde, si qua facultas fuisset, ad se cum
omnibus copiis veniret. id ne fieri posset,
obsidione atque oppidi circummunitione fie-
XX bat. Diuulgato Domitii consilio, milites,
qui erant Corfinii, prima vespera secessionem
faciunt: atque ita inter se per tribunos mil. cen-
turionesque, atque honestissimos sui generis col-
2 loquuntur; *obsideri se a Cæsare; opera, muni-
tionesque prope esse perfectas: ducem suum Do-
mitium, cuius spe atque fiducia permanserint,
proiectis omnibus, fugæ consilium capere; debere
3 se suæ salutis rationem habere.* Ab his primo
Marsi dissentire incipiunt, eamque oppidi par-
tem, quæ munitissima videretur, occupant:
4 tantaque inter eos dissensio exstitit, vt manum
conserere, atque armis dimicare, conarentur.
post paullo tamen, internuntiis vltro citroque
missis, quæ ignorabant, de L. Domitii fuga co-
5 gnoscunt. itaque omnes vno consilio Domi-
tium, productum in publicum, circumsistunt,
& custodiunt, legatosque ex suo numero ad
Cæsarem mittunt; *sese paratos esse portas ape-
XXI rire, quæque imperauerit, facere, & L. Domiti-
um vivum in eius potestatem transdere.* Qui-
bus rebus cognitis, Cæsar, etsi magni inter-
esse arbitrabatur, quam primum oppido po-
tiri, cohortesque ad se in castra transdu-
cere,

cere, ne qua aut largitionibus, aut animi confirmatione, aut falsis nuntiis commutatio fieret voluntatis, quod sæpe in bello paruis momentis magni casus intercederent; tamen, 2 veritus, ne militum introitu, & nocturni temporis licentia, oppidum diriperetur, eos, qui venerant, collaudat, atque in oppidum dimittit; portas murosque adseruari iubet. ipse iis 3 operibus, quæ facere instituerat, milites disponit, non certis spatiis intermissis, vt erat superiorum dierum consuetudo, sed perpetuis vigiliis stationibusque, vt contingant inter se, atque omnem munitionem expleant: tribunos mil. 4 & præfectos circumittit atque hortatur, non solum ab eruptionibus caueant, sed etiam singulorum hominum occultos exitus adseruent. neque vero tam remisso ac languido animo quis- 5 quam omnium fuit, qui ea nocte conquieuerit. tanta erat summa rerum exspectatio, vt 6 alius in aliam partem mente atque animo traheretur, quid ipsis Confiniensibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret, qui quosque euentus exciperet. Quarta vigilia cir- XXII citer Lentulus Spinther de muro cum vigiliis custodibusque nostris colloquitur, *velle, si sibi fiat potestas, Cæsarem conuenire.* facta potesta- 2 te, ex oppido mittitur, neque ab eo prius Domitiani milites discedunt, quam in conspectum Cæsaris deducatur; cum eo de salute sua agit, atque *obsecrat, sibi vt parcat*; *veteremque amicitiam* commemorat; *Cæsarisque in se beneficia* exponit, *quæ erant maxima: quod per eum in* 3

collegium pontificum venerat, quod prouinciam Hiſpaniam ex pratura habuerat, quod in petitione
5 *conſulatus ab eo erat ſubleuatus.* Cuius orationem Cæſar interpellat: *ſe non maleficii cauſſa ex prouincia egreſſum, ſed vti ſe a contumeliis inimicorum defenderet; vt tribunos pl. ea re ex ciuitate expulſos, in ſuam dignitatem reſtitueret; vt ſe & populum R. paucorum factione oppreſſum, in li-*
6 *bertatem vindicaret.* Cuius oratione confirmatus Lentulus, *vt in oppidum reuerti liceat, petit; quod de ſua ſalute impetrauerit, fore etiam reliquis ad ſuam ſpem ſolatio: adeo eſſe perterritos nonnullos, vt ſuæ vitæ durius conſulere cogantur.*
XXIII facta poteſtate diſcedit. Cæſar, vbi alluxit, omnes ſenatores, ſenatorumque liberos, tribunos mil. equitesque Romanos ad ſe produci iu-
2 bet. Erant ſenatorii ordinis L. Domitius, & P. Lentulus Spinther, L. Vibullius Rufus, Sex. Quintilius Varus quæſtor, L. Rubrius, præterea filius Domitii, aliique complures adoleſcentes, & magnus numerus equitum Romanorum & decurionum, quos ex municipiis Domitius euo-
3 cauerat. hos omnes productos a contumeliis militum conuiciisque prohibet: pauca apud eos lo-

---

CAP. XXII. 6. *ad ſuam ſpem ſolatio*) Arnoldus Montanus, ad Ioannes Goduinus ediderunt, *ad ſuam ſpem ſolatio*, vt ad *ſalutem*, quæ vox præceſſit, referatur: nec vero addunt, quo auctore, aut ex quo codice ita legant. Goduinus tantum ſubdidit, accuſatinum SVAM eſſe cum ſyllabica adiectione. At Vett. codd. Venet. Baſil. & Gryph. *ad ſuam ſpem ſolatio.* Ciacconii coniectura eſt, *ad ſuam ſpem* (ſalutem) *ſpei & ſolatio.*

loquitur; *quod ſibi a parte eorum gratia relata*
non ſit, pro ſuis in eos maximis beneficiis, dimittit 4
omnes incolumes. Seſtertium ſexagies, quod
aurum adduxerat Domitius, atque in publicum
depoſuerat, allatum ad ſe ab II viris Corfinien-
ſibus, Domitio reddit: ne continentior in vita
hominum, quam in pecunia fuiſſe videatur: etſi
eam pecuniam publicam eſſe conſtabat, datam-
que a Pompeio in ſtipendium. Milites Domi- 5
tianos ſacramentum apud ſe dicere iubet: atque
eo die caſtra mouet: iuſtumque iter conficit, VII
omnino dies ad Corfinium commoratus, & per
fines Marrucinorum, Frentanorum, Larinatium,
in Apuliam peruenit. Pompeius, iis rebus XXIV
cognitis, quæ erant ad Corfinium geſtæ, Luceria
proficiſcitur Canuſium, atque inde Brunduſium.
copias vndique omnes ex nouis delectibus ad ſe 2
cogi iubet, ſeruos, paſtores armat; atque his
equos attribuit: ex iis circiter CCC equites con-
ficit. M. Manlius prætor Alba cum cohortibus VI 3
profugit: Rutilus Lupus prætor Tarracina cum
III, quæ procul equitatum Cæſaris conſpicatæ,
cui præerat Biuius Curius, relicto prætore, ſigna
ad

CAP. XXIII. 4. *ſeſtertium ſexagies*). CL millia vncialium nummorum, ſiue ſeſquitonna.

5. *ſacramentum apud ſe dicere*) in ſua Cæſaris verba iurare. Dicimus *ſacramentum dicere*, & *ſacramento dicere*, vt infra cap. 86.

Marrucinorum, Frentanorum) Hos populos in Tabula noſtra Italiæ quæras. Male quidem libri *Ferentanorum:* peius alii *Ferentinorum*, qui in Latio erant. *Frentani* autem inter Marrucinos ſunt & Apulos: *Larinates* a municipio Frentanorum *Larina* dicti.

ad Curium transferunt, atque ad eum transeunt.
4 Item reliquis itineribus non nullæ cohortes in agmen Cæsaris, aliæ in equites incidunt. reducitur ad eum deprehensus ex itinere Cn. Magius Cremona, præfectus fabrum Cn. Pompeii: quem Cæsar ad eum remittit cum
5 mandatis: *quoniam ad id tempus facultas colloquendi non fuerit, atque ad se Brundusium sit venturus, interesse reipublicæ, & communis salu-*
6 *tis, se cum Pompeio colloqui; neque vero idem perfici longo itineris spatio, cum per alios conditiones ferantur, ac si coram de omnibus conditioni-*
XXV *bus disceptetur.* His datis mandatis, Brundusium cum legionibus VI peruenit, veteranis III, reliquis, quas ex nouo delectu confecerat,
2 atque in itinere compleuerat. Domitianas enim cohortes protinus a Corfinio in Siciliam miserat. reperit consules Dyrrhachium profectos cum magna parte exercitus, Pompeium remanere
3 Brundusii cum cohortibus viginti; neque certum inueniri poterat, obtinendine caussa Brundusii ibi remansisset, quo facilius omne Hadriaticum mare, extremis Italiæ partibus regionibusque Græciæ, in potestatem haberet, atque ex

---

CAP. XXIV. 4. *Cn. Magius Cremona*) Cremona, patriæ nomen, auferendi casu. Vide deinde similia lib. III. cap. 71. ineunte.

CAP. XXV. 1. *Veteranis* III, *reliquis*) Sic in MSS. optimæ notæ: veteranis legionibus VIII, XII, XIII: reliquis in itinere conscriptis, itidem tribus, vt fiant VI. Vide D. Voss.

CAP. XXV. 3. *in potestatem habere*) Sic optimi libri. Et Sallustius Iugurth. c. 112. *cum talem virum in potesta-*

ex vtraque parte bellum adminiſtrare poſſet: an inopia nauium ibi reſtitiſſet: veritusque, ne 4
Italiam ille dimittendam non exiſtimaret, exitus adminiſtrationesque Brunduſini portus impedire inſtituit: quorum operum hæc erat ratio. Qua 5
fauces erant anguſtiſſimæ portus, molem atque aggerem ab vtraque parte litoris iaciebat, quod his locis erat mare vadoſum. longius progreſ- 6
ſus, cum agger altiore aqua contineri non poſſet, rates duplices quoquouerſus pedum xxx, e regione molis collocabat. has quaternis ancoris 7
ex quatuor angulis deſtinabat, ne fluctibus moüentur. His perfectis collocatisque, alias 8
deinceps pari magnitudine rates iungebat; has 9
terra atque aggere contegebat, ne aditus atque incurſus ad defendendum impediretur: a fronte 10
atque ab vtroque latere cratibus ac pluteis protegebat. in quarta quaque earum turres binorum tabulatorum excitabat, quo commodius ab impetu nauium incendiisque defenderet. Con- XXVI
tra hæc Pompeius naues magnas onerarias, quas in portu Brunduſino deprehenderat, adornabat. ibi turres cum ternis tabulatis erigebat, easque multis tormentis, & omni genere telorum, completas, ad opera Cæſaris appellabat, vt rates per-

tem habuiſſet. Et Liuius XXII, 25. *magiſtrum equitum, ne hoſtem videret, nequid rei bellicæ videret, prope in cuſtodiam habitum.* Ciceronis nota formula ex Maniliana cap. 12. *in prædonum fuiſſe poteſtatem*, quam Gellius I, 7. tuetur; & Liuius II, 14. imitatur, *quæ ne in poteſtatem quidem populi Romani eſſet.*

10. *cratibus ac pluteis*) Supra lib. VII. 25.

perrumperet, atque opera disturbaret. sic quotidie vtrimque eminus fundis, sagittis, reliquis-
2 que telis pugnabatur. Atque hæc ita Cæsar administrabat, vt conditiones pacis dimittendas non existimaret. ac tametsi magnopere admirabatur Magium, quem ad Pompeium cum mandatis miserat, ad se non remitti; atque ea res sæpe tentata, etsi impetus eius consiliaque tardabat; tamen omnibus rebus in eo perseueran-
3 dum putabat. Itaque Caninium Rebilum legatum; familiarem necessariumque Scribonii Libonis, mittit ad eum, colloquii caussa: mandat, vt Libonem de concilianda pace hortetur; inprimis, vt ipse cum Pompeio colloqueretur,
4 postulat. *magnopere sese confidere* demonstrat, *si eius rei sit potestas facta, fore, vt aequis conditionibus ab armis discedatur: cuius rei magnam partem laudis atque existimationis ad Libonem peruenturam, si, illo auctore atque agente, ab armis sit discessum.* Libo, a colloquio Caninii
5 digressus, ad Pompeium proficiscitur. paullo post renunciat, *quod consules absint. sine illis de*
6 *compositione agi non posse.* Ita sæpius rem frustra tentatam Cæsar aliquando dimittendam sibi
XXVII iudicabat, & de bello agendum. Prope dimidia parte operis a Cæsare effecta, diebusque in ea re consumptis IX, naues a consulibus Dyrrhachio remissæ, quæ priorem partem exercitus eo deportauerant, Brundusium reuertun-
2 tur. Pompeius siue operibus Cæsaris permotus, siue etiam quod ab initio Italia excedere constituerat, aduentu nauium profectionem

pa-

parare incipit: &, quo facilius impetum Cæsaris tardaret; ne sub ipsa profectione milites oppidum irrumperent, portas obstruit, vicos plateasque inædificat, fossas transuersas viis præducit, atque ibi sudes stipitesque præacutos defigit. hæc leuibus cratibus terraque inæquat. 3
aditus autem atque itinera duo, quæ extra murum ad portum ferebant, maximis defixis trabibus atque eis præacutis, præsepit. his paratis 4
rebus, milites silentio naues conscendere iubet; 5
expeditos autem ex euocatis sagittariis funditoribusque raros in muro turribusque disponit; hoc certo signo reuocare constituit, cum omnes milites naues conscendissent; atque iis expedito loco actuaria nauigia relinquit. Brundusini, XXVIII
Pompeianorum militum iniuriis atque ipsius Pompeii contumeliis permoti, Cæsaris rebus fauebant. itaque, cognita Pompeii profectione, 2
concursantibus illis, atque in ea re occupatis, vulgo ex tectis significabant per quos re cognita, Cæsar scalas parari militesque armari iubet, ne quam rei gerendæ facultatem dimittat. Pompeius sub noctem naues soluit. qui erant in muro 3
custodiæ caussa collocati, eo signo, quod conuenerat, reuocantur, notisque itineribus ad naues decurrunt. milites, positis scalis, muros adscendunt; sed moniti a Brundusinis vt 4
val-

CAP. XXVII. 5. *expeditos ex euocatis sagittariis*) Vide supra cap. 17. sect. 4. Gregarii hi sunt, non ductores vt Glossæ, *Euocatos, ταξίαρχος*: quod non est perpetuum.

vallum cœcum fossasque caueant, subsistunt; & longo itinere ab iis circumducti, ad portum perueniunt, duasque naues cum militibus, quæ ad moles Cæsaris adhæserant, scaphis lintribusque deprehendunt, deprehensas exci-

XXIX piunt. Cæsar, etsi ad spem conficiendi negotii maxime probabat, coactis nauibus mare transire, & Pompeium sequi, prius quam ille sese transmarinis auxiliis confirmaret; tamen rei eius moram, temporisque longinquitatem timebat, quod omnibus coactis nauibus, Pompeius præsentem facultatem insequendi sui ade-

2 merat. Relinquebatur, vt ex longinquioribus regionibus Galliæ, Picenique, & a freto naues essent exspectandæ: sed id, propter anni tempus, longum atque impeditum videbatur. In-

3 terea veterem exercitum, duas Hispanias confirmari, quarum altera erat maximis beneficiis Pom-

Cap. xxviii, 4. *vallum cœcum fossasque*) Cœcum est tectum, seu quod non videtur. Ad vallum eminentia sua conspicuum. Aut ergo valli & stipites acuti sunt, ramis & gramine contecti: aut vallum ripa fossæ, stipitibus huiusmodi præmunita.

deprehensas excipiunt) Sic vetusti codices sine præpositione, Manutio & Vrsino testantibus, quod hic magis Cæsarianum censet. Alii *deprehensasque*. Nouissima editione, quæ magni viro nomen præfert, hæc verba omissa sunt, quæ vero leguntur in vett. libris, Ven. Gryph. aliis, sed cum præpositione Montanus, *lintribusque deprehensas accipiunt*.

Cap. xxix. *duas Hispanias*) citeriorem & ulteriorem.

quarum altera) citerior inde ex bello Sertoriano deuincta Pompeio.

Pompeii deuincta; auxilia, equitatum parari;
Galliam Italiamque tentari, se absente, nole-
bat. Itaque in præsentia Pompeii inse- XXX
quendi rationem omittit: in Hispaniam profi-
cisci constituit: II viris municipiorum omni-
um imperat, vt naues conquirant, Brundusium-
que deducendas curent. mittit in Sardiniam 2
cum legione vna Valerium legatum, in Siciliam
Curionem proprætorem cum legionibus III:
eumdem, cum Siciliam recepisset, protinus in
Africam transducere exercitum iubet. Sardi-
niam obtinebat M.Cotta, Siciliam M.Cato, Afri-
cam sorte Tubero obtinere debebat. Caralita- 3
ni, simul ad se Valerium mitti audierunt, non-
dum profecto ex Italia, sua sponte ex oppido
Cottam eiiciunt. Ille perterritus, quod omnem
prouinciam consentire intelligeret, ex Sardinia
in Africam profugit. Cato in Sicilia naues lon- 4
gas veteres reficiebat. nouas ciuitatibus impe-
rabat: hæc magno studio agebat: in Lucanis
Brutiisque, per legatos suos, ciuium R. delectus
habebat: equitum peditumque certum nume-
rum a ciuitatibus Siciliæ exigebat. Quibus re- 5
bus pæne perfectis, aduentu Curionis cogni-
to, queritur in concione, *sese proiectum ac
proditum a Cn. Pompeio; qui, omnibus rebus
imparatissimus, non necessarium bellum suscepis-
set; &, ab se reliquisque in senatu interroga-
tus,*

CAP. XXX, 3. *Caralitani*) Caralis vrbs maxima Sardiniæ, ideoque Floro II, 6. *Vrbs Vrbium* eius insulæ dicta.

tus, omnia sibi esse ad bellum apta ac parata confirmauisset. Hæc in concione questus, ex
XXXI prouincia fugit. Nacti vocuas ab imperiis Sardiniam Valerius, Curio Siciliam, cum exer-
2 citibus eo perueniunt. Tubero, cum in Africam venisset, inuenit in prouincia cum imperio Attium Varum, qui ad Auximum, vt supra demonstrauimus, amissis cohortibus, protinus ex fuga in Africam peruenerat; atque eam sua sponte vacuam occupauerat; delectuque habito, II legiones effecerat, hominum & locorum notitia, & vsu eius prouinciæ nactus aditus ad ea conanda, quod paucis ante annis ex prætu-
3 ra eam prouinciam obtinuerat. hic venientem Vticam cum nauibus Tuberonem portu atque oppido prohibet, neque adfectum valetudine filium exponere in terram patitur; sed
XXXII sublatis ancoris, excedere eo loco cogit. His rebus confectis, Cæsar, vt reliquum tempus a labore intermitteretur, milites in proxima mu-
2 nicipia deducit: ipse ad vrbem proficiscitur. Coacto senatu, iniurias inimicorum commemorat, *docet, se nullum extraordinarium honorem appetisse, sed, exspectato legitimo tempore consulatus eo fuisse contentum, quod omnibus ciuibus pateret: latum ab* X *tribunis plebis, contradicentibus inimicis, Catone vero acerrime repugnante, & pristina consuetudine dicendi mo-*

CAP. XXXI. 2. *Vt supra demonstrauimus)* huius libri cap. 13.

3. *Tuberonem portu atque oppido prohibet.* Vide Ciceronis orat. pro Ligario.

mora diem extrahente: vt sui ratio absentiæ haberetur, ipso consule Pompeio: qui si improbasset, cur fieri passus esset? sin probasset, cur se vti populi beneficio prohibuisset? patientiam proponit suam, cum de exercitibus dimittendis vltra postulauisset; in quo iacturam dignitatis atque honoris ipse facturus esset. acerbitatem inimicorum docet. qui, quod ab altero po- 5
stularent, in se recusarent, atque omnia permisceri mallent, quam imperium exercitusque dimittere. iniuriam in eripiendis legionibus prædi- 6
cat, crudelitatem & insolentiam in circumscribendis tribunis pl. conditiones a se latas, & expetita colloquia & denegata, commemorat. pro qui- 7
bus rebus orat ac postulat, remp. suscipiant, atque vna secum administrent. sin timore defugiant, illis se oneri non futurum, & per se remp. administraturum. Legatos ad Pompeium, de com- 8
positione, mitti oportere: neque se reformidare, quod in senatu paullo ante Pompeius dixisset, ad quos legati mitterentur, iis auctoritatem attribui, timoremque eorum, qui mitterent, significari: tenuis atque infirmi hæc animi videri: se vero, vt opibus anteire studuerit, sic iustitia & æquitate velle superare. Probat rem XXXIII
senatus de mittendis legatis: sed, qui mitterentur, non reperiebantur, maximeque timoris caussa pro se quisque id munus legationis recusabat. Pompeius enim discedens ab 2
vr-

ipso consule Pompeio) tertium consule. Lege Sueton. Cæs. cap. 28.

vrbe in senatu dixerat, eodem se habiturum
loco, qui Romæ remansissent, & qui in castris
3 Cæsaris fuissent. si triduum disputationibus
excusationibusque extrahitur. subiicitur etiam
L. Metellus tribunus pleb. ab inimicis Cæsaris,
qui hanc rem distrahat, reliquasque res, quas-
4 cumque agere instituerat, impediat. cuius co-
gnito consilio, Cæsar, frustra diebus aliquot con-
sumptis, ne reliquum tempus omittat infectis
iis, quæ agere destinauerat, ab urbe profici-
scitur, atque in vlteriorem Galliam perue-
XXXIV nit. Quo cum venisset, cognoscit missum
in Hispaniam a Pompeio Vibullium Rufum,
quem paucis diebus ante, Corfinii captum, ipse
2 dimiserat: profectum item Domitium ad oc-
cupandum Massiliam nauibus actuariis VII, quas
Igili & in Cosano a priuatis coactas seruis, li-
3 bertis, colonis suis compleuerat: præmissos
etiam legatos Massilienses domi nobiles ado-
lescentes; quos ab vrbe discedens Pompeius
erat adhortatus, ne noua Cæsaris officia vete-
rum suorum beneficiorum in eos memoriam
4 expellerent. quibus mandatis acceptis, Mas-
si-

Cap. XXXIV. 2. *Igili & in Cosano)* ad insulam Igilium & in Cosano sinu. *Igilium* autem Cosæ, Etruriæ oppido, vnde sinus cognominatur, opposita. Hic contracto casu: plene Rutilius Numatianus v. 325.

Eminus Igilii siluosa cacumina miror.

2. *præmissos etiam legatos Massilienses)* Forte Massilienses adolescentes Romæ erant, cum Pompeius vrbe discederet: quibus hæc mandata ad ciuitatem dedit.

ſilienſes portas Cæſari clauſerant: Albicos, barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant, montesque ſupra Maſſiliam incolebant, ad ſe vocauerant: frumentum ex fini- 5
timis regionibus, atque ex omnibus caſtellis, in vrbem conuexerant: armorum officinas in vrbe inſtituerant: muros, claſſem, portas refecerant. Euocat ad ſe Cæſar Maſſilienſium xv XXXV
primos: cum his agit, ne initium inferendi belli a Maſſilienſibus oriatur: *debere eos Italiæ totius auctoritatem ſequi potius, quam vnius hominis voluntati obtemperare.* reliqua, quæ 2
ad eorum ſanandas mentes pertinere arbitrabatur, commemorat. Cuius orationem do- 3
mum legati referunt; atque ex auctoritate hæc Cæſari renuntiant: *intelligere ſe, diuiſum eſſe populum R. in partes duas: neque ſui iudicii, neque ſuarum eſſe virium, decernere, vtra pars iuſtiorum habeat cauſſam. principes vero eſſe ea-* 4
rum partium Cn. Pompeium & C. Cæſarem, patronos ciuitatis, quorum alter agros Volcarum

---

4. *Albicos*) Virtute Romanis militibus non multum cedentes, homines aſperos & montanos, & exercitatos in armis. *Infra cap. 17.* Strabo IV. p. 140. Μετὰ τοὺς Σάλυας Ἀλβιεῖς καὶ Ἀλβίοικοι καὶ Οὐοκόντιοι.

CAP. XXXV. 1. *Maſſilienſium* xv *primos*) Sexcentorum concilium erat Maſſiliæ, qui τιμοῦχοι vocabantur. πεντεκαίδεκα δ' εἰσὶ τοῦ συνεδρίου προεστῶτες, *quindecim viri his praerant*, qui τὰ πρόχειρα *negotia, quæ occurrebant*, expedirent. *Strabo. lib.* IV.

3. *decernere*) Sic Gronou. Obſeru. III. 13. p. 547. Vulgatum *diſcernere*.

rum Arecomicorum & Heluiorum publice iis concesserit; alter bello victas Gallias attribuerit,
5 *vectigaliaque auxerit. quare paribus eorum beneficiis parem se quoque voluntatem tribuere debere, & neutrum eorum contra alterum iuuare, aut vrbe aut portibus recipe-*
XXXVI *re.* Hæc dum inter eos aguntur, Domitius nauibus Massiliam peruenit; atque ab iis
2 receptus, vrbi præficitur. summa ei belli administrandi permittitur. eius imperio classem quoquouersus dimittunt: onerarias naues, quas vbique possunt, deprehendunt, atque in portum deducunt: earum clauis, aut materia, atque armamentis instructis, ad reli-
3 quas armandas reficiendasque vtuntur: frumenti, quod inuentum est, in publicum conferunt: reliquas merces commeatusque ad
4 obsidionem vrbis, si accidat, reseruant. Quibus iniuriis permotus Cæsar, legiones III Massiliam adducit: turres vineasque ad oppugnationem vrbis agere, naues longas Arelate numero
5 XII facere instituit. quibus effectis armatisque die-

---

4. Volcarum Arecomicorum & Heluiorum) Galliæ populi *Volcæ*, diuisi in *Tectosages*, qui circa Narbonem fuerant; & *Arecomicos*, citeriores illis, Rhodanum versus, quorum Nemausus fuit. Supra hos prope idem flumen *Heluii*.

CAP. XXXVI. 4. *naues longas Arelate facere*) Arelate, variis casibus, tamquam ἄκλιτον, reperitur: etiam *Arelatum* neutro genere: & *Arelas* recto, vnde sexto *Arelate*. Ausonius in clar. vrb.

Gallula Roma Arelas.

Sita in Narbonensi Gallia prope Rhodani ostia. Plura in Notit. nostra Orb. antiq.

diebus xxx, a qua die materia cæsa est, adductisque Massiliam, his D. Brutum præfecit: C. Trebonium legatum ad oppugnationem Massiliæ relinquit. Dum hæc parat atque admi- XXXVII
nistrat, C. Fabium legatum cum legionibus tribus, quas Narbone, circumque ea loca, hiemandi caussa, disposuerat, in Hispaniam præmittit: celeriterque Pyrenæos saltus occupari 2
iubet, qui eo tempore ab L. Afranio legato præsidiis tenebantur. legiones reliquas, quæ longius hiemabant, subsequi iubet. Fabius, vt 3
erat imperatum, adhibita celeritate, præsidium ex saltu deiecit, magnisque itineribus ad exercitum Afranii contendit. Aduentu Vibullii XXXIIX
Rufi, quem a Pompeio missum in Hispaniam demonstratum est, Afranius & Petreius & Varro, legati Pompeii, quorum vnus III legionibus Hispaniam citeriorem, alter a saltu Castulonensi ad Anam II legionibus, tertius ab Ana Vettonum agrum Lusitaniamque pari numero legionum obtinebat, officia inter se partiun-

CAP. XXXVIII. 1. *missum in Hispaniam demonstratum est*) supra cap. 34. Is Vibullius Corfinii captus fuerat, cap. 23. & postea in Hispania etiam captus, lib. III, cap. 10.

a saltu Castulonensi) in Hispania citeriore, prope vlterioris limitem est oppidum *Castulo* supra Bætim fluuium, a quo saltus nominatur, aliquoties etiam a Liuio memoratus, XXVI, 20. & XXVII, 20.

ab Ana Vettonum agrum) Anas fluuius Bæticam finiens a borea & occasu: Vettones, populus Lusitaniæ, ad citeriorem Hispaniam vergens.

2 tiuntur; vt Petreius ex Lusitania per Vettones cum omnibus copiis ad Afranium proficiscatur; Varro cum iis, quas habebat, legionibus omnem
3 vlteriorem Hispaniam tueatur. his rebus constitutis, equites, auxiliaque toti Lusitaniæ a Petreio; Celtiberis, Cantabris, barbarisque omnibus, qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio imperantur. quibus coactis, celeriter Petreius
4 per Vettones ad Afranium peruenit. constituunt communi consilio, bellum ad Ilerdam, propter ipsius loci opportunitatem, gere-
XXXIX re. Erant, vt supra demonstratum est, legiones Afranii III, Petreii II, præterea scutati citerioris prouinciæ, & cetratæ vlterioris Hispaniæ cohortes circiter LXXX, equitum
2 vtriusque prouinciæ circiter V millia. Cæsar legiones in Hispaniam præmiserat, ad VI millia auxilia peditum, equitum III millia, quæ omnibus superioribus bellis habuerat, & parem ex Gallia numerum, quem ipse parauerat, nominatim ex omnibus ciuitatibus, nobilissimo & fortissimo quoque euocato. hinc optimi generis hominum ex Aquitanis montanisque, qui Gal-
3 liam prouinciam attingunt. Audierat Pompe-

CAP. XXXIX. 1. *cetratæ legiones*) Vide infra cap. 48. sect. 7.

2. *Cæsar legiones in Hispaniam præmiserat*) quatuor numero: duabus C. Fabius, iam tum in Gallia legatus *lib.* V. 24. præerat; ceteris L. Plancus. Vide cap. 40. quam subsequitur.

qui Galliam prouinciam attingunt) prouinciam Romanam, quæ ad Garumnam vsque patebat, Tolosates quoque comprehendens.

peium per Mauretaniam cum legionibus iter in Hispaniam facere, confestimque esse venturum. simul a tribunis mil. centurionibusque mutuas pecunias sumpsit, has exercitui distribuit. quo facto, duas res consecutus est, quod 4
pignore animos centurionum deuinxit, & largitione redemit militum voluntates. Fabius XL
finitimarum ciuitatum animos litteris nuntiisque tentabat. in Sicore flumine pontes effecerat duos, inter se distantes millia passuum IV, his pontibus pabulatum mittebat; quod ea, quæ citra flumen fuerant, superioribus diebus consumpserat. Hoc idem fere, atque eadem de 2
caussa, Pompeiani exercitus duces faciebant; crebroque inter se equestribus prœliis contendebant. huc cum quotidiana consuetudine con- 3
gressæ pabulatoribus præsidio proprio legiones Fabianæ II flumen transissent; impedimentaque & omnis equitatus sequeretur; subito, vi ventorum, & aquæ magnitudine, pons est interruptus, & reliqua multitudo equitum interclusa. quo cognito a Petreio & Afranio, ex ag- 4
gere atque cratibus, quæ flumine ferebantur; ce-

CAP. XL. 1. *Fabius*) vide cap. 39. sect. 2. notata. Adde infra sect. 4. & Hirt. VIII, 24.

3. *congressæ pabulatoribus præsidio proprio*) Multis prima & vltima voces suspectæ, illam *progressæ* legentes; hanc tollentes. At D. Voss. *congressæ* interpretatur simul egressæ: & *proprio* mutat in *propere*.

Vi ventorum) Pantagathus sic primus emendauit: quod Vossius amplexus est. Vet. lib. *iumentorum*; peius recentes, *vi iumentorum*.

celeriter ponte Afranius, quem oppido caſtriſque coniunctum habebat, legiones IV, equitatumque omnem transiecit, duabusque Fabianis
5 occurrit legionibus. cuius aduentu nuntiato, L. Plancus, qui legionibus præerat, neceſſaria re coactus, locum capit ſuperiorem; diuerſamque aciem in duas partes conſtituit, ne ab equi-
6 tatu circumueniri poſſit. Ita, congreſſus impari numero, magnos impetus legionum equi-
7 tatusque ſuſtinet. Commiſſo ab equitibus prœlio, ſigna II legionum procul ab vtrisque conſpiciuntur; quas C. Fabius vlteriore ponte ſubſidio noſtris miſerat; ſuſpicatus fore id, quod accidit, vt duces aduerſariorum occaſione & beneficio fortunæ ad noſtros opprimendos vterentur: quarum aduentu prœlium dirimitur, ac
XLI ſuas vterque legiones reducit in caſtra. Eo biduo Cæſar cum equitibus DCCCC, quos ſibi præſidio reliquerat, in caſtra peruenit. Pons, qui fuerat tempeſtate interruptus, neque erat
2 refectus. hunc noctu perfici iuſſit. Ipſe, cognita locorum natura, ponti caſtriſque præſidio VI cohortes reliquit, atque omnia impedimenta: & poſtero die omnibus copiis, triplici inſtructa acie, ad Ilerdam proficiſcitur; & ſub caſtris Afranii conſtitit: &, ibi paullisper ſub armis moratus, facit æquo loco pugnandi po-

---

CAP. XLI. 2. *ad Ilerdam proficiſcitur*) Eius verbis opportunitatem ſupra cap. 38. extr. laudauit. Citerioris Hiſpaniæ eſt inter Sicorim & Cingam amnes, qui poſt mixti in Iberum inferuntur. Adde cap. 45. ſect. 2.

poteſtatem. poteſtate facta, Afranius copias educit, & in medio colle ſub caſtris conſtitit. Cæ- 3
ſar, vbi cognouit, per Afranium ſtare, quo minus prœlio dimicaretur, ab infimis radicibus montis, intermiſſis circiter paſſibus CD, caſtra facere conſtituit: &, ne in opere faciendo 4
milites repentino hoſtium incurſu exterrerentur, atque opere prohiberentur, vallo muniri vetuit, quod eminere & procul videri neceſſe erat, ſed a fronte contra hoſtem pedum XV foſſam fieri iuſſit. prima & ſecunda acie in armis, vt ab initio conſtituta erat, permanebat.
poſt hos opus in occulto acies tertia faciebat: ſic 5
omne prius eſt perfectum, quam intelligeretur ab Afranio caſtra muniri.

XLII Sub veſperum Cæſar intra hanc foſſam legiones reducit, atque ibi ſub armis proxima nocte conquieſcit. poſtero die omnem exercitum intra foſſam continet: &, quod longius erat agger petendus, in præſentia ſimilem rationem operis inſtituit: ſingulaque latera caſtrorum ſingulis attribuit legionibus munienda: foſſaſque ad eamdem magnitudinem perfici iubet: reliquas legiones in armis expeditas contra hoſtem conſtituit. Afranius 2
Petreiusque, terrendi cauſſa, atque operis impediendi, copias ſuas ad infimas montis radices producunt, & prœlio laceſſunt. neque idcir- 3
co Cæſar opus intermittit, confiſus præſidio legionum trium, & munitione foſſæ. illi non 4
diu commorati, nec longius ab infimo colle progreſſi, copias in caſtra reducunt. III 5
die Cæſar vallo caſtra communit: reliquas cohor-

XLIII hortes, quas in superioribus castris reliquerat, impedimentaque ad se transduci iubet. Erat inter oppidum Ilerdam & proximum collem, vbi castra Petreius atque Afranius habebant, plani-
2 ties circiter passuum ccc. atque in hoc fere medio spatio tumulus erat paullo editior: quem si occupasset Cæsar, & communisset, ab oppido & ponte, & commeatu omni, quem in oppidum contulerant, se interclusurum aduersarios confi-
3 debat. hoc sperans, legiones III ex castris educit, acieque in locis idoneis instructa, vnius legionis antesignanos præcurrere, atque occupa-
4 re eum tumulum iubet. qua re cognita, celeriter, quæ in statione pro castris erant, Afranii cohortes, breuiore itinere ad eumdem occu-
5 pandum locum mittuntur. contenditur prœlio, &, quod prius in tumulum Afraniani venerant, nostri repelluntur, atque aliis submissis præsidiis, terga vertere, seque ad signa legio-
XLIV num recipere coguntur. Genus erat pugnæ militum illorum, vt magno impetu primo procurrerent, audacter locum caperent, ordines suos non magnopere seruarent, rari dispersique pu-
2 gnarent: si premerentur, pedem referre, & loco excedere, non turpe existimarent, cum Lusitanis reliquisque barbaris genere quodam pu-

Cap. xliii. i. *planities circiter p.* ccc) Fuluii Vrsini codex *planitia*, quod antiquum dicit & lapidem suo tempore extra Capenam portam refert, CLIVOM MARTIS IN PLANITIAM REDIGENTVM. qua forma & Vitruuius vsus est. Hoc loco imitati Iungerman, Montanus, Goduinus. Ad vet. lib. Venet. & Basil. & Gryphius *planities*.

pugnæ adsuefacti; quod fere fit, quibus quis- 3
que in locis miles inueterauerit, vti multum
earum regionum consuetudine moueatur. hæc 4
tamen ratio nostros perturbat, insuetos huius
generis pugnæ. circumiri enim sese ab aperto
latere, procurrentibus singulis, arbitrabantur:
ipsi autem suos ordines seruare, neque ab signis
discere, neque sine graui caussa eum locum,
quem ceperant, dimitti censuerant oportere.
itaque, perturbatis antesignanis, legio, quæ in 5
eo cornu constiterat, locum non tenuit, atque
in proximum collem sese recepit. Cæsar, XLV
pæne omni acie perterrita, quod præter opinio-
nem consuetudinemque acciderat, cohortatus
suos, legionem IX subsidio ducit: hostem in-
solentem atque acriter nostros insequentem
supprimit, rursusque terga vertere, seque ad
oppidum Ilerdam recipere, & sub muro consi-
stere cogit. sed IX legionis milites elati studio, 2
dum sarcire acceptum detrimentum volunt, te-
mere insecuti fugientes, in locum iniquum pro-
grediuntur, & sub montem, in quo erat oppi-
dum positum, succedunt. hinc se recipere 3
cum vellent, rursus illi ex loco superiore no-
stros premebant. præruptus locus erat, vtra- 4
que ex parte directus; ac tantum in latitudi-
nem patebat, vt tres instructæ cohortes eum
locum explerent, & neque subsidia a lateribus
submitti, neque equites laborantibus vsui esse
possent. ab oppido autem decliui fastigio ver- 5
gebat, in longitudinem passuum circiter CD.
hac nostris erat receptus; quod eo, incitati stu-
dio,

6 dio, inconſultius proceſſerant. hoc pugna-
batur loco, & propter anguſtias iniquo, &, quod
ſub ipſis radicibus montis conſtiterant, vt nul-
lum fruſtra telum in eos mitteretur: tamen
virtute & patientia nitebantur, atque omnia
7 vulnera ſuſtinebant. Augebantur illis copiæ;
atque ex caſtris cohortes per oppidum crebro
ſubmittebantur, vt integri defeſſis ſuccederent.
hoc idem Cæſar facere cogebatur: vt, ſummiſſis
in eumdem locum cohortibus, defeſſos recipe-
XLVI ret. Hoc cum eſſet modo pugnatum con-
tinenter horis V, noſtrique grauius a multitu-
dine premerentur, conſumtis omnibus telis,
gladiis diſtrictis, impetum aduerſus montem in
cohortes faciunt, paucisque deiectis, reliquos
2 ſeſe convertere cogunt. ſubmotis ſub murum
cohortibus, ac non nulla parte propter terrorem
in oppidum compulſis, facilis eſt noſtris rece-
3 ptus datus. Equitatus autem noſter ab vtroque
latere, etſi deiectis atque inferioribus locis con-
ſtiterat, tamen in ſummum iugum virtute con-
nititur, atque inter duas acies perequitans,
commodiorem ac tutiorem noſtris receptum
4 dat. ita vario certamine pugnatum eſt. noſtri
in primo congreſſu circiter LXX ceciderunt, in
his Q. Fulginius ex primo haſtato legionis XIV,
qui, propter eximiam virtutem, ex inferiori-
bus

CAP. XLVI. 4. *ex primo hoſtato*) Ita veteres libri: Gryhphius autem *primus haſtatus*, quod clarum eſt, & centurio ſubauditur. An autem ex MSS. codd. habuerit, incertum. Lipſio inepta eſt *ex* vocula, quaſi errore nata ex nota ſeu ſigno *centurionis*: le-

bus ordinibus in eum locum peruenerat; vul- 5
nerantur amplius DC. Ex Afranianis interfici-
untur T. Cæcilius, primi pili centurio, &, præ-
ter eum, centuriones IV: milites amplius CC.
Sed hæc eius diei præfertur opinio, vt se vtri- XLVII
que superiores discessisse existimarent; Afrania- 2
ni, quod, cum esse omnium iudicio inferio-
res viderentur, cominus tamen diu stetissent,
& nostrorum impetum sustinuissent, & initio
locum tumulumque tenuissent, quæ caussa pu-
gnandi fuerat; & nostros primo congressu ter-
ga vertere coegissent: nostri autem, quod ini- 3
quo loco, atque impari congressi numero, V
horis prœlium sustinuissent, quod montem gla-
diis districtis adscendissent, quod ex loco su-
periore terga vertere aduersarios coegissent, at-
que in oppidum compulissent. ille eum tu- 4
mulum, pro quo pugnatum est, magnis ope-
ribus munierunt, præsidiumque ibi posuerunt.
Accidit etiam repentinum incommodum bi- XLVIII
duo, quo hæc gesta sunt. tanta enim tempe-
stas cooritur, vt, numquam illis locis maiores
aquas fuisse constaret. tum autem ex omni- 2
bus montibus nix profluit, ac summas ripas
fluminis superauit; pontesque ambos, quos
C. Fabius fecerat, vno die interrupit. quæ 3
res magnas difficultates exercitui Cæsaris at-
tulit. Castra enim, vt supra demonstratum
est,

gitque, *centurio primi hastati*, ordinis puta. Sed ita etiam propositio seruari potest, *ex primo hastato*, supple, ordine.

CAP. XLVIII. 3. *Vt supra demonstratum*) cap. 41. seq.

eſt, cum eſſent inter flumina duo, Sicorim
& Cingam, ſpatio millium xxx, neutrum horum
tranſiri poterat; neceſſarioque omnes his
4 anguſtiis continebantur. neque ciuitates, quæ
ad Cæſaris amicitiam acceſſerant, frumentum
ſupportare; neque ii, qui pabulatum longius
progreſſi erant, intercluſi fluminibus, reuerti;
neque maximi comitatus, qui ex Italia Galliaque
veniebant, in caſtra peruenire poterant.
5 rant. tempus erat difficillimum quo neque
frumenta in herbis erant, neque multum a maturitate
aberant: ac ciuitates exinanitæ, quod
Afranius pæne omne frumentum ante Cæſaris
aduentum Ilerdam conuexerat; reliqui ſi quid
fuerat, Cæſar ſuperioribus diebus conſumpſe-
6 rat: pecora, quod ſecundum poterat eſſe inopiæ
ſubſidium, propter bellum finitimæ ciuita-
7 tes longius remouerant: qui erant pabulandi
aut frumentandi cauſſa progreſſi, hos leuis armaturæ
Luſitani peritique earum regionum cetrati
citerioris Hiſpaniæ, conſectabantur, quibus
erat procliue, transnare flumen; quod conſuetudo
eorum omnium eſt, vt ſine vtribus ad
XLIX exercitum non eant. At exercitus Afranii
omni-

4. *maximi comitatus, qui*) Comitatus eſt turba, ad tutius iter faciendum belli temporibus, congregata, maxime vt commeatus in amicorum caſtra adferrent.

7. *cetrati citerioris Hiſpaniæ*) CETRA, Seruio definiente in Aen. VII, 732. eſt *ſcutum loreum, quo Afri & Hiſpani vtuntur.* Hinc *cetrati* milites non tantum citerioris Hiſpaniæ, verum etiam vlterioris *ſupra cap. 39. ſect. 1.*

omnium rerum abundabat copia, multum e-
rat frumentum prouiſum, & conuectum ſupe-
rioribus temporibus: multum ex omni prouin-
cia comportabatur: magna copia pabuli ſup-
petebat. harum rerum omnium facultates ſi- 2
ne vllo periculo pons Ilerdæ præbebat, & loca
trans flumen integra, quo omnino Cæſar adire
non poterat. Eæ permanſerunt aquæ dies L
complures. conatus eſt Cæſar reficere pontes:
ſed nec magnitudo fluminis permittebat, ne-
que ad ripam diſpoſitæ cohortes aduerſariorum
perfici patiebantur: quod illis prohibere erat 2
facile, tum ipſius fluminis natura atque aquæ
magnitudine, tum quod ex totis ripis in vnum
atque anguſtum locum tela iaciebantur; atque 3
erat difficile, eodem tempore rapidiſſimo flu-
mine opera perficere, & tela vitare. Nun- LI
tiatur Afranio, magnos comitatus, qui iter
habebant ad Cæſarem, ad flumen conſtitiſſe,
venerant eo ſagittarii ex Rutenis, equites ex
Gallia cum multis carris magniſque impedi-
mentis, vt fert Gallica conſuetudo. erant præ- 2
terea cuiuſque generis hominum millia circiter
VI cum ſeruis liberiſque: ſed nullus ordo, nul-
lum imperium certum, cum ſuo quiſque conſi-
lio vteretur, atque omnes ſine timore iter face-
rent, vſu ſuperiorum temporum, atque itine-
rum licentia. Erant complures honeſti adole- 3
ſcentes, ſenatorum filii & equeſtris ordinis: e-
rant

CAP. LI. 2. *vſu ſuperiorum temporum*) Ex aliquot Mss. Voſſius correxit editorum *vſi*.

rant legationes ciuitatum: erant legati Cæſaris,
4 hos omnes flumina continebant. ad hos op-
primendos cum omni equitatu, tribusque legio-
nibus Afranius de nocte proficiſcitur, impruden-
tesque antemiſſis equitibus adgreditur, celeriter
tamen ſeſe Galli equites expediunt, prœlium-
5 que committunt. hi, dum pari certamine res
geri potuit, magnum hoſtium numerum pauci
ſuſtinuere; ſed, vbi ſigna legionum appropin-
quare cœperunt, paucis amiſſis ſeſe in montes
6 proximos conferunt. hoc pugnæ tempus ma-
gnum attulit noſtris ad ſalutem momentum. na-
cti enim ſpatium, ſe in loca ſuperiora recepe-
runt. deſiderati ſunt eo die ſagittarii circiter CC,
equites pauci, calonum atque impedimentorum
LII non magnus numerus. His tamen omnibus
annona creuit: quæ fere res inopia non ſolum
præſentis, ſed etiam futuri temporis timore in-
2 graueſcere conſueuit. Iamque ad denarios L in
ſingulos modios annona peruenerat, & militum
3 vires inopia frumenti diminuerat; atque in-
commoda in dies augebantur, & tam paucis
diebus magna erat rerum facta commutatio, ac
ſe

---

4. *antemiſſis equitibus*) Pluribus libris coniuncte, quaſi compoſitum *antemitto*, vt antepono, antefero. Et Salmaſius Solino c. 25. connectit, *minimos antemittunt*. Et Agrariæ ſcriptores ſæpe *arbores antemiſſas* memorant, Siculus Flaccus p. 4, 10. 11. Frontinus p. 40. Aggenus p. 45. ed. Gœſ. At noſtro loco Gryphius diuiſit *ante miſſis*.

CAP. LII. 1. *His tamen omnibus*) Gryphius addidit *incommodis*, quod deeſt ceteris: & forſan gloſſema eſt, interpretationis loco, cui aptum eſt, adiectum.

se fortuna inclinauerat, vt nostri magna inopia necessariarum rerum conflictarentur; illi omnibus abundarent rebus, superioresque haberentur. Cæsar iis ciuitatibus, quæ ad eius amicitiam accesserant, quo minor erat frumenti copia, pecus imperabat; calones ad longinquiores ciuitates dimittebat: ipse præsentem inopiam, quibus poterat subsidiis, tutabatur. 4
Hæc Afranius, Petreiusque, & eorum amici, pleniora etiam atque vberiora, Romam ad suos perscribebant. LIII
multa rumor fingebat, vt pæne bellum confectum videretur. 2
Quibus litteris nuntiisque Romam perlatis, magni domum concursus ad Afranium, magnæ gratulationes fiebant.
multi ex Italia ad Cn. Pompeium proficiscebantur; alii, vt principes talem nuntium attulisse; alii, ne euentum belli exspectasse, aut ex omnibus nouissimi venisse viderentur. 3
Cum in his angustiis res esset; atque omnes viæ ab Afranianis militibus equitibusque obsiderentur; nec pontes perfici possent; imperat militibus Cæsar, vt naues faciant, cuius generis eum superioribus annis vsus Brittanniæ docuerat. LIV
Carinæ primum ac statumina ex leui materia fiebant: reliquum corpus nauium, viminibus contextum, coriis integebatur. 2
has per- 3

CAP. LIII. 2. *magni domum concursus ad Afr.*) Variæ sententiæ de voce *domum*. Bononius Taruisinus & Faernus *demum* legunt. Non placet, inquit Vossius: licet in Gryphiano id laudet Manutius. Hotmannus *ad domum Afranii*. D. Vossius vel *domo*, vel *hominum* aut *omnium*.

rum Arecomicorum & Heluiorum publice iis concesserit; alter bello victas Gallias attribuerit,
5 *rit, vectigaliaque auxerit. quare paribus eorum beneficiis parem se quoque voluntatem tribuere debere, & neutrum eorum contra alterum iuuare, aut vrbe aut portibus recipere.*
XXXVI Hæc dum inter eos aguntur, Domitius nauibus Massiliam peruenit; atque ab iis
2 receptus, vrbi præficitur. summa ei belli administrandi permittitur. eius imperio classem quoquouersus dimittunt: onerarias naues, quas vbique possunt, deprehendunt, atque in portum deducunt: earum clauis, aut materia, atque armamentis instructis, ad reliquas
3 quas armandas reficiendasque vtuntur: frumenti, quod inuentum est, in publicum conferunt: reliquas merces commeatusque ad
4 obsidionem vrbis, si accidat, reseruant. Quibus iniuriis permotus Cæsar, legiones III Massiliam adducit: turres vineasque ad oppugnationem vrbis agere, naues longas Arelate numero
5 XII facere instituit. quibus effectis armatisque die-

---

4. *Volcarum Arecomicorum & Heluiorum*) Galliæ populi *Volcæ*, diuisi in *Tectosages*, qui circa Narbonem fuerant; & *Arecomicos*, citeriores illis, Rhodanum versus, quorum Nemausus fuit. Supra hos prope idem flumen *Heluii*.

Cap. XXXVI. 4. *naues longas Arelate facere*) Arelate, variis casibus, tamquam ἄκλιτον, reperitur: etiam *Arelatum* neutro genere: & *Arelas* recto, vnde sexto *Arelate*. Ausonius in clar. vrb.

Gallula Roma Arelas.

Sita in Narbonnensi Gallia prope Rhodani ostia. Plura in Notit. nostra Orb. antiq.

diebus xxx, a qua die materia cæſa eſt, adductisque Maſſiliam, his D. Brutum præfecit: C. Trebonium legatum ad oppugnationem Maſſiliæ relinquit. Dum hæc parat atque admi- XXXVII
niſtrat, C. Fabium legatum cum legionibus tribus, quas Narbone, circumque ea loca, hiemandi cauſſa, diſpoſuerat, in Hiſpaniam præmittit: celeriterque Pyrenæos ſaltus occupari 2
iubet, qui eo tempore ab L. Afranio legato præſidiis tenebantur. legiones reliquas, quæ longius hiemabant, ſubſequi iubet. Fabius, vt 3
erat imperatum, adhibita celeritate, præſidium ex ſaltu deiecit, magnisque itineribus ad exercitum Afranii contendit. Aduentu Vibullii XXXIIX
Rufi, quem a Pompeio miſſum in Hiſpaniam demonſtratum eſt, Afranius & Petreius & Varro, legati Pompeii, quorum vnus III legionibus Hiſpaniam citeriorem, alter a ſaltu Caſtulonenſi ad Anam II legionibus, tertius ab Ana Vettonum agrum Luſitaniamque pari numero legionum obtinebat, officia inter ſe partiun-

CAP. XXXVIII. 1. *miſſum in Hiſpaniam demonſtratum eſt*) ſupra cap. 34. Is Vibullius Corfinii captus fuerat, cap. 23. & poſtea in Hiſpania etiam captus, lib. III, cap. 10.

a ſaltu Caſtulonenſi) in Hiſpania citeriore, prope vlterioris limitem eſt oppidum *Caſtulo* ſupra Bætim fluuium, a quo ſaltus nominatur, aliquoties etiam a Liuio memoratus, XXVI, 20. & XXVII, 20.

ab Ana Vettonum agrum) Anas fluuius Bæticam finiens a borea & occaſu: Vettones, populus Luſitaniæ, ad citeriorem Hiſpaniam vergens.

2 tiuntur; vt Petreius ex Lusitania per Vettones cum omnibus copiis ad Afranium proficiscatur; Varro cum iis, quas habebat, legionibus omnem
3 vlteriorem Hispaniam tueatur. his rebus constitutis, equites, auxiliaque toti Lusitaniæ a Petreio; Celtiberis, Cantabris, barbarisque omnibus, qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio imperantur. quibus coactis, celeriter Petreius
4 per Vettones ad Afranium peruenit. constituunt communi consilio, bellum ad Ilerdam, propter ipsius loci opportunitatem, gere-
XXXIX re. Erant, vt supra demonstratum est, legiones Afranii III, Petreii II, præterea scutati citerioris prouinciæ, & cetratæ vlterioris Hispaniæ cohortes circiter LXXX, equitum
2 vtriusque prouinciæ circiter V millia. Cæsar legiones in Hispaniam præmiserat, ad VI millia auxilia peditum, equitum III millia, quæ omnibus superioribus bellis habuerat, & parem ex Gallia numerum, quem ipse parauerat, nominatim ex omnibus ciuitatibus, nobilissimo & fortissimo quoque euocato. hinc optimi generis hominum ex Aquitanis montanisque, qui Gal-
3 liam prouinciam attingunt. Audierat Pompe-

CAP. XXXIX. 1. *cetratæ legiones*) Vide infra cap. 48. sect. 7.

2. *Cæsar legiones in Hispaniam præmiserat*) quatuor numero: duabus C. Fabius, iam tum in Gallia legatus *lib.* v. 24. præerat; ceteris L. Plancus. Vide cap. 40. quam subsequitur.

qui Galliam prouinciam attingunt) prouinciam Romanam, quæ ad Garumnam vsque patebat, Tolosates quoque comprehendens.

peium per Mauretaniam cum legionibus iter in Hiſpaniam facere, confeſtimque eſſe venturum. ſimul a tribunis mil. centurionibusque mutuas pecunias ſumpſit, has exercitui diſtribuit. quo facto, duas res conſecutus eſt, quod 4
pignore animos centurionum deuinxit, & largitione redemit militum voluntates. Fabius XL
finitimarum ciuitatum animos litteris nuntiisque tentabat. in Sicore flumine pontes effecerat duos, inter ſe diſtantes millia paſſuum IV, his pontibus pabulatum mittebat; quod ea, quæ citra flumen fuerant, ſuperioribus diebus conſumpſerat. Hoc idem fere, atque eadem de 2
cauſſa, Pompeiani exercitus duces faciebant; crebroque inter ſe equeſtribus prœliis contendebant. huc cum quotidiana conſuetudine con- 3
greſſæ pabulatoribus præſidio proprio legiones Fabianæ II flumen tranſiſſent; impedimentaque & omnis equitatus ſequeretur; ſubito, vi ventorum, & aquæ magnitudine, pons eſt interruptus, & reliqua multitudo equitum interclusa. quo cognito a Petreio & Afranio, ex ag- 4
gere atque cratibus, quæ flumine ferebantur; ce-

Cap. XL. 1. *Fabius*) vide cap. 39. ſect. 2. notata. Adde infra ſect. 4. & Hirt. VIII, 24.

3. *congreſſæ pabulatoribus præſidio proprio*) Multis prima & vltima voces ſuſpectæ, illam *progreſſæ* legentes; hanc tollentes. At D. Voſſ. *congreſſæ* interpretatur ſimul egreſſæ: & *proprio* mutat in *propere*.

vi ventorum) Pantagathus ſic primus emendauit: quod Voſſius amplexus eſt. Vet. lib. *iumentorum*; peius recentes, *vi iumentorum*.

celeriter ponte Afranius, quem oppido caſtris-
que coniunctum habebat, legiones IV, equita-
tumque omnem transiecit, duabusque Fabianis
5 occurrit legionibus. cuius aduentu nuntiato,
L. Plancus, qui legionibus præerat, neceſſaria
re coactus, locum capit ſuperiorem; diuerſam-
que aciem in duas partes conſtituit, ne ab equi-
6 tatu circumueniri poſſit. Ita, congreſſus im-
pari numero, magnos impetus legionum equi-
7 tatusque ſuſtinet. Commiſſo ab equitibus prœ-
lio, ſigna II legionum procul ab vtrisque con-
ſpiciuntur; quas C. Fabius vlteriore ponte ſub-
ſidio noſtris miſerat; ſuſpicatus fore id, quod
accidit, vt duces aduerſariorum occaſione & be-
neficio fortunæ ad noſtros opprimendos vteren-
tur: quarum aduentu prœlium dirimitur, ac
XLI ſuas vterque legiones reducit in caſtra. Eo
biduo Cæſar cum equitibus DCCCC, quos ſibi
præſidio reliquerat, in caſtra peruenit. Pons,
qui fuerat tempeſtate interruptus, neque erat
2 refectus. hunc noctu perfici iuſſit. Ipſe, co-
gnita locorum natura, ponti caſtrisque præſidio
VI cohortes reliquit, atque omnia impedimen-
ta: & poſtero die omnibus copiis, triplici in-
ſtructa acie, ad Ilerdam proficiſcitur; & ſub
caſtris Afranii conſtitit: &, ibi paullisper ſub
armis moratus, facit æquo loco pugnandi
po-

CAP. XLI. 2. *ad Ilerdam proficiſcitur*) Eius verbis opportunitatem ſupra cap. 38. extr. laudauit. Citerioris Hiſpaniæ eſt inter Sicorim & Cingam amnes, qui poſt mixti in Iberum inferuntur. Adde cap. 45. ſect. 2.

poteſtatem. poteſtate facta, Afranius copias edu-
cit, & in medio colle ſub caſtris conſtitit. Cæ- 3
ſar, vbi cognouit, per Afranium ſtare, quo
minus prœlio dimicaretur, ab infimis radici-
bus montis, intermiſſis circiter paſſibus CD, ca-
ſtra facere conſtituit: &, ne in opere faciendo 4
milites repentino hoſtium incurſu exterreren-
tur, atque opere prohiberentur, vallo muniri
vetuit, quod eminere & procul videri neceſſe
erat, ſed a fronte contra hoſtem pedum XV
foſſam fieri iuſſit. prima & ſecunda acie in ar-
mis, vt ab initio conſtituta erat, permanebat.
poſt hos opus in occulto acies tertia faciebat: ſic 5
omne prius eſt perfectum, quam intelligeretur
ab Afranio caſtra muniri. Sub veſperum XLII
Cæſar intra hanc foſſam legiones reducit, atque
ibi ſub armis proxima nocte conquieſcit. poſte-
ro die omnem exercitum intra foſſam continet:
&, quod longius erat agger petendus, in præſen-
tia ſimilem rationem operis inſtituit: ſingula-
que latera caſtrorum ſingulis attribuit legioni-
bus munienda: foſſasque ad eamdem magnitu-
dinem perfici iubet: reliquas legiones in armis
expeditas contra hoſtem conſtituit. Afranius 2
Petreiusque, terrendi cauſſa, atque operis impe-
diendi, copias ſuas ad infimas montis radices
producunt, & prœlio laceſſunt. neque idcir- 3
co Cæſar opus intermittit, confiſus præſidio le-
gionum trium, & munitione foſſæ. illi non 4
diu commorati, nec longius ab infimo col-
le progreſſi, copias in caſtra reducunt. III 5
die Cæſar vallo caſtra communit: reliquas co-
hor-

XLIII hortes, quas in superioribus castris reliquerat, impedimentaque ad se transduci iubet. Erat inter oppidum Ilerdam & proximum collem, vbi castra Petreius atque Afranius habebant, plani-
2 ties circiter passuum ccc. atque in hoc fere medio spatio tumulus erat paullo editior: quem si occupasset Cæsar, & communisset, ab oppido & ponte, & commeatu omni, quem in oppidum contulerant, se interclusurum aduersarios confi-
3 debat. hoc sperans, legiones III ex castris educit, acieque in locis idoneis instructa, vnius legionis antesignanos præcurrere, atque occupa-
4 re eum tumulum iubet. qua re cognita, celeriter, quæ in statione pro castris erant, Afranii cohortes, breuiore itinere ad eumdem occu-
5 pandum locum mittuntur. contenditur prœlio, &, quod prius in tumulum Afraniani venerant, nostri repelluntur, atque aliis submissis præsidiis, terga vertere, seque ad signa legio-
XLIV num recipere coguntur. Genus erat pugnæ militum illorum, vt magno impetu primo procurrerent, audacter locum caperent, ordines suos non magnopere seruarent, rari dispersique pu-
2 gnarent: si premerentur, pedem referre, & loco excedere, non turpe existimarent, cum Lusitanis reliquisque barbaris genere quodam pu-

CAP. XLIII. 1. *planities circiter p.* ccc) Fuluii Vrsini codex *planitia*, quod antiquum dicit & lapidem suo tempore extra Capenam portam refert, CLIVOM MARTIS IN PLANITIAM REDIGENTVM. qua forma & Vitruuius vsus est. Hoc loco imitati Iungerman, Montanus, Goduinus. Ad vet. lib. Venet. & Basil. & Gryphius *planities*.

pugnæ adſuefacti; quod fere fit, quibus quisque in locis miles inueterauerit, vti multum 3
earum regionum conſuetudine moueatur. hæc 4
tamen ratio noſtros perturbat, inſuetos huius generis pugnæ. circumiri enim ſeſe ab aperto latere, procurrentibus ſingulis, arbitrabantur: ipſi autem ſuos ordines ſeruare, neque ab ſignis diſcere, neque ſine graui cauſſa eum locum, quem ceperant, dimitti cenſuerant oportere.
itaque, perturbatis anteſignanis, legio, quæ in 5
eo cornu conſtiterat, locum non tenuit, atque
in proximum collem ſeſe recepit. Cæſar, XLV
pæne omni acie perterrita, quod præter opinionem conſuetudinemque acciderat, cohortatus ſuos, legionem IX ſubſidio ducit: hoſtem inſolentem atque acriter noſtros inſequentem ſupprimit, rurſusque terga vertere, ſeque ad oppidum Ilerdam recipere, & ſub muro confi-
ſtere cogit. ſed IX legionis milites elati ſtudio, 2
dum ſarcire acceptum detrimentum volunt, temere inſecuti fugientes, in locum iniquum progrediuntur, & ſub montem, in quo erat oppi-
dum poſitum, ſuccedunt. hinc ſe recipere 3
cum vellent, rurſus illi ex loco ſuperiore no-
ſtros premebant. præruptus locus erat, vtra- 4
que ex parte directus; ac tantum in latitudinem patebat, vt tres inſtructæ cohortes eum locum explerent, & neque ſubſidia a lateribus ſubmitti, neque equites laborantibus vſui eſſe
poſſent. ab oppido autem decliui faſtigio ver- 5
gebat, in longitudinem paſſuum circiter CD. hac noſtris erat receptus; quod eo, incitati ſtudio,

6 dio, inconsultius processerant. hoc pugnabatur loco, & propter angustias iniquo, &, quod sub ipsis radicibus montis constiterant, vt nullum frustra telum in eos mitteretur: tamen virtute & patientia nitebantur, atque omnia
7 vulnera sustinebant. Augebantur illis copiæ; atque ex castris cohortes per oppidum crebro submittebantur, vt integri defessis succederent. hoc idem Cæsar facere cogebatur: vt, summissis in eumdem locum cohortibus, defessos recipe-
XLVI ret. Hoc cum esset modo pugnatum continenter horis v, nostrique grauius a multitudine premerentur, consumtis omnibus telis, gladiis districtis, impetum aduersus montem in cohortes faciunt, paucisque deiectis, reliquos
2 sese convertere cogunt. submotis sub murum cohortibus, ac non nulla parte propter terrorem in oppidum compulsis, facilis est nostris rece-
3 ptus datus. Equitatus autem noster ab vtroque latere, etsi deiectis atque inferioribus locis constiterat, tamen in summum iugum virtute connititur, atque inter duas acies perequitans, commodiorem ac tutiorem nostris receptum
4 dat. ita vario certamine pugnatum est. nostri in primo congressu circiter LXX ceciderunt, in his Q. Fulginius ex primo hastato legionis XIV, qui, propter eximiam virtutem, ex inferioribus

CAP. XLVI. 4. *ex primo hostato*) Ita veteres libri: Gryhphius autem *primus hastatus*, quod clarum est, & centurio subauditur. An autem ex MSS. codd. habuerit, incertum. Lipsio inepta est *ex* vocula, quasi errore nata ex nota seu signo *centurionis*: le-

bus ordinibus in eum locum peruenerat; vul- 5
nerantur amplius DC. Ex Afranianis interfici-
untur T. Cæcilius, primi pili centurio, &, præ-
ter eum, centuriones IV: milites amplius CC.
Sed hæc eius diei præfertur opinio, vt se vtri- XLVII
que superiores discessisse existimarent; Afrania- 2
ni, quod, cum esse omnium iudicio inferio-
res viderentur, cominus tamen diu stetissent,
& nostrorum impetum sustinuissent, & initio
locum tumulumque tenuissent, quæ caussa pu-
gnandi fuerat; & nostros primo congressu ter-
ga vertere coegissent: nostri autem, quod ini- 3
quo loco, atque impari congressi numero, V
horis prœlium sustinuissent, quod montem gla-
diis districtis adscendissent, quod ex loco su-
periore terga vertere aduersarios coegissent, at-
que in oppidum compulissent. ille eum tu- 4
mulum, pro quo pugnatum est, magnis ope-
ribus munierunt, præsidiumque ibi posuerunt.
Accidit etiam repentinum incommodum bi- XLVIII
duo, quo hæc gesta sunt. tanta enim tempe-
stas cooritur, vt, numquam illis locis maiores
aquas fuisse constaret. tum autem ex omni- 2
bus montibus nix profluit, ac summas ripas
fluminis superauit; pontesque ambos, quos
C. Fabius fecerat, vno die interrupit. quæ 3
res magnas difficultates exercitui Cæsaris at-
tulit. Castra enim, vt supra demonstratum
est,

gitque, *centurio primi hastati*, ordinis puta. Sed ita etiam propositio seruari potest, *ex primo hastato*, supple, ordine.

CAP. XLVIII. 3. *Vt supra demonstratum*) cap. 41. seq.

eſt, cum eſſent inter flumina duo, Sicorim
& Cingam, ſpatio millium xxx, neutrum ho-
rum tranſiri poterat; neceſſarioque omnes his
4 anguſtiis continebantur. neque ciuitates, quæ
ad Cæſaris amicitiam acceſſerant, frumentum
ſupportare; neque ii, qui pabulatum longius
progreſſi erant, interclufi fluminibus, reuerti;
neque maximi comitatus, qui ex Italia Gallia-
que veniebant, in caſtra peruenirí pote-
5 rant. tempus erat difficillimum quo neque
frumenta in herbis erant, neque multum a ma-
turitate aberant: ac ciuitates exinanitæ, quod
Afranius pæne omne frumentum ante Cæſaris
aduentum Ilerdam conuexerat; reliqui ſi quid
fuerat, Cæſar ſuperioribus diebus conſumpſe-
6 rat: pecora, quod ſecundum poterat eſſe ino-
piæ ſubſidium, propter bellum finitimæ ciuita-
7 tes longius remouerant: qui erant pabulandi
aut frumentandi cauſſa progreſſi, hos leuis ar-
maturæ Luſitani peritique earum regionum ce-
trati citerioris Hiſpaniæ, conſectabantur, qui-
bus erat procliue, transnare flumen; quod con-
ſuetudo eorum omnium eſt, vt ſine vtribus ad
XLIX exercitum non eant. At exercitus Afranii
omni-

---

4. *maximi comitatus, qui*) Comitatus eſt turba, ad tutius iter faciendum belli temporibus, congregata, maxime vt commeatus in amicorum caſtra adferrent.

7. *cetrati citerioris Hiſpaniæ*) CETRA, Seruio definiente in Aen. VII, 732. eſt *ſcutum loreum, quo Afri & Hiſpani vtuntur.* Hinc *cetrati* milites non tantum citerioris Hiſpaniæ, verum etiam vlterioris *ſupra cap. 39. ſect. 1.*

omnium rerum abundabat copia, multum e-
rat frumentum prouisum, & conuectum supe-
rioribus temporibus: multum ex omni prouin-
cia comportabatur: magna copia pabuli sup-
petebat. harum rerum omnium facultates si- 2
ne vllo periculo pons Ilerdæ præbebat, & loca
trans flumen integra, quo omnino Cæsar adire
non poterat. Eæ permanserunt aquæ dies L
complures. conatus est Cæsar reficere pontes:
sed nec magnitudo fluminis permittebat, ne-
que ad ripam dispositæ cohortes aduersariorum
perfici patiebantur: quod illis prohibere erat 2
facile, tum ipsius fluminis natura atque aquæ
magnitudine, tum quod ex totis ripis in vnum
atque angustum locum tela iaciebantur; atque 3
erat difficile, eodem tempore rapidissimo flu-
mine opera perficere, & tela vitare. Nun- LI
tiatur Afranio, magnos comitatus, qui iter
habebant ad Cæsarem, ad flumen constitisse,
venerant eo sagittarii ex Rutenis, equites ex
Gallia cum multis carris magnisque impedi-
mentis, vt fert Gallica consuetudo. erant præ- 2
terea cuiusque generis hominum millia circiter
VI cum seruis liberisque: sed nullus ordo, nul-
lum imperium certum, cum suo quisque consi-
lio vteretur, atque omnes sine timore iter face-
rent, vsu superiorum temporum, atque itine-
rum licentia. Erant complures honesti adole- 3
scentes, senatorum filii & equestris ordinis: e-
rant

CAP. LI. 2. *Vsu (superiorum temporum)* Ex aliquot Mss. Vossius correxit editorum *Vsi*.

rant legationes ciuitatum: erant legati Cæsaris,
4 hos omnes flumina continebant. ad hos opprimendos cum omni equitatu, tribusque legionibus Afranius de nocte proficiscitur, imprudentesque antemissis equitibus adgreditur, celeriter tamen sese Galli equites expediunt, prœliumque
5 committunt. hi, dum pari certamine res geri potuit, magnum hostium numerum pauci sustinuere; sed, vbi signa legionum appropinquare cœperunt, paucis amissis sese in montes
6 proximos conferunt. hoc pugnæ tempus magnum attulit nostris ad salutem momentum. nacti enim spatium, se in loca superiora receperunt. desiderati sunt eo die sagittarii circiter CC, equites pauci, calonum atque impedimentorum
LII non magnus numerus. His tamen omnibus annona creuit: quæ fere res inopia non solum præsentis, sed etiam futuri temporis timore in-
2 grauescere consueuit. Iamque ad denarios L in singulos modios annona peruenerat, & militum
3 vires inopia frumenti diminuerat; atque incommoda in dies augebantur, & tam paucis diebus magna erat rerum facta commutatio, ac se

---

4. *antemissis equitibus*) Pluribus libris coniuncte, quasi compositum *antemitto*, vt antepono, antefero. Et Salmasius Solino c. 25. connectit, *minimos antemittunt*. Et Agrariæ scriptores sæpe *arbores antemissas* memorant, Siculus Flaccus p. 4. 10. 11. Frontinus p. 40. Aggenus p. 45. ed. Gœs. At nostro loco Gryphius diuisit *ante missis*.

CAP. LII. 1. *His tamen omnibus*) Gryphius addidit *incommodis*, quod deest ceteris: & forsan glossema est, interpretationis loco, cui aptum est, adiectum.

ſe fortuna inclinauerat, vt noſtri magna inopia
neceſſariarum rerum conflictarentur; illi omni-
bus abundarent rebus, ſuperioreſque haberen-
tur. Cæſar iis ciuitatibus, quæ ad eius amici- 4
tiam acceſſerant, quo minor erat frumenti co-
pia, pecus imperabat; calones ad longinquio-
res ciuitates dimittebat: ipſe præſentem ino-
piam, quibus poterat ſubſidiis, tutaba-
tur. Hæc Afranius, Petreiusque, & eo- LIII
rum amici, pleniora etiam atque vberiora, Ro-
mam ad ſuos perſcribebant. multa rumor fin- 2
gebat, vt pæne bellum confectum videretur.
Quibus litteris nuntiisque Romam perlatis, ma-
gni domum concurſus ad Afranium, magnæ gra-
tulationes fiebant. multi ex Italia ad Cn. Pom- 3
peium proficiſcebantur; alii, vt principes ta-
lem nuntium attuliſſe; alii, ne euentum belli
exſpectaſſe, aut ex omnibus nouiſſimi veniſſe vi-
derentur. Cum in his anguſtiis res eſſet; at- LIV
que omnes viæ ab Afranianis militibus equiti-
busque obſiderentur; nec pontes perfici poſſent;
imperat militibus Cæſar, vt naues faciant, cuius
generis eum ſuperioribus annis vſus Brittanniæ
docuerat. Carinæ primum ac ſtatumina ex le- 2
ui materia fiebant: reliquum corpus nauium, vi-
minibus contextum, coriis integebatur. has 3
per-

CAP. LIII. 2. *magni domum concurſus ad Afr.*) Variæ ſententiæ de voce *domum*. Bononius Taruiſinus & Faernus *demum* legunt. Non placet, inquit Voſſius: licet in Gryphiano id laudet Manutius. Hotmannus *ad domum Afranii*. D. Voſſius vel *domo*, vel *hominum* aut *omnium*.

perfectas carris iunctis deuehit noctu millia pas-ſuum a castris XXII, militesque his nauibus flumen transportat; continentemque ripæ collem
4 improuiſo occupat. hunc celeriter, priusquam ab aduerſariis ſentiatur, communit. huc legionem postea transducit; atque ex vtraque parte pontem institutum perficit biduo. Ita comitatus, & quæ frumenti cauſſa proceſſerant, tuto ad ſe recipit, & rem frumentariam expe-
LV dire incipit. Eodem die equitum magnam partem flumen transiecit; qui inopinantes pabulatores, & ſine vllo diſſipatos timore adgresſi, quam maximum numerum iumentorum atque
2 hominum intercipiunt: cohortibusque cetratis ſubſidio misſis, ſcienter in tuas partes ſeſe distribuunt; alii, vt prædæ ſubſidio ſint; alii, vt
3 venientibus reſiſtant, atque eos propellant: vnamque cohortem, que temere ante ceteras extra aciem procurrerat, ſecluſam a reliquis circumueniunt, atque interficiunt; incolumesque cum magna præda eodem ponte in castra re-
LVI uertuntur. Dum hæc ad Ilerdam geruntur, Maſſilienſes, vſi L. Domitii conſilio, naues longas expediunt, numero XVII, quarum erant
2 XI tectæ. multa huc minora nauigia addunt, vt ipſa multitudine noſtra claſſis terreatur: magnum numerum ſagittariorum, magnum Albicorum, de quibus ſupra demonſtratum eſt, im-

---

CAP. LIV. 4. *Ita comitatus*) Supra cap. 45. ſect. 4. cap. 51. ſect. 1.

CAP. LVI. 2. *Albicorum, de quibus ſupra*) Supra cap. 34. ſect. 4. huius libri.

imponunt; atque hos præmiis pollicitationibus-
que incitant. certas sibi deposcit naues Domi- 3
tius, atque has colonis pastoribusque, quos se
cum adduxerat, complet. sic, omnibus rebus
instructa classe, magna fiducia ad nostras naues
procedunt, quibus præerat D. Brutus. hæ ad
insulam, quæ est contra Massiliam, stationes
obtinebant, Erat multo inferior numero LV
nauium Brutus: sed delectos ex omnibus le-
gionibus fortissimos viros antesignanos, cen-
turiones Cæsar ei classi attribuerat, qui sibi id
muneris depoposcerant. ii manus ferreas at- 2
que harpagones parauerant; magnoque nu-
mero pilorum, tragularum, reliquorumque te-
lorum, se instruxerant. ita, cognito hostium
aduentu, suas naues ex portu educunt, cum
Massiliensibus confligunt. pugnatum vtrim- 3
que est fortissime atque acerrime; neque mul-
tum Albici nostris virtute cedebant, homi-
nes asperi & montani, exercitati in armis: at- 4
que ii modo digressi a Massiliensibus, recentem
eorum pollicitationem animis continebant;
pastoresque indomiti, spe libertatis excitati,
sub oculis domini suam probare operam stu-
debant. Ipsi Massilienses, & celeritate na- LVIII
uium, & scientia gubernatorum confisi, nostros
cludebant, impetusque eorum excipiebant; &,
quoad licebat latiore spatio, producta longius
acie circumuenire nostros, aut pluribus nauibus
ado-

CAP. LVIII. 2. *harpagones*) supra lib. VII. Belli Gall. c. 81 sect. 1.

adoriri ſingulas, aut remos transcurrentes de-
2 tergere, ſi poſſent, contendebant; cum pro-
pius erat neceſſario ventum, ab ſcientia guber-
natorum atque artificiis, ad virtutem montano-
3 rum confugiebant. Noſtri, quod minus exer-
citatis remigibus minusque peritis guber-
natoribus vtebantur; qui repente ex onera-
riis nauibus erant producti, neque dum
etiam vocabulis armamentorum cognitis,
tum etiam gnauitate & tarditate nauium im-
pediebantur. factæ enim ſubito ex humida
materia, non eundem vſum celeritatis habe-
4 bant. Itaque, dum locus cominus pugnandi
daretur, æquo animo ſingulas binis nauibus
obiiciebant: atque iniecta manus ferrea, & re-
tenta vtraque naue, diuerſi pugnabant. atque
in hoſtium naues transcendebant; &, magno
numero Albicorum & paſtorum interfecto, par-
tem nauium deprimunt; non nullas cum ho-
minibus capiunt, reliquas in portum compel-
5 lunt. Eo die naues Maſſilienſium cum iis, quæ
LIX ſunt captæ, intereunt IX. Hoc primum
Cæſari ad Ilerdam nuntiatur, ſimul, perfecto
2 ponte, celeriter fortuna mutatur; illi, per
territi virtute equitum, minus libere, minus
audacter vagabantur. alias, non longo ab ca-
ſtris progreſſi ſpatio, vt celerem receptum ha-
berent, Anguſtius pabulabantur: alias, lon-
gio-

CAP. LVIII. 1. *remos tetergere*) distorquere, infringere, ſaltem palmulas impetuoſa præteruectione decutere.

2. *atque artificiis*) Recentiores ita: vetus liber Bononii Taruiſ. *artificis*; Gryph. *artificii*.

giore circuitu, custodias stationesque equitum
vitabant, aut aliquo accepto detrimento, aut
procul equitatu viso, ex medio itinere, proie-
ctis sarcinis, fugiebant: postremo etiam plures
intermittere dies, &, præter consuetudinem
omnium, noctu constituerant pabulari. In- LX
terim Oscenses & Calagurritani, qui erant cum
Oscensibus contributi, mittunt ad eum legatos,
seseque imperata facturos pollicentur. hos 2
Tarraconenses & Lacetani, & Ausetani, & pau-
cis post diebus Illurgauonenses, qui flumen Ibe-
rum attingunt, insequuntur. petit ab his o- 3
mnibus, vt se frumento iuuent. pollicentur,
atque, omnibus vndique conquisitis iumentis,
in castra deportant. transit etiam cohors Illur- 4
gauonensis ad eum, cognito ciuitatis consilio,
& signa ex statione transfert. magna celeriter
fit commutatio rerum. perfecto ponte, magnis 5
v ciuitatibus ad amicitiam adiunctis, expedita
re frumentaria, exstinctis rumoribus de auxiliis
legionum, quæ cum Pompeio per Mauretaniam
venire dicebantur, multæ longioquiores ciui-
tates ab Afranio desciscunt; & Cæsaris amici-
tiam

CAP. LX. 1. *Calaguritani cum Oscensibus*) Hæc Calaguris Fibularia, vt P. de Marca Plinii cognomina commutauit, XII M. P. ab Osca distans & sub illius ditione, seu ei adiudicata. Osca autem vrbs nobilis inter Pyrenæos & Iberum fluuium.

2. *Lacetani*, *Ausetani*) populi Hispaniæ sub Pyrenæis. *Illurgauonenses*) quorum Dertosa ad Iberum erat. Liuius XXII, 21. *Ilercaones*; Plinius III, 3. *Ilerguones*, scripserunt.

rum, milliaque passuum a castris aberat xx. ad cum locum fluminis, nauibus iunctis, pontem imperant fieri: legionesque II flumen Sicorim transducunt: castraque muniunt vallo pedum XII. Qua re per expolratores cognita, LXII
summo labore militum Cæsar continuato diem noctemque opere in flumine auertendo, huc iam rem deduxerat; vt equites, etsi difficulter atque ægre fiebat, possent tamen atque auderent flumen transire; pedites vero tantummodo hu- 2
meris ac summo pectore exstarent, vt tum altitudine aquæ, tum etiam rapiditate fluminis ad transeundum non impedirentur. sed ta- 3
men eodem fere tempore pons in Ibero prope effectus nuntiabatur; & in Sicori vadum reperiebatur. Iam vero eo magis illi matu- LXIII
randum iter existimabant. Itaque II auxiliaribus cohortibus Ilerdæ præsidio relictis, omnibus copiis Sicorim transeunt, & cum II legionibus, quas superioribus diebus transduxerant, castra coniungunt. Relinquebatur Cæsari ni- 2
hil, nisi vti equitatu agmen aduersariorum male haberet, & carperet. Pons enim ipsius magnum circuitum habebat, vt multo breviore itinere illi ad Iberum peruenire possent. equites ab eo missi flumen transeunt: & cum de tertia vi- 3
gilia Petreius atque Afranius castra mouissent, repente sese ad nouissimum agmen ostendunt, &, magna multitudine circumfusa, morari atque

CAP. LXII. 3. *pons in Ibero*) pro Pompeianis effectus. *cap. 61. 4.*

LXIV qui iter impedire incipiunt. Prima luce, ex ſuperioribus locis, quæ caſtris Cæſaris erant coniuncta, cernebatur, equitatus noſtri prœlio nouiſſimos illorum premi vehementer, ac non numquam ſuſtineri extremum agmen, atque
2 interrumpi: alias inferri ſigna, & vniuerſarum cohortium impetu noſtros propelli, deinde rurſus conuerſos inſequi: totis vero caſtris milites circulari, & dolere, hoſtem ex manibus dimitti, bellum non neceſſario longius duci:
3 centuriones tribunosque militum adire, atque obſecrare, vt per eos Cæſar certior fieret, *ne labori ſuo neu periculo parceret: paratos eſſe, ſeſe poſſe & audere ea tranſire flumen, qua transdu-*
4 *ctus eſſet equitus.* quorum ſtudio & vocibus excitatus Cæſar, etſi timebat tantæ magnitudinis flumini exercitum obiicere; conandum tamen
5 atque experiendum iudicat. Itaque infirmiores milites ex omnibus centuriis deligi iubet, quorum aut animus aut vires videbantur ſuſti-
6 nere non poſſe. hos cum legione vna præſidio caſtris relinquit: reliquas legiones expeditas educit: magnoque numero iumentorum in

Cap. LXIV. 2. *milites circulari*) P. Victorius V. L. lib. VIII, 13. hanc lectionem ex Mss. reſtituit: antea in excuſis pluribus legebatur *conturbari*. Verbum *Circulari* eſt cœtus & circulum hominum circumſtantium & colloquentium facere. Sic vſus eſt Cicero in Bruto c. 54.

3. *non neceſſario*) NON ex Palatino additum.

4. *tantæ magnitudinis flumini*) Sicori. nec dum enim ad Iberum ventum erat. vide mox cap. 68. ſect. 2. & c. 69. extr.

in flumine supra atque infra constituto, transducit exercitum. pauci ex his militibus, vi fluminibus abrepti, ab equitatu excipiuntur ac subleuantur: interiit tamen nemo. transducto incolumi exercitu, copias instruit, triplicemque aciem ducere incipit. at tantum fuit in militibus studium, vt, millium VI addito ad vadum circuitu, magnaque fluminis mora interposita, eos, qui de tertia vigilia exissent, ante horam diei IX consequerentur. Quos vbi Afranius procul visos cum Petreio conspexit, noua re perterritus, locis superioribus constitit, aciemque instruit. Cæsar in campis exercitum reficit, ne defessum prœlio obiiciat. rursus conantes progredi insequitur, & moratur. illi necessario maturius, quam constituerant, castra ponunt. suberant enim montes, atque a milliibus passuum V itinera difficilia atque angusta excipiebant. Hos intra montes se recipiebant, vt equitatum effugerent Cæsaris, præsidiisque in angustiis collatis, exercitum itinere prohiberent: ipsi sine periculo ac timore Iberum copias transducerent, quod fuit illis conandum, atque omni ratione efficiendum. sed totius diei pugna atque itineris labore defessi, rem in posterum diem distulerunt. Cæsar quoque in proximo colle castra ponit. Media circiter nocte iis, qui, adaquandi caussa, longius a castris processerant, ab equitibus correptis, fit ab

(margin: 7 at "cit exercitum"; 8 at "em ducere"; LXV at "diei IX"; 2 at "aciemque"; 3 at "illi necessario"; 4 at "angusta"; 5 at "prohiberent"; LXVI at "que in proximo")

8. *millium* VI) veteres libri adiiciunt *ad iter:* quod Ciacconius abundare censuit; quem omnes recentiores secuti sunt.

ab his certior Cæsar, duces aduersariorum si-
2 lentio copias castris educere. Quo cognito, signum dari iubet, & vasa militari more conclamari. illi, ex audito clamore, veriti, ne noctu, impediti, sub onere confligere cogerentur, aut ne ab equitatu Cæsaris in angustiis tenerentur, iter
3 supprimunt, copiasque in castris continent. postero die Petreius cum paucis equitibus occulte ad exploranda loca proficiscitur. hoc idem fit ex castris Cæsaris. mittitur L. Decidius Saxa,
4 cum paucis, qui loci naturam perspiciat. vterque idem suis renuntiat: v millia passuum proxima intercedere itineris campestris: inde excipere loca aspera & montosa: qui prior has angustias occupauerit, ab hoc hostem prohiberi,
LXVII ri, nihil esse negotii. Disputatur in concilio a Petreio & Afranio, & tempus profectionis quæritur. plerique censebant, *vt noctu iter facerent: posse prius ad angustias veniri quam*
2 *sentirentur. alii, quod pridie noctu conclamatum esset in castris Cæsaris, argumenti sumebant loco, non posse clam exiri, circum-*

CAP. LXVI. 2. *vasa conclamari*) clamari & edici, vt impedimenta colligantur, & itinere transmoueantur. quod & simpliciter *conclamari* dicitur c. 67, & infra lib. III, 75. Strategema laudauit Frontinus I, 8. sect. 9.

ne ab equitatu in angustiis tenerentur) detinerentur, circumfusi Cæsaris equitatu, *cap. 67. sect. 2.* Io. Freinshemius Indice Curt. in v. *obteri* mauult in Cæsaris loco *terrerentur*, quemadmodum Curt. IV, 14. *est vngulis equorum obteri.* Vet. lib. praue *teuerentur*, quod in vtrumque pari facillitate mutari potest.

cumfundi noctu equitatum Cæsaris, atque omnia loca atque itinera obsideri: nocturnaque prœlia 3
esse vitanda, quod perterritus miles in ciuili dissensione, timori magis, quam religioni, consulere consueuerit: at lucem multum per se pudorem 4
omnium oculis, multum etiam tribunorum mil. & centurionum præsentiam adferre, quibus rebus coerceri milites, & in officio contineri soleant. quare omni ratione esse interdiu perrumpendum: 5
etsi, aliquo accepto detrimento; tamen summa exercitus salua, locum, quem petant, capi posse. Hæc vicit in concilio sententia; & prima luce postridie constituunt proficisci. Cæsar, LXVIII
exploratis regionibus, albente cælo, omnes copias castris educit; magnoque circuitu, nullo certo itinere exercitum ducit. namque itinera, quæ ad Iberum atque Octogesam pertinebant, castris hostium oppositis tenebantur. ipsi erant transcendendæ valles maximæ ac diffi- 2
cillimæ, saxa multis locis prærupta iter impediebant: vt arma per manus necessario transderentur, militesque inermes, subleuatique alii ab alliis, magnam partem itineris conficerent. sed hunc laborem recusabat nemo, quod eum 3
omnium laborum finem fore existimabant, si hostem Ibero intercludere, & frumento prohibere potuissent. Ac primo Afraniani LXIX
milites, visendi caussa, læti ex castris procurrebant, contumeliosisque vocibus prosequebantur, *necessarii victus inopia coactos fugere, atque ad Ilerdam reuerti.* erat enim iter a proposito diuersum, contrariamque in partem iri videbatur.

2 batur. Duces vero eorum ſuum conſilium laudibus ferebant, quod ſe caſtris tenuiſſent. multumque eorum opinionem adiuuabat, quod ſine iumentis impedimentisque ad iter profectos videbant, vt, non poſſe diutius inopiam ſuſtine-
3 re, confiderent. ſed, vbi paullatim retorqueri agmen ad dextram conſpexerunt, iamque primos ſuperare regionem caſtrorum animaduerterunt, nemo erat adeo tardus, aut fugiens laboris, quin ſtatim caſtris exeundum atque oc-
4 currendum, putaret. Conclamatur ad arma, atque omnes copiæ, paucis præſidio relictis cohortibus, exeunt, rectoque ab Iberum itinere
LXX contendunt. Erat in celeritate omne poſitum certamen, vtri prius anguſtias monteſque occuparent: ſed exercitum Cæſaris viarum difficultates tardabant; Afranii copias equitatus
2 Cæſaris inſequens morabatur. res tamen ab Afranianis huc erat neceſſario deducta, vt, ſi priores montes, quos petebant, attigiſſent, ipſi periculum vitarent, impedimenta totius exercitus, cohorteſque in caſtris relictas ſeruare non poſſent, quibus interclusis exercitu Cæſaris, auxili-
3 um ferri nulla ratione poterat. confecit prior iter Cæſar, atque ex magnis rupibus nactus planitiem, in hæc contra hoſtem aciem inſtruit. Afranius, cum ab equitatu nouiſſimum agmen premeretur, & ante ſe hoſtem videret, collem
4 quemdam nactus, ibi conſtitit. ex eo loco IV cetratorum cohortes in montem, qui erat in con-

Cap. LXX. 3. *ex magnis rupibus nactus planitiem*) poſt rupes, peruaſis rupibus. Vide Gronov. Obſ. IV, 10.

conſpectu omnium excelſiſſimus, mittit. hunc
magno curſu concitatos iubet occupare, eo con-
ſilio, vti ipſe eodem omnibus copiis contende-
ret, &, mutato itinere, iugis Octogeſam perue-
niret. hunc cum obliquo itinere cetrati pete- 5
rent, conſpicatus equitatus Cæſaris, in cohor-
tes impetum facit: nec minimam partem tempo-
ris equitum vim cetrati ſuſtinere potuerunt, o-
mnesque ab his circumuenti, in conſpectu vtri-
usque exercitus interficiuntur. Erat occa- LXXI
ſio bene gerendæ rei. neque vero id Cæſarem
fugiebat, tanto ſub oculis accepto detrimento,
perterritum exercitum ſuſtinere non poſſe, præ-
ſertim circumdatum vndique equitatu, cum in
loco æquo atque aperto confligeretur. idque
ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Con- 2
currebant legati centuriones, tribunique mili-
tum, *ne dubitaret prœlium committere; omnium
eſſe militum paratiſſimos animos; Afranianos con-* 3
*tra multis rebus ſui timoris ſigna miſiſſe, quod ſuis
non ſubueniſſent, quod de colle non decederent,
quod vix equitum incurſus ſuſtinerent, collatisque
in vnum locum ſignis conferti, neque ordines neque
ſigna ſeruarent: quod ſi iniquitatem loci timeret,* 4
*datum iri tamen aliquo loco pugnandi faculta-
tem, quod certe inde decedendum eſſet Afranio,
nec ſine aqua permanere poſſet.* Cæſar LXXII
in eam ſpem venerat, ſe, ſine pugna & ſine
vulnere ſuorum, rem conficere poſſe;
quod re frumentaria aduerſarios interclu-
ſiſſet. *cur, etiam ſecundo prœlio, aliquos ex* 2
ſuis amitteret? cur vulnerari pateretur optime
me-

meritos de se milites? cur denique fortunam periclitaretur? praesertim cum non minus esset imperatoris,
3 *consilio superare, quam gladio.* mouebatur etiam misericordia ciuium, quos interficiendos videbat: quibus saluis atque incolumibus, rem obtinere malebat. hoc consilium
4 Caesaris a plerisque non probabatur. Milites vero palam inter se loquebantur; *quoniam talis occasio victoriae dimitteretur, etiam cum vellet Caesar, sese non esse pugnaturos:* ille in sua sententia perseuerat; & paullum ex eo loco di-
5 greditur, vt timorem aduersariis minuat. Petreius atque Afranius, oblata facultate, in castra sese referunt. Caesar, praesidiis montibus dispositis, omni ad Iberum intercluso itinere, quam proxime potest hostium castris castra com-
LXXIII munit. Postero die duces aduersariorum perturbati, quod omnem rei frumentariae fluminisque Iberi spem amiserant, de reliquis re-
2 bus consultabant. erat vnum iter, Ilerdam si reuerti vellent; alterum, si Tarraconem petere-
3 rent. haec consiliantibus eis, nuntiatur, aquatores ab equita premi nostro. qua re cognita, crebras stationes disponunt equitum, & cohortium alariarum, legionariasque interiiciunt cohortes, vallumque ex castris ad aquam ducere in-

---

CAP. LXXIII. 2. *haec consiliantibus eis*) consilia agitantibus: vt supra cap. 19.

3. *cohortium alariarum*) auxiliarium, distinctarum a legionariis, etiam infra c. 83. *Alariae* dictae, quia legionem seu legionarias cohortes, tamquam alae, tegerent. In alis vero auxiliares tam equites quam cohortes militabant.

incipiunt; vt intra munitionem & ſine timore &
ſine ſtationibus aquari poſſent, id opus inter ſe
Petreius atque Afranius partiuntur: ipſique,
perficiendi operis cauſſa, longius progrediun-
tur. Quorum diſceſſu liberam nacti milites LXXIV
colloquiorum facultatem, vulgo procedunt;
& quem quisque in caſtris notum aut municipem
habeat, conquirit atque vocat. primum agunt 2
gratias omnes omnibus, quod ſibi perterritis pri-
die pepercissent; eorum ſe beneficio viuere: de-
inde imperatoris fidem quærunt, rectene ſe illi
ſint commiſſuri, & quod non ab initio fecerint;
armaque eum hominibus neceſſariis & conſan-
guineis contulerint, conqueruntur. His pro- 3
uocati ſermonibus, fidem ab imperatore de Pe-
treii & Afranii vita petunt, ne quod in ſe ſcelus
concepiſſe, neu ſuos prodidiſſe videantur. qui-
bus confirmati rebus, ſe ſtatim ſigna translaturos
confirmant, legatosque de pace primorum or-
dinum centuriones ad Cæſarem mittunt. Inte- 4
rim alii ſuos in caſtra, inuitandi cauſſa, addu-
cunt; alii ab ſuis adducuntur, adeo, vt vna
caſtra iam facta ex binis viderentur, complu-
resque tribuni militum & centuriones ad Cæſa-
rem veniunt, ſeque ei commendant. hoc i- 5
dem fit a principibus Hiſpaniæ, quos illi euoca-
uerant, & ſecum in caſtris habebant obſidium
loco: ii ſuos notos hoſpitesque querebant, per
quem quisque eorum aditum commendationis
haberet ad Cæſarem. Afranii etiam filius ado- 6
leſcens, de ſua & parentis ſui ſalute, cum Cæſa-
re per Sulpicium legatum, agebat. erant plena 7

lætitia & gratulatione omnia, eorum, qui tanta pericula vitasse; & eorum qui sine vulnere tantas res confecisse videbantur, magnumque fructum suæ pristinæ lenitatis omnium iudicio Cæsar ferebat; consiliumque eius a cunctis pro-
LXXV babatur. Quibus rebus nuntiatis Afranio, ab instituto opere discedit, seque in castra recipit; sic paratus, vt videbatur, vt, quicumque accidisset casus, hunc quieto & æquo animo fer-
2 ret. Petreius vero non deserit sese; armat familiam; cum hac & prætoria cohorte cetratorum, barbarisque equitibus paucis, beneficiariis suis, quos suæ custodiæ caussa habere consueuerat, improuiso ad vallum aduolat; colloquia militum interrumpit, nostros repellit ab castris,
3 quos deprehendit, interficit. reliqui coeunt inter se, & repentino periculo exterrit, sinistras sagis inuoluunt, gladiosque distringunt, atque ita se a cetratis equitibusque defendunt, castrorum propinquitate confisi; seque in castra recipiunt, & ab iis cohortibus, quæ erant in
LXXVI statione ad portas, defenduntur. Quibus rebus confectis, flens Petreius manipulos circuit, militesque appellat; neu se, neu Pompeium absentem, imperatorem suum, aduersariis ad supplicium transdant, obsecrat. fit ce-
2 leriter concursus in prætorium. Postulant, vt iurent omnes, se exercitum ducesque non deserturos, neque prodituros; neque sibi separatim
3 a reliquis consilium capturos. Princeps in hæc ver-

CAP. LXXV. 2. *armat familiam*) famulus, libertos colonos. *Voss.*

verba iurat; ipſe ad idem iusiurandum adigit Afranium. ſubſequuntur tribuni militum, centurionesque. centuriatim producti milites i-
4 dem iurant: edicunt, penes quem quisque ſit miles Cæſaris, vt producantur. productos palam in prætorio interficiunt. ſed plerique, quos ceperant, celant; noctuque per vallum emittunt.
5 ſic terror oblatus a ducibus, credulitas in ſupplicio, noua religio iurisiurandi, ſpem præſentis deditionis ſuſtulit, mentesque militum conuertit, & rem ad priſtinam belli rationem redegit.
LXXVII Cæſar, qui milites aduerſariorum in caſtra per tempus colloquii venerant, ſumma diligentia conquiri & remitti iubet.
2 ſed ex numero tribunorum militum centurionumque non nulli ſua voluntate apud eum remanſerunt: quos ille poſtea magno in honore habuit.
3 centuriones in ampliores ordines, equites Romanos in tribunitium reſtituit honorem.
LXXVIII Premebantur Afraniani pabulatione, aquabantur ægre, frumenti copiam legionarii non nullam habebant, quod dierum XXII ab Ilerda frumentum iuſſi erant efferre.
2 Cetrati auxiliaresque nullam, quorum erant & facultates ad parandum exiguæ, & corpora inſueta ad onera portanda, itaque ma-

CAP. LXXVII. 3. *centuriones in ampliores ordines*) De gradibus centurionum vsque ad principem ſiue primum dictum ſupra.

in tribunitium honorem reſtituit) tribunos militum fecit.

magnus eorum quotidie numerus ad Cæſarem
3 perfugiebat. In his erant anguſtiis res: ſed ex
propoſitis conſiliis duobus explicitius videbatur
Ilerdam reuert: quod ibi paullulum frumenti
reliquerant. ibi ſe reliquum conſilium explica-
4 turos confidebant. Tarraco aberat longius:
quo ſpatio plures rem poſſe caſus recipere intelli-
gebant. hoc probato conſilio, ex caſtris pro-
5 ficiſcuntur. Cæſar, equitatu præmiſſo, qui
nouiſſimum agmen carperet atque impediret, i-
pſe cum legionibus ſubſequitur. nullum inter-
cedebat tempus, quin extremi cum equitibus
LXXIX præliarentur. Genus erat hoc pugnæ: Ex-
peditæ cohortes nouiſſimum agmen claudebant;
2 pluresque in locis campeſtribus ſubſiſtebant. ſi
mons erat adſcendendus, faclile ipſa loci natu-
ra periculum repellebat: quod ex locis ſuperio-
ribus qui anteceſſerant, ſuos adſcendentes prote-
3 gebant. cum vallis aut locus decliuis ſuberat;
neque ii, qui anteceſſerant, morantibus opem
ferre poterant; equites vero ex loco ſuperiore
4 in aduerſos tela coniiciebant: tum magno erat
in periculo res; tum inquirebant, vt, cum eius-
modi eſſet locis appropinquatum, legionum ſi-
gna conſiſtere iuberent, magnoque impetu e-
quitatum repellerent. eo ſubmoto, repente
incitato curſu ſeſe in valles vniuerſi demitterent,
atque ita transgreſſi, rursus in locis ſuperiori-
5 bus conſiſtere. nam tantum ab equitum ſuorum
au-

Cap. LXXVIII, 5. *carperet*) vt ſupra cap. 63. Male quidam *caperet*.

auxiliis aberant, quorum numerum habeant magnum, vt eos, ſuperioribus perterritos prœliis, in medium reciperent agmen, vltroque eos tuerentur: quorum nulli ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Cæſaris exciperetur. Tali dum pugnatur modo, lente ac LXXX
paullatim proceditur, crebroque, vt ſint auxilio ſuis, ſubſiſtunt, vt tum accidit. millia enim 2
progreſſi IV, vehementiusque peragitati ab equitatu montem excelſum capiunt: ibique vna fronte contra hoſtem caſtra muniunt, neque iumentis onera deponunt. vbi Cæſaris caſtra 3
poſita, tabernaculaque conſtituta, & dimiſſos equites pabulandi cauſſa animaduertere, ſeſe ſubito proripiunt hora circiter IV eiusdem diei; & ſpem nacti moræ diſceſſu noſtrorum equitum iter facere incipiunt. qua re anim- 4
aduerſa, Cæſar, eductis legionibus, ſubſequitur, præſidio impedimentis paucas cohortes relinquit: hora X ſubſequi pabulatores, equitesque reuocari iubet. celeriter equitatus ad quotidianum itineris officium reuertitur: pugna- 5
tur acriter ad nouiſſimum agmen, adeo, vt pæne terga conuertant: compluresque milites, etiam nonnulli centuriones, interficiuntur. Inſtabat agmen Cæſaris, atque uniuerſum imminebat. Tum vero neque ad explorandum LXXXI
idoneum locum caſtris, neque ad progrediendum data facultate, conſiſtunt neceſſario, & procul ab aqua, & natura iniquo loco, caſtra ponunt. ſed iisdem de cauſis Cæſar, 2

quæ ſupra ſunt demonſtratæ, prœlio non laceſ-
ſit, & eo tabernacula ſtatui paſſus non eſt, quo
paratiores eſſent, ad inſequendum omnes, ſiue
3 noctu, ſiue interdiu erumperent. illi animad-
uerſo vitio caſtrorum, tota nocte munitiones
proferunt, caſtraque caſtris conuertunt. hoc
idem poſtero die a prima luce faciunt; totum-
que in ea re diem conſumunt. ſed, quantum
opere proceſſerant, & caſtra protulerant, tan-
to aberant ab aqua longius, & præſenti malo aliis
4 malis remedia dabantur. prima nocte, aquan-
di cauſſa, nemo egreditur ex caſtris: proximo
die, præſidio in caſtris relicto, vniuerſas ad a-
quam copias educunt; pabulatum emittitur ne-
5 mo. his eos ſupplices male haberi Cæſar, &
neceſſariam ſubire deditionem, quam prœlio
decertare, malebat. conatur tamen eos vallo
foſſaque circumuenire; vt quam maxime repen-
tinas eorum eruptiones demoretur: quo neceſ-
6 ſario deſcenſuros exiſtimabat. ibi & inopia
pabuli adducti, &, quo eſſent ad iter expedi-
tiores, omnia ſarcinaria iumenta interfici iu-
XXXII bent. In his operibus conſiliiſque
biduum conſumitur: tertio die magna iam pars
operis Cæſaris proceſſerat. Illi impediendæ
rei, quæ munitionis cauſſa fiebat, hora
circiter IIX ſigno dato, legiones educunt,
2 aciemque ſub caſtris inſtruunt. Cæſar
ab

CAP. LXXXI. 2. *quæ ſupra ſunt demonſtratæ*) cap. 71. huius libri.

3. *caſtra caſtris conuertunt*) commutant, vt *vertere ſolum*, mutare eſt. *Voſſ.*

ab opere legiones reuocat, equitatum omnem
conuenire iubet, aciem instruit. contra opio-
nem enim militum, famamque omnium videri
prœlium diffugisse, magnum detrimentum ad-
ferebat. sed eisdem de causis, quæ sunt cogni- 3
tæ, quo minus dimicare vellet, mouebatur; at-
que hoc etiam magis, quod spatii breuitas,
etiam in fugam coniectis aduersariis, non mul-
tum ad summam victoriæ iuuare poterat. non 4
enim amplius pedum millibus II ab castris ca-
stra distabant. hinc duas partes acies occupa-
bant. tertia vacabat, ad incursum atque impe-
tum militum relicta. si prœlium committere- 5
tur, propinquitas castrorum celerem superatis
ex fuga receptum dabat. Hac de caussa con-
stituerat signa inferentibus resistere, prior
prœlio non lacessere. Acies erat Afraniana LXXXIII
duplex; legio V & III in subsidiis locum ala-
riæ cohortis obtinebat: Cæsaris triplex: sed
primam aciem quaternæ cohortes ex V legio-
ne tenebant. has subsidiariæ ternæ, & rursus 2
aliæ totidem, suæ cuiusque legionis, subseque-
bantur: sagittarii funditoresque media conti-
nebantur acie: equitatus latera cingebat. Ta- 3
li instructa acie, tenere vterque propositum vi-
debatur; Cæsar, vt nisi coactus prœlium non
committeret; ille, vt opera Cæsaris impediret.
producitur tamen res; aciesque ad solis occa-
sum continentur. inde vtrique in castra disce- 4
dunt. Postero die munitiones institutas Cæ-
sar parat perficere; illi vadum fluminis Sico-
ri tentare, si transire possent. Qua re anim- 5

aduerſa, Cæſar Germanos leuis armaturæ equitumque partem flumen transiicit, crebrasque in ripis cuſtodias diſponit.

LXXXIV Tandem omnibus rebus obſeſſi, quartum iam diem ſine pabulo retentis iumentis, aquæ, ligni, & frumenti inopia, colloquium petunt; & id ſi
2 fieri poſſit, ſemoto a militibus loco. vbi id a Cæſare negatum, &, palam ſi colloqui vellent, conceſſum eſt; datur obſidis loco Cæſari filius Afranii. venitur in eum locum, quem Cæſar deligit. Audiente vtroque exercitu, lo-
3 quitur Afranius: *Non eſſe aut ipſi, aut militibus ſuccenſendum, quod fidem erga imperatorem ſuum Cn. Pompeium conſervare voluerint: ſed ſatis iam feciſſe officio, ſatisque ſupplicii tuliſſe,*
4 *perpeſſos omnium rerum inopiam: nunc vero, pæne vt feras, circummunitos, prohiberi aqua, prohiberi greſſu, neque corpore dolorem, neque animo ignominiam ferre poſſe: itaque ſe victos*
5 *confiteri: orare atque obſecrare, ſi quis locus miſericordiæ relinquatur, ne ad vltimum ſupplicium progredi neceſſe habeant.* Hæc quam poteſt demiſſime atque ſubiectisſime exponit.

LXXXV Ad ea Cæſar reſpondit: *Nulli omnium has partes vel querimoniæ, vel miſerationis; minus conueniſſe: reliquos enim omnes ſuum officium præſtitiſſe, ſe,*

CAP. LXXXIV. 4. *pæne vt feras, circummunitos*) Dionyſ. Voſſius reſtituit, quod in omnibus libris praue legebatur *vt feminas*. Quæ vero feminarum circummunitio? ineptiæ.

prohiberi egreſſu) Et hanc eidem medelam debemus, cum antea legeretur *ingreſſu*.

se, qui etiam bona conditione, & loco, & tempore æquo, confligere noluerit, vt quam integerrima essent ad pacem omnia: exercitum suum qui, iniuria etiam accepta, suisque interfectis, quos in sua potestate habuit, conseruarit & texerit, illius denique exercitus milites, qui per se de concilianda pace egerint, qua in re omnium suorum vitæ consulendum putarunt; 2
sic omnium ordinum partes in misericordia constitisse: ipsos duces a pace abhoruisse: eos neque colloquii, neque indutiarum iura seruasse, & homines imperitos, & per colloquium deceptos, crudelissime interfecisse. 3
Accidisse igitur his, quod plerumque hominibus nimia pertinacia atque arrogantia accidere soleat, vti eo recurrant, & id cupidissime petant, quod paullo ante contempserint: 4
neque nunc se illorum humilitate, ne aliqua temporis opportunitate postulare, quibus rebus augeantur opes suæ; sed eos exercitus, quos contra se multos iam annos aluerint, velle dimitti. 5
neque enim VI *legiones alia de caussa missas in Hispaniam, septimamque ibi conscriptam, neque tot tantasque classes paratas, neque submissos duces rei militaris peritos.* 6
nihil horum ad pacandas Hispanias, nihil ad vsum prouinciæ prouisum, quæ, propter diuturnitatem pacis, nullum auxilium desiderarit. 7
omnia hæc iam pridem contra se parati: in se noui generis imperia constituti: vt idem ad portas vrbanis præsideat rebus, & 8

CAP. LXXXV. 8. *noui generis imperia*) proconsulare Pompeii imperium, quo liceret illi in Italia ad

& duas bellicosissimas prouincias absens tot annos
9 *obtineat: in se iura magistratum commutari, ne ex pratura & consulatu, vt semper, sed per paucos probati & electi, in prouincias mittantur: in se atatis excusationem nihil valere, quod superioribus bellis probati ad obtinendos exercitus euo-*
10 *centur: in se vno non seruari, quod sit omnibus datum semper imperatoribus, vt, rebus feliciter gestis, aut cum honore aliquo, aut certe sine ignominia domum referantur, exercitumque dimit-*
11 *tant. Qua tamen omnia & se tulisse patienter, & esse laturum, neque nunc id agere, vt ab illis abductum exercitum teneat ipse, quod tamen sibi difficile non sit; sed ne illi habeant, quo contra se*
12 *vti possint. proinde, vt esset dictum, prouinciis excederent, exercitumque dimitterent: si id sit factum, nociturum se nemini: hanc vnam atque*
LXXXVI *extremam pacis esse conditionem.* Id vero militibus fuit pergratum & iucundum, vt ex ipsa significatione potuit cognosci; vt qui aliquid victi incommodi exspectauissent, vltro inde præ-
2 mium missionis ferrent. nam, cum de loco & tempore eius rei controuersia inferretur, & voce, & manibus vniuersi ex vallo, vbi constiterant, significare cœperunt, vt statim dimitterentur, neque, omni interposita fide, firmum
3 esse posse, si in aliud tempus differetur. paucis

vrbem manere, & res vrbanas regere, prouinciam per legatos administrare.

9. *ne ex pratura & consulatu*) Et supra cap. 6. huius libri conquestus fuit, *priuatis prouincias decernit.* Vide plura ibi.

cis cum esset in vtramque partem verbis disputatum; res huc deduciter, vt ii, qui habeant domicilium aut possessiones in Hispania, statim;
reliqui ad Varum flumen dimittantur: ne quid 4
eis noceretur, neue quis inuitus sacramento dicere cogeretur a Cæsare, cauetur. Cæsar LXXXVII
ex eo tempore, tum ad flumen Varum veniatur, se frumentum daturum pollicetur: addit etiam, vt, quid quisque eorum in bello amiserit, quæ sint penes milites suos, iis, qui amiserint, restituatur: militibus, æqua facta æstimatione, pecuniam pro iis rebus soluit. quascumque post- 2
ea controuersias inter se milites habuerant, sua sponte ad Cæsarem in ius adierunt. Petreius 3
atque Afranius, cum stipendium ab legitionibus pæne seditione facta, flagitaretur, cuius illi diem nondum venisse dicerent, Cæsar vt cognosceret, postulant; eoque vtrique, quod statuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertia exercitus eo
biduo dimissa, II legiones suas antecedere, reli- 4
quas subsequi iussit; vt non longo inter se spatio castra facerent: eique negotio Q. Fusium
Calenum legatum præfecit. hoc eius præ- 5
scri-

CAP. LXXXVI. 3. *ad Varum flumen*) qui Italiam Galliamque sub Alpibus disterminat.

CAP. LXXXVII. 2. *ad Cæsarem in ius adierunt*) Veteres libri, *ad Cæsarem introduxerunt:* posteriores, *intus adierunt:* neutrum bene. Sæpe laudatus Dionys. Vossius, *in ius adierunt*, restituit. Feliciter. Sic Cicero Verrina VI, quæ de signis est, cap. 65. *Cum ad prætorem in ius adissemus.*

4. *Q. Fusium Calenum*) Fusium legendum, non Fusium,

ſcripto ex Hiſpania ad Varum flumen eſt iter factum; atque ibi, reliqua pars exercitus dimiſſa eſt.

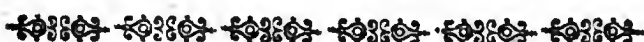

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO CIVILI LIBER II.

SVMMARIVM LIBRI II.

Maſſilia, vndique artius obſeſſa, ſubſidio cum claſſe advenit Naſidius: coniunctaque ſua claſſe oppidana, infeliciter pugnat cum Cæſariano. Trebonius inauditæ molis machinas ad oppidum exſtruit; quibus Maſſilienſes territi inducias petunt; obtentas violant, & opera Trebonii disiiciunt. quibus feſtinanter reparatis, denuo de deditione agunt. Interim Varro in vlteriore Hiſpania dum bellum apparat, ab omnibus deſertus in poteſtatem Cæſaris venit: etiam Maſſilienſes. Curio in Africa primo res proſpere gerit: poſt temerarie prœlio decertans, cum tanto exercitu cæditur.

DVM hæc in Hiſpania geruntur, C. Trebonius legatur, qui ad oppugnationem Maſſiliæ relictus erat, duabus ex partibus aggerem, vineas, turres-
2 que ad oppidum agere inſtituit. vna erat proxima

vt vulgo editur. Multa eius mentio apud Ciceronem in Philippicis, VIII, 4, X, 2, XI, 6, XII, 2, vbi meliores libri *Fuſius* habent. Et Dio Caſſius lib. XLII. p. 191. *Κυΐντου Φουφίου Καλήνου ἐπιστρατεύσαντος.*

xima portui naualibusque, altera ad partem, qua eſt aditus (ex Gallia atque Hiſpania ad id mare, quod adigit) ab oſtium Rhodani. Mas- 3
ſilia enim fere ex tribus oppidi partibus mari adluitur. reliqua quarta eſt, quæ aditum habet a terra. huius quoque ſpatii pars ea, quæ ad arcem pertinet, loci natura, & valle altiſſima munita, longam & difficilem habet oppugnitionem. ad ea perficienda opera C. Tre- 4
bonius magnam iumentorum atque hominum multitudinem ex omni prouincia vocat: vimina materiamque comportari iubet. quibus comparatis rebus, aggerem in altitudine pedum LXXX exſtruit. Sed tanti erant antiquitus II
in oppido omnium rerum ad bellum apparatus, tantaque multitudo tormentorum, vt eorum vim nullæ contextæ viminibus vineæ ſuſtinere poſſent. Aſſeres enim pedum XII, euſpi- 2
dibus præfixi, atque hi maximis balliſtis miſſi, per IV ordines cratium in terra defigebantur. 3
itaque, pedalibus lignis coniunctis inter ſe, porticus integebatur; atque hac agger inter manus proferebatur. antecedebat teſtudo pedum LX, 4
æquan-

CAP. I. 2. *ex Gallia atque Hiſpania ad id*) incluſa vncis verba male ſana ſunt, in quibus aliquid gloſſæ latere videtur.

CAP. II. 1. *contextæ viminibus vineæ*) Hinc & materia & vſus machinarum, quas vineas dixere, intelligitur. Adde, quod ſequitur, cap. 9.

2. *maximis balliſtis miſſi*) Balliſtæ, machinæ iaculatoriæ, qiubus non minora tela, ſed trabes vel integræ, vel fiſſæ, id eſt aſſeres, emittebantur. *De aſſeribus trabibus trabibusque* videas etiam Tacit. Hiſt. IV, 30.

æquandi loci cauſſa facta; item ex fortiſſimis li-
gnis, inuoluta omnibus rebus, quibus ignis ia-
5 ctus & lapides defendi poſſent. ſed magnitudo
operum, altitudo muri, atque turrium, mul-
titudo tormentorum omnem adminiſtrationem
tardabat. Tum crebræ per Albicos eruptiones
fiebant ex oppido, ignesque aggeri & turribus
inferebantur, quæ facile noſtri repellebant mi-
lites, magnisque vltro illatis detrimentis, eos,
qui eruptionem fecerant, in oppidum reiicie-
III bant. Interim L. Naſidius, ab Cn. Pompe-
io cum claſſe nauium XVI, in quibus paucæ e-
rant æratæ, L. Domitio, Maſſilienſibusque ſub-
ſidio miſſus, freto Siciliæ, imprudente atque
2 inopinante Curione, prouehitur. appulſisque
Meſſanam nauibus, atque inde propter repen-
tinum terrorem principum ac ſenatus fuga facta,
3 ex naualibus eorum vnam deducit. Hac ad-
iuncta ad reliquas naues, curſum Maſſiliam ver-
ſus perficit; præmiſſaque clam nauicula, Domi-
tium Maſſilienſesque de ſuo aduentu certiores
facit; eosque magnopere hortatur, vt rurſus
cum Bruti claſſe, additis ſuis auxiliis, confli-
IV gant. Maſſilienſes poſt ſuperius incommo-
dum, veteres ad eumdem numerum ex nauali-
bus productas naues refecerant, ſummaque in-
2 duſtria armauerant; remigum gubernatorum-
que magna copia ſuppetebat: piſcatorias-
que adiecerant atque contexerant, vt eſſent ab
ictu telorum remiges tuti; has ſagittariis tormen-
3 tisque compleuerant. Tali modo inſtructa claſſe,
omnium ſeniorum, matrum familiæ, virginum
preci-

precibus & fletu excitati, vt extremo tempore
ciuitati ſubuenirent, non minore animo ac fidu-
cia, quam ante dimicauerant, naues conſcen-
dunt. Communi enim fit vitio naturæ, vt inui- 4
ſis, latitantibus, atque incognotis rebus magis
confidamus, vehementiusque exterreamur, vt
tum accidit. Aduentus enim L. Naſidii ſumma 5
ſpe & voluntate ciuitatem compleuerat. nacti
idoneum ventum, ex portu exeunt, & Tauroen-
ta, quod eſt caſtellum Maſſilienſium, ad Naſidi-
um perueniunt, ibique naues expediunt, rur-
ſusque ſe ad confligendum animo confirmant, &
conſilia communicant: dextra pars Maſſilienſi-
bus attribuitur, ſiniſtra Naſidio. eodem Bru- 6
tus contendit, aucto nauium numero. Nam ad V.
eas, quæ factæ fuerant Arelate per Cæſarem, ca-
ptiuæ Maſſilienſium acceſſerant VI. has ſuperio-
ribus refecerat diebus, atque omnibus rebus in-
ſtruxerat. Itaque, ſuos cohortatus, quos inte- 2
gros ſuperauiſſent, vt victos contemnerent, ple-
nus ſpei bonæ atque animi, aduerſos eos profici-
ſcitur, facile erat, ex caſtris C. Trebonii, atque 3
omni-

CAP. IV. *& Tauroenta, quod eſt caſtellum*) quartus caſus Græco more, a recto, vt Byzantius chorographus ſcripſit, *Ταυρόεις*, *Taurois*: quod nomen Melæ II, 5. Iſaacus Voſſius redditit. Ptolemæus *Ταυροέντιον*, *Tauroëntium* proxime poſt Maſſiliam ab ortu poſuit: ex quo Strabonem Caſaubonus emendat lib. IV. pag. 124. cuius eſt *Ταυρέντιον*, eliſa littera, aut amiſſa. Itinerarium maritimum, quod Antonini nomen præfert. *Taurentum* XII M. P. a Telone Martio in occaſum habet: quod forte etiam *Tauroentum* legendum eſt.

omnibus superioribus locis, prospicere in vrbem, vt omnis iuuentus, quæ in oppido remanserat, omnesque superioris ætatis, cum liberis atque vxoribus, publicisque custodiis, aut ex muto ad cælum manus tenderent, aut templa deorum immortalium adirent, & ante simulacra proiecti, victoriam ab diis exposcerent.
4 neque erat quisquam omnium, qui non in eius diei casu suarum omnium fortunarum euentum consistere existimaret. nam & honesti ex iuuentute, & cuiusque ætatis amplissimi, nominatim euocati atque obsecrati, naues conscenderant; vt, si quid aduersi accidisset, ne ad conandum quidem sibi quidquam reliqui fore viderent; si superauissent, vel domesticis opibus, vel externis auxiliis de salute vrbis confiderent.

VI Commissio prœlio, Massiliensibus res nulla ad virtutem defuit: sed memores eorum præceptorum, quæ paullo ante ab suis acceperant, hoc animo decertabant, vt nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur; &, quibus in pugna vitæ periculum accideret, non ita multo se reliquorum ciuium fatum antecedere existimarent; quibus, vrbe capta, eadem esset
2 belli fortuna patienda: deductisque nostris paullatim nauibus, & artificio gubernatorum mobilitati nauium locus dabatur, &, si quando nostri facultatem nacti, ferreis iniectis manibus, nauem religauerant, vndique suis laborantibus
3 succurrebant. Neque vero coniuncti Albicis cominus pugnando deficiebant: neque multum cedebant virtute nostris, simul ex minori-

bus

bus nauibus magna vis eminus missa telorum,
multa nostris de improuiso imprudentibus atque
impeditis vulnera inferebant. conspicatæque 4
naues triremes II nauem D. Bruti, quæ ex signo
facile agnosci poterat, duabus ex partibus sese in
eam incitauerant: sed tantum, re prouisa, Bru-
tus celeritate nauis enisus est, vt paruo momen-
to antecederet. Illæ adeo grauiter inter se inci- 5
tatæ, conflixerunt, vt vehementissime vtræ-
que ex concursu laborarent; altera vero, per-
fracto rostro, tota collabesieret. qua re ani- 6
maduersa, quæ proximæ ei loco ex Bruti classe
naues erant, in eas impeditas impetum faciunt,
celeriterque ambas deprimunt. Sed Nasi- VII
dianæ naues nulli vsui fuerunt, celeriterque pu-
gna excesserunt. non enim has aut conspe-
ctus patriæ, aut propinquorum præcepta ad ex-
tremum vitæ periculum adire cogebant. Ita- 2
que ex eo numero nauium nulla desiderata est:
ex Massiliensium classe v sunt depressæ, captæ, I
cum Nasidianis profugit. quæ omnes citerio-
rem Hispaniam petiuerunt. at ex reliquis vna 3
præmissa Massiliam, huius nuntii perferendi gra-
tia, cum iam appropinquaret vrbi, omnis sese
multitudo ad cognoscendum effudit: ac, re co-
gnita, tantus luctus excepit, vt vrbs ab hostibus
capta

Cap. vi. 4. *quæ ex signo facile agnosci poterat)* Sic libri veteres: recentiores *ex insigni.*

Cap. vii. 1. *conspectus patriæ)* Bruti Ms. & Ven. Bononii, & Gryph. *respectus.*

4 capta eodem vestigio videretur. Massilienses tamen nihil segnius ad defensionem vrbis reliqua
VIII apparere cœperunt. Est animaduersum ab legionariis, qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus magno sibi esse præsidio posse, si pro castello, ac receptaculo, turrim ex latere sub muro fecissent, quam primo ad repentinos incursus humi-
2 lem paruamque fecerant. huc se referebant: hinc si qua maior oppresserat vis, propugnabant: hinc ad repellendum & prosequendum
3 hostem procurrebant. patebat hæc quoquouersus pedes XXX, sed parietum crassitudo pedum V. posteà vero, vt est rerum omnium magister vsus, hominum adhibita sollertia, inuentum est, magno esse vsui posse, si hæc esset in altitudinem turris elata. id hac ratione perfectum est.
IX Vbi turris altitudo perducta est ad contabulationem; eamque in parietes instruxerunt ita, vt capita tignorum extrema parietum structura tegerentur; ne quid emineret, vbi ignis hostium
2 adhæresceret. hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei ac vinearum passum est, laterculo adstruxerunt: supraque eum locum duo tigna transuersa iniecerunt, non longe ab extremis parietibus, quibus suspenderent eam contignationem, quæ turri tegumento esset futura: supraque ea tigna directo transuersas trabes iniecerunt, easque assibus religaue-
3 runt. has trabes paullo longiores atque eminen-

CAP. IX. 2. *easque assibus religauerunt*) Assibus, siue *axibus*; non asseribus, recentiores, [illegible]

nentiores, qui extremi parietes erant, effecerunt, vt esset, vbi tegumenta præpendere possent, ad defendendos ictus, ac repellendos, dum inter eam contignationem parietes exstruerentur: eamque contabulationem summam lateribus lutoque constrauerunt, ne quid ignis hostium nocere posset: centonesque insuper iniecerunt; ne aut tela, tormentis missa, tabulationem perfringerent, aut saxa ex catapultis lateritium discuterent. storias autem ex funibus ancorariis tres, in longitudinem parietum 4
turris, latas IV pedes fecerunt: easque ex III partibus, quæ ad hostes vergebant, eminentibus trabibus circum turrem præpendentes religauerunt. quod vnum genus tegumenti aliis locis erant experti nullo telo neque tormento transiici posse. vbi vero ea pars turris, 5
quæ erat perfecta, tecta atque munita est ab omni ictu hostium; pluteos ad alia opera abduxerunt: turris tectum per se ipsum prehensionibus ex contignatione prima suspendere ac tol-

tabulatio vocetur, cui asses, quam asseres aptiores: nisi verbum *religare* asseribus magis conuenit. At omnes libri veteres, etiam scriptus Bruti, *asseribus*. Asses autem sunt tabulæ; asseres, trabes fissæ, quales transuersæ in tectis sustinent tegulas. Vide & supra c. 2. sect. 2.

4. *storias autem ex funibus*) vt firmiores essent, ex funibus contexebantur: alias ex iunco aut simili materia. Leuia enim & vilia tegumenta sunt.

5. *pluteos*) machinas, quibus in opere milites teguntur. *prehensionibus*) Etiam Prehensio genus machinæ, quo

tollere cœperunt: vbi, quantum floriarum de-
6 missio patiebatur, tantum eleuabant. Intra
hæc tegumenta abditi, atque muniti parietes la-
teribus exstruebant: rursusque alia prehensione
7 ad ædificandum sibi locum expediebant. vbi
tempus alterius contabulationis videbatur, ti-
gna item vt primo tecta, extremis lateribus in-
struebant: exque ea contignatione rursus sum-
8 mam contabulationem storiasque eleuabant. ita
tuto ac sine vllo vulnere ac periculo VI tabu-
lata exstruxerunt: fenestrasque, quibus in lo-
cis visum est, ad tormenta mittenda instruen-
X do reliquerunt. Vbi ex ea turri, quæ
circum essent, opera tueri se posse confisi sunt;
musculum pedum LX longum, ex materia bi-
pedali, quem a turri lateritia ad hostium tur-
rem murumque perducerent, facere institue-
2 runt; cuius musculi hæc erat forma: Duæ
primum trabes in solo æque longæ, distantes
inter se pedes IV, collocantur: inque eis co-
lumnellæ pedum in altitudinem V. defiguntur.
3 has inter se capreolis molli fastigio coniun-
gunt, vbi tigna, quæ musculi tegendi caussa
ponant, collocentur. eo super tigna bipedalia
in-

per modum cochleæ tectum vel tignationes subleuantur ac attolluntur.

CAP. X. 1. *musculum pedum* LX. *longum*) Musculus, machina itidem ad tegendos milites, quæ hoc loco accurate descripta est.

3. *capreolis inter se coniungunt*) Capreoli, *συγκύπται*, sunt tigilla hinc atque hinc proclinata inter columnellas, vt firment illas ac deuinciant, etiam trabes sustineant.

iniiciunt; eaque laminis clauisque religant. ad 4
extremum musculi tectum, trabesque extremas, quadratas regulas, IV patentes digitos, defigunt; quæ lateres, qui super musculo struantur, contineant. Ita fastigato atque ordinatim 5
structo, vt trabes erant in capreolis collocatæ, lateribus lutoque musculus, vt ab igne, qui ex muro iaceretur, tutus esset, contegitur. supra 6
lateres coria inducuntur; ne canalibus aqua immissa lateres diluere posset. coria autem, ne rursus igni ac lapidibus corrumpantur, centonibus conteguntur. hoc opus omne, tectum 7
vineis, ad ipsam turrim perficiunt, subitoque, inopinantibus hostibus, machinatione nauali, phalangis subiectis; ad turrim hostium admouent, vt ædificio iungatur. Quo malo per- XI
territi subito oppidani, saxa quam maxima possunt vectibus promouent, præcipitataque muro in musculum deuolunt. Ictum firmitas materiæ sustinet; &, quidquid incidit, fastigio musculi delabitur. Id vbi vident, mutant 2
consilium: cupas, tæda pice refertas, incendunt; easque de muro in musculum deuoluunt. inuolutæ labuntur; delapsæ, ab lateribus, longuriis, furcisque ab opere remouentur. interim sub musculo milites vectibus in- 3
fima saxa turris hostium, quibus fundamenta con-

7. *phalangis subiectis*) infra lib. III. cap. 40. dicit *subiectis scutulis*. Sunt *palangæ*, siue phalangæ, *fustes teretes, qui nauibus subiiciuntur, cum attrahuntur ad pelagus, vel ad litora subducuntur*.

continebantur, conuellunt. Musculus ex turri
lateritia a nostris, telis, tormentisque defendi-
tur: hostesque ex muro ac turribus submo-
uentur: non datur libera muri defendendi
4 facultas. Compluribus iam lapidibus ex ea,
quæ superat turris, subductis, repentina ruina
pars eius turris concidit, pars reliqua conse-
XII quens procumbebat. Tum hostis, turris
repentina ruina commoti, innopinato malo tur-
bati, deorum ira perculsi, vrbis direptione
perterriti, inermes cum infulis sese porta foras
vniuersi proripiunt; ad legatos atque exerci-
2 tum supplices manus tendunt. Qua noua re
oblata, omnis administratio belli consistit: mi-
litesque auersi a prœlio, ad studium audiendi
3 & cognoscendi ferunaur. vbi hostes ad lega-
tos exercitumque peruenerunt, vniuersi se ad
pedes proiiciunt: *orant, vt aduentus Cæsaris*
4 *exspectetur; captam suam vrbem videre, opera*
perfecta, turrem subrutam: itaque a defensione
desistere; nullam exoriri moram posse, quo mi-
nus cum venisset, si imperata non facerent, ad
5 *nutum e vestigio direperentur. docent, si omni-*
no turris concidisset, non posse milites contineri,
quin-

CAP. XII. 1. *inermes cum infulis se se porta*) Infulæ capi-
tis velamenta, quibus cum alii, tum, vt hoc loco, suppli-
cantes & pacem pententes vsi sunt. Liuius xxx, 36. *Ve-*
lata infulis ramisque olea Carthaginiensium occurrit na-
uis. decem legati erant principes ciuitatis, missi ad peten-
dam pacem; qui cum ad puppim prætoriæ nauis accessis-
sent, velamenta supplicum porrigentes, orantes, imploran-
tesque fidem & misericordiam Scipionis

quin spe prædæ in vrbem irrumperent, vrbemque delerent. Hæc, atque eiusdem generis
complura, vt ab hominibus doctis, magna
cum misericordia fletuque, pronuntiantur. Quibus rebus commoti legati, milites XIII
ex opere deducunt, oppugnatione desistunt, operibus custodias relinquunt. Indutiarum quodam
genere misericordia facto, aduentus Cæsaris exspectatur: nullum ex muro, nullum a nostris mittitur telum: vt re confecta, omnes curam &
diligentiam remittunt. Cæsar enim per litte- 2
ras Trebonio magnopere mandauerat, ne per
vim oppidum expugnari pateretur; ne grauius permoti milites, & defectionis odio, &
contemtione sui, & diutino labore, omnes
puberes interficerent. quod se facturos mina- 3
bantur: ægreque tunc sunt retenti, quin oppidum irrumperent: grauiterque eam rem
pertulerunt, quod stetisse per Trebonium, quo
minus oppido potirentur, videbatur. At XIV
hostes sine fide tempus atque occasionem
fraudis ac doli quærunt, interiectisque aliquot
diebus, nostris languentibus atque animo remissis, subito meridiano tempore, cum alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus
quieti se dedisset, arme vero omnia reposita contectaque essent, portis se foras erumpunt, secundo magnoque vento ignem operibus inferunt.
hunc sic distulit ventus, vti vno tempore 2
ag-

CAP. XIV. 1. *portis se foras erumpunt*) Bene, nam & transitiuum verbum est *erumpo*. Cœlius Ciceroni

agger, plutei, teſtudo, turris, tormentaq; flammam conciperent, & prius hæc omnia conſumerentur, quam; quemadmodum accidiſſet, animaduerti poſſet.
3 Noſtri, repentina fortuna permoti, arma, quæ poſſunt, arripiunt. alii ex caſtris ſeſe incitant. fit in hoſtes impetus eorum: ſed muro, ſagittis, tormentisque fugientes
4 perſequi prohibentur. Illi ſub murum ſe recipiunt, ibique muſculum turrimque lateritiam libere incendunt. ita multorum menſium labor, hoſtium perfidia, & vi tempeſta-
5 tis, puncto temporis interiit. Tantauerunt hoc idem Maſſilienſes poſtero die, eamdem nacti tempeſtatem, maiori cum fiducia ad alteram turrem aggetemque eruptione pugnaue-
6 runt, multumque ignem intulerunt. ſed vt ſuperioris temporis contentionem noſtri omnem remiſerant, ita proximi diei caſu admoniti, omnia ad defenſionem parauerant. itaque, multis interfectis, reliquos, infecta re, in oppi-
XV dum repulerunt. Trebonius ea, quæ ſunt amiſſa, multo maiore ſtudio militum adminiſtrare & reficere inſtituit. nam vbi tantos ſuos labores & apparatus male cecidiſſe fiderunt, induriisque per ſcelus violatis, ſuam virtutem irriſui fore perdoluerunt, quod, vnde agger omnino comparati poſſet, nihil erat reliquum; omnibus arboribus longe lateque in fi-

Lib. VIII epiſt. XIV. *ad bellum ſe erupit.* Et Virgilius Georg. I, 445.

--- denſa inter nubila ſeſe
Diuerſi erumpent radii,

finibus Maſſilienſium exciſis & conuectis, agge-
rem noui generis atque inauditum ex lateritiis
duobus muris ſenum pedum craſſitudine, atque
eorum murorum contignationem facere inſti-
tuerunt, æqua fere latitudine, atque ille conge-
ſtus ex materia fuerat agger. vbi autem ſpa- 2
tium inter muros, aut impecillitas materiæ po-
ſtulare videretur, pilæ interponuntur, tranſ-
uerſaria tigna iniiciuntur, quæ firmamento eſ-
ſe poſſint: &, quidquid eſt contignatum, cra-
tibus conſternitur, cratesque luto integuntur.
Sub tecto miles textera ac ſiniſtra muro tectus, 3
aduerſus plutei obiecta, operi quæcumque vſui
ſunt, ſine periculo ſupportat. celeriter res ad- 4
miniſtratur: diuturni laboris detrimentum ſol-
lertia & virtute militum breui reconcinnatur:
portæ, quibus locis videtur, eruptionis cauſſa in 5
muro relinquuntur. Quod vbi hoſtes vide- XVI
runt, ea, quæ diu longoque ſpatio refici non
poſſe ſperaſſent, paucorum dierum opera & la-
bore ita refecta; vt nullus perfidiæ neque eru-
ptioni locus eſſet; neque quidquam omnino
relinquereretur, quo aut vi militibus, aut igni
operibus noceri poſſet; eodemque exemplo 2
ſentiunt totam vrbem, qua ſit aditus, ab terra,
muro, turribusque circumiri poſſe, ſic, vt ipſis
conſiſtendi in ſuis munitionibus locus non
es-

Cap. xv. 4. *detrimentum reconcinnatur*) Ab editoribus hoc verbum inſertum eſt: vt Cicero II ad Q. fratr. ep. VI *Tribus locis ædifico: reliqua reconcinno.* Cæſaris autem MSS. & vet. ed. *reconciliatur*.

esset; cum pæne ædificata in muris ab exerci-
3 tu nostro mœnia viderentur; ac tela manu coniicerentur, suorumque termentorum vsum, quibus ipsi magna sperauissent, spatio propinquitatis interire; parique conditione e muro ac turribus bellandi data, virtute se nostris adæquare non posse intelligunt; ad easdem deditio-
XVII nis conditionis concurrunt. M. Varro in vlteriore Hispania, initio, cognitis iis rebus, quæ sunt in Italia gestæ diffidens Pompeianis rebus, ami-
2 cissime de Cæsare loquebatur: *praeoccupatum sese legatione ab Cn. Pompeio, teneri obstrictum fide: necessitudinem quidem sibi nibilo minorem cum Cæsar intercedere: neque se ignorare, quod esset officium legati, qui fiduciariam operam obtineret, quæ vires suæ, quæ voluntas erga Cæsarem totius prouinciæ.* Hæc omnibus ferebat sermonibus; neque se
3 in vllam partem mouebat: postea vero, cum Cæsarem ad Massiliam detineri cognouit, copias Petreii cum exercitu Afranii esse con-

Cap. xvii. 2. *fiduciariam operam*) operam fidei alicuius commissam. Infra cap. 42. *Curio, nunquam, amisso exercitu, quem a Cæsare fidei suæ commissum acceperit, se in eius conspectum reuersurum, confirmat.* Hic ergo fiduciariam operam obtinuit. Hirtius bello Alexandr. c. 23. *fiduciarium regnum* dixit, quod Arsiones fidei ad tempus commissum erat.

omnibus ferrebat sermonibus) Veteres codd. *referebat*; Vrsinianus *ferebat*, quod recentioribus placuit. Freinshemius autem in Curtium indice mauult *ferebat*: vt hic auctor lib. viii. cap. ix. ineunte, *etiam ferendis rumoribus natum.*

coniunctas, magna auxilia conuenisse, magna esse in spe atque exspectatione, & consentire omnem citeriorem prouinciam, quæque postea acciderant, de angustiis ad Ilerdam rei frumentariæ accepit; atque hæc ad eum latius atque inflatius Afranius perscribebat; se quoque ad motum fortunæ mouere cœpit. Delectum habuit tota prouincia, legionibus completis II, XVIII
cohortes circiter xxx alarias addidit; frumenti magnum numerum coegit, quod Massiliensibus, item quod Afranio Petreioque mitteret; naues longas x Gaditanis, vt facerent, imperauit; complures præterea Hispali faciendas curauit: pecuniam omnem omniaque ornamenta 2
ex fano Herculis in oppidum Gades contulit; eo vi cohortes, præsidii caussa, ex prouincia misit: Caiumque Gallonium, equitem Romanum, familiarem Domitii, qui eo, procurandæ hereditatis caussa, venerat missus a Domitio, oppido Gadibus præfecit: arma omnia priuata & publica in domum Gallonii contulit: ipse habuit 3
graues in Cæsarem conciones, sæpe ex tribunali prædicauit, aduersa Cæsarem prœlia fecisse, magnum numerum ab eo militum ad Afranium perfugisse, hæc se cretis nuntiis, certis auctoribus, comperisse. Quibus rebus perterritos 4
ci-

3. *latius atque inflatius*) vt infra lib. III. 79

CAP. XVIII. 1. *cohortes circiter* xxx *alarias*) Vide supra lib. I. cap. 73. sect. 3. de hoc civ. bello.

2. *ex fano Herculis in oppidum*) Sacra Herculi, tamquam semper peregrinabundo quondam, extra muros fiebant. Dixi ad Curtii IV, 2, 4.

ciues Romanos eius prouinciæ, sibi ad remp.
administrandam, HS. CXC & argenti pondo
5 XX millia, tritici modios CXX millia polliceri
cogit. quas Cæsari esse amicas ciuitates arbi-
trabatur, iis grauiora onera iniungebat: qui
verba atque orationem aduersus remp. ha-
buissent, eorum bona in publicum addicebat;
præsidiaque eo deducebat, & iudicia in priuatos
reddebat: prouinciam omnem in sua & Pom-
6 peii verba per iusiurandum adigebat. Cogni-
tis iis rebus, quæ sunt gestæ in citeriore Hispania,
parabat bellum. Ratio autem hæc erat belli, vt
secum II legiones Gades conferret, naues fru-
mentumque omne ibi contineret. prouinciam
enim omnem Cæsaris rebus fauere cognouerat.
in insula, frumento nauibusque comparatis, bel-
7 lum duci, non difficile existimabat. Cæsar,
etsi multis necessariisque rebus in Italiam reuo-
cabatur, tamen constituerat nullam partem belli
in Hispaniis relinquere; quod magna esse Pom-
peii beneficia, & magnas clientelas in citeriore
XIX prouincia sciebat. Itaque, duabus legioni-
bus

4. Hs, c x c) Aduerbialiter lege centies & nonagies sestertium hoc est, quatuor tonnæ & tres quadrantes, vncialium nummorum.

& argenti pondo XX *millia*) supple *liberarum* vel *libras pondo*, vt ablatius *pondo* sit. Libra argenti autem sunt centum drachmæ seu denarii: qui duodecim & dimidium vnciales efficiunt. qui multiplicati, C C L millia vnciarum sunt argenti non signati. Vid. Gronov. de Sestert.

6. in insula -- bellum uuci) in Gadibus insula bellum sustineri & proferri.

bus missis in vlteriorem Hispaniam cum Q. Cassio tribuno pleb. ipse cum equitibus DC magnis itineribus progreditur: edictumque præmittit, ad quam diem magistratus principesque omninium ciuitatum sibi esse præsto Cordubæ vellet. quo edicto tota prouincia peruulgato, nulla fu- 2
it ciuitas, quin ad id tempus partem senatus Cordubam mitteret; nullus ve ciuis Romanus paullo notior, quin ad statutum diem conueniret. simul ipse Cordubæ conuentus per se por- 3
tas Varroni clausit, custodias vigiliasque in muro turribusque disposuit. cohortes II, quæ 4
colonicæ appellabantur, cum eo casu venissent, tuendi oppidi caussa, apud se retinuit. Iisdem diebus Carmonenses, quæ est longe firmissima totius prouinciæ ciuitas, deductis III in arcem oppidi cohortibus a Varrone præsidio, per se cohortes eiecit, portasque præclusit. Hoc XX
vero

CAP. XIX, 2. *ad statutum diem*) Participium *statutum* cod. MS. Carrar. & vet. Ven. & Gryph. expresserunt: quod subaudiunt recentiores. Sed propius stilo Cæsaris illud legere, quam subaudire.

4. *cohortes* II, *quæ colonicæ*) Cohortes *colonicæ* sunt in coloniis conscriptæ: sicut Varro R. R. 1. cap. 2. *leges colonicas*, & Suetonius Aug. 46. *decuriones colonicos* dixit.

5. *Carmonenses*) Carmo, Κάρμων, Straboni lib. III pag. 97. est vrbs Turditanorum, paullo distantior a Bæti flumine: Ptolemæo II, 4. Χαρμονία, *Charmonia*: hodie Carmona, sex leucis ab Hispali in ortum. Sequitur, *cohortes eiecit*, syntaxi ad intellectum relata, quia *ciuitas* intercessit, quamquam incisis disiuncta a verbo.

vero magis properare Varro, vt cum legioni-
bus quamprimum Gades contenderet: ne itine-
2 re aut transiectu intercluderetur. tanta, ac
tam secunda in Cæsarem voluntate prouinciæ
progresso ei paullo longius, litteræ a Gadibus
redduntur, simul atque cognitum sit de edicto
Cæsaris, consensisse Gaditanos principes cum
tribunis cohortium, quæ essent ibi in præsidio,
vt Gallonium ex oppido expellerent, vrbem in-
3 sulamque Cæsari seruarent. Hoc inito consi-
lio, denuntiauisse Gallonio, vt sua sponte, dum
sine periculo liceret, excederet Gadibus; si id
4 non fecisset, sibi consilium capturos. Hoc ti-
more adductum Gallonium Gadibus excesisse.
His cognitis rebus, altera ex II legionibus,
quæ Vernacula appellabatur, ex castris Varro-
nis, adstante & inspectante ipso, signa sustulit,
seseque Hispalin recepit, atque in foro & porti-
5 cibus sine maleficio consedit. quod factum a-
deo eius conuentus ciues Romani comprobaue-
runt, vt domum ad se quisque hospitio cupidissi-
6 me reciperet. Quibus rebus perterritus Varro,
cum,

CAP. XX. 2. *Voluntate prouinciæ a progresso*) a Faerno hæc lectio & Ciacconio, quos recentes omnes sequuntur. Veteres libri, *Voluntas reperiebatur. Progresso*, cetera.

cum tribunis cohortium) Minores hi tribuni videntur, quam sex isti in qualibet legione, qui illam alternis vicibus regebant. Et Plinius III epist. IX. *tribunus cohortis sub Classico fuerat.* Adi Lipsium II M. R. dial. IX.

cum, itinere conuerso, sese Italicam venturum
promisisset, certior a suis factus est, præclusas
esse portas. Tum vero, omni interclusus iti- 7
nere, ad Cæsarem mittit, paratum se esse, le-
gionem, cui iusserit, transdere. Ille ad eum
Sex. Cæsarem mittit, atque huic transdi iubet.
Transdita legione, Varro Cordubam ad Cæsa- 8
rem venit: relatis ad eum publicis rationibus
cum fide, quod penes eum est pecuniæ, transdit;
& quod vbique habeat frumenti ac nauium, o-
stendit. Cæsar, habita concione Cordubæ, XXI
omnibus generatim gratias agit; ciuibus Roma-
nis, quod oppidum in sua potestate studuissent
habere, Hispanis, quod præsidia expulissent;
Gaditanis, quod conatus aduersariorum infre-
gissent, seseque in libertatem vindicassent; tri-
bunis mil. centurionibusque, qui eo præsidii
caussa venerant, quod eorum consilia sua virtute
confirmassent; pecunias, quas erant in publicum 2
Varroni ciues Romani polliciti, remittit; bona
restituit iis, quos liberius locutos hanc pœnam
tulisse cognouerat, tributis quibusdam publicis
priuatisque præmiis: reliquos in posterum bona
spe complet; biduumque Cordubæ commoratus,
Gades proficiscitur; pecunias monumentaque, 3
quæ ex fano Herculis collata erant in priuatam
domum, referri in templum iubet, prouinciæ Q.
Cassium præficit, huic IV legiones attribuit:
ipse iis nauibus, quas M. Varro, quasque Gadi- 4
tani iussu Varronis fecerant, Tarraconem paucis
die-

6. *sese Italicam venturum*) Italicam coloniam Hispaniæ Bæticæ. Vide Geograph.

diebus peruenit. Ibi totius fere citerioris pro-
uinciæ legationes Cæsaris aduentum exspecta-
5 bant. Eadem ratione priuatim ac publice qui-
busdam ciuitatibus habitis honoribus, Tarraco-
ne discedit, pedibusque Narbonem, atque inde
Massiliam peruenit: ibi, legem de dictatore la-
tam, seseque dictatorem dictum a M. Lepido
XXII prætore, cognoscit. Massilienses, omnibus
defessi malis, rei frumentariæ ad summam ino-
piam adducti, bis prœlio nauali superati, cre-
bris eruptionibus fusi, graui etiam pestilentia
conflictati, ex diutina conclusione, & mutatione
victus, (panico enim vetere atque hordeo cor-
rupto omnes alebantur: quod, ad huiusmodi
casus antiquitus paratum, in publicum contule-
rant) deiecta turri, labefacta magna parte muri,
auxiliis prouinciarum & exercituum desperatis,
quos in Cæsaris potestatem venisse cognouerant,
2 sese dedere sine fraude constituunt. Sed paucis
ante diebus L. Domitius, cognita Massiliensi-
um voluntate, nauibus III comparatis, ex
quibus II familiaribus suis attribuerat, vnam
ipse conscenderat, nactus turbidam tempesta-
3 tem, est profectus. Hunc conspicatæ naues,
quæ, iussu Bruti, consuetudine quotidiana ad
portum excubabant, sublatis ancoris sequi cœ-
4 perunt. ex iis vnum ipsius nauigium conten-
di, & fugere perseuerauit, auxilioque tem-
pestatis ex conspectu abiit: duo, perterrita
con-

CAP. XXII. 1. *panico enim vetere*) Panicum, frumenti genus, sed vilius & minuti grani: quod descripsit Plinius XVIII, 7.

concurſu noſtrarum nauium, ſeſe in portum re-
ceperunt. Maſſilienſes arma tormentaque ex 2
oppido, vt eſt imperatum, proferunt: naues
ex portu naualibusque educunt; pecuniam ex
publico transdunt. Quibus rebus confectis, 6
Cæſar magis eos pro nomine & vetuſtate, quam
pro meritis in ſe ciuitatis, conſeruans, II ibi
legiones præſidio relinquit, cæteras in Italiam
mittit: ipſe ad vrbem proficiſcitur. Iisdem XXIII
temporibus C. Curio, in Africam profectus ex
Sicilia, & iam ab initio copias P. Atti Vari de-
ſpiciens, II legiones ex IV quas a Cæſare acce-
perat, & D equites transportabat: biduoque &
noctibus III nauigatione conſumptis, appulit
ad eum locum, qui appellatur Aquilaria. Hic 2
locus abeſt a Clupeis paſſuum XXII millia, ha-
betque non incommodam æſtate ſtationem, &
duobus eminentibus promontoriis continetur.
Huius aduentum L. Cæſar filius cum X longis 3
nauibus ad Clupeam præſtolans, (quas naues
Vticæ ex prædonum bello ſubductas, P. Attius
refi-

CAP. XXIII. 1. *ad locum, qui appellatur Aquilaria*) Diſtantiam quidem noſter a Clupeis definit, non autem, in quam plagam ſitum fuerit: nec eius alibi mentio.

2. *abeſt a Clupeis*) Mox dicit *ad Clupeam*, diuerſo genere & numero. Græci fere vrbium nomina pluraliter dicunt, quæ Latinis ſunt ſingularia. quamquam & Strabo lib VI. p. 191. ſcripſit quarto caſu κλυπέαν. perinde vt Liuius XXVII, 29. *ad Clupeam vrbem* & lib. XXIX, 32. *prope Clupeam vrbem.* Græcis eadem Ἀσπὶς dicta. Sita ad Mercurii promontorium, a Carthagine in ortum æſtiuum.

reficiendas, huius belli caussa, curauerat) ve-
ritus nauium multitudinem, ex alto refugerat,
appulsaque ad proximum litus trireme constrata,
& in litore relicta, pedibus Adrumetum profu-
4 gerat. Id oppidum C. Considius Longus, vni-
vs legionis præsidio tuebatur. reliquæ Cæsaris
naues eius fuga Adrumetum se receperunt.
5 Hunc secutus M. Rufus Quæstor nauibus XII,
quas præsidio onerariis nauibus Curio ex Sicilia
eduxerat, postquam relictam in litore nauem
conspexit, hanc remulco abstraxit: ipse ad Cu-
XXIV rionem cum classe redit. Curio Marcum
Vticam nauibus præmittit: ipse eodem cum ex-
ercitu proficiscitur: biduique iter progressus, ad
2 flumen Bagradam peruenit: ibi C. Caninium
Rebilum legatum cum legionibus relinquit: ipse
cum equitatu antecedit ad castra exploranda
Corneliana, quod is locus peridoneus castris
3 habebatur. Id autem est iugum directum, e-
minens in mare, vtraque ex parte præruptum
atque asperum, sed paullo tamen leniore fasti-
gio ab ea parte, quæ ad Vticam vergit; abest
directo itinere ab Vtica paullo amplius pas-
4 sus ∞. sed hoc itinere est fons, quo mare suc-
cedit. longe lateque is locus restagnat: quem
si quis vitare voluerit, VI millium circuitu in
oppi-

3. *Adrumentum profugerat*) Vrbs nobilis fuit, a Clupea in austrum sita, eodem litore.

CAP. XXIV. 1. *Vticam nauibus præmittit*) Euersa Carthagine, nec dum restituta, Vtica caput fuit prouinciæ Africæ, sita ab occasu Carthaginis, interlabente Bagrado fluuio.

oppidum perueniet. Hoc explorato loco, XXV
Curio castra Vari conspicit, muro oppidoque
coniuncta ad portam, quæ appellatur Bellica,
admodum munita natura loci, vna ex parte ipso
oppido Vtica, altera theatro, quod est ante op-
pidum, substructionibus eius operis maximis,
aditu ad castra difficili & angusto: simul anim- 2
aduertit, multa vndique portari, atque agi ple-
nissimis viis, quæ, repentini tumultus timore,
ex agris in vrbem conferebantur. Huc equita- 3
tum mittit, vt diriperet, atque haberet loco præ-
dæ. eodemque tempore his rebus subsidio DC
equites Numidæ ex oppido, peditesque CD mit-
tuntur a Varo; quos auxilii caussa rex Iuba pau-
cis diebus ante Vticam miserat. huic & pater- 4
num hospitium cum Pompeio, & simultas cum
Curione intercedebant; quod tribunus pl. le-
gem promulgauerat, qua lege regnum Iubæ pu-
blicauerat. Concurrunt equites inter se, neque 5
vero primum impetum nostrorum Numidæ fer-
re potuerunt: sed, interfectis circiter CXX, reli-
qui se in castra ad oppidum receperunt. Interim 6
aduentu longarum nauium, Curio pronuntiari
onerariis nauibus iubet, quæ stabant ad Vticam
numero circiter CC, se in hostium habiturum lo-
co, qui non e vestigio ad castra Corneliana vela
direxisset. Qua pronuntiatione facta, tempo- 7
ris puncto, sublatis ancoris, omnes Vticam re-
linquunt, &, quo imperatum est, transeunt,
quæ res omnium rerum copia compleuit exerci-
tum. His rebus gestis, Curio se in castra ad XXVI
Bagradam recepit, atque vniuersi exercitus con-

clamatione imperator appellatur: postero die Vticam exercitum ducit, & prope oppidum ca-
2 stra ponit. nondum opere castrorum perfecto, equites ex statione nuntiant, magna auxilia equitum peditumque ab rege missa Vticam venire. eodemque tempore vis magna pulueris cernebatur, & e vestigio temporis primum agmen
3 erat in conspectu. Nouitate rei Curio permotus, præmittit equites, qui primum impetum sustineant, ac morentur: ipse celeriter, ab o-
4 pera deductis legionibus, aciem instruit: equitesque committunt prœlium: & prius, quam plane legiones explicari & consistere possent; tota auxilia regis impedita ac perturbata, quod nullo ordine & sine timore iter fecerant, in fugam se coniiciunt: equitatuque omni fere incolumi, quod se per litora celeriter in oppidum recepit, magnum peditum numerum interfici-
XXVII unt. Proxima nocte centuriones Marsi II ex castris Curionis, cum manipularibus suis
2 XXII ad Attium Varum perfugiunt. ii, seu vere, quam habuerant, opinionem perferunt, siue etiam auribus Vari seruiunt: (nam, que volumus, & credimus libenter; &, quæ sentimus ipsi, reliquos sentire speramus) confirmant quidem certe totius exercitus animos alienos esse
3 a Curione: maxime opus esse, in conspectum exer-

CAP. XXVI. 1. *imperator appellatur*) propter insignem victoriam: ex more militiæ Romanæ. Vide lib. III. Civ. c. 71. sect. 3. quæ adnotamus.

2. *e vestigio temporis*) Sic veteres libri cum præpositione. De formula vide supra lib. VII, 25.

exercitum venire, & colloquendi dare facultatem. Quo opinione adductus Varus, postero 4
die mane legiones ex castris educit. facit idem Curio: atque, vna valle non magna interiecta, suas vterque copias instruit. Erat in exer- XXIII
citu Vari Sex. Quintilius Varus; quem fuisse Corfinii, supra demonstratum est. Hic, dimissus a Cæsare, in Africam venerat: legionesque eas transduxerat Curio, quas superioribus temporibus Corfinio receperat Cæsar; adeo, vt, paucis mutatis centurionibus, iidem ordines manipulique constarent. hanc nactus appellationis 2
caussam Quintilius circumire aciem Curionis, atque obsecrare milites cœpit, *ne primi sacramenti, quod apud Domitium atque apud se quæstorem dixissent, memoriam deponerent; neu contra eos arma ferrent, qui eadem essent* 3
vsi fortuna, eademque in obsidione perpessi; neu pro iis pugnarent, a quibus in contumeliam perfugæ appellarentur. His pauca *ad spem largitionis addit, quæ ab sua liberalitate, si se atque Attium secuti essent, exspectare deberent.* Hac habita oratione, nullam in partem ab exer- 4
citu Curionis fit significatio: atque ita suas vterque copias reducit. At in castris Curionis ma- XXIX
gnus omnium incessit timor. nam is variis hominum sermonibus celeriter augetur. vnusquis-

CAP. XXVIII 1. *supra demonstratum est*) lib. 1. Civ. B. cap. 23.

CAP. XXIX. 1. *magnus omnium incessit timor*) omnium rerum, casuum.

ro erant, qui cenſerent, *de tertia vigilia in caſtra Corneliana recedendum; vt, maiore ſpatio temporis interiecto, militum mentes ſanarentur; ſimul, ſi quid grauius accidiſſet, magna multitudine nauium & tutius & facilius in Siciliam receptus daretur.* Curio vtrumque improbans XXXI
conſilium, *quantum alteri ſententiæ deeſſet animi, tantum alteri ſupereſſe dicebat: hos turpiſſimæ fugæ rationem habere, illos etiam iniquo loco dimicandum putare. Qua enim*, inquit, *fidu-* 2
cia & opere & natura loci munitiſſima caſtra expugnari poſſe confidimus? aut vero quid profici- 3
mus, ſi, accepto magno detrimento, ab oppugnatione caſtrorum diſcedimus? quaſi non & felicitas rerum geſtarum, exercitus beneuolentiam imperatoribus, & res aduerſæ odia concilient. Ca- 4
ſtrorum autem mutatio quid habet, niſi turpem fugam & deſperationem omnium, & alienationem exercitus? nam neque prudentes ſuſpicari oportet, ſibi parum credi; neque improbos ſcire, ſeſe timeri: quod illis licentiam timor augeat noſter; his ſtudia deminuat. Quod ſi iam, inquit, 5
hæc explorata habemus, quæ de exercitus alienatione dicuntur: quæ quidem ego aut omnino falſa aut certe minora opinione eſſe confido: quanto, 6
hæc diſſimulare & occultare, quam per nos confirma-

CAP. XXXI. 4. *timor augeat noſter; his*) Voſſius ex *noſtris* fecit *noſter; his*, mutata ſimul inciſione. Optime. *illis* enim, puta hoſtibus, augetur timore noſtro licentia: *his*, id eſt noſtris, minuitur ſtudium eodem timore.

mari, præstat? an non, vti corporis vulnera, ita
exercitus incommoda sunt tegenda, ne spem ad-
7 *uersariis augeamus? ad etiam, media nocte*
proficiscamur, addunt: quo maiorem credo licen-
tiam habeant, qui peccare conentur: namque hu-
ius modi res aut pudore aut metu tenentur: quibus
8 *rebus nox maxime aduersaria est. Quare neque*
tanti sum animi, vt sine spe castra oppugnanda
censeam, neque tanti timoris, vt ipse deficiam: at-
que omnia prius experienda arbitror, magnaque
ex parte iam me vna vobiscum de re iudicium fa-
XXXII *ctum confido.* Dimisso concilio, concionem
advocat militum: commemorat, *quo sit eorum*
vsus studio ad Corfinium Cæsar: vt magnam par-
tem Italiæ, beneficio atque auctoritate eorum,
2 *suam fecerit. Vos enim, vestrumque factum,*
inquit, *omnia deinceps municipia sunt secuta, ne-*
que sine caussa & Cæsar amicissime de vobis, & illi
grauissime iudicauerant. Pompeius enim, nullo
prælio pulsus, vestri facti præiudicio demotus, Ita-
lia excessit: Cæsar me, quem sibi carissimum ha-
buit, prouinciamque Siciliam atque Africam, sine
quibus vrbem atque Italiam tueri non potest, ve-
3 *stræ fidei commisit. Absunt, qui vos hortentur,*
vt a nobis desciscatis. quid enim est illis optatius,
quam vno tempore & nos circumuenire, & vos
4 *nefario scelere obstringere? aut quid irati gra-*
uius de vobis sentire possunt, quam, vt eos proda-
5 *tis, qui se vobis omnia debere iudicant: & in*
eorum potestatem veniatis, qui se per vos perisse
existimant? an vero in Hispania res gestas Cæ-
saris non audistis? duos pulsos exercitus? duos su-
pera-

peratos duces? duas receptas prouincias? Hæc
acta diebus XL, *quibus in conspectum aduersario-*
rum venerit Cæsar. an, qui incolumes resistere 6
non potuerunt, perditi resistant? vos autem, in-
certa victoria, Cæsarem secuti, diiudicata iam
belli fortuna, victum sequamini, cum vestri officii
præmia percipere debeatis. Desertos enim se ac 7
proditos a vobis dicunt, & priori sacramenti men-
tionem faciunt. Vos ne vero L. Domitium, an 8
vos L. Domitius deseruit? nonne extremam pati
fortunam paratos proiecit ille? non sibi, clam vo-
bis, salutem fuga petiuit? non, proditi per illum,
Cæsaris beneficio, estis conseruati? sacramento 9
quidem vos tenere qui potuit, cum proiectis fasci-
bus, & deposito imperio, priuatus, & captus, ipse
in alienam venisset potestatem? Relinquitur noua
religio, vt, eo neglecto sacramento, quo nunc tene-
mini, respiciatis illud, quod deditione ducis, &
capitis deminutione sublatum est. At crebo, si 10
Cæsarem probatis, in me offenditis: qui de meis in
vos meritis prædicaturus non sum; quæ sunt adhuc
& mea voluntate & vestra exspectatione leuiora.
sed tamen sui laboris milites semper, euentu belli,
præmia petiuerunt: qui qualis sit futurus, ne vos
quidem dubitatis. Diligentiam quidem nostram, 11
aut quem ad finem adhuc res processit, fortunam-
que cur præteream? An pœnitet vos, quod sal- 12
uum atque incolumem exercitum, nulla omnino
naue

CAP XXXII. 7. *Desertos enim se ac proditos*) ENIM nihil hoc loco infert, sed *autem* valet: vt supra lib. I. cap. 5. sect. 8.

naue desiderata, transduxerim? quod classem hostium primo impetu aduenients profligauerim? quod bis per biduum equestri prœlio superauerim? quod ex portu sinuque aduersariorum CC *naues onerarias adduxerim; eoque illos compulerim, vt neque pedestri itinere, neque nauibus commeatu iuuari*
13 *possint? Hac vos fortuna atque his ducibus repudiatis, Corfiniensem ignominiam, an Italiæ fugam, an Hispaniarum deditionem, an Africi belli præiudicia, sequimini? Equidem me Cæsaris militem dici volui: vos me imperatoris nomi-*
14 *ne appellauistis. Cuius si vos pœnitet; vestrum vobis beneficium remitto, mihi meum restituite nomen; ne ad contumeliam honorem dedisse vi-*
XXXIII *deamini.* Qua oratione permoti milites, crebro etiam dicentem interpellabant, vt magno cum dolore infidelitatis suspicionem sustine-
2 re viderentur. discedentem vero ex concione vniuersi cohortantur, magno sit animo, neu dubitet prœlium committere, & suam fidem
3 virtutemque experiri. Quo facto commutata omnium voluntate & opinione, consensu summo constituit Curio, cum primum sit potestas,
4 prœlio rem committere. Postero die productos, loco eodem, quo superioribus diebus
5 constiterat, in acie collocat. ne Varus quidem Attius dubitat copias producere, siue sollicitandi milites, siue æquo loco dimicandi detur oc-
XXXIV casio, ne facultatem prætermittat. Erat vallis inter-

13. *Africi belli præiudicia*) infausta Pompeianis equestria prœlia; quibus a Curione victi fugatique erant, *Supra cap.* 25, 26.

ter duas acies, vt supra demonstratum est, non ita magno aut difficili & arduo adscensu. hanc vterque, si aduersariorum copiæ transire conarentur, exspectabat, quo æquiore loco prœlium committeretur. simul a sinistro cornu P. At- 2
tii equitatus omnis, & vna leuis armaturæ interiecti complures, cum se in vallem demitterent, cernebantur. ad eos Curio equitatum, & duas 3
Marrucinorum cohortes mittit: quorum primum impetum equites hostium non tulerunt, sed, admissis equis, ad suos refugerunt: relicti ab iis, qui vna procurrerant, leuis armaturæ, circumueniebantur, atque interficiebantur ab nostris. Huc tota Vari conuersa acies, sos fugere & concidi videbat. Tum Rebilus, legatus 4
Cæsaris, quem Curio secum ex Sicilia duxerat, quod magnum habere vsum in re militari sciebat, *Perterritum*, inquit, *hostem vides*, *Curio: quid dubitas vti temporis opportunitate?* Ille 5
vnum elocutus, *vt memoria tenerent milites ea quæ pridie sibi confirmassent*, *sequi sese iubet*, & præcurrit ante omnes: adeoque erat impedita vallis, vt in adscensu, nisi subleuati a suis primi non facile eniterentur. sed præoccupatus ani- 6
mus Attianorum militum timore, & fuga, & cæde suorum, nihil de resistendo cogitabant, omnesque iam se ab equitatu circumueniri arbitrabantur. itaque prius, quam telum adiici pos- 7
set, aut nostri propius accederent, omnis Vari acies terga vertit, seque in castra recepit. Qua XXXV
in

CAP. XXXIV. 1. *Vt supra demonstratum*) cap. 27. sect. 4.

in fuga Fabius Pelignus quidam, ex infimis ordinibus de exercitu Curionis, primum agmen fugientium consecutus, magna voce Varum nomine appellans requirebat, vti vnus esse ex eius militibus, & monere aliquid velle ac dicere vi-
2 deretur. vbi ille, sæpius appellatus, adspexit ac restitit: &, quis esset, aut quid vellet, quæsiuit; humerum apertum gladio appetit: paullumque absuit, quin Varum interficeret, quod ille pericu-
3 lum, sublato ad eius conatum scuto, vitauit. Fabius, a proximis militibus circumuentus, interficitur, ac fugientium multitudine ac turba portæ castrorum occupantur, atque iter impeditur; pluresque in eo loco sine vulnere, quam in prœlio
4 aut fuga, intereunt. neque multum absuit, quin etiam castris expellerentur: ac non nulli protinus eodem cursu in oppidum contenderunt.
5 sed, cum loci natura, tum munitio castrorum aditum prohibebat: quod ad prœlium egressi Curiores milites, iis rebus indigebant, quæ ac op-
6 pugnationem castrorum erant vsui. Itaque Curio exercitum in castra reducit, suis omnibus præter Fabium incolumibus, ex numero aduersariorum circiter DC interfectis ac ∞ vulneratis: qui omnes, discessu Curionis, multique præterea, per simulationem vulnerum, ex castris in
7 oppidum, propter timorem, sese recipiunt. Quare animaduersa, Varus, & terrore exercitus cognito, buccinatore in castris & paucis ad speciem tabernaculis relictis, de tertia vigilia silentio
XXXVI exercitum in oppidum reducit. Postero die Curio Vticam obsidere, & vallo circummuni-

nire instituit. Erat in oppido multitudo insolens belli, diuturnitate otii: Vticenses, pro quibusdam Cæsaris in se beneficiis, illi amicissimi. conuentus, qui ex variis generibus constaret,
terror ex superioribus prœliis magnus. itaque 2
de deditione omnes palam loquebantur, & cum P. Atrio agebant, ne sua pertinacia omnium fortunas perturbari vellet. Hæc cum agerentur, 3
nuntii, præmissi ab rege Iuba, venerunt, qui illum cum magnis copiis adesse dicerent: & de custodia a defensione vrbis hortarentur, quæ res eorum perterritos animos confirmauit. Nun- XXXVII
tiabantur hæc eadem Curioni, sed aliquamdiu
fides fieri non poterat. tantam Iubebat suarum 2
rerum fiduciam. Tamque Cæsaris in Hispania res secundæ in Africam nuntiis ac litteris perferebantur; quibus omnibus rebus sublatus, nihil contra se regem nisurum existimabat. sed 3
vbi certis auctoribus comperit, minus v & xx millibus longe ab Vtica eius copias abesse; relictis munitionibus, sese in castra Corneliana recepit. huc frumentum comportare, castra mu- 4
nire, materiam conferre cœpit, statimque in Siciliam misit, vti II legiones reliquusque equitatus ad se mitteretur. castra erant ad bellum 5
ducendum aptissima, natura, & loci munitione, & maris propinquitate, & aquæ & salis copia, cuius magna vis iam ex proximis erat salinis eo congesta. non materia multitudine 6
arborum, non frumentum, cuius erant plenissimi agri, deficere poterat. itaque suorum omnium consensu, Curio reliquas copias exspecta-

XXXVIII ctare, & bellum ducere, parabat. His constitutis rebus, probatisque consiliis, ex perfugis quibusdam oppidanis audit, Iubam reuocatum finitimo bello, & controuersiis Lepitanorum, restitisse in regno; Saburam, eius præfectum, cum mediocribus copiis missum, Vticæ
2 appropinquare. his auctoribus temere credens, consilium commutat, & prœlio rem committere constituit, multum ad hanc rem probandam adiuuat adolescentia, magnitudo animi, superioris temporis prouentus, fiducia rei bene ge-
3 rendæ. His rebus impulsus, equitatum omnem prima nocte ad castra hostium mittit, ad flumen Bagradam, quibus præerat Sabura, de quo ante erat auditum. Sed rex cum omnibus copiis insequebatur, & VI millium passuum interual-
4 lo a Sabura consederat. Equites missi, noctu iter conficiunt: imprudentes atque inopinantes hostes adgrediuntur. Numidæ enim, quadam barbarea consuetudine, nullis ordinibus
5 passim consederant. hos oppressos somno, & dis_

CAP. XXXVIII. 1. *controuersiis Lepitanorum*) At Lepitani maiores in medio sinu Syrtium, longe a Numidia, Iubæ regno, remoti, tota prouincia pro consularii interiacente? Minores autem in ipsa prouincia ad eumdem sinum; quomodo igitur *finitimo bello reuocatus* dici potest? Nihilominus ita constanter libri, vero an corrupto nomine, iudicent alii mihi dubitare liceat.

2. *his auctoribus temere credens*) Frontinus lib. II Strateg. cap. v. sect. 40. *Iuba Curionis animum simulato regressu impulit in vanam alacritatem.* Lege reliqua,

disperſos adorti, magnum eorum numerum interficiunt: multi perterriti profugiunt. quo facto, ad Curionem equites reuertuntur, captiuosque ad eum reducunt. Curio cum omni- XXXIX
bus copiis quarta vigilia exierat, cohortibus v castris præſidio relictis: Progreſſus millia paſſu- 2
um VI, equites conuenit, rem geſtam cognouit; ex captiuis quærit, quis caſtris ad Bagradam præſit? reſpondent, Saburam; reliqua ſtudio itineris conficiendi, quærere prætermittit; proximaque reſpiciens ſigna, *Videtisne*, inquit, 3
milites, captiuorum orationem cum perfugis conuenire? abeſſe regem, exiguas eſſe copias miſſas, quæ paucis equitibus pares eſſe non potuerunt. proinde, ad prædam, ad gloriam properare, vt iam de præmiis veſtris, & de referenda gratia cogitare incipiamus. Erant per ſe magna, quæ geſ- 4
ſerant equites, præſertim cum eorum exiguus numerus cum tanta multitudine Numidarum conferretur. hæc tamen ab ipſis inflatius commemorabantur, vt de ſuis homines laudibus libenter prædicant. multa præterea ſpolia præ- 5
ferebantur. capti homines equitesque producebantur: vt, quidquid intercederet temporis, hoc omne victoriam motari videretur. ita ſpei Curionis militum ſtudia non deerant. Equites 6
ſequi iubet ſeſe, iterque accelerat, vt quam maxime ex fuga perterritos adoriri poſſet. At illi, itinere totius noctis confecti, ſubſequi non poterant: atque alii alio loco reſiſtebant, ne hæc quidem res Curionem ab ſpe morabatur. Iuba XL

cer-

certior factus a Sabura, de nocturno prœlio, II millia Hispanorum & Gallorum equitum, quos, suæ custodiæ caussa, circum se habere consueuerat, & peditum eam partem, cui maxime confi-
2 debat, Saburæ submittit. ipse cum reliquis copiis elephantisque XL lentiuus subsequiur, su-
3 spicatus, præmissis equitibus, ipsum adfore Curionem. Sabura copias equitum peditumque instruit, atque his imperat, vt simulatione timoris paullatim cedant, ac pedem referant: sese, cum opus esset, signum prœlii daturum, &, quod rem postulare cognouisset, imperatu-
4 rum. Curio ad superiorem spem addita præsentis temporis opinione, hostes fugere arbitratus, copias ex locis superioribus in campum deducit.
XLI Quibus ex locis cum longius esset progressus, confecto iam labore exercitu, XVI millium spa-
2 tio, consistit. dat signum suis Sabura, aciem constituit, & circumire ordines, atque hortari incipit; sed peditatu dumtaxat procul ad speci-
3 em vtitur, equites in aciem mittit. Non deest negotio Curio, suosque hortatur, vt spem omnem in virtute reponant, nec militibus quidem, vt defessis; neque equitibus, vt paucis, & labore confectis, studium ad pugnandum vir-
4 tusque deerat. sed ii erant numero CC: reliqui in itinere substiterant. hi quamcumque in partem impetum fecerant, hostes loco cedere cogebant. sed neque longius fugientes prosequi, nec vehementius equos incitare poterant. ne equitatus hostium ab vtroque cornu circumire aciem

aciem nostram ; & auersos protérere incipit.
Cum cohortes ex acie procurrissent ; Numidæ 6
integri celeritate impetum nostrorum effugiebant, rursusque ad ordines suos se recipientes ; circumibant, & ab acie excludebant. sic neque in loco manere, ordinesque seruare, neque procurrere, & casum subire ; tutum videbatur.
Hostium copiæ, submissis ab rege auxiliis, cre- 7
bro augebantur. nostros vires lassitudine deficiebant. simul ii, qui vulnera acceperant, neque acie excedere, neque in locum tutum referri poterant ; quod tota acies equitatu hostium cir-
cumdata tenebatur : hi, de salute sua despe- 8
rantes, vt extremo vitæ tempore homines facere consueuerunt, aut sum mortem miserabantur, aut parentes suos commendabant, si quos ex eo periculo fortuna seruare potuisset. plena erant
omnia timoris & luctus. Curio vbi, perter- XLII
ritis omnibus, neque cohortationes suas, neque preces audiri intelligit, vnam, vt in miseris rebus, spem reliquam salutis esse arbitratus, proximos colles capere vniversos, atque eo inferri signa iubet. hos quoque præoccupat missus a
Sabura equitatus. tum vero ad summam de- 2
sperationem nostri perueniunt ; & partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri

CAP. XLI. 5. *auersos protérere*) a tergo cædere incipit.

7. *nostros vires lassitudine deficiebant*) Sic plures libri ; non *nostris*. Atque ita supra B. Gall. II. 10. *eos res frumentaria deficere cœpit.*

3 gri procumbunt. Hortatur Curionem Cn. Domitius, præfectus equitum cum paucis equitibus circumſiſtens, vt fuga ſalutem petat, atque in caſtra contendat: & ſe ab eo non diſceſſurum
4 pollicetur. At Curio, numquam, amiſſo exercitu, quem a Cæſare fidei ſuæ commiſſum acceperit, ſe in eius conſpectum reuerſurum con-
5 firmat; atque ita prœlians interficitur. Equites perpauci ex prœlio ſe recipiunt: ſed ii, quos ad nouiſſimum agmen, equorum reficiendorum cauſſa, ſubſtitiſſe demonſtratum eſt, fuga totius exercitus procul animaduerſa, ſeſe incolumes in caſtra conferunt. Milites ad vnum o-
XLIII mnes interficiuntur. His rebus cognitis, M. Rufus quæſtor, in caſtris relictus a Curione, cohortatur ſuos, ne animo deficiant. Illi orant atque obſecrant, vt in Siciliam nauibus reportentur. pollicetur: magiſtriſque imperat nauium, vt primo veſpere omnes ſcaphas ad litus
2 appulſus habeant. ſed tantus fuit omnium terror, vt alii adeſſe copias Iubæ dicerent, alii cum legionibus inſtare Varum, iamque ſe puluerem venientem cernere; quarum rerum nihil omni-
3 no acciderat: alii claſſem hoſtium celeriter aduolaturam ſuſpicarentur. itaque, perterritis omnibus, ſibi quiſque conſulebat. qui in claſſe erant, proficiſci properabant. horum fuga nauium onerarium magiſtros incitabat. pauci lenunculi ad officium imperiumque conuenie-

Cap. xliii. 3. *pauci lenunculi*) Nonius Marcellus: *Lenunculus, nauigium piſcatorium:* qui ex Salluſtii Hiſt. II. adfert, *per noctem in lenunculo piſcantis.* In

niebant. sed tanta erat, completis litoribus, 4
contentio. qui potissimum ex magno numero conscenderent, vt multitudine atque onere non nulli deprimerentur, reliqui ob timorem propius adire tardarentur, Quibus rebus acci- XLIV
dit, vt pauci milites, patresque familiæ, qui aut gratia, aut misericordia valerent, aut naues adnare possent, recepti, in Siciliam incolumes peruenirent. reliquæ copiæ, missis ad Varum noctu, legatorum numero centurionibus, sese ei dediderunt. quorum cohortes militum Iuba 2
postero die ante oppidum conspicatus, suam esse prædicans prædam, magnam partem eorum interfici iussit: paucos electos in regnum remisit. 3
cum varus suam fidem ab eo lædi quereretur, neque resistere auderet: ipso equo in oppidum vectus, prosequentibus compluribus senatoribus quo in numero erat Ser. Sulpicius, & Licinius Damasippus, paucis diebus, quæ fieri vellet, Vticæ constituit, atque imperauit, diebusque post paucis se in regnum cum omnibus copiis recepit.

C. IV.

Glossis scribitur *lemunculus*, quod putes a *lembunculus*, quo Tacitus XIV, 5. vsus est, originem habere. Sed etiam inscriptiores veteres CORPORIS LENVNCVLARIORVM mentionem fecerunt, quod vulgarem scripturam confirmat.

C. IVLII CAESARIS
COMMENTARIORVM
DE BELLO CIVILI
LIBER III.

SVMMARIVM
LIBRI III.

Cæsar rebus Vrbanis ordinatis in Græciam traiicit: Oricum, Apolloniam, alia occupat; Pompeius Dyrrhachium contendit. Bibulus in classe moritur. Colloquia de pace turbantur. Motus Cælii & Milonis opprimuntur. Libo Brudusinum portum frustra obsidet. Antonius, quos traiecit, cum Cæsare iungit. Scipio Syriacas legiones adducit; Cn. Domitius Scipioni in Macedonia oppositus. Pompeius a Cæsare ad Dyrrhachium obsessus. Duplici clade adfectus Cæsar Pompeium in Thessalia vincit, fugat. Cassius classem Cæsaris in Sicilia incendit. Pompeius in Aegypto interficitur: Cæsar, eum persequens, Alexandria nouo bello implicatur.

DICTATORE habente comitia Cæsare, consules creantur (Iulius) Cæsar & P.Seruilius. is enim erat annus, quo per leges ei consulem fieri lice-
2 ret. His rebus confectis, cum fides tota Italia esset angustior, neque creditæ pecuniæ soluerentur, constituit, vt arbitri darentur, per eos fierent æstimationes possessionum & rerum, quan-

CAP. I. 1. *Seruilius*) Isaurici filius, qui & ipse Isauricus cognominatur. *Plut. in Cæs.*

Annus, quo per leges ei consulem fieri) annus decimus a Primo consulatu. *Liuius VII, 42.*

Salona
Narona
ILL
Issa
Corcyra Nigra
Melite
Mons
TH
Philippopolis
Bessi
Rhodope M.
RACIA
Hebrus fl.
Pangaeus M.
Nicopolis
Strymon fl.
Maedi
Philippi
Neapolis
Amphipolis
Samothrace
Thasus
MAR
Heraclea Sintica
Apollonia
ADRIA
Thessalonica
Therma
Stagirus
Athos mons
Lemnus
IA
Chalcis
Torone
Singus
Olynthus
Occidens
Oriens
Brundisium
ITALIAE
Cassandrea
MARE
AEGAEUM
Magnesia
PARS
Croto
Scyrus
MAC
EP
THE
CUM
EUBOEA
Chalcis
Opus
Thebae
Aulis
Eretria
Caphareus prom.
Andros
Carystus
BOEOTIA
Platea
Megara
Athenae
44
43
42
41
40
39
38

quanti quæque illarum ante bellum fuiſſent,
atque eæ creditoribus transderentur. hoc & ad 3
timorem nouarum tabularum tollendum mi-
nuendumque, qui fere bella & ciuiles diſſen-
ſiones ſequi conſueuit, & ad debitorum tuen-
dam exiſtimationem, eſſe aptiſſimum exiſtima-
uit. item, prætoribus tribunisque pl. rogatio- 4
nes ad populum ferentibus, non nullos, ambitus
Pompeia lege damnatos, illis temporibus, qui-
bus in vrbe præſidia legionum Pompeius ha-
buerat, quæ iudicia, aliis audientibus iudicibus,
aliis ſententiam ferentibus, ſingulis diebus
erant perſpecta, integrum reſtituit; qui ſe 5
illi initio ciuilis belli obtulerant, ſi ſua opera
in bello vti vellet, perinde æſtimans, ac ſi vſus
eſſet, quoniam ſui feciſſent poteſtatem. ſtatue- 6
rat enim, hos prius iudicio populi debere reſti-
tui, quam ſuo beneficio videri receptos, ne aut
ingratus in referenda gratia, aut arrogans in
præcipiendo populi beneficio videretur. His II
rebus, & feriis Latinis, comitiisque omnibus
per-

3. *timorem nouarum tabularum*) de ære alieno debitotibus relaxando. Semper hæc fax turbarum ad plebem in optimates accendendam, vt Liuius XXXII. 38. dixit, fuerunt: quas prudenter Cæſar temperauit æſtimatione, vt hoc loco & apud Suetonium c. 42.

4. *ambitus Pompeia lege tumnatus*) de qua lege Dio Caſſibus lib. XL. p. 145.

In vrbe præſidia legionum habuerat) tempore, quo Pompeius conſul ſine collega erat. Vide Dionem iam dicto loco, & Cicer. pro Milone cap. I.

CAP. II. I. *feriis Latinis*) in monte Albano peractis,

perficiundis XI dies tribuit. dictaturaque se abdicat, & ab vrce proficiscitur, Brundusiumque peruenit: eo legiones XII equitatum omnem
2 venire iusserat. sed tantum nauium reperit, vt anguste XX millia legionariorum militum & DC equites transportare possent. hoc vnum, inopia nauium, Cæsari ad conficiendi belli cele-
3 ritatem defuit. atque eæ copiæ ipsæ hoc infrequentiores imponuntur, quod multi Gallicis tot bellis defecerant: longumque iter ex Hispania magnum numerum deminuerat; & grauis autumnus in Apulia circumq; Brundusium, ex saluberrimis Galliæ & Hispaniæ regionibus, omnem
III exercitum valetudine tentauerat. Pompeius, annuum spatium ad comparandas copias nactus, quod vacuum a bello atque ab hoste otiosum fuerat, magnam ex Asia, Cycladibusque insulis, Corcyra, Athenis, Ponto, Bithnia, Syria, Cilicia, Phœnice & Aegypto classem coegerat; magnam omnibus locis ædificandam
2 curauerat; magnam imperatam Asiæ, Syriæ, regibusque omnibus, & dynastis, & tertrachis, & liberis Achaiæ populis pecuniam exegerat; magnam societates earum prouinciarum, quas ipse
IV obtinebat, sibi numerare coegerat. Legiones effeberat ciuium Romanorum IX; V ex Ita-

sine quibus consules auspicato in bellum haud proficiscebantur. *Dio Cass.* XLVI. p. 313.

2. *anguste* XX *millia*) Veteres libri XV millia: Scaliger XX, quem plerique sequuntur, quia hoc propius cum VII legionibus, *infra*, *c. 6. sect. 2*, (nisi & ipsum minus est) conuenit.

Italia, quas transduxerat; vnam ex Sicilia veteranam, quam factam ex duabus, gemellam appellabat; vnam ex Creta & Macedonia, ex veteranis militibus, qui dimissi a superioribus imperatoribus, in iis prouinciis consederant; II ex Asia, quas Lentulus scribendas eurauerat.
Præterea magnum numerum ex Thessalia, 2
Bœotia, Achaia, Epiroque, supplementi nomine, in legiones distribuerat. His Antonianos milites admiscuerat. Præter has exspectabat cum 3
Scipione ex Syria legiones II: sagittarios ex Creta, Lacedæmone, Ponto atq; Syria, reliquisq; ciuitatibus III millia numero habebat; funditorum cohortes VI; mercenarias II: equites VII millia: ex quibus DC Gallos Deiotarus adduxerat, D Ariobarzanes ex cappadocia: ad eumdem numerum Cotus ex Thracia dederat, & Sadalem filium miserat. Ex Macedonia CC erant, qui- 4
bus Rascipolis præerat, excellenti virtute. D ex Gabinianis Alexandria, Gallos, Germanosque, quos ibi A. Gabinius præsidii caussa apud regem Ptolomeum reliquerat: Pompeius filius cum classe adduxerat DCCC, quos ex seruis suis pastorumque suorum coegerat; CCC Tar- 5
cundarius, Castor, & Donilaus, ex Gallogræcia dederant. horum alter vna venerat, alter filium miserat. CC ex Syria a Comageno Antiocho, cui

CAP. IV. 5. *Comageno Antiocho*) quem Pompeius extremæ sub Tauro Syriæ, quæ Comagene dicitur, præposuerat: de quo & Cicero lib. XV. epist. I. ad senatum.

cui magna præmia Pompeius tribuit, missi erant;
6 in his plerique hipotoxotæ. Huc Dardanos, Bessos partim mercennarios, partem imperio aut gratia comparatos; item Macedonas; Thessalos, & reliquarum gentium: & ciuitatum adiecerat, atque eum, quem supra demonstrauimus, nume-
V rum expleuerat. Frumenti vim maximam ex Thessalia, Asia, Aegypto, Creta, Cyrenis, reli-
2 quisque regionibus comparauerat: hiemare Dyrrhachii, Apolloniæ, omnibusque oppidis maritimis constituerat, vt mare Cæsarem transire prohiberat; eius rei caussa omni ora maritima
3 classem disposuerat. præerat Aegyptis nauibus Pompeius filius; Asiaticis, D. Lælius, & C. Triarius; Syriacis, C. Cassius: Rhodiis, C, Marcellus cum C. Pomponio; Liburnicæ atque Achaicæ classi Scribonius Libo, & M. Octauius;
4 toti tamen officio maritimo M. Bibulus præpositus cuncta administrabat: ad hunc summa
VI imperii respiciebat. Cæsar, vt Brundusium venit, concionatus apud milites, *quoniam prope ad finem laborum ac periculorum esset peruentum, æquo animo mancipia atque impedimenta in Italia relinquerent; ipsi expediti naues conscenderent, quo maior numerus militum posset imponi; omniaque ex victoria & ex sua liberalitate spe-*
2 *rarent*; conclamantibus omnibus, *imperaret quod vellet; quodcumque imperauisset, se æquo ani-*

hippotoxotæ) ἱπποτοξόται, sagittarii equestres.

6. *Dardanos, Bessos*) Dardani, populus Mœsiæ superioris Illyricum & Macedoniam versus: Bessi, Thraciæ sunt in Hæmo monte.

animo esse facturos; pridie non. Ian. naues soluit, impositis, vt supra demonstratum est, legionibus VII. postridie terram attigit Cerauniorum. saxa inter & alia loca periculosa quietam nactus 4
stationem, & portus omnes timens, quos teneri ab aduersariis arbitrabatur, ad eum locum, qui appellatur *Palæste, omnibus nauibus ad vnam incolumibus, milites exposuit. Erat Orici VII
Lucretius Hispilo & Minucius Rufus cum Asiaticis nauibus XIIX, quibus iusse D. Lælii præerant; M. Biculus cum nauibus CX Corcyræ. sed nequii, sibi confisi, ex portu prodire sunt 2
ausi; cum cæsar omnino XII naues longas præsidio duxisset; in quibus erant constratæ IV, Bibulus, impeditis nauibus, dispersisque 3
re

CAP. VI, 1. *Vt supra demonstratum est*) cap. 2. sect. 1. *terram Cerauniorum*) ex Petri Victorii coniectura, V. L. lib. XIII in eunte. Antea Græcorum edebatur: MSS. *Germaniorum*. Cerauni autem montes in litore Epirensi.

4. *ad locum, qui appellatur Palæste*) Omnes libri *Pharsalus*, sed falso, quia hæc Tessaliæ est & mediterranea. Lucanus lib. V. v. 460 de hoc Cæsaris traiectu,

(classis) vento fluctuque secundo
Lapsa Palestinas vncis confixit arenas.

Vnde Sulpicius Verulanus, Lucani interpres, *Palæsten* vrbem dicit, vicinam Orico, prope Geraunia: quam vocem in vetusto Gæsaris codice se legisse Paulus Marsus ad IV Fast. Ouidii confirmat: & Iac. Palmerius Græc. Antiq. p. 240. pro certa lectione habet. Scio, quæ H. Grotius & D. Vossius dubitant; quod vero certiora non adferunt, in lectione *Palæste* adquiesco.

remigibus satis mature occurrit: quod prius ad continentem visus est Cæsar, quam de eius aduentu fama omnino in eas regiones perferre-
VIII tur. Expositis militibus, naues eadem nocte Brundusium a Cæsare remittuntur; vt reliquæ legiones equitatusque transportari pos-
2 sent. Huic officio præpositus erat Fusius Calenus, legatus, qui celeritatem in transportandis legionibus adhiberet. sed serius a terra prouectæ naues, neque vsu nocturna aura, in redeundo
3 offenderunt. Bibulus enim, Corcyræ certior factus de aduentu Cæsaris, sperans se alicui parti onustarum nauium occurrere posse, innauibus occurrit: &, nactus circiter xxx in eas diligentiæ suæ ac doloris iracundia erupit, omnesque incendit; eodemque igne nautas dominosque nauium interfecit, magnitudine pœnæ reliquos
4 deterrere sperans. Hoc confecto negotio, a Salonis ad Orici portum stationes litoraque omnia longe lateque classibus occupauit: custodiisque diligentius dispositis, ipse grauissima hieme in nauibus excubabat, neque vllum laborem aut munus despiciens, neque subsidium exspectans, si in Cæsaris complexum veni-
IX ret. Sed Post discessum Liburnarum, ex Illyrico M. Octauius cum iis, quas habebat, nauibus Salonas peruenit; ibique concitatis Dalmatis, reliquisque barbaris, Issam a Cæsaris amicitia

CAP. VIII. 4. *a Salonis ad Orici portum*) Salonæ princeps vrbs Dalmatiæ: Oricum prima Epiri in Chaonia.

CAP. IX. I. *Issam avertit*) Issa insula cum oppido

citia auertit: conuentum Salonius cum neque 2
pollicitationibus, neque denuntiatione periculi permouere posset; oppidum oppugnare instituit. est autem oppidum & loci natura & colle munitum. sed celeriter ciues Romani, ligneis 3
effectis turribus, iis sese munierunt; &, cum essent infirmi ad resistendum; propter paucitatem hominum, crebris confecti vulneribus, ad extremum auxilium descederunt: seruosque omnes puberes liberauerunt: & præfectis omnium mulierum crinibus, tormenta effecerunt. Quorum cognita sententia, Octauius 4
quinis castris oppidum circumdedit; atque vno tempore obsidione & oppugnationibus eos premere cœpit. Illi omnia perpeti parati, maxime 5
a re frumentaria laborabant. qua de re missis ad Cæsarem legatis, auxilium ab eo petebant: reliqua, vt poterant, per se incommoda sustinebant: &, longo interposito spatio, cum diuturnitas 6
oppugnationis negligentiores Octauianus effecisset, nacti occasionem meridiani temporis, discessu eorum pueris mulieribusque in muro dispositis, ne quid quotidianæ consuetudinis desideraretur, ipsi, manu facta, cum iis, quos nuper manumissos liberauerant, in proxima Octauii castra irruperunt. His expugnatis, eodem impetu 7
al-

ciuium Romanorum in mari Illyrico sub Salonis. Vid. Notit. Orbis Antiqui.

2. *præfectis mulierum crinibus*) Sic & factum Capitolio a Gallis obsesso, *Lactant. 1. cap. 20. sect. 28*; & in obsidione Carthaginis *Flor. I. 1, 15.* scilicet *in tormentorum vinculo*, vt addidit idem.

altera sunt adorti, inte tertia, & quarta, & deinceps reliqua: omnibusque eos castris expulerunt; &, magno numero interfecto, reliquos atque ipsu m Octauium in naues confugere coegerunt.
8 runt. Hic fuit oppugnationis exitus. Iamque hiems appropinquabat; & tatis detrimentis receptis, Octauius, desperata, oppugnatione oppidi, Dyrrhachium sese ad Pompeium recepit.
X pit. Demonstratum est, L. Vibullium Rufum, Pompeii præfectum, bis in potestatem peruenisse Cæsaris, atque ab eo esse dimissum, semel
2 ad Corfinium, iterum in Hispania. Hunc pro suis beneficiis Cæsar iudicauerat idoneum, quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret; eumdemque apud Cn. Pompeium auctoritatem ha-
3 bere intelligebat. Erat autem hæc summa mandatorum: *debere vtrumque pertinaciæ finem facere, & ab armis discedere, neque amplius*
4 *fortunam periclitari: satis esse magna vtrimque incommoda accepta; quæ pro disciplina & præceptis habere possent, vt reliquos casus time-*
5 *rent. illum ab Italia expulsum; amissa Sicilia & Sardinia duabusque Hispaniis, & cohortibus in Italia, atq; Hispania ciuium Romanorum* C *atque* XXX: *se morte Curionis, & detrimento Africani exercitus tanto, militumque deditione ad*

7. *& deinceps reliqua*) At post quarta castra, ex quibus sect. 4. vnæ tantum expugnanda supererant. Hæc ergo castra vna sunt *reliqua*. Scrupulum Rubenius Elect. II. 7. mouet, & sect. 4. *quindenis.* legi iubet. Non placet.

CAP. X. 1. *Demonstratum est*) lib. I. cap. 34.

ad Corcyram. proinde sibi ac reip. parcerent, 6
quantumque in bello fortuna posset, iam ipsi incommodis suis satis essent documento. hoc vnum 7
esse tempus de pace agendi, dum sibi vterque confideret; & pares ambo viderentur: si vero alteri paullum modo tribuisset fortuna, non esse vsurum conditionibus pacis eum, qui superior videretur, neque fore aqua parte contentum, qui se omnia habiturum confideret; conditiones pacis, quo- 8
niam antea conuenire non potuissent, Roma a senatu & a populo peti debere: interea & reip. & 9
ipsis placere oportere, si vterque in concione statim iurauisset, se triduo proximo exercitum dimissurum, depositisque armis auxiliisque, quibus nunc confiderent, necessario populi senatusque iudicio fore vtrumque contentum. Hæc quo facilius 10
Pompeio probari possent, omnes suas terrestres urbiumque copias dimissurum. Vibullius, XI
his expositis a Cæsare, non minus necessarium esse existimauit, de repentino aduentu Cæsaris Pompeium fieri certiorem, vti ad id consilium capere posset, antequam de mandatis agi inciperet: atque ideo continuato & nocte & die itinere, atque mutatis ac celeritatem iumentis, ad Pompeium contendit, vt adesse Cæsarem omnibus copiis nuntiaret. Pompeius erat eo tempore in 2
Candauia, iterque ex Macedonia in hiberna, Apol-

CAP. XI. 2. *erat in Candauia*) Hæc aspera regio, per quam a Dyrrhachio & Apollonia in interiorem ad propriam Macedoniam iter erat. Vide infra c. 50. sect. 2. vbi ex Strabone & Cicerone plura de Candavia inuenies notata.

Apolloniam, Dyrrhachiumque habebat. sed
re noua perturbatus, maioribus itineribus Apol-
loniam petere cœpit; ne Cæsar oræ maritimæ ci-
3 uitates occuparet. At ille, expositis militibus,
eodem die Oricum proficiscitur. Quo cum ve-
nisset, L. Torquatus, qui iussu Pompeii oppido
præerat, præsidiumque ibi Parthinorum habe-
bat, conatus portis clausis oppidum defendere,
Græcos murum adscendere atque arma capere
4 iubet. illi autem cum se contra imperium po-
puli R. pugnaturos esse negarent, oppidani au-
tem sua sponte Cæsarem recipere conarentur;
desperatis omnibus auxiliis, portas aperuit, &
se atque oppidum Cæsari dedit, incolumisque
XII ab eo conseruatus est. Recepto Cæsar Ori-
co, nulla interposita mora, Apolloniam profi-
ciscitur. Eius aduentu audito, L. Straberius,
qui ibi præerat, aquam comportare in arcem at-
atque eam munire, obsidesque ab Apolloniati-
2 bus exigere cœpit. Illi vero *daturos se negare,*
neque portas consuli præclusuros; neque sibi iudi-
cium sumpturos contra atque omnis Italia populus-
3 *que R. iudicauisset.* Quorum cognita voluntate,
clam profugit. Apolloniates ad Cæsarem lega-
4 tos mittunt, oppidoque recipiunt. Hos se-
quuntur Bullidenses Amantiani, & reliquæ fini-
timæ ciuitates, totaque Epirus; & legatis ad
Cæ-

3. *Parthinorum)* qui circa Dyrrhachium colebant, Illyrici genere

CAP. XII. 4. *Hos sequuntur Bullidenses, Amantiani)* Maritimæ oræ hæc facies est, à septemtrione in austrum: Dyrrhachium Apsi & dein Genusi fluuio-

Cæsarem missis, quæ imperaret, facturos pollicentur. At Pompeius, cognitis iis rebus, XIII
quæ erant Orici atque Apolloniæ gestæ, Dyrrhachio timens, diurnis eo nocturnisque itineribus
contendit. simul ac Cæsar appropinquare dicebatur, tantus terror incidit eius exercitui, quod 2
properans noctem diei coniunxerat, neque iter intermiserat, vt pæne omnes in Epiro finitimisque regionibus signa relinquerent, complures arma proiicerent, ac fugæ simile iter videretur.
sed, cum prope Dyrrhachium Pompeius constitisset, castraque metari iussisset, perterrito etiam 3
tum exercitu, princeps Labienus procedit, iuratque, se eum non deserturum eumdemque casum subiturum, quemcumque ei fortuna tribuisset.
Hoc idem reliqui iurant legati: hos tribuni mil. centurionesque sequuntur, atque idem 4
omnis exercitus iurat. Cæsar præoccupato 5
itinere ad Dyrrhachium, finem properandi facit: castraque ad flumen Apsum ponit, in finibus Apolloniatium, vt vigilis castellisque benemeritæ ciuitates tutæ essent (præsidio;) ibique

rum ostia, Apollonia, Bullis, Amantia, Oricum, Ceraunii. Vide Tabulam.

CAP. XIII. 5. *Vt vigiliis castellisque benemeritæ ciuitates tutæ*) Locus male sanus, & aliquid in eo abundans. Faernus legebat, *bene meritæ ciuitati esset præsidio.* Ciacconius, *Vt vicis castellisque bene meritæ ciuitatis esset præsidio.* Vterque tollit *tutæ*, & de Apollonia solo intelligit, in cuius finibus castra erant. Platiniano libro sublatum *præsidio*, sine quo bene constant cetera. Plures enim ciuitates, quæ se dederant c. 12, erant *bene meritæ.*

que reliquarum ex Italia legionum aduentum exſpectare, & ſub bellibus hiemare conſtituit.
6 hoc idem Pompeius facit, & trans flumen Apſum poſitis caſtris, eo copias omnes auxiliaque con-
XIV duxit. Calenus, legionibus equitibusque Brunduſii in naues poſitis, vt erat præceptum a Cæſare, quantum nauium facultatem habebat, naues ſoluit, paullumque a portu progreſſus, litteras a Cæſare accipit; quibus eſt certior factus, portus litoraque omnia claſſibus aduerſariorum teneri. Quo cognito, ſe in portum recipit, nauesque omnes reuocat: vna ex iis, quæ perſeuerauit, neque imperio Caleni obtemperauit, quod erat ſine militibus, priuatoque conſilio admini-ſtrabatur, delata Oricum atque a Bibulo expu-
5 gnata eſt: qui de ſeruis liberisque omnibus ad impuberes ſupplicium ſumit, & ad vnum interficit. ita, exiguo tempore, magno caſu totius
XV exercitus ſalus conſtitit. Bibulus, vt ſupra demonſtratum eſt, erat cum claſſe ad Oricum: &, ſicut mari portibusque Cæſarem prohibebat, ita ipſe omni terra earum regionum prohibeba-
3 tur. præſidiis enim diſpoſitis, omnia litora a Cæſare tenebantur, neque lignandi, neque aquandi, neque naues ad terram religandi poteſtas fiebat. Erat res in magna difficultate: ſummisque anguſtiis rerum neceſſariarum premebantur, adeo, vt cogerentur ſicuti reliquum commeatum, ita ligna atque aquam Corcyra na-
4 uibus onerariis ſupportare: atque vno tempore

ſub pellibus hiemare) Vide de Bello Gall. lib. III extremum.

re accidit, vt, difficilioribus vsi tempestatibus,
ex pellibus, quibus erant tectæ naues, nocturnum
excipere rorem cogerentur: quas tamen diffi- 5
cultates patienter & æquo animo ferebant, ne-
que sibi nudanda litora & relinquendos portus e-
xistimabant. Sed, cum essent in quibus demon- 6
straui angustiis, ac se Libo cum Bibulo coniun-
xisset, loquuntur ambo ex nauibus cum M. Aci-
lio, & Statio Murco legatis: quorum alter op-
pidi muris, alter præsidiis terrestribus præerat;
velle se de maximis rebus cum Cæsare loqui, si
sibi eius facultas detur. huc addunt pauca, rei 7
confirmandæ caussa, vt de compositione acturi
viderentur. Interim postulant, vt sint indu-
riæ; atque ab iis impetrant. magnum enim, 8
quod adferebant, videbatur; & Cæsarem id
summe sciebant cupere; &, profectum aliquid
Vibullii mandatis existimabatur. Cæsar eo XVI
tempore cum legione vna profectus erat ad re-
cipien-

CAP. XV. 8. *magnum enim, quod adferebant*) quod nunciaturi erant. Veteres libri *afferebant*: recentiorum plerique, Iungermanni, Montani, Goduini, aliorum, praue *asserebant*, a quibus Andr. Borrichius deceptus fluit, vt Discussione Appendicis illius demonstrauimus. Sæpe autem *adferre* simpliciter est *nuntium adferre*. Cicero III epist. X ineunte: *Cum est ad nos adlatum de*, cetera: & lib. V Att. ep. XIV *Interea hæc, quæ vellem, mihi adferebantur.*

profectum aliquid Vibulli mandatis) de quibus antea cap. 10. Libri quidam *Bibuli* habent, sed apertum mendum est, quod olim deprehendi: nunc video etiam a Vossio notatum esse.

cipiendas vlteriores ciuitates, & rem frumentariam expediendam, qua anguste vtebatur. Erat autem ad Buthrotum oppositum Corcyræ.
2 Ibi ab Acillo certior & Murco per litteras factus de postulatis Libonis & Bibuli, legionem
3 relinquit; ipse Oricum reuertitur. eo cum venisset, euocantur illi ad colloquium. prodit Libo, atque excusat Bibulum, quod is iracundia summa erat, inimicitiasque habebat etiam priuatas cum Cæsare, ex edilitate & prætura conceptas; ob eam rem colloquium vitasse, ne res maximæ spei maximæque vtilitatis
4 eius iracundia impedirentur. Pompeii summam esse ac fuisse semper voluntatem, vt componeretur, atque ab armis discederetur: sed potestatem se eius rei nullam habere, propterea quod de consilii sententia summam belli re-
5 rumque omnium Pompeio permiserint: sed postulatis Cæsaris cognitis, missuros ad Pompeium, atque illum reliqua per se acturum, hortantibus ipsis: interea manerent induciæ, dum ab illo rediri posset; neue alter alteri noceret. huc addit pauca de caussa, & de copiis,
XVII auxiliisque suis. Quibus rebus neque tum respondendum Cæsar existimauit: neque nunc, vt memoriæ prodatur, satis caussæ putamus.
2 Postulabat Cæsar, *vt legatos sibi ad Pompeium sine periculo mittere liceret; idque ipsi fore recipèrent, aut acceptos per se ad eum perduce-*
3 *rent; quod ad inducias pertineret, sic belli rationem esse diuisam, vt illi classe naues auxiliaque sua impedirent, ipse vt aqua terraque*

eos

eos prohiberet; &, si hoc sibi remitti vellent, remitterent ipsi de maritimis custodiis; sin illud tenerent, se quoque id retenturum: nihilo minus tamen agi posse de compositione, vt hæc non remitterentur; neque hanc rem esse impedimenti loco. 4
Illi neque legatos Cæsaris recipere, neque periculum præstare eorum, sed totam rem ad Pompeium reiicere: vnum instare de induciis, vehementissimeque contendere. 5
Quos vbi Cæsar intellexit, præsentis periculi atque inopiæ vitandæ caussa, omnem orationem instituisse, neque vllam spem aut conditionem pacis adferre; ad reliquam cogitationem belli sese recepit. 6
Bibulus multos dies terra prohibitus, & grauiore morbo ex frigore ac labore implicitus, cum neque curari posset, neque susceptum officium deserere vellet, vim morbi sustinere non potuit. XVIII
Eo mortuo, ad neminem vnum summa imperii redit: sed separatim suam quisque classem ad arbitrium suum administrabat. 2
Vibullius, sedato tumultu, quem repentinus Cæsaris aduentus concitauerat, vbi primum, rursus adhibito Libone, & L. Lucceio, & Theophane, quibuscum communicare de de maximis rebus Pompeius consueuerat, de mandatis Cæ- 3

CAP. XVIII, 3. *quibuscum communicare*) Libri omnes *quibus communicare*. Quod vero Latini semper *communicare cum quo*, non *alicui* dicunt; dubitaui Posterioribus Curis cap. v. de integritate huius loci: post me Gronouius Observ. II. 6. confirmauit, qui eamdem ob rationem scribi iussit *quibuscum*.

Cæsaris agere instituit, cum ingressum in sermone Pompeius interpellauit, & loqui plura
4 prohibuit. *Quid mihi*, inquit, *aut vita, aut ciuitate opus est, quam beneficio Cæsaris habere videbor? cuius rei opinio tolli non poterit, nisi cum in Italiam, ex qua profectus sum, reductus*
5 *existimabor, bello perfecto.* Ab iis Cæsar hæc dicta cognouit, qui sermoni interfuerunt. conatus tamen nihilo minus est, aliis rationibus
XIX per colloquia de pace agere. Inter bina castra Pompeii atque Cæsaris vnum flumen tantum intererat Apsus: crebraque inter se colloquia milites habebant: neque vllum interim telum per pactiones colloquentium transiicie-
2 batur. Mittit P. Vatinium legatum ad ripam ipsam fluminis, qui ea, quæ maxime ad pacem pertinere viderentur, ageret; & crebro magna voce pronuntiaret, *liceretne ciuibus ad ciues de pace legatos mittere; quod etiam fugitiuis ab saltu Pyrenæo, prædonibusque licuisset: præsertim, vt id agerent, ne ciues cum ciuibus armis decerta-*
3 *rent.* Multa suppliciter locutus, vt de sua atque omni-

CAP. XIX 2. *fugitiuis ab saltu Pyrenæo*) Egregie Hadr. Valesius Notit. Gall. p. 117. in *Lugduno Conuenarum* exposuit: esse quo *Conuenas* appellauerint in Gallia; antea Pyrenæi rupes & saltum inhabitantes, vnde subiectos campos iam Hispaniæ quam Galliæ prædando infestarint, Romanis etiam in Hispaniam euntibus molest. Pompeium autem ex Sertoriano bello reuertentem quasi indagine conclusos eos adegisse, vt legatos de pace ad ipsum mitterent, quam etiam iis dederit ata, vt de montibus in planiora deduceret. Adde Notit. nostram Antiqui Orbis p. 181.

omnium salute debebat, silentioque ab vtrisque militibus auditus, responsum est ab altera parte, A. Varronem profiteri, se altera die ad colloquium venturum, atque vna etiam vtrimque admodum tuto legati venire, & quæ vellent, exponere possent; certumque ei rei tempus constituitur. quo cum esset postero die ventum, ma- 4
gna vtrimque multitudo conuenit; magnaque erat eius rei exspectatus: atque omnium intenti animi ad pacem esse videbantur. Qua ex fre- 5
quentia T. Labienus prodiit, submissa oratione loqui de pace, atque altercari cum Vatinio incipit, quorum mediam orationem interrumpunt vndique subito tela immissa; quæ illo obrectus armis militum vitauit. vulnerantur 6
tamen complures: in his Cornelius Balbus, M. Plotius L. Tiburtius, centuriones militesque non nulli. Tum Labienus, *Definite ergo de compositione loqui. nam nobis, nisi Cæsaris capite relato, pax esse nulla potest.* Iisdem tem- XX
poribus Romæ M. Cœlius Rufus prætor, caussa debitorum suscepta, initio magistratus tribunal suum iuxta C. Trebonii prætoris vrbani sellam collocauit; & si quis appellasset de æstimatione, & de solutionibus, quæ per arbitrum fierent, vt Cæsar præsens constituerat, fore auxilio pollicebatur. sed fiebat æquitate decreti, & 2
humanitate Trebonii, qui his temporibus clementer & moderate ius dicendum existimabat, vt reperiri non posset, a quibus initium appellandi nasceretur. nam fortasse inopiam excu- 3
sare, & calamitatem aut propriam suam aut tem-

porum queri, & difficultates auctionandi pro-
ponere, etiam mediocris est animi: inte-
gras vero tenere possessiones, qui se debe-
re fateantur; cuius animi, aut cuius impu-
dentiæ est? itaque, qui hoc postularet, repe-
4 riebatur nemo. atque ipsis, ad quorum com-
modum pertinebat, durior inuentus est Cœlius;
&, ab hoc profectus initio, ne frustra ingressus
turpem caussam videretur, legem promulgauit.
vt sexies* seni dies sine vsuris creditæ pecuniæ
XXI soluantur. Cum resisteret Seruilius consul,
reliquiuqe magistratus; & minus opinione sua
efficeret, ad hominum excitanda studia, sublata
priore lege, duas promulgauit; vnam, qua mer-
cedes habitationum annuas conductoribus do-
2 nauit; alteram tabularum nouarum; impe-
tuque multitudinis in C. Trebonium facto, &
non nullis vulneratis, cum de tribunali deturba-
uit; de quibus rebus Seruilius consul ad sena-
tum detulit: senatusque Cœlium ab rep. remo-
3 uendum censuit. Hoc decreto, eum consul se-
natu prohibuit, & concionari conantem de Ro-
4 stris deduxit. Ille, ignominia & dolore per-
motus, palam se proficisci ad Cæsarem simula-
uit, clam nuntiis ad Milonem missis, qui, Clo-
dio-

CAP. XX. 4. *vt sexies seni dies*) numerus prauatus, de quo, aliorum excussis coniecturis, tandem suam præfert, *vt sex mensium die sine vsuris*, cetera: alii *sex pensionibus* malunt; quod longum nimis, si annuas pensiones intelligas.

CAP. XXI 3. *de Rostris deduxit*) de suggestu agentium cum populo: qui cur *Rostra* dictus sit, prodit Liuius VIII, 14.

dio interfecto, eo nomine erat damnatus; atque, eo in Italiam evocato, quod magnis muneribus datis, gladiatoriæ familiæ reliquias habebat, sibi coniunxit, adque eum in Turinum ad sollicitandos pastores præmisit. Ipse cum Casilium veniret, vnoque tempore signa eius militaria atque arma Capuæ essent comprehensa, familia Neapoli visa, atque proditio oppidi appareret, patefactis consiliis, exclusus Capua, & periculum veritus, quod couentus arma ceperat, atque eum hostis loco habendum existimabat, consilio destitit, atque eo itinere se auertit.

XXII Interim Milo, dimissis circum municipia litteris, ea, quæ faceret, iussu atque imperio facere Pompeii, quæ mandata ad se per Bibulum delata essent: quos ex ære alieno laborare arbitratur, sollicitabat.

2 apud quos cum proficere nihil posset, quibusdam solutis ergastulis, Cosam in agro Thurino oppugnare cœpit. eo cum

4. *magnis muneribus datis*) spectaculis editis, quibus tria patrimonia dicitur profudisse. *Cic. pro Mil. c. 35.*
in Thurinum) in agrum Thurinum, vt post paullo c. 22. sect. 2. plene dicitur, Vrbis nomen Thurii seu Turiæ siue Thurium in extrema Lucania, ad fines Bruttiorum, iuxta Tarentinum sinum. Græce Θύριοι & Θύριον.

Cap. xxii. 2. *Cosam in agro Thurino*) Nulla in hoc agro Gosa. quod Etruscæ vrbis nomen est. Velleius II, 68. de Milone: *Compsam in Hirpinis oppugnans, ictusque lapide, pœnas dedit.* Sed quid hoc ad agrum Thurinum? Plinius II. 56. *lana pluit circa castellum Carissanum, iuxta quod post annum T. Annius Milo occisus est* Cluuerius Ital. IV. 8. extr. delet syllabam *ri*, vt

cum a Q. Pedio prætore cum legione ** lapide
3 ictus esset ex muro, periit: & Cœlius profectus, vt dictitabat, ad Cæsarem, peruenit Thurios: vbi, cum quosdam eius municipii sollicitaret, equitibusque Cæsaris Gallis atque Hispanis, qui eo præsidii caussa missi erant, pecuniam pollice-
4 retur, ab iis est interfectus. Itaque magnarum initia rerum, quæ occupatione magistratuum & temporum sollicitam Italiam habebant, cele-
XXIII rem & facilem exitum habuerunt. Libo, profectus ab Orico cum classe, cui præerat, nauium 1 Brundusium venit, insulamque, quæ contra Brundusinum portum est, occupauit; quod præstare, vnum locum arbitrabatur, qua necessarius nostris erat egressus, quam omnium litora ac portus custodia clausos tenere.
2 hic repentino aduentu, naues onerarias quasdam nactus, incendit; & vnam frumento onustam abduxit: magnumque nostris terrorem iniecit: & noctu militibus & sagittariis in ter-
3 ram expositis, præsidium equitum deiecit; & adeo loci opportunitate profecit, vt ad Pompeium litteras mitteret, *naues reliquas, si vellet, subduci & refici iuberet: sua classe auxilia*
XXIV *sese Cæsaris probibiturum.* Erat eo tempo-

maneat *Cassanum*, quia hodieque in Thurino agro episcopale oppidum *Cassano* est.

3. *ab iis est interfectus*) De hoc M. Cœlio (is ipse est qui octauum librum epistolarum ad Ciceronem scripsit) Velleius Paterculus II, 68. *in Vrbe seditionem aut potius occulte bellicum tumultum mouens, primo submotus a republica; mox consularibus armis, auctore senatu, circa Thurios oppressus est.*

pore Antonius Brundusii: qui, virtuti militum
confisus, scaphas nauium magnarum circiter IX
cratibus pluteisque contexit, eoque milites de-
lectos imposuit: atque eas in litore pluribus lo-
cis separatim disposuit: nauesque triremes II,
quas Brundusii faciendas curauerat, per caussam
exercendorum remigum, ad fauces portus pro-
dire iussit. has cum audacius progressas Libo 2
vidisset, sperans intercipi posse, quadriremes
V ad eas misit, quæ cum nauibus nostris appro-
pinquassent, nostri veterani in portum refuge-
runt. illi studio incitati, incautius sequeban-
tur. Iam ex omnibus partibus subito Anto- 3
nianæ scaphæ, signo dato, se in hostes incita-
uerunt: primoque impetu vnam ex his qua-
driremem cum remigibus defensoribusque suis
ceperunt: reliquas turpiter fugere coegerunt.
Ad hoc detrimentum accessit, vt, equitibus 4
per oram maritimam ab Antonio dispositis,
aquari prohiberentur. qua necessitate & igno-
minia permotus Libo, discessit a Brundusio,
obsessionemque nostrorum omisit. Multi XXV
iam menses transierant, & hiems iam præcipi-
tauerat, neque Brundusio naues legionesque ad
Cæsarem veniebant: ac non nullæ eius rei præ-
termissæ occasiones Cæsari videbantur, quod
certe sæpe flauerant venti, quibus necessario
committendum existimabat. quantoque eius 2
am-

CAP. XXV. 1. *multi iam menses transierant*) non a transitu Cæsaris, qui pridie nonas Ianuarias factus fuerat, *cap.* 6; sed ab ineunte hieme.

amplius proceſſerat temporis, tanto erant alacriores ad cuſtodiam, qui claſſibus præerant, ma-
3 ioremque fiduciam prohibendi habebant: & crebris Pompeii litteris caſtigabantur, quoniam primo venientem Cæſarem non prohibuiſſent, vt reliquos eius exercitus impedirent: duriusque quotidie tempus ad transportandum lenioribus
4 ventis exſpectabant. Quibus rebus promotus Cæſar Brunduſium ad ſuos ſeuerius ſcripſit, vt, nacti idoneum ventum, ne occaſionem nauigandi dimitterent, & ad Oricum, ſiue ad litora Apolloniatium curſum dirigerent, quod eo naues eii-
5 cere poſſent. Hæc a cuſtodibus claſſium loca maxime vacabant, quod ſe longius a portibus
XXVI committere non auderent. Illi, adhibita audacia & virtute, adminiſtrantibus M. Antonio & Fuſio Caleno, multum ipſis militibus hortantibus, neque vllum periculum pro ſalute Cæſaris recuſantibus, nacti auſtrum, naues ſoluunt, atque altera die Apolloniam Dyrrhachiumque
2 præteruehuntur. Qui cum eſſent ex continenti viſi, Q. Coponius, qui Dyrrhachii claſſi Rhodiæ præerat, naues ex portu educit, & cum iam noſtris, remiſſiore vento, appropinquasſent, item auſter increbuit, noſtrisque præſidio

3. *duriusque tempus exſpectabant*) Ambignus[1] locus. Quinam *exſpectabant*? Glareanus & Goduinus de Cæſarianis intelligunt, quibus facilius fuerit, vitare cuſtodias ſæua tempeſtate, quam molliori: Glandorpius autem de Pompeianis, qui duriorem tempeſtatem exſpectaſſent, qua vel ſine cuſtodiis transportatio, quæ lenioribus ventis fieri poterat, impediretur.

dio fuit. Neque vero ille ob eam caussam co- 3
natu desistebat, sed labore, & perseuerantia
nautarum, se vim tempestatis superare posse
sperebat, præteruectosque Dyrrhachium magna
vi venti nihilo secius sequebatur. nostri, vsi 4
fortunæ beneficio, tamen impetum classis timebant, si forte ventus remisisset. nacti portum, qui appellatur Nymphæum, vltra Lissum millia passuum III, eo naues introduxerunt: qui portus ab africo tegebatur, ab austro non erat tutus, leuiusque tempestatis, quam classis pe-
riculum æstimauerunt. Quo simul, atque in- 5
tus est itum, incredibili felicitate auster, qui per biduum flauerat, in africum se ver-
tit. Hic subitam comutationem fortunæ XXVII
videre licuit, qui modo sibi timuerant, hos tutissimus portus recipiebat: qui nostris nauibus periculum intuierant, de suo timere cogebantur.
Itaque, tempore commutato, tempestas & no- 2
stros texit, & naues Rhodias adflixit, ita, vt ad vnam constratæ omnes numero XVI eliderentur, & naufragio interirent; & ex magno remigum propugnatorumque numero pars ad scopulos allisa interficeretur, pars a nostris distraheretur: quos omnes conseruatos Cæsar do-
mum remisit. Nostræ naues II tardius cur- XXVIII
su confecto, in noctem coniectæ, cum ignorarent: quem locum reliquæ cepissent, contra Lis-
sum in ancoris constiterunt. has, scaphis mi- 2
no-

CAP. XXVI. 4. *Nymphæum Vltra Lissum*) Vt Lissus vrbs vltima Illyridis ad Macedoniam; ita *Nymphæum* supra Lissum promontorium & portus, *Plin. III. 22.*

noribusque, nauigiis compluribus sumtis, Otacilius Crassus, qui Lissi præerat, expugnare parabat: simul de deditione eorum agebat, & inco-
3 lumitatem deditis pollicebatur. Harum altera
nauis ducentos viginti ex legione tironum
sustulerat: altera ex veterana paullo minus du-
4 centis se compleuerat. Hic cognosci licuit,
quantum esset hominibus præsidii in animi fortitudine. Tirones enim, multitudine nauium
perterriti; &, salo nauseaque confecti iureiurando accepto, nihil iis nocituros hostes, se
Otacilio dediderunt. qui omnes, ad eum perducti, contra religionem iurisiurandi in eius
5 conspectu crudelissime interficiuntur. At veteranæ legionis milites, item conflictati & tempestatis & sentinæ vitiis, non ex pristina virtute
remittendum aliquid putauerunt; sed tractandis conditionibus, & simulatione deditionis extracto primo noctis tempore, gubernatorem
6 in terram nauem eiicere cogunt; ipsi, idoneum locum nacti, reliquam noctis partem ibi
confecerunt, & luce prima, missis ad eos ab Otacilio equitibus, qui eam partem oræ maritimæ
adseruabant, circiter CD, quique eos armati
ex præsidio secuti sunt, se defenderunt, & non
nullis eorum interfectis, incolumes ad nostros
XXIX sese reciperunt. Quo facto conuentu; ciuium Romanorum, qui Lissum obtinebat, quod
oppidum iis antea Cæsar attribuerat, muniendumque curauerat, Antonium recepit, omnibusque rebus iuuit. Otacilius, sibi timens, oppido
2 fugit, & ad Pompeium peruenit. Ex omnibus
co-

copiis Antonius, quarum erat summa vetera-
norum III legionum, vniusque tironum, &
equitum DCCC plerasque naues in Italiam re-
mittit, ad reliquos milites equitesque trans-
portandos: pontones, quod est genus nauium
Gallicarum, Lissi reliquit; hoc consilio, vt, 3
si forte Pompeius, vacuam existimans Italiam,
eo transiecisset exercitum, quæ opinio erat e-
dita in vulgus, aliquam Cæsar ad insequentum
facultatem haberet; nuntiosque ad eum cele- 4
riter mittit, quibus regionibus exercitum ex-
posuisset, & quid militum transuexisset. Hæc XXX
eodem fere tempore Cæsar atque Pompeius co-
gnoscunt. nam prætervectas Apolloniam Dyr-
rhachiumque naues viderant: ipsi iter secun-
dum eas terras direxerant: sed quo essent eæ
delatæ. primis diebus ignorabant: cognita- 2
que re, diuersa sibi ambo consilia capiunt;
Cæsar, vt quam primum se cum Antonio con-
iungeret, Pompeius, vt venientibus in itinere
se opponeret, & sic imprudentes ex insidiis a-
doriri posset. Eodemque die vterque eorum 3
ex castris statiuis a flumine Apso exercitum e-
ducunt. Pompeius clam & noctu; Cæsar pa-
lam atque interdiu. sed Cæsari, circuitu ma- 4
iore, iter erat longius aduerso flumine, vt
vado transire posset. Pompeius, quia expe-
dito itinere flumen ei transeundum non erat,
magnis itineribus ad Antonium contendit; at- 5
que, vbi eum appropinquare cognouit, ido-
neum locum nactus, ibi copias collocauit; suos-
que omnes castris continuit, ignesque fieri pro-
hibuit,

6 hibuit, quo occultior esset eius aduentus. Hæc ad Antonium statim per Græcos deferuntur. Ille, missis ad Cæsarem nuntiis, vnum diem sese castris tenuit. altero die ad eum peruenit Cæ-
7 sar. Cuius aduentu cognito, Pompeius, ne duobus circumclauderetur exercitibus, ex eo loco discedit, omnibusque copiis ad Asparagium Dyrrhachiorum peruenit, atque ibi ido-
XXXI neo loco castra ponit. His temporibus Scipio, detrimentis quibusdam circa montem Amanum acceptis, sese imperatorem appella-
2 uerat. Quo facto, ciuitatibus tyrannisque magnas imperauerat pecunias: item a publicanis suæ prouinciæ debitam bienni pecuniam exegerat, & ab eisdem insequentis anni mutuam præceperat: equitesque toti prouinciæ im-
3 perauerat. Quibus coactis, finitimis hostibus Parthis post se relictis, qui paullo ante M. Crassum imperatorem interfecerant, & M. Bibulum in obsidione habuerant, legiones equites-
4 que ex Syria deduxerat: summaque in sollcitudine a timore Parthici belli in prouinciam cum

---

Cap. xxx. 7. *ad Asparagium Dyrrhachiorum*) Asparagium, vicus, oppidum an castellum fuerit, non constat. Situs cognoscitur ex sequente cap. 76. Adde quæ ad cap. 75. de Genuso notabimus.

Cap. xxxi. 1. *Scipio detrimentis circa Amanum*) Scipioni Metello, Pompeii socero, Prouincia Syria obuenerat, *supra cap. 6.* cuius victoriolam contra barbaros Amani montis Cæsar detrimenta prouinciæ appellat, vt Vossius interpretatur: aut potius, quia ipse a barbaris clade non minore adfectus, tamen sibi victoriam & nomen imperatorium tribuerat.

cum venisset, ac non nullæ militum voces audirentur, *sese, contra hostem si ducerentur, ituros; contra ciuem & consulem arma non laturos;* deductis Pergamum atque in locupletissimas vrbes in hibenra legionibus, maximas largitiones fecit, & confirmandorum militum caussa, diripiendas iis ciuitates dedit. In- XXXII
terim acerbissime imperatæ pecuniæ tota prouincia exigebantur. Multa præterea generatim ad auaritiam excogitabantur, in capita singula seruorum ac liberorum tributum imponebatur. Columnaria, ostiaria, frumen- 2
tum, milites, remiges, arma, tormenta, vecturæ imperabantur, cuius modo rei nomen reperiri poterat. hoc satis esse ad cogendas pecunias videbatur. non solum vrbibus, sed 3
pæne vicis castellisque singulis cum imperio præficiebantur. qui horum quid acerbissime crudelissimeque fecerat, is & vir & ciuis optimus habebatur. erat plena lictorum & imperiorum 4
prouincia; conferta præfectis atque ex actoribus. qui,

CAP. XXXII. 1. *pecunia tota prouincia)* non Syria, ex qua regressus iam Scipio fuerat; sed Asia prætoria prouincia, tum autem, videtur, prætore vacua; per quam ipsi in Græciam ad Pompeium transeundum erat.

2. *columnaria, ostiaria)* Fuit Columnacium tributi genus, quod pro singulis columnis pendebatur, sicut Ostiarium, quod pro ostiis. De illo Cicero ad Attic. XIII epist. VI *columnarium vide ne nullum debeamus:* de hoc idem lib. III Fam. epist. VIII *in acerbissimam exactionem capitum atque ostiorum.*

4. *imperiorum)* imperantium, exigentium.

qui, præter imperatas pecunias, ſub etiam pri-
uato compendio ſeruiebant. dictitabant enim,
ſe domo patriaque expulſos, omnibus neceſſa-
riis egere rebus, vt honeſta præſcriptione rem
5 turpiſſimam tegerent. Accedebant ad hæc gra-
uiſſimæ vſuræ, quod in bello plerumque acci-
dere conſueuit, vniuerſis imparatis pecuniis:
quibus in rebus prolationem diei donationem eſ-
ſe dicebant. itaque æs alienum prouinciæ eo
6 biennio multiplicatum eſt. nec minus ob eam
cauſſam ciuibus Romanis eius prouinciæ, ſed in
ſingulos conuentus, ſingulasque ciuitates, certæ
pecuniæ imperabantur, mutuasque illas ex S C.
exigi dictitabant: publicanis, vti in ſorte fece-
rant, inſequentis anni vectigal pro mutuo.
præ-

ſuo etiam priuato compendio) quæſtui, vtilitati. Cic. IV Verr. cap. 3. *cum quæſtu compendioque dimittit: &* Orat. v. ſeu Frumentaria cap. 46. *in quæſtu ſunt compendioque verſati.* Ceterum, vt edidibus, MS. Carrar, & Gryph. legunt: vetus Bononii Taruiſini, *priuato imperio compendioque.* Vnde *imperio* non nullis libris hæſit.

6. *publicanis, vti in ſorte fecerant*) Quid eſt *in ſorte?* an ſortione publicani redemerunt prouinciarum vectigalia? an *ſors* hoc loco ſumma & prima pecunia? quid igitur publicani fecerant? Cap. 31. ſect. 2. præſcriptum eſt, Scipionem *a publicanis* Syriæ prouinciæ *pecuniam inſequentis anni mutuam præcepiſſe.* Hoc dum reputo & cum præſentibus verbis confero, non poſſum Glandorpii ſententiam improbare, qui pro *ſorte* legendum *Syria* eſſe cenſuit. Omniatum plana ſunt & hiſtoriæ conſona.

pro mutuo) Veteres libri *pro muto:* deinceps editi *promutuum*, quod neſcio an ætatis Cæſarianæ ſit. Aiunt

præterea Ephesi a fano Dianæ depositas antiqui- 7
tus pecunias Scipio tolli iubebat, ceterasque e-
ius deæ statuas. Cum in fanum ventum esset, XXXIII
adhibitis compluribus senatorii ordinis, quos
aduocauerat Scipio, litteræ ei redduntur a Pom-
peio, mare transisse cum legionibus Cæsarem,
properaret ad se cum exercitu venire, omnia-
que posthaberet. His litteris acceptis, quos 2
aduocauerat, dimittit: ipse iter in Macedoniam
parare incipit: paucisque post diebus est profe-
ctus. hæc res Ephesiæ pecuniæ salutem attulit.
Cæsar, Antonii exercitu coniuncto, deducta XXXIV
Orico legione, quam tuendæ oræ maritimæ cauſ-
sa posuerat, tentandas sibi prouincias longius-
que procedendum existimabat; &, cum ad eum 2
legati venissent ex Thessalia Aetoliaque, qui,
præsidio misso, pollicerentur earum gentium
ciuitates imperata facturas; L. Cassium Longi-
num cum legione tironum, quæ appellabatur
XXVII, atque equitibus CC in Thessaliam; C.
Caluisium Sabinum cum cohortibus V paucis-
que equitibus in Aetoliam misit: maxime eos,
quod erant propinquæ regiones, de re fru-
mentaria, vt prouiderent, hortatus est. Cn. 3
Domitium Caluinum cum legionibus II, XI,
& XII, & equitibus D in Macedoniam profi-
cisci

iuris verbum esse ex lege 40. n. 5. D. de Statu libe-
ris, *pro mutuum eis dederit.* Sed & hic castigatiores
libri *pro mutuo.* Glossæ tamen, *προδανείζομαι, pro-
mutuor.*

4 ciſci iubet. Cuius prouinciæ ab ea parte, quæ
libera appellabatur, Menedemus, princeps ea-
rum regionum, miſſus legatus, omnium ſuo-
XXXV rum excellens ſtudium profitebatur. Ex his
Caluiſius, primo aduentu ſumma omnium Ae-
tolorum receptus voluntate, præſidiis aduerſa-
riorum Calydone & Naupacto reiectis, omni
2 Aetolia potitus eſt. Caſſilius in Theſſaliam cum
legione peruenit. hic cum eſſent factiones duæ,
varia voluntate ciuitatum vtebatur. Egeſare-
tus, veteris homo potentiæ, Pompeianis rebus
ſtudebat, Petreius, ſummæ nobilitatis adole-
ſcens, ſuis ac ſuorum opibus Cæſarem enixe iu-
XXXVI uabat. Eodemque tempore Domitius in
Macedoniam venit: & cum ad eum frequentes
ciuitatum legationes conuenire cœpiſſent, nun-
tiatum eſt, adeſſe Scipionem cum legionibus
2 magna & opinione & fama omnium. nam ple-
rum-

Cap. xxxiv. 4. *ab ea parte, quæ libera appellabatur*) Libertas illa ex Aemilii Pauli conſtitutione videtur reliqua fuiſſe, de qua Liuius xlv, 29, & licet partis huius ſitus atque limites definiri non poſſint: tamen quadruplicis illius diuiſionis veſtigia in nummis ſuperſunt, in Theſauro Regio Boruſſo Brand. adſeruatis. (vid. nob. Beger. p. 481.) in quorum vno eſt ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΠΡΩΤΗΣ: qui huic reſpondet, ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΔΕΥΤΕΡΑΣ, penes ſummum virum Gisb. Cuperum eſt, Smyrna cum aliis adlatus. Adde illuſtriſſ. Spanhemii Orbem Rom. p. 289.

Cap. xxxv. 1. *Calydone & Naupacto*) Vtraque vrbs eſt Aetoliæ: *Calydon* caput regionis ad Euenum fluuium; *Naupactus* extrema ad Locrorum Ozolarum fines, nunc Lepanto.

rumque in nouitate fama antecedit. Hic nullo in loco Macedoniæ moratus, magno impetu contendit ad Domitium, & cum ab eo millia passuum xx abfuisset, subito se ad Cassium Longinum in Thessaliam conuertit. hoc adeo celeriter fecit; vt simul adesse & venire nuntiaretur.
& , quo iter expeditius faceret, M. Fauonium 3
ad flumen Haliacmonem, quod Macedoniam a Thessalia diuidit, cum cohortibus IIX præsidio impedimentis legionum reliquid, castellumque ibi muniri iussit. Eodem tempore equitatus 4
regis Coti ad castra Cassii aduolauit, qui circum Thessaliam esse consueuerat. Tum timore per- 5
territus Cassius, cognito Scipionis aduentu, visisque equitibus, quos Scipionis esse arbitrabatur, ad montes se conuertit, qui Thesfaliam cingunt; atque ex his locis Ambraciam versus iter facere cœpit. At Scipionem, properan- 6
tem sequi, litteræ sunt consecutæ a M. Fauonio, Domitium cum legionibus adesse, nec se præsidium, vbi constitutus esset, sine auxilio Scipionis, tenere posse. Quibus litteris acceptis, con- 7
silium Scipio iterque commutat; Cassium sequi desistit, Fauonio auxilium ferre contendit. Ita- 8
que, die ac nocte continuato itinere, ad eum peruenit, tam opportuno tempore, vt simul Domitiani exercitus puluis cerneretur, vt primi antecursores Scipionis viderentur. Ita Cassia industria Domitii, Fauonio Scipionis celeritas salutem attulit. Scipio, in castris XXXVII
statiuis biduo moratus, ad flumen, quod inter eum & Domitii agmen fluebat, Haliacmonem,

nem; tertio die prima luce exercitum vado transducit; & castris positis, postero die mane
2 copias ante frontem castrorum instruit. Domitius tum quoque sibi dubitandum non putauit, quin, productis legionibus, prœlio decertaret. sed, cum esset inter bina castra campus, circiter millium passuum VI, castris Scipionis aci-
3 em suam subiecit. ille a vallo non discedere perseuerauit. attamen, ægre retentis Domitianis militibus, est factum, ne prœlio contenderetur; & maxime, quod riuus difficilibus ripis, castris Scipionis subiectus, progressus no-
4 strorum impediebat. Quorum studium alacritatemque pugnandi cum cognouisset Scipio, suspicatus fore, vt postero die aut inuitus dimicare cogeretur, aut magna cum infamia castris se continere, qui magna exspectatione venisset; temere progressus turpem habuit exitum; & noctu, ne conclamatis quidem vasis, flumen transit, atque in eamdem partem, ex qua venerat, rediit; ibique prope flumen, edito natu-
5 ra loco castra posuit. Paucis diebus interpositis, noctu insidias equitum collocauit: quo in loco superioribus fere diebus nostri pabulari consueuerant. & cum, quotidiana consuetudine, Q. Varus, prefectus equitum Domitii, ve-
6 nisset; subito illi ex insidiis consurrexerunt. sed nostri fortiter eorum impetum tulerunt; celeriterque ad suos quisque ordines rediit, atque vl-
7 tro vniuersi in hostes impetum fecerunt. ex his circiter LXXX interfectis, reliquis in fugam coniectis, nostri duobus amissis, in castra se recepe-

runt

runt. His rebus geſtis, Domitius, ſperans XXXVIII
Scipionem ad pugnam elici poſſe, ſimulauit
ſeſe, anguſtiis rei frumentariæ adductum, caſtra
mouere, vaſisque militari more conclamatis,
progreſſus millia paſſuum III, loco idoneo &
occulto omnem exercitum equitatumque collo-
cauit. Scipio, ad ſequendum paratus, equitatum 2
magnamque partem leuis armaturæ, ad explo-
randum iter Domitii & cognoſcendum, præmi-
ſit. qui cum eſſent progreſſi, primæque turmæ 3
inſidias inrrauiſſent; ex fremitu equorum illata
ſuſpicione, ad ſuos ſe recipere cœperunt; quique
hos ſequebantur, celerem eorum receptum con-
ſpicati, reſtiterunt. noſtri, cognitis hoſti inſi- 4
diis, ne fruſtra reliquos exſpectarent, duas nacti
turmas exceperunt. in his fuit M. Opimius,
præfectus equitum: reliquos omnes earum tur-
marum aut interfecerunt, aut captos ad Do-
mitium deduxerunt. Deductis oræ mariti- XXXIX
mæ præſidiis, Cæſar, vt ſupra demonſtratum eſt,
III cohortes Orici, oppidi tuendi cauſſa, reli-
quit, iisque cuſtodiam nauium longarum trans-
didit, quas ex Italia transduxerat. huic officio
oppidoque præerat Acilius legatus. Is naues 2
noſtras in interiorem partem poſt oppidum
reduxit, & ad terram deligauit, faucibusque
portus nauem onerariam ſubmerſam obiecit,
& huic alteram coniunxit, ſuper qua turrim ef-
fectam ad ipſum introitum portus oppoſuit,
&

CAP. XXXVIII. 4. *cognitis hoſti inſidiis*) cognitis ab hoſte. Male *hoſtium* Scal. ediderat. Vide Voſſ.

& militibus compleuit, duendamque ad omnes
XL. repentinos casus transdidit. Quibus cognitis
rebus, Cn. Pompeii filius, qui classi Aegyptiæ
præerat, ad Oricum venit, submersamque nauium
remulco multisque contendens funibus abdu-
2 xit: atque alteram nauem, quæ erat ad custo-
diam ab Acilio posita, pluribus adgressus naui-
bus, in quibus ad libram fecerat turres, vt ex su-
periori pugnans loco, integrosque semper de-
fatigatis submittens, & reliquis partibus simul ex
terra scalis, & classe mœnia oppidi tentans, vt
aduersariorum manus diduceret, labore & mul-
3 titudine telorum nostros vicit: deiectisque
defensoribus, qui omnes scaphis excepti refu-
4 gerunt, etiam nauem expugnauit; eodemque
tempore ex altera parte molem tenuit naturalem
obiectam, quæ pæne insulam contra oppidum
effecerat: IV biremes, subiectis scutulis, impul-
sas vectibus in interiorem partem transduxit.
ita, ex vtraque parti naues longas adgressus,
quæ erant deligatæ ad terram, atque inanes, IV
ex

CAP. XL. 1. *ad Oricum venit*) Recte, quia sæpe Cæsar in his expressit præpositionem.

2. *in quibus ad libram fecerat turres*) Turres in nauibus erectas vidimus supra Gallico Bello III. 14. Hic vero *ad libram* dicuntur factæ, quia hinc erant in naui vt altera alterius æquaret pondus ne inclinaret nauis. Factæ autem vel in prora & puppi, vel ad latus vtrumque. De his Schefferus Mil. Nav. II. 5.

4. *subiectis scutulis*) lignis teretibus Supra lib. II. 10. Civ. B. dixerat *palangas* siue *phalangas*. Glossæ Cyrilli *Cautula*, σκυτάλη.

ex his adduxit, reliquas incendit. Hoc confecto 5
negotio, D. Lælium, ab Asiatica classe abductum,
reliquit, qui commeatus Bullide atque Amantia
importari in oppidum prohibebat; ipse, Lis- 6
sum profectus, naues onerarias XXX: a M. An-
tonio relictas, intra portum adgressus, omnes
incendit: Lissum expugnare conatus, defenden-
tibus ciuibus Romanis, qui eius erant conuentus,
militibusque, quos præsidii caussa miserat Cæ-
sar, triduum moratus, paucis in oppugnatione
amissis, re infecta, inde discessit. Cæsar, XLI
postquam Pompeium ad Asparagium esse co-
gnouit, eodem cum exercitu profectus, & expu-
gnato in itinere oppido Parthinorum, in quo
Pompeius præsidium habebat, III die in Ma-
cedoniam, ad Pompeium peruenit, iuxtaque eum
castra posuit; & postridie, eductis omnibus
copiis, acie instructa, decernendi potestatem
Pompeio fecit. vbi eum suis locis se tenere 2
animaduertit, reducto in castra exercitu, aliud
sibi consilium capiendum existimauit. itaque 3
postero die omnibus copiis, magno circuitu, dif-
ficili angustoque itinere, Dyrrhachium profe-
ctus est, sperans, Pompeium aut Dyrrha-
chium compelli, aut ab eo intercludi pos-
se, quod omnem commeatum totiusque
belli apparatum eo contulisset, vt acci-
dit. Pompeius enim, primo ignorans e- 4
ius consilium, quod diuerso ab ea regione
itinere perfectum videbat, angustiis rei fru-
mentariæ compulsum discessisse existimabat:
postea, per exploratores certior factus, postero

die castra mouit, breuiore itinere se occurrere ei
5 posse sperans, quod fore suspicatus Cæsar,
militesque adhortatus, vt equo animo laborem
ferrent, parua parta noctis itinere intermisso,
mane Dyrrhachium venit, cum primum
agmen Pompeii procul cerneretur, adque ibi ca-
XLII stra posuit. Pompeius interclusus Dyrrhachio,
vbi propositum tenere non potuit, secundo vsus
consilio, edito loco, qui appellatur Petra, aditumque
habere nauibus mediocrem, atque eas a
quibusdam protegit ventis, castra communit,
2 eo partem nauium longarum conuenire, frumentum
commeatumque ab Asia, atque omnibus
regionibus, quas tenebat, comportari impe-
3 rat. Cæsar, longius bellum ductum iri existimans,
& de Italicis commeatibus desperans,
quod tanta diligentia omnia litora a Pompeianis
tenebantur, classesque ipsius quas hieme in Sicilia;
Gallia, Italia fecerat morabantur, in Epirum,
rei frumentariæ caussa, L. Canuleium legatum
4 misit: quodque hæ regiones aberant longius,
locis certis horrea constituit, vecturasque frumenti
finitimis ciuitatibus descripsit: item Lisso,
Parthinisque, & omnibus castellis, quod esset
5 frumenti, conquiri iussit. id erat perexiguum,
cum ipsius agri natura, quod sunt loco aspera &
montuosa, ac plerumque vtuntur frumento importato:
tum quod Pompeius hæc prouiderat,
& superioribus diebus prædæ loco Parthinos
habuerat, frumentumque omne conquisitum,
spoliatis effossisque eorum domibus, per equi-
XLIII tes comportauerat. Quibus rebus cognitis,
Cæ-

Cæsar consilium capit ex loci natura. erant enim circum castra Pompeii permulti editi atque asperi colles; hos primum præsidiis tenuit, castellaque ibi communit. inde, vt loci cuiusque 2
natura ferebat, ex castello in castellum perducta munitione, circumuallare Pompeium instituit: hæc spectans, quod angusta re frumentaria vtebatur; quodque Pompeius multitudine equitum valebat, quo minore periculo vndique frumentum commeatumque exercitui supportare posset: simul, vt pabulatione Pompeium pro- 3
hiberet, equitatumque eius ad rem gerendam inutilem efficeret: tertio, vt auctoritatem, 4
qua ille maxime apud exteras nationes niti videbatur, minueret; cum fama per orbem terrarum percrebuisset, illum a Cæsare obsideri, neque XLIV
audere prœlio dimicare. Pompeius neque a mari Dyrrhachioque discedere volebat; quod omnem apparatum belli, tela, arma, tormenta, ibi collocauerat, frumentumque exercitui nauibus supportabat; neque munitiones Cæsaris prohibere poterat, nisi prœlio decertare vellet, quod eo tempore statuerat non esse faciendum. Relinquebatur, vt extremam rationem belli 2
sequens, quam plurimos colles occuparet, & quam latissimas regiones præsidiis teneret, Cæsarisque copias, quam maxime posset, distineret, idque accidit. castellis enim XXIV effe- 3
ctis, XV millia passuum circuitu amplexus, hoc spatio pabulabatur; multaque erant intra eum locum manu sata, quibus interim iumenta pascerent. atque, vt nostri perpetuas munitiones 4

videbant, perductas ex caſtellis in proxima caſtella, ne quo loco erumperent Pompeiani, & noſtros poſt tergum adorirentur, timebant: ita illi interiore ſpatio perpetuas munitiones efficiebant; ne quo loco noſtri intrare, atque ipſos a
5 tergo circumuenire poſſent. ſed illi operibus vincebant, quod & numero militum præſtabant. & interiore ſpatio minorem circuitum habe-
6 bant. Quæ cum erant loca Cæſari capienda, etſi prohibere Pompeius toties copiis, & dimicare non conſtituerat, tamen ſuis locis ſagittarios funditoresque mittebat, quorum magnum habebat numerum; multique ex noſtris vulnerabantur: magnusque inceſſerat timor ſagitta-
7 rum: atque omnes fere milites aut ex ſubcoactis, aut ex centonibus, aut ex coriis tunicas aut
XLV tegmenta fecerant, quibus tela vitarent. In occupandis præſidiis magna vi vterque vtebatur. Cæſar, vt quam anguſtiſſime Pompeium conti-
1 neret; Pompeius, vt quam plurimos colles quam maximo circuitu occuparet, crebraque
2 ob eam cauſſam prœlia fiebant. In his, cum legio Cæſaris IX præſidium quoddam occupauiſſet, & munire cœpiſſet; huic loco propinquum & contrarium collem Pompeius occupauit, no-
3 ſtrosque opere prohibere cæpit; &, cum vna ex

Cap. XLIV. 7. *ex ſubcoactis*) Sic veteres: poſterius excuſſi legunt *ex coactis*, quod idem eſt. Plinius. VIII, 48. *lanas coactas* dixit: Vlpianus lege XXV. n. 2. Dig. de auro, arg. *coactilia.* noſtrates *gewalckt.* Cruter. Inſcript. p. 648. n. 3. LANARI. COACTOR, de num. 4. LANARIVS COACTILIARIVS.

ex parte prope æquum aditum haberet, primum
ſagittariis funditoribusque circumiectis, poſtea
leuius armaturæ magna multitudine miſſa, tor-
mentisque prolatis, munitiones impediebat.
neque erat facile noſtris, vno tempore propu- 4
gnare & munire. Cæſar, cum ſuos ex omnibus
partibus vulnerari videret, recipere ſe ſtatuit, &
loco excedere. erat per decliue receptus: illi 5
autem hac acrius inſtabant, neque regredi no-
ſtros patiebantur, quod timore adducti, locum
relinquere videbantur. Dicitur eo tempore 6
glorians apud ſuos Pompeius dixiſſe, *non recu-
ſare ſe, quin nullius vſus imperator exiſtimaretur,
ſi ſine maximo detrimento legiones Cæſaris ſeſe
recepiſſent inde, quo temere eſſent progreſ-
ſæ.* Cæſar receptui ſuorum timens, crates XLVI
ad extremum tumulum contra hoſtem proferri,
& aduerſas locari: intra has mediocri latitudine
foſſam, tectis militibus, obduci iuſſit, locum-
que in omnes partes quam maxime impediri.
ipſe idoneis locis funditores inſtruxit, vt præſi- 2
dio noſtris ſe recipientibus eſſent. His rebus
completis, legiones reduci iuſſit. Pompeiani 3
hoc inſolentius atque audacius noſtros premere
& inſtare cœperunt; cratesque, pro munitione
obiectas, populerunt, vt foſſas tranſcenderent.
Quod cum animaduertiſſet Cæſar, veritus, ne 4
non reducti, ſed reiecti, viderentur, maiusque
detrimentum caperetur, a medio fere ſpatio ſuos
per Antonium, qui ei legioni præerat, cohorta-
tus, tuba ſignum dari; atque in hoſtes impetum
fieri iuſſit. Milites legionis IX ſubito conſti- 5
pa-

pati pila coniecerunt; & ex inferiore loco aduersus cliuum incitati cursu, præcipites Pompeianos egerunt, & terga vertere coegerunt. Quibus ad recipiendum crates directæ, longuriique obiecti, & institutæ fossæ magno impedimento fuerunt.
6 Nostri vero, qui satis habebant sine detrimento discedere, compluribus interfectis, v omnino suorum amissis, quietissime se receperunt, paulloque citra cum locum morati, aliis comprehensis collibus, munitiones perfecerunt.

XLVII Erat noua & inusitata belli ratio, cum tot castellorum numero, tantoque spatio, & tantis munitionibus, & toto obsidionis genere, tum etiam reliquis rebus.
2 nam quicumque alterum obsidere conati sunt, perculsos atque infirmos hostes adorti, aut prœlio superatos, aut aliqua offensione permotos continuerunt, cum ipsi numero militum equitumque præstarent.
3 Caussa autem obsidionis hæc fere esse consueuit, vt frumento hostes prohibeantur. at contra, integras atque incolumes copias Cæsar inferiore militum numero continebat; cum illi omnium rerum copia abundarent.
4 quotidie enim magnus vndique nauium numerus conueniebat, quæ commeatum supportarent; neque vllus flare ventus porterat, quin
5 aliqua ex parte secundum cursum haberet. ipse autem, consumtis omnibus longe lateque frumentis, summis erat in angustiis: sed tamen
6 hæc singulari patientia milites ferebant. recordabantur enim, eadem se superiore anno in Hispania perpessos, labore & patientia maximum

mum bellum confecisse. meminerant, ad A-
lesiam magnam se inopiam perpessos, multo
etiam maiorem ad Auricum, maximarum se
gentium victores discessisse. non, illis horde- 7
um cum daretur, non legumina recusabant:
pecus vero, cuius rei summa erat ex Epiro co-
pia, magno in honore habebant. Est XLVIII
etiam genus radicis inuentum ab iis, qui fue-
rant cum Valerico, quod appellatur chara:
quod admistum lacte multum inopiam leuabat.
id ad similitudinem panis efficiebant. eius erat 2
magna copia, ex hoc effectos panes, cum in
colloquiis Pompeiani famem nostris obiecta-
rent, vulgo in eos iaciebant, vt spem eorum
minuerent. Iamque frumenta maturescere XLIX
incipiebant, atque ipsa spes inopiam sustenta-
bat, quod celeriter se habituros copiam con-
fidebant. crebroque voces militum in vigiliis, 2
col-

CAP. XLVIII. 1. *ab iis qui fuerant cum Valerio*) D. Vossius & Goduinus L. Valerium Flaccum intelligunt, Asiæ, Mithridatico bello, prætorem, a Fimbria oppressum. *Vellei.* II, 24. A quo Οὐαλερίειοι. *Valeriani* milites dicti, Lucullo rebelles, *Dio* XXXV: quos idem lib. LV. p. 564. εἰκοστοὺς, *vicesimanos* seu legionem XX appellat. Alii de Valerio quodam in Cæsaris exercitu interpretantur.

quod appellatur chara) Plinius XIX, 8. *labsanam* hanc radicem vocat. *Olus siluestre*, inquit, *est trium foliorum, diui Iulii carminibus præcipue locisque militaribus celebratum; alterius quippe versibus exprobauere, lapsana se vixisse apud Dyrrhachium.* Mirabilis inde confecti panis meminerunt etiam Plutarchus Cæsare p. 716. Suetonius c. 68.

colloquiisque audiebantur, *prius se cortice ex*
arboribus victuros, quam Pompeium e manibus
3 *dimissuros.* frequenter etiam ex perfugis cogno-
scebant, equos eorum vix tolerari, reliqua ve-
4 ro iumenta interisse; vti autem ipsos valetudine
non bona, cum angustiis loci, & odore tetro,
& multitudine cadauerum, & quotidianis labo-
ribus insuetos operum, tum aquæ summa ino-
pia (adfectos) omnia enim flumina, atque omnes
riuos, qui ad mare pertinebant, Cæsar aut auer-
terat, aut magnis operibus obstruxerat. atque,
vt erant loca montuosa, & ad specus angustiæ
vallium, has sublicis in terram dimissis, præ-
sepserat, terramque aggesserat, vt aquam con-
5 tinerent. Itaque illi necessario loca sequi demis-
sa ac palustria, & puteos fodere, cogebantur:
atque hunc laborem ad quotidiana opera adde-
bant: qui tamen fontes a quibusdam præsidiis
aberant longius, & celeriter æstibus exaresce-
6 bant. At Cæsaris exercitus optima valetudine
summaque aquæ copia vtebatur: tum commea-
tus omni genere præter frumentum abundabat:
quibus quotidie melius succedere tempus maio-
remque spem maturitate frumentorum propo-
7 ni videbant. In nouo genere belli no-
uæ ab vtriusque bellandi rationes reperieban-
tur. illi, cum animaduertissent ex ignibus no-
cte cohortes nostras ad munitiones excubare,
silentio adgressi, vniuersam intra multitudinem
sa-

CAP. XLIX. 4. *inopia adfectos*) Participium delent Ciacconius, Scaliger, Gronouius. Vide huius Observ. IV, 17.

ſagittas coniiciebant, & ſe confeſtim ad ſuos recipiebant. Quibus rebus noſtri, vſu docti, hæc reperiebant remedia, vt alio loco ignes facerent, alio excubarent.

Deſunt.

Interim certior factus P. Sulla, quem diſcedens LI
caſtris præfecerat Cæſar, auxilio cohorti venit
cum legionibus II, cuius aduentu facile ſunt
repulſi Pompeiani. neque vero conſpectum 2
aut impetum noſtrorum tulerunt: primisque
deiectis, reliqui ſe verterunt & loco ceſſerunt.
ſed inſequentes noſtros, ne longius proſequerentur,
Sulla reuocauit: At plerique exiſti- 3
mant, ſi acrius inſequi voluiſſet, bellum eo
die potuiſſe finiri. cuius conſilium reprehendendum
non videtur. aliæ enim ſunt legati 4
partes, atque imperatoris; alter omnia agere
ad præſcriptum, alter libere ad ſummam rerum
conſulere debet. Sulla, a Cæſare caſtris reli- 5
ctus, liberatis ſuis, hoc fuit contentus, neque
prœlio decertare voluit; quæ res fortaſſe aliquem
reciperet caſum; ne imperatorias ſibi
partes ſumpſiſſe videretur. Pompeianis 6
magnam res ad receptum difficultatem
ad-

CAP. LI. 1. *Interim certior factus P. Sulla*) Quod hæc cum ſuperioribus non cohærent, indicio eſt, non pauca excidiſſe quæ ex Dionis lib. XLI & aliunde ſuppleantur. Præcipuum ex iis eſt, quod Cæſar Dyrrhachium occupare adgreſſus, cum in anguſtias veniſſet, magnum periculum adierit, multosque amiſerit ſuorum.

adferebat. nam, ex iniquo progressi loco, in summo constiterant, si per decliue sese reciperent, nostros ex superiore insequentes loco verebantur.
7 rebantur. neque multum ad solis occasum temporis supererat. spe enim conficiendi negotii
8 prope in noctem rem deduxerant. ita, necessitatem atque ex tempore capto consilio, Pompeius tumulum quemdam occupauit: qui tantum aberat a nostro castello, vt telum tormentum ve missum adiici non posset. Hoc consedit loco, atque eum communit: omnesque ibi copias continuit.
LII Eodem tempore duobus praeterea locis pugnatum est. nam plura castella Pompeius pariter, distinendae manus caussa, tentauerat: ne ex proximis praesidiis succurri posset.
1 vno loco Volcatius Tullus impetum legionis sustinuit cohortibus III, atque eam loco depulit, alto Germani, munitiones nostras egressi, compluribus interfectis, sese ad suos incolumes receperunt.
LIII Ita, vno die VI proeliis factis, III ad Dyrrhachium, III ad munitiones, cum horum omnium ratio haberetur, ad duorum millium numero ex Pompeianis cecidisse reperie.

CAP. LIII. 1. *ad duorum millium numero*) Ita plerique libri, veteres, noui: Carrariensis autem codex & Gryphius *numerum*. Nec vero prior illa censensio damnata, cui & in aliis superest praesidium. Nonius Marcellus in *binum m. n.* ex Sisenna: *Ad binum millium numero saucii vtrimque factis*. Ellipsis ergo subest. Forsan *ad summam* aut similis vocis. Saepe autem Caesar numeralibus addit sextum casum *numero*: Vide de B. Gall. lib. I. c. 5. sect. 2. & lib. II. c. 4. s. 8. & alibi.

riebamus, euocatos (& manipulares) centuriones que complures. In eo fuit numero Valerius 2
Flaccus, L. filius, eius, qui prætor Asiam obtinuerat: signaque sunt vt militaria relata. nostri non amplius xx omnibus sunt prœliis desiderati. sed in castello nemo fuit omnino mili- 3
tum, quin vulneraretur; quatuorque ex vna cohorte centuriones oculos amiserunt. & cum 4
laboris sui periculique testimonium adferre vellent, millia sagittarum circiter xxx in castellum coniecta, Cæsari renumerauerunt; scutoque ad eum relato Scæuæ centurionis, inuenta sunt in eo foramina cxx. quem Cæsar, vt 5
erat de se meritus & de republ. donatum millibus

& manipulares) Veteres libri hoc insertum habent: quod abest ab aliis. Manutius quoque inferendum censet, vt tria genera militum cecidisse referantur.

2. *L. filius, eius, qui prætor Asiam obtinuerat*) D. Vossio ad cap. 48. est hic prætor, quem Fimbria interfecit: Glandorpio & Hotmano ille, pro quo exstat Ciceronis oratio. Priorem Velleius II. 24. *consularem virum*, Appianus Mithrid. p. 345. *ὕπατον, consulem* appellat. Fuit sane Asia prætoria prouincia, belli autem tempore consularis. Vid. H. Noris Cenotaph. Pis. p. 206.

4. *foramina* cxx) Sic. Pal. codex: & alius MS. Bong. *centum* xx. Etiam Suetonius c. 68. & Val. Maximus III, 2. *centum & viginti*: & Plutarchus Cæs. pag. 715. *ἑκατὸν καὶ τριάκοντα* qui vero addit *καὶ τριάκοντα* Hinc emendandi vulgares Cæsaris libri, in quibus est ccxxx.

5. *donatum millibus ducentis æris*) Suspecta pluribus vox æris, vt *nummum* seu *sestertium* subaudiatur. Olim excusit, *donauit m. d. atque.*

libus ducentis (æris,) ob octauis ordinibus ad primum pilum se transducere, pronuntiauit.
6 eius enim opera castellum conseruatum esse, magna ex parte constabat; cohortemque postea duplici stipendio, frumentoque, & speciariis militaribusque donis amplissime donauit.
LIV Pompeius, noctu magnis additis munitionibus, reliquis diebus turres exstruxit, &
2 in altitudinem pedum xv effectis operibus, vineis, eam partem castrorum obtexit; & v intermissis diebus, alteram noctem subnubilam nactus, exstructis omnibus castrorum portis, & ad impediendum obiectis, tertia inita vigilia, silentio exercitum eduxit, & se in antiquas mu-
LV nitiones recepit. Aetolia, Acarnania, Amphilochis per Cassium Longinum, & Caluisium Sabinum, vt demonstrauimus, receptis, tentandam sibi Achaiam, ac paullo longius progrediendum, existimabat Cæsar: itaque eo Fu-

ab octauis ordinibus ad primum pilum) extra ordinem per saltum, virtutis ergo. *Primum pilum* ex MS. vetusto reddidit Manutius, quia hoc loco ordinis nomen est, quem *primibilus* vulgatorum non exprimit. De ordinibus & adscensione per illos supra dictum.

6. *frumentoque & speciariis militaribusque*) A ducentis & pluribus annis editum fuit, *frumentoue*, *spectariis*, cetera: MSS. *frumento*, *vespe ciarus*, vide alii aliud. Dionys. Vossius hunc simplicem sensum ex litterarum numero ac vestigiis collegit: *frumento*, *veste*, *& aliis militaribus donis*. quod præ ceterorum interpretamento placet. De redundante *que* eundem consule.

Fuſium Calenum miſit: & Q. Sabinum, & Caſ-
ſium cum cohortibus adiungit. Quorum cogni- 2
to aduentu, Rutilius Lupus, qui Achaiam, miſ-
ſus a Pompeio, obtinebat, Iſthmum præmuni-
re inſtituit, vt Achaia Fuſium prohiberet. Ca- 3
lenus Delphos, Thebas, & Orchomenum vo-
luntate ipſarum ciuitatum recepit: non nullas
per vim expugnauit: reliquas ciuitates, circum-
miſſis legationibus, amicitia Cæſaris conciliare
ſtudebat. In his rebus fere erat Fuſius occupa-
tus. Omnibus deinceps diebus Cæſar ex- LVI
ercitum in aciem æquum in locum produxit, ſi
Pompeius prœlio decertare vellet; vt pæne ca-
ſtris Pompeii legiones ſubiiceret: tantumque a
vallo eius prima acies aberat, vti ne in eam te-
lum tormentumue adiici poſſet. Pompeius 2
autem, vt famam & opinionem hominum te-
teneret, ſic pro caſtris exercitum conſtitue-
bat, vt III acies vallum contingeret, omnis-
que eius inſtructus exercitus telis ex vallo ab-
iectis protegi poſſet. Hæc cum in A- LVII
chaia atque apud Dyrrhachium gererentur,
Scipionemque in Macedoniam veniſſe conſta-
ret, non oblitus priſtini inſtituti Cæſar, mit-
tit ad eum Clodium, ſuum atque illius fami-
liarem, quem, ab illo transditum initio &
commendatum, in ſuorum neceſſariorum nu-
mero habere inſtituerat. Huic dat litteras man- 2
dataque ad eum, quorum hæc erat ſumma: *ſe-
ſe omnia de pace expertum, nihil adhuc arbitrari
factum vitio eorum, quos eſſe auctores eius rei vo-
luiſſet, quod ſua mandata perferre non oppor-*

tuno tempore ad Pompeium vererentur. Scipionem ea auctoritate esse, vt non solum libere, quæ probasset, exponere, sed etiam ex magna parte compellere atque errantem regere posset. præesse autem suo nomine exercitui, vt, præter auctoritatem, vires quoque ad coercendum haberet; quod si fecisset; quietem Italiæ, pacem prouinciarum, salutem imperii vni omnes acceptam relaturos.

LVIII Hæc ad eum mandata Clodius refert, ac primis diebus, vt videbatur, libenter auditus, reliquis ad colloquium non admittitur.
2 Castigato Scipione a Fauonio, vt postea, confecto bello reperiebamus, infectaque re, sese
3 ad Cæsarem recepit. Cæsar, quo facilius equitatum Pompeianum ad Dyrrhachium contineret, & pabulatione prohiberet, aditus duos, quos esse angustos demonstrauimus, magnis operibus præmuniuit, castellaque his locis posuit.
4 Pompeius, vbi nihil proficere equitatu cognouit, paucis intermissis diebus, rursum eum
5 nauibus ad se intra munitiones recipit. Erat summa inopia pabuli, adeo, vt foliis ex arboribus strictis & teneris arundinum radicibus con-
6 tusis equos alerent. frumenta enim, quæ fuerant intra munitiones sata, consumpserant; & cogebantur Corcyra atque Acarnania, longo interiecto nauigationis spatio, pabulum supportare, quoque erat eius rei minor copia, hordeo adaugere, atque his rationibus equitatum tole-
7 rare. Sed, postquam non modo hordeum pabulumque omnibus in locis, herbæque defectæ sed etiam frons ex arboribus deficiebant, corru-

ruptis equis macie, conandum sibi aliquid Pompeius de Eruptione existimauit. Erant apud LIX
Cæsarem ex equitum numero Allobroges duo fratres, Roscillus & Aegus, Adbucilli filii, qui principarum in ciuitate multis annis obtinuerat, singulari virtute homines, quorum opera Cæsar omnibus Gallicis bellis optima fortissimaque erat vsus. 2
his domi, ob has caussas, amplissimos magistratus mandauerat, atque eos extra ordinem in senatum legendos curauerat: agrosque in Gallia ex hostibus captos, præmiaque rei pecuniariæ magna tribuerat, locupletesque ex egentibus effecerat. 3
hi, propter virtutem, non solum apud Cæsarem in honore erant, sed etiam apud exercitum cari habebantur. sed, freti amicitia Cæsaris, & stulta ac barbara arrogantia elati, despiciebant suos, stipendiumque equitum fraudabant, & prædam omnem domum auertebant. 4
Quibus illi rebus permoti, vniuersi Cæsarem adierunt, palamque de eorum iniuriis sunt questi; & ad cetera addiderunt, falsum ab his equitum numerum deferri, quorum stipendium auerterent. LX
Cæsar neque tempus illud animaduersionis esse existimans, & multa virtuti eorum concedens, rem distulit totam, illos secreto castigauit, quod quæstui equites haberent; monuitque equites, vt ex sua amicitia omnia exspectarent, & ex præteritis suis officiis reliqua sperarent. 2
magnam tamen hæc res illis offensionem & contemptionem ad omnes attulit: idque ita esse cum ex aliorum obiectationibus, tum etiam ex domestico iudicio, atque animi

3 conſcientia, intelligebant. Quo pudore adducti, & fortaſſe ſe non liberari, ſed in aliud tempus reſeruari arbitrati, diſcedere a nobis, & nouam tentare fortunam, nouaſque experiri
4 amicitias, conſtituerunt: &, cum paucis collocuti clientibus ſuis, quibus tantum facinus committere audebant, primum conati ſunt præfectum equitum, C. Voluſenum, interficere, vt poſtea, bello confecto, cognitum eſt; vt cum munere aliquo perfugiſſe ad Pompeium viderentur.
5 poſtquam id difficilius viſum eſt, neque facultas perficiendi dabatur, quam maximas potuerunt, pecunias mutuati, perinde ac ſatis facere, & frudata reſtituere vellent, multis coemptis equis, ad Pompeium tranſierunt, cum iis, quos ſui conſilii participes habebant.
LXI Quos Pompeius, quod erant honeſto loco nati, & inſtructi liberaliter, magnoque comitatu & multis iumentis venerant, virique fortes habebantur, & in honore apud Cæſarem fuerant, quodque nouum & præter conſuetudinem acciderat, per omnia ſua præſi-
2 dia circumduxit, atque oſtentauit. nam ante id tempus nemo aut miles, aut eques a Cæſare ad Pompeium tranſierat; cum pæne quotidie a Pompeio ad Cæſarem perfugerent, vulgo vero in Epiro atque Aetolia conſcripti milites, earumque regionum omnium, quæ a Cæſare tenebantur. Sed hi, cognitis omnibus rebus, ſeu quid in munitionibus perfectum non erat, ſeu

CAP. LXI. 3. *Sed hi*) Allobroges duo transfugæ, c. 39. hi, inquit, omnia ad Pompeium detulerunt.

feu quid a perioribus rei militaris desiderari videbatur, temporibusque rerum, & spatiis locorum, & custodiarum viribus ac diligentia animaduersa, prout cuiusque eorum, qui negotiis præerant, aut natura, aut studium ferebat, hæc ad Pompeium omnia detulerunt. Quibus ille cognitis, eruptionisque iam ante capto LXII
consilio, vt demonstratum est, tegmenta galeis milites ex viminibus facere, atque aggerem comportare iubet. His paratis rebus, ma- 2
gnum numerum leuis armaturæ, & sagittariorum, aggeremque omnem noctu in scaphas, & naues actuarias imponit, & de media nocte cohortes LX ex maximis castris præsidiisque deductas, ad eam partem munitionum ducit, quæ pertinebant ad mare, longissimeque a maximis castris Cæsaris aberant. Eodem naues, 3
quos demonstrauimus, aggere & leuis armaturæ militibus completas, quasque ad Dyrrhachium naues longas habebat, & mittit, & quid a quoque fieri velit, præcipit. Ad eas munitiones 4
Cæsar Lentulum Marcellinum quæstorem cum legione IX positum habebat. huic, quod valetudine minus commoda vtebatur, Fuluium Postumum adiutorem submiserat. Erat LXIII
eo loco fossa pedum XV, & vallus contra hostem in altitudinem pedum X, tantumdemque eius

custodiarum viribus ac diligentia) Clare ita Petauianus optimus codex: alii *viria*, ex quo *varia* alii, alii *vera*, vtrique perperam, fecerunt.

CAP. LXIII. 1. *& vallus contra hostem in alt. p. X.*)

2 eius valli agger in latitudinem patebat: ab eo
intermisso spatio pedum DC alter conuersus
in contrariam partem erat vallus, humiliore
3 paullo munitione. hoc enim superioribus die-
bus timens Cæsar, ne nauibus nostri circumue-
nirentur, duplicem eo loco fecerat vallum, vt
si ancipiti prœlio dimicaretur, posset resisti.
4 sed operum magnitudo, & continens omnium
dierum labor, quod millia passuum in circuitu
XIIX munitiones erat complexus, perficiendi
5 spatium non dabat. Itaque contra mare trans-
uersum vallum, qui has duas munitiones con-
tingeret, nondum perfecerat. quæ res nota erat
Pompeio, delata per allobroges perfugas, ma-
6 gnumque nostris attulit incommodum. nam,
vt ad mare nostræ cohortes IX legionis excu-
buerant, accessere subito prima luce Pompeia-
ni exercitus: nouusque eorum aduentus exsti-
tit: simulque nauibus circumuecti milites in
exteriorem vallum tela iaciebant: fossæque ag-
gere complebantur: & legionarii, interioris
munitionis defensores, scalis admotis, tor-
mentisque cuiusque generis, telisque terrebant;
ma-

Cæsari *vallus* idem quod *vallum*: etiam Tibullo lib. I. eleg. XI vers 9.

Non arces, non vallus erat.

6. *in exteriorem vallum*) Si vetus codex Ciacconii, & recte, meo iudicio, quia *interiori* mox opponitur, Excusorum vetutissimi etiam *interiorem*, sed praue, quia ab interiore sequentibus verbis distinguitur, Faernus *anteriorem* legit, quem omnes hodie sequuntur. Sed dubium, an vox *anterior* Cæsaris ætate in Latio fuerit. Vide Curas nostras posteriores.

magnaque multitudo sagittariorum ab vtraque parte circumfundebatur. multum autem ab 7
ictu lapidum, quod vnum nostris erat telum, viminea tegumenta galeis imposita defendebant.
Itaque cum omnibus rebus nostri premerentur, 8
atque ægre resisterent; animaduersum est vitium munitionis, quod supra demonstratum est; atque inter duos vallos, qua perfectum opus non erat, per mare nauibus expositi, in aduersos nostros impetum fecerunt: atque ex vtraque munitione deiectos, terga vertere coegerunt. Hoc tumultu nuntiato, Marcellinus LXIV
cohortes subsidio nostris laborantibus summisit: quæ ex castris fugientes conspicatæ, neque illos suo aduentu confirmare potuerunt, neque ipsæ
hostium impetum tulerunt. Itaque, quodcum- 2
que addebatur subsidio, id, corruptum timore fugientium, terrorem & periculum augebat. hominum enim multitudine receptus impediebatur.
In eo prœlio, cum graui vulnere esset 3
adfectus aquilifer, & a viribus deficeretur, conspi-

CAP. LXIV. 3. *& a viribus deficeretur*) Hoc ex Fuluii codice antiquo est. A centum circiter annis editum *& viribus deficeretur:* non dubito, quin etiam ex veteri quodam codice. Nam vtrumque dicitur *deficiens re, & defectus ab re.* Columella IV, 30. *quibus si deficitur agricola.* Et Tibullus lib. II. elegia v.

--- *solum defectum lumine vidit.*

At Ouidius epist. v. Oenones ad Paridem 150.

Deficio prudens artis ab arte mea.

Antiquius editi *deficeret*, metu forsan passiui minus vsitati: sed falso, vt vidimus. Adde Suetonii Aug.

ſpicatus equites noſtros, *hanc ego*, inquit, *&*
viuus multos per annos magna diligentia defen-
4 *di, & nunc moriens eodem fide Cæſari reſtituo. no-*
lite, obſecro, committere, quod ante in exercitu
Cæſaris non accidit, vt rei militaris dedecus ad-
mittatur; incolumemque ad eum referte. Hoc
caſu aquila conſeruatur, omnibus primæ cohor-
tis centurionibus interfectis, præter principem
LXV priorem. Iamque Pompeiani, magna cæde
noſtrorum, caſtris Marcellini appropinquabant,
non mediocri terrore illato reliquis cohortibus.
2 & M. Antonius, qui proximum locum tenebat
præſidiorum, ea re nuntiata, cum cohortibus XII
deſcendens ex loco ſuperiore cernebatur. cuius
aduentus Pompeianos compreſſit, noſtroſque
firmauit, vt ſe ex maximo timore colligerent.
3 neque multo poſt Cæſar, ſignificatione per
caſtella fumo facta, vt erat ſuperioris temporis
conſuetudo, deductis quibusdam cohortibus ex
4 præſidiis, eodem venit. qui, cognito detri-
mento, cum animaduertiſſet Pompeium extra
munitiones egreſſum, caſtra ſecundum mare, vt
libere pabulari poſſet, nec minus aditum naui-
bus habere, commutata ratione belli, quoniam
propoſitum non tenuerat, iuxta Pompeium mu-
XLVI nire iuſſit. Qua perfecta munitione,
anim-

---

c. 84. quamuis non deficeretur ad ſubita extemporali fa-cultate. Sic enim in MSS. eſt.

4. *præter principem priorem)* Hic erat primæ cohortis centurio, tertius ordine, poſt primi pili centurionem & haſtatum primum: maior haſtato ſecundo & priore triario. Vide Veget. II, 8. & Liuium XLII, 34.

animaduerſum eſt a ſpeculatoribus Cæſaris, co-
hortes quaſdam, quod inſtar legionis ſideretur,
eſſe poſt ſiluam, & in vetera caſtra duci. Ca- 2
ſtrorum hic ſitus erat. Superioribus diebus, cum
ſe IX legio Cæſaris obieciſſet Pompeianis copiis,
atque opere, vt demonſtrauimus, circummuni-
ret, caſtra eo loco poſuit. Hæc ſiluam quam- 3
dam contingebant, neque longius a mari paſſi-
bus CD aberant. poſt, mutato conſilio qui- 4
buſdam de cauſis, Cæſar paullo vltra eum lo-
cum caſtra transtulit: paucisque intermiſſis die-
bus, hæc eadem Pompeius occupauerat; &
quod eo loco plures erat legiones habiturus, re-
licto interiore vallo, maiorem adiecerat muni-
tionem. Ita minora caſtra, incluſa maioribus, 5
caſtelli atque arcis locum obtinebant. item ab 6
angulo caſtrorum ſiniſtro munitionem ad flu-
men perduxerat, circiter paſſus CD, quo libe-
rius ac ſine periculo milites aquarentur, ſed is
quoque mutato conſilio, quibusdam de cauſis,
quas commemorari neceſſe non eſt, eo loco ex-
ceſſerat. Ita complures dies manſerant 7
caſtra: munitiones quidem integræ omnes
erant. Eo ſigno legionis illato, ſpeculato LXVII
res Cæſari renuntiarunt. hoc idem viſum ex ſu-
perioribus quibusdam caſtellis confirmauerant.
Is locus aberat a nouis Pompeii caſtris circiter 2
paſſus D. hanc legionem ſperans Cæſar ſe oppri-
mere poſſe, & cupiens eius diei detrimentum
ſarcire, reliquit in opere cohortes II, quæ ſpe-
ciem munitionis præberent: ipſe diuerſo iti- 3
nere, quam potuit occultiſſime, reliquas cohor-
tes,

tes, numero XXXIII, in quibus erat legio IX multis amissis centurionibus, de minutoque militum numero ad legionem Pompeii castraque
4 minora duplici acie duxit. neque eum prima opinio fefellit, nam & peruenit prius, quam Pompeius sentire posset: &, tametsi erant munitiones castrorum magnæ, tamen sinistro cornu, vbi erat ipse, celeriter adgressus Pompeianos
5 ex vallo deturbauit. erat obiectus portis ericius. hic paulisper est pugnatum, cum irrumpere nostri conarentur, illi castra defenderent. fortissime T. Pulcione, cuius opera proditum exercitum C. Antonii demonstrauimus, eo loco
6 propugnante. sed tamen nostri virtute vicerunt: excisoque ericio, primo in maiora castra, post etiam in castellum, quod erat inclusum maioribus castris, irruperunt, & quod eo pulsa legio sese receperat, non nullos sibi repugnantes
LXVIII interfecerunt. Sed fortuna, quæ plurimum potest cum in reliquis rebus tum præcipue in bello, paruis momentis magnas rerum commu-
2 tationes efficit, vt tum accidit. Munitionem, quam pertingere a castris ad flumen supra demonstrauimus, dextri Cæsaris cornu cohortes, ignorantia loci, sunt secutæ, cum portam quærerent castrorum, quod eam munitionem esse ar-

---

CAP. LXVII, 5. *erat obiectus portis ericius*) Ericius trabs erat, ex qua vndique ferrei aculei prominebant: a bestiolæ ita dictæ aculeis appellatus. Hoc ex Sallustio colligitur lib. III. Hist. apud Nonium in VERTVM *axibus*, inquit, *eminebant in modum ericii militaris veruta binum pedum.*

arbitrarentur. Quod cum esset animaduersum, 3
coniunctam esse flumini; protinus his munitionibus, defendente nullo, transcenderunt: omnisque noster equitatus eas cohortes est secutus.
Interim Pompeius, hac longa satis LXIX
interiecta mora, & renuntiata, v legionem ab opere deductam, subsidio suis duxit: eodemque tempore equitatus eius nostris equitibus appropinquabat: & acies instructa a nostris, qui castra occupauerant, cernebatur: omniaque
sunt subito mutata, Pompeiana enim legio, ce- 2
leri spe subsidii confirmata, dabecumana porta resistere conabatur, atque vltro in nostros impetum faciebat. equitatus Cæsaris, quod angusto itinere per aggeres adscendebat, receptui suo ti-
mens, initium fugæ faciebat. dextrum cornu, 3
quod erat a sinistro seclusum, terrore equitum animaduerso ne intra munitionem opprimeretur, ex parte, ex qua proruebat, sese recipiebar, ac plerique ex iis, ne in angustias inciderent, x pedum munitionis sese in fossas præcipitabant: primisque oppressus, reliqui per horum corpora salutem sibi atque exitum pariebant.
Sinistro cornu milites, cum ex vallo Pom- 4
peium adesse, & suos fugere cernerent, veriti, ne angustis intercluderentur, cum extra & intus hostem haberent, eodem quo venerant, receptu sibi consulebant, omniaque erant tumultus, timoris, fugæ plena, adeo, vt cum Cæsar signa

Cap. LXIX. 4. *receptu sibi consulebant*) MSS. plura *receptui sibi c.* Editi carent pronomine: Vossius *receptu* sexto casu, censuit, cum pronomine.

ſigna fugientium manu prehenderet, & conſiſtere iuberet, alii dimiſſis equis, eumdem curſum conficerent; alii ex metu etiam ſigna dimitterent, neque quiſquam omnino conſiſteret.

LXX His tantis malis hæc ſubſidia ſuccurrebant, quo minus omnis deleretur exercitus, quod Pompeius inſidias timens, credo, quod hæc præter ſpem acciderant, eius, qui paullo ante ex caſtris fugientes ſuos conſpexerat, munitionibus appropinquare aliquamdiu non audebat, equitesque eius, anguſtiis, portisque a Cæſaris militibus occupatis, ad inſequendum tardabantur. ita paruæ res magnum in vtramque partem momentum habuerunt.

2 Munitiones enim, a caſtris ad flumen perductæ, expugnatis iam caſtris Pompeii, propriam & expeditam Cæſaris victoriam interpellauerunt: eadem res, celeritate inſequentium tardata, noſtris ſalutem attulit.

LXXI Duobus his vnius diei prœliis Cæſar deſiderauit milites DCCCCLX, & notos equites Rom. Felginatem Tuticanum Gallum, ſenatoris filium, C. Felginatem Tuticanum Gallum, ſenatoris filium, C. Felginatem Placentia; A. Grauium Puteolis; M. Sacratiuirum Capua; tribunos mil. & centuriones XXX.

2 Sed horum omnium pars magna in foſſis, munitionibusque, & fluminis ripis oppreſſa, ſuorum terrore, ac fuga, ſine vllo vulnere interiit, ſignaque ſunt

CAP. LXXI. 1. *Cæſar deſiderauit milites*) Tota hæc ſectio prima huius capitis aliter in vetuſtis libris, aliter in poſterioribus legitur: nec de vera lectione ſatis conſtat.

sunt militaria XXXII amissa. Pompeius eo 3
prœlio imperator est appellatus. hoc nomen
obtinuit, atque ita se postea salutari passus est.
sed neque in litterrs, quas scribere est solitus,
neque in fascibus insignia laureæ prætulit, At 4
Labienus, cum ab eo impetrauisset, vt sibi captiuos transdi iuberet, omnes productos, ostentationis, vt videbatur, caussa, qua maior perfugæ fides haberetur, commilitones appellans, & magna verborum contumeliu interrogans, *solerentne veterani milites fugere;* in omnium conspectu interficit. His rebus tantum LXXII
fiduciæ ac spiritus Pompeianis accessit, vt non de ratione belli cogitarent, sed vicisse iam sib viderentur. non illi paucitatem nostrorum mi- 2
litum, non iniquitatem loci, atque angustias præoccupatis castris, & ancipitem terrorem intra extraque munitiones, non abscissum in duas partes exercitum, cum alter alteri auxilium ferre non posset, caussæ fuisse cogitabant. non ad hæc addebant, non ex concur- 3
su acri factu, non prœlio dimicatum, sibique ipsos

3. *Pompeius eo prœlio imperator est app.)* Nouis hoc nomen victoriis renouatum, & numeratum, v. g. *imperator iterum, imper. sexies: imp. sicies,* quod de Augusto inscriptio Ariminensis & nummi habent. Vide quæ ad Cic. lib. x. epist. XXXIV. notauimus.

neque in litteris, neque in fascibus insignia laurea) Laurus lætum signum victoriæ, quo abstinebat ciuili bello, cuius victoria ob cæsos ciues tristis est. De laureatis autem post victoriam litteris, de lictoribus itidem & fascibus laureatis diximus ad Plinii Panegyr. c. 8.

ipsos multitudine atque angustiis maius attulisse
4 detrimentum, quam ab hoste accepissent. non denique communes belli casus recordabantur, quam paruulæ sæpe caussæ vel falsæ suspicionis, vel terroris repentini, vel obiectæ religionis magna detrimenta intulissent; quoties vel culpa ducis, vel tribuni vitio, in exercitu esset offensum: sed perinde ac si virtute vicissent, neque vlla commutatio rerum posset accidere, per orbem terrarum fama ac literis victoriam eius diei
LXXIII concelebrabant. Cæsar a superioribus consiliis depulsus, omnem sibi commutandam belli rationem existimauit. itaque, vno tempore, præsidiis omnibus deductis, & oppugnatione dimissa, coactoque in vnum locum exercitu, concionem apud milites habuit; hortatusque
2 est, *ne ea, quæ accedissent, grauiter ferrent, neue his rebus terrerentur, multisque secundis prœliis vnum aduersum, & id mediocre, opponerent:*
3 *habendam fortunæ gratiam, quod Italiam sine aliquo vulnere cepissent; quod duas Hispanias, bellicosissimorum hominum peritissimis atque exercitatissimis ducibus, pacauissent: quod finitimas frumentariasque prouincias in potestatem redegissent. denique recordari debere, qua facilitate inter medias hostium classes, oppletis non solum portubus, sed etiam litoribus, omnes incolumes essent transportati;*
4 *si non omnia caderent secunda, fortunam esse industria subleuandam. quod esset acceptum detrimenti, eius iuri potius, quam suæ culpæ,*
5 *debere tribui: locum se tutum ad dimicandum de-*

CAP. LXXIII. 5. *locum se tutum*) Veteres libri, *lo-*

dediſſe: potitum eſſe ſe hoſtium caſtris: expuliſſe ac ſuperaſſe pugnantes: ſed, ſiue ipſorum perturbatio, ſiue error aliquis, ſiue etiam fortuna partam iam præſentemque victoriam interpellaſſent, dandam omnibus operam, vt acceptum incommodum virtute ſarciretur:
quod eſſet factum detrimentum, in bonum 6
verteret, vti ad Gergouiam accidiſſet, atque ii, qui ante dimicare timuiſſent, vltro ſe prælio
offerrent. Hac habita concione, non nullos LXXIV
ſigniferos ignominia notauit, ac loco mouit. Exercitui quidem omni tantus inceſſit ex in-
commodo dolor, tantumque ſtudium infamiæ 2
ſarciendæ, vt nemo aut tribuni aut centurionis imperium deſideraret, & ſibi quisque etiam pœnæ loco grauiores imponeret labores, ſimulque omnes arderent cupiditate pugnandi: cum ſuperioris etiam ordinis non nulli, oratione permoti, manendum eo loco, & rem prœlio
committendam exiſtimarent. Contra ea Cæ- 3
ſar neque ſatis militibus perterritis confidebat; ſpatiumque interponendum ad recreandos animos putabat; relictisque munitionibus, ma-
gnopere rei frumentariæ timebat. Ita- LXXV
que, nulla interpoſita mora, ſauciorum modo &

---

cum ſecurum) Scaliger *ſetum*: propius veſtigiis *ſe tutum*, quod Ciacconius coniecit, Voſſius approbauit.

6. *quod eſſet factum detrimentum, in bonum*) Hanc Carrarienſis codicis lectionem Manutius commendat, Vulgo, *quod ſi*, cum inciſione poſt *factum*.

& ægrorum habita ratione, impedimenta
omnia silentio prima nocte ex castris Apollo-
niam præmisit, ac conquiescere ante iter con-
fectum vetuit. His vna legio missa præsidio est.
2 His explicitis rebus, duas in castris legiones re-
tinuit, reliquas de IV vigilia, compluribus por-
tis eductas, eodem itinere præmisit; paruoque
spatio intermisso, vt & militare institutum ser-
uaretur, & quam serissime eius profectio co-
gnosceretur, conclamari iussit; statimque
egressus, & nouissimum agmen consecutos, ce-
3 leriter e conspectu castrorum discessit. Neque
vero Pompeius, cognito consilio eius, moram
vllam ad insequendum intulit: sed, eadem
spectans, si itinere impeditos & perterritos de-
prehendere posset, exercitum e castris eduxit,
equitatumque præmisit ad nouissimum agmen
demorandum; neque consequi potuit, quod
multum expedito itinere antecesserat Cæsar.
4 sed, cum ventum esset ad flumen Genusum,
quod ripis erat impeditis, consecutus equitatus
no-

CAP. LXXV. 2. *quam serissime)* Veteres libri *ne citissima*: Vrsini codex *quam suetissime*: vnde factum, vel in alio clare inuentum, quod adhuc expressum est, *quam serissime*. quo aduerbio & Plinius, XV, 17. vsus est. *Tarentina* (pira) *serissime legi*.

4. *cum ventum esset ad flumen Genusum)* Distinxi olim cum pluribus a Panyaso Genusum: iam, Cæsaris itineribus ac castris curatius inspectis, minus dubito, Panyasum ac Genusum eumdem amnem esse, altero fortassis vocabulo corrupto. Idem Ciacconio; & in schedis ad Liuium Fuluio Vrsino visum fuit. Prima opposita castra fuerunt Apso dirempta c. 13: altera

nouisſimos, prœlio detinebat. Huic ſuos Cæſar equites oppoſuit; expeditosque anteſignanos admiſcuit CD, qui tantum profecere, vt, equeſtri prœlio commiſſo, pellerent omnes, compluresque interficerent, ipſi incolumes ſed ad agmen reciperent. 5

LXXVI Confecto iuſto itinere eius dici, quod propoſuerat Cæſar, transductoque exercitu flumen Genuſum, veteribus ſuis in caſtris contra Aſparagium conſedit; militesque omnes intra vallum caſtrorum continuit, equitatumque per cauſſam pabulandi emiſſum, confeſtim decumana porta in caſtra ſe recipere iusſit.

2 Simili ratione Pompeius, confecto eiusdem diei itinere, in ſuis veteribus caſtris ad Aſparagium conſedit, eiusque milites, quod ab opere, integris munitionibus, vacabant, alii lignandi pabulandique cauſſa longius progrediebantur; alii, quod ſubito conſilium profectionis ceperant, magna parte impedimentorum & ſarcinarum relicta, ad hæc repetenda inuitati propinqui-

ad Aſparagium c. 30. & 41. tertia ad Dyrrhachium. Vnde pulſus Cæſar, transducto Genuſum exercitu, in veteribus ſuis caſtris contra Aſparagium conſedit: Pompeius in ſuis ad Aſparagium, tam propinquis Dyrrhachio, vt milites in priora caſtra recurrerent, ſarcinas feſtinatione relictas repetituri. Vides ſic Genuſum inter Dyrrhachium & Apſum eſſe, vbi & Panyaſum Ptolemæus poſuit. Corripuit mediam Lucanus lib. v, 462, quod forte Græci Γενυσὸς ſcripſerunt: quamquam Dioni XLI. p. 177. ſit Γεινσὸς, Cæſarem, vt videtur, ſecuto. Liuius praue redundante littera lib. XLIV, 30. *circa Genuſuum amnem.*

quitate superiorum castrorum, depositis in contubernio armis, vallum relinquebant. Quibus
3 ad sequendum impeditis, Cæsar, quod fore providerat, meridiano fere tempore, signo profectionis dato, exercitum educit, duplicatoque eius diei itinere, IIX millibus passuum ex eo loco discedit. quod facere Pompeius discessu militum non potuit.
LXXVII Postero die Cæsar, similiter præmissis prima nocte impedimentis, de IV vigilia ipse egreditur, vt, si qua imposita esset dimicandi necessitas, subitum casum expedito exercitu subiret. Hoc idem reliquis fecit diebus.
2 Quibus rebus perfectum est, vt altissimis fluminibus, atque impeditissimis itineribus nullum acciperet incommodum.
3 Pompeius enim, primi diei mora illata, & reliquorum dierum frustra labore suscepto, cum se magnis itineribus extenderet: & progressus consequi cuperet, IV die finem sequendi fecit, atque aliud sibi consilium capiendum existimauit.
LXXVIII Cæsari, ad saucios deponendos, stipendium exercitui dandum, socios confirmandos, præsidium vrbibus relinquendum, necesse erat adire Apolloniam.
2 sed his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat properanti necesse: timensque Domitio, ne

CAP. LXXVIII. 1. *necesse erat adire Apolloniam*) Iter Cæsari erat a Dyrrhachio in Thessaliam, in quo non omnis ora maritima legenda erat, sed citius in ortum hibernum declinari poterat, nisi rationes, quas dixi, singulares habuisset diuertendi Apolloniam.

2. *timensque Domitio*) Cn. Domitio, vt mox sect. 5. prænomine distinguitur a Lucio Domitio. Pompe-

ne aduentu Pompeii præoccuparetur, ad eum omni celeritate & studio incitatus ferebatur. Totius autem rei consilium his rationibus ex- 3
plicabat, vt si Pompeius eodem contenderet, abductum illum a mari, atque ab iis copiis, quas Dyrrhachii comparauerat, frumento ac commeatu abstractum, pari conditione belli, secum decertare cogeret. si in Italiam transiret, con- 4
iuncto exercitu cum Domitio, per Illyricum Italiæ subsidio proficisceretur; sin Apolloniam Oricumque oppugnare, & se omni maritima ora excludere conaretur, obsesso tamen Scipione, necessario illum suis auxilium ferre cogeret. itaque, præmissis nuntiis, ad Cn. Domitium Cæsar 5
scripsit; ecquid fieri vellet, ostendit: præsidioque Apolloniæ cohortibus IV, Lissi I, III Orici relictis, quique erant ex vulneribus ægri, depositis, per Epirum atque Acarnaniam iter facere cœpit. Pompeius quoque, de Cæsaris 6
consilio coniectura iudicans, ad Scipionem properandum sibi existimabat, si Cæsar iter illo haberet, vt subsidium Scipioni ferret; si ab ora maritima Corcyraque discedere nollet, quod legiones equitatumque ex Italia exspectaret; ipse vt omnibus copiis Domitium adgrederetur. Iis de caussis vterque eorum celerati LXXIX
studebat, vt suis esset auxilio, & ad opprimendos aduersarios, ne occasio temporis deesset. Sed

ium secuto, c. 83. Ille ex familia Caluinorum hic ex Ahenobarborum patricia fuit. Vid. Sueton. Ner. c. 2.

Sed Cæſarem Apollonia a directo itinere auerterat.
2 Pompeius per Candauiam iter in Mace-
3 doniam expeditum habebat. Acceſſit etiam improuiſo aliud incommodum, quod Domitius, qui dies complures caſtris Scipionis caſtra collata habuiſſet, rei frumentariæ cauſſa ab eo diſceſſerat, & Heracleam (Senticam) quæ eſt ſubiecta Candauiæ, iter fecerat; vt ipſa fortu-
4 na illum obiicere Pompeio videretur. Hæc ad id tempus Cæſar ignorabat. ſimul, a Pompeio litteris per omnes prouincias ciuitatesque dimiſſis, prœlio ad Dyrrhachium facto, latius inflatiusque multo, quam res erat geſta, fama percrebuerat, pulſum fugere Cæſarem, pæne omnibus copiis amiſſis: hæc itinera infeſta

---

Cap. lxxix. 2. *per Candauiam iter in Macedoniam*) Candauia Straboni vii. p. 223. eſt ὄρος Ἰλλυρικὸν, iugum montium ex Illyrico in Macedoniam procurrens, per quod via Egnatia ferebatur. Cicero iii. Attic. ep. vii *Accedemus in Epirum, aut tarde per Candauiam ibimus.* Vide & ſupra c. 11. huius libri ſect. 2.

3. *Heracleam Senticam*) Liuius xlv, 19. & Plinius iv, 10. *Sinticam* tertia vocali ſcripſerunt, & Thucydidi lib. 11. p. 169. Σίντοι populus, vnde cognomen eſt, vocati. In Cæſare a mala manu ſcioli alicuius hæc vox videtur addita. Nam Heraclea Sintica nimium & Candauia remota, quantum ſpatii eſt ab Illyrico monte ad Biſaltas in Thraciæ confinio. Propior Candauiæ aut contigua *Heraclea Lynceſtidis* regionis, quam non dubito Cæſarem vel ſcripſiſſe vel in animo habuiſſe. Nec vacabat Pompeio ad Sintos, Biſaltas & Strymonem vsque excurrere, ſed belli rationes in citerioribus detinebant.

festa reddiderant, hæc ciuitates nonnullas ab
eius amicitia auerterant. Quibus accidit re- 5
bus, vt pluribus dimisſi itineribus, a Cæsare ad
Domitium, & ab Domitio ad Cæsarem, nulla ra-
tione iter conficere possent. Sed Allobroges, 6
Boscilli atque Aegi familiares, quos perfugis-
se ad Pompeium demonstrauimus, conspicati
in itinere exploratores Domitii, seu pristina sua
consuetudine, quod vna in Gallia bella gesse-
rant; seu gloria elati, cuncta, vt erant acta,
posuerunt, & Cæsaris profectionem & ad-
uentum Pompeii docuerunt. a quibus Do- 7
mitius certior factus, vix IV horarum spatio
antecedens, hostium beneficio periculum vi-
tauit, & ad Aeginium, quod est obiectum op-
positumque Thessaliæ, Cæsari venienti occur-
rit. Coniuncto exercitu, Cæsar Gomphos LXXX
peruenit; quod est oppidum primum Thes-
saliæ venientibus ab Epiro, quæ gens paucis
ante diebus vltro ad Cæsarem legatos miserat,
vt suis omnibus facultatibus vteretur, præsi-
diumque ab eo militum petierat. sed eo fa- 2
ma iam præcurrerat, quam supra docuimus
de prœlio Dyrrhachino, quod multis auxerat
partibus. Itaque Androsthenes, prætor Thes- 3
saliæ, cum se victoriæ Pompeii comitem esse
mallet, quam socium Cæsaris in rebus aduer-
sis, omnem ex agris multitudinem seruorum
ac liberorum in oppidum cogit, portasque
præcludit, & ad Scipionem Pompeiumque
nuntios mittit, vt sibi subsidio veniant: se con-
fidere munitionibus oppidi, si celeriter suc-

curratur: longinquam oppugnationem sustinere
4 non posse. Scipio, discessu exercituum a Dyrrhachio cognito, Larissam legiones adduxerat. Pompeius nondum Thessaliæ appropinquebat. Cæsar, castris munitis, scalas musculosque ad repentinam oppugnationem fie-
5 ri, & crates parari iussit. Quibus rebus effectis cohortatus milites docuit, *quantum vsum haberet ad subleuandam omnium rerum inopiam, potiri oppido pleno atque opulento; simul reliquis ciuitatibus vrbis huius exemplo inferre terrorem; & id fieri celeriter, prius quam auxilia concurrerent.* Itaque, vsus
6 singulari militum studio eodem, quo venerat, die, post horam IX oppidum altissimis mœnibus oppugnare adgressus, ante solis occasum expugnauit; & ad diripiendum militibus concessit, statimque ab oppido castra mouit, & Metropolim venit, sic, vt nuntios expugnati op-
LXXXI pidi famamque antecederet. Metropolitæ, eodem primum vsi consilio, iisdem permoti rumoribus, portas clauserunt, murosque armatis compleuerunt: sed postea, casu ciuitatis Gomphensis ex captiuis cognito, quos Cæsar ad murum producendos curauerat, portas aperue-
2 runt. Quibus diligentissime conseruatis, collata fortuna Metropolitum cum casu Gomphensium nulla Thessaliæ fuit ciuitas, præter Latis-

CAP. LXXX. 6. *& Metropolim venit)* Metropolis non commune, sed proprium vrbis in Thessalia nomen est: cuius ciues breui post *Metropolitæ* dicuntur.

riſſæos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quin Cæſari pateret, atque imperata faceret. Ille, ſegetis idoneum locum in agris 3
nactus, quæ prope iam matura erat, ibi aduentum exſpectare Pompeii, eoque omnem rationem belli conferre conſtituit. Pom- LXXXII
peius paucis poſt diebus in Theſſaliam peruenit: concionatusque apud cunctum exercitum ſuis agit gratias: Scipionis milites cohortatur, *vt, parta iam victoria, prædæ ac præmiorum velint eſſe participes:* receptisque omnibus in vna caſtra legionibus, ſuum cum Scipione honorem partitur: claſſicumque apud eum cani, & alterum illi iubet prætorium tendi. Auctis 2
copiis Pompeii, duobusque magnis exercitibus coniunctis, priſtina omnium confirmatur opinio, & ſpes victoriæ augetur adeo, vt quidquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiam videretur; &, ſi quando quid 3
Pompeius tardius aut conſideratius faceret, *vnius eſſe negotium diei, ſed illum delectari imperio,*

CAP. LXXXI. 2. *quin Cæſari pateret*) Plures libri, præſertim veteres, *pareret*: elegantius Iungerm. & recens cum D. Voſſii notis, *pateret*. Etiam ταυτότης eſſet *pareret atque imperata faceret.*

CAP. LXXXII. 1. *claſſicumque apud eum cani*) æque apud Scipionem cani atque apud Pompeium. Cum enim duo ſummi duces aut conſules in vnis caſtris erant, apud vtrumque claſſicum canebatur: Ideoque Asdrubal ſuſpicatus alterum conſulem in caſtra veniſſe, obſeruari iubet, *ſemel bisne ſignum canat in caſtris.* Liuius XXVII, 47.

rio, & consulares praetoriosque seruorum habe-
4 *re numero*, dicerent. Iamque inter se palam
de praemiis ac sacerdotiis contendebant; in
annosque consulatum definiebant; alii domos
bonaque, eorum qui in castris erant Caesaris,
5 petebant; magnaque inter eos in conci-
lio fuit controuersia, oporteretne L. Hirtii,
quod is a Pompeio ad Parthos missus esset, pro-
ximis comitiis praetoriis absentis rationem ha-
beri: cum eius necessarii fidem implorarent
Pompeii, vt praestaret quod proficiscenti recepis-
set; ne per eius auctoritatem, deceptus videre-
tur; reliqui, in labore pari ac periculo, ne vnus
LXXXIII omnes antecederet, recusarent. iam de sa-
cerdotio Caesaris Domitius, Scipio, Spintherque
Lentulus, quotidianis contentionibus ad gra-
uissimas verborum contumelias palam descen-
derant. cum Lentulus aetatis honorem ostenta-
ret. Domitius vrbanam gratiam dignitatem-
que iactaret, Scipio adfinitate Pompeii confide-
2 ret, Postulauit etiam L. Afranium proditionis
exercitus Attius Rufus apud Pompeium, quod
3 gestum in Hispania diceret. & L. Domitius in
concilio dixit, placere sibi bello confecto, ternas
tabellas dari ad iudicandum iis, qui ordinis
es-

Cap. lxxxiii. *de sacerdotio Caesaris*) de pontificatu maximo. *Sueton. Caes. c. 13. & 46.* Et Plutarchus p. 728. *περὶ τῆς Καίσαρος ἀρχιερωσύνης.*

Domitius, Scipio,) L. Domitius Ahenobarbus, c. 78. 2. qui ad Pharsalum periit, *cap. 99.* Hic Pompeianus: ad Cn. Domitius Caluinus, Caesarianus. Vide supra c. 78.

essent senatorii, belloque vna cum ipsis interfuissent; sententiasque de singulis ferrent, qui Romæ remansissent, quique interpræsidia Pompeii fuissent, neque operam in re militari præstitissent: vnam fore tabellam, qui liberandos 4
omni periculo censerent; alteram, qui capitis damnarent; tertiam, qui pecunia multarent. postremo omnes aut de honoribus suis, aut de 5
præmiis pecuniæ, aut de persequendis inimicis agebant, nec, quibus rationibus superare possent; sed quemadmodum vti victoria deberent, cogitabant. Re frumentaria præparata, confir- LXXXIV
matisque militibus, & satis longo spatio temporis a Dyrrhachinis prœliis intermisso, quod satis perspectum habere videretur tentandum Cæsar existimauit, quidnam Pompeius propositi aut voluntatis ad dimicandum haberet. Itaque 2
ex castris exercitum eduxit, aciemque instruxit, primum suis locis, paulloque a castris Pompeii longius; continentibus vero diebus, vt progrederetur a castris suis, collibusque Pompeianis aciem subiiceret. quæ res in dies confirmatiorem eius efficiebat exercitum. superius tamen 3
institutum in equitibus, quod demonstrauimus, seruabat, vt, quoniam numero multis partibus esset inferior, adolescentes atque expeditos ex antesignanis electos milites ad pernicitatem, armis inter equites prœliari iuberet, qui quotidiana consuetudine vsum quoque eius generis prœliorum perciperent. His erat rebus effe- 4
ctum, vt equites ∞ apertioribus etiam locis VII millium Pompeianorum impetum, cum ad-

adeſſe vſus, ſuſtinere auderent, neque magnopere eorum multitudine terrerentur. namque etiam per eos dies prœlium ſecundum equeſtre fecit, atque vnum Allobrogem, ex duobus, quos perfugiſſe ad Pompeium ſupra docuimus, cum quibusdam, interfecit.

LXXXV Pompeius, quia caſtra in colle habet, ad infimas radices montis aciem inſtruebat; ſemper, vt videbatur, ſpe-

2 ctans, ſi iniquis locis Cæſar ſe ſubiiceret. Cæſar, nulla ratione ad pugnam elici poſſe Pompeium exiſtimans, hanc ſibi commodiſſimam belli rationem iudicauit, vti caſtra ex eo loco moueret, ſemperque eſſet in itineribus, hoc ſperans, vt mouendis caſtris, pluribusque adeundis locis, commodiore frumentaria re vteretur; ſimulque, in itinere vt aliquam occaſionem dimicandi nanciſceretur, & inſolitum ad laborem Pompeii exercitum quotidianis itineribus defatiga-

3 ret. His conſtitutis rebus, ſigno iam profectionis dato, tabernaculisque detenſis, animaduerſum eſt, paullo ante, extra quotidianam conſuetudinem, longius a vallo eſſe aciem Pompeii progreſſam; vt non iniquo loco poſſe dimica-

4 ri videretur. Tunc Cæſar apud ſuos, cum iam eſſet agmen in portis, *Differendum eſt*, inquit, *iter in præſentia nobis, & de prœlio cogitandum, ſicut ſemper depopoſcimus: animo ſimus ad dimi-*

Cap. LXXXV. 3. *tabernaculisque detenſis*) refixis: ſicut ſupra c. 82. *prætorium tendi*, hoc eſt figi atque erigi, dicebatur; ita *detendi* eſt deſtrui & auferri, Liuius XLI, 3. *nautici tabernaculo detendunt*.

micandum parati: non facile occasionem postea reperiemus. confestimque expeditas copias educit.
LXXXVI Pompeius quoque, vt postea cognitum est, suorum omnium hortatu, statuerat prœlio decertare. namque etiam in concilio superioribus diebus dixerat, *prius, quam concurrerent acies, fore, vt exercitus Cæsaris pelleretur.*
2 id cum essent plerique admirati: *Scio me,* inquit, *pæne incredibilem rem polliceri: sed rationem consilii mei accipite, quo firmiore animo in prœlium prodeatis.*
3 *Persuasi equitibus nostris, idque mihi se facturos confirmauerunt, vt, cum propius sit accessum, dextrum Cæsaris cornu ab latere aperto adgrederentur, vt circumuenta ab tergo acie, prius perturbatum exercitum pellerent, quam a nobis telum in hostem iaceretur.*
4 *Ita sine periculo legionum, & pæne sine vulnere bellum conficiemus.*
5 *Id autem difficile non est, cum tantum equitatu valeamus;* simul denuntiauit, *vt essent animo parati in posterum; &, quoniam fieret dimicandi potestas, vt sæpe cogitauissent, ne vsu manuque reliquorum opinionem fallerent.*
LXXXVII Hunc Labienus excepit, vt, cum Cæsaris copias despiceret, Pompeii consilium summis laudibus efferret.
2 *Noli,* inquit, *existimare, Pompeii, hunc esse exercitum, qui Galliam Germaniamque deuicerit. omnibus interfui prœliis, neque temere incognitam rem pronuntio. perexigua pars illius exercitus superest, magna pars deperiit, quod accidere tot prœliis fuit necesse.*
3 *multos autumni pestilentia in Italia consumpsit, multi domum discesserunt, multi sunt re-*

4 *relicti in continenti. an non audistis ex iis, qui per caussam valetudinis remanserunt, cohortes*
5 *esse Brundusii factas? hæ copiæ, quas videtis, ex delectibus horum annorum in citeriore Gallia sunt refectæ, & pleræque sunt ex coloniis Transpadanis. attamen, quod fuit roboris, duobus prœliis*
6 *Dyrrhachinis interiit.* Hæc cum dixisset, iurauit, se, nisi victorem, in castra non reuersurum: reliquosque, vt idem facerent, hortatus est. Hoc laudans Pompeius, item iurauit. nec vero ex reliquis fuit quisquam, qui iurare dubitaret.
7 Hæc cum facta essent in concilio, magna spe & lætitia omnium discessum est. ac iam animo victoriam præcipiebant, quod de re tanta & a tam perito imperatore nihil frustra confirmari vi-
LXXXIIX debatur. Cæsar, cum Pompeii castris appropinquasset, ad hunc modum aciem eius instructam animaduertit: Erant in sinistro cornu legiones duæ, transditæ & Cæsare initio dissensionis ex S. C. quarum vna prima, altera tertia appellabatur. in eo loco ipse erat Pompeius. mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis
2 tenebat. Ciliciensis legio coniuncta cum cohortibus Hispanis, quas transductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erant collocatæ,
3 has firmissimas se habere Pompeius existimabat. reliquas inter aciem mediam cornuaque interiecerat, numeroque cohortes ex expleuerat.
4 rat. hæc erant millia XLV: euocatorum circi-

CAP. LXXXVII 7. *animo victoriam præcipiebant*) ante capiebant spe certissima. Sic Fuluii cod. & Parif. Eleganter.

citer duæ, quæ ex beneficiariis ſuperiorum exercituum ad eum conuenerant: quæ tota acie diſperſæ erant: reliquas cohortes VII. caſtris propinquiſque caſtellis præſidio diſpoſuerat. dextrum cornu eius riuus quidam, impeditis ripis, muniebat, quam ad cauſſam cunctum equitatum, ſagittarios funditoreſque omnes, in ſiniſtro cornu obiecerat. Cæſar, ſuperius inſti- LXXXIX
tutum ſeruans, X legionem in dextro cornu, IX in ſiniſtro collocauerat: tametſi erat Dyrrhachinis prœliis vehementer atrenuata: & huic ſic adiunxit IIX, vt pæne vnam ex duabus efficeret, atque alteram alteri præſidio eſſe iuſſerat. Cohortes in acie LXXX conſtitutas habebat, 2
quæ ſumma erat ∞ XXXII. Cohortes II caſtris præſidio reliquerat. Siniſtro cornu Antonium, dextro P. Suliam, media acie Cn. Domitium præpoſuerat. ipſe contra Pompeium conſi-

---

CAP. LXXXVIII. 5. *dextrum cornu eius riuus quidam*) Enipeus nomine. Lucanus lib. VII, verſ. 116.

Sanguine Romano quam turbitus ibit Enipeus!

Et verſ. 224. vbi aciei ordinem deſcribit.

Ad iuxta fluuios & ſtagna vndantis Enipei
Cappadocum montana cohors, & largus habenis
Ponticus ibat eques.

CAP. LXXXIX. 2. *quæ ſumma erat* ∞ XXXII) In libris eſt XXII, quod minus eſt pro numero cohortium, quarum ſingulis, ſi, quod nominum eſt, quadringentos tribuis, fient ∞ XXXII.

media acie Cn. Domitium præpoſuerat) Sic libri: id eſt, in media acie. Domitius hic ex Caluinorum familia. Plutarchus p. 718. τοῖς μέσοις ἐπέστησε Καλβῖνον Δομίτιον.

3 sistit. Simul his rebus animaduersis, quas demonstrauimus, timens, ne a multitudine equitum dextrum cornu circumueniretur, celeriter ex tertia acie singulas cohortes detraxit; atque ex his quartam instituit, equitatuique opposuit; & quid fieri vellet, ostendit: monuitque, eius diei victoriam in earum cohortium virtute con-
4 stare. simul tertiæ acies totique exercitui imperauit, ne iniussu suo concurreret: se, cum id
XC fieri vellet, vexillo signum daturum. Exercitum cum, militari more, ad pugnam cohortaretur, suaque in eum perpetui temporis officia prædicaret, in primis commemorauit, *testibus se mi-*
2 *litibus vti posse, quanto studio pacem petisset: quæ per Vatinium in colloquiis, quæ per A. Clodium cum Scipione egisset; quibus modis ad Oricum cum*
3 *Libone de mittendis legatis contendisset: neque se vmquam abuti militum sanguine, neque remp. alterutro exercitu priuare voluisset.* Hac habita oratione, exposcentibus militibus & stu-
XCI dio pugnæ ardentibus, tuba signum dedit. Erat Crastinus euocatus in exercitu Cæsaris, qui supe-

---

3. *ex tertia acie singulas cohortes*) ex vnaquaque legione tertiæ aciei. Sex autem cohortes detractæ ex totidem legionibus Plutarchus d. l. ἓξ σπείρας vocat: Frontinus II, 3. f. 22. *Sex cohortes in subsidio retinuit ad res subitas.*

Cap. XCI. I. *Erat Crastinus euocatus*). Crassinium Plutarchus vocat: sed nostram lectionem Lucani metrum defendit lib. VII. vers. 471.

Sed sensum post fata tua dent, Crastine, morti,
Cuius torta manu commisit lancea bellum.
Primaque Thessaliam Romano sanguine tinxit.

periore anno apud eum primum pilum in legione x duxerat, vir ſingulari virtute. Hic, ſigno dato, *Sequimini me*, inquit, *manipulares mei qui fuiſtis; & veſtro imperatori, quam conſtituiſtis, operam date. vnum hoc prœlium ſupereſt;* 2
quo confecto, & ille ſuam dignitatem, & nos noſtram libertatem recuperabimus. ſimul reſpi- 3
ciens Cæſarem, *Faciam*, inquit, *hodie imperator, vt aut viuo mihi, aut mortuo gratias agas.* Hæc cum dixiſſet, primus ex dextro cornu procurrit, atque eum milites electis circiter cxx voluntarii eiusdem centuriæ ſunt proſecu-
ti. Inter duas acies tantum erat relictum ſpa- XCII
tii, vt ſatis eſſet ad concurſum vtriusque exercitus. ſed Pompeius ſuis prædixerat, vt Cæſaris impetum exciperent, neue ſe loco moue-
rent, aciemque eius diſtrahi paterentur. idque 2
admonitu C. Triarii feciſſe dicebatur, vt primus excurſus visque militum infringeretur, aciesque diſtenderetur, atque ſuis ordinibus diſpoſiti, diſperſos adorirentur; leuius quoque caſura pila ſperabat, in loco retentis militibus, quam ſi ipſi immiſſis telis occurriſſent: ſimul fore, vt duplicato curſu, Cæſaris milites exani-
marentur, & laſſitudine conficerentur. quod 3
nobis quidem nulla ratione factum a Pompeio videtur: propterea, quod eſt quædam animi incitatio atque alacritas naturaliter innata omnibus,

Cap. xcii. 2. *admonitu C. Triarii)* Hic Triarius videtur, qui Mithridatico bello infelix Luculli legatus fuerat: cuius *plena litteratæ ſenectutis oratio* laudatur a Cicerone in Bruto. cap. 76.

bus, quæ ſtudio pugnæ incenditur. hanc non
reprimere, ſed augere imperatores debent.
neque fruſtra antiquitus inſtitutum eſt, vt ſigna
vndique concinerent clamoremque vniuerſi tol-
lerent: quibus rebus & hoſtes terreri, & ſuos in-
XCIII citari exiſtimauerunt. Sed noſtri milites,
dato ſigno, cum infeſtis pilis procucurriſſent,
atque animaduertiſſent, non concurri a Pom-
peianis, vſu periti, ac ſuperioribus pugnis exer-
citati, ſua ſponte curſum repreſſerunt, & ad me-
dium fere ſpatium conſtiterunt, ne conſumptis
viribus appropinquarent; paruoque intermiſſo
temporis ſpatio, ac rurſus renouato curſu, pila
miſerunt, celeriterque, vt erat præceptum a Cæ-
ſare, gladios ſtrinxerunt. neque vero Pompe-
2 iani huic rei defuerunt. nam & tela miſſa ex-
ceperunt, & impetum legionum tulerunt, &
ordines conſeruauerunt, pilisque miſſis, ad gla-
3 dios redierunt. Eodem tempore equites a ſi-
niſtro Pompeii cornu, vt erat imperatum, vni-
uerſi procucurrerunt: omnisque multitudo ſa-
gittariorum ſe profudit; quorum impetum no-
ſter equitatus non tulit: ſed paullum loco mo-
tus ceſſit: equitesque Pompeiani hoc acrius in-
ſtare, & ſe turmatim explicare, aciemque no-
4 ſtram a latere aperto circuire cœperunt. quod
vbi Cæſar animaduertit, IV aciei, quam inſtitue-
5 rat ſex cohortium numero, ſignum dedit. Illi
celeriter procucurrerunt, infeſtisque ſignis
tanta vi in Pompeii equites impetum fecerunt,
vt eorum nemo conſiſteret, omnesque conuer-
ſi non ſolum loco excederent, ſed protinus in-
cita-

citati, fuga montes altissimos peterent. quibus submotis, omnes sagittarii funditoresque destituti inermes, sine præsidio, interfecti sunt.
6 Eodem impetu cohortes sinistrum cornu, pugnantibus etiam tum ac resistentibus in acie Pompeianis, circumierunt, eosque a tergo sunt adorti. Eodem tempore III aciem Cæ- XCIV
sar, quæ quieta fuerat, & se ad id tempus loco tenuerat, procurrere iussit. Ita, cum recen- 2
tes atque integri defessis successissent, alii autem a tergo adorirentur, sustinere Pompeiani non potuerunt, atque vniuersi terga verterunt. ne- 3
que vero Cæsarem fefellit, quin ab iis cohortibus, quæ contra equitatum in IV acie collocatæ essent, initium victoriæ oriretur, vt ipse in cohortandis militibus pronunciauerat. ab his enim primum equitatus est pulsus: ab iis- 4
dem facta cædes sagittariorum atque funditorum: ab iisdem acies Pompeiana a sinistra parte erat circumuenta: atque initium fugæ factum. Sed Pompeius, vt equitatum suum pulsum vi- 5
dit, atque eam partem, cui maxime confidebat, perterritam animaduertit, aliis diffisus, acie excessit, protinusque se in castra equo contulit, & iis centurionibus, quos in statione ad præ- 6
toriam portam posuerat, clare, vt milites exaudirent, *Tueamini*, inquit, *castra*, & *defendite diligenter, si quid durius acciderit: ego reliquas portas circumeo*, & *castrorum præsidia confirmo.* Hæc cum dixisset, se in prætorium con- 7
tulit, summæ rei diffidens, & tamen euentum exspectans. Cæsar, Pompeianis ex fuga XCV

 intra

intra vallum compulsis, nullum spatium perterritis dare oportere æstimans, milites cohortatus est, vt beneficio fortunæ vterentur, castraque oppugnarent: qui, etsi magno æstu fatigati, (nam ad meridiem res erat perducta) tamen, ad omnem laborem animo parati, im-
2 perio paruerunt. Castra a cohurtibus, quæ ibi præsidio erant relictæ, industrie defendebantur, multo etiam acrius a Thracibus barbarisque au-
3 xiliis. nam qui acie refugerant milites, & animo perterriti, & lassitudine confecti, missis plerique armis signisque militaribus, magis de reliqua fuga, quam de castrorum defensione co-
4 gitabant. neque vero diutius, qui in vallo constiterant, multitudinem telorum sustinere potuerunt; sed, confecti vulneribus, locum reliquerunt, protinusque omnes, ducibus vsi centurionibus tribunisque mil. in altissimos montes, qui ad castra pertinebant, confuge-
XCVI runt. In castris Pompeii videre licuit triclinia strata, magnum argenti pondus expositum, recentibus cæspitibus tabernacula constrata, L. etiam Lentuli, & non nullorum tabernacula protecta edera: multaque præterea, quæ nimiam,

CAP. XCVI. 1. *triclinia strata*) Et Spartianus Hadr. cap. 10. in castrorum luxu *triclinia* notauit: quamuis non ignorem, vtrumque locum a Salmasio sollicitari. Tuentur Casaubonus & Dionysius Vossius. Vehementius Scaliger ad Festum voce *Vmbræ* manuscriptorum vrget *trichilas*: sed his qui conuenit vox *stratas*? & quæ sequuntur, *magnum argenti pondus expositum*? quæ sane tricliniis, quam trichilis, aptiora sunt.

miam luxuriam, & victoriæ fiduciam designa-
rent: vt facile æstimari posset, nihil eos de 2
euentu eius diei timuisse, qui non necessarias
conquirerent voluptates. atque ii miserrimo
ac patientissimo exercitui Cæsaris luxuriem ob-
iiciebant, cui semper omnia ad necessarium v-
sum defuissent. Pompeius iam cum intra val- 3
lum nostri versarentur, equum nactus, detra-
ctis insignibus imperatoris, decumana porta
se ex castris eiecit, protinusque, equo citato,
Larissam contendit. neque ibi constitit; sed 4
eadem celeritate paucos suorum ex fuga nactus,
nocturno itinere non intermisso, comitatu e-
quitum xxx ad mare peruenit, nauemque fru-
mentariam conscendit; sæpe, vt dicebatur,
querens, tantum se opinionem fefellisse, vt a
quo genere hominum victoriam sperasset, ab
eo, initio fugæ facto, pæne proditus videre-
tur. Cæsar, castris potius, a militibus con- XCVII
tendit, ne, in præda occupati, reliqui nego-
tii gerendi facultatem dimitterent. Qua re im- 2
petrata, montem opere circumuenire instituit.
Pompeiani, quos is mons erat sine aqua, diffi-
si ei loco, relicto monte, vniuersi (iurius eius)
Larissam versus se recipere cœperunt. qua re
animaduersa, Cæsar copias suas diuisit; par- 3
temque legionum in castris Pompeii remanere
iussit, partem in sua castra remisit: IV secum le-
gio-

CAP. XCVII. 2. *vniuersi iuris eius*) Palatino absunt *iuris eius*: alii legunt, Claudius Puteanus, quem Manutius sequitur, coniecit *viris, equis*. Sed sors & conditio videtur significari.

giones duxit; commodioreque itinere Pompeianis occurrere cœpit: & progreſſus millia
4 paſſuum VI aciem inſtruxit. Qua re animaduerſa, Pompeiani in quodam monte conſtiterunt. Hunc montem flumen ſubluebat. Cæſar, milites cohortatus, etſi totius diei continenti labore erant confecti, noxque iam ſuberat, tamen munitione flumen a monte ſecluſit, ne nocta Pompeiani aquari poſſent.
5 Quo iam perfecto opere, illi de deditione, miſſis legatis, agere cœperunt. pauci ordinis ſenatorii, qui ſe cum iis coniunxerant, nocte fuga ſalutem petierunt.
XCVIII Cæſar prima luce omnes eos, qui in monte conſederant, ex ſuperioribus locis in planiciem deſcendere, atque arma proiicere iuſſit.
2 quod vbi ſine recuſatione fecerunt, paſſiſque palmis, proiecti ad terram, flentes, ab eo petierunt ſalutem; conſulatus, conſurgere iuſſit: &, pauca apud eos de lenitate ſua locutus, quo minore eſſent timore, omnes conſeruauit; militibusque ſuis * iuſſit, ne qui eorum
3 violarentur, neu quid ſui deſiderarent. Hac adhibita diligentia, ex caſtris ſibi legiones alias occurrere, & eas, quas ſecum duxerat, inuicem requieſcere, atque in caſtra reuerti iuſſit:
XCIX eodemque die Lariſſam peruenit. In eo prœ-

Cap. xcviii. 2. *militibusque ſuis iuſſit, ne*) Inſueta Cæſaris æuo locutio, & vel ideo ſuſpecta, quod in MSS. Carrarienſi, & Fuluii, & Cuiacii ac Petauii, etiam ed. Bononi Taruiſini eſt *commendauit:* vnde Mich. Brutus *mandauit* cenſebat legendum eſſe. Qui *iuſſit* retinent, Græciſmo excuſant, qui an Cæſaris ſimplicitati conueniat, dubitare licet.

prœlio non amplius cc milites deſiderauit; ſed
centuriones, fortes viros, circiter xxx amiſit.
Interfectus eſt etiam fortiſſime pugnans Craſti-
nus, cuius mentionem ſupra fecimus, gladio in
os aduerſum coniecto. neque id fuit falſum, 2
quod ille, in pugnam proficiſcens, dixerat. ſic
enim Cæſar exiſtimabat, eo prœlio excellentiſſi-
mam virtutem Craſtini fuiſſe, optimeque eum
de ſe meritum iudicabat. Ex Pompeiano exer- 3
citu circiter millia xv cecidiſſe videbantur: ſed
in deditionem venerunt amplius millia xxiv.
namque etiam cohortes, quæ præſidio in caſtel-
lis fuerant, ſeſe Sullæ (ſimiliter) dediderunt.
multi præterea in finitimas ciuitates refugerunt.
Signaque militaria ex prœlio ad Cæſarem ſunt 4
relata clxxx. & Aquilæ ix. L. Domitius, ex ca-
ſtris in montem refugiens, cum vires eum laſ-
ſitudine defeciſſent, ab equitibus eſt interfe-
ctus. Eodem tempore D. Lælius cum claſſe C
ad Brunduſium venit; eademque ratione, qua
factum a Libone ante demonſtrauimus, inſu-
lam obiectam portui Brunduſino tenuit. Si- 2
militer Vatinius, qui Brunduſio præerat, tectis
inſtructisque ſcaphis, elicuit naues Lælianas;
atque ex his longius productam vnam quinque-
remem, & minores duas in anguſtiis portus ce-
pit: itemque per equites diſpoſitos aqua pro-
hibere claſſiarios inſtituit. Sed Lælius, tem- 3
pore anni commodiore vſus ad nauigandum,
one-

Cap. xcix 3. *(ſeſe Sullæ ſimiliter dediderunt)* Abeſt *ſimiliter* a Beroaldi codice & aliis quibusdam: tenent vett. edd. pleræque: poſteriores abiiciunt.

onerariis nauibus Corcyra Dyrrhachioque a-
4 quam ſuis ſupportabat: neque a propoſito deter-
rebatur: neque, ante prœlium in Theſſalia fa-
ctum cognitum, aut ignominia amiſſarum na-
uium, aut neceſſariarum rerum inopia, ex por-
CI tu inſulaque expelli potuit. Iisdem fere tem-
poribus Caſſius, cum claſſe Syrorum, & Phœni-
cum, & Cilicum, in Siciliam venit: & cum eſſet
Cæſaris claſſis diuiſa in duas partes, & dimidiæ
parti præeſſet P. Sulpicius prætor Licoque ad
fretum, dimidiæ M. Pomponius ad Meſſanam,
prius Caſſius ad Meſſanam nauibus aduolauit,
quam Pomponius de eius aduentu cognoſce-
2 ret: perturbatumque eum nactus, nullis cu-
ſtodiis, neque ordinibus certis, magno ven-
to & ſecundo, completas onerarias naues tæda,
& pice, & ſtupa, reliquisque rebus, quæ ſunt ad
incendia, in Pomponianam claſſem immiſit, at-
que omnes naues incendit xxxv: in quibus e-
3 rant xx roſtratæ: tantusque eo facto timor in-
ceſſit, vt, cum eſſet legio præſidio Meſſanæ, vix
oppidum defenderetur: &, niſi eo ipſo tempo-
re quidam nuntii de Cæſaris victoria per diſpoſi-
tos equites eſſent lati, exiſtimabant plerique fu-
4 turum fuiſſe, vt amitteretur. ſed, opportuniſ-
ſime nuntiis adlatis, oppidum fuit defenſum;
Caſſiusque ad Sulpicianam inde claſſem profe-
ctus eſt & Libonem: applicatisque noſtris ad
terram nauibus, propter eumdem timorem, pa-
5 ri, atque antea, ratione egit. ſecundum nactus
ven-

Cap. ci. 2. xx *roſtratæ*) Sic MSS. & vet. ed. Poſteriores *conſtratæ*.

ventum, onerarias naues circiter XL, præparatas ad incendium, immisit: &, flamma ab vtroque cornu comprehensa, naues sunt combustæ v. Cumque ignis, magnitudine venti, latius 6
serperet, milites, qui ex veteribus legionibus erant relicti præsidio nauibus, ex numero ægrorum, ignominiam non tulerunt; sed sua sponte naues conscenderunt, & a terra soluerunt: impetuque facto in Cassianam classem, quinqueremes II, in quarum altera erat Cassius, ceperunt. sed Cassius, exceptus scapha, refugit. Præterea 7
duæ sunt deprehensæ triremes. neque multo post de prœlio facto in Thessalia cognitum est; vt ipsis Pompeianis fides fieret. nam ante id tempus fingi a legatis amicisque Cæsaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis, ex iis locis Cassius cum classe discessit. Cæsar, omnibus rebus CII
relictis, persequendum sibi Pompeium existimauit, quascumque in partes ex fuga se recepisset; ne rursus copias comparare alias, & bellum renouare posset: &, quantum itineris equitatu efficere poterat, quotidie progrediebatur: legionemque vnam mineribus itineribus subsequi iussit. Erat edictum Pompeii nomine Amphi- 2
poli propositum, vti omnes eius prouinciæ iuniores, Græci, ciuesque R. iurandi caussa conuenirent. sed vtrum auertendæ suspicionis 3
caussa Pompeius proposuisset, vt quam diutissime longioris fugæ consilium occultaret, an nouis delectibus, si nemo premeret, Macedoniam tene-

Cap. CII. 2. *Aphipoli propositum)* nobili vrbe prope Strymonis ostia.

4 tenere conaretur, existimari non poterat. Ipse
ad ancoram vna nocte constitit; & vocatis ad se
Amphipoli hospitibus, & pecunia ad necessarios
sumptus corrogata, cognito Cæsaris aduentu,
ex eo loco discessit, & Mytilenas paucis diebus
5 venit. Biduum tempestate retentus, nauibusque
aliis additis actuariis, in Ciliciam atque inde Cy-
6 prum peruenit. ibi cognoscit, consensu omni-
um Antiochensium, ciuiumque Romanorum,
qui illic negotiarentur, arcem ante captam esse,
excludendi sui caussa, nuntiosque dimissos ad
eos, qui se ex fuga in finitimas ciuitates recepisse
dicerentur, ne Antiochiam adirent: id si fecis-
sent, magno eorum capitis periculo futurum.
7 Idem hoc L. Lentulo, qui superiore anno consul
fuerat, & P. Lentulo consulari, ac non nullis ali-
is acciderat Rhodi, qui cum ex fuga Pompeium
sequerentur, atque in insulam venissent oppido
ac portu recepti non erant: missisque ad eos
nuntiis, vt ex iis locis discederent, contra vo-
luntatem suam naues soluerunt. Iamque de
Cæsaris aduentu fama ad ciuitates perfereba-
CIII tur. Quibus cognitis rebus, Pompeius, de-
posito adeundæ Syriæ consilio, pecunia societa-
tis sublata, & a quibusdam priuatis sumpta, &
æris magno pondere ad militarem vsum in naues
imposito, duobusque millibus hominum arma-
tis, partim quo ex familiis societatum delege-
rat, partim a negotiatoribus coegerat, quos-
que

4. *& Mytilenas venit*) Vt in nummis est, hoc nomen scribo: in libris transponuntur priores vocales. Vrbs autem nobilissima est insulæ Lesbi, iuxta Aeoliam.

que ex suis quisque ad hanc rem idoneos existimabat, Pelusium peruenit. Ibi casu rex e- 2
rat Ptolemæus, puer ætate, magnis copiis, cum sorore Cleopatra gerens bellum; quam paucis ante mensibus per suos propinquos atque amicos, regno expulerat: castraque Cleopatræ non longo spatio ab eius castris distabant. Ad eum 3
Pompeius misit, vt, pro hospitio atque amicitia patris, Alexandria reciperetur, atque illius opibus in calamitate tegeretur. Sed, qui 4
ab eo missi erant, confecto legationis officio, liberius cum militibus regis colloqui cœperunt, eosque hortare, vt suum officium Pompeio præstarent, neue eius fortunam despicerent. In 5
hoc erant numero complures Pompeii milites; quos, ex eius exercitu acceptos in Syria, Gabinius Alexandriam transduxerat, belloque confecto, apud Ptolemæum, patrem pueri, reliquerat. His tunc cognitis rebus, amici re- CIV
gis, qui, propter ætatem eius, in procuratione erant regni: siue timore adducti, vt postea prædicabant, ne, sollicitato exercitu regio Pompeius Alexandriam Aegyptumque occuparet; siue despecta eius fortuna, vt plerumque in calamitate ex amicis inimici existunt, iis, qui erant ab eo missi, palam liberaliter responderunt, eumque ad regem venire iusserunt. ipsi clam 2
consilio inito, Achillam, præfectum regium, singulari hominem audacia, & L. Septimium tri-

Cap. ciii. 5. *Gabinius Alexandriam*) Gabinius Syriæ proconsul, exsulem regem Ptolemæum cum exercitu reduxerat.

tribunum mil. ad interficiendum Pompeium
5 miserunt. Ab his liberaliter ipse appellatus, &
quadam notitia Septimi productus, quod bello
prædonum apud eum ordinem duxerat, naui-
culam paruulam conscendit, cum paucis suis;
& ibi ab Achilla & Septimio interficitur. Item
L. Lentulus comprehenditur a rege, & in cu-
CV stodia necatur. Cæsar, cum in Asiam venis-
set, reperiebat T. Ampium conatum esse tol-
lere pecunias Epheso ex fano Dianæ, eiusque
rei caussa senatores omnes ex prouincia vocasse,
vt, iis testibus in summa pecuniæ vteretur, sed
interpellatum aduentu Cæsaris profugisse. ita
duobus temporibus Ephesiæ pecuniæ Cæsar au-
2 xilium tulit. Item constabat, Elide in templo
Mineruæ, repetitis atque enumeratis diebus,
quo die prœlium secundum fecisset Cæsar, si-
mulacrum Victoriæ, quod ante ipsam Mineruam
collocatum erat, & ante ad simulacrum Mineruæ
spectabat, ad valuas se templi limenque conuer-
3 tisse. Eodemque die Antiochiæ in Siria bis
tantus exercitus clamor, & signorum sonus ex-
auditus est, vt in muris armata ciuitas discurre-
4 ret. Hoc idem Ptolemaide accidit. Pergami
in

Cap. cv. 1. *duobus temporibus Ephesiæ pecuniæ Cæsar*) Primum, cum Scipio ei immineret, Cæsaris traiectu in Græciam factum, vt a Pompeio festinanter auocaretur. *Supra cap. 33.* Iterum, hoc loco, cum idem T. Ampius tentaret.

2. *Elide in templo Mineruæ*) Elis vrbs regionis Elidis in Peloponeso, cuius sextum casum Cicero lib. xiii. epist. xxvi. *Eli* format. Sed & Strabo Ἤλιδος obliquo vrbis casu. Vid. Notit. Orbis Antiq.

in occultis ac reconditis templi, quo præter sacerdotes adire fas non est, quæ Græci ἄδυτα appellant, tympana sonuerunt. Item Trallibus, in templo Victoriæ, vbi Cæsaris statuam consecrauerant, palma per eos dies in tecto inter coagmenta lapidum ex pauimento exstitisse ostendebatur. 5

CVI Cæsar, paucos dies in Asia moratus, cum audisset Pompeium Cypri visum, coniectans eum in Aegyptum iter habere, propter necessitudines regni, reliquasque eius loci opportunitates, cum legionibus, vna, quam ex Achaia a Fusio legato euocauerat, equitibusque nec, & nauibus longis Rhodiis x, & Asiaticis paucis, Alexandriam peruenit. 2 In his erant legionibus hominum III millia cc: reliqui vulneribus ex prœliis, & labore, ac magnitudine itineris confecti, consequi non potuerant. 3 Sed Cæsar confisus fama rerum gestarum infirmis auxiliis proficisci non dubitauerat; atque omnem sibi locum tutum fore existimabat. 4 Alexandriæ de Pompeii morte cognoscit: atque ibi primum e naui egrediens, clamorem militum audit, quos rex in oppido præsidii caussa reliquerat; & concursum ad se fieri videt, quod fasces

4. *in occultis ac reconditis templi*) Sic plures libri manu scripti ab Fuluio & D. Vossio nominati. Vulgo, *ac remotis.*

5. *in tecto ex pauimento*) Plutarchus p. 730. παρὰ τὴν βάσιν τοῦ ἀνδριάντος.

CAP. CVI. 1. *Cypri visum*) in Cypro. Et Nepos Miltiade cap. 2. *domum Chersonesi habere.* nam & regionum ac insularum nomina non numquam imitantur syntaxi vocabula vrbium.

fasces anteferrentur. In hoc omnis multitudo
5 maiestatem regiam minui prædicabat. Hoc sedato tumultu, crebræ continuis diebus ex concursu multitudinis concitationes fiebant, compluresque milites huius vrbis omnibus partibus in-
CVII terficiebantur. Quibus rebus animaduersis, legiones sibi alias ex Asia adduci iussit, quas ex Pompeianis militibus confecerat. ipse enim necessario etesiis tenebatur; qui Alexandria naui-
2 gantibus sunt aduersissimi venti. Interim controuersias regum ad populum R. & ad se, quod esset consul, pertinere existimans, atque eo magis officio suo conuenire, quod superiore consulatu cum patre Ptolomæo, & lege, & S. C. societas erat facta, ostendit sibi placere, regem Ptolemæum, atque sororem eius Cleopatram, exercitus, quo haberent, dimittere; & de controuersiis iure apud se potius, quam inter se ar-
CVIII mis disceptare. Erat in procuratione regni, propter ætatem pueri, nutricius eius, eunuchus, nomine Pothinus. is primum inter suos queri atque indignari cœpit, regem ad dicen-
2 dam caussam euocari. deinde, adiutores quosdam conscios sui nactus ex regiis amicis, exercitum a Pelusio clam Alexandriam euocauit; atque eundem Achillam, cuius supra meminimus, omnibus copiis præfecit. hunc incitatum suis, & regis inflatum pollicitationibus, quæ fie-
3 ri vellet, litteris nuntiisque edocuit. In testamen-

Cap. cviii. 1. *nomine Pothinus*) Male libri quidam *Photinus*. Est enim Dioni, Plutarcho, & Appiano ποθεινός.

mento Ptolemæi patris heredes erant ſcripti ex duobus filiis maior, & ex duabus ea, quæ ætate antecedebat. Hæc vti fierent, per omnes deos, perque fœdera, quæ Romæ fecerat, eodem teſtamento Ptolemæus populum R. obteſtabatur. Tabulæ teſtamenti, vnæ per legatos eius 4.
Romam erant allatæ, vt in ærario ponerentur, (eæ cum propter publicas occupationes poni non potuiſſent, apud Pompeium ſunt depoſitæ) alteræ, eodem exemplo, relictæ, atque obſignatæ Alexandriæ proferebantur. De his rebus CIX
cum ageretur apud Cæſarem, isque maxime vellet pro communi amico atque arbitro controuerſias regum componere: ſubito exercitus regius equitatusque omnis venire Alexandriam nuntiatur. Cæſaris copiæ nequaquam erant 2
tantæ, vt eis extra oppidum, ſi eſſet dimicandum, confideret. relinquebatur, vt ſe ſuis locis oppido teneret, conſiliumque Achillæ cognoſceret. Milites tamen omnes in armis eſſe iuſſit: 3
regemque hortatus eſt, vt ex ſuis neceſſariis, quos haberet maximæ auctoritatis, legatos ad Achillam mitteret; &, quid eſſet ſuæ voluntatis, oſtenderet. A quo miſſi Dioſcorides & Se- 4
radion, qui ambo legati Romæ fuerant, magnamque apud patrem Ptolemæum auctoritatem habuerant, ad Achillam peruenerunt. Quos 5
ille, cum in conſpectum eius veniſſent, prius, quam audiret, aut, cuius rei cauſſa miſſi eſſent, co-

CAP. CIX. 1. *pro communi amico atque arbitro*) tamquam communis amicus. Talis enim Cæſar videri volebat. Supra B. Gall. III, 18. *qui ſibi pro per*

cognoſceret, corripi ac interfici iuſſit. Quo-
rum alter, accepto vulnere * occupatus, per ſuos
6 pro occiſo ſublatus, alter interfectus eſt. Quo
facto, regem vt in ſua poteſtate haberet, Cæſar
effecit: magnamque regium nomen apud ſuos
auctoritatem habere exiſtimans, & vt potius pri-
uato paucorum & latronum conſilio, quam regio,
CX ſuſceptum bellum videretur. Erant cum Achil-
la copiæ, vt neque numero, neque genere homi-
num, neque vſu rei militaris contemnendæ vide-
2 rentur. millia enim xx in armis habebat. Hæ con-
ſtabant ex Gabinianis militibus: qui iam in con-
ſuetudinem Alexandrinæ vitæ atque licentiæ ve-
nerant, & nomen diſciplinamque populi R. dedi-
dicerant, vxoresque duxerant, ex quibus pleri-
3 que liberos habebant. Huc accedebant collecti
ex prædonibus latronibusque Syriæ Ciliciæque
4 prouinciæ, finitimarumq; regionum. Multi præ-
terea capitis damnati exſulesque conuenerant:
fugitiuisque omnibus noſtris certus erat Ale-
xandriæ receptus, certaque vitæ conditio, vt, da-
to nomine, militum eſſent numero: quorum ſi-
quis

---

fuga ad eos venit. Et Nepos Datame cap. 6. *ſua iuſſu Mithrobarzanem profectum pro perfuga.*

5. *accepto vulnere occupatus*) Nihil eſt librorum *occupatus*: Gronouio potius accedo, qui *ſopitus* ſubſtituit, ſicut Liuius I, 41. *ſopitum fuiſſe regem ſubito ictu.* Vide illius Obſeru. IV, 8. p. 120.

CAP. CX. 2. *vxoresque duxerant*) Fuit contra Romanæ militiæ diſciplinam vxores, vel alias mulieres, in caſtris habere, aut præſidiis, licet haberent domi. Seuerus imperator *πρῶτος ἐπέτρεψε primus* in hoc aliquid *permiſit*, referente Herodiano III, 8. Adde Lipſii Mil. Rom. lib. V, 18.

quis a domino comprehenderetur, concursu
militum eripiebatur, qui vim suorum, quod
in simili culpa versabatur, ipsi pro suo periculo
defendebant. Hi regum amicos ad mortem 5
deposcere, hi bona locupletum diripere stipen-
dii augendi caussa, regis domum obsidere, re-
gno expellere alios, alios arcessere, vetere
quodam Alexandrini exercitus instituto con-
sueuerant. Erant praeterea equitum millia II. 6
qui inueterauerant compluribus Alexandriae
bellis. hi Ptolemaeum patrem in regnum redu-
xerant, Bibuli filios duos interfecerant, bel-
la cum Agyptiis gesserant. hunc vsum rei mi-
litaris habebant. His copiis fidens Achillas, CXI
paucitatemque militum Caesaris despiciens, oc-
cupat Alexandriam: praeterea oppidi partem,
quam Caesar cum militibus tenebat, primo im-
petu domum eius irrumpere conatus est: sed
Caesar, dispositis per vias cohortibus, impe-
tum eius sustinuit. Eodemque tempore pu- 2
gnatum est ad portum: ac longe maximam ea
res attulit dimicationem. simul enim, deductis
copiis, pluribus viis pugnabatur: & magna
multitudine naues longas occupare hostes cona-
bantur: quarum erant auxilio L. missae ad Pom-
peium: quae, proelio in Thessalia facto, do-
mum redierant. illae triremes omnes & quin- 3
queremes erant, aptae instructaeque omnibus re-
bus ad nauigandum. Praeter has, XXII erant, 4
quae praesidii caussa Alexandriae esse consueue-
rant, constratae omnes. quas si occupassent,
classe Caesaris erepta, portum ac mare totum in

ſua poteſtate haberent: commeatu auxiliiſque
5 Cæſarem prohiberent. Itaque tanta eſt contentione actum, quanta agi debuit, cum ille celerem in ea re victoriam, hi ſalutem ſuam con-
6 ſiſtere viderent. Sed rem obtinuit Cæſar; omnesque eas naues, & reliquas, quæ erant in naualibus, incendit; quod tam late tueri tam parua manu non poterat; confeſtimque ad Pha-
CXII rum nauibus milites expoſuit. Pharus eſt in inſula turris, magna altitudine, mirificis operibus exſtructa, quæ nomen ab inſula accepit.
2 Hæc inſula, obiecta Alexandriæ, portum efficit: ſed, a ſuperioribus regionibus, in longitudinem paſſuum DCCCC in mare iactis molibus, anguſto itinere & ponte cum oppido con-
3 iungitur. In hac ſunt inſula domicilia Aegyptiorum, & vicus, oppidi magnitudine: quæque vbique naues imprudentia aut tempeſtate paullulum ſuo curſu deceſſerint, has more præ-
4 donum deripere conſueuerunt. Iis autem inuitis, a quibus Pharus tenetur, non poteſt eſſe, propter anguſtias, nauibus introitus in portum.
5 Hoc tum veritus Cæſar, hoſtibus in pugna occupatis, millitibusque expoſitis, Pharum appre-
6 hendit, atque ibi præſidium poſuit. Quibus eſt

CAP. CXII. 2. *a ſuperioribus regionibus*) Alienum videtur *regionibus*, ideoque a clariſſimis viris *regibus* ſubſtitutum, Brodæo Miſcell. III, 5. Scaligero ad Euſ. p. 132. Valeſio ad Ammian. p. 342. Hody de LXX. Interpr. p. 294. & aliis. Planum illud *regibus*, niſi præſens verbum *coniungitur* ab adiecto *ſuperioribus* adhorreret. Nec vero *regionibus* valde placet.

est rebus effectum, vti tuto frumentum auxiliaque nauibus ad eum supportari possent. dimisit enim circum omnes propinquas regiones, atque inde auxilia euocauit: reliquis oppidi parti- 7
bus sic est pugnatum, vt æquo prœlio discederetur, & neutri pellerentur: (id efficiebant angustiæ loci) paucisque vtrimque interfectis, Cæsar loca maxime necessaria complexus, noctu præmunit: hoc tractu oppidi pars erat regiæ 8
exigua, in quam ipse, habitandi caussa, initio erat inductus; & theatrum coniunctum domui, quod arcis tenebat locum, aditusque habebat ad portum, & ad reliqua naualia. Has munitiones insequentibus auxit diebus, vt pro muro obiectas haberet, neu pugnare inuitus cogeretur. Interim filia minor Ptolemæi regis, 9
vacuam possessionem regni sperans, ad Achillam se ex regia transiecit, vnaque bellum administrare cœpit. sed celeriter est inter eos de 10
principatu controuersia orta; quæ res apud milites largitiones auxit. magnis enim iacturis sibi quisque eorum animos conciliabat. Hæc dum 11
apud hostes geruntur, Pothinus, nutricius pueri, & procurator regni, in parte Cæsaris, cum ad Achillam nuntios mitteret, hortareturque, ne negotio desisteret, neue animo deficeret, indicatis deprehensisque internuntiis, a Cæsare est interfectus. Hæc initia belli Alexandrini fuerunt.

---

9. *filia minor Ptolemæi regis)* Arsinoe. Vide Dionem lib. XLII. Hirtium B. Alex. c. 4.

A. HIRTII, vel OPPII, COMMENTARIORVM DE BELLO ALEXANDRINO LIBER VNVS.

ARGVMENTVM LIBRI DE BELLO ALEXANDRINO.

Quæ Cæsar ipse Ciu. Belli lib. III *extremo de initiis Alexandrini scripserat, hoc libro ab Hirtio vel alio continuantur. Post situm Alexandriæ & structuram, munitiones Cæsaris in vrbe, & ad portum pugnæ referuntur: regem Ptolemæum, quem in potestate habebat, Arsinoe sorore interim tum Ganymede imperium obtinente, dimisit Cæsar blanditiis inductus, sed grauiter ab eo oppugnatus vincit tandem, Mithridate Pergameno adiuuante, & rex in Nilo perit. Quo sublato Cæsar Cleopatram & minorem fratrem reges constituit. Hæc vsque ad cap. 34. a quo Ponticum bellum aduersus Pharnacem describitur per Domitium Caluinum, inprospere gestum, ad cap. 42. dein Illyricum virtute Vatinii restitutum Cæsari, ad cap. 48. & sub idem tempus turbæ in Hispania vlteriore a Cassio Longino excitatæ, eiusdemque sedatæ morte. Denique Pharnace celeriter oppresso, Cæsar in Italiam reuertitur.*

BELLO Alexandrino conflato, Cæsar Rhodo atque ex Syria Ciliciaque omnem classem accersit; ex Creta sagittarios, equites ab rege Nabatæorum Malco euocat, tormenta vndique conqui-

---

AD LIBRVM DE BELLO ALEXAND.

HIRTII VEL OPPII) Vide Sueton. Cæs. c. 56.

CAP. I. 1. *ab rege Nabatæorum Malco)* Nabatæi in A-

BELLORVM
ALEXANDRINI
ET PONTICI
CONSPECTVS

Colchi
THRA
PARS
Trapezus
V S
Nicopolis
Zela
ARMENIA
MAIOR
MENIA
MINOR
Lemnus
MA
Euphrates fl.
Melas fl.
IA
Taurus M.
MESOPOTAMIA
A
AEG
Amanus M.
Antiochia
Comagene
Occidens
Oriens
SYRIA
Tripolis
Euphrates
C
Palmyra
Arabia
Deserta
Ituraea
M

44
43
42
41
40
39
38
37
36
35
34
33
32
31
30
29

quiri, & frumentum mitti, auxiliaque adduci
iubet. Interim munitiones quotidie operibus 2
augentur: atque omnes oppidi partes: quæ minus
firmæ esse viderentur, testudinibus atque
musculis aptantur: ex ædificiis autem per foramina
in proxima ædificia arietes immittuntur,
quantumque aut ruinis deiicitur, aut
per vim recipitur loci, in tantum munitiones
proferuntur. nam incendio fere tuta est Ale- 3
xandria, quod sine contignatione ac materia sunt
ædificia, & structuris atque fornicibus continentur,
tectaque sunt rudere aut pauimentis. Cæsar 4
studebat maxime, vt, quam angustissimam partem
oppidi palus a meridie interiecta efficiebat, hanc
operibus, vineisque agendis, a reliqua parte vrbis
excluderet: illud sperans, primum, vt cum 5
esset in duas partes vrbs diuisa, acies vno consilio
atque imperio administraretur: deinde, vt
laborantibus succurri, atque ex altera oppidi parte
auxilium ferri posset; in primis vero, vt aqua 6
pabuloq; abundaret: quarum alterius rei copiam
exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat,
quodque vtrumque palus large præbere
pote-

---

rabia petræa, eorumque *Petra* sedes regia. Malco libri Cæsaris. Græcis Iosepho XLII, 8. & Dioni XLVIII id nomen Μάλχος, *Malchus est*. Hic secundus eius nominis. Vide Hist. Antiq.

3. *rudere aut pauimentis*) rudere nouo, id est fractis & contusis testis, calce mixtis, quibus pauimenta fiunt. Vitruv. VII, 1. qui *rudus nouum* opponit *veteri* & *rediuiuo:* & Pallad. I, 9.

6. *alterius rei copiam exiguam*) aquæ parum habebat.

II poterat. Neque vero Alexandrinis in gerendis negotiis cunctatio vlla aut mora inferebatur. nam in omnes partes, per quas fines Aegyptii regnumque pertinet, legatos conquisitoresque, delectus habendi caussa, miserunt; magnumque numerum in oppidum telorum atque tormentorum conuexerant, & innumerabilem
2 multitudinem adduxerant. nec minus in vrbe maximae armorum erant institutae officinae. seruos praeterea puberes armauerant: quibus domini locupletiores victum quotidianum stipen-
3 diumque praebebant. hac multitudine disposita, munitiones semotarum partium tuebantur. veteranas cohortes vacuas in celeberrimis vrbis locis habebant: vt quacumque regione pugnaretur, integris viribus ad auxilium ferendum opportunae essent. omnibus viis atque angiportis
4 triplicem vallum obduxerant. erat autem quadrato exstructus saxo, nec minus XL pedes altitudinis habebat. quaeque partes vrbis inferiores erant, has altissimis turribus denorum ta-
5 bulatorum munierant. Praeterea alias ambulatorias totidem tabulatorum confixerant; subiectisque eas rotis, funibus iumentisque obiectis, directis plateis in quamcunque erat visum
III partem mouebant. Vrbs fertilissima & copio-

CAP. II. 5. *ambulatorias totidem*) Turres ambulatoriae, erant ligneae, rotis impositae, vt admoueri muro possent. Vitruuius X, 19. *Diades scriptis suis ostendit, se inuenisse turres ambulatorias, quas etiam dissolutas in exercitu circumferre* (Alexander) *solebat*. Vide Vegetii lib. IV. 17.

pioſisſima omnium rerum apparatus ſuggerebat. ipſi homines ingenioſisſimi atque acutisſimi, quæ a nobis fieri viderant, ea ſollertia efficiebant, vt noſtri illorum opera imitari viderentur & ſua ſponte multa reperiebant: vnoque 2
tempore & noſtras munitiones infeſtabant, & ſuas defendebant: atque hæc principes in con- 3
ciliis concionibusque agitabant, *populum Rom. paullatim in conſuetudinem eius regni venire occupandi: paucis annis antea Gabinium cum exercitu fuiſſe in Aegypto: Pompeium ſe ex fuga eo-* 4
dem recepiſſe; ac Cæſarem veniſſe cum copiis, neque morte Pompeii quidquam profectum, quo minus Cæſar apud ſe commoraretur: quem ſi 5
non expuliſſent, futurum ex regno prouinciam: idque agendum mature: namque eum, interclusum tempeſtatibus propter anni tempus, recipere transmarina auxilia non poſſe. Inte- IV
rim diſſenſione orta inter Achillam, qui veterano exercitui præerat, & Arſinoen, regis Ptolemæi minorem filiam, vt ſupra demonſtratum eſt, cum vterque vtrique inſidiaretur, & ſummam imperii ipſe obtinere vellet, præoccupat Arſinoe per Ganymedem eunuchum, nutricium ſuum, atque Achillam interficit. hoc occiſo, 2
ipſa

CAP. III. 3. *Gabinium cum exercitu*) vt exſulem regem Ptolemæum Auletam reſtitueret. Gabinius autem tum Syriam pro conſule adminiſtrabat. *Dio Caſſ. lib.* XXXIX.

5. *transmarina auxilia*) ex Syria, Cilicia, Aſia, Rhodo.

CAP. IV. 1. *Vt ſupra demonſtratum*) lib. III extremo de B. Ciuili.

ipſa, ſine vllo ſocio & cuſtode, omne imperi-
um obtinebat; exercitus Ganymedi tranſditur.
is, ſuſcepto officio, largitionem in milites auget,
V reliqua pari diligentia adminiſtrat. Alexan-
dria eſt fere tota ſuffoſſa, ſpecusque habet ad
Nilum pertinentes, quibus aqua in priuatas do-
mos inducitur, quæ paullatim ſpatio temporis
2 liqueſcit ac ſubſidit. hæc vti domini ædificio-
rum atque eorum familiæ conſueuerunt. nam,
quæ flumine Nilo fertur, adeo eſt limoſa atque
turbida, vt multos variosque morbos efficiat,
3 ſed ea plebes ac multitudo contenta eſt neceſ-
ſario, quod fons vrbe tota nullus eſt. hoc ta-
men flumen in ea parte vrbis erat, quæ ab Ale-
4 xandrinis tenebatur. quo facto eſt admonitus
Ganymedes, poſſe noſtros aqua intercludi; qui
diſtributi munitionum tuendarum cauſſa vica-
tim ex priuatis ædificiis, ſpecubus, & puteis
VI extracta aqua vtebantur. Hoc probato conſilio,
magnum ac difficile opus adgreditur. interſe-
ptis enim ſpecubus, atque omnibus vrbis parti-
bus excluſis, quæ ab ipſo tenebantur, aquæ ma-
gnam vim ex mari rotis ac machinationibus ex-
2 primere contendit. hanc locis ſuperioribus fun-
dere in partem Cæſaris non intermittebat: quam-
obrem ſalſior paullo præter conſuetudinem a-
qua trahebatur ex proximis ædificiis, magnam-
que hominibus admirationem præbebat, quam
ob cauſam id accidiſſet; nec ſatis ſibi ipſi crede-
bant; cum ſe inferiores eiusdem generis ac ſa-
poris aqua dicerent vti, atque ante conſueſſent:
vul-

vulgoque inter se conferebant, & degustando, 3
quantum inter se different aquæ, cognoscebant.
paruo vero temporis spatio, hæc propior bibi 4
non poterat omnino; illa inferior corruptior
iam salsiorque reperiebatur. Quo facto, dubi- VII
tatione sublata, tantus incessit timor, vt at ex-
tremum casum omnes deducti viderentur, at-
que alii morari Cæsarem dicerent, quin naues
conscendere iuberet: alii multo grauiorem exti-
mescerent casum; quod neq; celari Alexandrinos
possent in apparanda fuga, cum hi tam paruo
spatio distarent ab ipsis; neque, illis imminen-
tibus, atque insequentibus, vllus in naues rece-
ptus daretur. Erat autem magna multitudo op- 2
pidanorum in parte Cæsaris: quam domiciliis
ipsorum non mouerat, quod ea se fidelem pa-
lam nostris esse simulabat, & desciuisse a suis
videbatur: vt, si mihi defendendi essent Ale-
xandrini, quod neque fallaces essent neque re-
metarii, multa oratio frustra absumeretur. cum
vero vno tempore & natio eorum & natura co-
gnoscatur; aptissimum esse hoc genus ad pro-
ditionem, nemo dubitare potest. Cæsar VIII
suorum timorem consolatione & ratione minue-
bat. *nam puteis fossis aquam dulcem posse re-* 2
periri adfirmabat. *omnia enim litora naturali-
ter aquæ dulcis venas habere. quod si alia esset li-
toris Aegyptii natura, atque omnium reliquorum;
tamen, quoniam mare libere tenerent, neque
hostes classem haberent, probiberi sese non posse,
quo minus quotidie aquam nauibus peterent, vel*

a sinistra parte a Paraetonio, vel a dextra
ab insula; quae diuersae nauigationes numquam
3 *vno tempore aduersis ventis praecluderentur: fu-*
gae vero nullum esse consilium non solum iis, qui
primam dignitatem haberent, sed ne iis quidem,
4 *qui nihil, praeterquam de vita, cogitarent: ma-*
gno negotio impetus hostium aduersos ex munitio-
nibus sustineri: quibus relictis, nec loco nec nu-
5 *mero pares esse posse: magnam autem moram*
& difficultatem adscensum in naues habere, prae-
sertim ex scaphis: summum esse contra in Alexan-
drinis velocitatem, locorumq; & aedificiorum noti-
6 *tiam. hos praecipue in victoria insolentes, praecur-*
suros, & loca excelsiora atque aedificia occupatu-
ros; ita fuga nauibusque nostros prohibituros: pro-
inde eius consilii obliuiscerentur, atque omni ratione
IX *esse vincendum cogitarent.* Hac oratione a-
pud suos habita atque omnium mentibus excita-
tis, dat centurionibus negotium, vt, reliquis
operibus intermissis, ad fodiendos puteos ani-
mum conferant, neue quam partem nocturni
2 temporis intermittant. Quo suscepto negotio,
atque omnium animis ad laborem incitatis, ma-
gna vna nocte vis aquae dulcis inuenta est. ita o-
perosis Alexandrinorum machinationibus, ma-
ximisque conatibus, non longi temporis labo-
3 re, occursum est. Eo biduo legio XXXVII ex
dediticiis Pompeianis militibus, cum frumen-
to,

Cap. VIII. 2. *Paraetonio*) Marmaricae, quae proxima Aegypto ab occasu est, oppido cum portu.
ab insula) Pharo insula, proxima Alexandriae.
Cap. IX. 3. *dedititiis Pompeianis*) Vide de his lib. III Civ. cap. 99.

to, armis, telis, tormentis, impoſita in naues a Domitio Caluino, ad litora Africæ, paullo ſupra Alexandriam, delata eſt. hæ naues cu- 4
ro, qui multos dies continenter flabat, portum capere prohibebantur. ſed loca ſunt egregia omni illa regione ad tenendas ancoras. hi, cum diu retinerentur, atque aquæ inopia premerentur, nauigio actuario Cæſarem faciunt certiorem. Cæſar vt per ſe conſilium caperet, X
quid faciendum videretur, nauim conſcendit, atque omnem claſſem ſequi iuſſit, nullis noſtris militibus impoſitis; quod, cum longius paullo diſcederet, munitiones nudare nolebat. Cum- 2
que ad eum locum acceſſiſſet, qui appellatur Cherrhoneſus; aquandique cauſſa remiges in terram expoſuiſſet, non nulli ex numero, cum longius a nauibus prædatum proceſſiſſent, ab equitibus hoſtium ſunt excepti; ex iis cogno- 3
uerunt, Cæſarem ipſum in claſſe veniſſe, nec vllos milites in nauibus habere. Qua re 4
comperta, magnam ſibi facultatem fortunam obtuliſſe bene gerendæ rei crediderunt: itaque naues omnes, quas paratas habuerant ad nauigandum, propugnatoribus inſtruxerunt, Cæſarique redeunti cum claſſe occurrerunt; qui 5
duabus de cauſſis eo die dimicare nolebat, quod &

CAP. X. 2. *qui appellatur Cherrhoneſus*) Ptolemæus lib. IV cap. V. poſt Alexandriam ab occaſu, ex interuallo dimidii gradus ſeu XXX minutorum, habet locum qui vocatur Χερσόνησος μικρὰ, λιμήν, *Cherſoneſus parua, portus.* Dicitur χεῤῥόνησος & χερσόνησος, *peninſula.*

& nullos milites in nauibus habebat; & post horam x diei res agebatur, nox autem allatura videbatur maiorem fiduciam illis, qui locorum notitia confidebant; sibi etiam hortandi suos auxilium defuturum; quod nulla satis idonea esset hortatio, qua neque virtutem posset
6 notare neque inertiam. Quibus de caussis naues, quas potuit, Cæsar ad terram detrahit: quem in locum illos successuros non existima-
XI bat. Erat vna nauis Rhodia in dextro Cæsaris cornu, longe ab reliquis collocata: hanc conspicati hostes non tenuerunt sese: magnoque impetu IV ad eam constratæ naues, &
2 complures apertæ contenderunt. cui coactus est Cæsar ferre subsidium, ne turpiter in conspectu contumeliam acciperet, quamquam si quid grauius accidisset, merito casurum iudicabat.
3 Prœlium commissum est magna contentione Rhodiorum, qui cum in omnibus dimicationibus & scientia & virtute præstitissent, tum maxime illo tempore totum onus sustinere non recusabant, ne quod suorum culpa detrimen-
4 tum acceptum videretur. Ita prœlium secundissimum est factum. capta est vna hostium quadriremis: depressa est altera. deinde omnes epibatis nudatæ: magna præterea multitu-

CAP. XI. 2. *merito casurum*) quia longius a classe recesserat.

3. *Rhodiorum qui præstitissent*) Cicero pro Lege Man. c. 18. *Rhodiorum vsque ad nostram memoriam disciplina naualis & gloria remansit.*

4. *epibatis nudatæ*) ἐπιβάταις. Est autem ἐπιβάτης, He-

titudo in reliquis nauibus propugnatorum eſt 5
interfecta. quod niſi nox prœlium diremiſſet, 6
tota claſſe hoſtium Cæſar potitus eſſet. Hac calamitate perterritis hoſtibus, aduerſo vento leniter flante, naues onerarias Cæſar remulco victricibus ſuis Alexandriam deducit.
Eo XII
detrimento adeo ſunt fracti Alexandrini, cum non iam virtute propugnatorum, ſed ſcientia claſſiariorum ſe victos viderent, quibus & ſuperioribus locis ſubleuabantur, vt vix ædificiis defendi poſſent, & materiam cunctam obiicerent, quod noſtræ claſſis oppugnationem etiam ad terram verebantur. iidem, poſtea, 2
quam Ganymedes in concilio confirmauit, ſeſe & eas, quæ eſſent amiſſæ, reſtituturum, & numerum adaucturum, magna ſpe & fiducia veteres reficere naues, accuratiusque huic rei ſtudere atque inſeruire, inſtituerunt : ac tametſi 3
amplius cx nauibus longis in portu naualibusque amiſerant, non tamen reparandæ claſſis cogitationem depoſuerunt. videbant enim, non auxilia Cæſari, non commeatus ſupportari poſſe, ſi claſſe ipſi valerent. Præterea nautici ho- 4
mi-

ſychio auctore, ὁ μὴ κωπηλάτης, ἀλλὰ πλέον μαχητής. hoc eſt, *qui nauem adſcendit, non vt remex, ſed potius vt pugnator*. Epibatæ ergo milites nauales.

6. *remulco deducit*) Vide lib. II Civ. c. 23. extremo.

CAP. XII. 1. *ſcientia claſſiariorum*) Rhodiorum maxime, de quibus modo dictum eſt cap. XI ſect. 3.

quibus & ſuperioribus locis) a quibus Cæſarianis claſſiariis Alexandrini eminentoribus locis ſubleuabantur. *Rhellican.* Simplicius legas, *qui & ſuperioribus*.

mines, & vrbis, & regionis maritimæ, quotidianoque vsu a pueris exercitati, ad naturale ac domesticum bonum refugere cupiebant, & quantum paruulis nauigiis profecissent, sentiebant; itaque omni studio ad parandam classem
XIII incubuerunt. Erant omnibus ostiis Nili custodiæ, exigendi portorii caussa, dispositæ. Naues veteres erant in occultis regiæ naualibus, quibus multis annis ad nauigandum non erant vsi; has reficiebant: illas Alexandriam reuo-
2 cabant. deerant remi: porticus, gymnasia, ædificia publica, detegebant: asseres remorum vsum obtinebant; aliud naturalis solertia, a-
3 liud vrbis copia, subministrabat. Postremo non longam nauigationem parabant, sed præsentis temporis necessitati seruiebant; & in ipso portu confligendum videbant. itaque paucis diebus, contra omnium opinionem, quadriremes XXII, quinqueremes V confecerunt.
4 ad has minores apertasque complures adiecerunt: & in portu periclitati remigio, quid quæque earum efficere posset, idoneos milites imposuerunt, seque ad confligendum omnibus
5 rebus parauerunt. Cæsar Rhodias naues IX habebat, (nam, X missis, vna in cursu litore Aegyptio defecerat) Ponticas IIX, Lycias V, ex Asia XII. ex his quinqueremes V erant, & quadriremes X. reliquæ infra hanc magnitudinem, & pleræque apertæ. tamen virtute militum confisus, cognitis hostium copiis, se ad dimican-
XIV dum parabat. Postquam eo ventum est, ut sibi

ſibi vterque eorum conſideret; Cæſar Pharon claſſe circumuehitur, aduerſasque naues hoſtibus conſtituit; in dextro cornu Rhodias collocat, in ſiniſtro Ponticas. inter has ſpatium CD paſſuum relinquit, quod ſatis eſſe ad explicandas naues videbatur. poſt hunc ordinem reli- 2
quas naues ſubſidio diſtribuit: quæ quamque earum ſequatur, & cui ſubueniat, conſtituit atque imperat. Non dubitanter Alexandrini 3
claſſem producunt atque inſtruunt, in fronte collocant XXII: reliquas ſubſidiarias in ſecun- 4
do ordine conſtituunt. magnum præterea numerum minorum nauigiorum & ſcapharum producunt cum malleolis ignibusque, ſi quid ipſa multitudo, & clamor, & flamma noſtris terroris adferre poſſent. Erant inter duas claſſes va- 5
da tranſitu anguſto, quæ pertinent ad regionem Africæ, ſic enim prædicant, partem eſſe Alexandriæ dimidiam Africæ. Satisque diu inter 6
ipſos eſt exſpectatum, ab vtris transeundi fieret ini-

CAP. XIV. 1. *Pharon circumuehitur)* inſulam Alexandrinam.

4. *cum malleolis ignibusque)* Malleoli ſagittæ ſunt, ignem & alimentum circumplicatum habentes, quæ ardentes emiſſæ, id, in quo figuntur, comburunt. Vide Veget. IV. 18. Ammian. Marcellin. XXIII. 10.

5. *partem Alexandriæ dimidiam Africæ)* Variæ veterum de termino Aſiæ & Africæ opiniones. Plures in Nilo ſtatuerunt: alii in Catabathmo vltra Paratonium: quidam in media Alexandria, vt noſter Hirtius: rectius alii ſinu Arabico & iſthmo, quem hic ad mare mediterraneum facit. diſcreuerunt. Vid. Notit. Orb. Antiqui lib. I. cap. XI.

initium; propterea apud eo qui intraſſent, &
ad explicandam claſſem, & ad receptum, ſi du-
rior accidiſſet caſus, impeditiores fore videban-
XV tur. Rhodiis nauibus præerat Euphranor,
animi magnitudine ac virtute magis cum noſtris
hominibus, quam cum Græcis, comparandus.
2 hic, ob notiſſimam ſcientiam, atque animi ma-
gnitudinem, delectus eſt ab Rhodiis, qui im-
perium claſsis obtineret. qui, vbi Cæſaris ani-
3 mum aduertit, *Videris mihi* inquit, *Cæſar
vereri, ſi hæc vada primus nauibus interaueris,
ne prius dimicare cogaris, quam reliquam claſ-*
4 *ſem poſſis explicare. nobis rem committe, nos
prœlium ſuſtinebimus; neque tuum iudicium fal-
lemus; dum reliqui ſubſequantur. hos quidem
diutius in noſtro conſpectu gloriari, magno nobis*
5 *& dedecori & dolori eſt.* Cæſar illum adhorta-
tus, atque omnibus laudibus proſecutus, dat
6 ſignum pugnæ. grogreſſas vltra vadum IV Rho-
dias naues circumſiſtunt Alexandrini, atque in
eas impetum faciunt, ſuſtinent illi, atque arte
ſollertiaque ſe axplicant: ac tantum doctrina
potuit, vt in diſpari numero nulla transuerſa
hoſti obiiceretur, nullius remi detergerentur,
7 ſed ſemper venientibus aduerſæ occurrerent. in-
terim ſunt reliquæ ſubſecutæ, tum neceſſario
diſceſſum ab arte eſt, propter anguſtias loci, at-
8 que omne certamen in virtute conſtitit. ne-
que vero Alexandriæ fuit quiſquam, aut no-
ſtrorum aut oppidanorum; qui aut in opere, aut
in oppugnatione occupatum animum haberet,
quin altiſſima tecta peteret, atq; ex omni proſpe-

ctu locum ſpectaculo caperet, precibusque & vo-
tis victoriam ſuis ab diis immortalibus expoſce-
ret. Minime autem erat par prœlii certamen. XVI
noſtris enim prorſus neque terra neque mari ef-
fugium dabatur victis, omniaq; victoribus erant
futura in incerto: illi ſi ſuperaſſent nauibus,
omnia tenerent; ſi inferiores fuiſſent, reliquam 2
tamen fortunam periclitarentur. ſimul illud gra- 3
ue ac miſerum videbatur, perpaucos de ſumma
rerum ac de ſalute omnium decertare: quorum
ſi quis aut animo aut virtute ceſſiſſet, reliquis
etiam eſſet cauendum, quibus pro ſe pugnandi
facultas non fuiſſet. Hæc ſuperioribus diebus 4
ſæpe numero Cæſar ſuis expoſuerat; vt hoc ma-
iori animo contenderent, quod omnium ſalu-
tem ſibi commendatam viderent. eadem ſuum 5
quisque contubernalem, amicum, notum pro-
ſequens erat obteſtatus; ne ſuam atque omni-
um falleret opinionem, quorum iudicio dele-
ctus ad pugnam proficiſceretur. Itaque hoc a- 6
nimo eſt decertatum, vt neque maritimis nau-
ticisque ſollertia atque ars præſidium ferret; ne-
que numero nauium præſtantibus multitudo
prodeſſet; neque flexi ad virtutem ex tanta multi-
tudine viri virtuti noſtrorum poſſent adæquari.
Capitur hoc prœlio quinqueremis vna cum de- 7
fenſoribus remigibusque; & deprimuntur tres
no-

CAP. XVI. 1. *omniaque victoribus)* Cæſarianis, ſi viciſ-
ſent.

3. *perpaucos de ſumma rerum)* perpaucos Cæſarianos,
quia propter loci anguſtiam claſſis explicari non po-
tuit.

8 nostris incolumibus omnibus: reliquae propinquam fugam ad oppidum capiunt. quas protexerunt ex molibus atque aedificiis imminentibus, & nostros adire propius prohibu-
XVII runt. Hoc ne sibi saepius accidere posset, omni ratione Caesar contendendum existimauit, vt insulam, molemque ad insulam pertinen-
2 tem, in suam redigeret potestatem. perfectis enim magna ex parte munitionibus in oppido, & illam & vrbem vno tempore tentari posse
3 confidebat. Quo capto consilio, cohortes x, & leuis armaturae electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in nauigia minora scaphasque imponit: alteram insulae partem distinendae manus caussa, cum constratis nauibus adgreditur; praemiis magnis propositis,
4 qui primus insulam cepisset. at primo impetum nostrorum pariter sustinuerunt. vno enim tempore & ex tectis aedificiorum propugnabant, & litora armati defendebant; quo, propter asperitatem loci, non facilis nostris aditus dabatur: & scaphis nauibusque longis v mobiliter
5 & scienter angustias loci tuebantur. sed, vbi, locis primum cognitis, vadisque pertentatis, pauci nostri in litore constiterunt; atque hos sunt

Cap. XVII. 1. *et insulam*) Pharon, ante Alexandrinum portum.

3. *distinendae manus caussa*) militum Alexandrinorum, vt diuersis locis impetiti, diuidere se necesse haberent, neutroque loco fortius repugnarent.

4. *& scaphis nauibusq. longis V.*) Alexandrinorum hae scaphae nauesque erant, quibus angustias tuebantur.

ſunt alii ſubſecuti; conſtanterque in eos, qui in litore æquo inſtiterant, impetum fecerunt: omnes Pharitæ terga verterunt. His pulſis, 6
cuſtodia portus relicta, ad litora & vicum applicauerunt; ſeque ex nauibus ad tuenda ædificia eiecerunt. Neque ve- XVIII
ro diutius ipſi ex munitione ſe continere potuerunt. etſi erat non diſſimile, atque Alexandriæ, genus ædificiorum, (vt minora maioribus conferantur,) turresque editæ & coniunctæ muri locum obtinebant. neque noſtri aut ſcalis, 2
aut cratibus, aut reliquis rebus parati venerant ad oppugnandum; ſed terror hominibus mentem conſiliumque eripit, & membra debilitat; vt tunc accidit. qui ſe in æquo loco ac plano 3
pares eſſe confidebant, iidem perterriti fuga ſuorum, & cæde paucorum, XXX pedum altitudine in ædificiis conſiſtere auſi non ſunt, ſeque per molem in mare præcipitauerunt, & DCCC paſſuum interuallo ad oppidum enatauerunt. Multi tamen ex iis capti interfectique ſunt, ſed 4
numerus captiuorum omnino fuit DC. Cæ- XIX
ſar, præda militibus conceſſa, ædificia diripi iuſſit, caſtellumque ad pontem, qui propior erat Pharo, communiuit; atque ibi præſidium poſuit. hunc fuga Pharitæ reliquerant; fortio- 2
rem illum propioremque oppido Alexandrini tuebantur. ſed eum poſtero die ſimili ratione ad-

5. *Pharitæ*) incolæ Phari.

CAP. XIX. 1. *ad pontem, qui propior*) ad partem pontis, quæ Pharo cohærebat. Erat enim inſula ponte iuncta vrbi Alexandriæ

adgreditur; quod, his obtentis duobus,
omnem nauigiorum excurſum, & repentina la-
3 trocinia, ſublatum iri videbatur. iamque eos,
qui præſidio eum locum tenebant, tormentis e
nauibus ſagittisque depulerat, atque in oppidum
redegerat; & cohortium III inſtar in terram
expoſuerat. non enim plures conſiſtere anguſtiæ
loci patiebantur. reliquæ copiæ in nauibus ſta-
4 tionem obtinebant. Quo facto imperat pon-
tem aduerſus hoſtem præuallari, &, qua exi-
tus nauibus erat, fornice exſtructo, quo pons
ſuſtinebatur, lapidibus oppleri, atque obſtrui.
5 quorum altera opere effecto nulla omnino ſca-
pha egredi poſſet, altero inſtituto, omnes A-
lexandrinorum copiæ ex oppido ſe eiecere, &
contra munitiones pontis latiore loco conſtite-
runt; eodemque tempore, quæ conſueuerant
nauigia per pontes ad incendia onerariarum
6 emittere, ad molem conſtituerunt. Pugnaba-
tur a noſtris, ex ponte, ex mole; ab illis ex
area, quæ erat aduerſus pontem, & ex nauibus
XX contra molem. In his rebus occupato Cæ-
ſare militesque hortante remigum magnus nu-
merus, & claſſiariorum ex longis nauibus no-
2 ſtris in molem ſe eiecit. Pars eorum ſtudio
ſpectandi ferebatur, pars etiam cupiditate pu-
gnandi. Hi primum nauigia hoſtium lapidibus ac
fun-

---

3. *qui præſidio eum locum tenebant)* eam pontis partem.
cohortium III *inſtar)* circiter III cohortes, inſolens locutio.

4. *pontem præuallari)* vallum & munimentum transuerſum ponti producere.

ſundis a mole repellebant, ac multum proficere multitudine telorum videbantur. ſed poſt- 3
quam vltra eum locum, ab latere eorum aperto, auſi ſunt egredi ex nauibus Alexandrini pauci; vt ſine ſignis certisque ordinibes, ſine ratione prodierant, ſic temere in naues refugere cœperunt: quorum fuga incitati Alexandrini ex 4
nauibus egrediebantur, noſtrosque acrius perturbatos inſequebantur; ſimul, qui in nauibus longis remanſerant, ſcalas rapere, nauesque a terra repellere properabant; ne hoſtes nauibus potirentur. Quibus omnibus rebus perturbati mi- 5
lites noſtri, cohortium trium, quæ in ponte ac prima mole conſtiterant, cum poſt ſe clamorem exaudirent, fugam ſuorum viderent, magnam vim telorum aduerſi ſuſtinerent, veriti, ne ab tergo circumuenirentur, & diſceſſu nauium omnino reditu intercluderentur, munitionem in pontem inſtitutam, reliquerunt, & magno curſu incitati ad naues contenderunt. quorum 6
pars, proximas nacta naues, multitudine hominum atque onere depreſſa eſt; pars reſiſtens & dubitans, quid eſſet capiendum conſilii, ab Alexandrinis interfecta eſt. non nulli felicio- 7
re exitu, expeditas ad ancoras naues, conſecuti, incolumes diſceſſerunt; pauci alleuati ſcutis, & animo ad conandum nixi, ad proxima nauigia adnatarunt. Cæſar, quoad potuit, co- XXI
hortando ſuos ad pontem & munitiones contendere, eodem in periculo verſatus eſt: poſtquam vniuerſos cedere animaduertit, in ſuum nauigium ſe recepit. quo multitudo hominum 2

infecuta cum irrumperet, neque adminiftrandi neque repellendi a terra facultas daretur; fore quod accidit, fufpicatus, fefe ex nauigio eiecit, atque ad eas, quæ longius conftiterant, naues ad-
3 natauit. hinc fuis laborantibus fubfidio fcaphas mittens, non nullos conferuauit. Nauigium quidem eius, multitudine depreffum militum,
4 vna cum hominibus interiit. Hoc prœlio defiderati funt ex numero legionariorum militum circiter CD. & paullo vltra eum numerum claf-
5 fiarii & remiges. Alexandrini eo loco caftellum magnis munitionibus multisque tormentis confirmauerunt, atque, egeftis ex mari lapidibus, libere funt vfi poftea ad mittenda naui-
XXII gia. Hoc detrimento, milites noftri tantum abfuerunt, vt perturbarentur, vt incenfi potius, atque incitati, magnas acceffiones fecerint in operibus hoftium expugnandis, in prœliis quotidianis, quandocumque fors obtulerat, procurrentibus & erumpentibus Alexandrinis manum comprehendi multum operibus, & arden-
2 tibus ftudiis militum: nec diuulgata Cæfaris cohortatio fubfequi legionum aut laborem, aut pugnandi poterat cupiditatem: vt magis deterrendi & continendi a periculofiffimis effent dimicationibus, quam incitandi ad pugnan-
XXIII dum. Alexandrini, cum Romanos & fecundis rebus confirmari, & aduerfis incitari viderent, neque vllum belli tertium cafum nof-
fent,

CAP. XXII. 1. *manum comprehendi multum operibus*) locus corruptus. cui adhuc a nemine inuenta medicina eft.

ſent, quo poſſent eſſe firmiores, vt coniectura
conſequi poſſumus, aut, admoniti a regis ami-
cis, qui in Cæſaris erant præſidiis, aut ſuopte
conſilio, per occultos nuntios regis probato,
legatos ad Cæſarem miſerunt, vt dimitteret re-
gem, tranſireque ad ſuos pateretur: paratam 2
enim omnem multitudinem eſſe, confectum
tædio puellæ, fiduciario regno, dominatione cru-
deliſſima Ganymedis, facere id, quod rex impe-
raſſet: quo ſi auctore in Cæſaris fidem amicitiam- 3
que venturi eſſent, nullius periculi timorem
multitudini fore impedimento, quo minus ſe de-
derent. Cæſar, etſi fallacem gentem, ſemperq; XXIV
alia cogitantem, alia ſimulantem, bene cognitam
habebat; tamen, petentibus date veniam, vtile
eſſe ſtatuit: quod, ſi quo pacto ſentirent ea 2
quæ poſtularent, manſurum in fide dimiſſum
regem credebat; ſin id, quod magis illorum
naturæ conueniebat, ducem ad bellum geren-
dum regem habere vellent, ſplendidius atque
honeſtius ſeſe contra regem, quam contra con-
uenarum ac fugitiuorum manum, bellum eſſe ge- 3
ſturum. Itaque regem cohortatus, vt conſule-
ret regno paterno, parceret præclariſſimæ pa-
triæ, quæ turpiſſimis incendiis & ruinis eſſet
deformata, ciues ſuos primum ad ſanitatem re-
uocaret, deinde conſeruaret, fidem populo R.
ſibique præſtaret; cum ipſe tantum ei crederet,
vt

Cap. xxiii. 2. *confectam tædio puellæ*) Arſinoes.
fiduciario regno) fidei Arſinoes ad tempus permiſſo, dum controuerſia inter Cleopatram & fratrem Ptolemæum eſſet compoſita.

vt ad hoſtes armatos eum mitteret: dextera dexteram tenens, dimittere cœpit adulta iam ætate
4 puerum. at regius animus diſciplinis fallaciſſimis eruditus, ne a gentis ſuæ moribus degeneraret, flens orare contra Cæſarem cœpit, ne ſe dimitteret: non enim regnum ipſum ſibi con-
5 ſpectu Cæſaris eſſe iucundius. Compreſſis pueri lacrimis, Cæſar ipſe commotus, celeriter, ſi illa ſentiret, fore eum ſecum adfirmans, ad ſu-
6 os dimiſit ille, vt ex carceribus in liberum curſum emiſſus, adeo contra Cæſarem acriter bellum gerere cœpit, vt lacrimas, quas in colloquio proiecerat, gaudio videretur profudiſſe.
7 Accidiſſe hoc complures Cæſaris legati, amici, centuriones, militesque lætabantur, quod nimia bonitas eius, fallaciis pueri eluſa eſſet, quaſi vero id Cæſar, bonitate tantum adductus,
XXV & non prudentiſſimo conſilio, feciſſet. Cum, duce adſumpto, Alexandrini nihilo ſe firmiores factos, aut languidiores Romanos animaduerterent; eludentibusqne militibus regis ætatem atque infirmitatem, magnum dolorem acciperent; neque ſe quidquam proficere viderent, rumoresque exſiſterent, magna Cæſari præſidia terreſtri itinere, Syria Ciliciaque adduci (quod non dum Cæſari auditum erat) interea commeatum, qui noſtris mari ſupportabatur, interci-
2 pere ſtatuerunt. Itaque expeditis nauigiis, locis idoneis ad Canopum in ſtatione diſpoſitis naui-

---

Cap. xxv. 1 *duce adſumpto*) rege recepto, cuius auſpicii bellum gererent.

2. *ad Canopum*) oppidum Aegypti maritimum ad Nili

nauibus, insidiabantur nostris commeatibus.
quod vbi Cæsari nuntiatum est, classem iubet 3
expediri atque instrui. præficitur Ti. Nero,
proficiscuntur in ea classe Rhodiæ naues, atque
in his Euphranor, sine quo nulla vmquam di-
micatio maritima, nulla etiam parum feliciter
confecta erat. At fortuna, quæ plerumque 4
eos, quos plurimis beneficiis ornauit, ad durio-
rem casum reseruat, superiorum temporum
dissimilis, Euphranorem persequebatur. nam, 5
cum ad Canopum ventum esset, instructaque v-
trimq; classis conflixisset, & sua consuetudine Eu-
phranor primus prœlium commisisset: & illic tri-
remem hostium perforasset, ac demersisset: pro-
ximam longius insecutus, parum celeriter in-
sequentibus reliquis, circumuentus ab Alexan-
drinis est. cui subsidium nemo tulit: siue quod 6
in ipso satis præsidii pro virtute ac felicitate eius
paturent esse, siue quod ipsi sibi timebant. Ita-
que vnus ex omnibus eo prœlio bene rem gessit,
solus cum sua quadriremi victrice periit. Sub XXVI
idem tempus Mithridates Pergamenus, magnæ
nobilitatis domi, scientiæque in bello, & virtu-
tis, fidei, dignitatisque in amicitia Cæsaris,
mis-

---

ostium, quod inde *Canopicum* denominatur, cxx stadiis in ortum ab Alexandria. Scribitur Κάνωπος & Κάνωβος, *Canopus* & *Canobus*: Vide Steph. Bizant.

3. *Ti. Nero*) pater imperatoris Tiberii, qui Augusto successit. Suetonius eius Vita c. 4. *Pater Tiberii, quæstor C. Cæsaris, Alexandrino bello classi præpositus, plurimum ad victoriam contulit.*

Euphranor) vide supra cap. 15. pr.

missus in Syriam Ciliciamque initio belli Alexandrini ad auxilia accersenda, cum magnis copiis (quas celeriter, & propensissima ciuitatum voluntate, & sua diligentia, confecerat) itinere pedestri, quo coniungitur Aegyptus Syriæ, Pe-
2 lusium adduxit: idque oppidum, firmo præsidio occupatum ab Achilla propter opportunitatem loci, (namque tota Aegyptus maritimo accessu Pharo, pedestri Pelusio, velut claustris, munita existimatur) repente magnis circumdatum copiis, multiplici præsidio pertinaciter propugnantibus, & copiarum magnitudine, quas integras vulneratis defessisque subiiciebat, & perseuerantia constantiaque oppugnandi, quo die est adgressus, in suam redegit potestatem, præsidiumque ibi suum collocauit.
3 Inde, re bene gesta, Alexandriam ad Cæsarem contendit, omnesque eas regiones, per quas iter faciebat, auctoritate ea, quæ plerumque adest victori, pacarat, atque in amicitiam
XXVII Cæsaris redegerat. Locus est fere regionum illarum nobilissimus, non ita longe ab Alexandria, qui nominatur Delta, quod nomen
2 a similitudine litteræ cœpit. nam pars quædam fluminis Nili, mire deriuata inter se, duobus itineribus paullatim, medium inter se spatium relinqens, diuersissimo ad litus interuallo a ma-

CAP. XXVII. 1. *qui nominatur Delta*) Nilus ad mare adproperans in alueos scinditur, qui cum litore quod comprehendunt ostiis, figuram inuersæ literæ ∇ efficiunt: vnde nomen *Delta* ei parti. Est autem vel maius vel minus Delta Aegypti, Ptolemæo distinguente lib. IV cap. 5.

mari coniungitur. cui loco cum appropinquare 3
Mithridatem rex cognouisset, & transeundum ei
flumen sciret, magnas aduersus eum copias misit,
quibus vel superari delerique Mithridatem, vel
sino dubio retineri posse credebat. quemadmo- 4
dum autem optabat eum vinci, sic satis habe-
bat, interclusum a Cæsare a se retineri. quæ 5
primæ copiæ flumen a Delta transire, & Mi-
thridati occurrere potuerunt, prœlium commi-
serunt, festinantes præripere subsequentibus vi-
ctoriæ societatem. quorum impetum Mithri- 6
dates magna cum prudentia, consuetudine no-
stra castris vallatis, sustinuit. cum vero incaute 7
atque insolenter succedere eos munitionibus vi-
deret, eruptione vndique facta, magnum nu-
merum eorum interficit. quod nisi locorum 8
notitia reliqui se texissent, partimque in naues,
quibus flumen transierant, recepissent, fundi-
tus deleti essent. qui vt paullulum ab illo ti-
more se recrearunt, adiunctis iis, qui subse-
quebantur, rursus Mithridatem oppugnare cœ-
perunt. Mittitur a Mithridate nuntius Cæ- XXVIII
sari, qui rem gestam perferret. cognoscit ex su-
is, eadem hæc accidisse, rex. ita pæne sub i-
dem tempus & rex ad opprimendum Mithri-
datem proficiscitur, & Cæsar ad recipiendum.
celeriore fluminis Nili nauigatione rex est vsus, 2
in

Cap. xxviii. 1. *qui rem gestam perferret*) Socius victoriæ Mithridati adfuit Antipater. Herodis pater, cum Iudæis. *Ioseph.* xiv. 15. Hinc amicitia Cæsaris cum Antipatro, ex qua initium fortunæ Herodis fuit.

in qua magnam & paratam classem habebat. Cæsar eodem itinere vti noluit: ne nauibus in flumine dimicaret: sed, circumuectus eo mari, quod Africæ partis esse dicitur, sicuti supra demonstrauimus, prius tamen regis copiis occurrit, quam is Mithridatem adgredi posset, eumque ad se victorem incolumi exercitu recepit.
3 consederat cum copiis rex loco natura munito, quod erat ipse excelsior, planitie ex omnibus partibus subiecta, tribus autem ex lateribus va-
4 riis genere munitionibus tegebatur. vnum latus erat adiectum flumini Nilo; alterum editissimo loco ductum, vt partem castrorum
XXIX obtineret, tertium palude cingebatur. Inter castra regis & Cæsaris iter flumen intercedebat angustum altissimis ripis, quod in Nilum influebat; aberat autem ab regis castris millia
2 passuum circiter VII. Rex cum hoc itinere venire Cæsarem comperisset, equitatum omnem expeditosque delectos pedites ad id flumen misit, qui transitu Cæsarem prohiberent & emi-
3 nus ex ripis prœlium impar inirent. nullum enim processum virtus hebebat, aut periculum ignauia subibat. quæ res incendit dolore milites equitesque nostros, quod tam diu pari prœlio
4 cum Alexandrinis certaretur. Itaque eodem tem-

2. *sicut supra demonstrauimus*) cap. 14. Sect. 5.

3. *planitie*) Iungerm. & Goduin. *planitia*, de qua forma ad lib. I Civ. c. 43. diximus. Hoc loco ceteri, etiam vet. Ven. *planitie*, seu *planities*, alia facta incisione, cui vero nostra præferenda.

CAP. XXIX. 2. *ex ripis prœlium impar*) Cæsariis im-

tempore equites Germani dispersi, vada fluminis quærentes, partim demissioribus ripis flumen transnarunt, & legionarii, magnis arboribus excisis, quæ longitudine vtramque ripam contingerent, proiectis, repentinoque aggere iniecto, flumen transierunt. quorum impetum 5
adeo pertimuerunt hostes, vt in fuga spem salutis collocarent: sed in frustra; namque ex ea fuga pauci ad regem refugerunt, pæne omni reliqua multitudine interfecta. Cæsar, re præ- XXX
clarissime gesta, cum subitum aduentum suum iudicaret magnum terrorem Alexandrinis iniecturum, protinus victor ad regis castra pertendit. hæc cum & opere magno vallata & loci na- 2
tura munita aduerteret, consertamque armatorum multitudinem collocatam in vallo videret, lassos itinere ac prœliando milites ad oppugnanda castra succedere noluit. itaque non magno interuallo relicto ab hoste, castra posuit. Postero die castellum, quod rex in pro- 3
ximo vico non longe a suis castris muniuerat, brachiisque cum opere castrorum coniunxerat, vici obtinendi caussa, Cæsar adgressus, omnibus copiis expugnat; non quo id minori numero militum consequi, difficile factu

par, quia editiore loco regii stabant; Cæsarianis autem & cum hoste & cum amne simul, si transire vellent, pugnandum erat.

Cap. xxx. 3. *brachiisque cum opere castrorum*) Proiectæ & excurrentes munitiones, connexæque aliis eleganti metaphora *brachia* vocantur. Liuius iv, 9. extr. *alia parte consul muro Ardeæ brachium iniunxerat.* Et Virgilius Aeneid. iii. vers. 535.

factu putaret: sed vt ab ea victoria, perterri-
tis Alexandrinis, protinus castra regis oppu-
4 gnaret. Itaque eo cursu, quo refugientes Ale-
xandrinos ex castello in castra sunt milites in-
secuti, munitionibus successerunt, acerrime-
5 que eminus prœliari cœperunt. duabus ex
partibus aditus oppugnationis nostris dabatur;
vna, quam liberum accessum habere demon-
straui; altera, quæ mediocre interuallum in-
6 ter castra & flumen Nilum habebat. maxima
& electissima Alexandrinorum multitudo de-
fendebat eam partem, quæ facillimum aditum
7 habebat. plurimum autem proficiebant hostes
In repellendis vulnerandisque nostris, qui in re-
gione fluminis Nili propugnabant. diuersis enim
telis nostri figebantur aduersi ex vallo castro-
rum, auersi ex flumine, in quo multæ naues in-
structæ funditoribus & sagittariis nostros im-
XXXI pugnabant. Cæsar, cum videret milites acrius
prœliari non posse, nec tamen multum profi-
ci propter locorum difficultatem; cumque ani-
mum aduerteret, excelsissimum locum castro-
rum relictum esse ab Alexandrinis; quod &
per se munitus esset, & studio partim pugnandi,
partim spectandi decucurrissent in eum locum,
in quo puguabatur; cohortes illo circuire castra,
&

- - - gemino demittunt brachia muro
Turriti scopuli.

Et lucanus lib. III vers. 385. clarius:

Longum Cæsar opus, fontesque & pabula campi.
Amplexus fossa, densas tollentia pinnas
Cespitibus, crudaque exstruxit brachia terra.

& summum locum adgredi, iussit; hisque Carsulenum præfecit, & animi magnitudine & rei militaris scientia virum præstantem. Quo vt 2
ventum est, paucis defendentibus munitionem, nostris contra militibus acerrime pugnantibus, diuerso clamore & prœlio perterriti Alexandrini, trepidantes in omnes partes discurrere cœperunt. quorum perturbatione 3
nostrorum animi adeo sunt incitati, vt pæne eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamen editissimum locum castrorum caperent. ex quo decurrentes, magnam multitudinem hostium interfecerunt. quod pe- 4
riculum plerique Alexandrini fugientes, aceruatim se de vallo præcipitauerunt in eam partem, quæ flumini erat adiuncta. horum pri- 5
mis in ipsa fossa munitionis magna vi oppressis, ceteri faciliorem fugam habuerunt. con- 6
stat fugisse ex castris regem ipsum, receptumque in nauem, & multitudine eorum, qui ad proximas naues adnatabant, demerso nauigio perisse. Re felicissime celerrimeque gesta, XXXII
Cæsar, magnæ victoriæ fiducia, proximo terrestri itinere Alexandriam cum equitibus contendit; atque eam partem oppidi victor introiit, quæ præsidio hostium tenebatur. neque eum 2
consilium suum fefellit, quin hostes, eo prœlio audito, nihil iam de bello essent cogitaturi. dignum adueniens fructum virtutis & animi magnitudinis tulit. omnis enim multitudo op- 3
pidanorum armis proiectis, munitionibusque suis relictis, veste ea sumpta, qua supplices dominan-

minantes deprecari consueuerunt, sacrisque
omnibus prolatis, quorum religione precari of-
fensos iratosque animos regum erant soliti, ad-
uenienti Cæsari occurrerunt, seque ei dedide-
4 runt. Cæsar in fidem receptos consolatus, per
hostium munitiones in suam partem oppidi ma-
gna gratulatione venit suorum: qui non tantum
bellum ipsum ac dimicationem, sed etiam talem
XXXIII aduentum eius felicem fuisse lætabantur. Cæ-
sar Aegypto atque Alexandria potius, reges
constituit, quos Ptolemæus testamento scripse-
rat, atque obtestatus erat populum R. ne mu-
2 tarentur. nam, maiore ex duobus pueris rege
amisso, minori transdidit regnum, maiorique
ex duabus filiis Cleopatræ, quæ manserat in fi-
3 de præsidiisque eius: minorem Arsinoen, cu-
ius nomine diu regnasse impotenter Ganyme-
dem docuimus, deducere ex regno statuit; ne
quæ rursus noua dissensio, prius quam diuturni-
tate confirmarentur regis imperia, per homi-
4 nes seditiosos nasceretur. Legione vetera-
na VI secum deducta, ceteras ibi relinquit, quo
firmius esset eorum regum imperium, qui ne-
que amorem suorum habere poterant, quod
fide-

CAP. XXXIII. 2. *maiorique ex duabus filiis*) Sic libri, non *filiabus*. Priscianus lib. VII. cap. de Dat. & Abl. Plur. I. Declinationis: *bis natabus*, *filiabus*, *duabus* cedera. *Et* FILIIS *tamen in eodem genere dictum est. Ennius* in Andromeda: *filiis propter te obiecta sum innocens Nerei, id est filiabus. Et Plautus in Sticho* (act. IV sc. I, v. 65.) *ibo intro, & gratulabor vestrum aduentum filiis: pro filiabus.* Hæc Priscian.

fideliter permanſerant in Cæſaris amicitia; ne-
que vetuſtatis auctoritatem, paucis diebus re-
ges conſtituti. ſimul ad imperii noſtri digni- 5
tatem vtilitatemque publicam pertinere exiſti-
mabat, ſi permanerent in fide reges, præſidiis
eos noſtris eſſe tutos, & hos, ſi eſſent ingra-
ti, poſſe iisdem præſidiis coerceri. ſic, rebus 6
omnibus coniectis & collocatis, ipſe itinere
terreſtri profectus eſt in Syriam. Dum hæc XXXIV
in Aegypto geruntur, rex Deiotarus ad Domi-
tium Caluinum, cui Cæſar Aſiam finitimasque
prouincias adminiſtrandas transdiderat, venit,
oratum, ne Armeniam minorem, regnum ſu-
um, neue Cappadociam, regnum Ariobarza-
nis, poſſideri vaſtarique pataretur a Pharna-
ce: quo malo niſi liberarentur, imperata ſibi fa-
cere, pecuniamque promiſſam Cæſari non poſ-
ſe ſe perſoluere. Domitius, non tantum ad 2
explicandos ſumptus rei militaris, cum pecuni-
am neceſſariam eſſe iudicaret; ſed etiam turpe
populo R. & Cæſari victori, ſibique infame eſ-
ſe ſtatueret, regna ſociorum atque amicorum
ab externo rege occupari; nuntios confeſtim ad
Pharnacem miſit, Armenia Cappadociaque de-
cederet, neue, occupatione belli ciuilis, po-
puli R. ius maieſtatemque tentaret. hanc de- 3
nunciationem cum maiorem vim habituram exi-
ſtimaret; ſi propius eas regiones cum exerci-
tu acceſſiſſet; ad legiones profectus, vnam ex
tribus XXXVI, ſecum ducit, II in Aegyptum ad
Cæſarem mittit, litteris eius euocatus: quarum
altera in bello Alexandrino non occurrit; quod

4 itinere terreſtri per Syriam erat miſſa: adiungit Cn. Domitius legioni XXXVI duas a Deiotaro, quas ille diſciplina atque armatura noſtra complures annos conſtitutas habebat, equitesque centum totidemque ab Ariobarzane ſumit. mittit P. Sextium ad C. Plætorium Quæſtorem, vt legionem adduceret: quæ ex tumultuariis militibus in Ponto confecta erat: Quintumque Patiſium in Ciliciam ad auxilia accerſenda. quæ copiæ celeriter omnes iuſſu Domitii Comanæ
XXXV conuenerunt. Interim legati a Pharnace reſponſum referunt, *Cappadocia ſe deceſſiſſe, Armeniam minorem recepiſſe, quam paterno nomine iure obtinere deberet; denique eius regni cauſſa integra Cæſari ſeruaretur: paratum enim ſe facere, quod is ſtatuiſſet.* Cn. Domitius, cum animaduerteret eum Cappadocia deceſſiſſe, non
2 voluntate adductum, ſed neceſſitate, quod facilius Armeniam defendere poſſet, ſubiectam ſuo regno, quam Cappadociam longius remotam, quodque omnes III legiones adducturum Domitium putaſſet, ex quibus cum II ad Cæſa-

---

CAP. XXXIV. 5. *ex tumultuariis militibus*) id eſt, præ ropere & raptim collectis. Liuius I, 37. *iere obuiam Sabini tumultuario milite.* Et lib. V, 37. *velut tumultuario exercitu raptum ducto* Et XXXV, 2. *placere tumultuarios milites extra Italiam ſcribi.*

Comanæ conuenerunt) Hæc Comana Pontica ſano & ſacerdotio illuſtris, non Cappadocia illa, quæ prope fines eſt Ciliciæ nam cap. 35. ſect. 5. *ex Ponto a Comanis* iugum editum ſilueſtre eſt per quod proficiſcendum Domitio erat in Armeniam minorem. Dicitur vero vtroque numero, Comana, *fem. ſing.* & τὰ Κόμανα plurali.

ſarem miſſas audiſſet, audaciusque in Armenia ſubſtitiſſet; *perſeuerare cœpit, vt eo quoque regno decederet: neque enim alíud ius eſſe Cappado-* 3
ciæ atque Armeniæ: nec iuſte eum poſtulare, vt in Cæſaris aduentum res integra differetur: id enim eſſe integrum, quod ita eſſet, vt fuiſſet:
His reſponſis datis, cum iis copiis, quas ſupra 4
ſcripſi, profectus eſt in Armeniam, locisque ſuperioribus iter facere inſtituit. nam ex Pon- 5
to a Comanis iugum editum ſilueſtre eſt, pertinens in Armeniam minorem, quo Cappadocia finitur ab Armenia. cuius itineris has eſſe 6
certas opportunitates, quod in locis ſuperioribus nullus impetus repentinus accidere hoſtium poterat; & quod Cappadocia, his iugis ſubiecta, magnam commeatus copiam erat ſubminiſtratura. Complures interim legationes Phar- XXXVI
naces ad Domitium mittit, quæ de pace agerent; regia quæ munera Domitio ferrent. ea conſtanter omnia aſpernabatur: *nec ſibi quid-* 2
quam fore antiquius, quam dignitatem populi R. & regna ſociorum recuperare, legatis reſpondebat. Magnis & continuis itineribus confectis, 3
cum aduentaret ad Nicopolim, quod oppidum

in

Vtrobique eadem dea culta, vt Strabo refert lib. XII. Bellona ſcilicet, vt noſter infra cap. 66 nominat; & Valer. Flaccus lib. VII. verſ. 636.

- - - *exſectos lacerat Bellona Comanos.*

CAP. XXXVI, 3. *aduentaret ad Nicopolim*) Nicopolis Armeniæ Minoris, opus Pompeii erat, qui eo loco Mithridatem deuicerat Strabo lib. XII. Πομπήιος περὶ τὸν τόπον τοῦτον πόλιν ἔκτισεν ἐν τῇ αὐτῇ μικρᾷ Ἀρμενίᾳ Νικόπολιν.

in Armenia minore positum est, plano ipsum
loco, montibus tamen altis ac duobus lateribus
obiectis, satis magno interuallo ab oppido remo-
tis, castra posuit longe a Nicopoli circiter millia
4 passuum VII. Quibus ex castris, cum locus an-
gustus atque impeditus esset transeundus, Phar-
naces in insidiis delectos pedites omnesque pæ-
5 ne disposuit equites. magnam autem multitu-
dinem pecoris intra eas fauces dissipari iussit;
paganosque & oppidanos in locis obseruari: vt
si amicus domitius eas angustias transiret, ni-
hil de insidiis suspicaretur, cum in agris & pe-
cora & homines animaduerteret versari, tam-
quam amicorum aduentum: sin vero vt in ho-
stium fines veniret, præda diripienda, milites
XXXVII dissiparentur, dispersique cæderentur. Hæc
cum administraret, numquam tamen intermit-
tebat legatos de pace atque amicitia mittere ad
Domitium: cum hoc ipso crederet eum facili-
us decipi posse. at contra spes pacis Domitio in
2 eisdem castris morandi attulit caussam. Ita Phar-
naces, amissa proximi temporis occassione, ve-
ritus, ne cognoscerentur insidiæ, suos in ca-
3 stra reuocauit. Domitius postero die propius
Nicopolim accessit, castraque opqido contu-
4 lit. quæ dum muniunt nostri, Pharnaces aciem
instruxit suo more atque instituto: in fronte
enim, simplici directa acie cornua trinis firma-
bantur subsidiis. eadem ratione hæc media col-
locabantur acie, duobus dextra sinistraque in-
5 teruallis, simplicibus ordinibus instructis. per-
fecit inceptum castrorum opus Domitius, par-
te

te copiarum pro vallo instructa. proxima nocte XXXIIX
Pharnaces, interceptis tabellariis, qui de Alexandrinis rebus litteras ad Domitium ferebant, cognoscit Cæsarem magno in periculo versari, flagitarique a Domitio, vt quam primum sibi subsidia mitteret; propiusque ipse Alexandriam per Syriam accederet. Qua cognita re, Phar- 2
naces victoriæ loco ducebat, si trahere tempus posset, cum descedendum celeriter Domitio putaret. Itaque ab oppido, qua facillimum acces- 3
sum & æquissimum ad dimicandum nostris videbat, fossas II directas, non ita magno medio interuallo relicto, IV pedum altitudinis in eum locum deduxit, quo longius constituerat suam non producere aciem. inter has fossas aciem semper in- 4
struebat. Equitatum autem ab lateribus omnem extra fossam collocabat: qui neque aliter vtilis esse poterat, & multum numero anteibat nostrum equitatum. Domitius autem, cum Cæ- XXXIX
saris magis periculo, quam suo, commoueretur; neque se tuto discessurum arbitraretur, si conditiones, quas reiecerat, rursus appeteret, aut sine caussa discederet; ex propinquis castris in aciem exercitum eduxit. XXXVI legionem in 2
dextro cornu collocauit, Ponticam in sinistro: Deiotari legiones in mediam aciem contulit, quibus tamen angustissimum frontis reliquit interuallum, reliquis cohortibus in subsidiis collocatis, sic vtrinque acie instructa, processum est ad dimicandum. Signo sub idem tempus ab v- XL
troque dato, concurritur, acriter varieq; pugnatur: nam XXXVI legio cum extra fossam in equita-

tatum regis impetum feciſſet, adeo ſecundum
prœlium fecit, vt mœnibus oppidi ſuccederet,
foſſamque tranſiret, aduerſosque hoſtes adgre-
2 deretur. at Pontica ex altera parte legio, cum
paullulum auerſa hoſtibus ceſſiſſet, foſſam au-
tem circuire (acies) ſecundo conata eſſet, vt
aperto latere adgrederetur hoſtem: in ipſo
tranſitu foſſæ confixa & oppreſſa eſt: Deiotari
3 vero legiones vix impetum ſuſtinuerunt. ita
victrices: regis copiæ cornu ſuo dextro, media-
que acie conuerterunt ſe ad XXXVI legionem:
quæ tamen fortiter vincentium impetum ſuſti-
nuit; magnis copiis hoſtium circumdata, præ-
ſentiſſimo animo pugnans in orbem ſe recepit
ad radices montium: quo Pharnaces inſequi,
4 propter iniquitatem loci, noluit. Ita, Pontica
legione pæne tota amiſſa, magna parte Deio-
tari militum interfecta, XXXVI legio in loca ſe
ſuperiora contulit, non amplius CCL deſidera-
5 tis. ceciderunt eo prœlio ſplendidi ac illuſtres
viri non nulli, equites Romani. Quod tamen
incommodo Domitius accepto, reliquias exerci-
tus diſſipati collegit, itineribusque tutis per
XLI Cappadociam ſe in Aſiam recepit. Pharna-
ces, rebus ſecundis elatus, cum de Cæſare ea,
quæ optabat, ſperaret: Pontum omnibus co-
2 piis occupauit: ibique & victor & crudeliſſimus
rex, cum ſibi fortunam paternam, feliciore
euen-

CAP. XL. 1. *Vt mœnibus oppidi*) Nicopoleos.
2. *Pontica ex altera parte*) Pontica legio, quæ in ſiniſtro cornu collocata erat. cap. 39.
3. *In orbem ſe recepit*) Vide quæ ad lib. IV. cap. 37. ſect. 2. de B. Gall. diximus.

euentu, destinaret, multa oppida expugna-
uit, buna ciuium Romanorum Ponticorumque
diripuit: supplicia constituit in eus, qui ali- 3
quam formæ atque ætatis commendationem ha-
bebant, ea quæ morte essent miseriora: Pon-
tumque nullo descendente, paternum regnum
se recepisse glorians, obtinebat. Sub idem XLII
tempus in Illirico est incommodum acceptum:
quæ prouincia superioribus mensibus retenta
non tantum sine ignominia, sed etiam cum laude
erat. namque eo missus æstate cum II legioni- 2
bus Q. Cornificius, Cæsaris quæstor, quo præ-
tore, quamquam erat prouincia minime copio-
sa ad exercitus alendos, & finitimo bello ac
dissensionibus vastata & confecta; tamen pru-
dentia ac diligentia sua, quod magnam curam
suscipiebat, ne quo temere progrederetur, &
recipit & defendit. namque & castella complu- 3
ra, locis editis posita, quorum opportunitas
castellanos impellebat ad decorsione faciendas,
& bellum inferendum, expugnauit; eaque præ-
da milites donauit: quæ etsi erat tenuis, tamen in
tanta prouinciæ desperatione erat grata, præ-
sertim virtute parta: & cum Octauius ex fuga 4
Pharsalici prœlii magna classe in illum se sinum
contulisset, paucis nauib9 Iadertinorum, quorum
semper in remp. singulare constiterat officium,
disper-

CAP. XLII. 4. *nauibus Iadertinorum*) Iadera, maritima vrbs Illirici, hodie Zara Vecchia. Colonia Rom. fuit. Ptolemæus Ἰάδερα κολώνια. Et Domitiani nummo COL. AVGVSTA GADERA. Quidam libri, etiam vet. Ven. Hiadertinorum. qua Græca sit Ἱάδερα cum halitu aspero.

dispersis Octauianis nauibus erat potitus, vt vel
classe dimicare posset, adiunctis captiuis naui-
5 bus sociorum; & cum diuersissima parte or-
bis terrarum Cn. Pompeium victor Cæsar seque-
retur, compluresque aduersarios in Illyricum,
propter Macedoniæ propinquitatem, se reliquiis
ex fuga collectis contulisse audiret, litteras ad
Gabinium mittit, vti cum legionibus tironum,
quæ nuper erant conscriptæ, proficisciretur in
Illyricum, coniunctisque copiis cum Q. Corni-
ficio, si quod periculum prouinciæ inferretur,
6 depelleret: sin ea non magnis copiis tuta esse
posset, in Macedoniam legiones adducerent.
omnem enim illam partem regionemque viuo
Cn. Pompeio bellum instauraturam esse crede-
XLIII bat. Gabinius, vt in Illyricum venit, hiber-
no tempore anni ac difficili, siue copiosiorem
prouinciam existimans, siue multum fortunæ
victoris Cæsaris tribuens, siue virtute & scien-
tia sua confisus, quam sæpe in bellis periclita-
tus, magnas res & secundas ductu ausuque suo
gesserat: neque prouinciæ facultatibus subleua-
batur, quæ partim erat exinanita, partim infi-
delis; neque nauibus, interclusο mari tempe-
statibus, commeatus supportari poterat; ma-
gnisque difficultatibus coactus, non vt volebat,
2 sed vt necesse erat, bellum gerebat. ita cum duris-
simis

5. *litteras ad Gabinium*) Hic ille Gabinius; quo consule Cicero in exilium eiectus fuerat: eoque proconsule rex Aegypti Ptolemæus reductus est. Post partes secutus Cæsaris.

7. *legiones adducerent*) Sic libri. Vnus *adduceret*.

ſimis tempeſtatibus, propter inopiam, caſtella aut oppida expugnare cogeretur, crebra incommoda accipiebat: adeoque eſt a barbaris 3
contemtus, vt, Salonam ſe recipiens in oppidum maritimum, quod ciues Romani fortiſſimi fideliſſimique incolebant, in agmine dimicare ſit coactus. Quo prœlio duobus millibus militum 4
amplius amiſſis, centurionibus XXXVIII, tribunis IV, cum reliquis copiis Salonam ſe recepit; ſummaque ibi difficultate rerum omnium preſſus, paucis menſibus morbo periit. cuius & 5
infelicitas viui, & ſubita mors in magnam ſpem Octauium adduxit prouinciæ potiundæ: quem tamen diutius in rebus ſecundis & fortuna, quæ plurimum in bellis poteſt, diligentiaque Cornificii, & virtus Vatinii verſari paſſa non eſt. Vatinius Brundiſii cum eſſet, cogni- XLIV
tis rebus, quæ geſtæ erant Illyrico, cum crebris litteris Cornificii ad auxilium prouinciæ ferendum euocaretur; & M. Octauium audiret cum barbaris fœdera percuſſiſſe, compluribusque locis noſtrorum militum oppugnare præſidia, partim claſſe per ſe, partim pedeſtribus copiis per barbaros; etſi, graui valetudine adfectus, vix corporis viribus animum ſequebatur, tamen virtute vicit incommodum naturæ, difficultateſque hiemis & ſubitæ præparationis. nam, cum ipſe paucas in portu naues longas 2
ha-

CAP. XLIII, 3. *Salonam ſe recipiens*) Salona olim caput Dalmatiæ, & inſignis colonia, quæ & plurali *a Salonis*, ac *Salonas* effertur ſupra B. Civ. III, 8. & 9. etiam Græce ὁ Σάλων. Vid. Notit Orb. Antiq.

Nn 5

haberet, litteras in Achaiam ad Q. Calenum
3 misit, vt sibi classem mitteret. Quod cum tardius fieret, quam periculum nostrorum flagitabat, qui sustinere impetum Octauii non poterant; nauibus actuariis, quarum numerus erat satis magnus, magnitudine quamquam non satis
4 iusta ad prœliandum, rostra imposuit. his adiunctis nauibus longis, & numero classis aucto militibus veteranis impositis, quorum magnam copiam habebat, ex omnibus legionibus, qui numero ægrorum relicti erant Brundusii, cum exercitus in Græciam transportaretur, profectus est in Illyricum, maritimasque non nullas ciuitates, quæ defecerant, Octauioque se transdiderant, partim recipiebat, partim remanentes in suo consilio
5 prætervehebatur: nec sibi vllius rei moram necessitatemque iniungebat, quin, quam celerrime
6 posset, ipsum Octauium persequeretur. hunc oppugnantem Epidaurum terra marique, vbi nostrum erat præsidium, aduentu suo discedere
7 ab oppugnatione coegit, præsidiumque nostrum recepit. Octauius, cum Vatinium classem magna ex parte confectam ex nauiculis actuariis habere cognouisset, confisus sua classe, substitit ad insu-
XLV lam Tauridem. Qua regione Vatinius insequens nauigabat; non quod Octauium ibi restitis-

Cap. xliv. 6. *oppugnandem Epidaurum*) Epidaurum, vrbs Dalmatiæ maritima, vbi nunc Ragusa Vecchia. Plinius III, 22. *A Narone* c. M. P. *abest Epidaurum colonia* Ptol. Ἐπίδαυρος, *Epidauros* femineo casu.

7. *ad insulam Tauridem*) in Illirico mari sitam. sed quænam ex pluribus eius maris sit, silentibus geographis, ignotum est.

ſtitiſſe ſciret, ſed quod eum longius progreſ-
ſum inſequi decreuerat. Cum proprius Tau- 2
ridem acceſſiſſet, diſtenſis ſuis nauibus, quod
& tempeſtas erat turbulenta, & nulla ſuſpi-
cio hoſtis, repente aduerſam ad ſe venientem
nauem, antennis ad medium malum demiſ-
ſis, inſtructam propugnatoribus animaduertit.
Quod vbi conſpexit, celeriter vela ſubduci di- 3
mittique antennas iubet, & milites armari: &,
vexillo ſublato, quo pugnandi dabat ſignum,
quæ primæ naues ſubſequebantur, idem vt fa-
cerent, ſignificabat. Parabant ſe Vatiniani, 4
repente oppreſſi: parati deinceps Octauiani ex
portu procedebant. Inſtruitur vtrimque acies,
ordine diſpoſita magis Octauiana, paratior mi-
litum animis Vatiniana. Vatinius, cum XLVI
animaduerteret, neque nauium ſe magnitudi-
ne, neque numero parem eſſe futuræ dimica-
tione, fortunæ rem committere maluit: ita-
que primus ſua quinqueremi in quadriremem
ipſius Octauii impetum fecit. celerrime for- 2
tiſſimeque contra illo remigante, naues aduer-
ſæ roſtris concurrunt adeo vehementer, vt na-
uis Octauiana, roſtro diſcuſſo, ligno conti-
neretur. Committitur acriter reliquis locis 3
prœlium, concurriturque ad duces maxime:
nam, cum ſuo quiſque auxilium ferret, ma-
gnum cominus in anguſto mari prœlium fa-
ctum eſt: quantoque coniunctis magis naui- 4
bus confligendi poteſtas dabatur, tanto ſupe-
riores erant Vatiniani; qui admiranda virtute
ex ſuis nauibus in hoſtium naues tranſilire non
dubi-

dubitabant; &, dimicatione æquata, longe supe-
5 riores virtute, rem feliciter gerebant. depri-
mitur ipsius Octauii quadriremis: multæ præ-
terea capiuntur, aut rostris perforatæ mergun-
tur: propugnatores Octauiani partim in naui-
bus iugulantur, partim in mare præcipitantur.
6 Ipse Octauius se in scapham confert: in quam
plures cum confugerent depressa scapha, vulne-
7 ratus tamen adnatat ad suum myoparonem. Eo
receptus, cum prœlium nox dirimeret, tempe-
state magna velis profugit. sequuntur hunc
suæ naues non nullæ, quas casus ab illo pericu-
XLVII lo vindicaret. At Vatinius, re bene gesta,
receptui cecinit; suisque omnibus incolumi-
bus, in eum se portum victor recepit, quo ex
portu classis Octauiana ad dimicandum proces-
2 serat. capit ex eo prœlio penterem, trire-
mes II, dicrotas IIX, compluresque remiges
Octauianos: posteroque ibi die fuit, dum suas
3 captiuasque naues reficeret. Post diem III
contendit in insulam Issam, quod eo se recepis-
4 se ex fuga credebat Octauium, erat nobilissi-
mum earum regium oppidum, coniunctissimum-
que

CAP. XLVI. 6. *ad suum myoparonem*) Myoparo nauigii genus, quo pyratæ plerumque vtebantur. Cicero Verr. v, 80. *an quod in porticu Syracusano piraticus myoparo nauigauit?* Nonius: *Myoparo est nauicula piratarum.*

CAP. XLVII. 2. *penterem*) Græca vox. *πεντήρης*, *quinqueremis.*

dicrotas) biremes, *δικρότους*. Cicero Attico lib. v. ep. XI. neutro genere: *dicrota Mytelenæorum habebam.*

3. in insulem Issam) Issa insula Illirici maris, Salonita-

que Octauio. quo vt peruenit, oppidani sup-
plices se Vatinio dediderunt: comperitque
ipsum Octauium, paruis paucisque nauigiis,
vento secundo, regionem Græciæ petisse, inde
vt Siciliam deinde Africam caperet. Ita breuii 5
spacio, re præclarissime gesta, prouincia rece-
pta, & Cornificio reddita, classe aduersariorum
ex illo toto sinu expulsa, victor se Brundusium,
incolumi exercitu & classe, recepit. Iis au- XLVIII
tem temporibus, quibus Cæsar ad Dyrrhachi-
um Pompeium obsidebat, & Palæpharsali rem
feliciter gerebat, Alexandriæque cum pericu-
lo magno, tum etiam maiore periculi fama di-
micabat, Cassius Longinus, in Hispania propræ-
tor, prouinciæ vlterioris obtinendæ caussa reli-
ctus, siue consuetudine naturæ suæ: siue odio,
quod in illam prouinciam susceperat quæstor,
ex insidiis ibi vulneratus, magnas odii sui fece-
rat accessiones; quod vel ex conscientia sua, 2
cum de se mutuo sentire prouinciam crederet,
vel multis signis & testimoniis eorum, qui
difficulter odia dissimulant, animaduertere po-
terat; & compensare offensionem prouinciæ ex- 3
erci-

---

ni conuentus: incolæ *Issæi* Plin. III, 22. qui & cap. 26. *Issa ciuium Romanorum:* quod ipsum est *nobilissimum earum regionum oppidum,* vt Hirtius adiecit, in illa litum insula.

CAP. XLVIII. 1. *Palapharsali*) Strabo lib. IX. duas memorat Pharsalos παλαιὰν καὶ τὴν νέαν, *veterem & nouam*, breui spatio distantes. Ad veterem fatale prœlium commissum fuit. Eutrop. VI. 16. *apud Palæopharsalum.* Sic Vinetus ex vet. cod. Et Strabo lib. XVII. pag. 548. Πομπήιος Μάγνος ἧκε φεύγων ἐκ Πα-

ercitus amore cupiebat. itaque, cum primum in
vnum locum exercitum conduxit, HS centenos
4 militibus eſt pollicitus: nec multo poſt, cum
in Luſitania Medobregam oppidum, montemque
Herminium, expugnaſſet, quo Medobregenſes
confugerant; ibique imperator eſſet appellatus;
iterum HS centenis milites donauit.
5 Multa præterea & magna præmia ſingulis concedebat,
quæ ſpecioſum reddebant præſentem
exercitus amorem: paullatim tamen & occulte
militarem diſciplinam ſeueritatemque minuebant.
XLIX bant. Caſſius, legionibus in hiberna diſpoſitis,
ad ius dicendum Cordubam ſe recepit,
contractumque in ea æs alienum grauiſſimis oneribus
prouinciæ conſtituit exſoluere, & vt largitionis
poſtulat conſuetudo, per cauſſam liberalitatis
ſpecioſam, plura largitori quærebantur,
2 pecuniæ locupletibus imperabantur; quas Longinus
ſibi expenſas ferri non tantum patiebatur,
3 ſed etiam cogebat: in gregem locupletium ſimultatum
cauſſæ tenues coniiciebantur neque
vllum genus quæſtus, aut magni & euidentis, aut
minimi & ſordidi, prætermittebatur, quo domus
4 & tribunal imperatoris vacaret. nemo erat, qui
modo

λαιοφαρσάλε πρὸς τὸ Πηλούσιον: *Pompeius Magnus fugiens ex Palæopharſalo venit Peluſium.* Hi ſex ſyllabis *Palæopharſalus* ſcripſere: noſter & Liuius XLIV, 1. quinque, *Palæpharſalus.*

4. *in Luſitania Medobregam*) inter Anam & Tagum. Inſcriptione pontis Traiani in Tago MEIDVBRIGENSES. Plinius IV, 22. *Medubricenſes, qui Plumbarii.* Mons *Arminius*, nunc *Arminno*, vbi plumbi fodinæ, *Vaſæus* & Reſend.

modo aliquam iacturam facere poſſet, quin aut
vadimonio teneretur, aut in reos referretur.
ita etiam magna ſollicitudo periculorum ad ia- 5
cturas & detrimenta rei familiaris adiungeba-
tur. Quibus de cauſſis accidit, vt, cum L
Longinus imperator eadem faceret, quæ fecerat
quæſtor, ſimilia rurſus de morte eius prouincia-
les conſilia inirent. horum odium confirmabant
non nulli familiares eius: qui cum in illa ſocieta- 2
te verſarentur rapinarum; nihilo minus oderant
eum, cuius nomine peccabant: ſibique, quod
rapuerant, acceptum ferebant; quod interci-
derat, aut erat interpellatum, Caſſio adſignabant.
v legionem nouam conſcribit: augetur odium 3
& ex ipſo delectu, & ſumptu additæ legionis.
complentur equitum III millia: maximisque
onerantur impenſis: nec prouinciæ datur vlla
requies. Interim litteras accepit a Cæſa- LI
re, vt in Africam exercitum transiiceret, per-
que Mauretaniam ad fines Numidiæ perueniret;
quod magna Cn. Pompeio Iuba rex miſerat au-
xilia, maioraque miſſurus exiſtimabatur. Qui- 2
bus litteris acceptis, inſolenti voluptate effere-
batur; quod ſibi nouarum prouinciarum & fer-
tiliſ-

CAP. XLIX. 4. *qui modo aliquam iacturam facere*) qui ſumptus facere & erogare poſſet, quique vel mediocriter opulentus eſſet. Sæpe hæc vox de largitione ac ſumptu Cicero pro Flacco cap. 5. *quæ iacturæ? qui ſumptus? quanta largitio?* Adde pro Cluentio cap. 8. pro Milone cap. 27. & Cæſaris III. Civ. ex rem.

Vadimonio teneretur) Vt Vadimonium eſt ſponſio ſiſtendi ſe in iudicio; ita teneri illo eſt ſpopondiſſe & obſtrictum eſſe de ſe ſiſtendo.

3 tilissimi regni tanta oblata esset facultas. Itaque ipse in Lusitaniam proficiscitur, ad legiones accersendas auxiliaque adducenda; certis hominibus dat negotium, vt frumentum nauesque c præpararentur, pecuniæque describerentur, atque imperarentur. ne qua res, cum redisset, moraretur. reditus eius fuit celerior

4 omnium opinione. non enim labor aut vigilantia, cupienti præsertim aliquid, Cassio dee-

LII rat. Exercitu coacto in vnum locum, castris ad Cordubam positis, pro concione militibus exponit, quas res Cæsaris iussu gerere deberet; pollicetur que iis, cum in Mauretaniam transiecisset, HS centenos se daturum: v fore

2 in Hispania legionem. ex concione se Cordubam recepit, eoque ipso die, meridiana hora, cum in basilicam iret, quidam Minucius Silo, cliens L. Racilii, libellum, quasi aliquid ab eo postularet, vt miles, ei transdit: deinde post Racilium, (nam is latus Cassi tegebat) quasi responsum ab eo peteret, celeriter dato loco, cum se insinuasset, sinistra corripit eum,

3 dextraque bis ferit pugione. Clamore sublato, fit a coniuratis impetus vniuersis. Munatius Plancus proximum gladio transiicit lictorem; hoc interfecto, Q. Cassium legatum vulnerat.

4 Ibi T. Vasius & L. Mergilio, simili confidentia,

CAP. LII. 1. *castris ad Cordubam positis*) nobilem vrbem Hispaniæ Bæticæ, fluuio Bæti adpositam.

2. *cum in basilicam iret*) Basilicæ erant ædes publicæ ad iudicia & negotiationes magnifice exstructæ. Vide Vitruv. v, 1.

tia, Plancum municipem ſuum adiuuant. erant
enim omnes Italicenſes. Ad ipſum Longinum
L. Licinius Squillus inuolat, iacentemque, le-
uibus ſauciat plagis. Concurritur ad Caſ- LIII
ſium defendendum. ſemper enim berones com-
pluresque euocatos cum telis ſecum habere con-
ſueuerat. a quibus ceteri intercluduntur, qui 2
ad cædem faciendam ſubſequebantur. Quo in 3
numero fuit Calpurnius Saluinius & Manilius
Tuſculus. Minutius inter ſaxa, quæ iaciebant, 4
in itinere fugiens opprimitur: & relato domum
Caſſio, ad eum deducitur. Racilius in proximam
ſe domum familiaris ſui confert, dum certum
cognoſceret, conuectusne Caſſius eſſet. L. La- 5
terenſis, cum id non dubitaret, accurrit lætus
in caſtra, militibus vernaculis, & ſecundæ le-
gionis, quibus odio ſciebat præcipue Caſſium
eſſe, gratulatur. tollitur a multitudine in tri-
bunal, prætor appellatur. nemo enim in pro- 6
uincia natus, aut vernaculæ legionis miles, aut
diuturnitate iam factus prouincialis, quo in nu-
mero erat II legio, non cum omni prouincia
coſenſerat in odio Caſſii. nam legiones XXX
& XXI, paucis menſibus in Italia ſcriptas, Cæ-
ſar

4. *Italicenſes*) nati Italicæ in prouincia Betica, in qua Scipio, Punico bello, debilitatos milites, ex Italia ortos, depoſuerat. *Appinian. Hip.*

CAP. LIII. 1. *ſemper enim berones*) Dubia, quæ in libris eſt, vox *berones*. Interpretantur plerique de gente Hiſpanica, Βήρωνες, *Berones* a Strabone lib. III p. 112, & Ptolemæo libr. II cap. VI. dicta, quaſi ex illis ſatellites Caſſius habuerit. Sed hoc ſi eſſet, clarius, credo, id noſter expoſuiſſet. P. Pithœus lib. I

ſar attribuerat Longino. v legio ibi nuper erat
LIV confecta. Interim nuntiatur Laterenſi
viuere Caſſium. Quo nuntio dolore magis per-
motus, quam animo perturbatus, reficit cele-
riter ſe, & ad Caſſium viſendum proficiſcitur.
2 Re cognita, xxx legio ſigna Cordubam infert,
ad auxilium ferendum imperatori ſuo. facit hoc
idem xxi; ſubſequitur has v; cum ii legiones
3 reliquæ eſſent in caſtris: ſecundani veriti, ne
ſoli relinquerentur, atque ex eo, quid ſenſiſ-
ſent, indicaretur, ſecuti ſunt factum ſuperio-
rum: permanſit in ſententia legio vernacula,
LV nec vllo timore de gradu deiecta eſt. Caſ-
ſius eos, qui nominati erant conſcii cædis, iu-
bet comprehendi: legionem v in caſtra remit-
2 tit, cohortibus xxx retentis. indicio Minucii
cognoſcit, L. Racilium, & L. Laterenſem, &
Annium Scapulam, maximæ dignitatis & gra-
tiæ prouincialem hominem, ſibique tam fami-
liarem, quam Laterenſem & Racilium, in ea-
dem fuiſſe coniuratione. nec diu moratur dolo-
3 rem ſuum, quin eos interfici iubeat. Minuci-
um libertis transdit excruciandum; item Calpur-
nium Saluianum, qui profitetur indicium, con-
iuratorumque numerum auget, vere, vt qui-
dam exiſtimant; vt non nulli queruntur, coa-
4 ctus. Iisdem cruciatibus adfectus L. Mergilio.
Squillus nominat plures: quos Caſſius interfici
iubet. exceptis iis, qui ſe pecunia redemerunt.
nam

Aduerſ. c. 8. *barones* legit: & ſane vetus interpres Per-
ſii in Satyr. v verſ. 138. *lingua Gallorum barones dicuntur
ſerui militum.*

nam palam HS. x cum Calpurnio paciſcitur, & 5
cum Q. Sextio quinquaginta. qui, etſi maxime nocentes ſunt multati, tamen periculum vitæ, dolorque vulnerum, pecunia remiſſus, crudelitatem cum auaritia certaſſe ſignificabat.
Aliquot poſt diebus litteras a Cæſare miſſas accipit; quibus cognoſcit, Pompeium, in acie victum, amisſis copiis fugiſſe. LVI
Qua re cognita, 2
miſtam dolori voluptatem capiebat. victoriæ nuntius lætitiam exprimebat: confectum bellum licentiam temporum intercludebat. ſic erat dubius animus, vtrum nihil timere, an omnia licere mallet.
Sanatis vulneribus, acceſſit omnes, qui ſibi pecunias expenſas tulerant; acceptasque eas iubet referri. quibus parum videbatur impoſuiſſe oneris, ampliorem pecuniam imperat. æqua autem ratione delectum inſtituit: quos ex omnibus conuenientibus coloniisque conſcriptos, transmarina militia perterritos, ad ſacramti redemptionem vocabat. 3
4
magnum hoc fuit vectigal, maius tamen credebat odium.
His rebus confectis, totum exercitum luſtrat. 5
Legiones, quas in Africam ducturus erat, & auxilia mittit ad trajectum: ipſe, claſſem, quam parabat, vt inſpiceret, 6

CAP. LVI. 4. *ad ſacramenti redemptionem vocabat*) vt ſe data pecunia liberarent a militia, ad quam lecti fuerant. 6. *mittit ad traiectum*) locum ſeu portum, vnde nauibus traiiciendi erant. Ciacconio eſt fretum Herculeum, quia mox c. 57. ſect. 1. *ad* II. *legionem contendiſſe, quæ ad fretum alio itinere ducebatur.* Ergo & priores ad fretum miſſi fuerant.

ceret, Hispalim accedit: ibique moratur; pro-
pterea quod edictum tota prouincia proposue-
rat, vt, quibus pecunias imperasset, neque con-
tulissent, se adirent. Quæ euocatio vehemen-
LVII ter omnes turbauit. Interim L. Titius, qui
eo tempore tribunus mil. legionis vernaculæ
fuerat, nunciat fama, legionem xxx, quam
Q. Cassius legatus simul ducebat, cum Ilurgim
ad oppidum castra haberet, seditione facta,
centurionibus aliquod occisi, qui signa tolli
non patiebantur, discessisse, & ad II legionem
contendisse, quæ ad fretum alio itinere duce-
2 batur. Cognita re noctu cum v cohortibus vn-
deuicesimanorum egreditur, mane peruenit:
ibi eum diem, vt, quid ageretur, perspiceret,
3 moratus, Carmonam contendit. hic, cum le-
gio xxx, & xxxI, & cohortes IV. & v legio,
totusque conuenisset equitatus, audit IV. cohor-
tes a vernaculis oppressas ad Obuculam, cum
his ad secundam peruenisse legionem, omnes-
que ibi se coniunxisse, & T. Torium Italicen-
sem ducem delegisse. Celeriter habito consi-
4 lio, Marcellum Cordubam, vt eam in potesta-
te retineret, Q. Cassium legatum Hispalim
5 mittit. paucis ei diebus adfertur, conuentum
Cor-

Hispalim) ad Bætim sitam vrbem: nunc Seuilla dicitur.

CAP. LVII. 1. *Ilurgim ad oppidum)* Ptolemæus lib. II cap. IV *Ilurgim* inter Bætim & Anam fluuios, mediam Setiæ & Calpurnianæ constituit.

2. *Carmonam contendit)* Vide Cæs. B. Civ. II, 19.

3. *Obuculam)* sitam sub Bæti, ab Hispali in ortum. *Ptol.*

Cordubenſem ab eo defeciſſe, Marcellumque
aut voluntate, aut neceſsitate adductum, (nam-
que id varie nuntiabatur) conſentire cum Cor-
dubenſibus; II cohortes legionis V, quæ fue-
rant Cordubæ in præſidio, idem facere. Caſ- 6
ſius, his rebus incenſus, mouet caſtra, & po-
ſtero die Segouiam ad flumen Silicenſe venit.
Ibi habita concione, militum tentat animos:
quos cognoſcit, non ſua, ſed Cæſaris abſentis
cauſſa, ſibi fidiſsimos eſſe, nullumque pericu-
lum deprecaturos, dum per eos Cæſari prouin-
cia reſtitueretur. Interim Torius ad Cordu- LVIII
bam veteres legiones adducit: ac, ne diſſenſio-
nis initium natum ſeditioſa militum ſuaque vi-
deretur natura, ſimul, vt contra Q. Casſium,
qui Cæſaris nomine maioribus viribus vti vi-
debatur, æque potentem opponeret dignita-
tem; Cn. Pompeio ſe prouinciam recuperare vel-
le palam dictitabat, & forſitan etiam hoc fecerit 2
odio Cæſaris, & amore Pompeii: cuius nomen
multum poterat apud eas legiones, quas M. Varro
obtinuerat; ſed, id qua mente commotus fecerit,
coniectura ſciri non poteſt. Certe hoc præ ſe To- 3
rius ferebat: milites adeo fatebantur, vt Cn. Pom-
peii nomen in ſcutis inſcriptum haberent. fre- 4
quens

6. *Segouiam ad flumen Silicenſe*) Nulla in hoc tractu nota Segouia: Segontia autem ſiue Saguntia Plinii, Σαγουντία Ptolemæi, infra Hiſpalim eſt Gades verſus ſeu inter Mundam & Nebriſſam. *Silicenſe* flumen Ambr. Morali eſt illud, quod ortum ex collibus Algamitas (vnde nomen hodie ferre dicitur) in ſeptemtrionem fluit, & prope Aſtigi miſcetur Singuli.

quens legionibus conuentus obuiam prodit, neq; tantum virorum, sed etiam matrum familias, ac prætextatorum; deprecaturque, ne hostili aduentu Cordubam diriperent: nam se contra Cassium sentire cum omnibus; contra Cæsarem ne face-
LIX re cogerentur, orare. Tantæ multitudinis precibus & lacrimis exercitus commotus cum videret ad Cassium persequendum nihil opus esse Cn. Pompeii nomine & memoria, tamque omnibus Cæsarianis, quam Pompeianis, Longinum esse in odio, neque se conuentum, neque M. Marcellum contra Cæsaris caussam posse perducere, nomen Pompeii ex scutis detraxerunt;
2 Marcellum, qui se Cæsaris caussam defensurum profitebatur, ducem adsciuerunt, prætoremque adpellarunt; & sibi conuentum adiunxerunt,
3 castraque ad Cordubam posuerunt. Cassius eo biduo circiter IV millia passuum a Corduba, citra flumen Bætim, in opidi conspectu loco excelso facit castra: literas ad regem Bogudem in Mauretaniam; & ad M. Lepidum proconsulem in Hispaniam citeriorem mittit, subsidio sibi prouinciæque Cæsaris caussa quamprimum veniret. Ipse hostili modo, Cordubensium
LX agros vastat, ædificia incendit. Cuius rei deformitate, atque indignitate, legiones, quæ Marcellum sibi ducem receperant, ad eum concurrerunt; vt in aciem educerentur, orant, priusque confligendi sibi potestas fieret, quam cum tanta contumelia nobilissimæ carissimæque posses-

CAP. LVIII. 4. *prætextatorum*) puerorum, adolescentulorum, qui virilem togam nondum sumpserant.

ſesſiones Cordubenſium in conſpectu ſuo rapinis, ferro, flammaque conſumerentur. Marcellus; cum confligere miſerrimum putaret, quod & victoris & victi detrimentum ad eumdem Cæſarem eſſet redundaturum, neque ſuæ poteſtatis eſſet, legiones Bætim transducit, atque aciem inſtruit. 2
Cum Casſium contra pro caſtris ſuis aciem inſtruxiſſe loco ſuperiore videret, cauſſa interpoſita, quod is in æquum non deſcenderet, Marcellus militibus perſuadet, vt ſe in caſtra recipiant: itaque copias reducere cœpit. 3
Casſius, qui bene valebat, Marcellumque infirmum eſſe ſciebat, adgreſſus equitatu legionarios ſe recipientes, complures nouisſimos in fluminis ripis interficit. 4
Cum hoc detrimento, quod tranſitus fluminis vitii difficultatisque haberet, cognitum eſſet, Marcellus caſtra Bætim transfert: crebroque vterque legiones in aciem educit; neque tamen confligitur propter locorum difficultates. 5
LXI
Erat copiis pedeſtribus multo firmior, Marcellus, habebat enim veteranas legiones, multisque præliis expertas. Casſius fidei magis, quam virtuti legionum, confidebat. 2
Itaque, cum caſtra caſtris collata eſſent, & Marcellus locum idoneum caſtello cepiſſet, quo prohibere aqua Casſianos poſſet; Longinus, veritus, ne genere quodam obſidionis clauderetur, in regionibus alienis, ſibique infectis, noctu ſilentio ex caſtris proficiſci-

CAP. LX. 4. *Caſſius qui bene valebat*) Plures libri, *quo bono valebat:* antiquas Ven. *quo bene:* quod arguit lectum fuiſſe *qui bene*.

ſcitur, celerique itinere Vliam contendit: quod
3 ſibi fidele eſſe oppidum credebat. Ibi adeo con-
iuncta ponit mœnibus caſtra, vt & loci natu-
ra, (namque Vlia in edito monte poſita eſt) &
ipſa munitione vrbis, vndique ab oppugnatio-
4 ne tutus eſſet. hunc Marcellus inſequitur, &
quam proxime poteſt Vliam, caſtra caſtris con-
fert: locorumque cognita natura, quo maxime
rem deducere volebat, neceſſitate eſt adductus;
vt neque confligeret, cuius ſi rei facultas eſſet,
reſiſtere incitatis militibus non poterat; neque
vagari Caſſium latius pateretur; ne plures ci-
uitates ea paterentur, quæ paſſi erant Corduben-
5 ſes. Caſtellis idoneis locis collocatis, operi-
busque in circuitu oppidi continuatis, Vliam
Caſſiumque munitionibus clauſit. Quæ prius
quam perficerentur, Longinus omnem ſuum e-
quitatum emiſit: quem magno ſibi vſui fore
credebat, ſi pabulari frumentarique Marcellum
non pateretur; magno autem impedimento, ſi
clauſus obſidione, & inutilis, neceſſarium con-
XLII ſumeret frumentum. Paucis diebus, litteris
Caſſii acceptis, rex Bogud cum copiis venit;
adiungitque ei legionem, quam ſecum addu-
xerat, compluresque cohortes auxiliarias Hiſpa-
no-

CAP. LXI. 2. *Vliam contendit*) Vlia oppidum Hiſpaniæ vlterioribus ſeu Bæticæ. Libri habent *Vllam*; ſed Ptolemæus Ὀυλία. *Vlia*: quod ex nummis confirmat illuſt. Spanhemius p. 766. & 901. Accedit vetus Inſcriptio apud Grut. p. 271. n. 1. ORDO REIP. VLIENSIVM.

CAP. LXII. 1. *rex Bogud cum copiis venit*) Tum temporis diuiſa fuit Mauretania, & vtrique parti ſuus

norum. namque, vt in ciuilibus dissensionibus accidere consueuit, ita temporibus illis in Hispania non nullæ ciuitates rebus Cassii studebant, plures Marcello fauebant. 2
Accedit cum copiis Bogud ad exteriores Marcelli munitiones. pugnatur vtrimque acriter, crebroque vt accidit, fortuna sæpe ad vtrumque transferente victoriam, nec tamen vmquam ab operibus depellitur Marcellus. 3

LXIII
Interim Lepidus ex citeriore prouincia cum hohortibus legionariis xxxv, magnoque numero equitum, & reliquorum auxiliorum, venit ea mente Vliam, vt sine vllo studio contentiones Cassii Marcellique componeret. 2
huic venienti sine dubitatione Marcellus se credit atque offert. Cassius contra suis se tenet præsidiis: siue eo, quod plus sibi iuris deberi, quam Marcello, existimabat; siue eo, quod, ne præoccupatus animus Lepidi esset obsequio aduersarii, verebatur, 3
ponit ad Vliam castra Lepidus; neque habet a Marcello quidquam diuisi: ne pugnetur, interdicit: ad exeundum Cassium inuitat; fidemque suam in re omni interponit. 4
Cum diu dubitasset Cassius, quid sibi faciendum, quidue Lepido esset credendum; neque vllum exitum consilii sui repeririret, si permaneret in sententia; postulat, vti munitiones delicerentur, sibique liber exitus daretur.

---

rex præerat, orientali Bocchus, occidentali, quæ postmodum Tingitana fuit dicta, hic Bogud, qui Cæsari studebat, & Actiaco prœlio occubuit. *Dio. Cass.* XLIII & XLVIII.

CAP. LXIII. 3. *ad exeundum Cassium inuitat*) exeundum e castris & munitionibus.

5 retur, non tantum induciis factis, sed prope iam constituta opera cum complanarent, custodiæque munitionum essent deductæ, auxilia regis in id Castellum Marcelli, quod proximum erat regiis castris, neque opinantibus omnibus, si tamen in omnibus fuit Cassius, (nam de huius conscientia dubitabatur) impetum fecerunt,
6 compluresq; ibi milites oppresserunt. quod nisi celeriter, indignatione & auxilio Lepidi, prœlium esset diremptum; maior calamitas esset
LXIV accepta. Cum iter Cassio patefactum esset; castra Marcellus cum Lepido coniungit. Lepidus eodem tempore Marcellusque Cordubam
2 cum suis proficiscitur: Cassius Carmonam. Sub idem tempus Trebonius proconsul ad prouinciam obtinendam venit. de cuius aduentu vt cognouit Cassius, legiones, quas secum habuerat,
3 equitatumque in hiberna distribuit: ipse, omnibus suis rebus celeriter correptis, Malacam contendit; ibique, aduerso tempore nauigandi, naues conscendit, vt ipse prædicabat, ne se Trebonio, & Lepido, & Marcello committe-
4 ret; vt amici eius dictitabant, ne per eam prouinciam minore cum dignitate iter faceret, cuius

5. *si tamen in omnibus fuit Cassius*) si reuera inter inopinantes fuit. nam putabatur cum rege colludere.

CAP. LXIV. *Cassius Carmonam*) Male sane hic veteres libri *Narbonem* exhibentes. Nec *Norba* Rhellicani placet longe hinc ad Tagum remota. Bene Scaliger, vt edidimus quem plures adhuc secuti sunt.

3. *Malacam contendit*) Malaca oppidum cum portu in mediterraneo mari, non longissime a freto Herculis.

ius magna pars ab eo defecerat; vt ceteri exiſtimabant, ne pecunia illa, ex infinitis rapinis confecta, in poteſtatem cuiusquam veniret. Progreſſus ſecunda, vt hiberna, tempeſtate, cum in Iberum flumen, noctis vitandæ cauſſa, ſe contuliſſet, inde, paullo vehementiore tempeſtate, nihilo periculoſius ſe nauigaturum credens, profectus aduerſis fluctibus occurrentibus oſtio fluminis, in ipſis faucibus, cum neque flectere nauem propter vim fluminis, neque directam tantis fluctibus tenere poſſet, demerſa naui, periit.

LXV Cum in Syriam Cæſar ex Aegypto veniſſet, atque ab iis, qui Roma venerant ad eum, cognoſceret, litterisque vrbanis animaduerteret, multa Romæ male & inutiliter adminiſtrari, neque vllam partem reip. ſatis commode geri; quod & contentionibus tribuniciis pernicioſæ ſeditiones orirentur, & ambitione atque indulgentia tribunorum militum, & qui legionibus præerant, multa contra morem conſuetudinemque militarem fierent, quæ diſſoluendæ diſciplinæ ſeueritatisque eſſent; eaque omnia flagitare aduentum ſuum videret; tamen

5. *ſecunda, vt hiberna, tempeſtate*) bona & commoda tempeſtate, quantum hieme poteſt eſſe.

CAP. LXV. 1. *Cum in Syriam Cæſar*) Poſt longas digreſſiones de Ponticis, Illyricis, & Hiſpanicis rebus, redit Hirtius ad id, quod ſupra cap. 33. reliquerat, Cæſarem conſtitutis regibus Aegypti, cum legione VI veterana terreſtri itinere profectum eſſe in Syriam.

quæ diſſoluendæ diſciplinæ eſſent) ſubaudi, cauſſa, occaſio.

tamen præferendum existimauit, quas in prouincias regionesque venisset. eas ita relinquere constitutas, vt domesticis dissensionibus liberarentur. iura legesque acciperent, & externorum hostium metum deponerent.
2 Hæc in Syria, Cilicia, Asia celeriter se confecturum sperabat; quod hæ prouinciæ nullo bello premebantur.
3 In Bythynia ac Ponto plus oneris videbat impendere sibi. Non enim excessisse Ponto Pharnacem audierat, neque excessurum putabat. cum secundo prœlio esset vehementer inflatus, quod contra Domitium Caluinum fecerat.
4 Commoratus fere in omnibus ciuitatibus, quæ maiores sunt dignitate, præmia benemeritis & viritim & publice tribuit; de controuersiis veteribus cognoscit, ac statuit.
5 reges, tyrannos, dynastas proflinciæ; finitimosque, qui omnes ad eum concurrerant, receptos in fidem, conditionibus impositis prouinciæ tuendæ ac defendendæ dimittit, & sibi & populo R. amicissimos.
LXVI Paucis diebus in ea prouincia consumptis, Sex. Cæsarem, amicum & necessarium suum, legionibus Syriæ præficit;
2 ipse eadem classe, qua venerat, proficiscitur in Ciliciam. Cuius prouinciæ ciuitates omnes

---

4. *Commoratus fere*) supple, Cæsar.

Cap. LXVI. 1. *legionibus Syriæ præficit*) Inde a Scaligeriana omnes *Syriæque:* vetustiores, sine coniunctione. Nec insolens, *legiones Syriæ*, pro *Syriacis*, dicere. Tacitus Hist. 1. 76. *Iudaicum exercitum Vespasianus, Syriæ legiones Mucianus sacramento adegere.*

omnes euocat Tarſum: quod oppidum fere totius Ciliciæ nobilisſimum fortisſimumque eſt. ibi, 3
rebus omnibus prouinciæ & finitimarum ciuitatum conſtitutis, cupiditate proficiſcendi ad bellum gerendum non tiutius moratur; magnisq; 4
itineribus per Cappadociam confectis, biduum Mazacæ commoratus, venit Comana, vetuſtisſimum & ſanctisſimum in Cappadocia Bellonæ templum, quod tanta religione colitur, vt ſacerdos deæ eius maieſtate, imperio, & potentia ſecundus a rege conſenſu gentis illius habeatur. id homini nobilisſimo Nicomedi Bythy- 5
nio adiudicauit: qui, regio Cappadocum genere ortus, propter aduerſam fortunam maiorum ſuorum, mutationemque generis, iure minime dubio, vetuſtate tamen intermiſſo, ſacerdotium id repetebat. fratrem autem Ariobarza- 6
nis Ariarathem, cum bene meritus vterque eorum de repub. eſſet, ne aut regni hereditas Aria-

---

4. *biduum Mazaca*) vrbs princeps Cappadociæ *Mazaca* & regum ſedes: poſt Cæſarea appellata. *Eutrop.* VII. 6.
venit Comana) de vtrisque Comanis ſupra ad cap. 34. extremum diximus. Hoc loco inferiora ſeu Cappadociæ Comana intelliguntur.

5. *Nicomedi Bithynio*) Sic veteres libri: & Bithynium nomen *Nicomedes*, vt de regibus conſtat Scal & Iungerm. *Lycomedi*, quia Strabo XII p. 384. de hiſce ſacerdotibus ἐιθ' ὕςερον Λυκομήδης

6. *fratrem Ariobarzanis Ariarathem*) De his Cicero lib. XV epiſt. II. Libri Hirtii. *Ariaratem*: ad Græci Ἀριαράθης hoc regium nomen ſcribunt, in nummis ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΡΙΑΡΑΘΟΥ. Neceſſaria ergo eſt adſpiratio.

riarathem sollicitaret, aut heres regni terreret,
Ariobarzani attribuit, qui sub eius imperio ac
ditione esset: ipse itar cœptum simili velocitate
LXVII conficere cœpit. Cum propius Pontum finesq;
Gallogræciæ accessisset, Deiotarus tetrarches
Gallogræciæ, tunc quidem pæne totius, quod ei
neque legibus, neque moribus concessum esse
ceteri retrachæ contendebant, sine dubio autem
rex Armeniæ minoris ab senatu appellatus, de-
positis regiis insignibus, neque tantum priuato
vestitu, sed etiam reorum habitu, supplex ad
Cæsarem venit oratum, *vt sibi ignosceret,*
quod in ea parte positus terrarum, quæ nulla præ-
sidia Cæsaris habuisset, exercitibus imperiisque
2 *in Cn. Pompeii castris fuisset: neque enim se*
iudicem debuisse esse controuersiarum populi Rom.
LXVIII *sed parere præsentibus imperii.* Contra
quem Cæsar, cum plurima sua commemorasset
officia, quæ consul ei decretis publicis tribuisset;
cumque *defensionem eius nullam posse excusatio-*
nem eius imprudentiæ recipere coarguisset;
2 *quod homo tantæ prudentiæ ac diligentiæ scire po-*
tuisset, quis vrbem Italiamque teneret; vbi se-
natus populusque R. vbi resp. esset; quis deinde
post L. Lentulum, C. Marcellum consul esset;
3 *sed tamen se concedere id factum superioribus*
suis beneficiis, veteri hospitio atque amicitiæ,
di-

qui sub eius imperio ac ditione esset) Rhellicanus EIVS interpretatur *Cæsaris*: Goduinus, *Ariobarzanis*, quod præstat. nam ne turbas Ariarathes moueret, Cæsar illum auctoritate sua maiori fratri, quem senatus confirmauerat, subiecit.

dignitati ætatique hominis, *precibus eorum*, *qui*
frequenter concurrissent, *hospites atque amici Deiotari*,
ad deprecandum de controuersiis tetrarcharum
postea se cogniturum esse dixit: regium
vestitum ei restituit. Legionem autem, quam 4
ex genere ciuium suorum Deiotarus armatura
disciplinaque nostra constitutam habebat,
equitatumque omnem ad bellum gerendum adducere
iussit. Cum in Pontum venisset, LXIX
copiasque omnes in vnum locum coegisset, quæ
numero atque exercitatione bellorum mediocres
erant, (excepta enim legione VI. quam secum
adduxerat Alexandria veteranam, multis
laboribus periculisque functam, multisque militibus,
partim difficultate itinerum ac nauigationum,
partim crebritate bellorum adeo deminutam,
vt minus ∞ hominum in ea esset;
reliquæ erant III legionis, vna Deiotari, duæ,
quæ in eo prœlio, quod Cn. Domitium fecisse
cum Pharnace scripsimus, fuerant) legati a 2
Pharnace missi, Cæsarem adeunt; atque imprimis
deprecantur, *ne eius aduentus hostilis esset.*
facturum enim omnia Pharnacem, *quæ imperata essent.*
maximeque commemorabant, *nulla Pharnacem auxilia contra Cæsarem Pompeio*
dare voluisse; *cum Deiotarius*, *qui dedisset*, *tamen ei satisfecisset.*
Cæsari respondit, *se* LXX
fore æquissimum Pharnaus, *si*, *quæ polliceretur*,
repræsentaturus esset. monuit autem, vt so- 2
lebat, mitibus verbis legatos, *ne aut Deiotarum*

CAP. LXIX. 1. *quam secum adduxerat Alexandria*) Vide supra cap. 33.

rum sibi obiicerent, aut nimis eo gloriarentur
3 *beneficio, quod auxilia non misissent. nam se*
neque libentius facere quidquam, quam suppli-
cibus ignoscere: neque prouinciarum publicas in-
iurias condonare iis posse, qui (non) fuissent in se
4 *officiosi: id ipsum, quod commemorassent, of-*
ficium vtilius Pharnaci fuisse, qui prouidisset, ne
vinceretur, quam sibi, cui dii immortales victo-
5 *riam tribuissent. Itaque se magnas & graues*
iniurias ciuium Romanorum, qui in Ponto nego-
tiati essent, quoniam in integrum restituere
6 *non posset, concedere Pharnaci. nam neque*
interfectis amissam vitam, neque exsectis, viri-
litatem restituere posse: quod quidem supplici-
7 *um grauius morte ciues Romani subissent: Pon-*
to vero decederet confestim, familiasque publi-
canorum remitteret, ceteraque restitueret sociis
8 *ciuibusque Romanis, quæ penes eum essent. si fe-*
cisset, iam tunc sibi mitteret munera ac dona,
quæ, bene rebus gestis, imperatores ab amicis
accipere consuessent. miserat enim Pharnaces
LXXI coronam auream. His responsis datis, le-
gatos remisit. At Pharnaces, omnia liberaliter
pollicitus; cum festinantem ac properantem Cæ-
sarem speraret libentius etiam crediturum suis
promissis, quam res pateretur, quo celerius
honestiusque ad res magis necessarias profici-
sceretur, (nemini enim erat ignotum, plurimis
de caussis ad vrbem Cæsarem reuocari) lenti-
us

Cap. LXX. 3. *qui (non) fuissent in se officiosi*) Hoc *non* abundare videtur Rhellicano & Ciacconio, qui inducendum censent.

us agere, decedendi diem postulare longiorem,
pactiones interponere; in summa, frustrari cœ-
pit. Cæsar, cognita calliditate hominis, quod 2
aliis temporibus natura facere consueuerat, tunc
necessitate fecit adductus, vt celerius omnium o-
pinione manum confereret. Zela est oppi- LXXII
dum in Ponto, positu ipso, vt in plano loco, sa-
tis munitum. tumulus enim naturalis, velut ma-
nu factus, excelsiore vndique fastigio sustinet
murum. circumpositi sunt huic oppido ma- 2
gni multique intercisi vallibus colles; quorum
editissimus vnus, qui propter victoriam Mithri-
datis, & infelicitatem Triarii, detrimentum-
que exercitus nostri, superioribus locis atque
itineribus pæne coniunctus oppido, magnam in
illis partibus habet nobilitatem, nec multo lon-
gius millibus passuum III abest a Zela, hunc
locum Pharnaces, veteribus paternorum felici-
um castrorum refectis operibus, copiis omni-
bus suis occupauit. Cæsar cum ab hoste LXXIII
millia passuum V castra posuisset, videretque eas
valles, quibus regia castra munirentur, eodem
interuallo sua castra munituras; si modo ea lo-
ca hostes priores non cepissent, quæ multo e-
rant

CAP. LXXII. 1. *Zela est oppidum in Ponto*) Sic veteres libri: etiam Strabo lib. XII, & Ptolemæus, & Plutarchus in Cæs. p. 731. ac Stephanus Ζῆλα, quidam neutro genere, Plutarchus femineo περὶ πόλιν Ζήλαν. Plinius VI. 3. *Ziela* scripsit, quem in Hirtio edendo posteriores secuti sunt.

2. *Infelicitatem Triarii*) Triarius a Lucullo, Tigranen Armenium persequente, in Ponto relictus ingenti clade adflictus a Mithridate fuit. Vid. Plutarch. Lucullo p. 515. Appian. Mithrid. p. 386.

2 rant propiora regis castris; aggerem comportari iubet intra munitiones. Quo celeriter collato, proxima nocte, vigilia quarta, omnibus legionibus expeditis, impedimentisque in castris relictis, prima luce, non opinantibus hostibus, eum ipsum locum cepit, in quo Mithridates secundum prœlium aduersus Triarium

3 fecerat. huc omnem comportari aggerem e castris, seruitiaque agi iussit, ne quis ab opere miles discederet, cum spatio non amplius ∞

XXIV passuum intercisa vallis castra hostium diuideret ab opere incepto Cæsaris castrorum. Pharnaces, cum id repente prima luce animaduertisset, copias suas omnes pro castris instruxit, quas interposita tanta locorum iniquitate, consuetudine magis peruulgata militari credebat instrui Cæsar, vel ad opus suum tardandum, quo plures in armis tenerentur, vel ad ostentationem regiæ fiduciæ, ne munitione magis, quam manu,

2 defendere locum Pharnaces videretur: itaque deterritus non est, quo minus, prima acie pro vallo instructa, reliqua pars exercitus opus fa-

3 ceret. At Pharnaces, impulsus siue loci felicitate, siue auspiciis & religionibus inductus, quibus obtemperasse eum postea audiebamus, siue paucitate nostrorum, qui in armis erant, comperta, cum more operis quotidiani, magnam illam seruorum multitudinem, quæ aggerem porta-

CAP. LXXIII. 3. *comportari aggerem e castris, seruitiaque agi iussit*) Hanc veterem lectionem ita recentiores. Scaligero credo duce, transformarunt: *comportare aggerem e castris seruitia, qua ageret, iuss*

rabat, militum esse credidisset, siue etiam veterani fiducia exercitus sui, quem cum legione XXII in acie conflixisse, & vicisse legati eius gloriabantur; simul contemtu exercitus nostri, quem pulsum a se, Domitio duce, sciebat; inito consilio dimicandi, descendere prærupta valle cœpit. cuius aliquamdiu Cæsar ir- 4
ridebat inanem ostentationem, & eo loco militum cohortationem, quem in locum nemo sanus hostis subiturus esset: cum interim Pharnaces eodem gradu, quo in præruptam descenderat vallem, adscendere aduersus arduum collem instructis copiis cœpit. Cæsar, incre- LXXV
dibili eius vel temeritate, vel fiducia motus, neque opinans, imperatusque oppressus, eodem tempore milites ab operibus vocat, arma capere iubet, legiones opponit, aciem instruit. cuius rei subita trepidatio magnum terrorem 2
attulit nostris, nondum ordinibus instructis. fal- 3
catæ regiæ quadrigæ permistos milites perturbant. quæ tamen celeriter multitudine telorum opprimuntur. insequitur has acies hostium, & 4
clamore sublato confligitur, multum adiuuante natura loci, plurimum deorum immortalium benignitate: qui cum omnibus casibus belli in-

sit. Si ex codice, probo, præter id, *quæ ageret*, quod non capio, & Ciacconius deleuit, in ceteris consentiens recentioribus. In veteri lectione *agi* est impelli, vrgeri.

CAP. LXXV. 3. *falcatæ regiæ quadrigæ*) Orientalium armatura, vide Liuium XXXVII. 1, 41. Curtium IV, 9 & 15.

interſunt, tum præcipue eis, quibus nihil ra-
LXXVI tione potuit adminiſtrari. Magno atque acri cominus prœlio facto, dextro cornu, quo veterana legio VI erat collocata, initium victoriæ natum eſt ab ea parte, cum in procliue detruderentur hoſtes, multo tardius, ſed tamen iisdem diis adiuuantibus, ſiniſtro cornu, mediaque acie, totæ profligantur copiæ regis
2 quæ quam facile ſubierant iniquum locum, tam celeriter gradu pulſæ, premebantur loci iniquitate. itaque, multis militibus partim interfectis, partim ſuorum ruina oppreſſis, qui velocitate effugere poterant, armis tamen proiectis, vallem transgreſſi nihil ex loco ſuperiore
3 inermes efficere poterant. at noſtri, victoria elati, ſubire iniquum locum, munitionesque adgredi non dubitarunt. defendentibus autem iis cohortibus caſtra, quas Pharnaces præſidio reliquerat, celeriter caſtris hoſtium ſunt poti-
4 ti. interfecta multitudine omni, aut capta ſuorum, Pharnaces cum paucis equitibus profugit. cui niſi caſtrorum oppugnatio facultatem attuliſſet liberius profugiendi, viuus in Cæ-
LXXVII ſaris poteſtatem adductus eſſet. Tali victoria toties victor Cæſar incredibili eſt lætitia adfectus, quod maximum bellum tanta celeritate confecerat: eratque ſubiti periculi recordatione lætior, quod victoria facilis ex dif-
2 ficillimis rebus acciderat. Ponto recepto, præda omni regia militibus condonata, poſtero die cum expeditis equitibus ipſe proficiſcitur;

le-

legionem VI decedere ad præmia atque honores accipiendos in Italiam iubet: auxilia Deiotari demum remittit: II legiones cum Cœlio Vinciano in Ponto reliquit. Ita per Gal- LXXVIII
logræciam Bithyniamque in Asiam iter facit: omniumque earum prouinciarum de controuersiis cognoscit, & statuit. iura in tetrarchas, reges, ciuitates distribuit. Mithridatem Perga- 2
menum, a quo rem feliciter celeriterque gestam in Aegypto supra scripsimus, regio genere ortum, disciplinis etiam regiis educatum, (nam cum Mithridates, rex Asiæ totius, propter nobilitatem Pergamo paruulum secum asportauerat in castra, multosque tenuerat annos) regem Bospori constituit, quod sub imperio Pharnacis fuerat; prouinciasque populi R. a barbaris atque inimicis regibus, interposito amicissimo rege, muniuit. Eidem tetrarchiam, legibus 3
Gallogræcorum, iure gentis & cognationis adiudicauit, occupatam & possessam paucis ante annis a Deiotaro. Neque tamen vsquam diu- 4
tius

CAP. LXXVII. 2. *legionem VI decedere ad præmia*) vt veteranam (cap. 33. supra) & re hoc prœlio bene gesta (quia initium victoriæ ab illa fuit) emeritam.

CAP. LXXVIII. 1. *in Asiam*) Asiam propriam, Romanam prouinciam, quam postea proconsularem dixerunt.

2. *regem Bospori constituit*) Tractus, qui supra Pontum Euxinum a Bosporo Cimmerio ad Colchos excurrit, Bosporus & regnum Bosporanum vocatur. Pharnaces beneficio Pompeii ex paterno regno acceperat, victo magno Mithridate: iam Pharnace debellato, donatur Pergameno Mithridati.

tius moratus est, quam necessitas vrbanarum seditionum pati videbatur. Rebus felicissime celerrimeque confectis, in Italiam, celerius omnium opinione, venit.

A. HIRTII, vel OPPII, COMMENTARIORVM DE BELLO AFRICANO LIBER.

SVMMARIVM.

Cæsar in Africam proficiscitur, Leptique oppido occupato, auxilia eo conuocat, & ibidem cum Labieno aliquoties confligatur. Rex Numidiæ Iuba auxilio Scipioni, summo partium Pompeianarum duci, profectus, ad tuendum contra Bogudem regnum reuocatur. Bellum exinde varia fortuna ductum, oppida capta, velitatum sæpius, naues interceptæ, plus tamen Cæsari fauentibus fatis. Tandem iusto prœlio ad Thapsum res Scipionis profligatæ. Ex quo M. Cato Vticensis, & rex Iuba, qui interea ad Pompeianos reuerterat. M. Petreius, & ipse dux Scipio vim vitæ suæ intulerunt.

CAESAR, itineribus iustis confectis, nullo die intermisso, a. d. XIV. kal. Ian. in Lilybæum peruenit: statimque ostendit; sese naues velle conscendere, cum non amplius legionem tironum haberet vnam, equites vix DC

CAP. I. 1. *itineribus iustis confectis*) per Italiam in Siciliam & vsque Lilybæum, quod vltimum eius insulæ contra Africam est oppidum & promontorium.

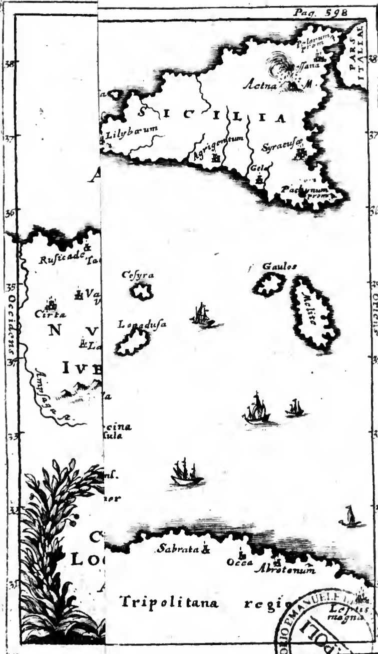
SICILIA
Pelorum prom.
Aetna M.
Lilybæum
Agrigentum
Syracusæ
Gela
Pachynum prom.
PARS ITALIAE
Rusicade
Cirta
N V
I V E
Amsaga fl.
Cosyra
Lopadusa
Gaulos
Melite
Occidens
Oriens
Sabrata
Occa
Abrotonum
Tripolitana regio
Leptis magna

DC. Tabernaculum secundum litus ipsum con-
stituit, vt prope fluctus verberaret. Hoc eo 2
consilio fecit, ne quis sibi moræ quidnam fo-
re speraret, & vt omnes in dies horasque para-
ti essent. Incidit per id tempus, vt tempe- 3
states ad nauigandum idoneas non haberet, ni-
hilo tamen minus in nauibus remiges milites que
continere, & nullam prætermittere occasio-
nem profectionis; cum præsertim ab inco- 4
lis eius prouinciæ nuntiarentur aduersariorum
copiæ, equitatus infinitus, legiones regiæ IV,
leuis armaturæ magna vis, Scipionis legiones
X, elephanti CXX, classesque esse complures:
tamen non terrebatur, animoque & spe con-
fidebat. Interim in dies & naues longæ adau- 5
geri, & onerariæ complures eodem concurre-
re, & legiones tironum conuenire, in his ve-
terana legio V, equitum ad II millia. Le- II
gionibus collectis VI & equitum II millibus, vt
quæque prima legio venerat, in naues longas
imponebatur, equites autem in onerarias. ita 2
maiorem partem nauium antecedere iussit, &
insulam petere Aponianam, quæ non (longe)
abest a Lilybæo. ibique commoratus, bona 3
paucorum vendit publice: deinde Alieno præ-
tori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus re-
bus

CAP. II. 2. *insulam pedere Aponianam)* Phil. Cluuerio videtur *Aegusa* esse vna, ex tribus, quæ obiacent Lilybæo. Alii Paconiam Ptolemæi putant, quæ vero longius a Lilybæo & extra viam Africanam sita est.

qua non longe) aduerbium *longe* tamquam necessarium Cluuerius adiecit.

bus præcipit, & de reliquo exercitu celeriter
4 imponendo. Datis mandatis, ipſe nauem con-
ſcendit a. d. VI kalend. Ian. & reliquas naues
5 ſtatim eſt conſecutus. ita vento certo celeriq. na-
uigio vectus, poſt diem quartam cum longis pau-
cis nauibus in conſpectum Africæ venit. namque
onerariæ reliquæ præter paucas, vento diſperſæ
6 atque errabundæ, diuerſa loca petierunt. Clu-
peam claſſe præteruehitur, deinde Neapolim:
complura præterea caſtella & oppida non lon-
III ge a mari relinquit. Poſtquam Adrume-
tum acceſsit, ibi præſidium erat aduerſariorum,
cui præerat C. Conſidius, & a Clupeis ſecun-
dum oram maritimam, cum equitatu Adru-
meti Cn. Piſo cum Maurorum circiter III mil-
2 libus apparuit. Ibi paullisper Cæſar ante por-
tum commoratus, dum reliquæ naues conue-
nirent, exponit exercitum; cuius numerus in
præſentia fuit peditum III millium, equitum
CL, caſtrisque ante oppidum poſitis, ſine in-
iuria cuiusquam conſedit; cohibetque omnes a
3 præda. Oppidani interim muros armatis com-
plent.

---

6. *Clupeam claſſe præteruehitur*) Vide B. Civ. lib. II cap. 23.

deinde Neapolim) inter Clupeam & Adrumetum ſitam. Plinius v. 4. *Clupea in promontorio Mercurii: Item libera Curubis, Neapolis.* Et Ptolemæus lib. IV. cap. III Κλυπέα, Ἑρμαία ἄκρα. Κούροβις, Νεάπολις κολωνία, Σιαγοὺλ, Ἀφροδίσιον, Ἀδρούμητος κολωνία.

CAP. III. 1. *Adrumetum*) Iam ſitum Ptolemæus oſtendit. Inſcr. ex Conſtantini ſæculo Grut. p. 362. n. COLONIAE HADRVMETINAE cum adſpiratione libri ſine illa.

plent. ante portam frequentes confidunt ad se defendendum: quorum numerus II legionum intus erat. Cæsar circum oppidum vectus, na- 4
tura loci perspecta, redit in castra. non nemo culpæ eius imprudentiæque adsignabat, quod neque certum locum gubernatoribus præfectisque, quem peterent, præceperat: neque, vt mos ipsius consuetudoque superioribus temporibus fuerat, tabellas signatas dederat, vt in tempore, iis perlectis, locum certum peterent vniuersi. quod minime Cæsarem fefellerat. nam- 5
que nullum portum terræ Africæ, quo classes decurrerent, pro certo tutum ab hostium præsidio fore suspicabatur: sed fortuito oblatam occasionem egressus aucupabatur. L. Plan- IV
cus interim legatus petit a Cæsare, vt sibi daret facultatem cum Considio agendi, si posset aliqua ratione perduci ad sanitatem. Itaque, 2
data facultate, literas conscribit, & eas captiuo dat perferendas in oppidum ad Considium. Quo simul atque captiuus peruenisset, litteras- 3
que, vt erat mandatum, Considio porrigere cœpisset, prius, quam acciperet ille, *Vnde*, inquit, *istas?* Tum captiuus: *Venio a Cæsare.* Tunc Considius, *Vnus est*, inquit, *Scipio im-* 4
pera-

CAP. IV. 3. *Venio a Cæsare*) Lipsius Elector. lib. II cap. 12. addit *imperatore:* forte vt responsioni Considii magis conueniret. Sed opus haud est additamento. quia suspicabatur Considius, litteras mandatum habere, vt traderet vrbem, quale non acciperet nisi a Scipione, *Venio* Scaliger, vt suspectum aut superfluum, vncis inclusit, quem secuti sunt alii.

perator hoc tempore populi R. deinde in conspectu suo captiuum statim interfici iubet: litterasque non dum perlectas, sicut erant signatæ, dat homini certo ad Scipionem perferendas.

V Postquam, vna nocte & die ad oppidum consumpta, neque responsum vllum a Considio dabatur; neque ei reliquæ copiæ succurrebant; neque equitatu abundabat; & ad oppidum oppugnandum non satis copiarum habebat, & eas tironum; neque primo aduentu conulnerari exercitum volebat, & oppidi egregia munitio, difficilisque ad oppugnandum erat accessus; & nuntiabatur auxilia magna equitatus oppidanis suppedias venire; non est visa ratio ad oppugnandum oppidum commorandi; ne, dum in ea re Cæsar esset occupatus, circumuentus a tergo ab equitatu hostium laboraret.

VI Itaque, castra cum mouere vellet, subito ex oppido erupit multitudo: atque equitatus subsidio vno tempore eis casu succurrit, qui erat missus ab Iuba ad stipendium accipiendum: castraque, vnde Cæsar egressus iter facere cœperat, occupant: & eius agmen extremum
2 insequi cœperunt. Quæ res cum animaduersa esset, subito legionarii consistunt; & equites, quamquam erant pauci, tamen contra tantam multitudinem audacissime concurrunt.
3 Accidit res incredibilis, vt equites minus XXX Galli Maurorum equitum II millia loco pellerent,

---

CAP. VI. 3. *Maurorum equitum*) Numidarum, nisi forsan ex vincinis Mauris rex Numidiæ milites etiam

rent, vrgerentque in oppidum. Poſtquam re- 4
pulſi & coniecti erant intra munitiones, Cæſar
iter conſtitutum ire contendit: quod cum 5
ſæpius facerent; & modo inſequerentur, mo-
do rurſus ab equitibus in oppidum repelleren-
tur: cohortibus paucis ex veteranis, quas ſecum
habebat, in extremo agmine collocatis, & par-
te equitatus, inter leniter cum reliquis facere cœ-
pit. ita, quanto longius ab oppido diſcedeba-
tur, tanto tardiores ad inſequendum erant Nu-
midæ. Interim in itinere ex oppidis & ca- 6
ſtellis legationes venire, polliceri frumen-
tum, paratosque eſſe, quæ imperaſſet, facere.
itaque eo die caſtra poſuit ad oppidum Ruſpi-
nam kalendis Ian. Inde mouet, & per- VII
uenit ad oppidum Leptin, liberam ciuitatem
& immunem. Legati ex oppido veniunt obui-
am; libenter ſe omnia facturos, quæ vellet,
pollicentur. Itaque, centurionibus ad portas 2
oppidi & cuſtodiis impoſitis, ne quis miles in
oppidum introiret, aut iniuriam faceret cui-
piam incolæ, non longe ab oppido ſecundum
litus facit caſtra. Eodem naues onerariæ & lon- 3
gæ non nullæ, caſu aduenerunt, reliquæ, vt eſt
ei

---

collegerat. Tamen & poſt paullo ſect. 5. *tardiores ad inſequendum erant Numidæ.*

6. ad oppidum Ruſpinam) inter Adrumetum & Leptin minorem ſitum Ptolemæus, Ἀδρύμηττος κολώνια. Ῥυσπῖνα Λέπτις μικρά. Silius Italicus lib. III verſ. 260.

Quaque procul cernit non æquos Ruſpina fluctus.

CAP. VII. 1. *ad oppidum Leptin*) Leptin paruam. vt

ei nuntiatum, incertæ locorum Vticam versus
4 petere visæ sunt. Interim Cæsar a mari non
digredi, neque mediterrana petere propter na-
uium errorem, equitatumque in nauibus o-
mnem continere, vt arbitror, ne agri vastaren-
5 tur, aquam in naues iubet comportari. Remi-
ges interim, qui aquatum e nauibus exierant,
subito equites Mauri, neque opinantibus Cæ-
sarianis, adorti, multos iaculis conuulneraue-
6 runt, non nullos interfecerunt. latent enim
in insidiis cum equis inter conualles, & subito
existunt, non vt in campo cominus depu-
VIII gnent. Cæsar interim in Sardiniam nun-
tios cum litteris, & in reliquas prouincias fini-
timas dimisit, vt sibi auxilia, commeatus, fru-
mentum, simulatque litteras legissent, mitten-
da curarent, exoneratisque partim nauibus lon-
gis, Rabirium Postumum in Siciliam ad secun-
2 dum commeatum accersendum mittit. Interim
cum x nauibus longis ad reliquas naues onera-
rias conquirendas, quæ deerrassent, & simul
mare tuendum ab hostibus iubet proficisci.
3 item C. Sallustium Crispum prætorem ad Cer-
cinam insulam versus, quam aduersarii tene-
bant,

---

modo vidimus. Est enim alia Leptis magna. Plinius V, 4. *Hic oppida libera, Leptis, Adrumetum, Ruspina.*

3. *Vticam versus*) Vtica caput prouinciæ Africæ euersa Carthagine, necdum restituta, prope flumen Bagradam.

CAP. VIII. 3. *ad Cercinam Insulam*) supra Syrtem minorem e regione Ruspanum, & Tusdri.

bant, cum parte nauium ire iubet: quod ibi magnum numerum frumenti esse audiebat. Hæc ita imperabat: itaque vnicuique præci- 4
piebat, vt, fieri posset nec ne, locum nullum excusatio haberet; nec moram tergiuersatio. Ipse interea, ex perfugis & incolis cognitis con- 5
ditionibus Scipionis, & qui cum eo contra se bellum gerebant, miserari. Regium enim equitatum in prouincia Africa Scipio alebat. tanta hominum erat dementia, vt mallent regis esse vectigales, quam cum ciuibus in patria in suis fortunis esse incolumes. Cæsar ad III non. IX
Ian. castra mouet: Leptique VI cohortium præsidio cum Saserna relicto, ipse rursus, vnde pridie venerat, Ruspinam cum reliquis copiis conuertit: ibique sarcinis exercitus relictis, ipse cum expedita manu proficiscitur circum villas frumentatum; oppidanisque imperat, vt plaustra iumentaque omnia sequantur. Itaque 2
magno frumenti inuento numero, Ruspinam redit. Hoc eum idcirco existimo fecisse, ne maritima oppida post se vacua relinqueret, præsidioque firmata ad classis receptacula muniret. Itaque, ibi relicto P. Saserna, fratre e- X
ius, quem Lepti proximo oppido reliquerat cum legione, iubet comportari ligna in oppidum quam plurima: ipse cum cohortibus VII, quæ 2
ex veteranis legionibus in classe cum Sulpitio & Vati-

1. *miserari*) supple *cœpit* eorum prouincialium.

CAP. IX. 2. *ad classis receptacula*) Scaliger edidit *ad classem receptacula*. quem, vt solent, posteriores secuti sunt, nisi quod liber recentissimus cum Di-

Vatinio rem gesserant, ex oppido Ruspina e-
gressus, proficiscitur ad portum, qui abest ab
3 oppido millia passuum II: ibique classem sub
vesperum cum ea copia conscendit. omnibus
in exercitu insciis, & requirentibus imperato-
ris consilium, magno metu ac tristitia sollici-
4 tabantur. Parua enim cum copia, & ea ti-
ronum, neque omni exposita in Africa contra
magnas copias, & insidiosæ nationis, equita-
tumque innumerabilem, se expositos videbant:
neque quidquam solatii in præsentia, neque
auxilium in suorum consilio animaduertebant,
nisi in ipsius imperatoris vultu, vigore mira-
5 bilique hilaritate. animum enim altum & e-
rectum præ se gerebat. Huic adquiescebant ho-
mines, & in eius scientia & consilio, omnia
XI sibi procliuia omnes fore sperabant. Cæ-
sar in nauibus vna nocte consumpta, iam cæ-
lo albescente, cum proficisci conaretur, subito
nauium pars, de qua timebat, ex errore eo-
2 dem conferebatur. Hac re cognita, Cæsar ce-
leriter de nauibus imperat omnes egredi, atque
armatos in litore reliquos aduenientes milites
3 exspectare. Itaque, sine mora nauibus eis in
portum receptis, & aduectis militum equitum-
que copiis, rursus ad oppidum Ruspinam redit,
atque ibi castris constitutis, ipse cum cohor-
ti-

on. Vossii notis, legit *classem*, quod insolens *classim* videbatur. Priores omnes *classis*. Videant, quibus copia est codices inspiciendi manu scriptos.

CAP. X. 3. *classem cum ea copia conscendit*) cum copiis, manu, parte exercitus: vt mox, *parua enim*

tibus expeditis xxx frumentatum eſt profectus. ex eo eſt cognitum Cæſaris conſilium, illum 4
cum claſſe nauibus onerariis, qui deerraſſent, ſubſidio ire: clam hoſtibus, voluiſſe; ne caſu imprudentes ſuæ naues in claſſem aduerſariorum inciderent: neque eam rem eos voluiſſe ſcire, qui in præſidiis relicti ſui milites fuiſſent; ne illi propter ſuorum paucitatem & hoſtium multitudinem metu deficerent. Interim, cum iam Cæſar progreſſus eſſet a caſtris circiter millia paſſuum XII
III, per ſpeculatores & anteceſſores equites nuntiatur ei, copias hoſtium haud longe a ſe viſas. & hercle cum eo nuntio puluis ingens conſpici cœptus eſt. Hac re cognita, Cæſar celeri- 2
ter iubet equitatum vniuerſum, cuius copiam habuit in præſentia non magnam, & ſagittarios, quorum paruus e caſtris exierat numerus, accerſi, atque ordinatim ſigna ſe leniter conſequi: ipſe antecedere cum paucis armatis. Iamque, cum procul hoſtis conſpici poſſet, mi- 3
lites in campo iubet galeari, & ad pugnam parari. quorum omnino numerus fuit xxx cohor-

cum copia, & ea tironum. Salluſtius Catil. extremo *eo omni copia neque in prælio neque in fuga quisquam ciuis ingenuus captus eſt.* Et Virgilius Aeneid. II, 564.

Reſpicio, & quæ ſit me circum copia, luſtro.

CAP. XII. 1. *anteceſſores equites*) qui agmen antecedunt, vt locum metandis caſtris deligant: aut de via, qua exercitus ducatur, diſpiciant. *Turneb. adv.* XXIV, 16.

3. *milites iubet galeari*) galeis indui & armari. Hinc *Minerua galeata* dicitur Cic. N. D. I, c. 36.

hortium, cum equitibus CD, & sagittariis.
XIII Hostes interim, quorum dux erat Labienus, & duo Pacidii, aciem dirigunt mirabili longitudine, non peditum, sed equitum confertam; & inter eos leuis armaturæ Numidas & sagittarios pedites interposuerant, & ita condensauerant; vt procul Cæsariani pedestres copias arbitrarentur; & dextrum ad sinistrum cornu magnis equitum copiis firmanerent. Interim Cæsar aciem dirigit simplicem, vt poterat propter paucitatem: sagittarios ante aciem constituit: equites dextro sinistroque cornu opponit: & ita præcipit, vt prouiderent, ne multitudine equitatus hostium circumuenirentur.
XIV existimabat enim se cum pedestribus copiis, acie instructa, dimicaturum. Cum vtrimque exspectatio fieret; neque Cæsar se moueret; & cum suorum paucitate contra magnam vim hostium artificio magis, quam viribus, decernendum videret, subsidio aduersariorum equitatus sese extendere, & in latitudinem promouere, collesque complecti, & Cæsaris equitatum extenuare, simulque ad circumeundum
2 comparare se cœperunt. Cæsariani equites eorum multitudinem ægre sustinebant. Acies interim mediæ cum concurrere conarentur, subito ex condensis turmis Numidæ leuis armaturæ cum equitibus procurrunt, & inter legionarios
3 pedites iacula coniiciunt. hic cum Cæsariani in eos impetum fecissent; illorum equites refugiebant: pedites interim resistebant; dum equites rursus, cursu renouato, pedi-
XV tibus suis succurrerent. Cæsar, nouo genere pugnæ

pugnæ oblato, cum animaduerteret, ordines suorum in procurrendo turbari, (pedites enim dum equites longius a signis persequuntur, latere nudato, a proximis Numidis iaculis vulnerabantur; equites autem hostium pilum militis cursu facile vitabant) edicit per ordines, ne quis miles a signis IV pedes longius procederet. Equitatus interim Labieni, suorum multitudine confisus, Cæsaris paucitatem circumire conatur. equites Iuliani pauci, multitudine hostium defessi, equis conuulneratis, paullatim cedere: hostis magis magisque instare. Ita puncto temporis, omnibus legionariis ab hostium equitatu circumuentis, Cæsarisque copiis in orbem compulsis, intra cancellos omnes coniecti pugnare eogebantur. Labienus in equo, capite nudo, versari in prima acie, simul suos cohortari, non nunquam legionarios Cæsaris ita appellare: *Quid tu*, inquit, *miles tiro, tam feroculus es? vos quoque iste verbis infatuauit in magnum mehercule vos periculum impulit. misereor vestri.* Tum miles: *Non sum*, inquit, *tiro, Labiene; sed de legione* X *veteranus.* Tum Labienus: *Non agnosco*, inquit, *signa decumanorum.* Tum miles, *Iam me, quis sim, intelliges:* simul cassidem de capite deiecit, vt cognosci ab eo posset, atque ita pilum viribus contortum, dum in Labienum mittere contendit, equi grauiter aduerso

2 (line "miles a signis IV pedes ...") · 3 (line "hostis magis magisque ...") · XVI (line "eogebantur. Labienus ...") · 2 (line "Non agnosco ...")

CAP. XV. 3. *intra cancellos*) velut damnati bestiis, intra septa conclusis, obiiciuntur, vt cum illis pugnent. *Cancelli* enim hoc loco *septa* sunt.

ſo pectori adfixit, & ait: *Labiene, decumanum*
3 *militem, qui te petit, ſcito eſſe.* omnium tamen animi in terrorem coniecti, & maxime tironum. circumſpicere enim Cæſarem, neque
XVII amplius facere, niſi hoſtium iacula vitare Cæſar interim conſilio hoſtium cognito, iubet aciem in longitudinem quam maximam porrigi,
2 & alternis conuerſis cohortibus, vt vna poſt alteram ante ſigna tenderet. ita coronam hoſtium dextro ſiniſtroque cornu mediam diuidit; & vnam partem at altera excluſam, equitibus in-
3 trinſecus adortus, cum peditatu telis coniectis in fugam fertit; neque longius progreſſus, veritus inſidias, ſe ad ſuos recipit; idem altera pars equitum peditumque Cæſaris facit. His rebus geſtis, & procul hoſtibus repulſis, conuulneratiſque, ad ſua præſidia ſeſe ſic, vt erat inſtru-
XVIII ctus, recipere cœpit. Interim M. Petreius & Cn. Piſo cum equitibus Numidis ∞ c electis, peditatuque eiusdem generis ſatis grandi, ex iti-
2 nere recta ſubſidio ſuis occurrunt. At hoſtes, ſuis ex terrore firmatis, rurſusque renouatis animis, legionarios, conuerſis equitibus, ſe recipientes, nouiſſimos adoriri, & impediri cœpe-
3 runt, quo minus ſe in caſtra reciperent. Hac re animaduerſa, Cæſar iubet ſigna conuerti, & me-

Cap. xvii. 2. *ita coronam hoſtium*) aciem hoſtium vndique inſtantem.

3. *ad ſua præſidia*) caſtra, vt ipſe cap. xviii, 2. *quo minus ſe in caſtra reciperent.*

Cap. xviii. 1. *& Cn. Piſo*) de quo Tacitus annali ii cap. xliii. conſulatur. An idem de quo Val. Maximus lib. vi. cap. ii, non liquet.

medio campo redintegrati prœlium. Cum ab 4
hostibus eodem modo pugnaretur, nec comi-
nus ad manus rediretur; Cæsarisque equites
iumentaque, ex nausea recenti, siti, longuore,
paucitate, vulneribus defatigata ad insequendum
hostem, perseuerandumq; cursum tardiorem ha-
berent, dieique pars exigua iam reliqua esset, co-
hortibus equitibusque circumdatis imperat, vt
vno ictu contenderent, neque remitterent, do-
nec vltra vltimos colles hostes repulissent; at-
que eorum essent potiti. itaque signo dato,
cum iam hostes languide negligenterque tela
mitterent, subito immittit cohortes turmasque
suorum: atque puncto temporis, hostibus nullo
negotio campo pulsis, post collemque deiectis,
nacti locum, atque ibi paullisper commorati,
ita vt erant instructi, leniter se ad suas recipi-
unt munitiones: itemque aduersarii, male ac-
cepti, tum demum se ad sua præsidia contule-
runt. Interim, ea re gesta, & prœlio XIX
dirempto, ex aduersariis perfugæ plures ex
omni hominum genere & præterea intercepti
hostium complures equites peditesque, ex
quibus cognitum est hostium consilium, eos
hac mente & conatu venisse, vt nouo atque
inusitato genere prœlii tirones legionariiq; pau- 2
ci perturbati, Curionis exemplo ab equitatu
circumuenti opprimerentur: & ita Labienum
dixisse pro concione, *tantam sese multitudinem
auxiliorum aduersariis subministraturum, vt et-
iam cedendo in ipsa victoria fatigati vincerentur,
at-*

4. *Vt vno ictu*) continuo iactu telorum.

atque a suis superarentur: quippe qui in illorum
3 sibi confidere multitudine; primum, quod audierat Romæ legiones veteranas dissentire, neque in Africam velle transire: deinde, quod triennio in Africa suos milites consuetudine retentos, fideles iam sibi effecisset, maxima autem auxilia haberet Numidarum equitum leuisque
4 armaturæ. Præterea ex fuga prœlioque Pompeiano, quos secum a Brundisio transportauerat, equites Germanos Gallosque, ibique postea ex hibridis libertinis seruisque conscripserat, armauerat, equoque frenato vti condocuerat.
5 rat. præterea regia auxilia, elephantes CXX, equitatusque innumerabilis: deinde legiones conscriptæ ex cuiusque modi generis amplius
6 XII. Hac spe atque ea audacia inflammatus Labienus, cum equitibus Gallis, Germanisque ꝏ DC, Numidarum sine frenis VIII millibus, præterea Petreiano auxilio adhibito equitibus ꝏ c peditum, ac leuis armaturæ quater tantis, sagittariis ac funditoribus; hippotoxo-
7 tisque compluribus. his copiis pridie non. Ian. post diem tertium, quam Africam attigit, in

---

CAP. XIX. 4. *ex hibridis libertinis*) ex patre Romano, matre peregrina. Hibridæ enim, ex imparibus parentibus nati.

5. *amplius* XII) Vulgo addunt *millibus*, contra fidem scriptorum manu: etiam improbante Lipsio Elect. II, 22.

6. *Numidarum sine frenis*) quod proprium huius gentis. Sillius lib. I. vers. 215.

. . . *Numida, gens inscia freni.*

hippotoxotisque) Vide Ciuil. 143. 4. C. 5.

in campis planiſſimis puriſſimisque ab hora diei
quinta vsque ad ſolis occaſum eſt decertarum.
In eo prœlio Petreius grauiter ictus ex acie re-
ceſſit. Cæſar interim caſtra munire dili- XX
gentius præſidia firmare maioribus copiis, val-
lumque ab oppido Ruſpina vsque ad mare de-
ducere, & a caſtris alterum eodem; quo tutius
vltro citroque commeare, auxiliaque ſine peri-
culo ſibi ſuccurrere poſſent. tela tormentaque
ex nauibus in caſtra comportare, remigum par-
tem ex claſſe Gallorum, Rhodiorumque; epi-
batarumque armare, & in caſtra euocare; vti,
ſi poſſet, eadem ratione, qua aduerſarii leuis
armatura interiecta inter equites ſuos interpo-
neretur, ſagittariisque ex omnibus Ituræis,
Syriis, & cuiusque generis ductis in caſtra com-
pluribus, frequentabat ſuas copias. audiebat 2
enim Scipionem poſt diem tertium eius diei,
quo prœlium factum erat, appropinquare: co-
pias ſuas cum Labieno & Petreio coniungere.
cuius copiæ legionem VIII, & equitum IV mil-
lium eſſe nuntiabantur. officinas ferrarias in- 3
ſtruere; ſagittasque & tela vti fierent complura,
curare, glandes fundere, ſudes comparare, lit-
teras

7. *in campis planiſſimis puriſſimisque*) qui ſine arboribus, fruticetis foſſis, aliisque pugnæ impedimentis. Livius XXIV, 14. *ſignis collatis dimicaturum puro ac patenti campo, vbi ſine vllo inſidiarum metu, vera virtute geri res poſſet.*

Cap. XX. 1. *epibatarum*) Vid. Bell. Alex. cap. XI.

2. *Ituræis*) Ituræa regio in Syriæ & Arabiæ confinio, ex ſacra etiam hiſtoria nota. Quidam libri *Ityreis:* etiam Cicero Philipp. II, 8.

teras in Siciliam nuntiosque mittere, vt sibi
crates materiemque congererent ad arietes, cu-
4 ius inopia in Africa esset; præterea ferrum
plumbumque mitteretur. & animum etiam
aduertebat, frumento se in Africa, nisi impor-
tatitio, vti non posse. priore enim anno, pro-
pter aduersariorum delectus, quod stipendiarii
aratores milites essent facti, messem non esse fa-
5 ctam: præterea ex omni Africa frumentum ad-
uersarios in pauca oppida & bene munita com-
portasse, omnemque regionem Africæ exinanisse
6 frumento: oppida, præter pauca, quæ ipsi suis
præsidiis tueri poterant, reliqua dirui atque de-
leri, & eorum incolas intra sua præsidia coegisse
XXI commigrare, agros desertos ac vastatos esse. Hac
necessitate Cæsar coactus, priuatos ambiendo, &
blande appellando, aliquantulum frumenti nu-
merum in sua præsidia congesserat, & eo par-
ce vtebatur. Opera interim ipse quotidie cir-
cumire, & alternas cohortes in statione habe-
2 re, propter hostium multitudinem. Labienus
saucios suos, quorum numerus maximus fuit,
3 iubet in plaustris Adrumetum deportari. Na-
ues interim Cæsaris onerariæ errabundæ male
vagabantur, incertæ locorum atque castrorum
suorum: quas singulas scaphæ aduersariorum
complures adortæ incenderant, atque expu-
XXII gnauerant. Hac re nuntiata Cæsari, classes
circum insulas portusque disposuit; quo tutius
commeatus supportari posset. M. Cato inte-
rim

CAP. XXII. 1. *M. Cato quæ Vticæ præerat)* quæ vrbs caput fuit prouinciæ Africæ, Carthagine euersa, necdum restituta.

rim, qui vticæ præerat, Cn. Pompeium filium
multis verbis assidueque obiurgare non desiste-
bat; *Tuus*, inquit, *pater, istuc ætatis cum esset, &* 2
animaduertisset, remp. ab audacibus sceleratis-
que ciuibus oppressam, bonosque aut interfectos,
aut exsilio multatos, patria ciuitateque carere;
gloriæ & animi magnitudine elatus, priuatus at-
que adolescentulus, paterni exercitus reliquiis
collectis, pæne oppressam funditus & deletam I-
taliam vrbemque Romanam in libertatem vindi-
cauit: idemque Siciliam, Africam, Numidiam,
Mauretaniam mirabili celeritate armis recepit.
Quibus ex rebus sibi eam dignitatem, quæ est per 3
gentes clarissima notissimaque, conciliauit; ado-
lescentulusque atque eques Romanus triumpha-
uit: atque ille non ita amplis rebus patris ge- 4
stis, neque tam excellenti maiorum dignitate
parta, neque tantis clientelis nominisque clari-
tate præditus, in remp. est ingressus. tu con- 5
tra, & patris nobilitate & dignitate, & per te
ipse satis animi magnitudine diligentiaque prædi-
tus, nonne eniteris & proficisceris ad paternas cli-
entelas, auxilium tibi reique publicæ, atque opti-
mo cuique efflagitatum? His verbis hominis XXIII
grauissimi incitatus adolescentulus, cum na-
uiculis cuiusque modi generis xxx, inibi, pau-
cis rostratis, profectus ab Vtica est in Maureta-
niam,

Cn. Pompeium filium) Hic maior fuit filiorum Pompeii: minor Sextus.

2. *audacibus sceleratisque*) Mario, Cinna, Carbone.

3. *adolescentulus atque eques R. triumphauit* Eadem Cicero pro lege Manilia cap. 21.

niam, regnumque Bogudis est ingressus; expe-
ditoque exercitu, numero seruorum, librorum
II millium, cuius partem inermem, partem
armatam habuerat, ad oppidum Ascurum ac-
cedere cœpit: in quo oppido præsidium fuit re-
2 gium. Pompeio adueniente, oppidani vsque
eo passi proprius eum accedere, donec ad ipsas
portas ac murum appropinquaret; subito eru-
ptione facta, prostratos perterritosque Pompe-
3 ianos in mare passim nauesque compulerunt. Ita
re male gesta, Cn. Pompeius filius naues inde
auertit, neque postea litus attigit, classemque
XXIV ad insulas Baleares versus conuertit. Scipio
interim cum iis copiis, quas paullo ante demon-
strauimus, Vticæ grandi præsidio relicto, pro-
fectus, primum Adrumeti castra ponit: deinde
ibi paucos dies commoratus, noctu itinere fa-
2 cto, cum Petreii & Labieni copiis se coniun-
git: atque vnis castris factis, III millia passu-
um longe considunt. Equitatus interim eorum
cir-

CAP. XXIII. 1. *regnumque Bogudis*) quæ Mauretaniæ pars occidentalis erat, ad fretum Herculeum & Oceanum pertingens. Bogud autem rex studebat Cæsari.

ad oppidum Ascurum) maritimum oppidum Mauretaniæ, quæ sub Bogude erat, cum vero nulla exstat apud geographos mentio. Neque enim est *Rusucurium* Plinii v. 2. Ῥυσουκόρου Ptolomæi, vt quidam crediderunt; quia hoc in Bocchi regno erat, longe reductum a finibus Bogudiani.

2. *vsque eo passi*) sustinuerunt, ausi sunt.

3. *ad insulas Baleares versus*) Sæpe boni scriptores τῷ *versus* propositionem addunt. Cæsar lib. XI. *ad Oceanum versus*. & lib. VII, 8. extr. *monet in Aruernos ver-*

circum Cæsaris munitiones vagari, atque eos, qui pabulandi aut aquandi gratia extra vallum progressi essent, excipere, ita omnes aduersarios intra munitiones continere. quare Cæsariani graui annona sunt conflictati: ideo quod 3
nondum neque ab Sicilia, neque ab Sardinia commeatus supportatus erat; neque per anni tempus in mari classes sine periculo vagari poterant, neque amplius millia passuum VI terræ Africæ quoquo versus tenebant, pabulique inopia premebantur. Qua necessitate coacti ve- 4
terani milites equitesque, qui multa terra marique bella confecissent, & periculis inopiaque tali sæpe essent conflictati, alga e litore collecta, & aqua dulci eluta, & ita iumentis esurientibus data, vitam eorum producebant. Dum XXV
hæc ita fierent, rex Iuba, cognitis Cæsaris difficultatibus, copiarumque paucitate, non est visum dari spatium conualescendi, augendarumque eius opum. itaque, comparatis equitum magnis peditumque copiis, subsidio suis, egressus e regno, ire contendit. P. Sitius interim 2
&

sus. Baleares insulæ Hispanici maris, quarum excellentes erant funditores. *Cæs. B. Gall.* II. 7. Obiacent litori Tarraconensi.

CAP. XXV. 1. *rex Iuba, non est visum*) Non cohærent. Scribendum, *regi Iuba, non est visum*, nec parenthesi, *non est visum*, cetera, includi possunt, quia *itaque* non finit, eo vsque, post illam: rectum casum pertrahi.

2. *P. Sitius*) Hic Italia pulsus, exsilium in Mauretania tolerauit, & collectis aliis exsulibus, ac manu quadam a Bogude impetrata, Cæsare auxilio venit,

& rex Bogud, coniunctis suis copiis, cognito
regis Iubæ egressu, propius eius regnum co-
3 pias suas admouere: Cirtamque oppidum eius
regni opulentissimum adorti, paucis diebus
pugnando capiunt, & præterea duo oppida Gæ-
tulorum, quibus cum conditionem ferrent, vt
oppido excederent, idque sibi vacuum trans-
derent, conditionemque repudiassent, postea
4 ab eis capti interfectique sunt omnes. Inde pro-
gressi, agros oppidaque vexare non desistunt.
Quibus rebus cognitis, Iuba, cum iam non longe
a Scipione atque eius ducibus abesset, capit con-
silium, satis esse sibi suoque regno subsidio
ire, quam dum alios adiuturus proficisceretur,
ipse suo regno expulsus, forsitan vtraque re ex-
5 pelleretur. itaque rursus se recepit, atque au-
xilia a Scipione etiam abduxit, sibi suisque rebus
timens, elephantisque xxx relictis, suis finibus
XXVI oppidisque suppetias profectus est. Cæsar,
cum de suo interim aduentu dubitatio in pro-
uincia esset, neque quisquam crederet ipsum,
sed aliquem legatum cum copiis in Africam ve-
nisse;

---

nullo ab eo beneficio adfectus. Dio Cassius hæc ple-
nius narrat initio libri XLIII. qui vero *Bocchum* nominat
pro *Bogude*.

regis Iubæ egressu) Iubæ regis Numidarum.

3. *Cirtamque oppidum*) caput & regiam Numidiæ.

duo oppida Gætulorum) Gætulia enim μέρος τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ, *pars regni illius* Iubæ erat. *Dio Cass. de loco.*

5. *suppetias profectus est*) Vt supra cap. 5. *suppetias venire*: & inferius cap. 39. & 41. *suppetias ire* ἐλλειπτικῶς, vel *in*, vel *laturus*, *ad ferendum*, aut simili subaudito.

niſſe; conſcriptis litteris circum prouinciam, omnes ciuitates facit de ſuo aduentu certiores.
2 Interim nobiles homines ex ſuis oppidis profugere, & in caſtra Cæſaris deuenire, & de aduerſariorum eius acerbitate crudelitateque commemorare cœperunt.
3 quorum lacrimis querelisque Cæſar commotus, cum antea conſtitiſſet in ſtatiuis caſtris, æſtate inita, cunctis copiis auxiliisque coactis; bellum cum aduerſariis ſuis gerere inſtituit; litterisque celeriter in Siciliam ad Allienum & Rabirium Poſtumum conſcriptis, & per cataſcopum miſſis, *vt ſine mora, aut vlla excuſatione hiemis ventorumque, exercitus ſibi quam celerrime transportaretur.*
4 *Africam prouinciam perire, funditusque euerti a ſuis inimicis: quod niſi celeriter ſociis foret ſubuentum, præter ipſam Africam terram nihil, ne tectum quidem, quo ſe reciperent, ab illorum ſcelere inſidiisque reliquum futurum.*
5 atque ipſe in tanta erat feſtinatione & exſpectatione, vt poſtero die, quam miſiſſet litteras nuntiumque in Siciliam, claſſem exercitumque morari diceret, noctes diesque oculos mentemque ad mare diſpoſitos directosque haberet. nec mirum, animaduertebat enim villas exuri, agros vaſtari, pecus diripi, trucidarique oppida, caſtellaque dirui deſerique, principesque ciuitatum aut interfici, aut in catenis teneri, liberos eorum

CAP. XXVI. 3. *per cataſcopum*) per exploratorem. Heſychius: Κατάσκοποι, κατοπτεύοντες, ἐπίβουλοι, ἢ δόλων ἐξιχνευταὶ, δαλεροὶ, δόλιοι.

7 rum obſidum nomine in ſeruitutem abripi; iis ſe in miſeriis, ſuamque fidem implorantibus, auxilio propter copiarum paucitatem eſſe non
8 poſſe. Milites interim in opere exercere, caſtra munire, turres, caſtella facere, molesque ia-
XXVII cere in mare non intermittere. Scipio interim elephantes hoc modo condocefacere inſtituit. II inſtruxit acies, vnam funditorum contra elephantos, quæ quaſi aduerſariorum locum obtineret, & contra eorum frontem aduerſam lapillos minutos mitteret; deinde in ordinem
2 elephantos conſtituit. poſt illos autem aciem ſuam inſtruxit, vt cum ab aduerſariis lapides mitti cœpiſſent, & elephanti perterriti ſe ad ſuos conuertiſſent, rurſus a ſua acie lapidibus miſſis, eos conuerterent aduerſum hoſtem. quod ægre-
3 tardeque fiebat. rudes enim elephanti multorum annorum doctrina vſuque vetuſto vix edocti: tamen communi periculo in aciem produ-
XXVIII cuntur. Dum hæc ad Ruſpinam ab vtrisque ducibus adminiſtrantur, C. Virgilius prætorius, qui Thapſo oppido maritimo præerat, cum animaduertiſſet naues ſingulas cum exercitu Cæſaris, incertas locorum atque caſtrorum ſuorum, vagari, occaſionem nactus, nauem, quam ibi habuit actuariam, complet militibus & ſagittariis: eidem ſcaphas de nauibus adiungit, ac

CAP. XXVII. 2. *perterriti ſe ad ſuos conuertiſſent)* Plinius VIII, 8. de elephantis: *Vulnerati & territi retro ſemper cedunt, haud minorum partium ſuarum pernicie.*

CAP. XXVIII, 1. *Thapſo oppido maritimo)* quod ad Ruſpina in auſtrum recedit.

ac singulas naues Cæsarianas consectari cœpit: & cum plures adortus, pulsus fugatusque inde discessisset, nec tamen desisteret periclitari; forte incidit in nauem, in qua erant duo Titi Hispani adolescentes, tribuni legionis v, quorum patrem Cæsar in senatum legerat, & cum his T. Salienus, centurio legionis eiusdem, qui M. Messallam legatum obsederat Messanæ, & seditiosissima oratione apud eum est vsus, idemque & pecuniam & ornamenta triumphi Cæsaris retinenda & custodienda curauerat, & ob has caussas obtinebat sibi. 2
3 hic, propter conscientiam peccatorum suorum, persuasit adolescentibus, ne repugnarent, seseque Virgilio transderent, itaque, deductia Virgilio ad Scipionem custodibus transditi, & post diem III sunt interfecti. 3
4 Qui cum ducerentur ad necem, petisse dicitur maior Titus a centurionibus, vti se priorem, quam fratrem, interficerent; idque ab eis facile impetrasse, atque ita esse interfectos. 4
XXIX Turmæ interim equitum, quæ pro vallo in stationibus esse solebant, ab vtrisque ducibus quotidie minutis prœliis inter se pugnare non intermittunt. XXIX
2 non numquam etiam Germani Gallique Labienani cum Cæsaris equitibus, fide data, inter se colloquebantur. 2
3 Labienus interim cum parte equitatus Leptim oppidum, cui præerat Saserna cum co- 3

2. *T. Salienus*) Qualis hic fuerit, infra cap. 54. proditur.

CAP. XXIX 3. *cui praerat Saserna*). cum sex cohortibus Lepti impositus. *Supra cap. 9. pr.* Tres ergo

cohortibus III, oppugnare, ac vi irrumpere conabatur: quod a defensoribus, propter egregiam munitionem oppidi & tormentorum multitudi-
4 nem, facile & sine periculo defendebatur. quod vbi eius facere equitatus sæpius non intermittebat; & cum forte ante portam turma densa adstitisset; scorpione accuratius misso, atque eorum decurione percusso, & ad decumanam defixo, reliqui perterriti, fuga se in castra recipi-
XXX unt. Quo facto postea sunt deterriti oppidum tentare. Scipio interim fere quotidie non longe a suis castris passibus CCC instruere aciem ac maiore diei parte consumta, rursus se in ca-
2 stra recipere. Quod cum sæpius fieret, neque ex Cæsaris castris quisquam prodiret, neque propius eius copias accederet; despecta patientia Cæsaris, exercitusque eius, vniuersis copiis productis, elephantisque turritis XXX ante aciem instructis, quam latissime potuit porrecta equitum peditumque multitudine, vno tempore progressus haud ita longe a Cæsaris
XXXI castris constitit in campo. Quibus rebus cognitis, Cæsar iubet milites, qui extra munitiones processerant, quique pabulandi, aut lignandi, aut etiam muniendi gratia vallum

fuerunt forte abductæ, quia hic tantum tres in præsidio dicuntur fuisse.

4. *scorpione accurratius misso*) Vide supra lib. VII, 25. de hac machina.

& ad decumanam defixo) Quidam asterisco notant, quasi mutilus sit locus: aliis *d-cumana* scutum amplissimum, auctore Festo vt nihil desideretur.

lum petierant, queque ad eamdem rem opus erant, omnes intra munitiones minutatim modesteque sine tumultu aut terrore se recipere: atque in opere consistere : equitibus autem, qui in statione fuerant, præcipit, vt vsque eo locum obtinerent, in quo paullo ante constitissent, donec ab hoste missum telum ad se perueniret : quod si propius accederetur, quam honestissime se intra munitiones reciperent. alii 2
quoque equitatui edicit, vti quisque suo loco paratus armatusque præsto esset. at hæc non ipse per se coram, cum de vallo perspecularetur, sed mirabili peritus scientia bellandi, in Prætorio sedens, per speculatores & nuntios imperabat, quæ fieri volebat. animaduertebat 3
enim, quamquam magnis essent copiis aduersarii freti, tamen sæpe a se fugatis, pulsis, perterritisque, & concessam vitam, & ignota peccata. quibus rebus numquam tanta suppeteret 4
ex ipsorum inertia, conscientiaque animi, victoriæ fiducia, vt castra sua adoriri auderent. præ- 5
terea ipsius nomen auctoritasque magna ex parte, eorum exercitus minuebat audaciam. tum egregiæ munitiones castrorum & valli, fossarumque altitudo, & extra vallum stili cæci, mirabi-

CAP. XXXI. 2. *mirabili peritus scientia*) Lipsio Elect. II. 22. displicet *peritus*: substituit *penitus*.

5. *extra vallum stili cæci*) stimuli in terram defixi, tectisque, vt minus videantur. Silius Italicus lib. 2. v. 415.

Et stilus occulitur, cæcum in vestigia telum.

Sic eneid. vers. 164. *cæca saxa* sunt sub aquis latentia.

rabilem in modum conſiti, vel ſine defenſori-
6 bus aditum aduerſariis prohibebant. ſcorpionum, catapultarum, ceterorumque telorum, quæ ad defendendum ſolent parari, magnam copiam habebat. atque hæc propter exercitus ſui præſentis paucitatem & tirocinium præparauerat:
7 non hoſtium vi & metu commotus. patientem ſe timidumque hoſtium opinioni præbebat. neque idcirco copias quamquam erant paucæ tironumque, non educebat in aciem, quod victoriæ ſuorum diffideret: ſed referre arbitra-
8 batur, cuiusmodi victoria eſſet futura. turpe enim ſibi exiſtimabat, tot rebus geſtis, tantisque exercitibus deuictis, tot tam claris victoriis partis, ab reliquis copiis aduerſariorum ſuorum ex fuga collectis, ſe cruentam adeptum
9 exiſtimari victoriam. itaque conſtituerat gloriam exſultationemque eorum pati, donec ſibi veteranarum legionum pars aliqua in ſecun-
XXXII do commeatu occurriſſet. Scipio interim, paulliſper, vt ante dixi, in eo loco commoratus, vt quaſi deſpexiſſe Cæſarem videretur, paullatim reducit ſuas copias in caſtra, & concione aduocata, de terrore ſuo deſperationeque exercitus Cæſaris verba facit; &, cohortatus ſuos, victoriam propriam ſe eis breui da-
2 turum pollicetur. Cæſar iubet milites rurſus ad opus

---

9. *in ſecundo commeatu*) ita altero nauium, quæ ex Sicilia legiones transportarent. Vide infra cap. 37. ſect. 1. & cap. 44. ſect. 1.

Cap. XXXII. 1. *victoriam propriam*) & infra cap. 82. ſect. 1. ita locutus eſt.

opus redire, & per caussam munitionum, tiro- 3
nes in labore defatigare non intermittit. interim
Numidæ Gætulique diffugere quotidie ex castris
Scipionis, & partim in regnum se conferre, par-
tim, quod ipsi maioresque eorum beneficio C.
Marii vsi fuissent, Cæsaremque eius adfinem es-
se audiebant, in eius castra perfugere ac cater-
uatim non intermittunt. quorum ex numero 4
electis hominibus, illustriores Gætulos, litteris
ad suos ciues datis, cohortatus, vt manu facta,
se suosque defenderent, & ne suis inimicis ad-
uersariisque dicto audientes essent, mittit. Dum XXXIII
hæc ad Ruspinam fiunt, legati ex Acilla, ciui-
tate libera, etiam vndique ad Cæsarem veni-
unt, seque paratos, quæcumque imperasset,
& libenti animo facturos pollicentur: tantum 1
orare & petere ab eo, vt sibi præsidium daret,
quo tutius id & sine periculo facere possent:
se & frumentum, & quæcumque res eis suppe-
teret, communis salutis gratia subministratu-
ros. Quibus rebus facile a Cæsare impetra- 3
tis, præsidioque dato, C. Messium, ædilicia
functum potestate, Acillam iubet proficisci.
Qui-

3. *beneficio C. Marii vsi*) in bello Iugurthino.

CAP. XXXIII. 1. *legati ex Acilla*) Nusquam huius nominis ciuitas adparet in Africa. Non ergo dubitant eruditi, esse *Acholiam* Strabonis, Liuii, Stephani; seu Ἀχόλα. *Acholam* Ptolemæi, in eodem litore sitam, quo Ruspina, Leptis, Thapsus. Vide Holsten, ad Ortel. Accedit, quod Trabo æque vt Hirtius dixit ἐλευθέραν πόλιν, *liberam ciuitatem*, lib. XVII p. 572.

etiam vndique) Nimis laxe hoc dictum videtur Phil. Rube-

Quibus rebus cognitis, Confidius Longus, qui
Adrumeti cum II legionibus & equitibus DCC
præerat, celeriter, ibi parte præsidii relicta,
cum IIX cohortibus Acillam ire contendit.
4 Messius, celerius itinere confecto, prior Acil-
lam cum cohortibus, peruenit. Considius
interim cum ad vrbem cum copiis accessisset,
& animaduertisset præsidium Cæsaris ibi esse,
non ausus periculo suo rem facere, nulla re
gesta pro multitudine hominum, rursus Adru-
5 metum se recipit: deinde, paucis post diebus
equestribus copiis a Labieno adductis, rursus
XXXIV Acillanos, castris positis, obsidere cœpit. Per
id tempus C. Sallustius Crispus, quem paucis
ante diebus missum a Cæsare cum classe demon-
strauimus, Cercinam peruenit: cuius aduen-
2 tu C. Decimus, quæstorius vir, qui ibi cum
grandi familiæ suæ præsidio præerat commea-
tui, paruulum nauigium nactus conscendit, ac
3 se fugæ commendat. Sallustius interim præ-
tor, a Cercinatibus receptus, magno numero
frumenti inuento, naues onerarias, quarum
ibi satis magna copia fuit, complet, atque in ca-
4 stra ad Cæsarem mittit. Alienus interim pro-
consul e Lilybæo in naues onerarias imponit le-
gio-

---

nio Elect. II, 4. nec Fuluii codex diuisione & *iam* rem explicat. Quapropter coniicit & *immuni* legendum, sicut supra cap. 7. noster: *peruenit ad oppidum Leptin, liberam ciuitatem & immunem.*

CAP. XXXIV. 1. *Cercinam peruenit*) Vide supra cap. 8.

4. *Alienus interim proconsul e Lilybæo*) Sicilia a prætoribus regebatur: belli tempore non numquam in

giones XIII & XIV, & equites Gallos DCCC,
funditorum ſagittariorumque mille, ac ſecundum commeatum in Africam mittit ad Cæſarem: quæ naues, ventum ſecundum nactæ, IV die in portum ad Ruſpinam, vbi Cæſar caſtra
habuerat, incolumes peruenerunt. ita Cæſar, 5
duplici lætitia ac voluptate vno tempore auctus, frumento auxiliiſque, tandem ſuis exhilaratis, annonæque leuata ſollicitudine, deponit legiones, equiteſque ex nauibus egreſſos, iubet ex languore nauſeaque reficere; dimiſſos in caſtella
la munitioneſque diſponit. Quibus rebus XXXV
Scipio, quique cum eo eſſent comites, mirari & requirere: C. Cæſarem, qui vltro conſueſſet, bellum inferre, ac laceſſere prœlio, ſubito commutatum non ſine magno conſilio ſuſpicabantur.
itaque, ex eius patientia in magnum 2
timorem coniecti, ex Gætulis duos, quos arbitrabantur ſuis rebus amiciſſimos, magnis prœmiis pollicitationibuſque propoſitis pro perfugis ſpeculandi gratia in Cæſaris caſtra mittunt.
qui ſimul ad eum ſunt deducti, petierunt, vt 3
ſibi liceret ſine periculo verba proloqui: po-
teſtate facta, *Sæpenumero*, inquiunt, *impera-* 4
tor, complures Gætuli, qui ſumus clientes C. Marii, & propemodum omnes ciues Romani, qui ſunt in legione IV *&* VI, *ad te voluimus, in tuaque præſidia confugere; ſed, cuſtodiis equitum Numidarum, quo id ſine periculo minus faceremus,*
impediebamur. nunc, data facultate, pro- 5
ſpe-

prouinciis proconſules pro prætoribus erant; quod de Aſia manifeſtum eſt.

speculatoribus missi a Scipione, ad te cupitissime venimus, vt perspiceremus, num quæ fossæ aut insidiæ elephantis ante castra portasque valli factæ essent, simulque consilia vestra contra easdem bestias comparationemque pugnæ cognosceremus, atque ei
6 *renuntiaremus:* Qui collaudati a Cæsare, stipendioque donati, ad reliquos perfugas deducuntur. quorum orationem celeriter veritas comprobauit. namque postero die ex legionibus iis, quas Gætuli nominauerunt, milites legionarii complures a Scipione in castra Cæsaris per-
XXXVI fugerunt. Dum hæc ad Ruspinam geruntur, M. Cato, qui Vticæ præerat, delectus quotidie libertinorum, Afrorum, seruorum denique, & cuiusque modi generis hominum, qui modo per ætatem arma ferre poterant, habere, atque sub manum Scipionis in castra submittere
2 non intermittit. Legati interim ex oppido Tisdro, in quod tritici modium millia CCC comportata fuerant a negotiatoribus Italicis, aratoribusque ad Cæsarem venere, quantaque copia frumenti apud se sit, docent; simulque orant, vt sibi præsidium mittat, quo facilius &
3 frumentum & copiæ suæ conseruentur. Quibus Cæsar in præsentia gratias agit; præsidiumque

---

CAP. XXXVI. *2. ex oppido Tisdro*) Intus sita Tisdrus. reductior a mari, a Thapso in meridiem: Antonino *Tusdrus Colonia:* Ptolemæo *Thysdrus*, Θύσδρος nostro inferius *Tisdra.*

in quod tritici modium millia CCC) MSS regia & Thuan. *in quod*, teste Goduino; vulgo *in quo.* Deinde *modium* Latine legendum; non *modia*, vt quidam olim edidecant.

que breui tempore se missurum dixit; cohorta- 4
tusque ad suos ciues iubet proficisci P. Sitius interim, cum copiis Numidiæ fines ingressus, castello in montis loco munito locato, in quod Iuba belli gerendi gratia, & frumentum & res ceteras, quæ ad bellum vsui solent esse, comportauerat, vi expugnando est potius. Cæsar XXXVII
postquam legionibus veteranis II equitatu, leuique armatura, copias suas ex secundo commeatu auxerat, naues VI onerarias statim iubet Lilybæum ad reliquum exercitum transportandum proficisci: ipse VI kal. Febr. circiter vigilia prima, imperat speculatores apparitoresque omnes, vt sibi præsto essent. itaque, omni- 2
bus insciis, neque suspicantibus, vigilia tertia iubet omnes legiones ex castris educi, atque se consequi ad oppidum Ruspinam versus, in quo ipse præsidium habuit, & quod primum ad amicitiam eius accessit. inde paruulam procli- 3
uitatem digressus, sinistra parte campi, propter mare, legiones ducit. hic campus mirabili planitie pater millia passuum XV, quem iugum in- 4
gens a mari ortum, neque ita præaltum, velut theatri efficit speciem. in hoc iugo colles sunt excelsi pauci; in quibus singulæ turres speculæque, singulæ peruetetres erant collocatæ: quarum apud vltimam præsidium & statio fuit Scipionis. Postquam Cæsar ad iugum, de XXXVIII
quo

4. *P. Sitius interim*) de quo supra cap. 25.

CAP. XXXVII. 2. *ad oppidum Ruspinam versus*) Vide supra cap. 23. sect. 3. Sic & infra cap. 80. sect. 3. *ad mare versus consedit*.

quo docui, adscendit; atque in vnum quemque collem turres castellaque facere cœpit, atque ea
2 minus semihora efficit, & postquam non ita longe ab vltimo colle turrique fuit, quæ proxima fuit castris aduersariorum, in qua docui esse præsidium stationemque Numidarum; paullisper commoratus, perspectaque natura loci, equitatu in statione disposito, legionibus opus attribuit.
3 brachiumque medio iugo ab eo loco, ad quem peruenerat, vsque ad eum, vnde egressus erat,
4 iubet tirigi ac muniri. quod postquam Scipio Labienusque animaduerterunt, equitatu omni ex castris educto, acieque equestri instructa, a suis munitionibus circiter passus ∞ progrediuntur, pedestremq; copiam in secunda acie, mi-
XXXIX nus passus CD a castris suis constituunt. Cæsar in opere milites adhortari, neque aduersa-
2 riorum copiis moueri. iam, cum non amplius passuum MD inter hostium aciem suasque munitiones esse animaduertisset; intellexissetq; ad impediendos milites suos, & ab opere depellendos, hostem propius accedere; necesseque haberet legiones a munitionibus deducere; imperat turmæ Hispanorum, vt ad proximum collem propere occurrerent, præsidiumque inde deturba-
3 rent, locumque caperent; eodemque iubet leuis armaturæ paucos consequi subsidio, qui missi celeriter, Numidas adorti, partim viuos capiunt, non nullos equites fugientes conuulnera-
4 uerunt, locoque sunt potiti. Postquam id Labie-

Cap. XXXVIII. 4. *pedestremque copiam*) copias, exercitum. Raro exemplo, vt supra cap. 10. sect. 3.

bienus animaduertit, quo celerius iis auxilium
ferret, ex acie instructa equitatus sui prope to-
tum dextrum cornu auertit, atque suis fugien-
tibus suppetias ire contendit. quod vbi Cæsar 5
conspexit, Labienum ab suis copiis longius
abscessisse; equitatus sui alam sinistram ad inter-
cludendos hostes immisit. Erat in eo cam- XL
po, vbi ea res gerebatur, villa permagna, IV
turribus exstructa, quæ Labieni prospectum im-
pediebat, ne posset animaduertere, ab equita-
tu Cæsaris se intercludi. itaque non prius vidit 2
turmas Iulianas, quam suos cædi a tergo sensit.
ex qua re subito in terrorem conuerso equitatu
Numidarum, recta in castra fugere contendit.
Galli Germanique, qui restiterant, ex superiore 3
loco, & post tergum circumuenti, fortiterque re-
sistentes, conciduntur vniuersi. Quod vbi le- 4
giones Scipionis, quæ pro castris erant instru-
ctæ, animaduerterunt: metu ac terrore obcæ-
catæ, omnibus portis in sua castra fugere cœ-
perunt. Postea, Scipione eiusque copiis cam- 5
po collibusque exturbatis, atque in castra com-
pulsis, cum receptui Cæsar cani iussisset, equi-
tatumque omnem intra suas munitiones rece-
pisset, campo purgato, animaduertit mirifica
corpora Gallorum Germanorumque, qui par-
tim eius auctoritatem erant ex Gallia secuti,
partim pretio pollicitationibusque adducti, ad
eum se contulerant; non nulli qui ex Curionis
prœ-

CAP. XXXIX. 4. *suppetias ire*) vt mox cap. 41. sect. 2. & supra cap. 25. extremo, vbi, quæ adnotauis, videas.

prœlio capti conſeruatique parem gratiam in fi-
6 de partienda præſtare voluerant; horum corpo-
ra, mirifica ſpecie amplitudineque, cæſa toto
XLI campo ac proſtrata diuerſe iacebant. His
rebus geſtis, poſtero die Cæſar ex omnibus præ-
ſidiis cohortes deducit, atque omnes ſuas copias
in campo inſtruxit. Scipio, ſuis male acceptis,
occiſis, vulneratisque, intra ſuas continere ſe
2 munitiones cœpit. Cæſar, inſtructa acie, ſe-
cundum infimas iugi radices, propius munitio-
nes leniter acceſſit, iamque minus ∞ paſſuum
ab oppido Vzita, quod Scipio tenebat, aberant
legiones Iulianæ; cum Scipio, veritus ne op-
pidum remitteret, vnde aquari reliquisque rebus
ſubleuari eius exercitus conſueuerat, eductis
omnibus copiis, quadruplici acie inſtructa, ex
inſtituto ſuo, prima equeſtri turmatim directa,
elephantisque turritis interpoſitis, armatisque
3 ſuppetias ire contendit. Quod vbi Cæſar anim-
aduertit, arbitratus, Scipionem ad dimicandum
paratum, ad ſe certo animo venire, in eo loco,
quo paullo ante commemoraui, ante oppidum
conſtitit; ſuamque aciem mediam eo oppi-
do rexit. dextrum ſiniſtrumque cornu, vbi ele-
phan-

CAP. XLI. 2. *ab oppido Vzita*) Ptolomæo Οὔζιτα, in mediterraneis, prope Tisdrum & Leptim minorem.

3. *in eo loco, quo paullo ante commemoraui*) Sic meliores libri, etiam MS. Vrſini, Græca antiptoſi, de qua Sanctii Mineruam & C. V. Iac. Perizonii additamentum vide lib. IV cap. XII. Tamen Venetus vetus & Gryphianus liber aliique *quem commemoraui*, ſine figura.

phanti erant, in conſpectu patenti aduerſario- XLII
rum conſtituit. Cum iam prope ſolis oc-
caſum Cæſar exſpectauiſſet, neque ex eo loco,
quo conſtiterat, Scipionem progredi propius
ſe animaduertiſſet, locoque ſe magis defendere,
ſi res coegiſſet, quam in campo cominus conſi-
ſtere audere; non eſt viſa ratio propius acceden-
di eo die ad oppidum; quoniam ibi præſidium 2
grande Numidarum eſſe cognouerat, hoſteſ-
que mediam aciem ſuam oppido texiſſe; ſibi- 3
que difficile ſactu eſſe intellexit, ſimul & oppi-
dum vno tempore oppugnare, & in acie in cor-
nu textro & ſiniſtro ex iniquiore loco pugnare,
præſertim cum milites a mane diei, ieiuni, ſub
armis ſtetiſſent defatigati. Itaque reductis ſuis 4
copiis in caſtra, poſtero die propius eorum aciem
inſtituit exporrigere munitiones. In- XLIII
terim Conſidius, qui Acillam & IIX cohortes
ſtipendiarias Numidis Gætuliſque obſidebat, vbi
C. Meſſius cohortibus præerat, diu multum-
que expertus magniſque operibus ſæpe admo-
tis, & iis ab oppidanis incenſis, cum proficeret
nihil; ſubito nuntio de equeſtri prœlio allato 2
commotus, frumento, cuius in caſtris copiam
habuerat incenſo; vino, oleo, ceteriſque re-
bus, quæ ad victum parari ſolent, corruptis;
Acillam, quam obſidebat, deſeruit; atque iti- 3
nere per regnum Iubæ facto, copias cum Scipio-
ne

CAP. XLII. 3. *a mane diei*) Nomen *mane*, regens patrium caſum, vt hic apparet; & adſumens epitheton, vt *multo mane* Cic. lib. v. Attic. ep. IV, & *clarummane* Perſ. ſat. III pr.

CAP. XLIII. 3. *itinere per regnum Iuba facto*) Longe

cohortibus III, oppugnare, ac vi irrumpere conabatur: quod a defensoribus, propter egregiam munitionem oppidi & tormentorum multitudi-
4 nem, facile & sine periculo defendebatur. quod vbi eius facere equitatus sæpius non intermittebat; & cum forte ante portam turma densa adstitisset; scorpione accuratius misso, atque eorum decurione percusso, & ad decumanam defixo, reliqui perterriti, fuga se in castra recipi-
XXX unt. Quo facto postea sunt deterriti oppidum tentare. Scipio interim fere quotidie non longe a suis castris passibus CCC instruere aciem ac maiore diei parte consumta, rursus se in ca-
2 stra recipere. Quod cum sæpius fieret, neque ex Cæsaris castris quisquam prodiret, neque propius eius copias accederet; despecta patientia Cæsaris, exercitusque eius, vniuersis copiis productis, elephantisque turritis XXX ante aciem instructis, quam latissime potuit porrecta equitum peditumque multitudine, vno tempore progressus haud ita longe a Cæsaris
XXXI castris constitit in campo. Quibus rebus cognitis, Cæsar iubet milites, qui extra munitiones processerant, quique pabulandi, aut lignandi, aut etiam muniendi gratia vallum

---

fuerunt forte abductæ, quia hic tantum tres in præsidio dicuntur fuisse.

4. *scorpione accurratius misso*) Vide supra lib. VII, 25. de hac machina.

& ad decumanam defixo) Quidam asterisco notant, quasi mutilus sit locus: aliis *decumana* scutum amplissimum, auctore Festo vt nihil desideretur.

lum petierant, queque ad eamdem rem opus
erant, omnes intra munitiones minutatim mo-
desteque sine tumultu aut terrore se recipere:
atque in opere consistere: equitibus autem,
qui in statione fuerant, praecipit, vt vsque eo
locum obtinerent, in quo paullo ante constitis-
sent, donec ab hoste missum telum ad se per-
ueniret: quod si propius accederetur, quam
honestissime se intra munitiones reciperent. alii 2
quoque equitatui edicit, vti quisque suo loco
paratus armatusque praesto esset. at haec non
ipse per se coram, cum de vallo perspeculare-
tur, sed mirabili peritus scientia bellandi, in
Praetorio sedens, per speculatores & nuntios
imperabat, quae fieri volebat. animaduertebat 3
enim, quamquam magnis essent copiis aduer-
sarii freti, tamen saepe a se fugatis, pulsis, per-
territisque, & concessam vitam, & ignota pec-
cata. quibus rebus numquam tanta suppeteret 4
ex ipsorum inertia, conscientiaque animi, victo-
riae fiducia, vt castra sua adoriri auderent. prae- 5
terea ipsius nomen auctoritasque magna ex par-
te, eorum exercitus minuebat audaciam. tum
egregiae munitiones castrorum & valli, fossa-
rumque altitudo, & extra vallum stili caeci, mi-
rabi-

CAP. XXXI. 2. *mirabili peritus scientia*) Lipsio Elect. II. 22. displicet *peritus*: substituit *penitus*.

5. *extra vallum stili caeci*) stimuli in terram defixi, tectisque, vt minus videantur. Silius Italicus lib. 2. v. 415.

Et stilus occulitur, caecum in vestigia telum.

Sic eneid. vers. 164. *caeca saxa* sunt sub aquis latentia.

rabilem in modum consiti, vel sine defensori-
6 bus aditum aduersariis prohibebant. scorpio-
num, catapultarum, ceterorumque telorum,
quæ ad defendendum solent parari, magnam
copiam habebat. atque hæc propter exercitus
sui præsentis paucitatem & tirocinium præpara-
7 uerat: non hostium vi & metu commotus. pa-
tientem se timidumque hostium opinioni præ-
bebat. neque idcirco copias quamquam erant
paucæ tironumque, non educebat in aciem, quod
victoriæ suorum diffideret: sed referre arbitra-
8 batur, cuiusmodi victoria esset futura. turpe
enim sibi existimabat, tot rebus gestis, tantis-
que exercitibus deuictis, tot tam claris victo-
riis partis, ab reliquis copiis aduersariorum
suorum ex fuga collectis, se cruentam adeptum
9 existimari victoriam. itaque constituerat glo-
riam exsultationemque eorum pati, donec si-
bi veteranarum legionum pars aliqua in secun-
XXXII do commeatu occurrisset. Scipio interim,
paullisper, vt ante dixi, in eo loco commo-
ratus, vt quasi despexisse Cæsarem videre-
tur, paullatim reducit suas copias in castra, &
concione aduocata, de terrore suo desperatio-
neque exercitus Cæsaris verba facit; &, cohor-
tatus suos, victoriam propriam se eis breui da-
2 turum pollicetur. Cæsar iubet milites rursus ad
opus

9. *in secundo commeatu*) ita altero nauium, quæ ex Sicilia legiones transportarent. Vide infra cap. 37. sect. 1. & cap. 44. sect. 1.

Cap. XXXII. 1. *victoriam propriam*) & infra cap. 82. sect. 1. ita locutus est.

opus redire, & per caussam munitionum, tiro- 3
nes in labore defatigare non intermittit. interim
Numidæ Gætulique diffugere quotidie ex castris
Scipionis, & partim in regnum se conferre, par-
tim, quod ipsi maioresque eorum beneficio C.
Marii vsi fuissent, Cæsaremque eius adfinem es-
se audiebant, in eius castra perfugere ac cater-
uatim non intermittunt. quorum ex numero 4
electis hominibus, illustriores Gætulos, litteris
ad suos ciues datis, cohortatus, vt manu facta,
se suosque defenderent, & ne suis inimicis ad-
uersariisque dicto audientes essent, mittit. Dum XXXIII
hæc ad Ruspinam fiunt, legati ex Acilla, ciui-
tate libera, etiam vndique ad Cæsarem veni-
unt, seque paratos, quæcumque imperasset,
& libenti animo facturos pollicentur: tantum 1
orare & petere ab eo, vt sibi præsidium daret,
quo tutius id & sine periculo facere possent:
se & frumentum, & quæcumque res eis suppe-
teret, communis salutis gratia subministratu-
ros. Quibus rebus facile a Cæsare impetra- 3
tis, præsidioque dato, C. Messium, ædilicia
functum potestate, Acillam iubet proficisci.
Qui-

---

3. *beneficio C. Marii vsi*) in bello Iugurthino.

CAP. XXXIII. 1. *legati ex Acilla*) Nusquam huius nominis ciuitas adparet in Africa. Non ergo dubitant eruditi, esse *Acbollam* Strabonis, Liuii, Stephani; seu Ἀχόλλα. *Acholam* Ptolemæi, in eodem litore sitam, quo Ruspina, Leptis, Thapsus. Vide Holsten, ad Ortel. Accedit, quod Trabo æque vt Hirtius dixit *ἐλευθέραν πόλιν, liberam ciuitatem*, lib. XVII p. 572.

etiam vndique) Nimis laxe hoc dictum videtur Phil. Rube-

giones XIII & XIV, & equites Gallos DCCC, funditorum sagittariorumque mille, ac secundum commeatum in Africam mittit ad Cæsarem: quæ naues, ventum secundum nactæ, IV die in portum ad Ruspinam, vbi Cæsar castra habuerat, incolumes peruenerunt. ita Cæsar, 5
duplici lætitia ac voluptate vno tempore auctus, frumento auxiliisque, tandem suis exhilaratis, annonæque leuata sollicitudine, deponit legiones, equitesque ex nauibus egressos, iubet ex languore nauseaque reficere; dimissos in castella munitionesque disponit. Quibus rebus XXXV
Scipio, quique cum eo essent comites, mirari & requirere: C. Cæsarem, qui vltro consuesset, bellum inferre, ac lacessere prœlio, subito commutatum non sine magno consilio suspicabantur. itaque, ex eius patientia in magnum 2
timorem coniecti, ex Gætulis duos, quos arbitrabantur suis rebus amicissimos, magnis prœmiis pollicitationibusque propositis pro perfugis speculandi gratia in Cæsaris castra mittunt. qui simul ad eum sunt deducti, petierunt, vt 3
sibi liceret sine periculo verba proloqui: potestate facta, *Sæpenumero*, inquiunt, *imperator*, 4
complures Gætuli, qui sumus clientes C. Marii, & propemodum omnes ciues Romani, qui sunt in legione IV *&* VI, *ad te voluimus, in tuaque præsidia confugere; sed, custodiis equitum Numidarum, quo id sine periculo minus faceremus, impediebamur. nunc, data facultate, pro-* 5
spe-

prouinciis proconsules pro prætoribus erant, quod de Asia manifestum est.

speculatoribus missi a Scipione, ad te cupitissime venimus, vt perspiceremus, num quæ fossæ aut insidiæ elephantis ante castra portasque valli factæ essent, simulque consilia vestra contra easdem bestias comparationemque pugnæ cognosceremus, atque ei
6 *renuntiaremus:* Qui collaudati a Cæsare, stipendioque donati, ad reliquos perfugas deducuntur. quorum orationem celeriter veritas comprobauit. namque postero die ex legionibus iis, quas Gætuli nominauerunt, milites legionarii complures a Scipione in castra Cæsaris perfugerunt.

XXXVI Dum hæc ad Ruspinam geruntur, M. Cato, qui Vticæ præerat, delectus quotidie libertinorum, Afrorum, seruorum denique, & cuiusque modi generis hominum, qui modo per ætatem arma ferre poterant, habere, atque sub manum Scipionis in castra submittere
2 non intermittit. Legati interim ex oppido Tisdro, in quod tritici modium millia CCC comportata fuerant a negotiatoribus Italicis, aratoribusque ad Cæsarem venere, quantaque copia frumenti apud se sit, docent; simulque orant, vt sibi præsidium mittat, quo facilius &
3 frumentum & copiæ suæ conseruentur. Quibus Cæsar in præsentia gratias agit; præsidiumque

CAP. XXXVI. 2. *ex oppido Tisdro*) Intus sita Tisdrus. reductior a mari, a Thapso in meridiem: Antonino *Tusdrus Colonia:* Ptolemæo *Thysdrus*, Θύσδρος nostro inferius *Tisdra*.

in quod tritici modium millia CCC) MSS regia & Thuan. *in quod*, teste Goduino; vulgo *in quo*. Deinde *modium* Latine legendum; non *modia*, vt quidam olim ediderant.

que breui tempore se missurum dixit; cohorta- 4
tusque ad suos ciues iubet proficisci P. Sitius in-
terim, cum copiis Numidiæ fines ingressus, ca-
stello in montis loco munito locato, in quod Iu-
ba belli gerendi gratia, & frumentum & res ce-
teras, quæ ad bellum vsui solent esse, compor-
tauerat, vi expugnando est potius. Cæsar XXXVII
postquam legionibus veteranis II equitatu, le-
uique armatura, copias suas ex secundo com-
meatu auxerat, naues VI onerarias statim iubet
Lilybæum ad reliquum exercitum transportan-
dum proficisci: ipse VI kal. Febr. circiter vi-
gilia prima, imperat speculatores apparitores-
que omnes, vt sibi præsto essent. itaque, omni- 2
bus inscii, neque suspicantibus, vigilia tertia
iubet omnes legiones ex castris educi, atque se
consequi ad oppidum Ruspinam versus, in quo
ipse præsidium habuit, & quod primum ad
amicitiam eius accessit. inde paruulam procli- 3
uitatem digressus, sinistra parte campi, propter
mare, legiones ducit. hic campus mirabili pla-
nitie pater millia passuum XV, quem iugum in- 4
gens a mari ortum, neque ita præaltum, velut
theatri efficit speciem. in hoc iugo colles sunt
excelsi pauci; in quibus singulæ turres speculæ-
que, singulæ perueteres erant collocatæ: qua-
rum apud vltimam præsidium & statio fuit Sci-
pionis. Postquam Cæsar ad iugum, de XXXVIII
quo

4. *P. Sitius interim*) de quo supra cap. 25.

CAP. XXXVII. 2. *ad oppidum Ruspinam versus*) Vide supra cap. 23. sect. 3. Sic & infra cap. 80. sect. 3. *ad mare versus consedit.*

quo docui, adſcendit; atque in vnum quemque collem turres caſtellaque facere cœpit, atque ea
2 minus ſemihora efficit, & poſtquam non ita longe ab vltimo colle turrique fuit, quæ proxima fuit caſtris aduerſariorum, in qua docui eſſe præſidium ſtationemque Numidarum; paulliſper commoratus, perſpectaque natura loci, equitatu in ſtatione diſpoſito, legionibus opus attribuit.
3 brachiumque medio iugo ab eo loco, ad quem peruenerat, vsque ad eum, vnde egreſſus erat,
4 iubet dirigi ac muniri. quod poſtquam Scipio Labienusque animaduerterunt, equitatu omni ex caſtris educto, acieque equeſtri inſtructa, a ſuis munitionibus circiter paſſus ∞ progrediuntur, pedeſtremq; copiam in ſecunda acie, mi-
XXXIX nus paſſus CD a caſtris ſuis conſtituunt. Cæſar in opere milites adhortari, neque aduerſa-
2 riorum copiis moueri. iam, cum non amplius paſſuum M D inter hoſtium aciem ſuasque munitiones eſſe animaduertiſſet; intellexiſſetq; ad impediendos milites ſuos, & ab opere depellendos, hoſtem propius accedere; neceſſeque haberet legiones a munitionibus deducere; imperat turmæ Hiſpanorum, vt ad proximum collem propere occurrerent, præſidiumque inde deturba-
3 rent, locumque caperent; eodemque iubet leuis armaturæ paucos conſequi ſubſidio, qui miſſi celeriter, Numidas adorti, partim viuos capiunt, non nullos equites fugientes conuulnera-
4 uerunt, locoque ſunt potiti. Poſtquam id Labie-

Cap. XXXVIII. 4. *pedeſtremque copiam*) copias, exercitum. Raro exemplo, vt ſupra cap. 10. ſect. 3.

bienus animaduertit, quo celerius iis auxilium
ferret, ex acie instructa equitatus sui prope to-
tum dextrum cornu auertit, atque suis fugien-
tibus suppetias ire contendit. quod vbi Cæsar 5
conspexit, Labienum ab suis copiis longius
abscessisse; equitatus sui alam sinistram ad inter-
cludendos hostes immisit. Erat in eo cam- XL
po, vbi ea res gerebatur, villa permagna, IV
turribus exstructa, quæ Labieni prospectum im-
pediebat, ne posset animaduertere, ab equita-
tu Cæsaris se intercludi. itaque non prius vidit 2
turmas Iulianas, quam suos cædi a tergo sensit.
ex qua re subito in terrorem conuerso equitatu
Numidarum, recta in castra fugere contendit.
Galli Germanique, qui restiterant, ex superiore 3
loco, & post tergum circumuenti, fortiterque re-
sistentes, conciduntur vniuersi. Quod vbi le- 4
giones Scipionis, quæ pro castris erant instru-
ctæ, animaduerterunt: metu ac terrore obcæ-
catæ, omnibus portis in sua castra fugere cœ-
perunt. Postea, Scipione eiusque copiis cam- 5
po collibusque exturbatis, atque in castra com-
pulsis, cum receptui Cæsar cani iussisset, equi-
tatumque omnem intra suas munitiones rece-
pisset, campo purgato, animaduertit mirifica
corpora Gallorum Germanorumque, qui par-
tim eius auctoritatem erant ex Gallia secuti,
partim pretio pollicitationibusque adducti, ad
eum se contulerant; non nulli qui ex Curionis
prœ-

CAP. XXXIX. 4. *suppetias ire*) vt mox cap. 41. sect. 2. & supra cap. 25. extremo, vbi, quæ adnotauis, videas.

prœlio capti conſeruatique parem gratiam in fi-
6 de partienda præſtare voluerant; horum corpo-
ra, mirifica ſpecie amplitudineque, cæſa toto
XLI campo ac proſtrata diuerſe iacebant. His
rebus geſtis, poſtero die Cæſar ex omnibus præ-
ſidiis cohortes deducit, atque omnes ſuas copias
in campo inſtruxit. Scipio, ſuis male acceptis,
occiſis, vulneratisque, intra ſuas continere ſe
2 munitiones cœpit. Cæſar, inſtructa acie, ſe-
cundum infimas iugi radices, propius munitio-
nes leniter acceſſit, iamque minus ∞ paſſuum
ab oppido Vzita, quod Scipio tenebat, aberant
legiones Iulianæ; cum Scipio, veritus ne op-
pidum remitteret, vnde aquari reliquisque rebus
ſubleuari eius exercitus conſueuerat, eductis
omnibus copiis, quadruplici acie inſtructa, ex
inſtituto ſuo, prima equeſtri turmatim directa,
elephantisque turritis interpoſitis, armatisque
3 ſuppetias ire contendit. Quod vbi Cæſar anim-
aduertit, arbitratus, Scipionem ad dimicandum
paratum, ad ſe certo animo venire, in eo loco,
quo paullo ante commemoraui, ante oppidum
conſtitit; ſuamque aciem mediam eo oppi-
do rexit. textrum ſiniſtrumque cornu, vbi ele-
phan-

CAP. XLI. 2. *ab oppido Vzita*) Ptolomæo Οὔζιτα, in mediterraneis, prope Tisdrum & Leptim minorem.

3. *in eo loco, quo paullo ante commemoraui*) Sic meliores libri, etiam MS. Vrſini, Græca antiptoſi, de qua Sanctii Mineruam & C. V. Iac. Perizonii additamentum vide lib. IV cap. XII. Tamen Venetus vetus & Gryphianus liber aliique *quem commemoraui*, ſine figura.

phanti erant, in conspectu patenti aduersariorum constituit. Cum iam prope solis occasum Cæsar exspectauisset, neque ex eo loco, quo consliterat, Scipionem progredi propius se animaduertisset, locoque se magis defendere, si res coegisset, quam in campo cominus consistere audere; non est visa ratio propius accedendi eo die ad oppidum; quoniam ibi præsidium grande Numidarum esse cognouerat, hostesque mediam aciem suam oppido texisse; sibique difficile factu esse intellexit, simul & oppidum vno tempore oppugnare, & in acie in cornu textro & sinistro ex iniquiore loco pugnare, præsertim cum milites a mane diei, ieiuni, sub armis stetissent defatigati. Itaque reductis suis copiis in castra, postero die propius eorum aciem instituit exporrigere munitiones. Interim Considius, qui Acillam & IIX cohortes stipendiarias Numidis Gætulisque obsidebat, vbi C. Messius cohortibus præerat, diu multumque expertus magnisque operibus sæpe admotis, & iis ab oppidanis incensis, cum proficeret nihil; subito nuntio de equestri prœlio allato commotus, frumento, cuius in castris copiam habuerat incenso; vino, oleo, ceterisque rebus, quæ ad victum parari solent, corruptis; Acillam, quam obsidebat, deseruit; atque itinere per regnum Iubæ facto, copias cum Scipione

XLII

2

3

4

XLIII

2

3

CAP. XLII. 3. *a mane diei*) Nomen *mane*, regens patrium casum, vt hic apparet; & adsumens epitheton, vt *multo mane* Cic. lib. v. Attic. ep. IV, & *clarummane* Pers. sat. III pr.

CAP. XLIII. 3. *itinere per regnum Iubæ facto*) Longe

XLIV ne partitus, Adrumetum se recipit. Interea ex secundo commeatu, quem a Sicilia miserat Alienus, nauis vna, in qua fuerat Q. Cominius, & L. Ticida eques Romanus, ab residua classe cum erauisset, delataque esset vento ad Thapsum, a Vigilio scaphis nauiculisque actuariis excepta est, & ad Scipionem deducta.
2 Item altera nauis triremis ex eadem classe; errabunda, ac tempestate ad Aegimurum delata, a classe Vari & M. Octauii est capta; in qua milites veterani cum vno centurione & non nulli tirones fuerunt: quos Varus adseruatos sine contumelia deducendos curauit ad Scipionem.
3 qui, postquam ad eum peruenerunt, & ante suggestum eius constiterunt, *Non vestra*, inquit, *sponte vos, certo scio, sed illius scelerati vestri imperatoris impulsu & imperio coactos, ciues & optimum quemque nefarie consectari.*
4 *quos quoniam fortuna in nostram detulit potestatem, si id, quod facere debetis, rempublicam cum optimo quoque defenditis, certum est vobis vitam & pecuniam donare. quapropter, quid sentiatis, pro-* *lo-*

---

ambages, cum breue iter ab Acilla (siue Acholla est siue oppidum aliud in tractu maritimo, vbi tum Cæsar agebat) Adrumentum recta via ferret. Vide quæ supra ad Cæs. E. Civ. II. cap. 38. sect. 1 notauimus. Aut Iubæ regnum supra prouinciam Romanorum Africam in austro vsque ad mare Syrtium prolatum fuit: quod infra cap. 77. sect. 1. videtur significari.

CAP. XLIV 2. *ad Aegimurum*) insulam in Carthaginiensi sinu. Leuius XXX, 24. *Aegimurus sinum ab alto claudit, in quo sita Carthago est: triginta ferme millia ab vrbe*, Græce Αἰγίμουρος Straboni: Αἰγίμουρος Ptolemæo.

loquamini. Hac habita oratione, Scipio, XLV
cum existimasset pro suo beneficio sine dubio ab iis gratias sibi actum iri, potestatem iis dicendi fecit. Ex eis centurio legionis XIV, *Pro tuo* 2
inquit, *summo beneficio, Scipio, tibi gratias ago, (non enim imperatorem te appello) quod mihi vitam incolumitatemque, belli iure capto, polliceris, & forsan isto vterer beneficio, si non ei summum scelus adiungeretur. Egone contra Caesa-* 3
rem, imperatorem meum, apud quem ordinem duxi; eiusque exercitum, pro cuius dignitate victoriaque amplius XXXVI *annis depugnaui, aduersus armatusque consistam? neque ego istud facturus sum, & te magnopere, vt de negotio desistas, adhortor. contra cuius enim copias con-* 4
tendas, si minus antea expertus es, licet nunc cognoscas. elige ex tuis cohortem vnam, quam putas esse firmissimam, & constitue contra me. ego autem ex meis commilitonibus, quos nunc in tua tenes potestate, non amplius X *sumam; tunc ex virtute nostra intelliges, quid ex tuis copiis sperare debeas,* Postquam hæc centurio XLVI
præsenti animo aduersus opinionem eius est locutus, ira percitus Scipio atque animi dolore incensus, adnuit centurionibus, quid fieri vellet; atque ante pedes centurionem interfecit, reliquosque veteranos a tironibus iubet secerni:
Adducite; inquit, *istos nefario scelere contamina-* 2
tos, & cæde ciuium saginatos. sic extra vallum deducti sunt, & cruciabiliter interfecti. tiro- 3
nes autem iubet inter legiones dispertiri, & Cominium cum Ticida in conspectum suum prohibet.

4 bet adduci. Qua ex re Cæsar commotus, eos,
quos in stationibus cum longis nauibus apud
Thapsum custodiæ caussa esse iusserat, vt suis
onerariis longisque nauibus præsidio essent, ob
negligentiam ignominiæ caussa dimittendos ab
exercitu, grauissimumque in eos edictum pro-
XLVII ponendum curauit. Per id tempus fere Cæ-
saris exercitui res accidit incredibilis auditu.
namque, Vergiliarum signo confecto, circiter
vigilia secunda noctis, nimbus cum saxea grandi-
2 ne subito est exortus ingens. Ad hoc autem in-
commodum accesserat, quod Cæsar non, mo-
re superiorum imperatorum, in hibernis exer-
citum continebat, sed in tertio quartoque die
procedendo, propiusque hostem accedendo,
3 castra communiebat; opereque faciendo, mi-
lites se circumspiciendi non habebant faculta-
tem. Præterea ita ex Sicilia exercitum trans-
portauerat, vt, præter ipsum militem, & arma,
neque vas, neque mancipium, neque vllam rem,
4 quæ vsu militi esse consueuit, in naues
imponi pateretur. In Africam autem non mo-
do

CAP. XLVII. 1. *Vergiliarum signo confecto*) Vergiliæ sunt Pleiades: *confecto* arguit occasum: sed qualem? Hæc vt ex cap. 37. apparet, Februario mense videntur accidisse, quo Pleiadum nec cosmicus, nec acronychus, neque heliacus occasus datur. Propeius tamen adultus Februarius aut Martii initium ab heliaco occasu abest, quam a ceteris. & Hirtius FERE *per id tempus* dicendo, non plane eodem mense contigisse significat.

cum saxea grandine) Olim editi, *cum saxorum*. Post autem sect. 6 simpliciter *grando* vocatur, cuius crassitudo similitudinem saxorum attulit.

do sibi quidquam non adquisierant, aut parauerant; sed etiam propter annonæ caritatem, ante parata consumpserant. Quibus rebus atte- 5
nuati, oppido perquam pauci sub pellibus adquiescebant: reliqui, ex vestimentis tentoriolis factis, atque arundinibus scopisque contextis,
permanebant. itaque, subito imbre grandine- 6
que consecuta, grauati pondere, tenebris aquaque omnes subruti, disiectique nocte intempesta, ignibus exstinctis, rebusque ad victum pertinentibus omnibus corruptis, per castra passim vagabantur, scutisque capita contegabant. Eadem nocte v legionis pilorum cacumina sua sponte arserunt.
Rex interim Iuba, de eque- XLVIII
stri prœlio Scipionis certior factus, euocatusque ab eodem litteris, præfecto Sabura cum parte exercitus contra Sitium relicto, vt sic, cum ipse aliquid auctoritatis haberet, exercitus Scipionis a terrore Cæsaris liberaretur, cum III legionibus equitibusque frenatis DCCC, Numidis sine frenis, peditibusque leuis armaturæ grandi numero elephantisque XXX egressus e regno ad
Scipionem est profectus. Postquam ad eum 2
peruenit, castris regiis seorsum positis, cum eis copiis, quas commemorauit, haud ia longe a
Scipione consedit. Erat in castris Cæsaris supe- 3
riori tempore magnus terror; &, exspectatione

CAP. XLVIII. 1. *Vt sic, cum ipse aliquid*) Libri variant; veteres *Vt secum:* recentium plures, inde a Scaligero, *Vt si, cum:* Goduini, *Vt sic, cum.* Quod sequitur *liberaretur*, a Beroaldo est ad sensum complendum. Ideoque male sanus hic locus est.

ne copiarum regiarum, exercitus eius magis suspensiore animo ante aduentum Iubæ commouebatur.
4 Postquam vero castra castris contulit; despectis eius copiis, omnem terrorem deponit: ita, quam antea absens habuerat auctoritatem,
5 eam omnem præsens dimiserat. quo facto facile fuit intellectu, Scipioni additum animum fi-
6 duciamque regis aduentu. nam postero die vniuersas suas regisque copias cum elephantis LX productas in aciem, quam speciosissime potuit, instruxit; ac paullo longius progressus a suis munitionibus, haud ita diu commoratus,
XLIX se recepit in castra. Cæsar postquam animaduertit Scipioni auxilia fere, quæ exspectasset, omnia conuenisse, neque moram pugnandi vllam fore, per iugum summum cum copiis progredi cœpit, & brachia protinus ducere, & castella munire, propiusque Scipionem capien-
2 do loca excelsa occupare contendit. Aduersarii, magnitudine copiarum confisi, proximum
3 collem occupauerunt, atque ita longius sibi progrediendi eripuerunt facultatem. eiusdem collis occupandi gratia Labienus consilium ceperat, & quo propiore loco fuerat, eo celerius
L occurrerat. Erat conuallis, satis magna latitudine, altitudine prærupta, crebris locis speluncæ in modum subrutis. quæ erant transeunda Cæsari ante, quam ad eum collem, quem ca-

CAP. L, 1. *quæ erant transeunda*: loca videlicet. Sic codex Victorii, & vetus Venet. Hieronymi Bononii, item Gryphii. Posterius editi *transgrediendæ*, quasi speluncæ, quod non cohæret. Regius cod. *transgrediunda*, puta loca.

capere volebat, perueniretur: vltraque eam
conuallem oliuetum vetus, crebris arboribus
condensum. Hic cum Labienus animaduer- 2
tisset, Cæsarem, si vellet eum locum occupare
prius necesse conuallem, oliuetumque transgre-
di, eorum locorum peritus, in insidiis cum par-
te equitatus leuique armatura consedit: & præ- 3
terea post montem collesque equites in occulto
collocauerat; vt, cum ipse ex inprouiso legio-
narios adortus esset, ex colle se equitatus osten-
deret, & re duplici perturbatus Cæsar, eiusque
exercitus, neque retro regrediundi, neque vl-
tra procedendi oblata facultate, circumuentus
concideretur. Cæsar, equitatu ante præmisso, 4
inscius insidiarum, cum ad eum locum venisset,
abusi siue obliti præceptorum Labieni, siue ve-
riti; ne in fossa ab equitibus opprimerentur, ra-
ri ac singuli de rupe prodire, & summa petere
collis. Quos Cæsaris equites consecuti partim 5
interfecerunt, partim viuorum sunt potiti. de- 6
inde protinus collem petere contenderunt, at-
que eum, decusso Labieni præsidio, celeriter
occupauerunt. Labienus cum parte equitum
vix fuga sibi peperit salutem. Hac re LI
per equites gesta, Cæsar legionibus opera dis-
tribuit, atque in eo colle, quo erat potitus, ca-
stra muniuit. deinde ab suis maximis castris 2
per medium campum, e regione oppidi Vzitæ,
quod

3. *Viuorum sunt potiti*) Sic Fuluii Vrsini codex: sic & Scaliger edidit, quem plures secuti sunt. Antea excusi, *viuis sunt potiti*. At noster infra etiam cap. 61. *Viuorum potiti sunt*.

quod inter sua castra & Scipionis in planitia positum erat, tenebaturque a Scipione, duo brachia instituit duci, & ita erigere, vt ad angulum dextrum sinistrumque eius oppidi conuenirent.
3 is hac ratione opus instruebat, vt cum propius oppidum copias admouisset, oppugnareque cœpisset, tecta latera suis munitionibus haberet, ne ab equitatus multitudine circumuentus,
4 ab oppugnatione deterretur. Præterea, quo facilius colloquia fieri possent, & si qui perfugere vellent, id quod antea sæpe accidebat magno cum eorum periculo, tum facile & sine periculo fieret. voluit etiam experiri, cum propius hostem accessisset, haberetne in animo
5 dimicare. Accedebat etiam ad reliquas caussas, quod is locus depressus erat, puteique ibi non nulli fieri poterant. Aquatione enim lon-
6 ga & angusta vtebatur. Dum hæc opera, quæ ante dixi, fiebant a legionibus, interim pars aciei ante opus instructa sub hoste stabat. Equites barbari, leuisque armaturæ, prœliis minu-
LII tis cominus dimicabant. Cæsar ab eo opere, cum iam sub vesperum copias in castra reduceret, magno incursu cum omni equitatu leuique armatura, Iuba, Scipio, Labienus, in
2 legionarios impetum fecerunt. Equites Cæsariani, vi vniuersæ subitæque hostium multitudinis pulsi, parumper cesserunt: quæ res aliter
3 aduersariis cecidit. namque Cæsar, ex medio itinere copiis reductis, equitibus suis auxilium tulit.

Cap. LI. 2. *duo brachia instituit duci*) munitiones instar brachiorum protentas: vt Bello Alex. c.30.

tulit. Equites autem, aduentu legionum,
animo addito, conuersis equis in Numidas cu-
pide insequentes dispersosque impetum fece-
runt, atque eos conuulneratos vsque in castra
regia repulerunt, multosque ex iis interfecerunt.
quod ni in noctem prœlium esset coniectum, 4
puluisque vento flatus omnium prospectu offe-
cisset. Iuba cum Labieno capti in potestatem
Cæsaris venissent, equitatusque cum leui arma-
tura funditus an internecionem deletus esset.
Interim incredibiliter ex legionibus IV & VI Sci- 5
pionis milites diffugere, partim in castra Cæsa-
ris, partim in quamquisque poterat regionem
peruenire: itemque equites Curioniani, diffisi 6
Scipioni eiusque copiis, complures se eodem
conferebant. Dum hæc circum Vzitam ab LII
vtrisque ducibus administrantur, legiones duæ,
IX & X ex Sicilia nauibus onerariis profectæ, cum
iam non longe a portu Ruspinæ abessent, con-
spicatæ naues Cæsarianas, quæ in statione apud
Thapsum stabant, veriti, ne aduersariorum,
vt insidiandi gratia ibi commorantium, classem
inciderent, imprudentes vela in altum dede-
runt, ac, diu multumque iactati, tandem multis
post diebus siti inopiaque confecti ad Cæsarem
per-

CAP. LII. 4. *omnium prospectu offecisset*) dandi casu in V, antiquo more, vt ad lib. I. B. Gall. cap 16. demonstrauimus. Ita autem Scaliger haud dubie ex MSS. & qui adhuc soliti sunt eum subsequi. Priores editi *prospectibus*.

5. *equites Curioniani*) Lipsius emendaui Elect. II, 22. Fuerunt enim Curionis in Africa cæsi. Vide lib. II de Civ. B. extrem: Vulgo *Curiani*.

LIV peruenerunt. Quibus legionibus expositis, memor in Italia pristinæ licentiæ militaris, ac rapinarum certorum hominum, paruulam modo caussulam nactus Cæsar, quod C. Auienus tribunus militum X legionis nauem commeatu familia sua atque iumentis occupauisset, neque
2 militem vnum ab Sicilia sustulisset; postero die de suggestu, conuocatis omnium legionum tribunis centurionibusque: *Maxime vellem*, inquit, *homines suæ petulantiæ nimiæque libertatis, aliquando finem fecissent, meæque lenitatis, mo-*
3 *destiæ, patientiæque rationem habuissent. sed quoniam ipsi neque modum, neque terminum constituunt, quo ceteri dissimiliter se gerant, egomet ipse documentum more militari constituam, C. A-*
4 *uiene, quod in Italia milites populi R. contra rempub. instigasti, rapinasque per municipia fecisti, quodque mihi reique pub. inutilis fuisti, & pro militibus tuam familiam iumentaque in naues imposuisti: tuaque opera militibusque tempore necessario respub. caret; ob eas res, ignominiæ caussa, ab exercitu meo te remoueo: hodieque ex Africa abesse, &, quantum potes, proficisci iubeo.*
5 *itemque te, A Fontei, quod tribunus mil. seditiosus malusque ciuis fuisti, ab exercitu dimitto. T. Saliene, M. Tiro, C. Clusinas, cum ordines in meo exercitu beneficio, non virtute consecuti, ita vos gesseritis, vt neque bello fortes, neque pace boni aut vtiles fueritis, & magis in seditione, concitandi milites aduersus vestrum imperatorem, quam pudoris modestiæque fueritis stu-*

CAP. LIV. 5. *T. saliene*) de quo supra cap. 28.

studiosiores; indignos vos esse, arbitror, qui in meo exercitu ordines ducatis, missosque facio, & quantum potest, abesse ex Africa iubeo. Itaque 6
transdidit eos centurionibus: & singulis non amplius singulis additis seruis, in naui imponendos separatim curauit. Gætuli interim perfugæ, LV
quos cum litteris mandatisque a Cæsare missos supra docuimus, ad suos ciues perueniunt; quorum auctoritate facile adducti, Cæsarisque nomine persuasi, a rege Iuba desciscunt, celeriterque omnes arma capiunt, contraque regem facere non dubitant. Quibus rebus cognitis, 2
Iuba distentus triplici bello, necessitate coactus, de suis copiis, quas contra Cæsarem adduxerat, VI cohortes in fines regni sui mittit, quæ essent præsidio contra Gætulos. Cæsar, brachiis LVI
perfectis, promotisque eo vsque, vt telum ex oppido adiici non posset, castra munit: ballistis 2
scorpionibusque crebris ante frontem castrorum contraque oppidum collocatis, defensores muri deterrere non intermittit: eoque v legiones ex superioribus castris deducit. Qua facultate ob- 3
lata, illustriores notissimique conspectum amicorum propinquorumque efflagitabant, atque inter se colloquebantur. quæ res quid vtilitatis haberet, Cæsarem non fallebat. namque Gæ- 4
tuli ex equitatu regio nobiliores, equitumque præfecti, quorum patres cum Mario ante meruerant, eiusque beneficio agris finibusque donati, post Sullæ victoriam sub Hiempsalis regis erant

CAP. LV. 1. *supra documus*) huius libri cap. 31.
CAP. LVI. 4. *sub Hiempsalis regis potestate*) Hic Hiem-

erant potestate dati, occasione capta, nocte iam
luminibus accensis, cum equis calonibusque
suis circiter ∞ perfugiunt in Cæsaris castra, quæ
erant in campo proxime Vzitæ locata. Quod
LVII postquam Scipio, quique cum eo erant, cogno-
uerunt, cum commoti ex tali incommodo es-
2 sent, fere per id tempus M. Aquinium cum C.
3 Saserna colloquentem viderunt. Scipio mit-
tit ad Aquinium, nil attinere, eum cum ad-
uersariis colloqui, cum nihilo minus eius ser-
monem nuntius ad se referret restaretque, vt
reliqua, quæ vellet, perageret; viator postea
ab Iuba ad eum est missus, qui diceret, audien-
te Saserna, Vetat te rex colloqui. Quo nun-
tio perterritus discessit, & dicto audiens fuit
regi. Vsu venisse hoc ciui Romano miror,
& ei, qui a populo R. honores accepisset, in-
columi patria, fortunisque omnibus, Iubæ
barbaro potius obedientem fuisse, quam aut
Scipionis obtemperasse nuntio, aut cæsis eius-
dem partis ciuibus, incolumen reuerti malle.
4 Atque etiam superbius Iubæ factum non in M.
Aquinium, hominem nouum, paruumque
se-

psal. II est, Iubæ regis pater. Vide Hist. nostram Antiq. in Numidiæ regibus.

CAP. LVII. 2. *eius sermonem nuntius ad se referret, restaretque*) Locus dubius, nec vno modo expressus. Sic Scaliger & recentiores, tamquam Scipionis mandatum nuntius Aquinio attulerit, vt restaret, & reliqua perageret. Veteres impressi pro *restaretque* habent *diceretque*. Goduinus ex codicum collatis vestigiis aliam ementationem tentat, *nuntius ad eum* (Scipionem) *referret, se restare, vt*; sed durior est, nihilque explicat.

ſenatorem, ſed in Scipionem, hominem illa fa-
milia, dignitate, honoribusque præſtantem.
nam, cum Scipio ſagulo purpureo ante regis 5
aduentum vti ſolitus eſſet, dicitur Iuba cum eo
egiſſe, non oportere illum eodem vti veſtitu,
atque ipſe vteretur. Itaque factum eſt, vt Sci- 6
pio ad album ſeſe veſtitum transferret, & Iubæ,
homini ſuperbiſſimo inertiſſimoque obtempera-
ret. Poſtero die vniuerſas omnium copi- LVIII
as de caſtris omnibus deducunt; & ſupercilium
quoddam excelſum nacti, non longe a Cæſaris
caſtris aciem conſtituunt, atque ibi conſiſtunt.
Cæſar item producit copias, celeriterque iis in- 2
ſtructis, ante ſuas minitiones, quæ erant in
campo, conſtitit; ſine dubio exiſtimans, vltro
aduerſarios, cum tam magnis copiis auxiliisque
regis eſſent prædici, promptiusque proſiluiſ-
ſent, ante ſe concurſuros, propiusque ſe acceſſu-
ros. equo circumuectus, legionesq; cohortatus, 3
ſigno dato, acceſſum hoſtium aucupabatur. ipſe
enim a ſuis munitionibus longius non ſine ratio-
ne non procedebat; quod in oppido Vzitæ, quod
Scipio tenebat, hoſtium erant cohortes arma-
tæ.

Cap. LVIII. *& ſupercilium quoddam*) eminentiam lo-
ci. Virgilius I. Georg. v. 109.

Ecce ſupercilia cliuoſi tramitis.

vbi Seruius: *altitudine, ſummitate terrarum.*

3. *in oppido Vzita*) Sic poſteriores inde a Scaligero, qui haud dubie in MSS. inuenit: vt Cicero ad Att. lib. V. ep. XVIII *in oppido Antiochia*; & Virgilius Aen. III verſ. 293.

- - - Buthrodi adſcendimus vrbem.

Prius tamen edidi in *oppido Vzita*, ſexto caſu, legunt.

4 tæ. Eidem autem oppido ad textrum latus eius cornu erat oppositum; verebaturque, ne, si prætergressus esset, ex oppido eruptione facta, ab
5 latere eum adorti conciderent. Præterea hæc quoque eum caussa tardauit, quod erat locus quidam perimpeditus ante aciem Scipionis, quem suis impedimento ad vltro occurrendum
LIX fore existimabat. Non arbitror esse prætermittendum, quemadmodum exercitus vtriusque
2 fuerunt in aciem instructi. Scipio hoc modo aciem direxit: Collocabat in fronte suas & Iubæ legiones, postea autem Numidas in subsidiaria acie ita extenuatos, & in longitudinem directos, vt procul simplex esse acies media a legionariis militibus videretur, in cornibus autem
3 duplex esse existimabatur. Elephantos dextro sinistroque cornu collocauerat, æqualibus inter eos interuallis interiectis. post autem elephantos, armaturas leues Numidasque substituerat
4 auxiliares. equitatum frenatum vniuersam in suo dextro cornu dispofuerat, sinistrum enim cornu oppido Vzita claudebatur, neque erat spa-
5 tium equitatus explicandi. propterea Numidas leuisque armaturæ infinitam multitudinem ad
6 dextram partem suæ acie opposuerat. fere interiecto non minus ∞ passuum spatio, & ad collis radices magis appulerat, longiusque ab aduersariorum suisque copiis promouerat: id hoc consilio, vt, cum acies II inter se concucurrissent initio certaminis, paullo longius eius equitatus circumuectus ex improuiso clauderet multitudine sua exercitum Cæsaris, atque pertur-

ba-

batum iaculis configeret. Hæc fuit ratio Scipionis eo die prœliandi. Cæſaris autem acies hoc modo fuit collocata, vt ab ſiniſtro eius cornu ordiar, & ad textrum perueniam. Habuit legionem IX, VII in ſiniſtro cornu; in dextro cornu XXX, XXIX: XIII, XIV, XXIIX, XXVI in media acie: ipſum autem textrum cornu, ſecundam aciem fere, in earum legionum parte cohortium collocauerat. Præterea ex tironum legionibus paucas adiecerat. Tertiam autem aciem in ſiniſtrum ſuum cornu contulerat, & vſque ad aciei ſuæ mediam legionem porrexerat, & ita collocauerat, vti ſiniſtrum ſuum cornu triplex eſſet. id eo conſilio fecerat, vt ſuum dextrum latus munitionibus adiuuaretur; ſiniſtrum autem vt equitatus hoſtium multitudini reſiſtere poſſet, laborabat, eodemque ſuum omnem contulerat equitatum. & quod ei parum confidebat, præſidio his equitibus legionem v præmiſerat, leuemque armaturam inter equites interpoſuerat. Sagittarios varie paſſimque, locis certis, maximeque in cornibus collocauerat. Sic vtrorumque exercitus inſtructi, non plus paſſuum CCC interiecto ſpatio, quod forte ante id tempus acciderat numquam, quin demicaretur, a mane vſque ad horam x diei perſtiterunt. Iamque Cæſar dum exercitum reducere intra munitiones ſuas cœpiſſet, ſubito vniuerſus equitatus vlterior Numidarum Gætulorumque ſine frenis ad dextram partem ſe mouere, propiusque Cæſaris

LX

2

3

4

5

LXI

2

CAP. LX. 4. *ut ſuum dextrum -- adiuuaretur)* Ex Vrſini codice eſt, Vulgo, *quod adiuuabatur.*

ris castra: quæ erant in colle, se conferre cœpit: frenatus autem Labieni eques in loco per-
3 manere, legionesque distinere. cum subito pars equitatus Cæsaris cum leui armatura contra Gætulos in iussu ac temere longius progressi, paludemque transgressi, multitudinem hostium
4 sustinere pauci non potuerunt; leuique armatura deserti, ac pulsi, conuulneratique, vno equite amisso, multis equis sauciis, leuis armaturæ
5 XXVI occisis, ad suos refugerunt. Quo secundo equestri prœlio facto, Scipio lætus in castra
6 nocte copias reduxit. (quod) proprium gaudium bellantibus fortuna tribuere non decreuit. namque postero die Cæsar cum parte equitatus sui Leptim, frumenti gratia, misit. in itinere prædatores equites Numidas Gætulosque ex improuiso adorti circiter centum partim oc-
7 ciderunt, partim viuorum potiti sunt. Cæsar interim quotidie legiones in campum deducere, atque opus facere, vallumque & fossam per medium campum deducere, aduersariorumque
8 excursionibus iter officere non intermittit. Scipio

CAP. LXI. 3. *pars equitatus -- progressi*) Synthesis, historicis æque ac poetis grata. Sallustius Iugurth. cap. 60. *magna pars confecti vulneribus, abeunt.*

6. *quod proprium gaudium bellantibus*) Scaliger, credo, vncis primus suspectum *quod* inclusit.

7. *excursionibus iter officere*) Raro hoc verbum cum accusandi casu iunctum, quod ita insolens est Seb. Gryphio visum, vt *iter* hoc loco expungeret. Glandorpius vult exemplo Plautino illustrare Trucul. act. II. extr. *te officiam*: sed libri inde ab Aldino, quos scio, referunt omnes conficiam. Passiue tamen Lucre-

pio item munitiones contra facere, & in iugo, ne a Cæſare excluderetur, approperare. Ita duces vtrique & in operibus occupati erant, & nihilo minus equeſtribus prœliis inter ſe quotidie dimicabant. Interim Varus claſſem, quam LXII
antea Vticæ, hiemis gratia, ſubduxerat, cognito legionis VII & IIX ex Sicilia aduentu, celeriter deducit, ibique Gætulis remigibus epibatisque complet; inſidiandique gratia progreſſus, Adrumetum cum LV nauibus peruenit. Cu- 2
ius aduentus inſcius Cæſar, L. Ciſpium cum claſſe XXVII nauium ad Thapſum verſus in ſtationem, præſidii gratia commeatur ſui, mittit: itemque Q. Aquilam cum XIII nauibus longis Adrumetum, eadem de cauſſa, præmittit. Ciſpius, quo erat miſſus, celeriter peruenit: Aquila, tempeſtate iactatus, promontorium ſu- 3
perare non potuit: atque angulum quemdam tutum a tempeſtate nactus, cum claſſe ſe longius a proſpectu remouit. reliqua claſſis in ſa- 4
lo ad Leptim, egreſſis remigibus, paſſimque in li-

tius II. verſ. 155. *officiuntur* dixit. & ipſe Cicero I de Orat. c. 39. *officeretur:* quæ tranſitiuæ notioni ſubueniunt.

CAP. LXII 2. *ad Thapſum verſus*) Sic veteres libri conſtanter: poſteriores ſine ad. Ratio ſæpe expoſita. Vide vel huius libri cap. 23. ſect. 3. cum adnotatis noſtris.

3. *Aquila, tempeſtate iactatus, ſuperare*) Vetus liber, quem ſæpe laudaui, interſerit quædam, *iactatus, (cum claſſe propius) promontorium*, cetera: quæ vero, etiam a proximis, vt ſuperflua, reſecta ſunt. Rubenius tamen Elect. II, 4. cenſet reſtituenda.

litore vagantibus; partim in oppido victus sui mercandi gratia, progressis, vacua a defensoribus stabat. Quibus rebus, Varus perfugis
5 cognitis, occasionem nactus, vigilia secunda, Adrumeto ex Cothone egressus, primo mane Leptim vniuersa classe vectus, naues onerarias, quæ longius a portu in salo stabant, incendit, & penteres duas vacuas a defensoribus, nullo repugnan-
LXIII te, cepit. Cæsar interim celeriter per nuntios in castris, cum opera circuiret, certior factus, quæ aberant a portu millia passuum VI, equo admisso, omissis omnibus rebus, celeri-
2 ter peruenit Leptim: ibique moratus, omnes vt se naues consequerentur, primum ipse nauigiolum paruum conscendit; in cursu Aquilam, multitudine nauigiorum perterritum, atque trepidantem nactus, hostium classem sequi cœpit.
3 Interim Varus, celeritate Cæsaris audaciaque motus, cum vniuersa classe, conuersis nauibus,
4 Adrumetum versus fugere contendit. Quem Cæsar in millibus passuum IV consecutus, recupera-

5. *Adrumeto ex Cothone egressus*) Portum quemdam *Cothone* significari non dubitatur. Strabo lib. XVII Carthagini portum seu nauale huius nominis tribuit. ὁ Κώθων νησίον περιφερὲς εὐρίπῳ περιεχόμενον ἔχοντι νεωσοίκους ἑκατέρωθεν κύκλῳ. Et si Seruio credimus, ad Aeneid. I, vers. 427.

Hic portus alii effodiunt;

Carthaginienses *Cothona fossa vtuntur, non naturali portu*, Ad huius similitudinem videntur Adrumetini suum portum etiam Cothonem dixisse.

& penteres duas) πεντήρης, *quinqueremis* nauis, ab ἐρέσσω. Vide mox cap. 63. sect. 4. Vsus & Græco nomine est de B. Alex. 47. sect. 2.

perata quinqueremi, cum omnibus ſuis epibatis atque etiam hoſtium cuſtodibus CXXX in ea naue captis, triremem hoſtium proximam, quæ in repugnando erat commorata, onuſtam remigum epibatarumque cepit; reliquæ naues 5
hoſtium promontorium ſuperarunt, atque Adrumetum in Cothonem ſe vniuerſæ contulerunt.
Cæſar eodem vento promontorium ſuperare 6
non potuit, atque in ſalo in ancoris ea nocte commoratus, prima luce Adrumetum accedit, ibique nauibus onerariis, quæ erant extra Cothonem, incenſis, omnibusque reliquis aliis aut ſubductis, aut in Cothonem compulſis, paulliſper commoratus, ſi forte vellent claſſe dimicare,
rurſus ſe recipit in caſtra. In ea naue captus LXIV
eſt P. Veſtrius eques Romanus, & P. Ligarius Afranianus, quem Cæſar in Hiſpania cum reliquis dimiſerat, & poſtea ſe ad Pompeium contulerat; inde ex prœlio effugerat, in Africamque ad Varum venerat. Quem ob periurium
perfidiamque Cæſar iuſſit necari. P. Veſtrio 2
autem, quod eius frater Romæ pecuniam imperatam numerauerat, & quod ipſe ſuam cauſſam Cæſari probauerat, ſe Naſidii claſſe captum, cum ad necem duceretur, beneficio Vari eſſe ſeruatum, poſtea facultatem ſibi nullam datam
transeundi, ignouit. Eſt in Africa conſue- LXV

CAP. LXIV. 1. *P. Ligarius Afranianus* qui ſub Afranio. Pompeii legato, in Hiſpania militauerat.

ob periurium perfidiamque) quia iureiurando ſe obſtrinxerat, cum dimitteretur a Cæſare, ſe contra ipſum haud amplius militaturum eſſe.

suetudo incolarum; vt in agris, & in omnibus fere villis sub terra specus, contendi frumenti gratia, clam habeant. atque id propter bella maxime, hostiumque subitum aduentum præpa-
2 rent. Qua de re Cæsar certior per indicem factus, tertia vigilia legiones II cum equitatu mittit a castris suis millia passuum X, atque inde magno numero frumenti onustos recepit in ca-
3 stra. Quibus rebus cognitis, Labienus, progressus a suis castris millia passuum VII per iugum & collem, per quem Cæsar pridie iter fecerat, ibi castra duarum legionum facit; atque ibi ipse quotidie existimans Cæsarem eadem sæpe frumentandi gratia commeaturum, cum magno equitatu leuique armatura insidiaturus, locis
LXVI idoneis consedit. Cæsar interim, de insidiis Labieni ex perfugis certior factus, paucos dies ibi commoratus, dum hostes quotidiano instituto; sæpe idem faciendo, in negligentiam adducerentur, subito mane imperat porta decumana legiones se IIX veteranas cum parte equitetus se-
2 qui: atque equitibus præmissis, neque opinantes insidiatores subito in conuallibus latentes, leui armatura concidit circiter D, reliquos in fu-
3 gam turpissimam coniecit. Interim Labienus cum vniuerso equitatu fugientibus suis suppetias occurrit. cuius vim multitudinis cum equites pauci Cæsariani iam sustinere non possent, Cæsar instructas legiones hostium copiis osten-
4 dit. Quo facto, perterrito Labieno ac retardato, suos equites recepit incolumes. Postero die Iuba Numidas eos, qui loco amisso, fuga se receperant in

in castra, in cruce omnes suffixit. Cæsar interim, quoniam frumenti inopia premebatur, copias omnes in castra conducit; atque præsidio Lepti, Ruspinæ, Acille relicto, Cispio Aquilæque classe transdita, vt alter Adrumetum, alter Thapsum mari obsideret, ipse castris incensis, IV noctis vigilia, acie instructa, impedimentis in sinistra parte collocatis. ex eo loco proficiscitur, & peruenit ad oppidum Agar; quod a Gætulis sæpe antea oppugnatum, summaque vi per ipsos oppidanos erat defensum. ibi in campo castris vnis positis, ipse frumentatum circum villas cum parte exercitus profectus, magno inuento hordei, olei, vini, fici numero, pauco tritici, atque recreato exercitu, rediit in castra. Scipio interim, cognito Cæsaris discessu cum vniuersis copiis per iugum Cæsarum subsequi cœpit; atque ab eius castris millia passuum VI longe, trinis castris dispartitis copiis consedit. Oppidum erat Zetta, quod aberat a Scipione millia passuum X, ad eius regionem & partem castrorum collocatum, a Cæsare autem diuersum ac remotum, quod erat ab eo longe millia passuum XIIX, huc Scipio legiones, II, frumentandi gratia, misit. Quod postquam Cæsar ex perfugis cognouit, castris ex campo in collem ac tutiora loca collocatis, atque ibi præ-

LXVII (margin, beside line 1); 2 (beside "que vi per ipsos oppidanos erat defensum. ibi"); 3 (beside "in castra. Scipio interim, cognito Cæsaris di-"); LXVIII (beside "consedit. Oppidum erat Zetta, quod abe-"); 2 (beside "II, frumentandi gratia, misit. Quod postquam")

CAP. LXVII. 1. *ad oppidum Agar*) XVI millibus passuum a Thapso situm, *infra cap. 79.* Vnde coniectura de positione.

CAP. LXVIII. 1. *oppidum erat Zetta*) Nec huius oppidi situs est certior. Quidam putant Strabonis *Zel-*

præſidio relicto, ipſe IV vigilia egreſſus præter hoſtium caſtra proficiſcitur cum copiis, & oppi-
3 do potitur: legiones Scipionis comperit longius in agris frumentari: &, cum eo contendere conaretur, animaduertit copias hoſtium iis legionibus occurrere ſuppetias. quæ res eius im-
4 petum retardauit. Itaque, capto C. Mutio Regino equite R. Scipionis familiariſſimo, qui ei oppido præerat, & P. Atrio, equite R. de conuentu Vticenſi. & camelis XXII regis adductis, præſidio ibi cum Oppio legato relicto, ipſe ſe re-
LXIX cipere cœpit ad caſtra. Cum iam non longe a caſtris Scipionis abeſſet, quæ eum neceſſe erat prætergredi, Labienus Afraniusque, cum omni equitatu leuique armatura ex inſidiis adorti, agmini eius extremo ſe offerunt, atque ex
2 collibus primis exſiſtunt. Quod poſtquam Cæſar animaduertit, equitibus ſuis hoſtium vi oppoſitis, ſarcinas legionarios in aceruum iubet comportare, atque celeriter ſigna hoſtibus in-
3 ferre. Quod poſtquam cœptum eſt fieri, primo impetu legionum equitatus & leuis armatura hoſtium nullo negotio loco pulſa & deiecta
4 eſt de colle. Cum iam Cæſar exiſtimaſſet hoſtes pulſos deterritosque finem laceſſendi facturos; & iter cœptum pergere cœpiſſet; iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt, atque eadem ratione, qua ante dixi, in Cæſaris legio-

---

lam eſſe. Ortelius longius aberrat, Ptolemæi Ζειθα, *Zeuba* promontorium, vltra Syrthem minorem ſitum huc retrahens.

CAP. LXVIII, 4. *occurrere ſuppetias*) Vide ſupra cap. 25. ſect. 5.

legionarios impetum faciunt Numidæ, leuisque
armaturæ, mirabili velocitate præditi, qui inter
equites pugnabant, vna pariterque cum equiti-
bus accurrere & refugere conſueuerant. Cum 5
hoc ſæpius facerent, & Iulianos proficiſcentes
inſequerentur, & refugerent inſtantes, propius
non accederent, & ſinguli genere pugnæ vteren-
tur, eosque iaculis conuulnerare ſatis eſſe exiſti-
marent; Cæſar intellexit, nihil aliud illos cona-
ri, niſi, vt ſe cogerent caſtra in eo loco ponere,
vbi omnino aquæ nihil eſſet; vt exercitus eius
ieiunus, qui a quarta vigilia vsque ad horam x.
diei nihil guſtaſſet, ac iumenta ſiti perirent. Cum LXX
iam ad ſolis occaſum eſſet, & non totos c paſſus
in horam IV eſſet progreſſus, equitatu ſuo, pro-
pter equorum interitum, extremo agmine re-
moto; legiones inuicem ad extremum agmen e-
uocabat. ita vim hoſtium, placide leniterque
procedens, per legionarium militem commo-
dius ſuſtinebat. Interim equitum Numidarum 2
copiæ dextra ſiniſtraque per colles præcurrere,
coronæque in modum cingere multitudine ſua
Cæſaris copias, pars agmen extremum inſequi.
Cæſaris autem non amplius tres aut quatuor mili- 3
tes veterani, ſi ſe conuertiſſent, & pila viribus
contorta in Numidas infeſtos conieciſſent, am-
plius II millium ad vnum terga vertebant, ac rur-
ſus ad aciem paſſim, conuerſis equis, ſe collige-
bant, atque in ſpatio conſequebantur, & iacula
in legionarios coniiciebant. Ita Cæſar, modo 4
procedendo, modo reſiſtendo, tardius itinere
confecto, noctis hora prima omnes ſuos ad vnum
in

in caſtris incolumes, ſauciis x factis, reduxit.
5 Labienus, circiter CCC amiſſis, multis vulneratis ac defeſſis, inſtando omnibus, ad ſuos re-
6 cepit. Scipio interim legiones productas cum elephantis, quos ante caſtra in acie, terroris gratia, in conſpectu Cæſaris collocauerat, re-
LXXI ducit in caſtra. Cæſar contra eiusmodi hoſtium genera, copias ſuas, non vt imperator exercitum veteranum, victoremque maximis rebus geſtis, ſed vt laniſta tirones gladiatores
2 condocefacere: quo pede ſe reciperent ab hoſte, & quemadmodum obuerſi aduerſariis, & in quantulo ſpatio reſiſterent, modo procurrerent, modo recederent, comminarenturque impetum, ac prope quo loco, & quemadmo-
3 dum tela mitterent, præcipit. mirifice enim hoſtium leuis armatura anxium exercitum noſtrum atque ſollicitum habebat: quia & equites deterrebat prœlium inire, propter equorum in-
4 teritum; quod eos iaculis interficiebat; & legionarium militem defatigabat, propter velocitatem. grauis enim armaturæ miles ſimulatque ab his inſectatus conſtiterat, in eosque impetum fecerat, illi veloci curſu facile periculum
LXXII vitabant. Quibus ex rebus Cæſar vehementer commouebatur: quia, quodcumque prœlium, quoties erat commiſſum, equitatu ſuo, ſine legionario milite, hoſtium equitatui leuique armatura eorum nullo modo par
2 eſſe poterat. ſollicitabatur autem his rebus, quod

CAP. LXXI. 1. *Vt laniſta tirones gladiatores*) Laniſta magiſter gladiatorum, quos docebat & præparabat ad depugnandum.

quod nondum hostium legiones cognouerat, &
quonam modo sustinere se posset ab eorm equi-
tatu: leuique armatura, quæ erant mirifica, si
legiones quoque accessissent. Accedebat et- 3
iam hæc caussa, quod elephantorum magnitudo
multitudoque militum animos detinebat in ter-
rore, cui vni rei tamen inuenerat remedium.
namq; elephantos ex Italia transportari iusserat, 4
quo & miles noster speciemque & virtutem be-
stiæ cognosceret, & cui parti corporis eius te-
lum facile adiici posset, ornatusque ac lorica-
tus elephantus cum esset, quæ pars eius corpo-
ris nuda sine tegmine relinqueretur, vt eo tela
coniicerentur; præterea, vt iumenta bestia- 5
rum odorem, stridorem, speciem, consue-
tudine captarum, non reformidarent. Quibus 6
ex rebus largiter erat consecutus. nam & mi-
lites

CAP. LXXII. 4. *elephantos ex Italia transportari*) Veteres libri scripti & impressi, *in Italiam*; quod Goduinus tuendum suscipit. At si in Italia milites adsueti elephantis fuerant, vnde nouus in Africa metus? cur *terroris gratia* (cap. 70.) ante castra Scipio produxit? Ciacconius hoc primum vidit, deinde Lipsius (Elect. II, 22.) & *ex Italia* legendum censuerunt. Confirmat Dio Cassius lib. XLIII sub initium: *ὁ καῖσαρ ἐκ τῆς Ιταλίας ἐλέφαντας μετεπεμπέτο.*

6. *Quibus ex rebus largiter erat consecutus*) Locus male sanus. Scaliger hamatis virgulis verba, *quibus ex rebus* inclusit, quasi aliena: quem adhuc fere omnes editores secuti sunt. Cui displicet breuitas, *Largiter erat consecutus*; nec cetera putat frustra in libris esse. forte non inepte sic aut simili modo suppleuerit; *Quibus ex rebus, quod optauerat, largiter est consecutus.*

lites bestias manibus per tractabant, earumque tarditatem cognoscebant, equitesque in eos pila præpilata coniiciebant, atque in consuetudi-
LXXIII nem equos patientia bestiarum adduxerat. Ob has caussas, quas supra commemoraui, sollicitabatur Cæsar, tardiorque & consideratior erat factus, & ex pristina bellandi consuetudine ce-
2 leritateque excesserat. nec mirum. copias enim habebat in Gallia bellare consuetas locis campestribus, & contra Gallos, homines apertos, minimeque insidiosos, qui per virtutem,
3 non per dolum, dimicare consueuerunt. tum autem erat ei laborandum, vt consuefaceret milites hostium dolos, insidias, artificia, cognoscere, & quid sequi, quid vitare conueni-
4 ret. Itaque, quo hæc celerius conciperent, dabat operam, vt legiones, non in vno loco contineret, sed, per caussam frumentandi, huc atque illuc raptaret: ideo quod hostium copias ab se suoque vestigio non discessuras existima-
5 bat. atque post diem III productas accuratius suas copias, sicut instruxerat, propter hostium castra prætergressus, æquo loco inuitat ad dimi-
LXXIV candum. Postquam eos adhorrere videt, reducit sub vesperum legiones in castra. Legati interim ex oppido Vacca, quod finitimum fuit

---

pila præpilata) non cuspide præfixa, sed obtuso acumine, & instar pilæ rotunda. Plinius lib. IX, 30. de locustæ marinæ cornibus, *sunt propria rotunditate præpilata*. Et Quintilianus lib V, 12. *Declamationibus ad pugnam forensem velut præpilatis exerceri solebamus*. Lipsium lege Poliorcet. lib. IV dialog. IV.

CAP. LXXIV, 1. *ex oppido Vacca*) Neque de hoc op-

fuit Zettæ, cuius Cæsarem potitum esse demon-
strauimus, veniunt; petunt & obsecrant, vt si- 2
bi præsidium mittat; se res complures, quæ v-
tiles bello sint, administraturos. Per id tem- 3
pus (de eorum voluntate studioque erga Cæsa-
rem) transfuga suos ciues facit terciores, Iubam
regem celeriter cum copiis suis, antequam
Cæsaris præsidium eo perueniret, ad oppidum
adcucurrisse, atque aduemente multitudine cir-
cumdata, eo potitum, omnibusque eius oppidi
incolis ad vnum interfectis, dedisse oppidum di-
ripiendum delendumque militibus. Cæsar LXXV
interim lustrato exercitu a. d. XII kal. April. po-
stero die, productis vniuersis copiis, processus a
suis castris millia passuum V, a Scipione circiter
II millium interiecto spatio, in acie constitit.
Postquam satis diuque aduersarios a se ad dimi- 2
candum inuitatos, supersedere pugnæ animad-
uertit, reducit copias. Postero die castra mouet, 3
atque iter ad oppidum Sarsuram, vbi Scipio Nu-
mi-

---

pido plura constant, quam finitimum fuisse Zettæ atque ita in Africa propria. Alia ergo Vacca Numidiæ, forum terrum venalium totius regni, de qua Sallustius Iug. c. 47. & alibi.

2. *de eorum voluntate studioque erga Cæsarem*) Glossema hæc verba Lipsius Elect. II, 22. censet. Inepte enim intrusa sunt, nec cum ceteris cohærent.

transfuga suos ciues) Vaccenses legatos, qui cum Cæsare erant.

CAP. LXXV. 1. *Cæsar -- processus a suis castris*) id est progressus. Rara forma participii: tamen etiam Scribonius Largus Compos. C. *in processa ætate*. Et cognato verbo Rutilius v. 313. *decessis vmbris*.

ad oppidum Sarsuram) Videri posset Ptolemæi *Sasu-*

midarum habuerat præsidium, frumentumque
4 comportauerat, ire contendit. quod vbi Labienus animaduertit, cum equitatu leuique armatura agmen eius extremum carpere cœpit, atque ita lixarum mercatorumque, qui plaustris merces portabant, interceptis sarcinis, addito animo, propius audaciusque accedit ad legiones; quod existimabat, milites sub onere ac sub sarcinis defatigatos, pugnare non posse.
5 Quæ res Cæsarem non fefellerat. namque expeditos ex singulis legionibus CCC milites esse
6 iusserat. itaque eos, in equitatum Labieni immissos, turmis suorum suppetias mittit. Tum Labienus, conuersis equis, signorum conspectu perterritus, turpissime contendit fugere, multis eius occisis, compluribus vulneratis.
7 Milites legionarii ad sua se recipiunt signa, atque iter inceptum ire cœperunt. Labienus per iugum summum collis dextrorsus procul milites
LXXVI subsequi non desistit. Postquam Cæsar ad oppidum Sarsuram venit, inspectantibus aduersariis, interfecto præsidio Scipionis, cum suis auxilium ferre non auderent, fortiter repugnante P. Cornelio Scipione euocato, qui ibi præerat, atque a multitudine circumuento in-
2 terfectoque, oppido potitur; atque ibi frumento exercitui dato, postero die ad oppidum Tisdram peruenit, in quo Considius per id tempus fuerat

ra esse. nisi hæc longius in austrum, quam Cæsaris itinera ferebant deducta esset.

CAP. LXXVI. 1. *P. Corn. Scipione euocato*) De *euocatis* dixit ad lib. VII B. Gall. c. 65. sect. 5. & ad I. Civ. c. 17. sect. 4.

rat cum grandi præsidio, cohorteque sua gladiatorum. Cæsar, oppidi natura perspecta, atque inopia ab oppugnatione eius deterritus, protinus profectus circiter millia passuum IV ad aquam fecit castra, atque inde IV die egressus, redit rursus ad ea castra, quæ ad Ager habuerat. Idem facit Scipio, atque in antiqua castra copias reducit. 3
LXXVII Thabenenses interim, qui sub ditione & potestate Iubæ esse consuessent, in extrema eius regni regione maritima locati, interfecto regio præsidio, legatos ad Cæsarem mittunt; rem a se gestam docent; petunt orantque, vt suis forturnis, de pop. R. quod bene meriti essent, auxilium ferret.
2 Cæsar, eorum consilio probato, M. Crispum tribunum cum cohorte, & sagittariis, tormentisque compluribus, præsidio Thabenam mittit.
3 Eodem tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti, aut commeatu dato cum signis non potuerant ante transire in Africam, ad millia IV, equites CD, funditores sagittariique

3. *atque inopia deterritus*) Lipsius, dicto loco *aquæ inopia*, non *atque*, legit, quod locus castrorum, de quo proxime sequitur, suadet. Alii, *inopia* rerum, ad oppugnationem necessariarum, deterritum autumant.

CAP. LXXVII. 1. *Thabenenses sub ditione Iubæ*) Et hi incogniti, ab oppido *Thabena*, quod mox memoratur, dicti. Dicuntur in extrema regni regione maritima locati. Vide quæ supra cap. 43. sect. 3. notauimus.

3. *commeatu dato*) venia ad suos vel alio abeundi a signis.

4 que ∞ vno commeatu Cæſari occurrerunt. Itaq; tum his copiis & omnibus legionibus eductis, ſicut erat inſtructus, IIX millibus paſſuum a ſuis caſtris, ab Scipionis vero IV millibus paſſuum,
LXXVIII longe conſtitit in campo. Erat oppidum infra caſtra Scipionis, nomine Tegea, vbi præſidium equeſtre circiter CD habere conſueuerat.
2 eo equitatu dextra ſiniſtraque directo ab oppidi lateribus, ipſe, legionibus ex caſtris eductis, atque in iugo inferiore inſtructis, non longius fere ∞ paſſus ab ſuis munitionibus progreſſus,
3 in acie conſtitit. Poſtquam diutius in vno loco Scipio commorabatur, & tempus diei in otio conſumebatur; Cæſar equitum turmas ſuorum iubet in hoſtium equitatum, qui ad oppidum in ſtatione erat, facere impreſſionem; leuemque armaturam, ſagittarios, funditoresque eodem
4 ſubmittit. Quod vbi cœptum eſt fieri; & equis concitatis Iuliani impetum feciſſent, Pacidius ſuos equites exporrigere cœpit in longitudinem, vt haberent facultatem turmas Iulianas circumfundere, & nihilo minus fortiſſime acerrime-
5 que pugnare. quod vbi Cæſar animaduertit, CCC, quos ex legionibus habere expeditos conſueuerat, ex proxima legione, quæ ei prœlio in acie conſtiterat, iubet equitatui ſuccurre-
6 re. Labienus interim ſuis equitibus auxilia eque-

Vno commeatu) vna nauigatione, transportatione.

CAP. LXXVIII. 1. *oppidum nomine Tegea)* Errant, quibus eadem hæc & Ptolomæi *Tege* eſt, quæ longiſſime ab hac belli ſede in interiora recedit. Syrti maiori, quam minori, propior.

equeſtria ſubmittere, ſauciiſque ac defatigatis
integros, recentioribusque viribus equites
ſubminiſtrare. Poſtquam equites Iuliani CD 7
vim hoſtim, ad IV millia numero, ſuſti-
nere non poterant, & a leui armatura Nu-
midarum vulnerabantur, minutatimque cede-
bant; Cæſar alteram alam mittit, qui ſatagen-
tibus celeriter occurrerent. Quo facto, ſui 8
ſublati vniuerſi in hoſtes impreſſione facta, in fu-
gam aduerſarios dederunt, multis occiſis, com-
pluribus vulneratis, inſecuti per III millia paſ-
ſuum, vsque in colles hoſtibus adactis, ſe ad
ſuos recipiunt. Cæſar in horam X commora- 9
tus, ſicut erat inſtructus, ſe ad ſua caſtra rece-
pit omnibus incolumibus, in quo prœlio Pa-
cidius grauiter pilo per caſſidem caput ictus,
compluresque duces ac fortiſſimus quisque in-
terfecti, vulneratique ſunt. Poſtquam LXXIX
nulla conditione cogere aduerſarios poterat, vt
in æquum locum deſcenderent, legionumque
periculum facerent, neque ipſe propius hoſtem
caſtra ponere, propter aquæ penuriam ſe poſ-
ſe animaduerteret, aduerſarios non eorum vir-
tute

7. *minutatimque cedebant*) Vetus codex *cadebantur*.
ſatagentibus) laborantibus Iulianis ſubuenirent. *Satagere* enim eſt anxie torqueri difficultate rei conficiendæ.
19. *pilo per caſſidem caput ictus*) circa caput, in capite: Græca ellipſi præpoſitionis *κατά*. Sic infra cap. 85. ſect. 7. *brachium gladio percuſſus*.
CAP. LXXIX 1. *aduerſarios non eorum virtute confidere*) non ſua virtute.

tute confidere, sed aquarum inopia fretos, de-
2 spicere se intellexit. pridie non. Apr. tertia vi-
gilia egressus, ab Agar XVI millia passuum
nocte progressus, ad Thapsum, ubi Vergilius
cum grandi præsidio præerat, castra ponit, op-
pidumque eo die circum munire cœpit, locaque
idonea opportunaque complura præsidiis occu-
pare; ne hostes intrare ad se ac loca interiora ca-
3 pere possent. Scipio interim, cognitis Cæsa-
ris consiliis, ad necessitatem adductus dimican-
di, ne per summum dedecus fidissimos suis re-
bus Thapsidanos & Vergilium amitteret, con-
festim Cæsarem per superiora loca consecutus,
millia passuum IIX a Thapso binis castris con-
LXXX sedit. Erat stagnum salinarum, inter quod,
& mare, angustiæ quædam non amplius mille
& quingentos passus intererant: quas Scipio
intrare, & Thapsitanis auxilium ferre conaba-
tur; quod futurum Cæsarem non fefellerat.
2 namque pridie, in eo loco castello munito,
ibique trino præsidio relicto, ipse cum reliquis
copiis lunatis castris Thapsum operibus circum-
3 muniuit. Scipio interim, exclusus ac incepto iti-
nere supra stagnum postero die & nocte confe-
cta, cælo albente non longe a castris præsidio-
que, quod supra commemorauimus, ∞ D pas-
sibus, ad mare versus consedit, & castra mu-
4 nire cœpit. Quod postquam Cæsari nuntia-
tum est, milites ab opere deductos, castris
præsidio Asprenate proconsule cum legionibus
II re-

sed aquarum inopia) MSS tres *copia*. Vide Goduin. Inopia
Cæsaris: copia Scipionis.

II relicto: ipſe cum expedita copia in eum lo-
cum citatim contendit: claſſisque parte ad Tha- 5
pſum relicta, reliquas naues iubet poſt hoſtium
tergum quam maxime ad litus appelli, ſignum-
que ſuum obſeruare; quo ſigno dato, ſubi- 7
to clamore facto, ex improuiſo hoſtibus auer-
ſis incuterent terrorem, vt perturbati ac perterri-
ti reſpicere poſt terga cogerentur. Quo LXXXI
poſtquam Cæſar peruenit, & animaduertit aci-
em pro vallo Scipionis, elephantosque dextro
ſiniſtroque cornu collocatos & nihilo minus
partem militum caſtra non ignauiter munire;
ipſe, acie triplici collocata, legione x ſecunda-
que dextro cornu, IIX & IX ſiniſtro, oppoſitis
v legionibus, in quarta acie ante ipſa cornua
quinis cohortibus contra beſtias collocatis, ſagit-
tariis, funditoribus in vtrisque cornibus diſpoſi-
tis, levique armatura inter equites interiecta,
ipſe pedibus circum milites concurſans, virtu-
tesque veteranorum prœliaque ſuperiora com-
memorans, blandeque appellans, animos eo-
rum excitabat. Tirones autem, qui numquam 2
in acie dimicaſſent, hortabatur, vt veterano-
rum virtutem æmularentur, eorumque famam,
nomen, locumque, victoria parta, cuperent
poſſidere. Itaque in circumeundo exer- LXXXII
citum, animaduertit hoſtes circa vallum trepi-
dare, atque vltro citroque pauidos concurſare,
& modo ſe intra portas recipere, modo incon-
ſtanter immoderateque prodire. Cumque idem 2
a plu-

CAP. LXXX. 4. *cum expedita copia*) cum copiis, ſeu parte exercitus expedita. Vide ſupra cap. 10.

a plurimus animaduerti cœptum esset; subitò legati euocatique obsecrare Cæsarem, ne dubitaret signum dare: victoriam sibi propriam a diis
3 immortalibus portendi. Dubitante Cæsare, atque eorum studio cupiditatique resistente, sibique eruptione pugnari, non placere clamitante, & etiam atque etiam aciem sustentante, subito dextro cornu, iniussu Cæsaris, tubicen
4 a militibus coactus, canere cœpit. Quo facto, ab vniuersis cohortibus signa in hostem cœpere inferri; cum centuriones pectore aduersò resisterent, vique continerent milites, ne iniussu imperatoris concurrerent, nec quidquam proficerent.
LXXXIII Quod postquam Cæsar intellexit, incitatis militum animis resisti nullo modo posse, signo Felicitatis dato, equo admisso, in hostem
2 contra principes ire contendit. A dextro interim cornu funditores sagittariique concita tela
3 in elephantos frequentes iniiciunt. Quo facto, bestiæ, stridore fundarum lapidumque perterritæ, sese conuertere, & suos post se frequentes stipatosque proterere, & in portas valli se-
4 mifactas ruere contendunt. Item Mauri equites, qui in eodem cornu cum elephantis erant, præsidio deserti, principes fugiunt. ita celeriter bestiis circuitis, legiones vallo hostium sunt potitæ: & paucis acriter repugnantibus interfectis, reliqui concitati in castra, vnde pridie erant egressi, confugiunt.
LXXXIV Non videtur esse

Cap. lxxxii. 2. *victoriam sibi propriam*) vt supra cap. 32. sect. 1.

Cap. lxxxiii. 1. *signo Felicitatis dato*) tessera suis inter pugnandum dato verbo FELICITAS.

esse prætermittendum de virtute militis veterani v legionis. nam, cum in sinistro cornu elephantus, vulnere ictus, & dolore concitatus, in lixam inermem impetum fecisset, eumque sub pede subditum, deinde genu innixus, pondere suo, proboscide erecta, vibrantique, stridore maximo premeret, atque enecaret; miles hic non potuit pati, quin se armatum bestiæ
2 offerret, quem postquam elephantus ad se telo infesto venire animaduertit, relicto cadauere, militem proboscide circumdat, atque in
3 sublime extollit armatum. qui in eiusmodi periculo cum constanter agendum sibi videret, gladio proboscidem, quo erat circumdatus, cædere, quantum viribus poterat, non destitit; quo dolore adductus elephantus, milite abiecto, maximo cum stridore cursuque conuersus ad reliquas bestias se recepit.
LXXXV Interim Thapso qui erant præsidio, ex oppido eruptionem porta maritima faciunt; &, siue vt suis subsidio occurrerent, siue, vt, oppido deserto, fuga salutem sibi pararent, egrediuntur; atque ita per mare vm-
2 bilici fine ingressi, terram petebant, qui a seruis puerisque, qui in castris erant, lapidibus pilisque prohibiti terram attingere, rursus se in
3 oppidum receperunt. Interim Scipionis copiis prostratis, passimque toto campo fugientibus, confestim Cæsaris legiones consequi, spatium-

CAP. LXXXV. 1. *per mare vmblici fine*) vmblico tenus. Sic. Sallustius fragm. ex lib. III Hist. *fine inguinum ingrediuntur mare.*

tiumque ſe non dare colligendi. qui poſtquam ad ea caſtra, quæ petebant, perfugerunt, vt, refectis caſtris, rurſus ſeſe defenderent, ducem aliquem requirunt, quem reſpicerent, cuius au-
4 ctoritate imperioque rem gererent. qui poſtquam aduerterunt, neminem eſſe ibi præſidio, protinus, armis abiectis, in regia caſtra fuge-
5 re contendunt. Quo poſtquam peruenerunt, eaque ab Iulianis teneri vident, deſperata ſalute, in quodam colle conſiſtunt, atque, armis demiſſis, ſalutationem more militari faciunt.
6 quibus miſeris ea res paruo præſidio fuit. namque milites veterani, ira & dolore incenſi, non modo, vt parcerent hoſti, non poterant adduci, ſed etiam ex ſuo exercitu illuſtres vrbanos, quos auctores appellabant, com-
7 plures aut vulnerarunt, aut interfecerunt. in quo numero fuit Tullius Rufus quæſtoribus, qui, pilo transiectus conſulto a milite, interiit. item Pompeius Rufus, brachium gladio percuſſus, niſi celeriter ad Cæſarem adcucurriſſet, interfe-
8 ctus eſſet. Quo facto complures equites R. ſenatoresque perterriti ex prœlio ſe receperunt; ne a militibus, qui ex tanta victoria licentiam ſibi ad ſumpſiſſent immoderate peccandi impunitate,

---

4. *armis abiectis*) noo omnibus, ſed que impedimento fugæ erant, ſcuto maxime. nam ſequitur illico: *armis demiſſis ſalutationem faciunt.*

6. *quos auctores appellabant*) Lipſius ſæpe dicto Electorum loco *fautores* ſubſtituit, puta, cauſſæ Pompeianæ. Aut *auctores* rerum intellige, quæ militibus diſplicuerunt.

8. *brachium gladio percuſſus*) vide ſupra cap. 78. ſect. 10.

tate, propter maximas res gestas, ipsi quoque
interficerentur. itaque omnes Scipionis mili- 9
tes, cum fidem Cæsaris implorarent, inspectan-
te ipso Cæsare, & a militibus deprecante, eis v-
ti parcerent, ad vnum sunt interfecti. Cæ- LXXXVI
sar, trinis castris potitus, occisisque hostium x
millibus, fugatisque compluribus, se recepit,
L militibus amissis, paucis sauciis, in castra:
ac statim ex itinere ante oppidum Thapsum con- 2
stitit: elephantosque LXIV ornatos armatosque
cum turribus ornamentisque capit, captos ante
oppidum instructos constituit: id hoc consilio,
si posset Vergilius, quique cum eo obsideban-
tur, rei male gestæ suorum indicio a pertinacia
deduci. deinde ipse Vergilium appellauit, in- 3
uitauitque ad deditionem, suamque lenitatem
& clementiam commemorauit. quem postquam
animaduertit responsum sibi non dare, ab oppi-
do recessit. postero die, diuina re facta, con- 4
cione aduocata, in conspectu oppidanorum mi-
lites collaudat: totumque exercitum veteranum
donauit. præmia fortissimo cuique ac bene
merenti pro suggestu tribuit: ac statim inde di- 5
gressus, C. Rebello proconsule cum III ad Tha-
psum legionibus, & Cn. Domitio cum II Tis-
dræ, vbi Considius præerat ad obsidendum, re-
lictis. M. Messalla Vticam ante præmisso, cum
equitatu ipse eodem iter facere contendit. E- LXXXVII
quites interim Scipionis, qui ex prœlio fuge-
rant, cum Vticam versus iter facerent, perue-
niunt ad oppidum Paradam. vbi, cum ab incolis
non

CAP. LXXXVII. 1. *ad oppidum Paradam)* Strabo lib.

non reciperentur, ideo quod fama de victoria Cæsaris præcucurrisset; vi oppido potiti, in medio foro lignis coaceruatis, omnibusque rebus eorum congestis, ignem subiiciunt, atque eius oppidi incolas cuiusque generis ætatisque, viuos, constrictosque in flamma coniiciunt, atque ita acerbissimo adficiunt supplicio: deinde pro-
2 tinus Vticam perueniunt. Superiore tempore M. Cato, quod Vticensibus, propter beneficium legis Iuliæ, parum in suis partibus præsidii esse existimauerat, plebem inermem oppido eiecerat, & ante portam Bellicam castris fossaque paruula dumtaxat munierat, ibique custodiis circumdatis, habitare coegerat: senatum autem op-
3 pidi custodia tenebat. Eorum castra ii equites adorti, expugnare cœperunt, ideo quod eos partibus Cæsaris fauisse sciebant, vt eiis interfectis, eorum pernicie dolorem suum vlciscerentur.
4 Vticenses, animo addito ex Cæsaris victoria, lapidibus fustibusque equites repulerunt. Itaque postquam castris non potuerant potiri, Vticam se in opidum coniecerunt, atque ibi multos Vticen-

xvii p. 572. Φαρὰν *Pharam* hoc oppidum appellat. De distantia ab Vtica, nihil certi habemus.

2. *propter beneficium legis Iuliæ*) de libertate ciuitatibus prouinciarum, antea liberis, conseruanda. Cicero in Pison. cap. 16. *Lege Cæsaris iustissima atque optima populi liberi plane & vere erant liberi.*

ante portam Bellicam) Sic ante ducentos & plures annos expressum fuit: perperam postea *belli caussa* a quibusdam substitutum. Fuit enim portæ nomen oppidanæ Vticensium.

4. *castris non potuerant potiri*) Sic in tribus MSS. Goduinus -

censes interfecerunt; domósque eorum expu-
gnauerunt, ac diripuerunt. Quibus cum Ca- 5
to persuadere nulla ratione quiret, vt secum op-
pidum defenderent, & cæde rapinisque desiste-
rent; &, quid sibi vellent, sciret; sedandæ eo-
rum importunitatis gratia, singulis HSC diui-
sit. Item Sulla Faustus fecit, ac de sua pecu-
nia largitus est: vnaque cum iis ab Vtica pro-
ficiscitur, atque in regnum ire contendit. Com- LXXXIIX
plures interim ex fuga Vticam perueniunt.
quos omnes Cato conuocatos, vna cum CCC,
qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum
contulerant, hortatur, vt seruitia manumitte-
rent, oppidumque defenderent. Quorum 2
cum partem adsentire, partem animum men-
temque perterritam atque in fuga destinatam ha-
bere intellexisset; amplius de ea re agere desti-
tit, nauesque iis attribuit, vt, in quas quis-
que partes vellet, proficisceretur. ipse, omni- 3
bus rebus diligentissime constitutis, liberis su-
is L. Cæsari, qui tum ei pro quæstore fuerat,
commendatis, & sine suspicione, vultu atque
sermone, quo superiore tempore vsus fue-
rat,

---

inuenit: in vno scripto, & vetusto impresso (Venet. 1499.) *castra capere.* Scaliger & sequaces *castra potiri:* de qua syntaxi ad Nepotis Eumenem cap. 3. sect. 4. vide quæ notauimus.

CAP. LXXXVIII. 1. *vna cum* CCC) Hi trecenti Romani ciues erant, *ἐν δὲ Λιβύῃ πραγματευόμενοι ἀπὸ ἐμπορείας καὶ δανεισμῶν, in Africa mercaturam & fenus exercentes,* quorum consilio & opera Cato vtebatur. *Plutarchus Catone p. 788.* Adde quæ noster mox cap. 90.

rat, cum dormitum isset, ferrum intro clam in cubiculum tulit, atque ita se transiecit. qui dum,
4 anima nondum exspirata, concidisset; & impetu facto in cubiculum, ex suspicione medicus familiaresque continere, atque vulnus obligare cœpissent, ipse suis manibus vulnus crudelissime diuellit. atque animo præsenti se interemit.
5 Quem Vticenses, quamquam oderant partium gratia, tamen propter eius singularem integritatem, & quod dissimillimus reliquorum ducum fuerat, quodque Vticam mirificis operibus munierat, turresque auxerat, sepultura ad-
6 ficiunt. Quo interfecto, L. Cæsar, vt aliquid sibi ex ea re auxilii pararet, conuocato populo, concione habita, cohortatur omnes, vt portæ aperirentur: se in Cæsaris clementia magnam
7 spem habere. Itaque, portis patefactis, Vtica egressus, Cæsari imperatori obuiam proficiscitur. Messalla, vt erat imperatum, Vticam peruenit, omnibusque portis custodias po-
LXXXIX nit. Cæsar interim, a Thapso progressus, Vscetam peruenit, vbi Scipio magnum frumenti numerum, armorum, telorum, ceterarumque rerum cum paruo præsidio habuerat. id aduenieus potitur: deinde Adrumetum peruenit.
2 Quo cum sine mora introisset, armis, frumento, pecuniaque considerata, Q. Ligario, C. Considio filio, qui tum ibi fuerat, vitam concess-

CAP. LXXXIX, 1. *Vscetam peruenit)* Videtur Ptolemæi *Οὐζιχία*, *Vzecia* esse, oppidum mediterraneum, diuersum ab Vzita. nam vtrumque Ptolemæus in illo tractu memorauit.

2. *Q. Ligario)* pro quo exstat Ciceronis oratio.

ceſſit. deinde eodem die Adrumeto egreſſus, 3
Liuineio Regulo ibi cum legione relicto, Vti-
cam ire contendit; cui in itinere fit obuius L.
Cæſar, ſubitoque ſe ad genua proiecit, vitam-
que ſibi, nec amplius quidquam, deprecatur,
cui Cæſar facile & pro ſua natura & inſtituto con-
ceſſit. item Cæcinæ, C. Atego, P. Atrio, L. 4
Cellæ patri & filio, M. Eppio, M. Aquinio, Ca-
tonis filio, Damaſippique liberis ex ſua conſue-
tudine, tribuit; circiterque noctem, lumini-
bus accenſis, Vticam peruenit, atque extra op-
pidum ea nocte manſit. Poſtero die mane XC
oppidum introiit; concioneque aduocata, V-
ticenſes incolas cohortatus, gratias pro eorum
ſtudio erga ſe agit; ciues autem Romanos nego- 2
tiatores, & eos, qui inter CCC pecunias contu-
lerant Varo & Scipioni, multis verbis accuſa-
tos, & de eorum ſceleribus longiori habita ora-
tione, ad extremum, vt ſine metu prodirent, e-
dicit: ſe eis dumtaxat vitam conceſſurum; bo- 3
na quidem eorum ſe venditurum, ita tamen, vt,
qui eorum bona ſua redemiſſet, ſe bonorum
venditionem indicturum, & pecuniam multæ
nomine relaturum, vt incolumitatem retinere
poſſent. Quibus metu exſanguibus, de vitaq;
ex ſuo promerito deſperantibus, ſubito oblata 4
ſalute, libentes cupidique conditionem accepe-
runt: petieruntque a Cæſare, vt vniuerſis CCC
vno nomine pecuniam imperaret. itaque bis 5
millies HS his impoſito, vt per triennium ſex pen-
ſioni-

CAP. XC. 5. *bis millies* HS) quinque millionibus vnciali-
um: ſeu tonnis, vt vocantur, quinquaginta Conſule

ſionibus populo R. ſoluerent, nullo eorum recuſante, ac ſe eodem die demum natos prædi-
XCI cantes, læti gratias agunt Cæſari. Rex interim Iuba, vt ex prœlio fugerat, vna cum Petreio interdiu in villis latitando, tandem nocturnis itineribus confectis, in regnum peruenit;
2 atque ad oppidum Zamam, vbi ipſe domicilium, coniuges, liberosque habebat, quo ex cuncto regno omnem pecuniam cariſſimasque res comportauerat, quodque inito bello operibus ma-
3 ximis munierat, accedit. Quem antea oppidani, rumore exoptato de Cæſaris victoria audito, ob has cauſſas oppido prohibuerunt, quod bello contra populum R. ſuſcepto, in oppido Zama, lignis congeſtis, maximam in medio foro pyram conſtruxerat; vt, ſi forte bello foret ſuperatus, omnibus rebus eo coaceruatis, dehinc ciuibus cunctis interfectis, eodemque proiectis, igne ſubiecto, tum demum ſe ipſe inſuper interficeret, atque vna cum liberis, coniugibus, ciuibus,
4 cunctaque gaza regia cremaretur. Poſtquam Iuba ante portas diu multumque primo minis pro imperio egiſſet cum Zamenſibus; deinde, cum ſe parum proficere intellexiſſet, precibus quoque oraſſet, vti ſe ad ſuos deos penates admitterent; vbi eos in ſententia perſtare animaduertit, nec minis nec precibus ſuis moueri, quo ma-

ſummos viros Gronov. de Seſtert. p. 166. Græuium ad Cic. lib. XI epiſt. x.

CAP. XCI. 2. *ad oppidum Zamam*) Longe a mari ad auſtrales prope fines Numidiæ hoc oppidum ſitum eſt. Vid. Geograph.

magis se reciperent, tertio petit ab eis, vt sibi
coniuges liberosque redderent, vt secum eos a-
sportaret. Postquam sibi nihil omnino oppida- 5
nos responsi reddere animaduertit, nulla re ab
iis impetrata, ab Zama discedit, atque ad vil-
lam suam cum M. Petreio paucisque equitibus
se confert. Zamenses interim legatos de XCII
iis rebus ad Cæsarem Vticam mittunt, petunt-
que ab eo, vti ante quam rex manum collige-
ret, seseque oppugnaret, sibi auxilium mitte-
ret: se tamen paratos esse, sibi quoad vita sup-
peteret, oppidum seque ei reseruare. Legatos 2
collaudatos Cæsar domum iubet antecedere, ac
suum aduentum prænuntiare. Ipse, postero
die Vtica egressus, cum equitatui re in regnum
contendit. Interim in itinere ex regiis copiis 3
duces complures ad Cæsarem veniunt, orant-
que vt sibi ignoscat. Quibus supplicibus venia
data, Zamam perueniunt. Rumore interim 4
perlato de eius lenitate clementiaque, prope-
modum omnes regni equites Zamam perueniunt
ad Cæsarem; ab eoque sunt metu periculoque li-
berati. Dum hæc vtrobique geruntur, Con- XCIII
sidius, qui Tisdræ cum familia, sua gladiatoria
manu, Gætulisque præerat, cognita cæde suo-
rum, Domitiique & legionum aduentu perter-
ritus, desperata salute, oppidum deserit, se-
que clam cum paucis barbaris, pecunia onustus,
subducit, atque in regnum fugere contendit,
quem Gætuli, sui comites, in itinere, prædæ 2
cu-

CAP. XCIII. 1. *Domitiique & legionum)* Vide supra cap. 86. sect. 5.

cupidi, concidunt; seque in quascumque potuere partes, conferunt.
3 C. interim Vergilius, postquam terra marique clausus, se nihil proficere intellexit, suosque interfectos aut fugatos, M. Catonem Vticæ sibi ipsi manus intulisse, regem vagum a suis desertum ab omnibus aspernari, Saburam eiusque copias ab Sitio esse deletas, Vticæ Cæsarem sine mora receptum, de tanto exercitu reliquias esse nullas, quæ sibi suisque liberis prodessent; a Caninio proconsule, qui eum obsidebat, fide accepta, seque, & sua omnia, & oppidum proconsuli transdit.
XCIV Rex interim Iuba, ab omnibus ciuitatibus exclusus, desperata salute, cum iam conatus esset cum Petreio, vt per virtutem interfecti esse viderentur, ferro inter se depugnant: atque firmior imbecilliorem Iuba Petreium facile ferro consumpsit.
2 deinde, ipse sibi cum conaretur gladio transiicere pectus, nec posset, præcibus a seruo suo impetrauit, vt se interficeret, idque obtinuit.
XCV P. interim Sitius, pulso exercitu Saburæ, præfecti Iubæ, ipsoque interfecto, cum iter cum paucis per Mauretaniam ad Cæsarem faceret, forte incidit in Faustum, Afraniumque, qui eam manum habebant, qua Vticam diripuerant, iter-

que

CAP. XCIV. 1. *cum iam conatus esset*) Posteriores cum Scaligero vncis hæc verba, quasi suspecta & superflua, includunt. Seruari possunt quæ in omnibus libris exstant, si cum Goduino legas *conuiuatus* loco *conatus*. Florus sane IV, 1. *Iuba cum sese recepisset in regiam, magnifice epulatus postero die cum Petreio, fugæ comite, super mensas & pocula interficiendum se ei præbuit.*

quæ in Hispaniam tendebant, & erant numero circiter ∞ D. itaque celeriter nocturno tempore, insidiis dispositis, eos prima luce adortus, præter paucos equites, qui ex primo agmine fuerant, reliquos aut interficit, aut in deditionem accipit; Afranium & Faustum viuos capit cum coniuge & libris. Paucis post diebus, dissensione in exercitu orta, Faustus & Afranius interficiuntur. Pompeiæ cum Fausti libris Cæsar incolumitatem suaque omnia concessit. Scipio interim cum Damasippo & Torquato, & Plætorio Rustiano, nauibus longis diu multumque iactati, cum Hispaniam peterent, ad Hipponem regium deferuntur, vbi classis P. Sitii per id tempus erat. a qua pauciora ab amplioribus circumuenta nauigia deprimuntur, ibique Scipio cum iis quos paullo ante nominaui, interiit. Cæsar interim, Zamæ auctione regia facta, bonisque eorum venditis, qui ciues Romani contra populum R. arma tulerant, præmiisque Zamensibus, qui de rege excludendo consilium ceperant, tributis, vectiga-

Margin: 2 (beside "circiter ∞ D."); 3 (beside "capit cum coniuge"); XCVI (beside "concessit. Scipio"); 2 (beside "classis P. Sitii"); XCVII (beside "minaui, interiit. Cæsar")

CAP. XCV. 3. *Faustus & Afranius interficiuntur*) Hic videtur tumultui militari cædes tribui; at Florus IV, 2. *imperio* Cæsaris hos interfectos dicit: Eutropius VI. 18. *Faustus a Cæsare interfectus est.* Suetonius c. 75. dubitat.

Pompeiæ cum Fausto liberis) Pompeii Magni filia Fausto, Sullæ dictatoris filio, nupserat.

CAP. XCVI. 1. *ad Hipponem regium*) Regius cognominatur hic Hippo, quia in regno Numidarum situs erat: post clarior facta ciuitas Augustini episcopatu. Alter Hippo, Diarchytus cognomine, fuit Africæ propriæ, haud procul ab Vtica.

galibusque regiis abrogatis, ex regnoque prouincia facta, atque ibi Crispo Sallustio proconsule cum imperio relicto, ipse Zama egressus
2 Vticam se recepit. Ibi bonis venditis eorum, qui sub Iuba Petreioque ordines duxerant, item Thapsitanis HS XX millia; conuentui eorum HS XXX millia; Adrumetanis HS XXX, conuentui eorum HS L millia; multæ nomine imponit. Ciuitates bonaque eorum ab omni iniuria rapi-
3 nisque defendit. Leptitanos, quorum superioribus annis Iuba bona diripuerat, & ad senatum questi per legatos, atque arbitris a senatu datis, sua receperant, tricies centenis millibus pondo olei in annos singulos multat, ideo quod initio, per dissensionem principum, societatem cum Iuba inierant, eumque armis, militibus, pecu-
4 nia iuuerant. Tisdritanos, propter humilitatem ciuitatis, certo numero frumenti mul-
XCVIII tat. His rebus gestis, idibus Iun. Vticæ classem conscendit, & post diem III Carales in Sardiniam peruenit. Ibi Sulcitanos, quod Nasidium eiusque classem receperant, copiisque iuuerant, HS C millibus multat; & pro decumis octauas
2 pendere iubet, bonaque paucorum vendit. & ante diem III kal. Quint. naues conscendit; & a Caralibus secundum terram prouectus, duo de trigesimo die, eo quod tempestatibus in portubus cohibebatur, ad vrbem Romam venit.

CAP. XCVIII. 1. *Carales in Sardiniam*) Caralis & Carales, vtroque numero, Sardiniæ oppidum cum portu: & in australi latere huius insulæ Sulci oppidum aliud, vnde *Sulcitani*, qui sequuntur.

INCER-

INCERTI AVCTORIS
DE
CÆSARIS ADVERSVS POMPEII LIBEROS
BELLO HISPANIENSI
COMMENTARIVS.

* *Belli Gallici librum* VIII. *item de Alexandrino & Africano commentarios, plerique A. Hirtio, quidam Oppido, vtrique Cæsaris amico, vindicant. Hispaniensis autem belli ne eidem auctori tribuamus, scribendi ratio maxime diuersa, sæpe sordida, neglecta, turbata in causa est. Quamquam enim auctor libri* VIII. *in proœmio dixit, se commentarios rerum gestarum vsque ad exitum vitæ Cæsaris confecisse: tamen, quo minus eiusdem hunc Hispaniensis belli librum credamus esse, stili, quam dixi, enormis disparitas impedit. Quisquis illius auctor fuit, egregius, credo, miles, amicus ac comes Cæsaris: tamen is minus eruditus fuit, nec dicendi scribendique facultate imbutus. Io. Rellicanus priores libros Hirtio; hunc postremum Oppido adiudicat; nec vero rationem adfert, cur horum ita ingenia disiungat. Ger. Io. Vossio in mentem de Balbo venit, quod nec absimile vero est, quia Hispanus genere, non Romanus aut Italus fuit; & æque Cæsari, vt Hirtius Oppidusque, amicissimus. Accedit quod ephemeris potius, quam historia hic liber sit:* BALBI *autem* EPHEMERIDEM *memorauit Sidonius lib.* IX *epist.* XIV. *Sed abstineo in caussa dubia aliquid definire.*

SVMMARIVM.

Prima pars XXVII *capitibus, quæ magno ad Mundam prœlio antecesserunt, transfugia, cædes, facinora vtrimque patrata, oppidorum oppugnationes, expilationes, conflictus varios describit. Pars media ipsum*

ad Mundum prælium exponit. Postrema, quæ consecuta sunt pugnam, enarat, Cn. Pompeii interitum Sexti fratris fugam, oppressionem Dedii, & reliquias ex bello dissipatas.

PHARNACE superato, Africa recepta, qui ex iis prœliis cum adolescente Cn. Pompeio profugissent; cum & vlterioris Hispaniæ potitus esset, dum Cæsar muneribus dandis in Italia detinetur; quo facilus præsidia contra compararet Pompeius, in fidem vniuscuiusque ciuitatis confu-
2 gere cœpit. ita partim precibus, partim vi, bene magna comparata manu, prouinciam vasta-
3 re cœpit. Quibus in rebus nonnullæ ciuitates sua sponte auxilia mittebant, item non nullæ
4 portas claudebant. ex quibus, si qua oppida vi ceperat, cum aliquis ex ea ciuitate optime de Cn. Pompeio meritus ciuis esset, propter pecuniæ magnitudinem aliqua ei inferebatur caussa, vt, eo de medio sublato, ex eius pecunia la-
5 tronum largitio fieret. Ita paucis commodis hoste hortato maiores augebantur copiæ. ideoque

CAP. I. 1. *profugissent)* profugerant. Sic sæpe auctor. Vide infra cap. 11. sect. 2. notata.

Vlterioris Hispaniæ) ante Augustum omnis Hispania in citeriorem & vlteriorem diuisa erat. Vtraque separatim prouincia Romana illis temporibus fuit.

muneribus dandis) spectaculis populo dandis.

4. *latronum largitio)* Plus partibus suis auctor fauet, quam bonum decebat historicum.

5. *hoste hortato)* obscure dictum, &, vt videtur, passiue: quod an vsus Latinitatis in hoc verbo ferat (nam in aliis deponentibus non est insolitum) non possum dicere.

GALLIAE PARS

OCEANVS OCCIDENTALIS

MEDITERRANEVM

Occidens

Narbo

Montes

Rhoda

Caretani

Emporiae

Ausetani

Ilergetes

Calagurris Fibularia

Cinga fl.

Ilerda

Sicoris fl.

Barcino

Tarraco

Dertosa

Illurgauones

Balearides Insulae

Maior

Minor

Pollentia

Palma

Mago

Ebusus

Ophiusa

Olisipo

Sinus

Sacrum promontorium

HISPANIA
TEMPORE
IVLII CAESARIS

que crebris nuntiis in Italiam missis, ciuitates
contrariæ Pompeio auxilia sibi depostulabant.
C. Cæsar dictator III, designatus II
IV, multis itineribus ante confectis, cum celeri
festinatione ad bellum conficiendum in Hispaniam
conuenisset, legati Cordubenses, qui a Cn.
Pompeio discesserant, Cæsari obuiam veniunt:
a quibus nuntiabatur, nocturno tempore oppi- 2
dum Cordubam capi posse: quod, nec opinantibus
aduersariis eius, prouincia potitus esset:
simulque, quod tabellaria Cn. Pompeio
dispositi omnibus locis essent, qui certiorem
Cn. Pompeium de Cæsaris aduentu facerent.
Multa præterea verisimilia proponebant. Qui- 3
bus rebus adductus, quos lagatos ante exercitui
præfecerat Q. Pedium & Q. Fabium Maximum
de suo aduentu facit certiores, vt, quem
sibi equitatum ex prouincia fecissent, præsidio
mitterent. ad quos celerius, quam ipsi opina- 4
ti sunt, appropinquauit, atque, vt ipse voluit,
equitatum sibi præsidio habuit. Erat III
idem temporis Sex. Pompeius frater, qui cum
præ-

CAP. II. 1. *C. Cæsar dictator* III, *designatus* IV) Cæsar dictaturam cum annis & consulatibus, contra morem patrium, repetebat. Primum dictator factus, cum ex Hispania rediret. *B. Civ.* II, 21. postea se abdicauit, *Civ.* III, 2. Iterum adsumsit dictaturam cum consulatu tertio. Nummo apud Vrsinum Famil. p. 128 COS. TERT. DICT. ITER. Et alio pag. 131. C. CAES. DIC. TER. Et alio ibidem CAES. DIC. QVAR. & in auersa, COS. QVINC. Igitur vere Suetonius c. 76. *Honores nimios recepit, continuum consulatum, perpetuam dictaturam:* & nummo p. 127. CAES. DICT. PERPETVO.

præsidio Cordubam tenebat: quod eius prouinciæ caput esse existimabatur: ipse autem Cn. Pompeius adolescens Vliam oppidum oppugnabat, & fere iam aliquod mensibus ibi detinebatur.
2 Quo ex oppido, cognito Cæsaris aduentu, legati, clam præsidia Cn. Pompeii, Cæsarem cum adissent, petere cœperunt, vt sibi primo quoque tempore subsidium mitteret.
3 Cæsar eam ciuitatem omni tempore optime de populo R. meritam esse sciens, XI cohortes secunda vigilia iubet proficisci, pariq; equites numero: quibus
4 præfecit hominem eius prouinciæ notum, & non parum scientem, L. Iulium Patiecum. Qui cum ad Cn. Pompeii præsidia venisset; incidit idem temporis, vt tempestate aduersa vehementique vento affligaretur, qua vi tempestatis ita obscurabatur, vt vix proximum cognoscere posset.
5 Cuius incommodum summam
6 vtilitatem ipsis præbebat. Ita, cum ad locum venerunt, iubet binos equites incedere, & recta per aduersariorum præsidia ad oppidum conten-

CAP. III. 1. *Vliam oppidum oppugnabat*) Vlia non procul a Corduba in meridiem sita: perperam in libris *Vlla* scripta. In nummis enim est *Vlia*, & vetus inscriptio apud Grut. p. 271. ORDO REIP. VLIENSIVM. quod etiam ad Bell. Alex. cap. 61. sect. 2. demonstrauimus.

4. *L. Iulium Patiecum*) Videtur *Patietus* esse, cuius apud Ciceronem Attic. XII. epist. 11. est mentio. Aut (nisi vtrobique idem est) de quo lib. VI famil. epist. IV ad Leptam: *Cæsar ad vos misit exemplum Patieti litterarum.* Quod Hispanici generis nomen exstat m. apud Val. Maximum lib. v. 4, 3.

tendere, mediisque ex præsidiis cum quære- 7
retur, qui essent; vnus ex nostris respondit,
*vt sileat verbum facere: nam id temporis cona-
ri ad murum accedere, vt oppidum capiant:* &
partim tempestate impediti vigiles non poterant
diligentiam præstare, partim illo responso de-
terrebantur. Cum ad portam appropinquas- 8
sent: signo dato, ab oppidanis sunt recepti, &
pedites equitesque, clamore facto, dispositis
ibi partim, qui remansere, eruptionem in aduer-
sariorum castra fecerunt. Sic illud cum insci-
entibus accidisset, existimabat magna pars ho-
minum, qui in iis castris fuissent, se prope ca-
ptos esse. Hoc misso ad Vliam præsidio, IV
Cæsar, vt Pompeium ab ea oppugnatione de-
duceret, ad Cordubam contendit; ex quo iti- 2
nere loricatos viros fortes cum equitatu ante
præmisit. qui simul in conspectum oppidi se 3
dederunt, in equis recipiuntur. Hoc a cordu-
bensibus nequaquam poterat animaduerti. Ap-
propinquantibus, ex oppido bene magna multi-
tudo ad equitatum concidendum cum exisset,
loricati, ut supra scripsimus, ex equis descen-
derunt, & magnum prœlium fecerunt sic, vt ex
infinita hominum multitudine pauci in oppi-
dum se reciperent. Hoc timore adductus Sex. 4
Pompeius litteras fratri misit, vt celeriter sibi
subsidio veniret, ne prius Cæsar Cordubam cape-
ret,

CAP. IV. 2. *ante præmisit)* Sic libri πλεοναστικῶς.
3. *in equis recipiuntur)* Locus dubie sanus. Goduinus legit *ex equis*: quia sequitur, *loricati, vt supra scripsimus, ex equis descenderunt.*

3 ret, quam ipse illo venisset. Ita Cn. Pompeius, Vlia prope capta, litteris fratris excitus, cum copiis ad Cordubam iter facere cœ-
V pit. Cæsar cum ad flumen Bætim venisset, neque propter altitudinem fluminis transire posset, lapidibus corbes plenos dimisit. ita insuper ponte facto, copias ad castra tripartito transdu-
2 xit. Tenebant aduersus oppidum e regione pon-
3 tis trabes, vt supra scripsimus, bipartito. Huc cum Pompeius cum suis copiis venisset, ex aduerso pari ratione castra ponit. Cæsar, vt eum ab oppido commeatuque excluderet, brachium ad pontem ducere cœpit. Pari idem conditio-
4 ne Pompeius. Hic inter duces duos fit contentio, vter prius pontem occuparet. ex qua contentione quotidiana minuta prœlia fiebant, vt modo hi, modo illi superiores discederent.
5 Quæ res cum ad maiorem contentionem venisset, ab vtrisque cominus pugna iniqua, dum cupidius locum student tenere, propter pontem coangustabantur, & fluminis ripis appropin-
6 quantes coangustati præcipitabantur. hic alteri alteris non solum mortem morti exaggerabant, sed tumulos tumulis exæquabant. ita diebus compluribus cupiebat Cæsar, si qua conditione posset, aduersarios in æquum locum deducere, & primo
VI quoq; tempore de bello decernere. Cum animaduerteret aduersarios minime velle, quos ideo a via retraxerat, vt in æquum deduceret, copiis

CAP. V. 4. *Vter prius pontem*) Vetus liber Ven. *quis prius* quod Vossius Analog. IV. 2 tuetur. At Gryph. Scal. ceterique omnes vter.

piis flumen transductis, noctu iubet ignes fieri magnos. ita firmissimum eius præsidium Ateguam proficiscitur. Id cum Pompeius ex per- 2
fugis rescisset, ea die per viarum angustias carra complura multasque ballistas retraxit, & ad Cordubam se recepit. Cæsar munitionibus A- 3
teguam oppugnare, & brachia circumducere cœpit. Cuius rei Pompeio cum nuntius esset allatus, eo die proficiscitur. Cuius in aduen- 4
tum, præsidii caussa, Cæsar complura castella occupauit partim suo equitatu, partim vt pedestres copiæ in statione & in excubitu castris præsidio esse possent. Hic in aduentu Pompeii in- 5
cidit, vt matutino tempore nebula esset crassissima. itaque in illa obscuratione cum aliquot cohortibus & equitum turmis circumcludunt Cæsaris equites, & concidunt, sic, vt vix in ea cæde pauci effugerent. Insequen- VII
ti nocte castra sua incendit Pompeius, & trans flumen Salsum per conualles castra inter duo oppida Ateguam & Vcubim in monte constituit. Cæsar in munitionibus, ceterisque, quæ ad oppidum oppugnandum opus fuerunt, aggerem vineasque agere instituit. Hæc loca 2
sunt montuosa, & natura edita ad rem militarem, quæ planitia diuiduntur Salso flumine, proxime tamen Ateguam, vt ad flumen sint circiter pas-

CAP. VI. I. *Ateguam proficiscitur*) Ategua & Attegua oppidum Bæticæ, inter Bætin & Singulim fluuios.

CAP. VII. I. *trans flumen Salsum*) In Singulim a dextra se Salsum flumen infundit.

& Vcubim) oppidum prope Ateguam.

3 passuum duo millia. ex ea regione oppidi in montibus castra habuit posita Pompeius in conspectu vtrorumque oppidorum, neque suis ausus est subsidio venire.
4 Aquilas habuit & signa XIII legionum, sed, ex quibus aliquid firmamenti se existimabat habere, duæ fuerunt vernaculæ, quæ a Trebonio transfugerant, & vna facta ex coloniis, quæ fuerunt in his regionibus:
5 quarta fuit Afraniana ex Africa, quam secum adduxerat; reliquæ ex fugitiuis auxiliares consistebant. nam, de leui armatura & equitatu, longe & virtute & numero nostri erant superiores.
VIII Accedebat huc, vt longius bellum duceret Pompeius, quod loca sunt edita, & ad castrorum munitiones non parum idonea. nam fere totius vlterioris Hispaniæ regio, propter terræ fecunditatem, inopem difficilemque habet oppugnationem, & non minus copiosam aquationem.
2 Hic etiam propter barbarorum crebras excursiones omnia loca, quæ sunt ab oppidis remota, turribus & munitionibus retinentur, sicut in Africa, rudere, non tegulis, te-

4. *duæ erant Vernaculæ*) De his legionibus, quæ antea sub Varrone, Pompeii legato, fuerant, post Cæsari traditæ, ipse de Bello Ciuili lib. II, 20. agit. His Longinus præfectus est a Cæsare, eique mortuo suffectus C. Trebonius: a quo defecerunt Africano bello, atque ita Pompeianam caussam rursus tueri susceperat. *Dio Cass.* XLIII p. 228.

CAP. VIII. 1. *vt longius bellum duceret*) protraheret, differret. Cic. lib. VII ep. III *suadere institui, vt bellum duceret.* Adde Cæs. B. Gall. I. 38, 4.

2. *rudere, non tegulis*) Vide de bello Alexand. cap. 1, sect. 3.

teguntur; simulque in his habent speculas, &, 3
propter altitudinem, longe lateque prospiciunt.
Idem oppidorum magna pars eius prouinciæ 4
montibus fere munita, & natura excellentibus
locis est constituta, vt simul aditus adscensusque habeat difficiles. ita ab oppugnationibus 5
natura loci distinentur, vt ciuitates Hispaniæ
non facile ab hostibus capiantur: quod in hoc 6
contigit bello. nam, vbi inter Ateguam & Vcubim, quæ oppida supra sunt scripta, Pompeius habuit castra constituta, in conspectu duorum oppidorum, ab suis castris circiter millia passuum IV grumus est excellens natura, qui appellatur castra Postumiana. ibi præsidii caussa castellum Cæsar habuit constitutum. Pompe- IX
ius, qui eodem iugo tegebatur, loci natura, &
quod remotum erat a castris Cæsaris, animaduertebat loci difficultatem, & quod flumine Salso
intercludebatur, non esse commissurum Cæsarem, vt in tanta loci difficultate ad subsidium
submittendum se mitteret. Ista fretus opinio- 2
ne, tertia vigilia profectus, castellum oppugnare cœpit, vt laborantibus succurreret. nostri, 3
cum appropinquassent, clamore repentino telorumque multitudine iactus facere cœperunt, vti
magnam partem hominum vulneribus adficerent. Quo peracto, cum ex castello repugnare 4
cœpissent, & maioribus castris Cæsari nuntius
esset allatus, *cum III legionibus est profectus,
&,

6. *grumus est excellens*) Pompeius Festus: *Grumus, terræ collectio minor tumulo.* Et Nonius Marcellus: *Grumus dicitur agger a congerie dictus.*

5 &, cum ad eos appropinquasset, fuga perterriti multi sunt interfecti, complures capti. in quibus multi præterea armis exsuti fugerant;
X quorum secuta sunt relata LXXX. Insequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu venit. is signa Saguntinorum retulit V, quæ ab
2 oppidanis cepit. suo loco perterritus est, quod equites ex Italia cum Asprenate ad Cæsarem ve-
3 nissent. Ea nocte Pompeius castra incendit,
4 & ad Cordubam versus iter facere cœpit. Rex, nomine Indo, qui cum equitatu suas copias adduxerat, dum cupidius agmen aduersariorum insequitur, a vernaculis legionariis exce-
XI ptus est, & interfectus. Postero die equites nostri longius ad Cordubam versus prosecuti sunt eos, qui commeatus ad castra Pompeii ex oppido portabant; ex iis capti L cum
2 iumentis, ad nostra adducti sunt castra. Eodem die Q. Marcius tribunus mil. qui fuisset Pompeii, ad nos transfugit, & noctis tertia vigilia in oppido acerrime pungnatum est: ignemque multum miserunt, sicut & omne genus, quibus ignis per iactus solitus est mitti. Hoc

---

CAP. X. 1. *Insequenti luce)* die sequenti. Cic. pro Mil. c. 35. *Centesima lux est hæc ab interitu P. Clodii.* Sic & infra noster c. 19. sect. 3.

4. *Rex nomine Indo)* De hoc rege vel regulo nihil notum est.

CAP. XI. 2. *qui fuisset Pompeii)* qui fuerat. Sic sæpe hic auctor. Vide c. 1. sect. 1. & c. 13. s. 2. & c. 19. s. 1. c. 32. s. 3. & c. 35. s. 2.

in oppido acerrime est pugnatum) in oppido Ategua: seu ex oppido, ab obsessis.

omne genus, quibus) synthesis.

Hoc præterito tempore, C. Fundanius, eques 3
R. ex castris aduersariorum ad nos transfu-
git. Postero die ex legione vernacula XII
milites sunt capti ab equitibus nostris duo, qui
dixerunt se seruos esse. Cum venirent, cogni- 2
ti sunt a militibus, qui antea cum Fabio & Pe-
dio fuerant, & a Trebonio transfugerant. Eis
ad ignoscendum nulla est data facultas: & a mi-
litibus nostris interfecti sunt. Eodem tempore 3
cepti tabellarii, qui a Corduba ad Pompeium
missi erant, perperamque ad castra nostra per-
uenerant, præcisis manibus missi sunt facti. Pa- 4
ri consuetudine, vigilia secunda, ex oppido i-
gnem multum telorumque multitudinem iactan-
do, bene magnum tempus consumpserunt, com-
pluresque vulneribus adfecerunt. Præterito 5
noctis tempore, eruptionem in legionem sex-
tam fecerunt, cum in opere nostri distenti es-
sent, acriterque pugnare cœperunt: quorum
vis repressa a nostris, etsi oppidani superiore lo-
co defendebantur. L, cum eruptionem facere 6
cœpissent, tamen virtute militum nostrorum,
qui, etsi inferiore loco premebantur, (tamen)
repulsi aduersarii bene multis vulneribus adfe-
cti in oppidum se contulerunt. Postero die XIII
Pompeius ex castris suis brachium cœpit ad flu-
men Salsum facere: & cum nostri equites pauci
in statione fuissent a pluribus reperti, de statio-
ne sunt deiecti, & occisi tres. Eo die A. Val- 2
gius,

Cap. XIII. 1. *brachium cœpit facere*) munitionem longius proiectam. Vide Hirt. Alex. cap. 30, & Afric. c. 51.

gius senatoris filius, cuius frater in castris Pom-
peii fuisset, omnibus suis rebus relictis, equum
conscendit, & fugit. Speculator de legione
secunda Pompeiana captus a militibus, & inter-
fectus est. Item temporis glans missa est inscri-
3 pta, *quo die ad oppidum capiendum accederent,*
4 *sese scutum esse positurum.* Qua spe non nulli,
dum sine periculo murum adscendere, & oppi-
dum potiri posse se sperarent, postero die ad
murum opus facere cœperunt, & bene magna
5 prioris muri pars deiecta est. quo facta, ab op-
pidanis, ac si suarum partium essent, conserua-
ti, missos facere loricatos: quique præsidii caus-
sa præpositi oppido a Pompeio essent, orabant.
Quibus respondit Cæsar, *se conditiones dare,*
6 *non accipere*, consueuisse. Qui cum in oppi-
dum reuersi essent, relato responso, clamore
sublato, omni genere telorum emisso, pugna-
7 re pro muro toto cœperunt. propter quod fe-
re magna pars hominum, qui in castris nostris
essent, non dubitarunt, quin irruptionem eo
8 die essent facturi. ita, corona circumdata, pu-
gnatum est aliquamdiu vehementissime, simul-
que ballista missa a nostris turrem deiecit: qua
aduersariorum, qui in ea turre fuerant, v de-
iecti sunt, & puer, qui ballistam solitus erat
VIX obseruare. Eo præterito tempore, Pompe-
ius trans flumen Salsum castellum constituit:
neque a nostris prohibitus: falsaque illa opinio-
ne

CAP. XIV. 1. *puer qui ballistam solitus obseruare)* vt mili-
tes moneret, quando excutiebatur, quo sibi cauerent.

ne gloriatus est, quod prope in nostris parti-
bus locum tenuisset. item insequenti die, ea- 2
dem consuetudine, dum longius prosequitur,
quo loco equites nostri stationem habuerant.
aliquot turmæ cum leui armatura, impetu fa-
cto, loco sunt deiectæ, & propter paucitatem
nostrorum equitum, simulque leui armatura
inter turmas aduersariorum protritæ. Hoc in 3
conspectu vtrorumque castrorum gerebatur: &
maiore Pompeiani exsultabant gloria, longius
quod nostris cedentibus prosequi cœpissent.
Qui cum aliquo loco a nostris recepti essent, vt 4
consuessent, ex simili virtute clamore facto, ad-
uersati sunt prœlium facere. Fere apud XV
exercitus hæc est equestris prœlii consuetudo,
cum eques ad dimicandum, dimisso equo, cum
pedite progreditur, nequaquam par habetur.
id quod in hoc accidit certamine. Cum pe- 2
dites ex leui armatura lecti ad pugnam equiti-
bus nostris nec opinantibus venissent, idque
in prœlio animaduersum esset, complures equi-
tes descenderunt. ita exiguo tempore eques 3
pedestre, pedes equestre prœlium facere cœpit,
vsque eo, vt cædem proxime a vallo fecerint.
in quo prœlio aduersariorum ceciderunt C XXIII, 4
compluresque armis exuti, multi vulneribus
adfecti in castra sunt redacti: nostri ceciderunt 5
III, saucii XII pedites, & equites V. Eius diei
insequenti tempore, pristina consuetudine, pro
muro pugnari cœptum est. cum bene ma- 6
gnam multitudinem telorum ignemque nostris
defendentibus iniecissent, nefandum crudelis-

ſummumque facinus ſunt adgreſſi, in conſpectuque
noſtro hoſpites, qui in oppido erant, iugulare,
& de muro præcipites mittere cœperunt, ſicut
apud barbaros: quod poſt hominum memori-
XVI am numquam eſt factum. Huius diei extremo
tempore a Pompeianis & clam noſtros tabellari-
us eſt miſſus, vt ea nocte turres aggeremque in-
cenderent, & III vigilia eruptionem facerent.
2 ita igne telorumque multitudine iacta, cum be-
ne magnam partem muri conſumpſiſſent, por-
tam, quæ e regione & conſpectu Pompeii ca-
ſtrorum fuerat, aperuerunt, copiæque totæ e-
ruptionem fecerunt, ſecumque extulerunt cal-
catas ad foſſas complendas, & harpagones ad
caſas, quæ ſtramenticiæ ab noſtris hibernorum
cauſſa ædificatæ erant, diruendas & incenden-
3 das; præterea argentum & veſtimenta, vt, dum
noſtri in præda detinerentur, illi, cæde facta,
ad præſidia Pompeii ſe reciperent. nam, quod
exiſtimabat eos poſſe conatum efficere, nocte
4 tota vltra ibat flumen Salſum in acie. Quod
factum licet nec opinantibus noſtris eſſet ge-
ſtum, tamen virtute freti, repulſos multis-
que vulneribus adfectos, oppido repreſſe-
runt, prædaque & armis eorum ſunt potiti,
viuosque aliquos ceperunt, qui poſtero ſunt
5 interfecti die. Eodemque tempore trans-
fu-

CAP. XVI. 1. *calcatas ad foſſas complendas)* Vox inſo-
lens. crates tamen & ſarmenta videntur ſignifica-
ri.

2. *oppido repreſſerunt)* in oppidum: vt illud Maronis *It cla-
mor cælo.*

fuga nuntiauit ex oppido, Iunium, qui in cuniculo fuisset, iugulatione oppidanorum facta, clamasse, *facinus se nefandum & scelus fecisse: nam eos nihil meruisse, quare tali pœna adficerentur;* 6 *qui eos ad aras & focos suos recepissent, eosque hospitium scelere contaminasse:* multa præterea dixisse: qua oratione deterritos, amplius iugulationem non fecisse.

XVII Ita postero die Tullius legatus cum Catone Lusitano venit, & apud Cæsarem verba fecit: *Vtinam quidem dii immortales fecissent, vt tuus potius miles, quam Cn. Pompeii, factus essem, & hanc virtutis constantiam in tua victoria, non in illius calamitate, præstarem.* 2 *cuius funestæ laudes quippe ad hanc fortunam reciderunt, vt ciues R. indigentes præsidii, & propter patriæ luctuosam perniciem dedamur hostium numero: qui neque in illius prospera acie primam fortunam, neque in aduersa secundam obtinuimus victoriam:* 3 *qui legionum tot impetus sustentantes, nocturnis diurnisque operibus gladiorum ictus, telorumque missus exspectantes, victi, & deserti a Pompeio, tua virtute superati, salutem a tua clementia deposcimus;* 4 *petimusque, vt qualem te gentibus præstitisti, similem te in ciuium deditione præstes.*

XVIII Remissis legatis, cum ad portam venisset Ti. Tullius cum eum introeuntem C. Antonius insecutus non esset, reuersus est ad portam, & hominem apprehendit. 2 Quod Tiberius cum fieri animaduertit, simulque pugionem

CAP. XVIII. 1. *reuersus ad portam & hominem*) quis? quem? an Cato Lusitanus Antonium? nam Tibe-

3 nem eduxiſſet, manum eius incidit. Ita refugerunt ad Cæſarem. Eodemque tempore ſignifer de legione prima transfugit & nuntiauit, quo die equeſtre prœlium factum eſſet, ſuo ſigno periſſe homines XXXV, neque licere caſtris Cn. Pompeii nuntiari, neque dici periſſe quemquam.
4 Seruus, cuius dominus ita Cæſaris caſtris fuiſſet, vxoremque & filium in oppido reliquerat, dominum iugulauit, & in clam a Cæſaris præſidiis in Pompeii caſtra diſceſſit, & indicium glande ſcriptum miſit, per quod certior fieret Cæſar, quæ in oppido ad defendendum com-
5 pararentur. Ita litteris acceptis, cum in oppidum reuerſi eſſent, qui mittere glandem ſcriptam ſolebant, inſequenti tempore duo Luſitani fratres transfugæ nuntiarunt, quam Pompeius concionem habuiſſet: quoniam oppido ſubſidio non poſſet venire, noctu ex aduerſariorum conſpectu ſe deducerent ad mare verſum: vnum reſpondiſſe, *vt potius ad dimicandum deſcenderent, quam ſignum fugæ oſtenderent:* tum, qui
6 ita locutus eſſet, iugulatum. Eodem tempore tabellarii eius deprehenſi, qui ad oppidum veniebant, quorum litteras Cæſar oppidanis obiecit, &, qui vitam ſibi peteret, iuſſit turrem
7 ligneam oppidanorum incendere: id ſi feciſſet, ei ſe promiſit omnia conceſſurum, quod difficile erat factu, vt eam turrem ſine periculo quis
8 incenderet. ita facturus de ligno, cum propius

rius Tullius animaduertit id fieri. Niſi ergo aliquid deeſt, omnia confuſe ſunt propoſita.

8. *ita facturus de ligno*) Si genuina lectio, *lignum* eſt

piusacceſſit, ab oppidanis eſt occiſus. Ea-
dem nocte transfuga nuntiauit, Pompeium &
Labienum de iugulatione oppidanorum indi-
gnatos eſſe. Vigilia ſecunda propter mul- XIX
titudinem telorum turris lignea, quæ noſtra
fuiſſet, ab imo vitium fecit, vsque ad tabula-
tum ſecundum & tertium. Eodem tempore 2
pro muro pugnatum acerrime, & turrim no-
ſtram, vt ſuperiorem, incenderunt. idcirco,
quod ventum oppidani ſecundum habuerunt.
Inſequenti luce materfamilias de muro ſe de- 3
iecit, & ad nos tranſiliit, dixitque ſe cum fami-
lia conſtitutum habuiſſe, vt vna transfugerent
ad Cæſarem, illam oppreſſam & iugulatam.
Hoc præterea tempore tabellæ de muro ſunt de- 4
iectæ, in quibus ſcriptum eſt inuentum: *L. Mi-
nucius Cæſari.* Si mihi *vitam tribuis, quoniam a
Cn. Pompeio ſum deſertus, qualem me illi præſti-
ti, tali virtute & conſtantia futurum me in te eſſe
præſtabo.* Eodem tempore oppidanorum lega- 5
ti, qui antea exierant, Cæſarem adierunt *ſi ſibi
vitam concederet, ſeſe inſequenti die oppidum eſ-
ſe dedituros.* Quibus reſpondit, *ſe Cæſarem eſ-* 6
ſe fidemque præſtaturum. ta, ante diem XI ka-
lend. Martii oppido potitus, imperator eſt ap-
pellatus. Et Pompeius, ex perfugis XX
cum deditionem oppidi factam eſſe ſciſſet, ca-
ſtra mouit Vcubim verſus ſed circum ea loca
caſtella diſpoſuit, & munitionibus ſe continere
cœpit. Cæſar mouit, & propius caſtra caſtris
con-

lignea turris, eo tropo quo materia pro opere inde fa-
cto eſt.

2 contulit. Eodem tempore mane loricatus vnus ex legione vernacula ad nos transfugit, & nuntiauit, Pompeium oppidanos Vcubenſes conuocaſſe, iisque imperauiſſe, vt, diligentia adhibita, perquirerent, qui eſſent ſuarum partium, itemque aduerſariorum victoriæ fautores.
3 Hoc præterito tempore, in oppido, quod fuit captum, ſeruus eſt prehenſus in cuniculo, quem ſupra demonſtrauimus, dominum jugulaſſe,
4 is viuus eſt combuſtus; eodemque tempore centuriones loricati IIX ad Cæſarem transfugerunt ex legione vernacula, & equites noſtri cum aduerſariorum equitibus congreſſi ſunt, & ſau-
5 cii aliquod occiderunt ex leui armatura. Ea nocte ſpaculatores prehenſi ſerui III, & vnus ex legione vernacula. Serui ſunt in crucem
XXI ſublati, militi ceruices abſciſſæ. Poſtero die equites cum leui armatura ex aduerſa-
2 riorum caſtris ad nos transfugerunt. Et eo tempore circiter XI equites ad aquatores noſtros excucurrerunt, non nullos interfecerunt, item
3 alios viuos abduxerunt. Ex equitibus capti ſunt equites IIX. Inſequenti die Pompeius ſecuri percuſſit homines LXXIV, qui dicebantur eſſe fautores Cæſaris victoriæ, reliquos in oppidum iuſſit deduci; ex quibus effugerunt CXX, & ad Cæſa-
XXII rem venerunt. Hoc præterito tempore, qui in oppido Ategua Burſauolenſes capti ſunt, legati profecti ſunt cum noſtris, vti rem geſtam Bur-

CAP. XXII. 1 *Burſauolenſes*) vbi oppidum ſitum fuerit *Burſauola*, ignoratur. in Bætica fuiſſe, nec longius ab Ategua remotum, non dubitamus.

Bursauoleusibus referrent, quid sperarent de
Cn. Pompeio, cum viderent hospites iugulari:
præterea multa scelera ab iis fieri, qui præ-
sidii caussa ab his reciperentur. Qui cum 2
ad oppidum venissent, nostri, qui fuissent
equites R. & senatores, non sunt ausi intro-
ire in oppidum, præterquam qui eius ciuitatis
fuissent. Quorum responsis vltro citroque ac- 3
ceptis & redditis, cum ad nostros se recipe-
rent, qui extra oppidum fuissent, illi de præ-
sidio insecuti, ex auersione legatos iugularunt.
duo reliqui, qui ex eis fugerunt, Cæsari rem
gestam detulerunt, & speculatores ad oppidum
Ateguam miserunt. Qui cum certum compe- 4
rissent (legatorum responsa) ita esse gesta quem-
admodum illi retulissent, ab oppidanis concur-
su facto, eum, qui legatos iugulasset, lapida-
re, & ei manus intentare cœperunt, illius ope-
ra se perisse. ita, vix periculo liberatus, peti- 5
it ab oppidanis, vt ei liceret legatum ad Cæ-
sarem proficisci: illi se satisfacturum. Potesta- 6
te data, cum inde esset profectus præsidio com-
parato, cum bene magnam manum fecisset, &
nocturno tempore per fallaciam in oppidum es-
set receptus, iugulationem magnam facit. Prin-
cipibus, qui sibi contrarii fuissent, interfectis,
oppidum in suam potestatem eccipit. Hoc præ- 7
terito tempore, serui transfugæ nuntiauerunt,
oppidanorum bona vendere, ne cui extra val-
lum liceret exire, nisi discinctum. Idcirco, 8
quod

2. *Qui cum ad oppidum venissent*) oppidum Bursauolam: *Goduin.* Ateguam, *Roellican.* Adeo turbate hæc sunt disposita.

quod ex quo die oppidum Ategua esset captum,
metu conterritos complures profugere in Bætu-
riam, neque sibi vllam spem victoriæ proposi-
tam habere, vt si quis ex nostris transfugerit,
in leuem armaturam coniici, eumque non am-
XXIII plius XVI accipere. Insequenti tempore
Cæsar castris castra contulit, & brachium ad flu-
men Salsum ducere cœpit. Hic dum in opere
nostri distenti essent, complures ex superiore
2 loco aduersariorum decurrerunt. nec detinen-
tibus nostris multis telis iniectis, complures
vulneribus adfecere. hic tamen, vt ait Ennius,
3 *nostri cessere parumper*. itaque præter consue-
tudinem cum a nostris animaduersum esset ce-
dere, centuriones ex legione V flumen transgressi
4 duo restituerunt aciem, acriterque eximia vir-
tute pluros cum agerent, ex superiore loco
5 multitudine telorum alter eorum concidit. ita,
cum is compar prœlium facere cœpisset, & cum
vndique se circumunire animaduertisset, parum-
6 per ingressus, pedem offendit. Huius conci-
dentis viri casu passim audito, cum complures
aduersariorum concursum facerent, equites no-
stri transgressi interiore loco aduersarios ad val-
7 lum agere cœperunt. Ita, dum cupidius intra
præsidia illorum student cedem facere, a tur-
mis & leui armatura sunt interclusi. Quorum
nisi summa virtus fuisset, viui capti essent, nam
& munitione præsidii ita coangustabantur, vt
equites, spatio intercluso, vix se defendere pos-
sent.

---

8. profugere in Bæturiam) regionem inter Bætin & Anam fluuios. Plinius lib. III cap. I. *Quæ regio a Bæti ad fluuium Anam tendit, Bæturia appellatur.*

ſent. Ex his vtroque genere pugnæ complu- 8
res ſunt vulneribus adfecti in quis etiam Clodius Aquitius. inter quos ita cominus eſt pugnatum, vt ex noſtris, præter II centuriones,
ſit nemo deſideratus, gloria ſe efferentes. Po- XXIV
ſtero die ab Soricaria vtræque conuenere copiæ.
Noſtri brachia ducere cœperunt. Pompeius, cum 2
animaduerteret, caſtello ſe excludi Aſpauia, quod ad Vcubi millia paſſuum V diſtat hæc res neceſſario vocabat, vt ad dimicandum deſcenderet.
neque tamen equo loco ſui poteſtatem 3
faciebat, ſed ex grumo excelſum tumulum capiebat, vsque eo, vt neceſſario cogeretur iniquum locum ſubire.
Quo facto, cum vtro- 4
rumque copiæ tumulum excellentem petiſſent, prohibiti a noſtris ſunt, deiectique planitie. Quæ
res ſecundum noſtris efficiebat prœlium, vndi- 5
que autem cedentibus aduerſariis, noſtri magna in cæde verſabantur; quibus mons, non virtus, ſaluti fuit: quo ſubſidio tunc, niſi aduesperaſſet, a paucioribus noſtris omni auxilio priuati eſſent.
nam ceciderunt ex leui armatura CCCXXIV; ex 6
legionariis CXXXIIX, præterquam quorum arma & ſpolia ſunt adlata. Ita pridie II centurionum interitio hac aduerſariorum pœna eſt litata.

CAP. XXIV. 1. *ab Soricaria*) Ignotum nomen loci: nec diuinare licet, oppidum an villa aut ſimile fuerit. Infra cap. 27. ſect. 2. *Soricia* vocatur. Adeo prauata & incerta ſunt omnia.

5. *quibus mons, non virtus*) QVIBVS refertur ad eos, in quorum cæde Cæſariani verſabantur. Goduinus *hoſtibus* ſubſtituit. Bene, ſi quis codex vetuſtus ſuaderet.

XXV ta. Inſequenti die pari conſuetudine, cum
ad eundem locum præſidium veniſſet, priſti-
no illo ſuo vtebantur inſtituto. nam præter
equites nullo loco æquo ſe committere audebant.
2 Cum noſtri in opere eſſent, equitum copiæ con-
curſus facere cœperunt: ſimulque vociferanti-
bus legionariis, cum locum efflagitarent, vt,
conſueti in ſequi, exiſtimare poſſent, ſe paratiſſi-
mos eſſe ad dimicandum, noſtri ex humili con-
valle bene longe ſunt egreſſi, & planitie iniquio-
3 re conſtiterunt. Illi tamen procul dubio ad con-
grediendum in eum locum non ſunt auſi deſcen-
dere, præter vnum Antiſtium Turpionem, qui
fidens viribus, ex aduerſariis ſibi parem eſſe ne-
minem cogitare cœpit. hic vt fertur, Achillis
4 Memnonisque congreſſus. Q. Pompeius Ni-
ger, eques Romanus Italicenſis, ex acie noſtra
5 ad congrediendum progreſſus eſt. quoniam fe-
rocitas Antiſtii omnium mentes conuerterat ab
6 opere ad ſpectandum. acies ſunt diſpoſitæ. nam
inter bellatores principes dubia erat poſita vi-
ctoria, vt prope videretur finem bellandi duo-
rum dirimere pugna. ita auidi cupidique ſuarum
quisque partium, expertorum virorum, fauto-
7 rumque voluntas habebatur. Quorum virtute
alacri cum ad dimicandum in planitiem ſe con-
tu-

CAP. XXV. 3. *Achillis Memnonisque congreſſus*) Horum ſin-
gulare certamen, quo Memnon periit, copioſe ſcriptum
eſt a Quinto Calabro Smyrnenſi lib. II. a verſu 441. Atti-
git etiam Dictys Cretenſis lib. IV. c. VI. ſeq.
4. *Italicenſis*) ex Bæticæ colonia, quæ *Italica* dicebatur: de
qua ſupra B. Civ. II, 20.

tulissent, scutorumque laudis insignis præfulgens opus cælatum, quorum pugna esset prope profecto diremta, nisi propter equitum* concessum, vt supra demonstrauimus, leui armatura præfectis caussa non longe ab opere castrorum constitisset. Vt nostros equites in receptu, dum 8
ad castra redeunt, aduersarii cupidius sunt insecuti, vniuersi, clamore facto, impetum dederunt. Ita metu perterriti, cum in fuga essent, multis amissis, in castra se recipiunt. Cæ- XXVI
sar ob virtutem turmæ Cassianæ donauit millia XIII, & præfecto torques aureos II, & leui armaturæ millia X. Hoc die A. Bæbius, & C. Flaui- 2
us, & A. Trebellius, equites Romani Astenses, argento prope tecti equites ad Cæsarem transfugerunt; qui nuntiauerunt, equites Romanos 3
coniurasse omnes, qui in castris Pompeii essent, vt transitionem facerent; serui indicio omnes in custodiam esse coniectos, e quibus, occasione capta, se transfugisse. Item hoc die littere sunt 4
deprehensæ, quas mittebat Vrsaonem Cn. Pompeius, *S. V. G. E. V. Etsi, prout nostra felicitas, ex* 5
sententia aduersarios adhuc propulsos habemus, ta-

CAP. XXVI. 2. *equites Romani Astenses*) ex colonia Asta, ad ostia versus fluminis Bætis sita. Mela lib. III cap. I. *castellum Ebora in litore, & procul a litore Asta colonia.* Adde infra nostri cap. 36. sect. 4.

4. *quas mittebat Vrsaonem*) In libris plerisque *Vrsaonem*: vet. Ven. & Gryph. *Saonem* mutile, tamen cum A: Plinio lib. III cap. I. *Vrso* dicta colonia, quæ cognominata fit *Genua Vrbanorum*. Et Grut. Inscr. p. 259. n. 2. RESP. VRSONENSIVM. Sita inter Hispalim & Mundam.

tamen, si aequo loco sui potestatem facerent, celerius, quam vestra opinio est, bellum confecis-
6 *sem. Sed exercitum tironum non audent in campum deducere, nostrisque adhuc freti praesidiis, bellum ducunt. nam singulas ciuitates circumsi-*
7 *dent, inde sibi commeatus capiunt. Quare & ciuitates nostrarum partium conseruabo, & bellum primo quoque tempore conficiam. Cohortes animo habeo ad vos mittere. Profecto nostro commeatu priuati, necessario ad dimicandum descendent.*
XXVII Insequenti tempore cum nostri temere in opere distenti essent, equites in olieto,
2 dum lignantur, interfecti sunt aliquot. Serui transfugerunt, qui nuntiauerunt a. d. III nonarum Martii proelio, ad Soritiam quod factum est, ex eo tempore metum esse magnum, & At-
3 tium Varum circum castella praeesse. Eo die Pompeius castra mouit; & circa Hispalim in o-
4 liueto constitit. Caesar prius quam eodem est profectus, luna hora circiter VI visa est. ita castris motis Vcubim, praesidium, quod Pompeius reliquit, iussit vt incenderent, & deusto oppido
5 in castra maiora se reciperent. Insequenti tempore Venti sponte oppidum cum oppugnare coepisset, deditione facta, iter fecit in Carrucam, contra

6. bellum ducunt) Vide supra cap. 8. sect. 1.

CAP. XXVI. 2. *ad Soritiam*) Non puto alium locum esse, quam qui supra cap. 24. dicitur *Soricaria*.

3. & circa Hispalim) vrbem nobilem ad Baetin, quae nunc Seuilla est.

5. Ventisponte oppidum) inter Hispalim & Mundam. Cetera de situ ignorantur.

iter fecit in Carrucam) ignobilis locus eiusdem tractus.

tra pompeium castra posuit. Pompeius oppidum, quod contra sua præsidia portas clausisset, incendit; milesque, qui fratrem suum in castris 6
iugulasset, interceptus est a nostris, & fuste percussus. Hinc itinere facto, in campum Mundensem cum esset ventum, castra contra Pompeium constituit. Sequenti die cum XXVIII
iter facere Cæsar cum copiis vellet, renuntiatum est ab speculatoribus, Pompeium de tertia vigilia in acie stetisse. Hoc nuntio adlato, vexil- 2
lum proposuit. Idcirco enim copias eduxerat, quod Vrsaonensium ciuitati (fuissent fautores) antea litteras miserat, Cæsarem nolle in conuallem descendere, quod maiorem partem exercitum tironum haberet. Hæ litteræ vehementer confirmabant mentes oppidanorum. Ita, 3
hac opinione fretus, totum se facere posse existimabat. Etenim & natura loci defendebatur, & ipsius oppidi munitione, vbi castra habuit constituta. Namque, vt superius demonstra- 4
uimus, loca excellentia tumulis contineri; interim nulla planitia diuidit. Sed ratione nulla placuit taceri id, quod eo incidit tempore. Pla- XXIX
nities inter vtraque castra intercedebat, circiter millia passuum v, vt auxilia Pompeii duabus defenderentur rebus, oppidi excelsi, & loci natura. Hinc dirigens proxima planities æqua- 2
ba-

6. *in campum Mundensem*) Munda oppidum Bæticæ haud longe a mari positum, quod vltimum Cæsaris prœlium, cum Pompeii filiis commissum, nobilitauit.

CAP. XXVIII. 4. *nulla planitia diuidit*) vt supra

batur, cuius decursum antecedebat riuus, qui ad eorum accessum summam efficiebat loci ini-
3 quitatem. Nam palustri & voraginoso solo currebat ad dextram partem: & Cæsar, cum aciem directam vidisset, non habuit dubium, quin media planitie in æquum ad dimicandum aduersarii procederent. hoc erat in omnium conspectu.
4 Huc accedebat, vt locus ille planitie equitatum ornaret, & diei solisque serenitas, vt mirificum & optandum tempus prope ab diis immortalibus illud tributum esset ad prœlium commit-
5 tendum. Nostri lætari, non nulli etiam timere, quod in eum locum res fortunæque omnium deducerentur, vt, quidquid post horam casus
6 tribuisset, in dubio poneretur. Itaque nostri ad dimicandum procedunt, id quod aduersarios existimabamus esse facturos. Qui tamen a munitione oppidi ∞ passibus longius non audebat procedere, in quo sibi prope murum
7 aduersarii constituebant. Itaque nostri procedunt, interdum æquitas loci aduersarios efflagitabat, vt tali conditione contenderent ad victo-
8 riam. neque tamen illi a sua consuetudine discedebant, vt aut ab excelso loco, aut ab oppido, discederent. Nostri pede presso propius riuum cum appropinquassent, aduersarii patrocinari lo-
XXX co iniquo non desinunt. Erat acies XIII aquilis con-

cap. 4. sect. 1. De qua forma diximus ad Cæsar. Ciuil 1. cap. 43. Adde Hirt. Afr. c. 51. s. 2.

CAP. XXX. 1. *Erat acies* XIII *aquilis*) tredecim legionibus, Signum pro signato. Supra cap. 7. noster

constituta, quæ lateribus equitatu tegebatur, cum leui armatura millibus vi, præterea auxiliares accedebant prope alterum tantum. Nostra præsidia LXXX cohortibus & III X, millibus equitum. Ita, cum in extrema planitie iniquum in 2
locum nostri appropinquassent, paratus hostis erat superior, vt transeundi iter vehementer esset periculosum. Quod cum a Cæsare esset ani- 3
maduersum, ne quid temere culpa sua sequius admitteretur, eum locum definire cœpit. Quod cum hominum auribus esset obiectum, 4
moleste & acerbe accipiebant, se impediri, quo minus prœlium conficere possent. Hæc mora aduersarios alacriores efficiebat, Cæsaris copias timore impediri ad committendum prœlium. Ita se efferentes iniquo loco, sui potestatem fa- 5
ciebant, vt magno tamen periculo accessus eorum haberetur. Hic decumani suum locum 6
cornu dextrum tenebant, sinistrum III & V legio, itemque cetera auxilia & equitatus, prœlium, clamore facto, committitur. Hic etsi XXXI
virtute nostri antecedebant, aduersarii loco superiore defendebantur acerrime, & vehemens fiebat ab vtrisque clamor, telorumque missus, concursus, sic, vt prope nostri diffiderent victo-

ad eundem modum: *Aquilas habuit & signa* XIII *legionum.*

3. *eum locum definire cœpit*) determinare, quousque milites progrediantur: & prohibere, ne quis vltro pergeret.

6. *decumani*) legio decima, quam maximi Cæsar faciebat, vt ex bello Gallico liquet.

2 ctoriæ. congressus enim & clamor, quibus re-
bus maxime hostes conterrentur, in collatu pa-
3 ri erant conditione. itaque ex vtroque genere
pugnæ, cum parem virtutem ad bellandum
contulissent, pilorum missu fixa cumulatur &
4 concidit aduersariorum multitudo. dextrum
demonstrauimus decumanos cornu tenuisse, qui,
etsi erant pauci, tamen propter virtutem, ma-
gno aduersarios timore eorum opera adficiebant
quod suo loco hostes vehementer premere cœ-
perunt, vt ad subsidium, ne ab latere nostri oc-
cuparent, legio aduersariorum transduci cœ-
5 pta sit ad dextrum. Quæ simul est mota, equi-
tatus Cæsaris sinistrum cornu premere cœpit.
at ii eximia virtute prœlium facere incipiunt,
6 ut locus in acie ad subsidium veniendi non dare-
tur. Ita, cum clamori esset intermistus gemi-
7 tus, gladiorumque crepitus auribus oblatus, im-
peritorum mentes timore prepediebat. Hic,
vt ait Ennius, *pes pede premitur, armis teruntur*
arma, aduersariosque vehementissime pugnan-
8 tes nostri agere cœperunt; quibus oppidum fu-
it subsidio. Ita ipsis Liberalibus fusi fugatique
non superfuissent, nisi in eum locum confu-
gis-

CAP. XXXI. 4. *ne ab latere nostri occuparent*) Ex Thuani duobus MSS. emendatur Goduinus, etiam sensu postulante. Vulgo *occuparentur*.

8. *ipsis Liberalibus*) Liberalia Libero patri, id est Baccho sacer dies, XVI kal. Aprilis. Ouidius Fast. III vers. 713.

Tertia post idus lux est celeberrima Baccho.

Cicero lib. XII epist. XXV ad Cornificium: *Liberalibus litteras accepi tuas.*

giſſent, ex quo erant egreſſi; in quo prœlio 9
ceciderunt millia hominum circiter xxx, &
ſi quid amplius: præterea Labienus, Attius Va-
rus: quibus occiſis, vtriſque funus eſt factum:
itemque equites Romani, partim ex vrbe, par-
tim ex prouincia, ad millia iii. Noſtri deſi- 10
derati ad hominum ∞ partim peditum, partim
equitum, ſaucii ad D. aduerſariorum aquilæ
ſunt ablatæ xiii, & ſigna & faſces: præterea
duces belli xvii capti ſunt. Hos habuit XXXII
res exitus. Ex fuga hac cum oppidum Mun-
dam ſibi conſtituiſſent præſidium, noſtri coge-
bantur neceſſario eos circumvallare. Ex ho- 2
ſtium armis, pro cæſpite cadauera collocaban-
tur, ſcuta & pila pro vallo, inſuper occiſi, &
gladii, & mucrones, & capita hominum or-
dinata, ad oppidum conuerſa vniuerſa hoſtium
timorem, virtutiſque inſignia * propoſita vide-
rent, & vallo circumcluderentur aduerſarii ita
Galli tragulis iaculiſque oppidum ex hoſtium
cadaueribus ſunt circumplexi, oppugnare cœ-
perunt. Ex hoc prœlio Valerius adoleſcens, 3
Cordubam cum paucis equitibus fugiens, Sex.
Pompeio, qui Cordubæ fuiſſet, rem geſtam
refert. Cognito hoc negotio, quos equites, 4
quod pecuniæ ſecum habuit, eis diſtribuit, &
oppidanis dixit; ſe de pace ad Cæſarem profi-
ciſcit, & ſecunda vigilia ab oppido diſceſſit.
Cn. Pompeius autem cum equitibus paucis
non nulliſque pedibus ad nauale præſidium
par-

CAP. XXXII. 2. *hoſtium timorem virtutiſque inſingula*) Mutila hæc & vicina aſteriſcis notata a criticis.

parte aliter contendit Carteiam, quod oppidum
6 abest a Corduba millia passuum CLXX. Quo
cum ad octauum millitarium venisset, P. Caluitius, qui castris antea Pompeii præpositus esset, eius verbis nuntium mittit, cum minus belle haberet, vt mitteret lecticam, qua in oppidum deferri posset. Litteris missis, Pompeius Car-
7 teiam defertur. Qui illarum partium fautores essent, conueniunt in domum, quo erat delatus: qui arbitrati sunt clanculum venisse, vt ab eo, quæ vellent, de bello requirerent. Cum frequentia conuenisset, de lectica Pompeius
XXXIIII eorum in fidem confugit. Cæsar ex prœlio, munitione circumdata, Cordubam venit. qui ex cæde eo refugerant, pontem occupaue-
2 runt. Cum eo esset ventum, conuiciari cœperunt, nos ex prœlio paucos superesse, quo confugeremus. Ita pugnare cœperunt de ponte.
3 Cæsar flumen transiecit, & castra posuit. Scapula, totius seditionis familiæ & libertinorum caput, ex prœlio Cordubam cum venisset, fami-

5. *contendit Cardeiam*) Carte adia fretum Herculeum sita.

6. *castris antea Pompeii . . . eius verbis*) Cn. Pompeii, fratris maioris.

CAP. XXXIIII. *Munitione circumdata*) Mundæ oppido.

3. *Scapula totius seditionis familiæ caput*) Scapula hic Trebonium, Cæsaris præfectum, expulerat, omnemque Bæticam perduxerat ad seditionem. Cicero lib. IX epist. XIII. ad Dolabellam: *bellum commotum a Scabula*. Vide quæ nos ad illam epistolam notauimus ex Dione, qui lib. XLIII p. 228. hæc persequitur.

miliam & libertos conuocauit, pyram sibi ex- 4
struxit, cœnam adferri quam optimam impera-
uit, item optimis insternendam vestimentis,
pecuniam & argentum in præsentia familiæ do- 5
nauit. Ipse de tempore cœnauit, vinum & nar-
dum identidem sibi infudit. Ita nouissimo tem-
pore seruum iussit & libertum, qui fuisset eius
concubinus, alterum se iugulare, alterum pyram
incendere. Oppidani autem, simul Cæsar castra XXXIV
contra oppidum posuit, discordare cœperunt; vs-
que eo, vt clamor in castra nostra perueniret, fere
inter Cæsarianos & inter Pompeianos. Erant hic 2
legiones, quæ ex perfugis conscriptæ, partim
oppidanorum serui, qui erant a Sex. Pompeio
manumissi, tunc in Cæsaris aduentum descen-
dere cœperunt. legio XIII oppidum defen- 3
dere cœpit: nam, cum iam repugnarent, tur-
res ex parte & murum occuparunt. Denuo le- 4
gatos ad Cæsarem mittunt, vt sibi legiones sub-
sidio intromitteret Hoc cum animaduerterent
homines fugitiui, oppidum incendere cœperunt.
Qui superati a nostris, sunt interfecti hominum 5
millia XXII, præterquam extra murum qui
perierunt. Ita Cæsar, oppido potitus; dum hic
detinetur ex prœlio, quos circummunitos
superius demonstrauimus, eruptionem fecerunt;
&

---

4. *cœnam adferri quam opimam*) Sic morituri quidam faciebant, vt inter lauditias exirent ex vita. De Iuba & Petreio idem tradidit Florus IV, 2.

5. *vinum & nardum*) Sic in tribus MSS. Goduinus inuenit: sic & veteres impressi. Posteriores, *resinam & nardum.*

Cap. XXXIV. 5. *quos circummunitos superius demonstr.*)

& bene multis interfectis, in oppidum sunt re-
XXXV dacti. Cæsar Hispalim cum contendisset,
legati deprecatum venerunt. Ita cum oppidum
sese tueri dixisset, Caninium legatum cum præ-
2 sidio intromittit. Ipse castra ad oppidum po-
nit. Erat bene magnum intra Pompeianas par-
tes præsidium, quod Cæsaris præsidium rece-
ptum indignabatur, clam quemdam Philonem
illum, qui Pompeianarum partium fuisset de-
fensor acerrimus. Is tota Lusitania notissimus
3 erat. Hic, clam præsidio in Lusitaniam pro-
ficiscitur, & Cæcilium Nigrum, Nomine Bar-
barum, ad Lenium conuenit; qui bene ma-
4 gnam manum Lusitanorum haberet. Rursus
in Hispalim oppidum denuo noctu per murum
recipitur, præsidium vigilesque iugulant. Por-
tas præcludunt, de integro pugnare cœpe-
XXXVI runt. Dum hæc geruntur, legati Car-
teienses renuntiarunt, quod Pompeium in pote-
state haberent: quod ante Cæsari portas præclu-
sissent, illo beneficio suum maleficium existi-
mabant se lucrifacere. Lusitani Hispali pugna-
2 re nullo tempore desistebant. Quod Cæsar
cum animaduerteret, si oppidum capere con-
tenderet, vt homines perditi incenderent; &
mœnia delerent. Ita consilio habito noctu, pa-
titur

Mundenses munitione circumdederat Cæsar. cap. 33. sect. 1.

Cap. xxxv. 2. *clam quemdam Philonem*) supplet Goduinus mittit.

ad Lenium conuenit) Ignoti oppidi nomen *Lenium*.

Cap. xxxvi. 1. *Lusitani Hispali pugnare*) Goduinus ita ex duobus codd. Thuani; Vulgati, *Hispalin op-*

titur Lusitanos eruptionem facere: id quod consulto non existimabant fieri. ita irrumpendo naues, quæ ad Bætim flumen fuissent, incendunt. Nostri, dum incendio detinentur, illi profugiunt, & ab equitibus conciduntur. 3
Quo facto, oppido recuperato, Astam iter facere cœpit, ex qua ciuitate legati ad deditionem venerunt, Mundensesque, qui ex prœlio in oppidum confugerant, cum diutius circumsiderentur, bene multi deditionem faciunt; &, cum essent in legionem distributi, coniurant inter se, vt noctu signo dato, qui in oppido fuissent, eruptionem facerent: illi cædem in castris administrarent. 4
Hac recognita, insequenti nocte, vigilia tertia, tessera data, extra vallum omnes sunt concisi Mundenses duces. 5
XXXVII
Cæsar in itinere reliqua oppida oppugnat, quæ propter Pompeium dissentire cœperunt: pars erat, quæ legatos ad Cæsarem miserat, pars, qui Pompeianarum partium essent fautores. Seditione concitata, partes occupant, 2
cædes fit magna, saucius Pompeius naues xxx occupat longis & profugit. Didius, qui Gadis classi præfuisset, ad quem simul nuntius adlatus est, confestim sequi cœpit, partim peditatibus &

pugnare. At intus erant & recepti in vrbem. Qui ergo illam oppugnare potuerunt?

4. *oppido recuperato*) Hispali, a Lusitanis nuper intercepta.

Astam iter facere) vide supra cap. 26. sect. 2.

Cap. xxxvii. 2. *Didius, qui Gadis classi præfuisset*) Alii dixissent *Gadibus*, vt ipse noster cap. 41. item *præfuerat*.

& equitatibus ad persequendum celeriter iter
3 faciens. Item IV. die nauigatione confecta, in-
sequuntur, qui imparati a Carteia profecti si-
ne aqua fuissent, at terram applicant. Dum
aquantur, Didius classe occurrit, naues incen-
XXXIIX dit, non nullas capit. Pompeius cum paucis
profugit; & locum quendam, munitum natu-
ra, occupat. Equites & cohortes, quæ ad per-
sequendum missæ essent, speculatoribus antemis-
sis certiores fiunt, diem & noctem iter faciunt,
2 Pompeio humero & sinistro crure vehementer
erat saucius, Huc accedebat, vt etiam talum
intorsisset: quæ res maxime impediebat. Ita
lectica a turre qua esset adlatus, in ea ferebatur.
3 Lusitanus more militari, cum a Cæsaris præsidio
fuisset conspectus, celeriter equitatu cohorti-
busque circumcluditur. Erat accessus loci diffi-
4 cultas. Nam idcirco, quod propter suos a nostro
præsidio fuisset conspectus, celeriter munitum
locum natura ceperat sibi Pompeius, quem vix
magna multitudine deducti homines ex supe-
5 riore loco defendere possent. Subeunt in ad-
uentu nostri, depelluntur telis, Quibus ceden-
tibus, cupidius insequebantur aduersarii, &
6 confestim tardabant ab accessu. Hoc sæpius fa-
cto animaduertebant, nostro magno id fieri
periculo. Opere circum munire instituit, pari
autem & celeri festinatione circum munitiones
in iugo dirigunt, vt æquo pede cum aduersa-
riis congredi possent. A quibus cum anim-
aduersum esset, fuga sibi præsidium capi-
XXXIX unt. Pompeius, vt supra demonstra-

ui-

nimus saucius & in torto talo, idcirco tardabatur ad fugiendum: itemque propter loci dif-
ficultatem, neque equo, neque vehiculo salu- 2
ti suæ præsidium parare poterat. Cædes a no-
stris vndique administrabatur, exclusa muni- 3
tione, amissisque auxiliis. Ad convallem au-
tem atque exesum locum in spelunca Pompeius
se occultare cœpit, vt a nostris non facile inue-
niretur, nisi captiuorum indicio. Ita ibi interfi-
citur. Cum Cæsar gradiebatur Hispalim, pri-
die id. Aprilis caput adlatum & populo datum
est in conspectum. Interfecto Cn. Pom- XL
peio adolescente, Didius, quem supra demon-
strauimus, illa adfectus lætitia, proximo se re-
cepit castello, non nullasque naues ad reficien-
dum subducit. Lusitani, qui ex pugna super- 2
fuerunt, ad signum se receperunt, & bene magna
manu comparata, ad Didium se reportant. Huic 3
etsi non aberat diligentia ad naues tuendas, ta-
men nonnumquam ex castello propter eorum
crebras excursiones eiiciebatur, & sic prope quo-
tidianis pugnis insidias ponunt, & tripartito
signa distribuunt. erant parati, qui naues in- 4
cenderent, incensisq; qui subsidium repeterent,
ii sic dispositi erant, vt a nullo conspectu omni-
um ad pugnam contenderet. Ita cum ex ca- 5
stello Didius ad propellendum processisset cum
copiis, signum a Lusitanis tollitur, naues in-
cenduntur, simulque, qui in castello ad pugnam
processerant, eodem signo fugientes latrones
dum

CAP. XL. 2. *Lusitani, qui ex pugna*) supple, tumultuaria ad Hispalim, c. 36. *superfuerunt*,

dum persequuntur, a tergo insidiæ clamore sub-
6 lato circumueniunt. Didius magna cum virtute
cum compluribus interficitur: non nulli ea pu-
7 gna scaphas, quæ ad litus fuerant, occupant.
Item complures nando, ad naues, quæ in salo fue-
runt, se recipiunt, ancoris sublatis, pelagus re-
mis petere cœperunt. Quæ res eorum vitæ sub-
sidio fuit. Lusitani præda potiuntur. Cæsar Ga-
XLI dibus rursus ad Hispalim recurrit. Fa-
bius Maximus, quem ipse ad præsidium oppu-
gnandum reliquerat, operibus assiduis, hostes-
que circum sese interclusi, inter se decernere,
facta cæde bene magna eruptionem faciunt.
2 Nostri ad oppidum recuperandum occasionem
non prætermittunt, & reliquos viuos capiunt, ac
deinde Vrsaonem proficiscuntur; quod oppidum
magna munitione continebatur, sic, ut ipse
locus non solum opere, sed etiam natura edi-
3 tus, ab oppugnando hostem auerteret. Hoc
acciderat, quod aqua præterquam in ipso op-
pido, non erat: nam circumcirca riuus nusquam
4 reperiebatur propius millia passuum IIX. Quæ
res magno erat adiumento oppidanis. Tum
præterea accedebat, vt agger, materiesque, vnde
solitæ sunt turres agi, propius millia passuum
VI non reperiebantur. Ac Pompeius, vt op-
pi-

CAP. XLI. 1. *quem ipse ad præsidium oppugnandum*) Sic veteres libri Ven. Bas. Gryph & cod. MS. quem Goduinus vidit: alii *ad Mundam præsidium opp.* manifesto mendo. Præsidium autem oppidi Mundæ erat: quod glossema ex margine receptum fuit.

3. *ab oppugnando auerteret*) Goduinus ita. Alii, *ad oppugnandum hostem aduerteret.*

pidi oppugnationem tutiorem efficeret, omnem
materiem circum oppidum ſuccifam intro con-
geſſit. Ita neceſſario diducebantur noſtri; vt a 5
Munda, quam proxime ceperant, Materiem illo
deportarent. Dum hæc ad Mundam geruntur XLII
& Vrſaonem, Cæſar, cum a Gadibus ad Hiſpalim
ſe recepiſſet, inſequenti die, concione aduocata,
commemorat, *initio quæſturæ ſuæ eam pro-* 2
*uinciam ex omnibus prouinciis peculiarem ſi-
bi conſtitiſſe, & , quæ potuiſſet, eo tempore be-
neficia largitum eſſe. Inſequenti prætura ampli-
ato honore, vectigalia, quæ Metellus impoſuiſ-
ſet, a ſenatu petiſſe, & eis pecuniis prouinciam
liberaſſe: ſimulque, patrocinio ſuſcepto, multis le-
gibus ab ſe in ſenatum inductis, ſimul publi-
cas priuatasque cauſſas, multorum inimicitiis
ſuſceptis, defendiſſe: ſuo item in conſula-* 3
*tu abſentem, quæ potuiſſet commoda pro-
uinciæ tribuiſſe: eorum omnium commodorum
eſſe & immemores, & ingratos in ſe & in popu-
lum R. hoc bello & in præterito tempore cognoſſe.
Vos iure gentium,* inquit, *& ciuium R. inſtitu-* 4
*tis cognitis, more barbarorum populi R. magi-
ſtratibus ſacroſanctis manus ſæpe & ſæpius attu-
liſtis; luce clara Caſſium in medio foro nefarie
interficere voluiſtis. Vos ita pacem ſemper odi-* 5
ſtis,

CAP. XLII. 2. *Initio quæſturæ*) Quæſtori Cæſari vlterior Hiſpania obuenerat: quam etiam obiuit. *Sueton. c. 7.*

Inſequenti prætura) Ex prætura etiam vlteriorem ſortitos Hiſpaniam, nec vero in eam profectus eſt: abſens vero profuit. *Sueton c. 18.*

4. *Caſſium in medio foro nefarie*) Lege de Alexandrino bello, quod Hirtius ſcripſit, cap. 52.

*stis, ut nullo tempore legiones desint Populi R. in hac
prouincia haberi: apud vos beneficia pro malefici-
is maleficia pro beneficiis habentur. Ita neque in
otio concordiam, neque in bello virtutem vllo tem-*
6 *pore retinere potuistis. Priuatus ex fuga Cn. Pom-
peius adolescens a vobis receptus, fasces imperium-
que sibi arripuit. Multis interfectis ciuibus, auxi-
lia contra populum R. comparauit: agros vestram-*
7 *que prouinciam vestro impulsu depopulauit: In quo
vos victores existimabatis? An me deleto, non
animaduertebatis, x habere legiones populum R.
quæ non solum vobis obsistere, sed etiam cœlum di-
ruere possent? quorum laudibus & virtute*

Desunt reliqua.

C. IVLII CAESARIS
FRAGMENTA

EX LIBRIS EPISTOLARVM AD M. T. CICERONEM.

CAESAR IMP. S. D. CICERONI IMP.

Qvum Furnium nostrum tantum vidissem, neque loqui, neque audire me commode potuisset. quum properarem, atque essem in itinere, præmissis iam legionibus: præterire tamen non potui, quin & scriberem ad te, & illum mitterem, gratiasque agerem. etsi hoc officium & feci sæpe, & sæpius mihi facturus videor: ita de me mereris, in primis a te peto, quoniam confido me celeriter ad vrbem venturum, vt te ibi videam; vt tuo consilio, gratia, dignitate, ope omnium rerum vti possim. Ad propositum reuertar: festinationi meæ grauitatique litterarum ignosces, reliqua ex Furnio cognosces. Vale. *Ex Cic. lib* IX *ad Attic. epist.* VI.

CAESAR IMP. CICERONI IMP. S.

Recte auguraris de me (bene enim tibi cognitus sum) nihil a me abesse longius crudelitate. atque ego quum ex ipsa re magnam capio voluptatem, tum. meum factum probari abs te, triumpho gaudio: neque illud me mouet, quod ii, qui a me dimissi sunt, discessisse dicuntur, vt mihi rursus bellum inferrent. nihil enim malo, quam & me mei similem esse, & illos sui. Tu velim mihi ad vrbem præsto sis, vt tuis consiliis atque opibus, vt consueui, in omnibus rebus vtar. Dolabella tuo nihil mihi scito esse iucundius, hanc adeo habebo gratiam illi: neque enim aliter facere potuit. tanta eius humanitas, is sensus, ea in me est beneuolentia. Vale *Ex Cic. lib.* x *ad Attic. epist.* xvi.

CAESAR IMP. CICERONI IMP. S.

Etsi te nihil temere, nihil imprudenter facturum iudicarem, tamen permotus hominum fama, scribendum ad te existimaui, & pro nostra beneuolentia petendum, ne quo progredereris inclinata iam re, qua integra etiam progrediendum tibi non existimasses. namque & amicitiæ grauiorem iniuriam feceris, & tibi minus commode consulueris, si non fortunæ obsecutus videbere (omnia enim secundissima nobis, aduersissima illis accidisse videntur,) nec caussam secutus (eadem enim tum fuit, quum ab eorum consiliis abesse iudicasti,) sed meum aliquod factum condemnasse: quo mihi grauius abs te nihil accidere potest: quod ne facias, pro iure nostræ amicitiæ a te peto. Postremo, quid viro bono, & quieto, & bono ciui magis conuenit, quam abesse a ciuilibus controuersiis? quod nonnulli quum probarent, periculi caussa sequi non potuerunt, tu, explorato & vitæ meæ testimonio, & amicitiæ iudicio, neque tutius, neque honestius reperies quidquam, quam ab omni contentione abesse. xv kal. Mai. ex itinere. Vale. *Ex Cic. lib.* x *ad Attic. epist.* viii.

M. Orsium quem mihi commendas, vel regem Galliæ faciam, vel Leptæ legatum: si vis tu, ad me alium

mitte,

tritte, quem ornem. *Ex Cic. lib.* VII *ad Fam. epist.* V *ad Cæs.*

Neque pro cauto ac diligente se castris continuit. *Ex Charis. lib.* I.

Quid quæris, quid Cæsar ad me scripserit? quod sæpe, gratissimum sibi esse, quod quierim: oratque in eo vt perseuerem. *Ex Cic. lib.* VIII *ad Attic. epist.* XI.

De tribunatu quod scribis, ego vero nominatim petiui Curtio, & mihi ipse Cæsar nominatim Curtio paratum esse rescripsit. *Ex Cic. lib.* III *ad Quintum fratrem, epist.* I. *cap.* III.

Quod quidem propemodum videor, ex Cæsaris litteris, ipsius voluntate facere posse: qui negat neque honestius neque tutius mihi quidquam esse, quam ab omni contentione abesse. *Ex Cic. lib* X *ad Att. epist.* IX.

Cæsar mihi ignoscit per litteras, quod non venerim, seseque in optimam partem id accipere dicit. Facile patior, quod scribit, secum Tullum & Seruium questus esse, quia non idem sibi quod mihi remisisset. --- sed tamen exemplum misi ad te Cæsaris litterarum. *Ex Cic lib.* X. *ad Attic. epist.* III.

Sestius apud me fuit & Theopompus pridie venisse a Cæsare narrabat litteras: hoc scribere, sibi certum esse Romæ manere: caussamque eam adscribere, quæ erat in epistola nostra, ne se absente leges suæ negligerentur, sicut esset neglecta sumptuaria. *Ex Cic. lib.* XIII. *ad Attic. epist.* VIII.

Sed heus tu, celari videor a te, quomodo nam, mi Frater, de nostris versibus Cæsar? Nam primum librum se legisse scripsit ad me ante: & prima, sic, vt neget se ne Græca quidem meliora legisse. Reliqua ad quemdam locum ῥαθυμώτερα hoc enim vtitur verbo &c. *Ex. Cic. lib.* II *ad Quintum fratrem. epist. vlt.*

Ex Britannia Cæsar ad me kal. Septemb. dedit litteras, quas ergo accepi A. D. IV. kal. Octob. satis commodas de Britannicis rebus: quibus, ne admirer, quod a te nullas acceperim, scribit se sine te fuisse cum ad mare accesserit. &c. *Ex Cic. lib.* III *ad Quintum fratrem epist.* I. *extrema.*

Quum

Quum hanc iam epistolam complicarem, tabellarii a vobis venerunt A. D. XI kal. Septembr. vicesimo die. O me sollicitum: quantum ego dolui in Caesaris suauissimis litteris. sed quo erant suauiores, eo maiorem dolorem illius ille casus afferebat. *Ex Cic. lib.* III *ad Quintum fratrem epist.* I. *cap.* V.

EX EPISTOLIS AD

C. OPPIVM ET BALBVM CORNELIVM.

CAESAR OPPIO ET CORNELIO S.

Gaudeo mehercule vos significare litteris, quam valde probetis ea, quae apud Corfinium sunt gesta, consilio vestro vtar libenter, & hoc libentius, quod me sponte facere constitueram, vt quam lenissimum me praeberem, & Pompeium, dare operam, ut reconciliarem. tentemus hoc modo, si possumus omnium voluntates recuperare, & diuturna victoria vti: quoniam reliqui diuturnitate odium effugere non potuerunt, neque victoriam diutius tenere praeter vnum L. Sullam, quem imitaturus non sum. haec noua sit ratio vincendi; vt misericordia. & liberalitate nos muniamus. id quemadmodum fieri possit. non nulla mihi in mentem veniunt, & multa reperiri possunt. de his rebus, rogo vos, vt cogitationem suscipiatis. Cn. Magium, Pompeii praefectum, deprehendi: scilicet meo instituto vsus sum & eum statim missum feci. Iam duo praefecti fabrum Pompeii in meam potestatem venerunt, & a me missi sunt. si volent grati esse, debebunt Pompeium hortari, vt malit mihi esse amicus, quam iis, qui & illi & mihi semper fuerunt inimicissimi: quorum artificiis effectum est, vt resp. in hunc statum perueniret. *Ex Cic. lib.* IX *ad Attic. epist.* VIII.

CAESAR OPPIO ET CORNELIO S.

A. D. VII Id. Mart. Brundusium veni: ad murum castra posui. Pompeius est Brundusii: misit ad me Cn. Ma-

Magium de pace. quæ visa sunt respondi. hoc vox statim scire volui. Quum in spem venero, de compositione aliquid me confecere, statim vos certiores faciam. *Ex Cic. lib* IX *ad Att. epist.* XIII.

De Cæsare fugerat me ad te scribere. Video enim quas tu littera exspectatis. Sed ille scribsit ad Balbum, fasciculum illum epistolarum, in quo fuerat & mea, & Balbi, totum sibi aqua madidum redditum esse: vt ne illud quidem sciat, meam fuisse aliquam epistolam. sed ex Balbi epistola pauca verba intellexerat, ad quæ rescripsit his verbis: De Cicerone video te quiddam scripsisse, quod ego non intellexi: quantum autem coniectura consequebar, id erat huiusmodi, vt magis optandum quam separandum putarem. Itaque postea misi ad Cæsarem eodem illo exemplo litteras. locum autem illius de sua egestate ne sis aspernatus. &c. *Ex Cic. lib.* II *ad Quintum fratrem, epist.* XII.

Libri sunt epistolarum C. Cæsaris ad C. Oppium & Balbum Cornelium, qui res eius absentis curabant. in his epistolis quibusdam in locis inueniuntur litteræ singulariæ, sine coagmentis syllabarum, quas tu putes positas incondite. nam verba ex his literis confici nulla possunt. erat autem conuentum inter eos clandestistinum, de commutando situ litterarum, vt inscriptio quidem alia aliæ locum & nomen teneret: sed in legendo locus cuique suus & potestas restituetetur, - - - est adeo Probi Grammatici commentarius satis curiose factus, de occulta litterarum significatione epistolarum C. Cæsaris scriptarum. *Ex Gelli lib.* XVII *cap.* IX.

EX EPISTOLA
AD Q. PEDIVM.
CAESAR Q. PEDIO S.

Pompeius se oppido tenet: nos ad portas castra habemus: conamur opus magnum, & multorum dierum propter altitudinem maris: sed tamen nihil est, quod potius faciamus. ab vtroque portus cornu moles iacimus,

mus, vt aut illum quam primum transiicere, quod habet Brundusii copiarum, cogamus, aut exitu prohibeamus. *Ex Cic. ad Attic. lib.* XI *epist.* XIV.

EX EPISTOLA
AD PISONEM.

Locellum tibi signatum remisi. *Ex Char. lib.* I.

EX LIBRO EPISTOLARVM
AD ANTONIVM.

Nam ad me misit Antonius exemplum Cæsaris ad se litterarum, in quibus erat, se audiuisse Cæsarem, & L. Metellum in Italiam venisse, Romæ vt essent palam: id sibi non placere; ne qui motus ex eo fierent: prohiberique omnes Italia, nisi quorum ipse caussam cognouisset, deque eo vehementius erat scriptum. *Ex Cic. ad Attic. lib.* XI *epist.* VII.

EX LIBRO EPISTOLARVM
AD SERVILIVM.

P. Seruilius pater ex litteris quas sibi a Cæsare missus esse dicebat, significat valde te sibi gratum fecisse, quod de sua voluntate erga Cæsarem humanissime diligentissimeque locutus esset. *Ex Cic. lib.* III *ad Quintum fratrem epist.* I *cap.* VI.

DE C. IVLII CAESARIS
EPISTOLIS TESTIMONIA.

Epistolæ quoque eius ad senatum exstant: quas primus videtur ad paginas, & formam memorialis libelli conuertisse: cum antea consules & duces non nisi transuersa charta mitterent scriptas. exstant & ad Ciceronem; item ad familiares domesticis de rebus. in quibus si qua occultius perferenda erant, per notas scripsit, id est, sic structo litterarum ordine, vt nullum verbum effici posset: quæ si quis inuestigare & persequi vellet, quartam elementorum litteram, id est, D pro A, & perinde reliquas commutet. *Ex Suet. in Cæs. cap.* LVI.

Scribere, & legere ſimul, dictare & audire ſolitum accepimus. epiſtolas vero tantarum rerum quaternas pariter librariis dictare, aut ſi nihil ageret, ſeptenas. *Ex Plin. lib.* VII *cap.* XXV.

Ἐν ἐκείνῃ τῇ τῇ στρατείᾳ προσεξήσκησεν ἱππαζόμενος τὰς ἐπιστολὰς ὑπαγορεύειν, καὶ δυσὶν ὁμοῦ γράφουσιν ἐξαρκεῖν. ὡς δὲ Ὄππιός φησι, καὶ πλείοσιν. λέγεται δὲ καὶ τὸ διὰ γραμμάτων τοῖς φίλοις ὁμιλεῖν, Καίσαρα πρῶτον μηχανήσασθαι. *Ex Plutarcho in Caſare.*

EX ORATIONIBVS IN FVNERE IVLIAE ET CORNELIAE.

Quæſtor Iuliam amitam, vxorem Corneliam, defunctas laudauit e more pro roſtris. ſed in amitæ quidem laudatione, de eius ac patris ſui origine ſic refert: Amitæ meæ Iuliæ maternum genus ab regibus ortum, paternum cum diis immortalibus coniunctum eſt, nam ab Anco Marcio ſunt Marcii Reges: quo nomine fuit mater. a Venere Iulli, cuius gentis familia eſt noſtra. Eſt ergo in genere & ſanctitas regum, qui plurimum inter homines pollent, & cærimonia deorum, quorum ipſi in poteſtate ſunt reges. *Ex Suet. in Caſ. c.* VI

Οὔ τε τῆς Μαρίου γυναικὸς ἀποθανούσης, ἀδελφιδοῦς ὢν αὐτῆς, ἐγκώμιόν τε λαμπρὸν ἐν ἀγορᾷ διῆλθεν καὶ περὶ τὴν ἐκφορὰν ἐτόλμησεν εἰκόνας Μαρίου προθέσθαι. *Ex Plutarcho in Caſare: qui addit,* τὸ μὲν ἐπὶ γυναιξὶ πρεσβυτέραις λόγοις ἐπιταφίοις διεξιέναι πάτριον ἦν Ῥωμαίοις νέαις δ᾽ οὐκ ἦν ἔθει πρῶτος εἶπε Καῖσαρ ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ γυναικὸς ἀποθανούσης.

EX ORAT. PRO BITHYNIS.

C. Cæſar Pont. Max. in oratione, quam pro Bithynis dixit, hoc principio vſus eſt. Vel pro hoſpitio regis Nicomedis, vel pro horum neceſſitate, quorum res agitur, refugere hoc munus M. Vinici, non potui: nam neque hominum morte memoria deleri debet, quin a proximis retineatur; neque clientes ſine ſumma infamia

famia deferi poffunt, quibus etiam a propinquis noftris opem ferre inftituimus. *Ex Gellii lib.* v. *cap.* XIII.

Quid ergo? fyngraphæ non funt, fed res aliena eft. *Ex Iulio Rufiniano de Figuris.*

EX ORAT. PRO LEGE PLAVTIA.

Reperi tamen in oratione C. Cæfaris, qua Plautiam rogationem fuafit: neceffitatem dictam pro neceffitudine, id eft, iure adfinitatis. verba hæc funt: Equidem mihi videor pro noftra neceffitate, non labore, non opera, non induftria defuiffe. *Ex Gell. lib.* XIII *cap.* III *& Nonio in Voce* Neceffitas.

EX ORAT. IN CN. DOLABELLAM.

Cæfar in Dolabellam actionis III illi buifti, quorum in ædibus fanisque pofita, & honori erant, & ornatu. In libris quoque Analogicis omnia iftiusmodi fine *i* litteræ dicenda cenfet. *Ex Gell. lib.* IV *cap.* XVI.

Nono decimo ætatis anno L. Craffius C. Carbonem, vno & vigefimo Cæfar Dolabellam, altero & trigefimo Afinius Pollio Catonem, non multo ætatem antecedens Caluus Vatinium, iis orationibus infecuti funt, quas hodieque cum admiratione legimus. *Ex Dialogo de oratoribus.*

Cæterum compofita feditione ciuili, Cornelium Dolabellam Confularem & triumphalem virum repetundarum poftulauit, abfolutoque Rhodum fecedere ftatuit. *Ex Suet. in Cæf. cap.* IV.

Diuus quoque Iulius, quam cæleftis numinis, tam etiam humani ingenii perfectiffimum columen, vim facundiæ propriæ expreffit, dicendo in accufatione Cn. Dolabellæ, quem reum agit, extorqueri fibi cauffam optimam L. Cottæ patrocinio. *Ex Valer. Max. lib.* VIII *cap.* IX.

C. Cæfar Cn. Dolabellam accufauit, nec damnauit. *Ex Pediano in orat. pro Marco Scauro.*

Significat & Cæfarem, idem adolefcentem, in Dolabella ex reo Sicilia, qui quidem damnatus eft quantum oportuit per Hortenfium, *&c. Ex Pediano in Diuinat*

Ἐπανελθὸν δ' εἰς Ῥώμην. Δολαβέλλαν ἐκρινε κακώσεως ἐπαρχίας, καὶ, πολλαὶ ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος τῶν πόλεων μαρτυρίας αὐτῷ παρέσχον, ὁ μὲν οὖν Δολαβέλλας ἀπέφυγε τὴν δίκην. *Ex Plut in Cæs.*

EX ORAT. AD MILITES.

Fama vero hostilium copiarum perterritos, non negando minuendove, sed insuper amplificando, ementiendoque confirmabat. itaque cum exspectatio aduentus Iubæ terribilis esse, conuocatis ad concionem militibus, Scitote, inquit, paucissimus his diebus regem affuturum cum x legionibus, equitum xxx, leuis armaturæ c millibus, elephantisque ccc. proinde desinant quidem quærere vltra. aut opinari: mihique, qui compertum habeo, credant: aut quidem vetustissima naue impositos quocumque vento in quascumque terras iubebo auehi. *Ex Suet. Cæs. c.* LXVI.

C. Cæsar apud milites de * incommodis eorum; Non frustrabo vos milites. *Ex Diomede lib.* I.

* *Alias*, commodis.

EX ORAT. PRO DECIO SAMNITE.

Nisi forte quisquam aut Cæsaris pro Decio Samnite, aut Bruti pro Deiotaro rege, ceterosque cuiusdam lenti luminis ac temporis libros legit, *&c. Ex Auctore Dial. de orator.*

EX ORAT. PRO SEXTILIO.

Quo enim nimbo, qua procella verborum, impium Sextili caput obrui meretur? quod C. Cæsarem, a quo cum studiose, tum etiam feliciter grauissimi criminis reus defensus fuerat, *&c. Ex. Val. Max. lib.* v, *c.* III.

EX ORAT. DE CONIVRATIS.

F. Catonem primum putat de animaduersione dixisse, quam omnes ante dixerant præter Cæsarem. & cum ipsius Cæsaris tam seuera fuit, qui tum prætorio loco dixerit, *&c. Ex Cic. ad Attic. lib.* XII *epist. &* XXI.

Sed Cæsar, vbi ad eum peruentum est, rogatus senten-

tentiam a consule, huiuscé modi verba locutus est: Omnes homines, *&c. Ex Sallust. in Coniur.*

Ὁ δὲ Καῖσαρ ἀναστὰς, λόγον διῆλθε πεφροντισμένον ὡς ἀποκτεῖναι μὲν ἀκρίτους ἄνδρας ἀξιώματι καὶ γένει λαμπροὺς, οὐ δοκεῖ πάτριον οὐδὲ δίκαιον εἶναι, μὴ μετὰ τῆς ἐσχάτης ἀνάγκης. εἰ δὲ φρουροῖντο δεθέντες ἐν πόλεσι τῆς Ἰταλίας, ἃς ἂν αὐτὸς ἕληται Κικέρων, μέχρι οὗ καταπολεμηθῇ Κατιλίνας, ὕστερον ἐν εἰρήνῃ καὶ καθ' ἡσυχίαν περὶ ἑκάστου τῇ βουλῇ γνῶναι παρέξει. οὕτω δὲ τῆς γνώμης φιλανθρώπου φανείσης, καὶ τοῦ λόγου δυνατῶς ἐπ' αὐτῇ ῥηθέντος, οὐ μόνον οἱ μετὰ τοῦτον ἀνιστάμενοι προσετίθεντο, πολλοὶ δὲ καὶ τῶν τὰς εἰρημένας γνώμας ἀπειπάμενοι πρὸς τὴν ἐκείνου κατέστησαν, ἕως ἐπὶ Κάτωνα τὸ πρᾶγμα καὶ Κάτυλον περιῆλθεν. *Ex Plutarch. in Cæs.*

DE C. IVLII CAESARIS ORATIONIBVS TESTIMONIA.

Tum Brutus: Orationes quidem eius mihi vehementer probantur, complures autem legi, *&c. Ex Cic. in Bruto cap.* LXXV.

Orationes aliquas reliquit, inter quas temere quædam feruntur. Pro Q. Metello, quam non immerito Augustus existimat magis ab actuariis exceptam, male subsequentibus verba dicentis, quam ab ipso editam. nam in quibusdam exemplaribus inuenio ne inscriptam quidem pro Metello, sed quam scripsit Metello, cum ex persona Cæsaris sermo fit, Metellum seque aduersus communium obtrectatorum criminationes, purgantis. apud milites quoque in Hispania idem Augustus orationem esse vix eius purat, quæ tamen duplex fertur, vna quasi priore habita prœlio, altera posteriore, quo Asinius Pollio ne tempus quidem concionandi habuisse eum dicit, subita hostium incursione. *Ex Sueton. in Cæs. cap.* LV.

EX LIBRIS IN CATONEM.

Reliquit & de Analogia duos libros, & Anticatones totidem. *Suet. in Cæs. c.* LVI

EX LIB. I.

Cæſar in Anticatone priore : Vno enim excepto, quem alius modi atque omnis natura finxit, ſuos quisque habet caros. *Priſcianus bis lib.* VI *& lib.* VII *& lib.* XIII.

INCERTA EX IISDEM.

Erant officia antelucana, in quæ incidere impune ne Catoni quidem licuit, quem tamen C. Cæſar ita reprehendit, vt laudet. deſcribit enim eos, quibus obuius fuerit, cum caput ebrii retexiſſent, erubuiſſe, deinde adiicit: Putares non ab illis Catonem, ſed illos a Catone deprehenſos. Potuitne plus auctoritatis tribui Catoni, quam ſi ebrius tum venerabilis erat? noſtræ tamen cœnæ vt apparatus & impendii ſic temporis modus conſtet. neque enim hi ſumus, quos vituperare ne inimici quidem poſſunt, niſi vt ſimul laudent. *Ex Plin. lib.* III. *epiſt.* XII.

C. etiam Cæſar, grauis auctor linguæ Latinæ, in Anticatone: Vnius, inquit, arrogantiæ, ſuperbiæque, dominatuque. *Ex Gell. lib.* IV *cap.* XVI.

DE C. IVLII CAESARIS IN CATONEM SCRIPTIS TESTIMONIA.

Qualis futura ſit Cæſaris vituperatio contra laudationem meam, perſpexi ex eo libro, quem Hirtius ad me miſit in quo colligit vitia Catonis, ſed cum maximis laudibus meis: itaque miſi librum ad Muſcam, vt tuis librariis daret volo enim eum diuulgari. *Ex Cic. ad Attic. lib.* XII *epiſt.* XI.

Hirtii epiſtolam ſi legeris, quæ mihi quaſi πρόπλασμα videtur eius vituperationis, quam Cæſar ſcripſit de Catone. *Ex lib.* XII *ad Attic. ep.* XLI.

Cum mihi Balbus nuper in Lanuuino dixiſſet, ſe & Oppium ſcripſiſſe ad Cæſarem, me legiſſe libros contra Catonem, & vehementer probaſſe. *Ex lib.* XIII *ad Att. ep.* L.

Quibus omnibus generibus vſus eſt nimis impudenter Cæſar contra Catonem meum. *Ex Cic. in Topic. cap.* XXV.

M. Ci-

M. Ciceronis libro, quo Catonem cœlo æquauit, quid aliud dictator Cæsar, quam rescripta oratione velut apud iudices respondit? *Ex Tac. IV. annal. c. XXXIV.*

Hisque vsum C. Cæsarem in vituperando Catone notauerit * Cicero. *Ex Quint. lib.* III *c.* VII * *in Topicis.*)

Vt Catonem Tullius laudans: & duobus voluminibus Cæsar accusans. *Ex Mart. Capell. lib.* V.

- - - quam sint duo Cæsaris Anticatones,

Ex Juven. Sat. VI. *vers.* 337.

Πυθόμενος δὲ ὡς ἑαυτὸν ὁ ἀνὴρ διειργάσατο, δῆλος μετὰ ἦν δηχθεὶς, ἐφ' ᾧ δὲ, ἄδηλον· εἶπε δ' οὖν· ὦ Κάτων φθονῶ σοι τοῦ θανάτου, καὶ γὰρ σύ μοι τῆς σωτηρίας ἐφθόνησας. ὁ μὲν οὖν μετὰ ταῦτα γραφεὶς ὑπ' αὐτοῦ πρὸς Κάτωνα τεθνεῶτα λόγος, οὐ δοκεῖ πράως ἔχοντος οὐδὲ εὐδιαλλάκτως σημεῖον εἶναι. πῶς γὰρ ἐφείσατο ζῶντος, εἰς ἀναίσθητον ἐγχέας ὀργὴν τοσαύτην. *Paullo post:* Καὶ τὸν λόγον ἐκεῖνον οὐκ ἐξ ἀπεχθείας, ἀλλὰ φιλοτιμίας πολιτικῆς συντετάχθαι διὰ τοιαύτην αἰτίαν. ἔγραψε Κικέρων ἐγκώμιον Κάτωνος, ὄνομα τῷ λόγῳ θέμενος Κάτωνα. καὶ πολλοῖς ὁ λόγος ἦν διὰ σπουδῆς, ὡς εἰκὸς, ὑπὸ τοῦ δεινοτάτου τῶν ῥητόρων εἰς τὴν καλλίστην πεποιημένος ὑπόθεσιν. τοῦτο ἠνία Καίσαρα, κατηγορίαν αὐτοῦ νομίζοντα τὸν τοῦ τεθνεῶτος δι' αὐτὸν ἔπαινον. ἔγραψεν οὖν πολλάς τινας κατὰ τοῦ Κάτωνος αἰτίας συναγαγών. τὸ δὲ βιβλίον Ἀντικάτων ἐπιγέγραπται. καὶ σπουδαστὰς ἔχει τῶν λόγων ἑκάτερος διὰ Καίσαρα καὶ Κάτωνα πολλούς. *Ex Plut. in Cæs.*

Αὐτὸς δ' οὖν ὕστερον, ἐν τῇ πρὸς Κικέρωνα περὶ Κάτωνος ἀντιγραφῇ, παραιτεῖται, μὴ στρατιωτικοῦ λόγον ἀνδρὸς ἀντεξετάζειν πρὸς δεινότητα ῥήτορος εὐφυοῦς, καὶ σχολὴν ἐπὶ τοῦτο πολλὴν ἄγοντος. *Ex Plut. in Cæs.*

Ἐκ δὲ τούτου διετέλει τιμῶν καὶ φιλοφρονούμενος, ὥστε καὶ γράψαντι λόγον ἐγκώμιον Κάτωνος ἀντιγράφων τόν λόγον τε αὐτοῦ καὶ τὸν βίον, ὡς μάλιστα τῷ Περικλέους ἐοικότα καὶ Θηραμένους ἐπαινεῖν. ὁ μὲν οὖν Κικέρωνος λόγος Κάτων. ὁ δὲ Καίσαρος Ἀντικάτων γέγραπται. *Ex Plut. in Cæs.*

EX LIBRIS DE ANALOGIA, AD M. T. CICERONEM.

Reliquit & de Analogia duos libros, *&c.* *Ex Suet. in Caes. cap.* LVI.

EX LIB. I.

Quin etiam in maximis occupationibus cum ad te ipsum inquit, in me intuens, de ratione Latine loquendi accuratissime scripserit, primoque in libro dixerit verborum delectum originem esse eloquentiae: tribueritque, mi Brute, huic nostro, qui me de illo maluit quam se dicere. laudem singularem (nam scripsit his verbis, cum hunc nomine esset affatus): ac si cogitata praeclare eloqui possent, non nulli studio, & vsu laborauerunt (cuius te paene principem copiae; atque inuentorem, bene de nomine ac dignitate populi Romani meritum esse existimare debemus), hunc facilem & quotidianum noluisse sermonem, nunc pro relicto est habendum. Tum Brutus, amice hercule, inquit, & magnifice te laudatum puto, quem non solum principem atque inuentorem copiae dixerit, quae erat magna laus, sed etiam bene meritum de populi Romani nomine & dignitate. *Ex Cic. in Bruto cap.* LXXII.

C. Caesar ille perpetuus dictator, Cn. Pompeii socer, a quo familia & appellatio Caesarum deinceps propagata est, vir ingenii praecellentis, sermonis praeter alios suae aetatis castissimi, in libris quos ad M. Ciceronem de Analogia scripsit, Arenas vitiosi dici existimabat, quod Arena numquam multitudinis numero appelianda sit, sicuti neque Coelum, neque Triticum. contra autem Quadrigas, etiamsi currus vnus equorum quatuor iunctorum vnum sit, pluratiuo semper numero dicendas putat, sicut Arma, & Moenia, & Comitia, & inimicitias, &c. *Paullo post*: Tunc prolato libro de Analogia primo verba haec ex eo pauca memoriae mandaui, nam quum praedixisset, neque Coelum, Triticumve, neque Arenam multitudine significationem pati; Nam tu, inquit, harum rerum natura accidere arbitraris,

quod

quod vnam terram, & plures terras, & vrbem, & vrbes, & imperium, & imperia dicamus? neque Quadrigas in vnam nominis figuram redigere, neque Arenam in multitudinis appellationem conuertere possimus? *Ex Gell. lib.* XIX. *cap.* VIII.

Atque id quod a C. Cæsare excellentis ingenii ac prouidentiæ (*ita Agellius*; *Macrobius* prouidentiæ) viro in primo de Analogia libro scriptum est, habe semper in memoria atque in pectore; vt tanquam scopulum sic fugias inauditum atque insolens verbum. *Ex Gell. lib.* I. *cap.* X, *& Macrob. lib.* I. *Saturn. cap.* V.

EX LIB. II.

C. Cæsar in libro de Analogia secundo, huius die & huius specie dicendum putat. *Ex Gell. lib.* IX *cap.* XIV.

Panium Cæsar de Analogia libro secundo dici debere ait, sed Verrius contra. nam *i* detracta Panum ait dici debere. *Ex Charis. lib.* I.

Cæsar de Analogia secundo. Fagos, Populos, Vlmos. *Ex Charis. lib.* I.

Cæsar de analogia secundo Turbonem non Turbinem etiam in tempestate dici debere ait, vt Cato Catonis, non vt homo hominis, *Ex Caris. lib.* I.

Lacer an Laceris, &c. Cæsar de Analogia secundo, necnon Valgius de rebus per epistolam quæsitis. *Ex Charis. lib.* I.

Is homo, Idem compositum facit, nisi quia Cæsar libro secundo (*de Analogia videlicet*) singulariter Idem, pluraliter Iidem dicendum adfirmat. sed consuetudo hoc non seruat. *Ex Char. lib.* I.

EX IISDEM, NON DISTINCTO LIBRO.

C. Cæsar grauis auctor linguæ Latinæ in libris Analogicis omnia istiusmodi (*puta Senatu, Victu, Aspectu, &c.*) sine *i* littera dicenda censet, *Ex Gell. lib.* IV *cap.* XVI.

Hic & hæc Samnis, huius Samnitis. sic Cæsar de Analogia. *Ex Prisc. lib.* VI.

Partum. Cæsar de Analogicis harum partum. *Ex Char. lib. 1.*

EX IISDEM, VTI VEROSIMILE EST, NON ADSCRIPTO TAMEN VBI LAVDANTVR LIBRO.

Mihi autem placet Latinam rationem sequi quousque patitur decor. neque enim iam Calypsonem dixerim, vt Iunonem: quamquam secutus antiquos C. Cæsar vtitur hac ratione declinandi. *Quintil. lib.* 1 *cap.* v.

M. Tullius & C. Cæsar, mordeo memordi, pango pepigi; spondeo spepondi dixerunt. *Agell. lib.* VII. *cap.* IX.

C. Cæsar ait, L littera nominatiuo singulari neutra finita uomina eamdem definitionem capere, quam capiant E littera terminata, huic animali, & ab hoc animali: huic puteali & ab hoc puteali. *Char. lib.* 1.

Aplustre. Omnium nominum quæ sunt neutri generis & in E terminantur, ait Plinins, Cæsarem scisse eosdem esse ablatiuos, quales sunt datiui singulares. *Char. lib.* 1.

AR litteris nomina neutralia terminata, ait Cæsar, quod datiuo & ablatiuo pari iure funguntur, vt idem Plinius scribit. *Char. lib.* 1.

Iubar. Plinius ait inter cetera etiam istud Cæsarem dedisse præceptum, quod neutra nomina AR nominatiuo clausa, per *I* datiuum ablatiuumque singulares ostendant: iubar tamen & Far ab hac regula diffidere, nam huic iubari dicimus, ab hoc iubare, & huic farri, ab hoc farre. *Char. lib.* 1.

Ac ne illa ratio recepta est quam Cæsar ponit in feminis, vt puppim, restim. puluim, hoc enim modo & ab hoc cani, & ab hoc caue. *Char. lib.* 1.

Tribus III iunctis qualis posset syllaba pronunciari? non postremum *I* pro vocali accipiendum, quod Cæsari artis Grammaticæ doctissimo placitum fuisse a Victore quoque in arte Grammatica de syllabis comprobatur. *Priscian. lib.* 1.

V. loco

V. loco consonantis posita, eamdem prorsus in omnibus vim habuit apud Latinos quam apud Æoles digamma F. pro quo Cæsar hanc figuram Ⅎ scribere voluit. quod quamuis illi recte visum est, tamen consuetudo antiqua superauit. *Prisc. lib.* 1.

Hæc pollis pollinis. sic Charisius Probus autem & Cæsar, hoc pollen pollinis declinauerunt. *Prisc. lib.* 6.

Præterea Cæsar, declinat, pubis puberis: Probus, pubes puberis: quidam, puber puberis. *Prisc. lib.* 6.

Quamuis Cæsar non incongrue protulit ens a verbo sum, es est. *Prisc. lib.* 18.

Hoc lutum aque macellum singulari exire memento, licet Ennius, ista macella, dicatque & Cæsar, luta. *Ex Capro.*

Lacrumæ an Lacrimæ, Maxumus an Maximus, & si quæ similia sunt, scribi debeant, quæsitum. Terentius Varro tradidit Cæsarem per *I* eiusmodi verba solitum esse enuntiare & scribere: inde propter auctoritatem tanti viri consuetudinem factam. Sed ego in antiquiorum, &c. *Cassiodorus ex Annæo Cornuto de Orthographia.*

Varie etiam scriptitatum est, Mancupium, Aucupium Manubiæ. siquidem C. Cæsar per *I* scripsit, vt apparet ex titulis ipsius *Ex Velio de Orthogr.*

An ideo minor est M. Tullius Orator, quod idem artis huius (*Grammaticæ*) diligentissimus fuit, & in filio, vt in Epistolis apparet, recto loquendi vsque quaque asper quoque exactor? Aut vim C. Cæsaris fregerunt editi de Analogia libri? *Quint. l. lib.* 1. *cap.* VII.

APOPHTHEGMATA.

Sed tamen ipse Cæsar habet peracre iudicium: &, vt Seruius frater tuus, quem litteratissimum fuisse iudico, facile diceret, hic versus Plauti non est, hic est, quod tritas haberet aures notandis generibus Poetarum, & consuetudine legendi: sic audio Cæsarem, quum volumina iam confecerit Ἀποφθεγμάτων, si quid adferatur ad eum pro meo, quod meum non sit, reiicere.

re solere. quod eo nunc magis facit, quia viuunt mecum fere quotidie illius familiares. Incidunt autem in sermone vario multa, quæ fortasse, illius quum dixi, nec illitterata, nec insulsa esse videantur. Hæc ad illum cum reliquis actis perferuntur. Ita enim ipse mandauit. Sic fit, vt, si quid præterea de me audiat, non audiendum putet. *Cic. lib.* IX *ad Fam. ep.* XVI. *ad Pap. Pætum.*

DICTA COLLECTANEA.

Feruntur & a puero & ab adolescentulo quædam scripta, *&c.* item Dicta collectanea. quos omnes libellos vetuit Augustus publicari. *Suet. in Cæs.*

EPHEMERIDES.

C. Iulius Cæsar quum dimicaret in Gallia, & ab hoste raptus equo eius portaretur armatus, occurrit quidam ex hostibus qui eum nosset; & insultans ait * Cecos Cæsar quod Gallorum lingua, Demitte, significat: & ita factum est, vt dimitteretur. Hoc autem ipse Cæsar in Ephemeride sua dicit, vbi propriam commemorat felicitatem. *Seruius in lib.* I I *Æneidos Virgilii.*

* *Alias*, Cecos Cæsar *Seruius* P. *Danielis*, Cæsar Cæsar. quod quid velit, docti examinent.

LIBRI AVSPICIORVM.

Sed contra Iulius Cæsar XVI Auspiciorum libro negat nundinis concionem aduocari posse, id est, cum populo agi, ideoque nundinis Romanorum haberi comitia non posse. *Macrob. lib.* I. *Saturn. c.* XVI.

AVGVRALIA.

Cæsar in Auguralibus: Si sincera pecus erat. *Priscianus lib.* VI.

DE DIVINATIONE.

Genus eloquentiæ duntaxat adolescens adhuc Strabonis Cæsar secutus videtur: cuius etiam ex Oratione, quæ inscribitur, Pro Sardis, ad verbum non nulla transtulit

tulit in diuinationem suam. *Suetonius in Cæsare. Erunt forte qui hoc ad Orationem Fragmenta pertinere existimabunt, me non multum repugnante.*

ASTRONOMICA.

Nam Iulius Cæsar vt Siderum motus, de quibus non indoctos libros reliquit, ab Aegyptiis disciplinis hausit: ita hoc quoque ex eadem institutione mutuatus est, vt ad Solis cursum finiendi anni tempus extenderet. *Macrobius lib.* I. *Saturn cap.* XVI. *Adde eiusdem libri cap.* XIV.

Tres autem fuere sectæ, Chaldæa, Ægyptia, Græca: his addit apud nos quartam Cæsar Dictator, annos ad Solis cursum redigens singulos, qui prius antecedebat. *Ex Plin. lib.* XVIII. *cap.* XXV.

A Bruma in Fauonium Cæsari nobilia sidera significant: III kal. Ianuarii matutino Canis occidens. *Paullo post:* pridie nonas Ianuarii Cæsari Delphinis matutino exoritur, & postero die Fidicula, quo Ægypto Sagitta vesperi occidit. *Paullo post.* A Fauonio in æquinoctium vernum Cæsari significat XVII kal. Martii triduum varie, & VIII kal. Hirundinis visu, & postero die Arcturi exortu vespertino. item III nonas Martii Cæsar Cancri exortu id fieri obseruauit. *Paullo post:* Cæsar & idus Martias ferales sibi adnotauit Scorpionis occasu. *Paullo post:* III nonas Aprilis in Attica Vergiliæ vesperi occultantur: eædem postridie in Bœotia, Cæsari autem & Chaldæis, nonis, *Paullo post:* Cæsari VI idus significatur imber Libræ occasu XIV kal. Maii Ægypto Suculæ occidunt vesperi, sidus vehemens, & terra marique turbidum, XVI Atticæ, XV Cæsari, continuoque triduo significabat. *Paullo post:* vt nonas maii Cæsari Suculæ matutino exoriuntur. & VIII idus Capella pluuialis. *Ex Plin. lib.* XVIII *cap.* XXVI.

A Vergiliarum exortu significant Cæsari postridie Arcturi occasus matutini. *paullo post:* XI Cal. Cæsari Orionis gladius occidere incipit. III non. Iunii Cæsari, & Assyriæ Aquila vesperi oritur, &c. XI kal. eiusdem

dem Orionis gladius Cæſare occidere incipit. *Ex Plin. lib.* XVIII *cap.* XXVII.

A Solſtitio ad Fidiculæ occaſum VI kal. Iunii (*al.* Iulii) Cæſari Orion exoritur. *Paullo poſt:* XVIII kal. Auguſti, Ægypto aquila occidit matutino, Eteſiarumque prodromi flatus incipiunt, quod Cæſar X kal. ſentire Italiam exiſtimauit. *Paullo poſt:* Aquila Attica matutino occidit: III kal. regia in pectore Leonis ſtella matutino Cæſari immergitur. *Ex Plin. lib.* XVII *cap.* XXVIII.

DE SIDERIBVS.

etiam aliquid poeticum edidi.

Sed nec aliquis pæne Latinorum de hac arte Inſtitutionis libros ſcripſit, niſi paucos verſus Iulius Cæſar, & ipſos tamen de alieno opere mutatus. *Iul. Firmicus Matheſ. lib.* II *ineunte.*

Exſecutus eſt etiam horum Siderum numerum Græce Aratus, Poeta diſſertiſſimus: Latine vero Cæſar, & decus eloquentiæ Tullius. Sed hi tantum nomina ipſorum & ortus, non autem apotelesmatum auctoritatem ediderunt: Ita vt mihi videantur non aliqua Aſtrologiæ ſcientia, ſed poetica potius elati licentia, docilis ſermonis ſtudia protuliſſe. *Iul. Firmicus lib.* VIII *cap.* V.

POEMATA.

Reliquit & de Analogia libros duos, & Anticatones totidem, ac præterea Poema, quod inſcribitur Iter. Quorum librorum primos, in tranſitu, Alpium, quum ex citeriore Gallia, conuentibus peractis, ad exercitum rediret: ſequentes, ſub tempus Mundenſis prælii fecit: nouiſſimum, dum ab Vrbe in Hiſpaniam vlteriorem * IIII & XX die peruenit. *Suetonius in Cæſare.*

* VII & XX *legit ex Strabone & Appian. Caſaubonus.*

Feruntur & a puero & ab adoleſcentulo, quædam ſcripta; vt Laudes Herculis, tragœdia Oedibus *&c.*

quo

quos omnes libellos vetuit Augustus publicari. *Suet. in Cæsare.*

Olus quoque siluestre est trium foliorum, D. Iulii carminibus præcipue locisque militaribus celebratum. alternis quippe versibus exprobrauere lapsana se vixisse apud Dyrrhachium, præmiorum parsimoniam cauillantes. Est autem id cyna siluestris. *Plin.* XIX.

Donatus in vita Terentii hos sub C. Iulii Cæsaris nomine versus producit:

Tu quoque tu in summis, o dimidiate Menander,
Poneris, & merito, puri sermonis amator.
Lenibus atque vtinam scriptis adiuncta foret vis
Comica, vt æquato virtus polleret honore.
Cum Græcis neque in hac despectus parte iaceres.
Vnum hoc maceror, & doleo tibi deesse, Terenti.

Sequens etiam Epigramma C. Iulio Cæsari quidam inscribunt, alii Germanico.

Thrax puer adstricto glacie dum ludit in Hebro,
Pondere concretas frigore rupit aquas.
Dumque imæ partes rapido traherentur ab amne,
Abscidit tenerum lubrica testa caput.
Orba quod inuentum mater dum conderet vrna,
Hoc peperi flammis, cetera, dixit, aquis.

Illud vero Distichon:

PELTRIA. PERPETVO. NIVIVM. DAMNATA. RIGORE.
TERRA. MIHI. POSTHAC. NON. HABITANDA. VALE.

falso Cæsari inscriptum est, etsi quidam in membrana alii in saxo extare dicant.

INCERTA.

Vnguenta dicuntur a locis, vt Telinum, cuius Iulius Cæsar meminit, dicens: Corpusque suaui Telino vnguimur. Hoc conficiebatur in Insula Telo, quæ est

eſt vna ex Cycladibus. *&c. Iſidorus lib.* IV *Origin c.* XII

* *Inſertum hoc ab Fuluio Vrſino Fragmentis de Analogia. Vt & illud ex Nonio in voce* Cinis, *nec non locum Plinii ex lib.* VII *cap.* III *vbi alloquitur M. T. Ciceronem. Quid habuerit cauſſæ, cur hoc fecerit, comminiſci non potui. Quo circa inter* INCERTA *referendum duxi. Niſi quis potius Cæſari Straboni, non Dictatori tribuendum arbitretur. Si ad hunc modum addita vna vocula ſcripſeris, erit integer Senarius.*

Corpusque ſuaui Telini vnguine vnguimur.

Idem Vrſinus ex Priſciani lib. VIII *Fragmentum hoc,* C. Cæſar, quæ res augurantur, οἰωνοσκοπεῖται, *ad Augunalia tranſtulerat. ego prætermiſi, quum iſto Priſciani loco non* Caius Cæſar *ſed* Lucius Cæſar *legatur. Non eſt quod corruptum aliquis exiſtimet Citatur nominatim L. Cæſar a Feſto, in voce* Maiorem. *Ex eodem fortaſſis eſt quod apud Seruium nuper ex Petri Danielis & Fuldana bibliothecæ membranis editum habemus. Commentario ad Æneidos Virgilii lib.* I. Occiſo, *inquit,* Mezentio, Aſcanium, ſicut l. Cæſar (*veroſimile mihi ſit legendum* L. Cæſar) ſcribit, Iulum cœptum vocari dicunt, vel quaſi ἰοβόλον, id eſt, ſagittandi peritum, vel a prima barbæ lanugine, quam ἴουλον Græci dicunt, quæ ei tempore victoriæ naſcebatur. *Hæc ibi. Similiter expunxi quod inter Fragmenta Epiſtolarum legebatur.*

Veſpera fatigatus, luce dormitans.

Non enim apud Chariſium lib. II *vnde hæc deſcripta ſunt, nominatur* Iulius Cæſar, *ſed* Aurelius Cæſar, lib. XI Epiſtolarum ad Frontonem. *Quo comperto, auctoritatem Ciuis Romani inſuper habui. Sed quid ſpuriis his diutius immoror, quin legitima, ſi qua porro reſtant, Fragmenta colligo? Scal.*

Apud Cæſarem & Catuzum & Caluum lectum eſt: Quum iam fulua cinis fueris. *Nonius in voce* Cinis.

Salue

Salue primus omnium parens patriæ appellate, primus in toga triumphum linguæque lauream merite, & facundiæ, Latinarumque litterarum parens: atque (vt dictator Cæsar hostis quondam tuus te descripsit) omnium triumphorum lauream adepte maiorem, quanto plus est ingenii Romani terminos in tantum promouisse, quam imperii *Plin. lib.* VII. *cap.* XXX. *in fine*.

Cicero caussarum XIII: Re vendita iterum empta vnde manifestum fit venita non dici, sed aut venundata, aut vendita vt Cicero: C. Cæsar: Possessiones redimi, eas postea pluris venditas. *Diomodes lib.* I.

Esseda, vehiculi vel currus genus, quo soliti sunt pugnare Galli. Cæsar testis est libro ad Ciceronem III: Multa millia equitum atque essedariorum habet. Hinc & gladiatores essedarii dicuntur, qui curru certant. *Iunius Phylargyrus in* III *Georg. Virgil.*

Augustus quoque in epistolis ad C. Cæsarem scriptis emendat quod is Calidum dicere quam Caldum (*in libris forte de Analogia*) malit: non quia illa non sit Latinum, sed quia sit odiosum, &, vt ipse Græco verbo significauit, περίεργον. *Quintil. lib.* I. *cap.* VI.

C. IVLII CAESARIS DICTA.

Tu, quæso, quidquid noui (multa autem exspecto) scribere, ne pigrere. in his, de Sexto satisne certum: maxime autem de Bruto nostro: de quo quidem ille, ad quem diuerti, Cæsarem solitum dicere: Magni refert, hic quid velit: sed quidquid vult, valde vult. (V.C. quidquid volet, valde volet) idque eum animaduertisse quum pro Deiotaro Niceæ dixerit, valde vehementer eum visum & libere dicere. *Cic. lib.* XIV. *ad Atticum epist.* I.

Proxime quum Sestii rogatu apud eum fuissem, exspectaremque sedens, quoad vocaret, dixisse eum: Ego dubitem, quin summo in odio sim, quum M. Cicero sedeat, nec suo commodo me conuenire possit? Atqui, si quisquam est facilis, hic est. tamen non du-

bito quin me male oderit. *Cic. ibidem.*

Aiebat, Cæsarem secum, quo tempore Sestii rogatu veni ad eum, quum exspectarem sedens, dixisse; Ego nunc tam sim stultus, vt hunc ipsum, facilem hominem, putem mihi esse amicum, quum tamdiu sedens meum commodum exspectet? *Cic. lib.* XIV. *ad Attic. epist.* II. *Idem quod supra ex epistola prima attulimus.*

Quo gaudio elatus, non temperauit, quin paucos post dies frequenti curia iactaret, inuitis & gementibus aduersariis adeptum se quæ concupisset: proinde ex eo insultaturum omnium capitibus: ac, negante quodam per contumeliam, Facile hoc vlli feminæ fore: responderit quasi alludens: in Assyria quoque regnasse Semiramin; magnamque Asiæ partem Amazonas tenuisse quondam. *Suet. in Cæs. cap.* XXII.

Pharsalica acie cæsos profligatosque aduersarios prospicientem, hæc eum ad verbum dixisse refert Asinius Pollio: Hoc voluerunt tantis rebus gestis C. Cæsar condemnatus essem, nisi ab exercitu auxilium petissem. *Sueton. in Cæs. cap.* XXX.

Consecutusque cohortes ad Rubiconem flumen, qui prouinciæ eius finis erat, paullulum constitit ac reputans, quantum moliretur, conuersus ad proximos, Etiam nunc, inquit, regredi possumus. quod si ponticulum transierimus, omnia armis agenda erunt. *Suet. in Cæs. cap.* XXXI.

Cunctanti ostentum tale factum est. Quidam eximia magnitudine & forma &c. Tunc Cæsar, Eatur, inquit, quo deorum ostenta, & inimicorum iniquitas vocat. Iacta alea est, inquit. *Sueton. in Cæs. cap.* XXXII.

Romam iter conuertit: appellatisque de rep. partibus validissimas Pompeii copias, quæ sub tribus Legatis, M. Petreio, & L. Afranio, & M. Varrone in Hispania erant, inuasit; professus ante inter suos, Ire se ad exercitum sine duce, & inde reuersurum ad ducem sine exercitu. *Sueton. in Cæs. cap.* XXXIV.

Pro

Prolapsus in egressu nauis, verso ad melius omine, Teneo te, inquit, Africa. *Suet. in Caes. cap.* LIX.

Quum exspectatio aduentus Iubae terribilis esset, conuocatis ad concionem militibus, Scitote, inquit, paucissimis his diebus regem adfuturum cum x legionibus, equitum xxx. leuis armaturae c millibus, elephantis ccc. Proinde desinant quidam quaerere vltra, aut opinari; mihique qui compertum habeo, credant: aut quidem vetustissima naue impositos quocumque vento in quascunque terras iubeo auehi. *Suet. in Caes. cap.* LXVI.

Iactare solitus, Milites suos etiam vnguentatos bene pugnare posse: nec milites eos pro concione, sed blandiori nomine commilitones appellabat. *Suet. in Caes. cap.* LXVII.

Quosdam infimi generis ad amplissimos honores prouexit. Quum ob id culparetur, professus est palam, Si grassatorum & sicariorum ope in tuenda sua dignitate vsus esset, talibus quoque se parem gratiam relaturum. *Suet. in Caes. cap.* LXXII.

Interrogatus cur repudiasset vxorem, Quoniam, inquit, meos tam suspicione, quam crimine iudico carere oportere. *Suet. in Caes. cap.* LXXIV.

Acie Pharsalica proclamauit, vt ciuibus parceretur. *Suet. in Caes. cap.* LXXV.

Nec minoris impotentiae voces propalam edebat, vt T. Ampius scribit: Nihil esse rempublicam, appellationem modo sine corpore, ac specie. Sullam nescisse litteras, qui dictaturam deposuerit Debere homines considerartius iam loqui secum, ac pro legibus habere quae dicat. *Suet. in Caes. cap.* LXXVII.

Eoque arrogantiae progressus est, vt, aruspice tristia & sine corde extra sacro quodam nuntiante, Futura diceret laetiora quum vellet: nec pro ostento ducendum si pecudi cor defuisset. *Sueton. in Caes. cap. eodem.*

Triumphanti & subsellia tribunitia prætereuehenti sibi vnum e Collegio Pontium Aquilam non adsurrexisse, adeo indignatus, vt proclamauerit: Repete ergo a me Aquila Rempublicam tribunus, ne destiterit per continuos dies quidquam cuiquam, nisi sub exceptione, polliceri. Si tamen per Pontium Aquilam licuerit. *Sueton. in Cæs. cap.* LXXVIII.

Plebei Regem se salutanti, Cæsarem se, non Regem esse respondit. *Suet. in Cæs. cap.* LXXIX.

De quo genere optime C. Cæsarem prætextatum adhuc accepimus dixisse. Si cantas, male cantas; si legis, cantas. *Quintil. lib.* I. *cap.* VIII.

Eleuandi ratio est duplex, vt aut veniam quis, aut iactantiam minuat: quemadmodum C. Cæsar Pomponio ostendenti vulnus ore exceptum in seditione Sulpiciana, quod ipse se passum pro Cæsare pugnantem gloriabatur. Numquam fugiens respexeris, inquit. Aut crimen obiectum, vt Cicero, *&c. Quintil. lib.* VI. *cap.* III.

Est & illa ex ironia fictio, qua vsus est C. Cæsar. Nam quum testis diceret, a reo femina sua ferro petita, & esset facilis reprehensio, cur illam potissimum partem corporis vulnerare voluisset: Quid enim faceres, inquit, quum tu galeam & loricam haberet? *Quintil. ibidem.*

Sic fac existimes, post has miserias, id est, postquam armis disceptari cœptum est de iure publico, nihil esse actum aliud cum dignitate. Nam & ipse Cæsar, accusata acerbitate Marcelli (sic enim appellabat) laudataque honorificentissime & æquitate tua, & prudentia, repente præter spem dixit, se senatui roganti de Marcello, ne * hominis quidem caussa negaturum. (* *Sic Victorius edidit, eumque secutus Lambinus, cui tamen* ominis *legendum videtur, ipsum vide.*) *Cic. lib.* IV. *ad Famil. epist.* IV. *ad Ser. Sulpicium.*

Demetrio Megæ Siculo Dolabella rogatu meo ciuitatem a Cæsare impetrauit: qua in re ego interfui. Itaque

que nunc P. Cornelius vocatur. Quumque propter quosdam sordidos, qui Cæsaris beneficia vendebant; tabulam in qua nomina ciuitate donatorum incisa essent, reuelli iussisset. eidem Dolabellæ, me audiente, Cæsar dixit; Nihil esse, quod de Mega vereretur; beneficium suum in eo manere. *Cic. lib.* XIV. *ad Famil. epist.* XXXVI. *ad Acilium.*

DE C. IVLIO CAESARE.

Sed tamen, Brute, inquit Atticus, de Cæsare & ipse ita iudico, & de hoc huius generis acerrimo æstimatore sæpissime audio, illum fere omnium oratorum Latine loqui elegantissime, nec id solum domestica consuetudine, vt dudum de Læliorum & Muciorum familiis audiebamus, sed, quamquam id quoque credo fuisse, tamen vt esset perfecta illa bene loquendi laus, multis litteris, & iis quidem reconditis & exquisitis, est consecutus, &c. *Ex Cic. in Bruto cap.* LXXII.

Sed perge Pomponi de Cæsare, & redde quæ restant. Solum quidem, inquit ille, & quasi fundamentum oratoris, *&c.* Cæsar autem rationem adhibens, consuetudinem vitiosam & corruptam, pura & incorrupta consuetudine emendat. itaque quum ad hanc eleganriam verborum Latinorum, quæ etiamsi orator non sis, & sis ingenuus ciuis Romanus, tamen necessaria est, adiungit illi oratoria ornamenta dicendi: tum videtur tamquam tabulas bene pictas collocare in bono lumine. hanc quum habeat præcipuam laudem in communibus, non video cui debeat cedere: splendidam quamdam minimeque veteratoriam rationem dicendi tenet, voce, motu, forma etiam magnifica, & generosa quodammodo. Tum Brutus: Orationes quidem eius, &c. atque etiam commentarios quosdam scripsit rerum suarum valde quidem, inquam, probandos: nudi enim sunt, recti, & venusti, omni ornatu orationis tamquam veste detracta. sed dum voluit alios habere parata vnde sumerent, qui vellent scribere historiam, ineptis gratum fortasse fecit, qui volunt illa calamistis inure-

re, sanos quidem homines a scribendo teterruit, &c. *Ex Cic. in Bruto cap.* LXXIV. *sq.*

Quid Oratorum? quem huic antepones eorum, qui nihil aliud egerunt? quis sententiis aut acutior, aut crebior? quis verbis aut ornatior, aut elegantior? *Ex Cic. ad Cor. Nepot. Suet. in Caes. cap.* LV.

Sed bene loquendi de Catulis opinio non minor: sale vero & facetiis Cæsar vicit omnes. *Ex Cic. Lib. I. de offic. c.* XXXVII.

Reliquit & rerum suarum Commentarios, Gallici, ciuilisque belli Pompeiani. nam Alexandrini, Africique & Hispaniensis incertus auctor est. alii enim Oppium putant, alii Hirtium: qui etiam Gallici belli nouissimum, imperfectumque librum suppleuerit. *Paullo post*: Pollio Asinius parum diligenter, parumque integra veritate, compositos putat; quum Cæsar pleraque & quæ per alios erant gesta, temere crediderit: & quæ per se, vel consulto, vel etiam memoria lapsus, perperam ediderit, existimatque rescripturum & correcturum fuisse. *Ex Suet. in Caes. cap.* LVI.

C. vero Cæsar si tantum foro vacasset, non alius ex nostris contra Ciceronem nominaretur; tanta in eo vis est, id acumen, ea concitatio, vt illum eodem animo dixisse, quo bellauit appareat: exornat tamen hæc omnia mira sermonis, cuius proprie studiosus fuit, elegantia. *Ex Quintil. lib.* X. *cap.* I.

Quid tantum noceret, vim Cæsaris, asperitatem Cœlii, diligentiam Pollionis, iudicium Calui, quibusdam in locis adsumere? *Ex Quintil. libr.* X. *cap.* I. *extr.*

Hinc vim Cæsaris, indolem Cœlii, subtilitatem Callidii, grauitatem Bruti, acumen Sulpicii, acerbitatem Cassii, diligentiam Pollionis, dignitatem Messallæ, sanctitatem Calui reperiemus. *Ex Quintil. libr.* XII. *cap.* X.

At tristior Caluus, numerosior Asinius, splendidi-

or Cæſar, amarior Cœlius, grauior Brutus, vehementior & plenior & Valentior Cicero: *Ex Dialogo de Orator.*

Λέγεται δὲ καὶ φῦναι πρὸς λόγους πολιτικοὺς ὁ Καῖσαρ ἄριστα, καὶ διαπονῆσαι φιλοτιμότατα τὴν φύσιν, ὡς τὰ δευτερεῖα μὲν ἀδηρίτως ἔχειν, &c. Ex Plut. in Cæſ.

Ἐν δὲ Ῥώμῃ πολλὴ μὲν ἐπὶ τῷ λόγῳ περὶ τὰς συνηγορίας αὐτοῦ χάρις ἐξέλαμπεν. Ex Plut. in Cæſ.

Ac mihi ex Græcis orationes Lyſiæ oſtentat; ex noſtris Gracchorum Catoniſque, quorum ſane plurimæ ſunt circumciſæ & breues. Ego Lyſiæ Demoſthenem, Æſchinem, Hyperidem, multoſque præterea; Gracchis, & Catoni Pollionem, Cæſarem, Cœlium, inprimis M. Tullium oppono, cuius oratio optima fertur eſſe, quæ maxima. *Ex Plin. lib. I. epiſt.*

Sed ego verear, ne me non ſatis deceat, quod docuit M. Tullium, C. Caluum, Aſinium Pollionem, M. Meſſallam, &c. Diuum Iulium, Diuum Auguſtum, Diuum Neruam, Ti. Cæſarem, &c. *ex Plin. libr. v. epiſt.* III.

INDEX I. RERVM.

** Numeri ſine littera præfixa libros belli Gallici notant : cum C. belli Ciuilis : cum A. bellum Alexandrinum : cum Af. Africanum : cum H. Hiſpanienſe.*

Aman-

vin-

Clu-

aciei.

L. Arun-

Mer-

R.

Tha-

X.

Z.

INDEX II. LATINITATIS.

tigno-

certio-

cla-

non

sci-

con-

depo-

fir-

fun-

F.

fa-

fir-

fun-

ex

im-

in-

ini-

in-

licen-

N.

na-

offen-

L.

M.

N.

offen-

P.

per

pe-

per-

pon-

prin-

quam

ro-

S.

quoad

tem-

vi-

FINIS.